

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI
XI

STUDII ISTOROMÂNE

ÎN COLABORARE CU
M. BARTOLI, A. BELULOVICI și A. BYHAN

II
INTRODUCERE — GRAMATICĂ — CARACTERIZAREA
DIALECTULUI ISTOROMÂN

DE
SEXTIL PUȘCARIU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Cu 26 ilustrații și două hărți

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1926

COTA

51285

Doublet

INVENTAR

144749

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI
XI

STUDII ISTROROMÂNE

ÎN COLABORARE CU
M. BARTOLI, A. BELULOVICI ȘI A. BYHAN.

II
INTRODUCERE — GRAMATICĂ — CARACTERIZAREA DIALECTULUI
ISTROROMÂN

DE
SEXTIL PUȘCARIU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Cu 26 ilustrații și două hărți

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1926

647441

1956

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

Cota 51285 Dublet
Inventar 144749

ACADEMIA ROMÂNĂ
STUDII ȘI CERCETĂRI

I. N. IORGA, Istoria poporului francez. 1919	50
II. N. IORGA, Scurtă Istorie a Slavilor răsăriteni: Rusia, și Polonia. Simple linii de orientare. 1919	25
III. DR. GR. ANTIPA, Problemele evoluției poporului român. 1919	50
IV. N. IORGA, Istoria literaturilor romantice în desvoltarea și legăturile lor. 3 vol. 1920 Sfârșit	—
V. P. PONI, Statistica Răzeșilor. 1921	25
VI. DR. GR. ANTIPA, Dunărea și problemele ei științifice, economice și politice. 1921	24
VII. TH. CAPIDAN, Meglenoromâni, I, Istoria și graiul lor. 1925	100
VIII. G. BOGDAN-DUICĂ, Viața și ideile, lui Simeon Bărnuțiu. 1924	65
IX. DR. N. LEON, Entomologia medicală.	100
X. T. SAUCIUȚ-SĂVEANU, Cultura cerealelor în Grecia antică și politica cerealistă a Atenienilor. 1925	75
XI. SEXTIL PUȘCARIU, Studii Istroromâne II	—

B.C.U. "Carol I" - Bucuresti

C144749

SOTIEI MELE

P R E F A Ț Ă

S'au împlinit douăzeci de ani de când am publicat «Textele», ca partea I-a a «Studiilor istroromâne» (Analele Academiei Române, Seria II, Tom XXVIII, Secția literară, București 1906). În prefață expuneam planul lucrării, așa cum o proiectasem la început. Imprejurări independente de voința mea și angajamente științifice nouă — Dicționarul Academiei înainte de toate — m'au împiedecat atunci să continuu lucrarea. Ea ar fi rămas întreruptă mult timp dacă nu izbucniă războiul mondial.

Când, după întâiele luni, cei plecați pe câmpul de luptă am început să ne deprindem cu situația nouă în care ne găsiam, dorul de a mă întoarce la ocupația obicinuită a atâtor ani trecuți devenea cu atât mai puternic, cu cât orele de repaus se înmulțiau. Singura lucrare științifică de care mă puteam apuca în adăposturile improvizate și schimbătoare ale războiului, cu o bibliotecă care încăpea în valiza de campanie, eră prelucrarea filologică a textelor publicate în 1906. Dintr'un ceas două de lucru în zilele mai liniștite a crescut lucrarea de față, care mi-a adus multă, multă mângâiere în ceasurile grele de singurătate, abătându-mi gândurile dela realitatea crudă a războiului. Dar încăierarea neamurilor se prelungiă și, lucrând, dorul de lucru se întetia. În spital și în timpul convalescenței orele libere erau multe. După ce am terminat cu extragerea materialului din «Texte» și cu prelucrarea lui în «Gramatică» și «Glosar», am început să-l completez cu materialul cules din alte scrieri. Prin bunăvoința unor amici — și țin să mulțumesc la acest loc cu deosebire d-lor G. Weigand, A. Zauner și C. Lacea pentru serviciile lor prietenești — am primit rând pe rând publicațiile lui Maiorescu, Miklosich, Weigand, Nanu, Byhan, Bartoli, Popovici și Glavina-Diculescu, pe care le-am studiat cu deamănuntul.

Astfel se explică înfățișarea de mozaic a lucrării de față. Gramatica la început aveă o înfățișare aproape unitară, căci ea redă

graiul susnievițean al fraților Belulovici, așa cum este fixat în textele culese de ei (fracțiunile ce urmează după exemplele citate se rapoartă la aceste texte). Prin întrebuintzarea materialului cules din studiile celorlalți cercetători unitatea aceasta a fost tulburată, dar imaginea dialectului a devenit mai ade-vărată, căci ea nu mai reproducea un graiu individual, ci limba unei colectivități, cu deosebiri regionale și individuale.

După încheierea păcii am putut cercetă și celelalte lucrări — adesea foarte greu de procurat — cu privire la dialectul istroromân. Prin bunăvoința d-lui A. Viciu am putut consultă câteva manuscrise de ale lui A. Glavina, cuprinzând informații, texte și cuvinte dialectale. Cel mai bogat izvor de cunoștințe nouă mi l-a procurat însă amicul meu M. Bartoli, care mi-a pus la dispoziție o copie după manuscrisul lui Marrotti, câteva texte dialectale inedite și, înainte de toate, prețioasele sale Liste de cuvinte, chestionate în toate satele românești, cu acea conștiințiozitate și pricepere pentru problemele lingvistice, care caracterizează întreaga operă a învățatului italian. Completarea părții redactate cu acest material bogat explică intercalarea unor paragrafi noi, cărora li s'a adăugat coeficientul a, b, c..., spre a nu strică economia lucrării, cu multe ei retrimiteri. Majusculele ce urmează după formele citate arată satele din cari cuvintele au fost culese de Bartoli și adecă:

- J. = Jeiani
- S. = Susnievița
- Gb. = Grobnic
- Gd. = Gradinic
- B. = Brdo
- C. = Costrceane
- L. = Letai
- Sc. = Sucodru
- N. = Noselo.

Ceea ce mi s'a părut mai necesar erà o descriere cât mai precisă a dialectului istroromân, cu toate amănunțele lui, care pot face impresia unor șovăiri și inconsecvențe, cari însă de fapt alcătuesc imaginea reală a unui graiu fără tradiții literare. Această

descriere trebuia să fie însă critică, întru cât nu toate datele ce le avem despre graiul istroromân sunt deopotrivă de precise și nu toți cercetătorii au avut pregătirea și obiectivitatea științifică necesară spre a ne transmite exact dialectul.

Spre a fi utilă, descrierea trebuia să fie în acelaș timp sistematică; de aceea ea s'a făcut în forma unei gramatici, cuprinzând capitolele consacrate: Fonologia, Morfologia, Derivațiunea, Lexicologia și Sintaxa. În sfârșit metoda întrebuițată e cea comparativă. Presupunând la cei ce vor lua în mână această carte cunoștințe prealabile de gramatică istorică, am crezut că e mai bine ca asemănarea să n'o fac cu limba latină, ci cu dialectul dacoromân, arătând deosebiri față de acesta, care pot fi de trei feluri:

a) Istroromânii păstrează un stadiu de limbă mai vechiu decât Dacoromânii: *vint* «vânt» (înregistrat sub *â : i*);

b) Istroromânii au un stadiu mai nou de dezvoltare decât Dacoromânii: *fâc* «fac» (înregistrat sub *a : â*);

c) Cele două dialecte au apucat pe căi deosebite de dezvoltare: *fêta* «fata» dintr'un mai vechiu *feata* (înregistrat sub *a : e*).

Uneori — mai ales când avem a face cu probleme neelucidate încă — au fost relevate și fenomene dispărute din dialectul istroromân, deci nu numai ceea ce Istroromânii au deosebit de noi, ci și ceea ce lor le lipsește.

«Gramatica» e precedată de o «Introducere», în care s'au dat datele istorice și etnografice ce mi se păreau indispensabile pentru înțelegerea dezvoltării deosebite pe care a urmat-o graiul istroromân. Multe chestiuni din trecutul Românilor din Istria nu sunt încă elucidate pe deplin; cunoaștem însă, mulțumită unor lucrări mai recente, o mare parte din istoria lor. Firește că tabloul sintetic pe care am încercat să-l dau n'are nici o pretenție de originalitate, căci scopul lucrării de față este și rămâne de natură lingvistică. Am căutat totuș, întrucât mi-a fost cu putință, să controlez și chiar să completez datele istoricilor cari au scris despre ei, și am stăruit ceva mai mult asupra părții etnografice, dând citații mai lungi și rezumate din scrieri mai vechi și greu de procurat. Țin să mulțumesc la acest loc d-lui prof. univ. Norbert Jokl și cu deosebire d-lui Fr. Bleyber, bibliotecar în Viena, care mi-au comunicat în copie sau în rezumat

unele pasagii din opere pe care nu mi-a fost cu putință să mi le procur la Cluj, d-lui Dr. G. A. Crüwell, directorul bibliotecii universitare din Viena, care a permis fotografiarea unor gravuri, precum și d-lui Dr. Edoardo Galli, comisar civil în Pisino, care cu multă amabilitate mi-a procurat câteva date și fotografii utilizate în această lucrare. Regretatul A. Glavina mi-a dat deasemenea multe deslușiri prețioase. Colegului G. Vâlsan îi mulțumesc pentru ajutorul dat la alcătuirea hărții Istriei.

Am mai adăugat, după «Gramatică», o parte întitulată «Caracterizarea dialectului istroromân», în care, pe lângă considerații generale de ordin lingvistic, am căutat să studiez urmele de graiu al Românilor Apuseni și să stabilesc locul pe care dialectul istroromân îl ocupă între celelalte dialecte românești.

Volumului de față îi vor urmă alte două volume, formând volumele III și IV ale seriei de «Studii istroromâne».

Volumul III va cuprinde «Bibliografia critică» a tuturor lucrărilor apărute până acuma despre graiul istroromân. Oricât de ingrată e munca bibliografului, ea devine din ce în ce mai necesară, scutind pe cercetătorul viitor de multe alergături și de pierdere de vreme. Având de a face cu un graiu menit peirii, am crezut că trebuie să mă ocup chiar și de scrieri mai puțin importante, făcute de diletanți, căci ceea ce azi ni se pare neinteresant poate cuprinde crâmpie utilizabile pentru cercetătorul viitor, cu un orizont mai larg decât al nostru. Numai studiind cu de-amănuntul lucrările înaintașilor îți poți da seama de ceea ce însemnează în lucrările lor un progres, să deslușești raportul de dependență între ele, cu perpetuarea unor greșeli ce trec de la autor la autor, și să agonisești acea vedere critică care îți permite să recunoști greșelile și adesea și cauzele lor.

Probele de graiu istroromân din scrieri epuizate sau neaccesibile se reproduc — când nu sunt prea lungi — întovărășite de note explicative. La lucrări mai voluminoase m'am mulțumit cu o dare de seamă amănunțită care justifică îndeajuns rezerva în utilizarea în «Gramatică» a datelor provenite dela unii cercetători nesiguri ca Ive, Popovici ș. a. Tot în volumul III voi da «Notele» la textele culese de Belulovici: un asterisc după fracțiunea ce întovărășește cuvintele istroromâne date ca exemple în «Gramatică» se raportă la aceste note (de

ex. $\frac{4}{5}^*$ = nota la cuvântul citat în texte în bucata 4 aliniatul 5). Ineditele cuprind cu deosebire texte și cuvinte culese de A. Glavina și Marotti și, înainte de toate, «Listele» lui M. Bartoli, rezultatul unor cercetări minuțioase și îndelungate. Prin puțința ce mi-a dat-o de a le utiliza și prin multele indicații cu ocazia cetirii probelor de tipar, Bartoli mi-a dat cea mai prețioasă parte de colaborare ce mi-o puteam dori.

Volumul IV — și cel din urmă — va cuprinde un «Glosar» alcătuit de A. Byhan și cuprinzând tot materialul lexical cunoscut până acuma, precum și material nou, cules de Byhan în Istria. El va servi în același timp ca «indice» pentru volumele anterioare.

Deși volumul III e aproape gata de tipar, totuși apariția lui va mai întârzi. De aceea e nevoie ca să dăm aci o scurtă listă a autorilor citați mai des în abreviere în lucrarea de față:

ALGAROTTI: *Pater noster et Ave Maria in lingua Polizana*, copiate de N. Algorottius după Feretié și publicat după manuscris de V. J a g i é în *Archiv f. slav. Phil.* XXII (1900), 621 — 622.

ASCOLI: G. I. Ascoli, *Studj critici*, Vol. I, Gorizia, 1861.

BARTOLI KR.: Articol scris de M. Bartoli și rămas nepublicat, cuprinzând o dare de seamă a scrierilor despre Istro-români în 1902 — 1903, destinat pentru *Kritischer Jahresbericht ü. d. Fortschritte d. rom. Phil.* de K. Vollmöller.

BARTOLI P.: M. Bartoli, *Pubblicazioni recenti di filologia rumena* (extr. din *Studj di filologia romanza* vol. VIII, fasc. 23), Torino, 1901.

BURADA: Teodor T. Burada, *O călătorie în satele românești din Istria*, Iași, 1896.

BYHAN: Dr. Arthur Byhan, *Istrorumänisches Glossar*, în *VI. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache* pp. 174—398, Leipzig, 1899.

COVAZ: Antonio Covaz, *Dei Rimigliani o Vlahi d'Istria*, în revista istrieană *L'Istria* I (1846), p. 7 ș. u.

CUBICH: Giambattista Cubich, *Notizie naturali e istoriche sull'Isola di Veglia*, Trieste, 1874.

N. DENSUSIANU: Nicolae Densusianu, *Dacia Preistorică*, București, 1913 (pp. 554 — 577).

- FERETIĆ: Ivan Feretić, *Latinski, taljanski, ćuski i vlaški jezik na Krku godine 1819*, retipărit în *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena IX* (1904) p. 12 — 20, de Ivan Milčetić.
- GARTNER: Dr. Theodor Gartner, a.) *Materialien zum Studium des Rumänischen in Istrien*; b.) *Italienischer Index zum vorstehenden Vokabular* în Fr. v. Mihlosich, R. U. p. 53—84.
- GLAVINA: A. Glavina, Material de graiu istoromân, publicat în parte în «Unirea» din Blaj și în mare parte inedit, reproduc de noi în vol. III și în Glosar.
- GLAVINA C.: Andrei Glavina și Const. Diculescu, *Calendaru lu Rumeni din Istrie*, București, 1905.
- IRENEO (DELLA CROCE): F. Ireneo della Croce, *Historia antica e moderna Sacra e profana, della città di Trieste*, 1698.
- L'ISTRIA IV: «Carolus și Fredericus» și «Cânele lacom», probe de graiu istoromân, publicate în revista istrieană *L'Istria IV* (1851), p. 236.
- IVE: «*Aufzeichnungen des Herrn Dr. Antonio Ive*» în Fr. v. Miklosich, R. U. p. 2 — 16.
- IVE VEGL.: A. Ive, *L'antico dialetto di Veglia*, în *Archivio glott. ital.* IX, 115 — 187.
- LECHNER: Dr. Karl Lechner, *Die Rumunen in Istrien*, în *Petermann's Mitteilungen XXIX* (1883) p. 294 — 99.
- MAIORESCU: Ioan Maiorescu, *Intinerar in Istria și Vocabular Istriano-roman*, Iași, 1874.
- MAROTTI: G. Marotti, *Mostre de graiu istoromân* (inedite) din a. 1887.
- MIČETIĆ-IVE: «Legenda Sf. Marii» și «Dialogul între doi prieteni», tipărite la Miklosich W. d. R.
- MIKLOSICH R. U.: Fr. v. Miklosich, *Rumunische Untersuchungen I. Istro- und makedorumunische Sprachdenkmäler*, Wien, 1882 (în cea mai mare parte materialul lui Ive și Gartner).
- MIKLOSICH, SL. EL.: Fr. v. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*. Wien, 1862.
- MIKLOSICH, W. d. R.: Fr. v. Miklosich, *Ueber die Wanderungen der Rumunen in den dalmatischen Alpen und in den Karpathen*, Wien, 1880.

- MORARIU: Leca Morariu, *Din Istria (Material istroromân)*, în «Revista Moldovei» II (1922) p. 1—6.
- NANU: Ștefan Nanu, *Der Wortschatz des Istrischen*, Leipzig, 1895.
- NANU II: Ștefan Nanu, Material inedit, utilizat de Byhan în Glosar.
- PAPANTI: Giovanni Papanti, *I parlari italiani in Certaldo*, Livorno, 1875.
- POPOVICI I-II: Iosif Popovici, *Dialectele române (Rumænische Dialecte)* IX: Dialectele române din Istria. Partea I, Referințele sociale și Gramatica, Halle, 1914; Partea II, Texte și Glosar, Halle 1909.
- RAKOVEC: Lavro Rakovec, Proverbe din Jeïani, publicate în Miklosich Sl. El.
- SAJOVEC: Jakob Sajovec, *Nekdanji namestnik fare Susnjevske Istrii*, publ. în *Novice gospodarske obertnjiske i narodske* No. 87 din a. 1856.
- SCHÜCK: Dr. Ad. Schück, *Ueber die Istro-Rumänen*, în *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien XXXVIII* (1913), p. 210—234.
- WEIGAND I: Gustav Weigand, *Nouvelles recherches sur le roumain de l'Istrie*, în *Romania XXI* (1892), p. 240 — 256.
- WEIGAND II: Gustav Weigand, *Istrisches*, în *I. Jahresbericht des Instituts f. rum. Sprache*, pp. 122—155, Leipzig, 1894.
- WEIGAND III: *Istrisches II (Fortsetzung)*, în *II. Jahresbericht des Instituts f. rum. Sprache*, pp. 215 — 224 Leipzig, 1895.

În sfârșit e nevoie să dau un tablou explicativ al transcrierii fonetice întrebuintată de diferiții cercetători, căci, din nefericire, fiecare autor are sistemul său fonetic. Cetitorul e adesea dezarmat în fața acestor semne grafice cu diferite valori în diferite scrieri și, ce e mai rău, adesea la același autor. La început mă gândisem să dau exemplele citate în transcrierea întrebuintată de mine în texte; în curând însă m'am convins că acest lucru nu e totdeauna cu putință, date fiind variațiunile de rostire în satele istroromâne. A unifica diferitele sisteme de transcriere ar fi însemnat uneori a schimba forma atestată. Considerații

de ordin tipografic m'au silit totuș să elimin unele semne și să le înlocuesc cu altele; în tabloul ce urmează se va arăta și acest lucru.

a = 1. a medial (dacoromân); — 2. â § 3; — 3. ę la sfârșitul cuvintelor § 21.

â (Bartoli, Pușcariu, Popovici) = a labial § 2; redat de alții prin a, oa, ua, ȝ.

ȧ = 1. a închis (între a și â) la Popovici; — 2. â la Glavina.

ä = ę (e deschis) la Covaz, Ascoli și Bartoli P; Gartner mai întrebuițează un a cu cele două puncte dedesupt, pentru un sunet intermediar între a și ę, pe care l-am înlocuit, din lipsa unui semn corespunzător, prin ę.

ă = sunetul dacoromân (întrebuițat de Bartoli și de cercetătorii români), transcris de alții prin ə, ъ, ȝ, ę, î sau prin ẽ (acest semn din urmă l-am introdus și pentru un e cu semnul ȝ așezat de Ive deasupra, iar de Gartner dedesupt, precum și pe ẽ cu semnul ȝ dedesupt, întrebuițat de Gartner pentru ă scurt).

â = sunetul dacoromân, la Ive, și Glavina § 13.

aē = 1. ę; — 2. e, amândouă la Rakovec.

ae' = ę accentuat la Ive.

c = 1. k înainte de a, ă, o, u, de cons., și final, la Covaz, Maioreescu, Bartoli, Glavina, Pușcariu, Popovici; — 2. č (tș), înainte de e și i la aceiași; — 3. ț la Sajovec, Rakovec și uneori la Ive (care pe ț îl redă și prin tz, z și s).

c = ț la Covaz și Ive.

ç = ț la Covaz și Ive.

ć = 1. sunet rostit ca serbocr. ć, la Rakovec, Gartner, Weigand, Pușcariu, Bartoli («articolato fra il *chi* dell' ital. *sarchiare* e il *ti* dell' ital. *astio*»); — 2. č la Ascoli, Bartoli P. și Popovici.

č = 1. africata tș (= *ce*, *ci* românesc) despre a cărei rostire tratează § 81, la Ive (alături de c, ć), Bartoli, Popovici; — 2. ć (serbocroat) la Rakovec.—Popovici mai distinge «un sunet între ć și č» pe care-l transcrie cu c cu semnul ^ deasupra, întrebuițat și de Ive cu valoarea africateri č (tș).

ch = 1. k înainte de e, i (grafie dacoromână și italiană) la Covaz, Maioreescu și Glavina; — 2. cl', adesea la Maioreescu.

= dz la Popovici.

dž = ğ.

e = 1. e medial (dacoromân); — 2. e la Rakovec; — 3. ă la Feretić § 13.

ē = e deschis, la Gartner, Bartoli, Pușcariu, Popovici; transcris de alții prin ä, ea, ęa, ę, ae, aē.

ę = sunet între e deschis și diftongul ea, la Weigand II-III, Nanu (alături de ęa), Byhan.

ē = 1. ă la Mikłosich și Bartoli P.; — 2. u fel de ă «între e și e» la Popovici; — 3. e final, la Popovici.

ě = 1. «sunet intermediar între ă și e» la Morariu; — 2. variantă a lui ă, care înlocuește pe e cu semnul ɔ deasupra (la Ive) sau dedesupt (la Gartner) și pe ě cu semnul ɔ dedesupt (la Gartner).

ę̣ = e semiconsonantă la Popovici (care nu-l întrebunțează însă în textele sale).

ea = 1. e (e deschis) la Maiorescu și Glavina; — 2. înlocuește pe ęa în exemplele citate din Weigand I și, mai rar, din Nanu (care scrie de obicei e)

ə = ă la Ascoli.

ə̣ = â la Ascoli § 13.

g = înainte de e și i, are la Ive (ortografie italiană) și valoare de dž.

gh = 1. g înainte de e și i (grafie dacoromână) la Maiorescu și Glavina; — 2. gl' adesea la Maiorescu.

g' = ğ, uneori la Ive.

ĝ = africata fonică (ital. *erge*) corespunzând lui ċ.

gl = l' la Covaz (grafie italiană).

gn = 1. g + n (de obicei și la Ive); — 2. ŋ uneori la Ive și la Covaz (grafie italiană).

γ = spirantă velară fonică (ca γ neogrecesc) la Nanu, Pușcariu.

g^c = velară fonică semiocluzivă, la Bartoli.

χ = spirantă velară afonică, la Gartner.

h = spirantă velară afonică (ca *ch* în germ. *Bach*) la Bartoli.

i = 1. i plenison dacoromân; — 2. ĭ; — 3. ǎ în prefixul în-, la Maiorescu; — 4. â, la Feretić § 13.

ĩ = i plenison înainte de vocale, la Bartoli.

ị̆ = 1. i semiconsonant, în unire cu o vocală, la Weigand (care întrebunțează și y), Nanu, Byhan, Pușcariu, Bartoli, Popovici (care întrebunțează și j, i și ĭ); — 2. ĭ la Nanu.

ĩ = ı. i șoptit dacoromân la Popovici (mai rar la alții); — 2. ĩ la Popovici și Glavina; — 3. după l și n, spre a indica pronunțarea muiată a acestor sunete, la Maiorescu și Glavina.

î = î dacoromânesc la Glavina, Popovici, rar la alții.

j = ı. ž (j dacoromân) la Maiorescu, Glavina, Popovici (care-l întrebuințează și pentru ĩ); — 2. ĩ la Covaz, Rakovec, Sajovec, Ascoli, Miklosich, Ive și Popovici (care-l întrebuințează și pentru ž); — 3. y la Bartoli.

k = velară plozivă afonă, întrebuințată de unii (Rakovec, Weigand, Byhan, Nanu, etc.) totdeauna, de alții (Pușcariu, Bartoli) numai înainte de e și i.

l' = l muiat la Weigand, Nanu, Byhan, Pușcariu, Popovici, Bartoli; înlocuește la noi pe l cu «tildă» deasupra în exemplele citate din Ascoli și Bartoli P.; sunetul e redat de alții prin ľ, lj, ly, gl și gli.

ł = l velar (ca polonezul ł) la Bartoli.

ľ = l' la Maiorescu și Glavina.

lj = l' la Sajovec, Rakovec, Ive.

ly = l + ĩ la Gartner (corespunde lui l' la ceilalți cercetători).

ń = n muiat, la Weigand, Nanu, Byhan, Pușcariu, Bartoli, Popovici; sunetul e redat de alții prin nĩ, nj, ny, ñ și gn.

nĩ = ń la Maiorescu și Glavina

nj = ń la Sajovec, Rakovec, Ive.

ny = n + ĩ la Gartner (corespunde lui ń la ceilalți cercetători).

ñ = ı. ń la Ascoli și Bartoli P.; — 2. = η la Weigand, Byhan, Nanu.

η = plozivă nazală, velară (mai totdeauna) fonică, la Gartner, Pușcariu; înlocuește pe ñ în exemplele citate din Weigand, Nanu și Byhan; cei mai mulți cercetători îl redau prin n.

ŋ = acelaș sunet, însă muiat, la Pușcariu.

ö = â la Covaz § 13.

ø = â la Weigand II-III, Nanu și Byhan.

oa = â la Maiorescu; reproduce la noi, în exemplele citate din Weigand I, pe oa (cu valoare de â) sub al cărui o e un semicerc.

qu = k + v, la Ive.

r = vibrantă dentală; are și valoare de r silabic la Gartner,

Bartoli, Pușcariu, pentru care Weigand, Nanu, Byhan și Popovici întrebuițează un r cu un cerculeț dedesupt, uneori (la Weigand) având și un accent ascuțit de-asupra.

s = 1. spirantă dentală afonică § 81; — 2. z, mai ales între vocale, la Ive; — 3. ț, în unele cuvinte, la Ive.

ș cf. § 81 la Maiorescu, Glavina, Pușcariu, Popovici, Bartoli.

ș = «sunet combinat din h' + s» la Weigand, Nanu, Byhan; «sunet între s' și ș» la Popovici; cf. § 81.

ș = ș la Rakovec, Miklosich, Ive, Gartner, Weigand, Nanu, Byhan, Bartoli P.

ss = s între vocale la Covaz și Ive (ortografie italiană).

ț = africată dentală corespunzând sunetului românesc (cf. însă § 81), la Maiorescu, Glavina, Pușcariu, Popovici, Bartoli; transcris de alții prin ts, c, z, tz, ç.

ts = ț la Miklosich, Gartner, Weigand, Nanu, Byhan.

tș și tș pentru variantele lui č (§ 81) la Weigand, Nanu, Byhan.

tz = ț la Ive.

ŭ = «între u și v», la Gartner.

ȳ = u semiconsonantic.

v = spirantă fonică orală labiodentală (Weigand) sau bilabială (Pușcariu, Bartoli).

w = spirantă fonică orală bilabială, la Weigand, Nanu, Byhan, Popovici.

y = spirantă palatală fonică orală, la Gartner, Weigand, Nanu, Byhan, Popovici.

z = 1. sunetul fonic corespunzător lui s, cf. § 81, la Rakovec, Savojec, Miklosich, Ive (în parte), Gartner, Weigand, Nanu, Byhan, Glavina, Pușcariu, Popovici, Bartoli; — 2. ț, la Ascoli, Bartoli P. și (în parte) la Ive.

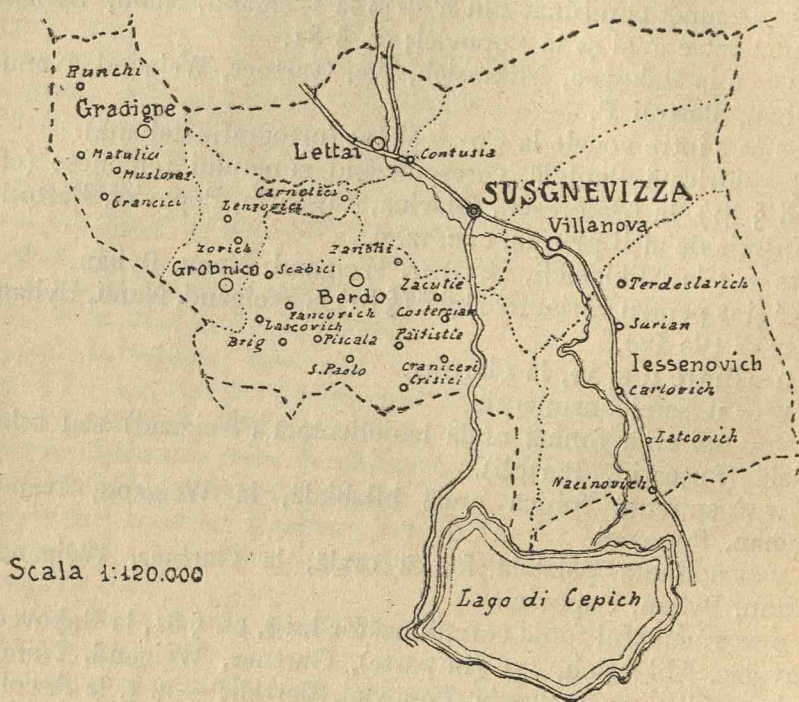
ž = ž la Bartoli P.

ĵ = z (1) la Bartoli.

ž = sunetul fonic corespunzător al lui ș (cf. § 81), la Rakovec, Ive, Gartner, Weigand, Nanu, Byhan, Popovici, Bartoli; redat de alții prin j și x.

ž = sunetul fonic corespunzător al lui ș, la Weigand, «între z și ž» la Popovici.

x = ž la Covaz (grafie venetă).

Scala 1:120.000

COMUNE DI VALDARSA
(după noua împărțire administrativă)

INTRODUCERE

CAPITOLUL I

ROMÂNII APUSENI ȘI AȘEZĂRILE LOR ¹⁾.

1. VLAHII ȘI MORLACII DIN SERBIA, BOSNIA ȘI HERȚEGOVINA.

Ca o inimă se profilează pe albastrul Mării Adriatice provincia italiană Istria. În această inimă curge și sânge românesc. Istroromânii nu sunt însă de baștină pe locurile ocupate de ei astăzi — precum

³⁾ Rezumatul istoric pe care îl dau aici se bazează cu deosebire pe studiile recente ale lui SILVIU DRAGOMIR: *Vlahii din Serbia în sec. XII—XV* (comunicare făcută în ședință publică a Academiei Române la 27 Ianuarie 1922 și tipărită în «Anuarul Institutului de Istorie Națională» din Cluj, I (1922), p. 279—299); *Vlahii și Morlacii*. Studiu din Istoria Românilor balcanici (în «Publicațiile Institutului de Istorie Universală», Cluj 1924; și (extras din studiul precedent) *Originea coloniilor române din Istria* (Acad. Rom., Secț. Ist., Seria III, Tom. II, Mem. 4), București 1924. Invățatul istoric din Cluj, utilizând un bogat material documentar și multe studii istorice, între cari și lucrările învățaților serbo-croați Franjo Rački, Radoslav Lopašić, Stojan Novaković ș. a., ale Cehului Kadlec și ale Ungurului Thallóczy, a izbutit să dea un tablou sintetic despre Românii Apuseni în veacurile XII—XVI, să arate unde este patria primitivă a Istroromânilor și întru cât Vlahii, Morlacii, Cicii și Uscocii, despre care vorbesc documentele, trebuie priviți ca Români. În afară de studiile lui Dragomir am consultat însă și lucrările fundamentale pe care ele se întemeiază, cu deosebire ale lui C. JIREČEK: *Die Wlachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa* (în «Sitzungsberichte d. königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften» 1879); *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters* (în «Almanach der Wiener Akad. d. Wissenschaften», 1899); *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag, 1916 (Neudruck); *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien* (Denkschriften 64), Wien 1919; *Geschichte der Serben*, Gotha 1912, cf. și cuprinzătoarea sa recenzie la cartea lui Weigand despre Megleniți, publicată în *Archiv f. slav. Phil.*, XV (1893), p. 91—102; — apoi studiile lucrate cu un bogat aparat bibliografic și bogate în amănunte, mai ales pentru istoria Uscocilor și Cicilor, însă nu totdeauna convingătoare ale lui I. BIDERMANN: *Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich*, Graz 1877 (cf. p. 79 ș. u.); *Serbenansiedlungen in Steiermark und Warasdiner Grenzgeneralate* (în «Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark» 31. Heft, Graz 1883); *Zur Geschichte der Uskokken in Krain* (în «Archiv für Heimatkunde», Laibach 1884 și 1887, II. Bd. p. 174 ș. u.); *Neuere slavische Siedlungen auf süddeutschem Boden* (în «Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde», Stuttgart 1888, cf. p. 363, 368—370, 375); *Zur Ethnographie von Dalmatien* (în «Oesterr.-ungarische Revue», 1888—1889). — Dintre lucrările mai recente ale Italie-

credeau unii istorici mai vechi (de ex. Combi, Kandler și I. Maiorescu) — ci sunt numai un val aruncat la poalele lui Monte-Maggiore din Istria, în cursul dislocărilor mari pe care a avut să le sufere un grup mare al neamului nostru, *Românii Apuseni*.

Acești Români, răsfirați odinioară pe cea mai mare parte a Iugoslaviei de azi, sunt cunoscuți în documentele serbo-croate sub numirea de *Vlahi*, cuvânt care în timpurile vechi înseamnă, în gura Slavilor, «Roman», și în special «Român», corespunzând lui *Olacus* (ungurește *Oláh*) al documentelor angevine. Alături de numirea de *Valahus-Vlah*, apare, ca sinonim al acesteia, în limba cancelariilor dalmatine, mai ales la Ragusa, dela anul 1367 înainte, și numirea de *Mavrovlahus*, care e pusă apoi în circulație, cu deosebire în sec. XIV și XV, de cancelariile republicei venețiene. Precum a arătat Jireček (*Die Romanen* 35), termenul de Mavrovlah (Morovlah, Morlac) înseamnă «Vlah negru» și a fost dat Românilor, spre deosebire de orașenii italieni, tot «Vlahi» și ei, de Bizantini (*μαυρόβλαχος*), pe la începutul evului de mijloc, când asemenea terminologii etnografice erau în floare. Presbiterul din Dioclea, care-l întrebuințează în sec. XII, îi dă și traducerea «Nigri Latini» («Crni Latini» la Sârbi).

Până pe la mijlocul secolului al XV-lea, în documentele sârbești, în altele și în sec. XVI, «Vlah» și «Morlac» au înțeles etnografic și numirile acestea se dau — precum a dovedit cu deosebire S. Dragomir — Românilor, în opoziție cu alte popoare: Sârbi, Croați, Greci sau Albanezi ¹⁾. Venețianul Domenico Negri (citat de Jireček), în cartea sa *Comentarii Geographiae*, apărută la Basilea în 1557, cunoaște încă (p. 103) pe Vlahii de lângă râul Cetina ca pe niște «homines proceri

nilor, pomenim la acest loc: GIUSEPPE VASSILICH: *Sui Rumeni dell'Istria*, Riassunto storico-bibliografico (Estratto dall'«Archeografo Triestino», vol. XXIII, fasc. I, Trieste 1900) și *Sull'Origine dei Cici*, Contributo all'etnografia dell'Istria (extras din aceeaș revistă); CAMILLO DE FRANCESCHI, *I Castelli della Val d'Arsa* (în «Atti e Memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria», vol. XIV și XV. Parenzo 1898—1899, cunoscută mie numai din recensia publicată de Bartoli P. 98 ș. u.); DR. BERNARDO SCHIAVUZZI, *Cenni storici nell'etnografia dell'Istria*, 1901—1904 (nu mi-a fost accesibilă). MATTEO BARTOLI, *Das Dalmatische*, I—II («Schriften der Balkankommission» V), Wien 1906 (cu deosebire vol. I §§ 126 și 129); ATTILIO TAMARO, *La Vénétie Julienne et la Dalmatie*, vol. I—III, Roma 1918—1919 (care utilizează multe scrieri italiene). — Pentru alte scrieri, învechite cele mai multe, e a se consulta bibliografia critică la Bidermann, Dragomir și la Vassilich (completată de Bartoli, P. 98 ș. u.). Câteva date, mai ales însă cunoscute din alte scrieri, găsim și la TH. BURADA, *O călătorie la Vlahii (Românii) din Kraina, Croația, și Dalmația* («Archiva» din Iași, XIX (1908), p. 281—293). Util, deși bazat mai numai pe Jireček și Engel, fără a cunoaște unele din izvoarele principale ale chestiunii, e studiul lui N. A. CONSTANTINESCU, *Despre Morlachi*, în «Omagiul Iorga» (Craiova 1921), p. 79—100. Despre «Vlahii» din Croația a scris ST. METEȘ o serie de foiletoane în ziarul «Patria» din Cluj (No. 254, 256, 258) din a. 1921 sub titlul *Câteva știri privitoare la Români din Croația*.

¹⁾ «Pe cât știm, o singură dată se vorbește de 'Vlahi slavi' într'un document din Ragusa din a. 1347, dar înțelesul acestui loc trebuie să fie cel de 'Vlahi din Slavonia'» (A. Tamaro, *La Vénétie Julienne*, II, 306).

corporis ac validi, venusti facie et qui latina, licet corrupte, inter loquendum non pauca proferant vocabula, seque Romanos fuisse ibique prioribus temporibus in coloniam deductos pertinaciter asseverant».

Căutând să ne facem astăzi o idee asupra naționalității acestor Vlahi și Morovlahi, trebuie înainte de toate să ne desbărâm de concepția modernă a diferențierilor naționale. Deosebiri de limbă în vremile acelea nu marcau hotare atât de precise între grupele etnice din interiorul unui Stat, ca astăzi, în epoca antagonismelor naționale, iar termeni ca «Vlah» și «Morlac» nu însemnau exclusiv pe cei ce vorbeau aceeaș limbă, ci și pe cei ce aveau aceeaș ocupație, aceeaș structură socială, aceeaș religie și aceleași organizații de drept. Astfel e incontestabil că, din timpuri vechi, între Vlahii și Morlacii de origine română se găseau și streini de limbă și de origine. Nume de Vlahi ca *Grk*, *Hrvat*, *Koman*, *Magjerović*, *Rusin*, *Turčin* etc., sunt indicații sigure despre acest lucru; deasemenea nume ca *Dunav* arată locul de origine al unor Vlahi imigrați. Pe de altă parte nume ca *Bormasi* sunt dovezi sigure despre proveniența albaneză a unor Vlahi («alb. buře mađi «om mare», P. Skok, *Archiv za arban. starinu* II (1924), p. 135), iar cel puțin o parte din numele slave ale Vlahilor arată proveniența lor slavă. În documente sunt foarte adesea pomeniți Albanezi, Bulgari și Greci trăind în aceleași condiții sociale ca Vlahii. Între cătunele vlahe dăruite de Ștefan Milutin mănăstirii Banja, unul poartă numele de *Katun Bugarski* (azi *Bugarić*, deasupra Mitroviței, cf. S. Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 98); între numele Istroromânilor și astăzi întâlnim o familie *Bagarin*, iar un sătuleț în regiunea românească a Istriei (între Felicio și Pedena) se chiamă *Bugarin*. Hrisovul dat de regele Uroș Milutin în a. 1282—1298 arată cum Vlahi și streini se așezau adesea în regatul sârbesc: «iar cine vine din țară streină, din afară de regatul nostru, la sf. biserică, fie paric, fie Vlah sau orice strein, să fie al sf. biserici» (Dragomir, *Vlahii din Serbia* p. 284). De sigur că acest amestec, mai ales cu elementul slav, a contribuit în cea mai mare măsură la desnaționalizarea Românilor Apuseni.

Acești Români sunt urmașii populației autohtone cu graiu romanic pe care Slavii au găsit-o la venirea lor în nordvestul Peninsulei Balcanice. Ei erau în strânsă legătură cu Românii Răsăriteni, din Bulgaria de azi, și cu strămoșii Dacoromânilor, dincolo de Dunăre, dar erau diferențiați în limba lor de ceilalți Romani de est, de Dalmații întorși cu fața spre Italia (care cu timpul s'au pierdut în masele slave sau și-au însușit graiul înrudit al Venețienilor).

După așezarea Slavilor, cu organizații și rosturi politice din ce în ce mai consolidate, populația romanică se stinse; mai întâiu, precum eră firesc, în orașele ce atrăgeau pe năvălitori și în șesurile cu o viață economică mai înfloritoare. Astfel se explică de ce numirile romane de orașe și ape mai mari nu au o formă corespunzătoare cu legile fonologice ale limbii române, ci, acolo unde n'au fost înlocuite cu

numiri nouă, au suferit schimbările fonetice ce le-au fost imprimate de noii cuceritori.

Cei pe cari vremile tulburi ale migrațiunii popoarelor i-au atins mai puțin, au fost păstorii adăpostiți în munții lor ¹⁾. Termeni păstorești de origine română în limba serbo-croată, arată că și în aceste regiuni Români au fost dascălii dela care Slavii au învățat păstoritul, iar multe numiri românești de munți indică marea lor răspândire geografică. Mai târziu, când acești păstori își pierd și ei limba strămoșească, numele de «vlah» devine sinonim cu «păstor». Albanezii au pentru «păstor» și azi în limba lor termenul *remër* «ROMANUS, iar *čoban* însemnează la ei «Român», *čobaništa* «românește». Documentele sârbești vorbesc adesea de acești păstori valahi, care aveau să dea dări în miei, piei, lână, straie și cari făceau și servicii de păzitori de oi, de vite și de herghelii de cai ²⁾, iar cele raguzane din sec. XIV dovedesc cât de căutate erau brânzeturile lor («caseus vlachescus») care ajunsese într'o vreme să fie întrebuintat ca mijloc de plată, și «brence» = brânză) în orașele dalmatine și cum păstorii din Velebit coborau cu turmele lor an de an, la văratic, pe locurile mai calde ale litoralului adriatic. La nord-vest de Zara — precum a arătat P. Skok în *Archiv f. slav. Shil.* XXXVII No. 1—2 — și astăzi ciobanii, sârbi-zați cu desăvârșire, când își numără oile, două câte două, o fac cu cuvintele strămoșești *dô, pâto, šasto, šopce, zeci* ³⁾.

¹⁾ Despre «pastores Romanorum» pe vremea năvălirii Hunilor, cf. nota la § 317.

²⁾ «Ca și în Tesalia și Epir, ori în munții Bulgariei, ocupația de căpetenie a populației românești în Serbia o formă păstoritul. Munții întinși ai Serbiei erau foarte acomodați pentru pășunile care le căutau Vlahii iarna și vara. Regele sârbesc eră la început stăpân exclusiv peste acești munți, cari despărțiau «jupele» de olaltă. Mai târziu obținură astfel de proprietăți și mănăstirile, după cum arată hrisovul dela Dečani al regelui Uroș. Abia în sec. al XIV-lea izbutiră și câțiva nobili a-și asigura posesiunea astorfel de munți. După obiceiul vechiu, Vlahii păstori se mișcau cu turmele lor dela un loc într'altul; primăvara se urcau sus la munte, de unde se coborau numai toamna spre a se așeza în iernatic. . . Trecerea păstorilor dela văratic la iernatic aducea proprietarilor mare venit. . . Cam pe la 1500 un cunoscut călător prin Peninsula Balcanică, Petantius, distinge încă în Serbia pe sălbatecii și rășboinicii 'Rasciani' de lângă Dunăre și Sava, de 'Valahii' bogăți în turme și locuitori în munți, pe care însă îi numește neam de oameni sălbateci» (Dragomir, *Vlahii din Serbia*, p. 295—96).

³⁾ Despre traiul acestor păstori Vlahi nu avem știri amănunțite, căci documentele îi pomenesc — ca și în Ardeal și aiurea — numai în raporturile lor cu stăpânitorii și atunci când viața lor pacinică și patriarhală eră întreruptă prin evenimente rășboinice. Dat fiind însă conservatismul în viața păstorească, cred că avem dreptul să ne închipuim traiul acestor Vlahi asemănător cu al păstorilor aromâni cari trăesc și azi ca o frântură națională deosebită în marea de Slavi consolidați politicește din Bulgaria. Reproduc de aceea în această notă, în traducerea lui I. Bogdan («Conv. Lit.», XXIII (1889), p. 103—106), descrierea atât de clară făcută de C. Jireček în a sa *Cesty po Bulharsku* (No. XXVII din «Novoceská bibliothéka», v. Praz, 1888):

«In pășunile înalte ale Srednei Gore și Rhodope trăesc Români păstori și nomazi. Ei se împart în două grupe: cei ce vorbesc românește și cei ce vorbesc grecește. *Čuťovlahii români* și *Coracacianii greci* nu numai că nu se sprijinesc unii pe alții, dar trăesc adeseori în dușmănie. Acești din urmă se numesc în Macedonia și *Caracolciani* și se deosebesc în

Ca și la Aromâni, și la Mocanii transilvăneni, din ciobani au ieșit chervanagii și negustorii vlahi. Ca autohtoni, ei cunoșteau bine drumurile și pe ele plecau cu caravanele lor din munți

Români albi, ce pasc oile și *Români negri* ce pasc caii. În Grecia îi numesc *Coragunides*, în Serbia *Crnovunci*: toate analoge cu numirea Maurovlachilor, azi Morlacilor din Dalmația. În ținutul Kotlen îi numesc și *Arnăuți*; Bulgarii pe lângă celelalte numiri le zic și *Iuruți*, dela turc. jürümeck «umblu». Vlahii își pasc vitele lor în toată întinderea Starei plaine, începând din Serbia până la Marea Neagră. Pășunile le arendează dela vecinii lor, dela comune și dela Stat. Mulți se suie în Sredna Gora, Rhodope și Ryl, mai puțini în munții Osogov, în părțile de lângă Trn, și pe lângă Pirotul din Balcani. Ei nomadizează cu familia cu tot și trăesc câte 1000—1500 de metri deasupra mării, în colibi de lemn neacoperite cu tinci; aceste au ferestre din lemnișoare ce rămân deschise și în timpul iernei; înainte se pare că trăiau atât în colibi cât și în corturi de nuiele și în bordeie pe jumătate săpate în pământ. Locuințele lor sunt încăpătoare, deoarece ei trăesc în tovarășie de mai multe familii, 60—100 de oameni la un loc, având un singur șef, ce se chiamă pe turcește *kehaja*, în Macedonia *celnik*, în părțile grecești de lângă Olimp și Pind *celingas* (din *celnik-as*). Sunt între dânșii bogați și săraci; turmele lor sunt de oi și cai; turme de vite cornute n'au. Viața le e primitivă și sălbatecă. Bărbații poartă turbane vinete, cum purtau și Grecii după mărturia lui Kuripesc din 1530 și haine de lână, albe sau negre, tăiate în felul celor macedonene, cusute în găitane negre, cu brâu roșu, răsucit de câteva ori în jurul trupului. Trăsăturile feței lor sunt aspre și grosolane; ele poartă urmele unei vieți seculare în munți și la vânturi. Între bărbați întâlnești de multe ori făpturi frumoase; femeile sunt urfe, căci de mici începând, toată munca casnică cade pe spatele lor. Vlahii se nasc și mor pe munți. În ceasuri de nunți sau botezuri ei se coboară la șes în bisericile cele mai apropiate; ei au felurite și curioase obiceiuri. Așa la nunți de pildă ei ung cu unsoare colibele și aruncă grâu, hrișcă și mazere pe dansele. Ocupația lor principală e mulsul și pregătirea untului și a brânzei; apoi tund de două ori pe an oile, lucru ce se începe totdeauna cu veselii. Foarte lătită este între dânșii înfrățirea de cruce, ceremonie săvârșită în biserică. Vlahii ce se hotărăsc la o astfel de legătură se pun în rând în biserică, se leagă cu funie unii de alții și ascultă rugăciunile obișnuite ce le cântă popa peste capetele lor. Această procedură se face de pildă în mănăstirile din Calofer și Ryl. De altminterlea ei sunt foarte pioși: certele dintre dânșii rar ajung la sânge.

«Acești Vlahi au contribuit foarte mult la pustierea pădurilor în Bulgaria. Nutriamentul lor, ce constă mai ales din lapte și brânză, și-l indulcesc câte odată cu fag alb prăjit, cu cojile luate de pe tulpina tinerilor arbori. Spre sfârșitul toamnei ei aprind iarba pășunilor, ca în vreme de un an să crească și mai bogată; de multe ori ard și arborii tineri. În munții Zlaticei ei petrec dela Sf. Gheorghe (23 Aprilie) până la Ziua Crucii (14 Septembrie). După aceea își încarcă femeile, copiii, aparatele de lăptărie și tot ce au pe cai și încep a mână turmele la iernatic. Obiceiul de mii de ani și nestatornica lor natură îi face să nu ierneze în șesurile de sub munți: ei se târăsc încetul cu încetul, două luni câteodată, până la locurile tradiționale de iernatic. Păstorii din Balcani până mai deunăzi mergeau să ierneze în șesurile dela Adrianopol și Constantinopol, ba până la litoralul Egeic și Enos, pe lângă gurile Moricei. Cei din Rhodope ierneză în litoralul cald de lângă Gjumurdzina, cei din Ryl, Osogov și de pe Morava se duc până la Salonic; tovarășii lor din Pind se scoboară în Tesalia și în peninsula Cassandra. Spre primăvară se târăsc din nou la munte. Vămile impuse cu înființarea de nouă frontiere în imperiul turcesc și zeciuelile au dat o lovitură grea acestei vieți nomade. Din timpul Turcilor încă Vlahii începuseră a se mișcă între margini mai strâmte și iarna în vecinătatea pășunilor de vară. De când au început a se oprî în Bulgaria și Rumelia ei petrec iarna pe litoralul mării lângă Burgas și Rumelia, alții chiar în apropierea Balcanilor în podgoriile de lângă Vraca, Lovca, Trnova, Sumen, ș. c.

«Vlahii din Vitos ierneză la Pleven. Iernaticile lor de lângă Vraca au indus pe Sejan în greșeala de a însemnă pe harta geografică a Turciei europene în aceste părți o insulă de Români. Satele indicate de dânșul ca românești, sunt însă curat

spre orașele dela mare, ducând brânzeturi, lână și ceară, mai târziu și plumbul care se extrăgea din mine. Ei se întorceau cu caii încărcăți cu sarea extrasă din mare, foarte căutată în interiorul țării. Acești *turmari* valahi, menționați în nenumărate documente, care conduceau uneori caravane de câte 300 de cai încărcăți, se bucurau de privilegiul însemnat, căci venitul ce-l aduceau orașelor dalmatine eră însemnat și sarea pe care o cumpărau în fiecare an cântăria multe mii de măji. Meseria lor de chirigii au continuat-o apoi, sub stăpânire turcească sau croată, și după ce și-au pierdut mai târziu limba, iar cuvântul *Vlah* devine în sec. XVI chiar sinonim cu «chirigiu» (cf. Jireček, *Die Wlachen u. Mavrovlachen* p. 123 și 124).

Această meserie de chervanagii, sau de călăuze, însoțitori și paznici vrednici de credință ai transporturilor, eră atât de caracteristică pentru Vlahi, încât într'un document sârbesc ei sunt numiți chiar cu termenul românesc de *Kjelatori*, cari erau puși pe aceeași treaptă socială cu «meropii», adică cu agricultorii cu drepturi limitate, obligați de a face diferite servicii de chirigii și a-și da caii pentru transporturi pe seama Statului și pe cari Dragomir (*Vlahii din Serbia* 286 și 298) cu drept cuvânt îi identifică cu *βλάχοι ὀδίται* ai lui Cedren, termen tradus de Iorga prin «Vlahi chervanagii».

Ar fi greșit însă să ne imaginăm că Românii Apuseni, păstori și «călători» în mare parte, duceau numai o viață de nomazi. Dimpotrivă ei apar în documente, precum a arătat mai întâiu I. Bogdan («Conv. lit.» XXIV (1890) p. 490—491) și apoi S. Dragomir (*Vlahii din Serbia* 284—286), și ca agricultori și cultivatori ai viței de vie, dând zeciuală în bucate și vin și făcând servicii ca lucrători agricoli, așezați nu numai în cătune (cu 16 sau 20 de case), ci și în sate — care, precum indică etimologia cuvântului, din lat. FOSSATUM, erau întărite — și dintre care unele poartă nume românesc ca *Moghilița*. Acești Vlahi sedentari (între care se găsesc și «închinători»), adică adepty ai unor secte religioase, își aveau preoții lor (precum eră acel *Pitkovici*, cu nume românesc, amintit de Novaković, *Star. Zak.* 88);

bulgare și Românii petrec în ele numai iarna; o greșeală analogă face Lejean cu satele bulgare din șesul dela Muzakja în Avlonul Albaniei: aici locuitorii sunt Albaneji și Bulgarii ierneză numai în ele, venind din Struga și Ohrida. În vremea statisticeii făcută în iarna anului 1881 se află în principatul bulgar cam 3000 de Români în iernatice, din cari 2300 vorbeau românește, 700 grecește; ei locuiau prin sate în tovărășii de 20—70, în locurile mai favorabile până la 163. În noile teritorii ale Serbiei, Vlahii din Pirotul Balcanului, dela Vranjska și până la Copaonica, după socoteala lui Milicević, numărau 134 de familii cu 33.000 de oi și 1.800 de cai. Prin înmulțirea pământului de arat și micșorarea pășunilor dela șesuri gospodăria nomadă a Vlahilor fu adusă în niște dificultăți analoge cu a păstorilor ambulănți din Italia sudică și Spania: ei mai găsesc încă mult teren pentru pășunile de vară și iarnă, dar trecerea prin părți de pământ arate ca să ajungă la pășuni se îngreiază tot mai tare. De mult au început să se plângă Bulgarii din sate contra trecerii turmelor pe pământurile lor; ei n'au nici un folos dela aceasta, afară doar de gunoiul ce-l lasă oile. Afară de aceasta creșterea de vite mărunte se micșorează cu încetul și locul îl ia în parte creșterea porcilor și vitelor cornute».

la 1335 întâlnim chiar un episcop al Vlahilor, cu reședința în Prilep sau într'un oraș apropiat (Dragomir, *Vlahii din Serbia* 291 și 299).

Documentele sârbești pomenesc și pe Vlahii voinici. *Cătunele* acestora stăteau sub comanda *cătunarilor* și aveau o organizație militară, care se aseamănă cu cea grănicerească. Este foarte probabil că această organizație eră continuarea instituției «limitaneilor» introdusă în sec. VII în toate provinciile bizantine. Virtuțile lor ostășești erau cunoscute scriitorilor bizantini. Mai târziu ei și-au păstrat organizațiile și li s'a recunoscut dreptul lor «valah»¹⁾ în schimbul ser-

¹⁾ Iată, în traducerea lui S. Dragomir (*Originea coloniilor române din Istria*, p. 4—7), cele 23 de puncte care alcătuiau «dreptul valah», astfel cum ni s'a păstrat în hrisovul prin care Giovanni Frangipani confirmă drepturile de care «ei și bătrânii lor» s'au servit sub foștii lor stăpâni:

«1. Mai întâiu să nu fie peste ei vreun cnez cu forța. Dacă vreun cnez le-ar fi urît, au să se sfătuiască cu noi, să aibă voie a-l schimba.

«2. Care Vlah are sat să slujească cu uncia, iar care n'are sat (să servească) călare cu scut și cu sabie ori cu săgeți și cu sabie.

«3. Cine poruncindu-i-se (?) nu merge la războiu, are să plătească șase libre, din cari a zecea parte se cuvine voevodului vlah....

«4. Calul ostășesc să nu i se ia în zălog pentru nici o vină.

«5. Să nu se bată în răstimpul dela Sân-Ștefan până la Sân-Mărtin.

«6. Iar când pleacă la războiu două părți să fie soldați, iar a treia parte să îngrijească de faină și iepe.

«7. Și să nu fie peste ei voevod nici un Croat, ci unul dintre ei să le fie voevod, care le va porunci și se va sfătui cu cnezul nostru.

«8. Și judecata să le fie sub Sinj și la judecata lor să nu șadă nici un Croat, ci cnezul și juzii lor.

«9. Și cnezul și juzii lor să aibă a descinde de două ori pe an între Vlahi, între toți cei înșirați mai sus câte unul.

«10. Și să nu fie între ei pedepsiți cu forța, ci pe fiecare să-l judece cu judecată dreaptă.

«11. Și din fiecare gloabă să le rămână o treime, iar juzilor li se da a zecea parte de gloabă, iar din venitul nostru a zecea parte de gloabe cnezului.

«12. Iar dacă ar cădea asupra cuiva gloabă, să i se ia o oaie pentru o libră și o vacă pentru șase libre. Și să i se dea termen până în ziua a douăzecea, iar dacă n'o răscupără până atunci, să o piardă.

«13. Fiecare casă are să dea la Sfântul Gheorghe un berbec sau o oaie și un țap și un caș, iar cine-i așa de sărac că nu are caș, o să dea un veronez, apoi un galben după fum după legea lor 74 de bolantia, cine are cai și treizeci de oi, iar cine-i... să dea și doi galbeni sau imbri.

«14. Toamna de ziua Sf.-Mărtin să aibă a da, după legea lor, câte un dinar de fiecare cal, în afară de cătunari și dvornici.

«15. Iar în Cetina să nu dea tergovină nicăiri.

«16. Și să nu fie spânzurat nimeni dintre ei pentru nici o vină.

«17. Și mai sus amintiții bărbați, toți buni cătunari, să-și rețină pentru sine jumătate din venitul de galbeni dela oamenii lor, cum a fost sub fostul lor domn banul Ivaniș.

«18. Și să nu fie silit Vlahul, care însuș nu are o sută de libre, a-i da altui Vlah o sută de libre.

«19. Și să nu fie dator a da domnului slugi năimite, nici slugi de cai.

«20. Și Sârbul să nu fie dator a da Vlahului, nici Vlahul Sârbului.

«21. Și să nu fie între ei (aici textul e deteriorat), nici martor nici jurător și nimeni dintre ei să nu fie oficial, nici să nu fie jurat în afară de 4 bolantia.

viciilor militare pe care le făceau noilor stăpânitori Sârbi și Croați. Regii acordau «vlahilor lor regali» anumite privilegii, iar unele familii de Vlahi primiau donațiuni de moșii și titlul de nobleță (cf. S. Dragomir, *Vlahii din Serbia* 283). Istoricii sârbi numesc pe Vlahi «zidul viu» care le-a apărat frontierele; nu «odată îi găsim chiar în plină funcțiune: când, la finea sec. XII, primesc cu săgeți înveninate pe cruciații lui Friederic Barbarossa pe șoseaua care duce dela Belgrad la Niș». Când Turcii cuceresc Peninsula Balcanică, Vlahii sunt între cei mai aprigi luptători împotriva lor¹⁾.

«22. Și să nu dea ierbărit la munte, nici în iernatice, nici aiurea, unde n'au dat nici pe vremea banului Ivaniș.

«23. Și Croații să nu țină Vlahi în afară de un păstor.

«După aceasta cnezul vlah și toți bunii bărbați scriși mai sus, toți cătunarii, s'au rugat de noi și s'au legat cu credința și sufletul lor, că ne vor servi credincios nouă și urmașilor noștri, iar noi ne-am făgăduit și am dat la aceasta cuvântul nostru domnesc, că vrem să îi confirmăm în toate legile lor mai sus scrise și să le ținem legile în vecii vecilor, pe ei și rămășița lor, până când ne slujesc drept și credincios. Drept ceea ce am dat acest hrisov deschis al nostru, căci toți acești mai sus scriși bărbați buni, cătunari, cu frații și cătunele și comunele lor s'au făgăduit, au primit și s'au legat, cu credința și cu sufletele lor, că ne vor sluji, ei și urmașii lor, pe noi și rămășițele noastre, drept și credincios cu capetele, cu averea și cu toată puterea lor și nu ne vor părăsi pe noi și pe urmașii noștri, împotriva nici unui om. Scris în Clissa, luna Martie 18 în anul dela nașterea lui Hristos 1436. Și la toate cele zise mai sus ne-am legat tare pentruca să fie cu sfatul și cu buna lor voie».

¹⁾ C. Jireček a dat în a sa *Geschichte der Serben* I 154 ș. u., următoarea sinteză despre populația română din Serbia: «Valahii nu lipsesc din nici un document mănăstiresc din veacul XII—XIV în Serbia, Bosnia și Herțegovina, unde Raguzanii socotesc triburile dela Trebinje, Ljubinje și Gacko între cele valahe, deasemenea în ținutul muntos dela malul mării, mai ales dela Cetina până în regiunea Lika și Krbava. Locuitorii acestor părți se numiau pe sine încă *Romani*, după mărturisirea geografului venețian Domenico Negri [1557]. Slavii îi numesc, ca și pe Italiani, totdeauna *Vlahi*. După îmbrăcămintea lor, au numit Bizantinii pe acești păstori din munți «Vlahi negri» sau *Maurovlahi* (*Morovlahi* sau «Nigri Latini» la Diocleas, în sec. XII, iar în arhivele ragusane, *Moroblahi*, *Morolacchi*, dela 1420 *Morlachi*). La Venețieni, începând cu sec. al XVI-lea, *Muracchi* sunt numiți locuitorii dela țară pe întregul litoral dela Quarnaro până la Antivari. În vremile mai nouă, ștergându-se diferențele etnografice, locuitorii orașelor și ai insulelor dalmatine numesc pe orice țaran sau păstor în limba slavă *vlah*, iar în limba italiană *morlacco*; în Croația *vlahi* sunt numiți credincioșii bisericii orientale-ortodoxe. Și azi o parte a Macedoromânilor e numită *Crnovunci* «straie negre» în Serbia, *Karaguni* în Albania, Macedonia, Epir și Tesalia... Numiri de persoană (d. ex. Negulus și Draculus) se întâlnesc în documente dalmatine încă în sec. IX—XII; numărul lor e mare în documentele vechi-sârbești și ragusane din sec. XIII—XIV; o parte din ele e românească (precum Bun, Ursul, Fečor, Barbat și Bukor), altă parte e slavă, dar are articolul enclitic românesc (precum Gradul, Radul, Vladul). Câteva urme găsim în numirile de localități și de râuri, de ex. satul Negrișori (ținutul Dragačevo, plasa Rudnik, în Serbia), dealul Korona, doi munți Kornet și Loret (= lauretum), apoi Prijot (= preot), cf. Erdeljanić, *Naselja* 1, 69, 204 ș. u... Novaković (Selo 32 ș. u.) ne atrage atenția că în cele mai vechi documente Vlahii sunt numiți numai cu numele lor și al căpeteniilor lor, fără să se pomenească și numele satului; arătarea localității începe să fie mai deasă deodată cu stabilizarea acestora. Satul păstoresc se numește, începând cu sec. XIII-lea, *katun*; e o tabără, după terminologia militară a Bizantinilor (*ἡ κατοῦνα*). În Montenegro și azi încă se numește *katun* un grup de colibe de lemn pe pascările de vară

Autonomia de care se bucurau Românii Apuseni în urma dreptului lor valah îi îngredia la început de amestecul cu alte neamuri. Căsătorii între ei și Slavi par a se ivi abia prin sec. XIV, căci numai atunci ele încep să fie oprite: «Srbin dase ne ženi Vlaseh» spune un document al regelui Ștefan Uroș III din 1330.

Dar nici viața lor de păstori și de chirigii, trăind cea mai mare parte a anului departe de cătunele și nevestele lor, nici mai ales îndatoririle lor ostășești, care-i făceau să-și verse neconținut sângele în lupte, nu puteau fi prielnice unei sporiri firești. Numărul lor, care, precum crede Jireček, n'a fost niciodată prea mare, scadea treptat, în vreme ce masele de Serbo-croați se îndeseau în jurul lor. Invația turcească alungă în sfârșit, până la mici resturi, care se topiră pe neștiute între Slavii încunjurători, pe Românii Apuseni din ținuturile lor, spre Nord și Vest, în regiunile mai ferite, pe care ei le cutreieraseră și mai înainte, în căutare de pășune pentru turmele lor.

După învingerea Turcilor la Câmpul Mierlei (1389) și după bătălia dela Iaica (1463), documentele din Rascia (Serbia veche) și din Bosnia nu mai vorbesc de Vlahi. Incepând din jumătatea a doua a sec. al XVI-lea numirile de «Vlah», «Olah» și «Morlac» nu mai au un înțeles etnografic, ci însemnează, în diferite timpuri și regiuni, «păstor», «țăran» (pentru orașeni), «creștin» (la Mahomedani), «ortodox» (pentru catolici), chiar «chervanagiu» și «asasin».

Astfel cucerirea turcească grăbește stingerea elementului românesc în nordvestul Peninsulei Balcanice¹). Pe când în Nordul Dunării României s'au înmulțit și au înghițit pe Slavii rămași în mijlocul lor, în Sud s'a petrecut tocmai fenomenul invers.

(Imprejurimea orașului Cetinje se numește după aceste colibe Katunska Nahija). Satele păstorești poartă mai ales numele căpeteniilor de ex. *Ursulovac*, după unul cu numele *Ursul*. O urmă de migrațiune spre Sud din vechile ținuturi dunărene se găsește în numele Vlasi Srëmljane, în documentul din Dečani (1330), azi satul Sermiani, lângă Peč; e vorba de Vlahi din Sirmium (slav. Srëm). Ținutul Stari Vlah «Valahul bătrân», în regiunea Sjenica (cf. azi Srez I. Moravița în Serbia), s'a numit astfel, după o căpetenie de păstori; oameni cu numele Starovlah, Starovlahović sunt numiți în documente din sec. XV-lea. Un «cătun» medieval numără, după socotelile lui Novaković, 11—105 familii, dar familiile înseși erau de obicei mici, cel mult de 14 membri. Deoarece Vlahi din Serbia, Bosnia și Croația alcătuiau o populațiune sporadică, fără legături solide, limba lor nu s'a putut menține; după o epocă de bilingvitate, limba slavă învinse. Imprejurări analoge întâlnim în Alpii germani, în care populațiunea romanică s'a germanizat. Încă în sec. al XV-lea mai vorbeau Valahii din Croația, după spusa lui Negri, o limbă amestecată cu vorbe latine corupte. Invațiile turcești îi răslețiră spre Nordvest, pe insulele cuarnarice și în Istria. Urmașii Vlahilor cari au fost așezați în anii 1450—1480 pe insula Veglia, vorbeau încă în vremurile napoleonice în satul Poljice românește (precum dovedesc rugăciunile lui Feretić).

¹) Urmele de Români Apuseni slavizați se cunosc în unele regiuni sârbești nu numai din denumirea de «Vlah» pe care au păstrat-o, ci și din ocupațiunea lor, ca de pildă la seminția Era, din Alpii dinarici, având tipul locuitorilor din Stari-Vlah și ocupându-se până în ziua de azi cu păstoritul și cu «kiridžiluk-ul», cf. I. Cvijić, *La Péninsule Balkanique*, Paris 1918, p. 312. Cele două cărți publicate de Academia Română: Isidor Ieșan, *Români din Bosnia și Herțegovina în trecut și prezent*, București,

Totuș urmele ce le-au lăsat în documente și în toponimie ne permit să le cunoaștem întinderea geografică de odinioară. S. Dragomir a anexat studiului său despre Vlahi și Morlaci o hartă, pe care a însemnat numirile locale cari se vădesc a fi de origine română, precum și localitățile pe cari numeroasele documente consultate de el le arată a fi fost locuite întregi sau în parte de Români.

Firește că tabloul acesta nu ne dă o imagine exactă, căci el prezintă în mod sinoptic date din diferite timpuri. Fiind în parte o populație în mișcare ¹⁾, aceiași Vlahi sunt înfățișați în mai multe regiuni. Pe de altă parte însă faptul că multe urme documentare de Vlahi nu mai pot fi localizate azi, că toponimia nu a fost supusă unei cercetări amănunțite filologice, și împrejurarea că cunoștințele noastre se reduc numai la documentele care întâmplător ni s'au păstrat, fac ca multe așezări de Români Apuseni să nu fie consemnate. În sfârșit harta lui Dragomir nu e completă, fiindcă ea nu cercetează și ținuturile locuite azi de Albanezi ²⁾, în care deasemenea există urme de Români, și se oprește intenționat, în Sud, la o linie ce leagă dela Est spre Vest localitatea Kumanovo, prin Prizren, de Cetinje, iar în Est la râul Morava. Urmele de Vlahi ajung însă și mai la miazăzi, iar regiunea Timocului și a Vidinului, înainte de a fi fost colonizată

1905 și Teodor Filipescu, *Coloniile române din Bosnia*, București 1906 trebuie consultate cu multă critică. G. Weigand a arătat în studiul său *Rumänen und Aromunen in Bosnien* (publicat în al «XIII-lea Anuar al Seminarului din Lipsca», p. 171—197), că așa numitele resturi de Români se reduc la Țigani («Karavlasii») emigrați din Transilvania, sau la colonii aromânești («Gunusari»), care abia mai păstrează, în limba lor croată, câteva cuvinte românești, servindu-se de ele ca de o limbă secretă. Acestea se vedesc dela întâia vedere a fi aromânești (da o le «două», fi a ta «fata», ga l'ina «găină», mera «măr» (fruct), mul'era «muiere», ocl'e «ochi», purintat «Turc», mine «eu», tine «tu», etc.), iar prin lipsa rotacismului a nu aparține grupului Românilor Apuseni. Tot acolo a arătat Weigand că păstorii numiți *Balıĳe*, cari iarna o petrec în Herțegovina, iar vara în apropiere de Sarajievo, nu sunt de origine românească.

¹⁾ Întru cât Români Apuseni erau păstori în transhumanță sau păstori nomazi, nu putem ști. Probabil însă că și la ei să se fi dezvoltat, cel puțin în parte, nomadismul, judecând după analogia Aromânilor, despre care a se consultă acuma studiul lui Th. Capidan, *Români nomazi*, publicat în *Dacoromania*, IV.

²⁾ «In pâlnia hidrografică a Ljumei și în valea Drimului alb a avut loc în evul de mijloc un contact intensiv între păstori albanezi și români, precum rezultă cu deosebire din marele hrisov al împăratului Dušan dat mănăstirii Arhangheli din Prizren și din Pravilele acestui împărat. Intocmirea cătunelor albaneze și a celor române este aceeași, substratul iliro-trac al formelor de gospodărie sunt reînviată de amândouă popoarele, termenii autohtoni relativi la creșterea vitelor, întrucât nu se păstraseră în limbile lor, fură împrumutați reciproc. Elemente etnice românești pătrunseră până la arcul nordic al Drimului împreună, dealungul râului, până în apropiere de Skodra și dincolo, în regiunea Puka. În sec. XV e atestat un locuitor din Kattaro cu numele Gurcho Vrda (= urdă) bastaxio, un Gin Brinzi (= brânză) în 1416 în satul Rapista, lângă Skodra, un Pantho de Briza în 1426 lângă Cattaro; cuvântul brânză e și la baza satului actual Briza, iar satul Leuruscho, pomenit la 1444, lângă Brušati, vine fără îndoială din rom. leurușcă, iar nu din alb. l'efušk. (M. Šufflay, *Biologie des albanischen Volksstammes* în «Ungarische Rundschau» V (1916/17), p. 19—20).

din nou cu element românesc, aveă de sigur o populație românească autohtonă, care formă puntea de trecere spre Românii Răsăriteni ai Peninsulei Balcanice și spre Dacoromâni.

Totuș harta lui Dragomir este foarte instructivă, căci din ea se cunosc regiunile în care, în a doua jumătate a evului de mijloc, Românii Apuseni formau grupuri mai compacte, și fiindcă ne arată că ei se găseau, în curs de veacuri, stabili sau migratori, pe aproape întreg teritoriul Serbiei, Bosniei și Herțegovinei.

Cercetările antropologice sunt menite și ele a completă imaginea pe care istoria, etnografia și filologia ne permit să ne-o facem asupra extensiunii Românilor înainte de a fi fost înghițiți de Slavi. Astfel Schück (232) constată că Serbocroații din Croația și Slavonia au culoarea părului și ochilor mai deschisă decât cei din Istria, Dalmația și Herțegovina. Deosebiri de pigmentare la Serbocroații din diferitele regiuni coincid cu colonizările acestor regiuni prin Români; numărul mai însemnat de indivizi cu tip oacheș în Istria, Dalmația și Herțegovina se datorește elementului românesc asimilat în cursul timpului ¹⁾.

2. MIGRAȚIUNILE ÎN DALMAȚIA (VEGLIA).

Coborîrea Vlahilor din munți pe litoralul dalmat datează din timpuri vechi. Este însă foarte greu a desluși astăzi, din știrile și din numirile păstrate în documente și scoase la iveală mai ales de Jireček, dacă avem a face, în sec. IX—XII, cu Români sau cu Romani cari vorbeau limba dalmată. Dintre numele în *-ulus* unele par însă a fi românești, astfel *Danulus* (1018), *Negulus* (1070) și mai ales *Petrus* și *Zorgi Draculus*, doi șerbi, pomeniți în testamentul lui Petrus Cerni din sec. XI, în Cattaro; altele ca *Andriullus*, *Dedullus*, *Chudulus*, *Ozanulus*, pot aveă sufixul italianesc *-olo* (cf. Bartoli, *Das Dalmatische I* 288, Tamaro, *La Vénétie julienne II* 304—305, P. Skok, *Archiv za arban. star.* II (1924) 333).

În secolii următori însă documentele sunt mai explicite și vorbesc adesea de cetele de Vlahi și Morlaci care plecau din munții Bosniei pe litoralul dalmat ca să-și desfacă produsele lor păstorești și să cumpere sare. De prin veacul XIV întâlnim adesea pe păstorii vlahi iernând în apropierea orașelor Spalato, Traù, Sebenico, Zara, ori în vecinătatea insulelor Arbe și Pago și făcând cu turmele lor, și mai ales cu răul lor obicei de a fură și chiar a omorî pe cei ce li se împotriviau, pagube însemnate locuitorilor. Unii dintre ei nu se mai întorceau acasă, unde drepturile vechi începuseră să nu li se mai respecte.

¹⁾ După M. Evans (*Through Bosnia and the Herzegovina*, p. 24, citat la A. Tamaro, *La Vénétie Julienne*, II, 306) formele latine în ornamentația stofelor, în broderii, în ceramică și în împletiturile de nuiete la Croați ar fi o dovadă că au fost învățate dela Vlahi.

În sec. XV Venețienii, recunoscând foloasele pe care le pot avea dintr'o colonizare a Dalmației cu acești Vlahi, îi atrag pe teritoriile care le aparțineau acum. «Ținutul situat spre Vest de Velebit și numit Podgorje, eră în sec. XIV plin de Vlahi, cum spune Lopašić. De fapt dela acești Vlahi, numiți de Venețieni și Morlaci, derivă, în sec. XVI, pentru ținutul Velebitului, denumirea de *Morlacca*, iar pentru sânul Mării, *Canale della Morlacca*» (Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 31). «Seminția Vlahilor și Morlacilor se întindea, în veacul XIV, în toată Dalmația și în ținuturile învecinate. Vlahii și Morlacii locuiau, amestecați cu Slavi, zona muntoasă din împrejurimea orașelor Cattaro și Ragusa, regiunea Narentei, câmpiile dintre Spalato și Clissa, șesul Signului, districtele Nona și Obrovazzo, în ținuturile muntoase între Cetina, Velebit și Alpii Dinarici. Locuiau și în insule. Un păstor cu numele Domul, pe insula Eso, e atestat într'un document din 1357. Rasa latină ... a Vlahilor eră și mai deasă în Dalmația inferioară» (V. Tamaro, *La Vénétié Julienne* II 307). Așezându-se aici, pe teritoriul ocupat odinioară de vechii Dalmați, și devenind agricultori, ei se pierdură destul de repede în masa slavă. Lucius nu mai găsiă în limba lor, în sec. XVII, «nullum romanae linguae vestigium», deși un scriitor anonim, într'o carte publicată cu câțiva ani mai târziu, ne spune că «Morlacii adevărați... se crede — și ei susțin — că se trag din vechile colonii romane și că vorbesc încă limba latină, deși binișor coruptă»¹⁾.

Totuș tradițiunii și credința lor ortodoxă i-a scutit de un amestec complet cu Slavii înconjurători, dela care au împrumutat graiul, păstrându-și însă un caracter etnic deosebit¹⁾.

¹⁾ *Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien*, Nürnberg, 1718. Despre «Morlachey», adică fâșia de pământ în Liburnia, lungă de 15 mile și lată de 5—6 mile, care se extinde dealungul canalelor și a celor trei insule dela S. Giorgio în ținutul Zeng până la Zara», scrie că e locuită de o populație, care «se numiă odinioară *Mazaci* sau *Mazei* și e, la dreptul vorbind, o seminție a Valahilor (dela cari derivă și Uscocii), cari se numesc *Mauro Vlahi* sau *Morlaci*, din care nume Italienii au făcut *Morlacci*, înțelegând pe toți Valahii cari trăesc în Rascia, Bosnia și în alte ținuturi și cari dealtminteri se numesc *Valahi albi*, spre deosebire de *Valahii negri*, cărora singuri li se cuvine numele de Morlaci». M. B a r t o l i, care mai întâiu a atras atenția cercetătorilor (*Das Dalmatische*, I § 129) asupra acestei cărți, bănuște că anonimul, care a cercetat țara la fața locului, a întrebuițat și izvoare mai vechi. Unul dintre acești autori mai vechi e de sigur și Wheler (cf. nota următoare), dela care împrumută amănuntele despre forța extraordinară a Morlacilor și despre îmbrăcămintea lor, iar ilustrația dată în vol. II, p. 88 e luată din Valvasor și nu reproduce «Morlachische Trachten», ci tipuri de Uscoci (cf. fig. 10).

Împreună cu cete de Slavi, Morlaci dalmatini au trecut și în Italia. Papa Inocențiu VIII dădă un ordin ca toți Slavii și Morlacii din Ancona să evacueze orașul. Municipalitatea răspunse că va opri pe emigranții noi de a se așeză în Ancona, dar nu poate alungă pe «Schiavi e Morlacchi» stabiliți, căci aceasta ar însemnă o mare pierdere pentru oraș și posibilitățile lui de apărare. (A. Tamaro, *La Vénétié Julienne*, II, 428).

¹⁾ Din multele descrieri mai vechi ale Morlacilor, care au stârnit luarea aminte a multor călători, cităm la acest loc câteva.

Iată cum îi prezintă, în sec. XVII, G. Wheler în cartea sa *Voyage de Dalmatie, de Grece et du Levant* (traducere franceză), Amsterdam, 1689, p. 13—14:

În insula Veglia, unde s'a menținut mai multă vreme și limba veche dalmată, dar poate și pe alte insule (ca Arbe), graiul românesc s'a păstrat până în secolul trecut. În Veglia apar Români

«Ils sont ennemis inveterez des Turcs & n'en épargnent aucun quand ils tombent entre leurs griffes. Quand ils se mettent en parti pour aller saccager les Turcs sur leurs Frontieres, ils reviennent toujours chargez de butin. Quelques personnes dignes de foy nous ont asseurez qu'ils sont si robustes, que quatre d'entr'eux prendront un homme à cheval sur leurs épaules, & le porteront quelquesfois vingt ou trente pas, dans les lieux le plus dangereuz, & les plus étroits des Montagnes: ce qu'ils ont éprouvé lorsque quelques uns de leurs principaux Offiziers ont passé ces Montagnes.

«Leur habit est de diverses couleurs; ils n'ont pour sovliez, qu'une piece de peau, ou quelquesfois de cuir séché, attachée avec des couroyes ou attaches qui passent en croix sur le coup du pied, pour arrester leus semelles; leur jambes sont couvertes de housseaux de drap ou de cuir...; leurs pourpoints n'ont point de manches, mais elles sont supplées par celles de leur camisolle, qui sont longues & larges sans aucune attache ou bande au poignet, mais ouvertes comme un surplis, & bordées autour avec un passement. Leurs longs bonnets sont de drap rouge, flottant & pendant de côté & d'autre, & ornez d'une pierre, où sont fichées trois lames de fer en forme de plumes. Les Paysans vont communement armez d'une hache, mais les Soldats portent un Cimenterre».

Cel care i-a descris mai amănunțit și cu mai multă simpatie e Abatele Alberto Fortis, în cartea sa *Viaggio in Dalmazia*, I—II. Venezia, 1774 (trad. germ. *Reise in Dalmatien*, Berna, 1776). El consacră Morlacilor, în mijlocul cărora a fost primit cu atâta omenie și ospitalitate, un capitol mare (vol. I, p. 43—96, în trad. germ. I, 62—161 și II, 199—201) din care extragem următoarele: Despre Morlacii, pe care i-a vizitat în văile frumoase ale râurilor Kerka, Cettina și Narenta și în Munții Dalmației, autorul presupune că ar fi un rest al valului de Tătari, care s'a revărsat în Europa la începutul sec. XIII. Pe vremea lui Fortis, «dialectul lor are mai multă asemănare cu limba sârbească (rasciano) și bulgărească, decât cu cea albaneză». Se dau și multe probe de limbă, care e serbocroată. Între ei și între populația romanică a orașelor dalmate există un mare antagonism. Între Morlaci sunt grupuri deosebite, după regiunile din cari au venit sau după cum s'au amestecat cu alte popoare, în urma războaielor, revoltelor sau năvălelor cari i-au dislocat. Locuitorii din Kotar sunt blonzi, cu ochi albaștri, gură mare și nas turtit; tot astfel cei din regiunea Scign-ului și Knin-ului. Cei din regiunea Duare și Vergoraz au fețe lunguiețe și măslinii, păr castaniu și statură înaltă. Spre deosebire de cei din Kotar, plăcuți, docili și amabili, cei din Duare sunt nemlădioși, mândri și curajoși. Morlacii umblă câte cinci mile pe jos și se cațără cu o abilitate extraordinară pe stâncile cele mai prăpăstioase, pe unde numai pasările pătrund. Voevodul lor Pervan dela Coccórich (fig. 1) joacă în țărișoara lui un rol important și are multă înțelepciune și talent, deși n'a umblat prin orașe; în tinerețea sa a compus multe poezii de dragoste și eroice. Haiducii morlaci sunt vestiți. Oricât ar fi de cruzi, ei sunt însă oameni de omenie, incapabili de trădare; dacă vrei să călătorești sigur prin munți, singurul mijloc e să-ți iai câțiva haiduci ca însoțitori. Patru haiduci atacă o ceată de 15—20 de Turci și o înving. Morlacii sunt încrezători; sinceritatea și buna lor credință e uneori exploatată de alții. Ospitali, ei deschid oricărui călător ușile colibelor lor sărăcăcioase. Când un călător morlac descinde la altul, e obiceiul ca fata cea mai mare a casei, sau, dacă e o mireasă în casă, aceasta să-l întâmpine sărutându-l și tot astfel sărută fata, fără nici un gând ascuns, pe consăteanul ei când îl întâlnește pe drum (obiceiul care explică, adăugăm noi, trecerea semantică a lat. SALUTO > *sărut* la noi și la Slavi). Cât timp în casele unui om avut—acestea sunt din ce în ce mai rare—se găsește hrană, vecinii neputincioși nu duc foamea. Așa se explică că un Morlac nu se degradează niciodată să ceară drumeților de pomană. Dealtminteri ei sunt gospodari răi, iar la ospețe—la nunți, la ziua numelui sau la sosirea oaspeților—ei risipesc într'o săptămână ceea ce le e de trebuință pentru luni de zile. Prietenia e la ei adevărată și din ea au făcut un cult. Ea se încheie în fața

în sec. XIV (Stançig, Mikul ș. a.), când (la 1321) se vorbește în documente de o «vlaške zemlje»¹⁾. În sec. XV Giovanni Frangipani (Ivan Frankapan) așează de pe moșiile sale de pe continent, colonii de Morlaci pe insulă. În anul 1465 se stabilește hotarul Vlahilor dela Castelmuschio; un document din 1468 ne spune că «acum au venit Vlahii în Orleț», unde li se dă pășune și pământ arător. Documentul slav vorbește de «Kapi od Murlakov» (această numire de «capi» ar

altarului între fârtaiți («pobratimi», cf. și termenul nostru «frate de cruce») și surate («posestre») și în ființa de față a întregului popor. Morlacul e foarte recunoscător, dar și răsunător. Cel mai mic serviciu îl deobliga pentru viața întreagă, dar vai de acela care l-a batjocorit sau l-a insultat! Ca în Albania, o dușmănie între familii trebuie stinsă în sânge, chiar și după ani îndelungați. Vioiciunea minții și o îndemănare naturală face ca Morlacul să izbutească în tot ce întreprinde. Dacă sunt bine conduși, ei fac bravuri în războaie; în agricultură sunt însă înapoiți. Știu să coloreze frumos cu vopseli pregătite de ei din vegetale. Femeile știu toate să împletească și să lucreze la gherghef. E de mirare ce lucruri frumoase ies din mâinile lor ıscusite, care nu odihnesc nici când femeile sunt la drum sau își păzesc turmele. În orașul Verlika sunt olari. Morlaci au multe credințe deșarte. «Existența vampirilor e pentru ei neîndoioasă și cred, ca Transilvănenii, că vampirii sug sângele copiilor». Cel mai curajos haiduc o ia la fugă când îl sperii cu strigoi și vrăjitoare. Babele știu face o mulțime de vrăji. Morlaci au cel mai profund respect de preoți, depind cu totul de ei și au în ei o încredere de săvârșită. Femeile sunt puternice ca și bărbații. Cămășile lor sunt deschise la piept, ca cele bărbătești, la gât poartă mărgel. Imbrăcămintea lor vânăta («modro») o numesc *modrina*; haina de deasupra, numită *sadak*, ajunge până la jumătatea pulpelor și e pe jos împrejmuțată cu roșu (cf. portul femeilor din Jeiași). Adesea flăcăii își caută nevestele în sate depărtate. Peștorii căutau, în vremurile vechi, să câștige învoirea fetii prin săvârșirea unor fapte eroice, precum sunt descrise în cântecul bătrânesc despre nunta lui Iancu Sibianu. Nunta se anunță cu împușcături de pistoale — ca la Istroromâni și tot ca la ei — mireasa e servită de cei doi *diveri*. Înainte de a intra în casă, mireasa îngenunche și sărută pragul. Nunta ține 3, 6, 8 și chiar mai multe zile. Copiii de Morlaci își petrec copilăria în păduri, unde pasc oile și vitele. Acolo învață să cioplească cu un cuțit obiecte foarte frumoase de lemn. În casele Morlacilor numai rar se găsesc paturi, iar când le vezi la cei mai bogați, ele sunt de scânduri, fără saltele, numai cu straie groase. Casele mici sunt acoperite cu paie sau șindile («zimble»); în ele sunt adăpostite și vitele. În lămpi ard unt; de cele mai multe ori însă întrebuințează, ca să facă lumină noaptea, zade de brad. Melodia cântărilor vitejești, în care amintirile nu trec dincolo de sec. XIV, și pe care Morlaci le cântă mai ales când călătoresc prin munții pustii, sunt foarte monotone. Morlaci cântă de obicei pe nas și cântăreții lor se acompaniază cu *guzla*, un instrument cu o singură coardă. Mai au fluiere și cimpoaie. Mulți sunt meșteri în improvizarea de versuri. Jocul lor e hora («kolo»), care se învârte și se strânge și, pe măsură ce jocul se animează, se schimbă în sărituri sălbatice, pe care le fac și femeile. Patima cu care Morlaci dansează aceste jocuri sălbatice e de nedescris. De multe ori, după lucrul greu al zilei sau după călătorii lungi, ei pot să mai danseze ore de-a rândul.

Pe descrierile lui Fortis, dar și pe cele ale lui Cassa și Hacquet se întemeiază compilația francezului Breton, pe care o cunosc numai în traducerea germană a lui Janus Pannonius: *Illyrien und Dalmatien*, Pest, 1816, din care reproduc câteva deseneuri de Hacquet.

Date interesante despre Morlaci dă, după Herold (1556) și după Engel — care află portul femeilor morlace asemănător cu al Bănățencelor noastre — și N. A. Constantinescu, *Despre Morlaci*, 98 ș. u.

¹⁾ Pentru aceste date și amănunte, cf. Miklosich, *Wanderungen*, 4—5, Milčetić, *Zbornik IX*, 12, Jireček, *Geschichte der Serben*, p. 155—157, Vassilich, *Sull' Origine* 45 ș. u., Bartoli, *Das Dalmatische*, Dragomir, *Vlahii și Morlaci*, 32—34.

putea fi cea mai veche urmă de graiu românesc în Veglia). Intre anii 1488 și 1496 Vlahii și Croații din Dubașnica și Poljica au un proces cu episcopul Donat din Veglia. Deosebirea între «Corvatus» și «Mur-lacus» se făcea încă la începutul sec. XVI (1504). Satul *Vlašić* mai păstrează numele coloniștilor de odinioară, iar în comuna Bogović două familii poartă și azi numele de *Vlah*. P. Skok a arătat de curând (*Archiv za arban. star.* II (1924) p. 333) că în apropiere de Poglizza două cisterne naturale păstrează până astăzi numele de *Funtura* și *Fintira*, în care nu e greu să recunoaștem pe «fântână», cu rotacism și cu greutățile, pentru Slavi, de a redă pe *ă* și *â* românesc. Și muntele *Mizza* ar putea fi românescul *miță* «lână de miel» sau *viță* (§ 61 b).

În 1819, Ivan Feretić culege din gura Românilor veglioti două rugăciuni, adăugând că «această limbă începe acum a se pierde. Cât timp bărbații din Poljica se căsătoriau cu femei din Poljica, limba trăia, căci se învăța dela mamă. Dar de când au început a se căsători aiurea, mai cu seamă în Dubașnica, limba se pierde tot mai mult. De aceea am scris-o aici, ca să rămână de ea ceva amintire» (*Zbornik* IX, 16).

N. Densusianu reproduce, în *Dacia Preistorică* o scrisoare datată din Arbe, 10 Iulie 1852, iscălită Spiridone Murvar și anexată la *Statutum Arbensis civitatis* din Biblioteca Academiei din Zagreb (No. II d. 4), în care se spune: «Se visono traccie in quest'Isola della Popolazione Valacca o Rumena».

La 1856, Biondelli — având informații de la Cubich — știe că locuitorii din Poglizza păstrează încă tradiția că limba părinților lor ar fi fost latină; păstorii inculte mai știu Tatăl-nostru și Născătoarea în această limbă.

I. Maiorescu, neobositul cercetător, îi caută însă în zadar în vara anului 1857. El nu mai găsește pe nimeni care să știe românește, nici în orașul Veglia, nici în Poljica, de unde doctorul Cubich susține că culesese cu vreo 23 de ani mai nainte rugăciunile românești. Cubich îi arată probele de limbă culese (și publicate mai târziu) fără să-i dea însă voie să și le copieze, probe pe care Maiorescu le află aproape identice cu cele publicate de Sajeveci (ceea ce nu este exact).

I. Burada, în prima sa călătorie în Istria, află, în Fiume, dela librarul Polonio Balbi, că «în mai multe locuri, mai cu seamă în orașelul Poglizza», se mai vorbește «vlaşchi» și «că bunul (= moșul) său știă această limbă». Balbi i-a arătat și «o carte veche, fără dată», după care Burada (p. 37) reproduce rugăciunile istroromâne. În anul 1891, luna Noembrie, Burada pleacă în Veglia, unde găsește graiul stins. După spusele învățătorului Zetz, locuitorii din Malinska, Castelmuschio, Santa Fosca și Doboșnița (sic!) numesc până azi «Vlahi» pe locuitorii din Poglizza, Milohnici, Baicici și Nenadici (p. 409 ș. u.). În a doua călătorie a sa află că «pe la 1882 mai trăiau în Poglizza Anton Baicici, în vârstă de 97 de ani, și femeia acestuia, de 92 de ani, care mai știu,

ceva *vlaski* și că aceștia când se închinau la biserică ziceau *vlaski* «Tatăl nostru» și «Orațiunea angelică»; tot *vlaski* zicea aceste rugăciuni și Caterina, văduva lui Giacomo Baicici, toți aceștia acum răposați. În comuna Bescanova se află pe atunci și bun[ic]ul lui Petru Iurani care *cuvântă vlaski* (grăia românește). Rămas-a astăzi numai Michele Baicici, în vârstă de 70 de ani, care mai știe câte ceva *vlaski*, din «Tatăl nostru» și «Orațiunea angelică» și, cu acest bătrân, se sting ultimele rămășiți de limbă română în această insulă». (*Archiva* din Iași, VI (1895), p. 413—414).

După cercetările lui Milčetić, în Dubașnica nu-și mai aducea nimeni aminte să fi vorbit vreodată românește. În satul Bajčić a murit în 1875 cel din urmă bătrân care mai vorbise, cu nevastă-sa, această limbă. În Poljica se mai știă de Români, iar în Malinski trăia, la 1883, o femeie bătrână, care mai vorbiă românește. Se poate însă ca acea femeie, de origine din orașul Veglia, să fi vorbit vechea limbă dalmată.

M. Bartoli, care a făcut cele mai temeinice scrutări de limbă în Veglia (în oraș și în împrejurimi), nu mai află, pe la sfârșitul veacului trecut, nici o urmă de limbă românească.

Singurele probe de graiu românesc din insula Veglia sunt cele două rugăciuni (Tatăl-nostru și Născătoarea), pe care ni le-a transmis trei autori, și cele câteva cuvinte însemnate de I v e. Din nefericire, cele trei variante de rugăciuni se reduc la una singură, iar probele date de I v e sunt în mare parte obscure și rău transcrise sau rău traduse (vezi Bibliografia). Cu toate acestea, urmele păstrate dovedesc mai presus de orice îndoială că limba românească vorbită în insula Veglia de câțiva indivizi până în secolul trecut, iar astăzi dispărută cu totul, eră acelaș dialect ca cel istroromân, fără de deosebiri esențiale. Cele câteva cuvinte și forme care se deosebesc de graiul Românilor din Istria sunt sau neromânești sau greșit transcrise. Acelaș lucru îl constatăm din numele cisternelor *Funtura* și *Fintira*, relevate mai sus, și din cuvântul *bata* «flaque d'eau qui se forme sur les routes après la pluie», păstrat în graiul Slavilor čakavici din Veglia (în Malinska, Castelmuschio și Dubașnica) și pe care P. Skok (*Archiv za arban. star.* II (1924) p. 333—334) îl identifică cu drept cuvânt cu istror. *bâte* «baltă» (cu dispariția lui *l* preconsonantic).

3. MIGRAȚIUNILE ÎN CROAȚIA, SLAVONIA, CARNIOLA, STIRIA ȘI CARINTIA: USCOCII.

Cucerirea turcească urni populația Serbiei și a Bosniei spre vest și spre nord. Amestecate cu Slavi și în parte slavizate, cete însemnate de Români Apuseni au emigrat mai întâiu în Croația. «Un document de la 1373 ne dă dreptul să conchidem că regiunea situată 'circa metas Bosnae et Corbaviae', adică actuală Croație sud-occidentală,

purtă numele de *Maior Vlachia*, ceea ce însemnează o regiune populată mai ales de Vlachi». (A. Tamaro, *La Vénétie Julienne* II 305). Dar și în regiunile acestea, pierduți printre Slavi, dispar din documente în jumătatea întâia a sec. XVI. «Locurile rămase deșerte după ei, sub Turci sau Croați, le ocupă alți pribegi, veniți acum din interiorul Peninsulei, de sub stăpânirea turcească. Acești noi veniți se numesc în documentele din sec. XVI de regulă *Valahi*, mai rar *Rasciani* sive *Serviani*, ori, fiindcă s'au refugiat din ținuturile ocupate de Turci, ei se chiamă *Prebezi* (=pribegi) sau mai adesea *Uskoci*¹⁾». Cetele turcești cari nu primeau plată, ci numai o parte din pradă, se numeau *Martolozii*, dela cuvântul grecesc *armatolós*=grănicer înarmat» (Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 77).

În Slavonia numărul Vlahilor de rit ortodox trebuie să fi fost destul de mare, căci, între Drava și Sava, cuprinzând o mare parte a comitatului Posega, întinzându-se asupra cercului Gradisca și ajungând până la Bosnia, un ținut purtă numele de *Vlachia mică*. Pe acest teritoriu s'ar fi găsim, după N. A. Constantinescu (*Despre Morlaci* p. 90—91), unele nume de localități de origine românească sau amintind nume de localități dacoromâne (ca *Sintilia*, *Drăgănești*, *Sibini*, *Medinți*, *Severin*, *Ribnik* ș. a.) și între Vlahii «schismatici» din Croația nume ca *Mikul*, *Fundulin*, *Mogoș*, *Tomșa*.

Încă din anul 1530 Uscocii apar și în Carniola. Așezările lor în această provincie, ni sunt bine cunoscute din studiile lui H. I. Bidermann (cf. cu deosebire *Zur Geschichte der Uskoken in Krain* 174 ș. u.). Îi întâlnim mai întâiu ca iscoade austriece în luptele contra Turcilor, dinaintea cărora se refugiaseră. În 1530 sunt așezați în mod provizoriu în regiunea Sichelburg, pe care nu mai voră s'o părăsească. În anul următor vin cete nouă din părțile Cetinei dalmatine și din Bosnia, în 1538 din Srp în Bosnia, apoi în 1539, și tot astfel «plures et plures... quia sunt homines de valore» și «valde boni milites». Pentru calitățile lor ostășești și pentruca să zădărnicească acțiunea Turcilor care-i ademeneau să se reîntoarcă, li se dă, la 1535, un «privilegium», în care li se stabilesc drepturile și datoriile, analoge cu ale unor păzitori de granițe.

¹⁾ Din serbocr. *uskok* «pribeg, dezertor, emigrant» dela verbul *uskočiti* «a pribegi, a se salvă prin fugă»: quia salierunt de Turcis, explică un document vechiu.

Deși Engel (ap. Constantinescu, *op. cit.* 92) susține că și faimosii Uscoci pirați ar fi fost «înrușiți cu Morlacii», între aceștia cu greu vor fi fost Români. Insuș faptul că nici un document nu-i confundă cu Vlahii, dar și meseria lor de pirați, îi arată a fi fost în cea mai mare parte Croați deprinși cu marea. Între ei se găseau însă și mulți aventurieri «alungați din Ancona, din Urbino, din Apulia și din toate părțile stăpânirii venețiene». Cuibul lor eră la Segna. Apar în istorie pe la 1550 și decenii deardând sunt spaima împrejurimii (cf. Tamaro, *La Vénétie Julienne*, III, 198 ș. u.). Battista Nani, în a sa *Historia della Republica Veneta* (Veneția, 1686, vol. I, p. 18 ș. u.) vorbind pe larg de războaiele lor îi numește: «gente, se si riguarda l'origine, non ignobile, perchè di trarla vantaano da certi valorosi huomini, che, occupate da Turchi le vicine Provincie, impatienti di quel barbaro giogo, si ridussero a viuer sicuri e liberi tra le montagne».

La sfârșitul sec. XVI întâlnim Vlahi în ținuturile dela hotarul Varașdinului (cf. «Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark» fasc. 31, p. 45—47, Graz 1883). După Bidermann (citată și de Dragomir, *op. cit.* 80) staturile din Stiria acordară, în anul 1537, o scrisoare de recomandare lui *Vido Vlach*. Bidermann cunoaște o colonie de Vlahi la *Warnsee*, unde în 1597, se menționează un *Blaz Wugula*, iar în *Skok* pomeneste o familie *Radolić*. Iorga (*Viața agrară a Românilor*, citat la N. A. Constantinescu, *Despre Morlachi* 95) arată că la granița vindică din Stiria Morlaciilor au fost scoși de sub ascultarea Turcilor și li s'au dat locuințe; între ei se află mulți nobili *Harambassa*, de ex. un *Dragul-Aga*. În 1563 găsim un *Vlah Marko Voievod*.

Acești Uscoci, dintre care unii s'au așezat mai târziu și în Istria, erau în mare parte Slavi, iar cei ce se trăgeau din Români Apuseni și-au pierdut în curând graiul. După 146 de ani dela venirea lor, istoricul I. Valvasor, care-i cunoaște foarte bine, ne spune (la sfârșitul capitolului 4 al cărții sale *Die Ehre dess Herzogthums Crain*, Nürnberg 1689, ed. II Laibach 1699) apriat: «Dieses Volk redet Walachisch: welche Sprache von der Krabatischen in etwas, von der Crainerischen aber noch was mehr unterschieden ist. Es gedenkt zwar Johannes Lucius, die Walachische und Lateinische Sprache seyen einander sehr ähnlich und die Walachische von der lateinischen entsprossen, aber man muss wissen dass solche halb Lateinische Sprache nicht unserer Uskoken oder in Crain wohnenden Walachen, sondern der Morlachen ihre sey»¹⁾.

Dar deși Uscocii cunoscuți lui Valvasor nu vorbeau românește, ei își păstrau individualitatea lor etnică diferită de a Slavilor înconjurători, încât vorbindu-se de ei, se făcea deosebire între acești «Vlahi» — pentru care numai cancelariile austriace introduseră numele de «Uscoci» sau «Pribegi» — și Slavii înconjurători²⁾.

¹⁾ Deși Valvasor n'avea tocmai o idee lămurită despre limba «valahă», precum reiese și din excursul amănunțit pe care-l face la sfârșitul capitolului citat, totuș pasajul reproduș nu permite decât o singură interpretare: o limbă «pe jumătate latină» vorbeau numai Morlaciilor, nu însă Uscocii sau Valahii din Carintia, cu un graiu, care eră un dialect slav importat din Peninsula Balcanică, deosebit puțin de al Croaților și ceva mai mult de al Slovenilor. Deducțiile lui Vassilich (*Sull' Origine dei Cici*, 99—100) asupra românismului Uscocilor, bazate tocmai pe Valvasor, sunt forțate. Cf. și G. Weigand în critica cărții lui Vassilich, publicată în *Kritischer Jahresbericht ü. d. Fortschritte d. rom. Phil.*, raportul pe anul 1906, I, p. 103.

²⁾ Încă la începutul secolului trecut Franz Sartori (*Länder und Völkermerkwürdigkeiten des österreichischen Kaisertums*, III. Teil, Wien, 1809, p. 182—185) îi găsește atât de deosebiți de ceilalți locuitori, încât emite părerea curioasă că ar fi de origine caucaziană, căci «ei sunt un popor de munte care duce viață pastorală și sunt puternici și frumos crescuți ca Cerchezii». Părerea că ar fi Români el o combate, deși trebuie să recunoască că portul lor «vollkommen mit jener [Tracht] der Walachen oder Romani (1) in Siebenbürgen u. s. w. übereinstimmt». Când îi întrebi ce sunt, unii îi răspund «Serbli», iară alți «Vlahi».

J. F. Neigebauer (*Die Südslaven*, Leipzig, 1851, p. 193), vorbind despre Vlachi ortodocși, cari, din cauza credinții lor, s'au păstrat deosebiți de Croații încon-

Se poate ca în Carniola să se fi păstrat un timp oarecare și câteva insule românești, ca în Istria. Urme de graiu românesc se mai găsec și azi în toponimie și onomastică. Astfel P. S k o k crede (în articolul citat din «Glasnik» XXX (1918), 307) că numele D a n ă u l o v i ć

jurători în satele ce se întind între Fiume și Carlstadt, îi descrie astfel: «sunt oameni frumoși, iubitori de ordine și curățenie și au un port deosebit. Femeile au părul împletit în două cozi lăsate pe piept; capul și-l învelesc de obicei într'un vâl alb care atârna pe spate în mod foarte pitoresc; peste cămașa albă ele leagă un șorț de lână neagră, împodobit uneori cu cusături grațioase».

Dăm în cele următoare un rezumat din descrierea atât de vie și interesantă a lui V a l v a s o r în cartea citată despre traiul și obiceiurile păstrate de acești Vlahi în noua lor patrie:

Uscoci însemnează «fugari». Ei se numesc pe sine «Vlahi» sau «Lahi». Locuesc în Carniola mijlocie, având sate mari în regiunea Freyenthurn Wenez; în munții dela Sichelburg locuesc mai ales în case izolate, împrejmuite de pomete, vii și arături. În fiecare casă stau 3—5 familii cu mulți copii, grupate în jurul celui mai bătrân bărbat și a celei mai tinere femei măritate, care poartă gospodăria. Toți ceilalți ascultă de ei. Intr'o astfel de casă locuesc adesea 8—12 bărbați, pricepuți în purtarea armelor și păzirea hotarelor, gata a urmă chemarea căpitanului lor împotriva dușmanilor de veacuri, Turcii. Nădejdea prăzii îi face să plece bucuroși la luptă.

Se ocupă cu creșterea vitelor. Țin boi, capre și mai ales oi, având unii din ei turme de câte două sute de oi. Sunt și negustori, ducând cai și boi pe la târguri, pe care adesea îi dau în schimbul altor mărfuri.

«Mai ales sunt meșteri iscușiți în arta de a găsi ceva înainte de a se pierde și a lua înainte de a li se da». Dar acest lucru nu se poate spune despre toți, căci între ei sunt mulți oameni de omenie și muncitori. Sunt muncători mari și beau bucuros. Când au provizii și băuturi, le mănâncă și le beau, ospătând dela casă la casă, și evitând astfel să li se strice proviziile sau să le cadă în mâna Turcilor. Când nu mai au, pleacă să prădeze. Dacă prada n'o găsec la Turci, o caută în țară, ceea ce are de urmare multe neplăceri. Țin unul la altul ca scaiul. Fug atât de iute, încât se pot lua la întrecere cu caii nemțești. Intre hōții prinși se rătăcește câteodată și câte un popă sau călugăr («Pope oder Coluger»).

Deprinderea de a lua când nu li se dă o întrebunțează și la însurătoare. Când Vlahul aude de o fată frumoasă — de e și gospodină bună puțin îl importă — o cere de nevastă. Dacă părinții nu i-o dau, așteaptă prilejul când tatăl, frații sau verii ei sunt duși pe graniță și pleacă noaptea cu câțiva tovarăși și cu 5—10 cai la fată și o răpesc, dând și lupte cu cei ce li se împotrivesc. Cu prada lor pleacă câte o poștă sau două până la un popă sau călugăr vlah, care, fără multă cercetare, îi cunună. Când căpitanul din Sichelburg află de astfel de răpiri, toți trebuie să plătească pedepse mari, de frica cărorora asemenea fapte sunt rare. Când însă căsătoriile se fac cu învoirea părinților, mireasa, cu capul învelit, ca să nu vadă drumul pe care ar putea să se întoarcă la părinți, călărește, înainte pe șea, pe acelaș cal cu cel ce o conduce la nunță. Dacă fata nu-i fecioară, bărbatul (după Anonimul autor al cărții citate la pag. 14 acest lucru îl pot face numai popii când se însoară) are dreptul s'o lase și să se însoare cu alta, însă acest lucru îl pot face numai odată, și în acest caz se însoară fără cununie preotească. În biserică mireasa își descopere fața. Preotul îi așează ei și mirelui câte o cunună de trandafiri pe cap, ca simbol că ei nu se vor mai despărți nici în vreme de noroc, nici în nenorocire.

Uscocii își botează copiii când sunt mari și nu se spovedesc înainte de a fi ajuns vârsta de treizeci de ani. Când unul din ei se îmbolnăvește atât de greu încât nu mai e nădejde de scăpare, trebuie să se spele singur, pentru ca să apară curat înaintea lui Dumnezeu. Pe drum spre lumea cealaltă îl petrec îngerii, cari îi enumeră vitezile făcute în viață; un înger îi duce sabia și pușca cu care s'a luptat împotriva Turcilor, alții îi spun ce a luat cu mâna, altul socotește berbecii și oile, iezii și caprele, caii și iepele pe care l-a prădat, iar altul hainele.

la uniții din Žumberak (Sichelburg) este Românul *Danciul* (pe care-l derivă din *danciu* = țigan); acest nume se găsește și la Dacoromâni (derivat în *-ču* din Dan) și apare în Veglia la a. 1406: *Danzullus Vlachus*. B u r a d a (*O călătorie la Vlahii (Românii) din Kraina, Croația și Dalmația* în «Archiva» din Iași XIX (1908) p. 281 ș. u.) ne asigură că la Vlahii din Boiana, în Carniola, care de altfel nu mai știu românește și nu înțeleg graiul istroromân, s'ar mai întrebuița cuvintele *secure* (va fi *sjekira* slav), *curuna*, *brenza*, *caș*, *fașa*, *fueara* «fluier», *furca*, *bătâr* «bătrân», *foalele* «cimpoiu» ș. a., care însă au nevoie de

Uscocii nu-și îngroapă morții în cimitir, ci unde se nimerește, sub un copac sau în altă parte. Mortului îi dau pe drum o pâne și un ban, apoi îl acoper cu ceva țărână și-i așează pe cap și pe picioare câte un bolovan, probabil, pentru ca să împiedece revenirea lui ca strigoiu. Popii sau călugărului îi plătesc patru fiorini pentru cetera slujbei. Dacă mortul e un copil mic, mama lui poartă legănel pe cap (cf. fig. 3). Când îl îngroapă, mama începe să se bocească tare și să blesteme moartea că i-a răpit pruncul, care ar putea să se facă un viteaz: «Tu moarte cumplită, năpraznică, pustie, urită, îngrozitoare, nesăturată! mi-ai răpit și mi-ai mâncat copilul; na-ți acum și legănel; mănâncă-l și pe el, să-ți frângi dinții în el și să te înnecei cu el!» Și zicând acestea, aruncă legănel pe mormânt și calcă și sare pe el, până îl face țândări.

Femeile poartă sumane fără mâneci peste hainele cu mâneci. Pieptul și-l împodobesc cu cârpe colorate; fustele lor sunt deasemenea împistrite cu albastru, roșu și cu alte colori. În picioare au opinci («Opanken»), adică niște tălpi late, cu găurile pe margini, prin care trag o sfoară. Cele mai sărace își fac opincile din piele proaspătă, negăsită, de pe care rad perii. Capul și-l îmbrobodesc frumos cu o năframă lungă și îngustă din pânză colorată. Bărbații sunt îmbrăcați ca Croații; unii dintre ei poartă însă o căciuliță mică cât palma, pe care o leagă cu o ață pe sub bărbie, ca să nu le cadă din cap. Și ei sunt încălțați în opinci. Pantalonii și ciorapii îi leagă ca Croații. Unii poartă bărbi lungi, alții le tund cu foarfecile. Pe cap sunt tunși, numai un moț lung le atarnă înaintea, la alții înapoi, ca la Turci. Unii poartă, ca Croații, pălării mari, ca cel ce, în ilustrație (fig. 10), se pleacă adânc înaintea călugărului (sărutându-i mâna și ducând-o apoi la frunte, ca la noi). Popii poartă pălărie sau au pe cap acelaș fel de căciuli ca și călugării.

Pe aceste descrieri ale lui Valvasor se întemeiază în cea mai mare parte descrierea Uscocilor în cartea Anonimului autor despre Dalmația citat la pag. 14, care însă completează știrile lui Valvasor cu diferite date interesante despre popii lor, apoi cu descrierea obiceiurilor lor (femeile nu taie niciodată galițe, copiii colindă zece zile înainte de Sf. Ion Botezătorul ș. a.) și dă și câteva crâmpcie de limba Uscocilor, care e curat slavă.

Interesantă este ilustrația dată sub titlul «Ein morlachisch (sic!) Dorf» la pag. 80 (vol. II) și pe care o reproducem (fig. 7) fiindcă, dacă felul Uscocilor de a-și face satele, înconjurate de un șanț adânc cu apă, datează din vremurile când locuiau în patria lor veche, aceasta ar fi o confirmare clară a etimologiei lui *sat* (vechiu *fsat*, alban, *fšat*) din FOSSATUM. Imaginea reprezintă un sat al Uscocilor «între Ottoschiz și Pründl, pe câmpul Gusič»: e zidit în formă pătrată; în fiecare colț și în mijlocul curții e câte un cerdac («Tschertack»), iar înaintea porții stau sentinele în fața unui cerdac dublu. Căsuțele sunt clădite toate la fel, din lemn, cu toate ușile și ferestrele răspunzând în curte. În cerdacuri stau păzitorii. În jurul satului sunt pari groși, în formă de palisade, încunjurați de un șanț mic, cu apă puțină în el. Tot pe Valvasor se întemeiază știrile despre Uscoci din compilația lui De Breton, care însă primește și părerea lui Fr. Sartori, că Uscocii ar fi de origine caucaziană, susținând, ca și acesta, că îmbrăcămintea Uscocilor ar fi identică cu a Românilor din Transilvania. Numărul Uscocilor îl prețuia Bidermann în 1888 (*Neue Slavische Siedlungen*, 373) la 11.500 suflete. Mai demult erau mai mulți. Astfel, în anul 1746, trăiau numai în regiunea Sichelburg 3899 de familii (ibid.).

o nouă confirmare, datele lui Burada nefiind precise. Și în port și obiceiuri, care se deosebesc de ale celorlalți locuitori din Carniola, se găsesc, după Burada, unele asemănări cu Românii din Istria.

În tot cazul însă azi nu mai poate fi vorba de Români în aceste regiuni. Afirmația lui K. v. Czörnig (*Ethnographie d. österr. Monarchie*, Wien, 1857 I, 1, 69, reproducă și de Miklosich, *Slavische Elemente* 55) că «în *Hrast*, deasupra localității *Möttling* și în *Bojance*, spre sud de *Tschernembl*» ar mai trăi Români, care și-au însușit «aproape toți» limba slavă, este greșită. Precum a arătat Bidermann (*Die Romanen* 184 și *Neue slavische Siedlungen* 373) e vorba de urmașii Uscocilor sau Vlahilor, slavizați azi, care în aceste regiuni și-au mai păstrat însă credința ortodoxă, vreo 200 în satul *Bojanci* și ceva peste o duzină în comuna *Weiniz*, amândouă în plasa *Tschernembl*. Afară de aceea mai există câteva sate de uniți (greco-catolici) în *Hrast*, *Skemlouz* etc. și în regiunea *Möttling*. Î. Maioreșcu auzise de ei și voia să-i caute, dar s'a lăsat de planul său. Weigand a călătorit în 1907 prin regiunile acelea, trecând dela Gurkfeld (ținut slovean), prin munții Uscocilor, la Karlstadt (ținut croat), fără să găsească nici o urmă de Români. Graiul e pretutindeni slav și anume dialectul «štokavic», ceea ce e o dovadă că e importat în aceste regiuni unde Slavii împrejmuitori vorbesc dialectul «kaikavic» (*Kritischer Jahresber. ü. d. Fortschritte d. rom. Phil.* Raportul pe anul 1906, I 103).

4. MIGRAȚIUNEA ÎN CARSIA: CICI.

La Românii Apuseni diferitele seminții, adesea și ținuturile ocupate de ei, purtau numele celui ce stătea în fruntea lor. Astfel cunoaștem pe Vlahii *Kičurić* — numiți după descendenții unui *Chiciură* — supușii regelui Tvrtko Tvrtković, care au invadat, în anul 1407, teritoriul Republicei, făcându-i mari pagube (Dragomir, *Originea* 3). Tot astfel o seminție de Români Apuseni va fi purtat numele de *Cici*, după vreun cătunar vestit cu acest nume. Cuvântul *čić* și *čiča* însemnează la Serbocroați «unchiu» și cu acest termen se adresează un om mai tânăr altuia mai bătrân. Numele *Čič* corespunde deci lui «Badea» și probabil și lui «Barbu» al nostru, și-l găsim răspândit la Serbocroați, unde *Čičić*, *Čičavina*, *Čičino*, *Čičevo*, *Čičovac* sunt nume adesea atestate în documentele slave meridionale¹⁾. Încă în anul 1329 întâlnim în Pinguente pe Vlahul *Pasculus* (= Pascu) *Chichio*. De Franceschi amintește, după acte triestiene, la 1500, pe un

¹⁾ Cf. Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 50, *Originea* 19. Despre diferitele explicații ce s'au dat cuvântului *čić* vorbește G. Vassilich, *Sull'Origine dei Cici* 112—113, de unde luăm și datele despre întâile pomeniri ale Cicilor în documente (p. 65 ș. u.). Tot la Vassilich se dă (p. 12 ș. u.) o bogată bibliografie critică despre Cici. Etimologia lui I. Popovici (*Romania*, XXXIII, 121—124), care explică numele de *Cici* din cauza rostirii dese a pronumelui *ce*, nu e probabilă.

Ciccio da Segna (Zengg) și pe un *Ciccio da S. Michele di Leme* (districtul Parenzo). Ca populație, Cicii sunt pomeniți întâia oară în anul 1463, într'un zapis în care ei sunt arătați ca Morlaci de ai lui Giovanni Frangiapani, căzuți într'o luptă în apropiere de Pisino. Cicii erau deci o seminție de Morlaci, ceea ce explică confuzia ce se face adeseori, în documente, între unii și alții.

Un document din 1490 vorbește de niște păstori streini care distrug pădurile din teritoriul Triestului. De sigur că e vorba de Cici, care apar numiți astfel cu câțiva ani mai târziu, în documentele triestine. Astfel, la 1513 se ține în Triest un proces împotriva unor Cici, în care e vorba de «nonnulli Chichi habitantes in Trebachiano», de «aliqui pastores, murlaci» în apropiere de «Velicha Stena» lângă Contovello, de trei hoți cu numele Ferovich, Stanich și Besanich «qui habitant in Ledenich» și care au furat diferite lucruri din castelul Mocolano, pe când Marco Gherbez, Cicio da S. Michele di Parenzo, stătea de pază. În anul 1516 Cicii cer să-și poată adăpa vitele, pe vreme de secetă «intra montes». La 1517 se vorbește despre Chichii și Morlacii «qui non sunt amasati aut terrena non habent in territorio Tergesti». În 1523 e vorba de Chichi «propter maxima damna quae inferunt et faciunt in territorio tergesti et inutiles omnino sunt et non arant» și se spune despre ei că aduc lemne în Triest din locuri depărtate. În anul următor ei sunt opriți de a vâna și de a ucide fiarele sălbatice și de a ține câni de vânatoare.

De aci încolo Cicii apar sub acest nume, care devine oficial în limba cancelariilor triestine și austriece — Italienii le zic și *Cicerani*, *Ciciliani* — stabiliți în Carsia, în regiunea care după ei se numește *Ciceria* (croățește *Čicarija*, nemțește *Tschitschenboden*¹⁾.

¹⁾ W. Urban dă (în «Zeitschrift des Deutschen und Oesterreichischen Alpen-Vereins», Salzburg 1884, tradus de I. Moisil în «Buletinul Societății Regale Române de Geografie», Tomul XLI (1922), 180—196) despre «Țara Cicilor» următoarele lucruri: «Dincolo de *Slavnik*, la 31°40' spre Est de Ferro, se află primul sat de Cici și la 32°3' cel din urmă; cel mai sudic sat este la 45°23' și cel mai nordic la 45°33'. Întreg teritoriul Cicilor are o suprafață de vreo 520 km pătrați. Acest teritoriu este un podiș ce se ridică spre SE, care la o înălțime medie de 400 m este acoperit de deosebite lanțuri de munți... și care formează trepte [de ale] lui Monte Maggiore, de 1396 m. În general teritoriul Cicilor are toate proprietățile triste ale Carstului... Vegetațiunea din Cicia nu este în general așa de săracă cum este în alte părți ale Carstului; ba între Castelnuovo și Mune, între Vodica și Lanîșe se află păduri foarte întinse, mai ales de fagi și stejari... Vânatul se face foarte des și fără o deosebită cruțare... Pe locurile mai întinse se află meu și porumb, care se pot considera ca cele mai principale bucate pentru Cici. Sterilitatea pământului fiind... mare, ...populația... se ocupă cu cultura vitelor... Numai în localitatea Lanîșe, cu o populațiune de vreo 3600 suflete, se țin vreo 15.000 oi, 2000 vaci și boi și 500 catări. În Mune, Zejane și alte câteva localități se află și cai... Cicia aparține la trei districte judecătorești și anume: localitățile de Sudvest: Brest, Slum, Dane, Klenošjak, Terstnico, Raspo, Prapocje, Račjavas' Podgajce, Lanîș[c]e, Bergodac aparțin la districtul judiciar Pinguento și politicește la căpitanul [din] Capodistria. Localitățile nordice: Jelovice, Skadansina, Marcovšina, Vodice, Golac, Obrov, Poljane, Castelnuovo, Racice, Mune, Zejane, Starada, Pasjak, Sapjane, Rupa, Lipa și alte câteva localități..., precum Berdo, Maloberce, Dolenje,

Ca și coloniile din Istria, cele din Carsia au venit din patria veche ¹⁾ a Românilor Apuseni și cuprindeau în mare măsură o populație românească, care nu-și pierduse încă graiul strămoșesc.

Intre numirile de localități dela nord de Monte Maggiore găsim pe harta ce o alăturăm acestui studiu următoarele, care par a fi românești: *Vlahobreg* și *Cari* («câni»? cf. § 17) lângă Castua; mai spre nord-

Jelšane, Novakracina, Susak aparțin juridicește la districtul Castelnuovo, iar politicește la căpitanatul Volosca. Localitățile estice ca Lisac, Lazi, Klana, Skalnica, Bergud și Studene aparțin juridicește și politicește autorităților din Volosca.

Îată cum descrie Iosef Roman Lorenz von Liburnau, în *Oesterreich-ungarische Monarchie*, vol. X, p. 22—23 «pământul Cicilor»:

«Lemnul e reprezentat prin tufe de zmirdar și ici și colo prin câte o grupă de stejari, care alcătuiesc uneori câte o dumbravă; în curând nu mai dai de nici o vale prin care să curgă un pârâiaș; totul e alb sau sur. Suntem în partea cea mai săracă a întregii țări, pe așa numitul «pământ al Cicilor», care, la o altitudine de 500—600 metri deasupra mării, se întinde până la 57 km lungime și 15 km lățime dela Nordvest spre Sudest... Suprafața acestui teren are milioane de brazde, tăieturi și găuri, săpate de ravagiile atmosferei în piatra descoperită de pământ de veacuri; numai ici și colo puțină țărănă în crăpături sau în adâncurile rotunde de diferită mărime (doline)... Și vegetația are culoarea pietrelor... În aceste regiuni seci și acoperite cu piatră se întâlnesc câteva sărăcăcioase, bordeie de piatră, joase, acoperite cu țigle legate cu tencuială (căci oricare alt acoperământ ar fi luat de borra), presărate departe unul de altul...».

B. Auerbach (*Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie*, Paris 1898, p. 211) ne dă următoarea descriere: «Cantonul Cicilor («Tschitscherei»), cu o suprafață de 500 km \square e mărginit la Sud de Monte Maggiore și se întinde spre Sudest până la șirul de munți cari, pe litoral, încunjură golful Quarnaro; el îmbrățișează una din cele mai triste părți ale Carsiei, o pustie pietroasă, abia însuflețită ici și colo de petele verzi ale unei păduri sau pășuni; colibele joase, cu pereți de stâncă și cu coperișe de paie, răsfirate, sunt locuite de oameni și de animale, cari economisesc apa, foarte rară, atât de mult, încât n'o cheltuiesc niciodată pe toaleta lor».

Dr. P. Tomasini (*Die Volksstämme im Gebiet von Triest und Istrien im 19. Jahrhundert*, Triest, 1889, p. 19—22) dă cifra de 12.000 de Cici, Norbert Krebs (*Die Halbinsel Istrien*, în «Penks Geographische Abhandlungen», Bd. IX/2, Leipzig, 1907, p. 119 ș. u.) îi socotește 13.000—14.000. Pentru regiunea Carsiei cf. și impresionanta descriere de călătorie în satul Berdo de E. Guglia în foiletonul gazetei vieneze «Wiener Abendpost» din 22 Oct. 1907.

¹⁾ Lucrul acesta eră cunoscut contimporanilor lor și istoricilor mai vechi. Dragomir *Originea* 19, citează pe un martor bine informat, Jakob Unnert, căpitan în Carintia, care în Cronica Ungariei spune că țara de baștină a Cicilor e situată între Bosnia și Croația («Czyschnlandt ligt zwischen Wossen und Krabatens»). În *Carnolia antiqua et nova*, I (Laibach, 1681, p. 182) de I. L. Scönlleben se spune: «Sunt tamen qui ex maiorum traditione Tschilios arbitrantur eosdem esse cum Valachis e Turcia in has partes transfugas, cum aliquantenus eorum idioma servant. Nam accolae montis Carusadii seu Carsi, a parte sinistra hodieque sic nuncupatur vulgo Tschilii».

În raportul lui Benedikt Kuripeschitz despre o călătorie făcută în 1530 la Constantinopol, se spune că în Bosnia sunt, afară de vechii Bosniaci, de religie catolică, și de Turci, și «Surffen, die nennen sie Walachen und wir nennen sie Zygen oder Martholosen, die kommen von dem Orte Schmedrav (= Smederevo) und Griechisch-Weissenburg (= Belgrad) und haben St.-Pauls-Glauben». I. Biedermann, la care găsim această știre, presupune că predecesorii Cicilor în Bosnia trebuie să fi venit prin regiunile Belgradului din părțile bulgărești, unde eră patria Pavlichianilor. Din alte documente citate de Biedermann (*op. cit.*, 366), reiese că pe la 1527 se mai găseau Cici și în Croația veche.

vest de două ori *Kukulj* și odată *Kukuljani*, ca nume de munți (dar *Kukulj* se găsește și în l. serbocroată), *Rupa* (§ 196) la est de Sapiane, *Sterpet* (colectiv în -et de la [vaci sau oi] *sterpe*) la nordvest de Pingvente, *Sturmar* («turmar»?), *Buri* («buni») și muntele *Gura* («gură» sau slav. *gora*?). Vassilich (*Sull'origine dei Cici* 67) mai citează pe *Cattinara*, în apropiere de Triest, pe care-l identifică cu «cătunar», care însă ar putea fi mai de grabă acelaș cuvânt ca arom. *cătinare* (cu *n* nerotacizat din cauza lui *r* următor). Și numirea satului *Mune* e considerată de românească, deși nu i s'a găsit etimologia.

Despre răspândirea Românilor în Carsia avem date precise istorice. La 1538 Nicolae Iurișič scriă regelui Ferdinand despre emigrările nouă, vorbind în special despre «Walächen, welche bei uns allt Römer gennent sind», iar regele făcë distincție în răspunsul său între «Rasciani sive Serviani atque Valachi, quos vulgo Zytschy vocant» (Dragomir, *Originea* 19).

Marc Antonio Nicoletti (1536—1596) din Cividale, în *Historie del Friuli*, îi arată pe «Carsi» ca pe niște «huomini pastorali di bello aspetto, di corpo dritto et elevato, di pacienza bellicosa, e di tanta alterezza, che così ignobili, referiscono la lor prima origine alla Nobiltà Romana», iar despre limba lor scrie «confondono colle schiave molte parole Romane, ma traviate dalla vera pronuncia; e per non imprimer alcuna macchia nel sangue, non cercano la conservatione de' Posterì con altri maritaggi che con le persone paesane» (citată la Vassilich, *Sull'origine dei Cici* 8—9).

Episcopul din Cittanova, G. F. Tommasini (1595—1654) scrie, după informațiile ce i le dădë preotul din Pingvente, în *Commentariile* sale: «I Morlacchi che sono sul Carso hanno una lingua da per se, la quale in molti vocaboli e simila alla latina» (ibid).

Mai explicit este istoriograful triestin G. Maria Manarutta (1627—1713), zis și Ireneo della Croce, care în a sa *Historia antica e moderna, sacra, e profana* apărută la 1698 în Veneția (p. 334) ne spune: «... alcuni popoli addimandati comunemente Chichi abitanti nelle ville d'Opchiena, Tribichiano e Gropada, situate nel territorio di Trieste sopra il Monte, cinque milia distante dalla Città verso Greco, et in molti altri villagi aspettanti a Castelnovo nel Carso, ... quali oltre l'idioma sclavo commune à tutto il Carso, usano un proprio e particolare consimile al Valacco, intracciato con diverse parole e vocaboli latine... Che perciò anche i nostri Chichi addimandansi nel proprio linguaggio Rumeri». El dă și probe de această limbă, pe care le reproducem și discutăm în partea bibliografică.

G. W. Valvasor (1641—1693) în cartea citată (*Die Ehre dess Herzogthums Crain* în vol. II p. 256) ne dă următoarele știri: «Das dritte Geschlecht der Einwohner nennet man die Tschitschen... Diese hausen zwischen Neuhaus und S. Serff: Kommen zwar in der Tracht den jetztbeschriebenen Karstnern gar nahe; bleiben aber

in der Sprache weit von ihnen und reden ihre besondere...». Dacă asemănăm aceste cuvinte cu cele întrebuintate de Valvasor despre Uscoci, este evident că limba Cicilor nu eră slavă.

Cu timpul însă și Cicii Români care, după mărturia lui Ireneo della Croce ajungeau până la porțile Triestului, își pierdură graiul strămoșesc, slavizându-se. Astăzi, din toată Ciceria, numai în *Jeiăni*, satul cel mai la est, se vorbește dialectul istroromân. După G. F. Schreiner (în Ersch și Gruber, *Allgemeine Enzyklopädie*, Leipzig, 1846 sub «Istrien», p. 189) și locuitorii din Dare¹⁾, în distr. Pinguente, vorbeau între sine românește.

Miklosich (*Slav. El.* 56) știe că românește se vorbea și în *Vodica* și *Lanišče*. C. A. Combi (*Cenni etnografici...* p. 115) socotește între comunele în care se vorbea odinioară românește și *Mune*, în care și după P. Kandler (*Dei popoli che abitano l'Istria*, în jurnalul «L'Istria» VI (1851) p. 79 și u.), graiul românesc se vorbea, alături de cel slav. Știm că această comună, situată la o jumătate de ceas spre vest de Jeiăni, a fost colonizată deodată cu Jeiăni cu Morlaci de Cristofor Frangipani, între anii 1510—1525. Pe la jumătatea sec. trecut a fost trimis anume un comisar gubernial în Istria spre a strânge date exacte pentru marea lucrare etnografică a Contelui Carl von Czörnig. Raportul său (publicat de Carlo de Franceschi în *Sulle varie popolazioni dell'Istria* în revista «L'Istria» din 1852, No. 50, p. 231) face deosebire între Cici și Dejelani, care, ca și Berchini din ținutul Castelnuovo, vorbesc un graiu mai asemănător cu Slovenii, pe când Cicii au graiul «iliric» (= serbocroat) și numai în Jeiăni vorbesc românește (cf. Bidermann, *Die Romanen*, 80—81). Tot astfel Schück (p. 213) nu mai aude în Mune decât croățește, ca și, înaintea lui, Maiorescu, care ne spune (p. 66) că în această comună nu se mai vorbește nici o boabă românește, deși oamenii își aduc aminte că și acest sat eră odinioară românesc. Munezii, care au acelaș tip, port și datini ca Românii din Jeiăni (cf. și Schück p. 211 și 228, Popovici «*Luceafărul*» VI (1906) p. 145), sunt și ei cărbunari, dar ei duc cărbunii lor la Triest, deși drumul până acolo e cu o oră și jumătate mai lung decât până la Fiume. «Nu s'a văzut cărbunari dela Mune la Fiume, precum nici din Jeiune în Triest». Faptul că Jeiănenii gravitau spre alt centru comercial decât toți ceilalți «Cici» a fost hotărâtor pentru menținerea limbii lor străvechi; el i-a abătut din drumul care ducea spre slavizare, drum pe care concurența i-a făcut să lungece pe vecinii lor din Mune. Astfel observarea lui Maiorescu e o strălucită confirmare a teoriei, care explică desvoltarea dialectelor în primul rând prin gravitarea spre diferite centre religioase, culturale, comerciale, etc.

Deși slavizați, Cicii și-au păstrat, după mărturia celor ce i-au cunoscut mai de aproape, caracterul lor etnic deosebit de al Slavilor

¹⁾ Pe hartă găsesc numai un *Dane*, lângă *Vodice*.

înconjurători, a căror limbă o vorbesc astăzi. Tipul lor românesc îl constată chiar și autori ca L. Spincich (*Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, Wien 1891, p. 211 și u.) care de altfel îi revendică pentru Slavi ¹⁾.

¹⁾ Vom căuta să dăm în această notă o imagine etnografică a lor, așa cum rezultă din descrierile câtorva autori care i-au studiat mai de aproape.

V a l v a s o r (*Die Ehre...* I 256) ne spune că mulți dintre ei se ocupă cu transportul de sare, pe caii lor, în interiorul țării. Se pare deci că ei au continuat și în Carsia meseria de chirigii pe care o exercitau din moși-strămoși în patria lor veche. Ei sunt descriși ca foarte sprinteni și dibaci, mai ales în zvârlitul pietrelor cu praștia și cu cereaua, putând doborî ușor cu aceste pietre, cari uneori sunt de câte doi funți de grele, pe călărețul dușman de pe cal. Pe Valvasor se întemeiază cele spuse despre Cici de Ignaz de Luca, *Geographisches Handbuch von dem österreichischen Staate*, Wien, 1790, Bd. II, p. 175.

H. G. H o f f (*Historisch-statistisches-topographisches Gemälde vom Herzogtum Krain*, I, Laibach 1808, p. 32—34, citat la Bidermann, *Die Romanen*, 81—82) îi arată pe Cici ca pe niște oameni oțeliți și sprinteni, deprinși mai ales în aruncarea pietrelor cu praștia. Ei poartă părul pe spate și au barbă, pe cap au pălărie înaltă, împodobită cu găitane și ciuciuri de păr de cal, îmbracă o haină scurtă în formă de caftan, pantalonii lungi, opinci, brău de piele și umblă în mână cu un baltag cu ciocan și secure ca mâner. Femeile poartă pe cap un fel de turban peste care leagă un ștergar de in, cu funte în formă de coame, peste cămașa un pieptar mic și peste el un fel de cațaveică fără mâneci; în picioare au ciorapi scurți și opinci.

Despre Cicii din apropierea orașului Triest avem o descriere interesantă într'un articol anonim intitulat *Am Nordgestade der Adria* (publicat în revista «Globus» vol. 28 din a. 1875, no. 1, citat de Bidermann, *Die Romanen*, 84): Spre deosebire de Slavii adevărați, tăcuți și închiși, Cicii trădează originea lor română prin firea lor vioaie și vorbăreață. Din limba lor le-au rămas abia câteva urme. În aplecarea lor pentru viața nomadă se aseamănă cu Morlacii dalmatini.

Bidermann (*Die Romanen* 83) citează pe C. A. C o m b i, care (la a. 1858) găsește că Cicii nu au tip slav, ci roman «nero il colorito, vivi gli atteggiamenti, animo coraggioso e bollente, ingegno aperto e prontissimo, modi confidenti e gai». După ce descrie portul lor, scrie despre Slavii din Pinguento: «frammischiano maniere latine ed italice con accenti di suono romanico; fra loro si veggono faccie di bellezza non comune, che molto si assomigliano colle italiane». Ca și Slavii dintre Bogliuno, Pisino și Arsa, sunt numiți de ceilalți Slavi *Bezjaki*, adică oameni al căror graiu nu se înțelege bine.

D r . P . T o m a s i n (*Die Volksstämme...* p. 19—22) știe că Cicii își alegeau, în întâia jumătate a veacului trecut, cu creștături pe băț («răboj»), pe căpetenia lor, care avea mare autoritate între ei și avea dreptul să-i pedepsească cu bătaie, până la 12 lovitură de băț. «Cicii sunt puternici și svelți, isteți, glumeți, muncitori, vorbăreți și atât de credincioși, încât își țin cuvântul dat chiar și față de un dușman. Cultura le lipsește, nu știu scrie și ceti, dar imoralitatea și moliciunea nu sunt cunoscute la ei. Cu toată hrana lor rea, nu au nevoie, până la adânci bătrânețe, nici de doctor nici de farmacie». Sunt producători de doage și mangal, mărfuri pe care le vând în Triest și în alte orașe ale Istriei. Femeile lor, foarte morale, sunt inculțe și nu au simț pentru ordine și curățenie. De când sunt copile le vezi mergând după căruță sau după vite și sunt păstorite de capre. Singura lor podoaă constă în numeroase inele de argint pe degete. Incolo sunt îmbrăcate în cămeși țesute din cânepă groasă, peste care poartă o fustă de lână lungă, cafenie și deschisă din naainte, încinsă peste mijloc cu un brău de piele. Sunt încălțate cu opinci și pe cap poartă căițe de cânepă sau cărpe colorate. Bărbații au portul Croaților istrieni.

Nu toți Cicii sunt cărbunari, ci unii din ei sunt negustori ambulante. Sunt jucători pasionați și joacă după fluiari. «Tradiții n'au de loc și nu-i interesează a ști când și

5. MIGRAȚIUNILE IN ISTRIA.

Păstorii vlahi, căutând pășune pentru turmele lor, au ajuns de timpuriu și în Istria. Thalloczy găsește, în Tagliamento, în a doua

de unde au venit. Vorbesc croațește, dar înțeleg și vorbesc și italienește. Numai în Jeiani limba de conversație este și azi cea română.

Bertrand Auerbach (*Les Races et les nationalités en Autriche-Hongrie*, în «Bibliothèque d'histoire contemporaine», Paris 1898, p. 211—215) crede sigură diversitatea etnică a Cicilor. Un portret fizic care să se potrivească pentru toți nu se poate da: talia sveltă, fizionomia expresivă, ochiul viu, profilul regulat trădează proveniență română; obrazul larg, nasul cârn, ochii mici, stinși și melancolici sunt indicii slave.

Cea mai amănunțită descriere a Cicilor ne-o dă W. U r b a s, din care reproducem câteva părți mai caracteristice după traducerea citată a lui I. Moșil:

«Croații, cari... formează populația principală a Ciceriei, sunt de obicei oameni mici, vârtoși și foarte rezistenți. Slovenii sunt în general mai mari, dar nu mai puțin forte și rezistenți. Românii sunt înalți, svelți, dar și mai delicați, cu un oarecare grad de moleșire. În schimb însă au fizionomii foarte expresive, energice, pronunțate, cu un profil ce amintește pe vechii Romani și ochi vioi și nu rareori șireți... La unele femei ale Cicilor se observă fețe melancolice. Femei frumoase sunt rare, lucru explicabil din cauza vieții lor trudite și grele... Croații sunt cei mai blajini; mai puțin blajini sunt Slovenii, care sunt mai deschiși și mai cinștiți, lucruri care se pot spune mai puțin despre Români, care n'au în limba lor cuvânt pentru sinceritate. Deși Românii întrec, în ce privește facultățile sufletești, pe celelalte două popoare, fără ca însă să stea mai sus materialicește, totuși delice mai grele sunt la dânșii mai dese decât la Slavi, care sunt cu mult mai religioși ca Românii. Sloveanul se poate zice că este harnic, Croatul activ, Românul numai sărguitor.

«Cine însă a avut ocazia să arunce o privire în sărăcia acestor oameni; cine a văzut, ce greu își câștigă pâinea din pietrele țării lor; cine s'a încredințat cât de mulți chilometri trebuie să-și târască Ciciul sărac puținele produse de comerț ale țării sale, spre a-și putea scoate cel puțin banii pentru biruri; cine își dă seama că pentru cultura intelectuală a Cicilor nu s'a făcut nimic... — numai acela nu va judecă prea aspru pe acest popor uitat de Dumnezeu și de oameni...

«Deoarece plugul nu poate să-i hrănească, Cicii și-au căutat existența în cultura vitelor. Aceasta stă însă mereu în conflicte cu legea silvică, ceea ce se întâmplă și la arderea cărbunilor (mangal în «boçșe») sau la fabricațiunea doagelor. Dacă în fine i-a succes să încarce caii cei slabi cu câțiva saci de mangal sau cu o sută de doage, atunci îl pândește intermediarul sau îl înșală speculantul din oraș... Mai tristă — zice un cunoscător al acestui popor — este soarta femeii cice. Adeseori mamele nasc copiii în călătoriile ce le fac la Triest sau în păduri la muncă... Cu povara ei suie stâncile cele mai repezi și totuși în același timp împletind ciorapi... Ea nu este niciodată veselă, nici odată nu zâmbește.

«Defecte corporale sunt rare la Români; la Sloveni și Croați aproape de loc; cretini (idioti) nu se pomenesc...

«Cicii sunt oameni credincioși și pe care te poți bizui.

«În ce privește cumpătarea, Cicii se aseamănă cu Beduinii: mâncări au puține, și acelea neîndestulătoare. Meiu și legume, precum și pâinea de porumb sunt hrana lor principală. Numai la sărbători se taie câte un berbec...

«Nu e de mirat să nu lipsească superstițiile la un popor așa de puțin cult. Este în general răspândită credința în strigoi și isprăvile lor dușmane oamenilor, în stafii, în duhuri necurate, în uitătură rea și efectele ei cele primejdioase... În general Cicii înjură rar... Totuși nu tăgăduim că Cicii își ușurează sufletul cu câte un «Trăsnite-ar!» sau aruncând vorbe de ocară, care rămân adeseori porecla celui căruia i s'a adresat.

«Natura mai mult melancolică a Cicilor se vede și din cântecele lor, pe care le cântă, ca și Slavii de sud, în gama minoră. Particularitatea acestor cântece constă

jumătate a sec. XII, un *Radul, Tamaro (La Vénétie Julienne I 343)* cunoaște, în 1329, pe un *Pasculus Chichio* (în *Pinguente*) și în 1420 pe un «gastaldo» de *Pinguente* cu numele românesc *Andrussul* și

într'aceea că la toate un ton fundamental formează, cum am zice, linia de la care melodia se spiralizează sau în înălțime sau în adâncime, înapoiindu-se iarăși acolo. Obiectul principal al acestor cântece este însă «Kralj Matiaș» (Regele Mateiu Corvin Uniade), asupra căruia se pun și faptele tatălui său, a voievodului Iancu (Ioan Uniade), apoi Marcu Kraljevič, prințul Marcu, un fiu al regelui Vukașin...

«Cu drept cuvânt observă Vassilich, *Sull'Origine dei Cici* 22, că aceste cântece sunt și ele o dovadă pentru migrațiunea Cicilor din Peninsula Balcanică. (Despre cântece populare care au de erou pe Iancu Sibianul, răspândite la Morlaci, vorbește și Abatele Fortis, De Breton și Engel).

«Dansul național al Cicilor este croaticul Kolo...

«Viața familiară nu este aceeași în toate părțile din Țara Cicilor. Pe când în Mune, Jeiași și întrucâtva și în Castelnuovo relațiile conjugale sunt foarte ușurate, în Lanișe Țaranul spune copiilor săi «Mama noastră a zis» și Țaranca le spune «Tatăl nostru a poruncit...».

«În ce privește nunțile, după ce s'au făcut toate formalitățile și s'a vestit prin împușcături de pistol începutul zilei de nuntă, mirele merge mai întâiu la casa miresei, unde este primit în adevăr grațios, însă cu o seriozitate solemnă, cu oarecare rezervă. După ce afirmă din nou și în mod solemn seriozitatea pețirii și repetă că cununia este dorința inimei sale... se așterne pe podeală un covor și li se spune mirilor să îngenunche. Apoi tatăl mireșii sau o altă rudă mai de aproape pășete înaintea lor și le ține o voroavă... La înmormântări... este obiceiul ca oamenii, mai ales din rudeniile răposatului să se bocească, bocete, care în cimitir se transformă în adevărate strigăte. În unele ținuturi este obiceiul ca la sărbătoarea «copiilor nevinovați» (28 Decembrie), copiii familiilor mai sărace să umble cu o nuia în mână și să ceară dela trecători un dar; tot asemenea în ziua Sf. Ștefan (26 Decembrie) umblă flăcăii mai săraci în cete cântând dela casă la casă și adună daruri. Înaintea fiecărei case se opresc, cântă un cântec potrivit după starea gazdei, indicând felul și mărimea darului.

«Nimic însă nu este așa de caracteristic și nu face așa de ușor de cunoscut pe Cici, ca portul lor. Tot ce poartă pe trupul lor — afară de pălăria de păslă ce și-o cumpără din Fiume — este product al industriei casnice... Rufăria este de cânepă, celelalte haine de lână. Bărbații poartă nădragi strimți, care sunt spintecați dela genunchi până la glesne și se încheie cu catarame de metal. Deoarece nădragii sunt strimți, n'au nevoie nici de bretele, nici de cingători. Jiletca este de pănură albă sau brună, deasemenea și sumanul, lung până mai jos de șolduri, este întotdeauna de pănură brună. Încălțăminte este compusă din ciorapi scurți, de lână albă, și din opinci, legate cu curele colorate roșu. Pălăria neagră, de păslă, are margine îngustă... Numai la sărbători își schimbă hainele, când își împodobesc pălăria cu o panglică roșie sau verde.

«Nici femeia nu poartă pe cap un product casnic. Ea își acopere capul cu o năframă cu flori roșii, astfel că nu i-se vede nici creștetul, nici partea dindărăt a capului și nici urechile, legând-o printr'un nod sub bărbie sau în spate; numai Românele din Jeiași își împătorează năframa îngust și de-alungul și apoi își înfășură capul în forma unui turban. Rufăria femeilor este de pânză de cânepă, încinsă de-aupra șoldurilor cu o cingătoare de piele. Iarna poartă o a doua haină cu mâneci, însă mai scurtă cu câțiva centimetri decât haina fără mâneci, și tot din pănură brună. Picioarele sunt îmbrăcate până sub genunchi cu ciorapi groși, de lână albă, și băgate apoi în opinci...

«Locuințele Cicilor sunt sărăcăcioase și întocmite numai pentru trebuințele cele mai necesare ale familiei și ale animalelor lor. Ele se construiesc din piatră, se acopă cu scânduri sau cu dranițe, care dela distanță nu fac impresie rea. Interiorul lor însă, compus dintr'o bucatărie și un grajd sărăcăcios și vreo odaie de locuit denotă sărăcia acestui popor.

află (I 344) în documentele din a doua jumătate a sec. XIV, publicate de De Franceschi, în regiunea Albonei și Fianonei, «un element românesc destul de numeros». Statutele orașului Segna vorbesc, la sfârșitul sec. XIV, împotriva de migrațiunile acestea păstorești: «Item quod quando Morovlachi exeunt de monte et vadunt versus Gaccham, debent stare per dies duos et totidem noctes super pascuis Senie, et totidem tempore quando revertuntur ad montem» (Dragomir, *Originea* 15).

Regiunile istriene le erau de mult cunoscute Românilor Apuseni. Restrângându-li-se libertățile în patria lor veche și mărindu-se dările în același timp ce invaziile turcești deveniau tot mai amenințătoare, cete din ce în ce mai numeroase de Români căutau o patrie nouă în Istria, unde, în jumătatea a doua a sec. XV, o groaznică epidemie de ciumă decimase populația¹⁾, și unde Veneția urmărea în sec. XVI o politică consecventă de reîmpopulare. La 1449 vedem Morlaci așezându-se la Bibali, lângă Buie, iar la 1490 Venețienii primesc pe Morlaci refugiați lângă Castelnuovo. Cele mai multe colonii nouă s'au așezat însă în veacul al XVI-lea. Attilio Tomaro și alții au putut stabili, pe baza documentelor publicate până astăzi, 33 de astfel de așezări între anii 1510 și 1599¹⁾ pe o parte mare a Is-

«Ocupațiunea principală a Cicilor este cultura vitelor, deoarece agricultura nu le poate da hrana necesară. Se ocupă și cu facerea doagelor în regiunile unde sunt păduri, sau fac cărbuni de ais (mangal), pe cari îi duc la Triest, unde-i vând direct sau îi depozitează în magazine... Din carierele de gresie de la Mune fac cuți și tocile, pe care le duc în Carniolia și Carintia. Înainte vreme Cicii fabricau și mult oțet, mai ales în ținutul Castelnuovo, și îl transportau până la Laibach (Lublina). Deasemenea unii se ocupau cu contrabanda de sare, tutun ș. a., care însă în timpul din urmă au dispărut, precum s'au împuținat foarte mult și furturile».

¹⁾ Despre epidemiile de ciumă și despopularea Istriei din cauza lor, cf. Tamaro, *La Vénétie Julienne*, I, 433 ș. u. Tamaro dă (vol. I 453 ș. u.) un tablou cronologic al «emigrării și importărilor de streini» în Istria (incl. Carsia), pe care-l reproducem — întrucât se rapoartă la Morlaci, Uscoci și Cici (cf. și S. Dragomir, *Originea* 16—17)— completându-l cu știrile străne de P. Tomasin, *Die Volksstämme im Gebiet von Triest und Istrien* (în «XIX. Jahresbericht der deutschen Staats-Oberrealschule», Triest, 1889, p. 17—19):

1510—1525. Cristofor Frankapan umple Mune și Seiane de refugiați Morlaci.

1511. Familia Herberstein primește Cici din Bosnia în Lupoglava.

1517. Morlaci refugiați intră pe teritoriul *Triestului*.

1520. Se întemeiază cu Morlaci importați din Dalmația orașelul *Carnizza*, lângă Pola.

1525. Morlaci întemeiază *Villa di Rovigno*; alții fundează *Villanova* în regiunea Parenzo.

1530. Refugiați Morlaci, Albanezi și Greci capătă adăpost pe teritoriile dela *Buia* și *Cittanova*.

1532. Ferdinand I poruncește ca Uscocii și Cicii, cari vin din Bosnia, să fie așezați lângă *Pisino*.

1537. Uscoci sunt așezați în regiunea *Pisino*.

1538. Aloisiu Badoer transportă în Istria din banatul Kninului (Banadego) 5.000 de Morlaci. (Ei nu rămân însă acolo).

1539. Ferdinand I distribuie Cicilor teritorii întinse în regiunea Carsiei și a litoralului istrian.

triei. Ele cuprindeau adesea un număr însemnat de emigranți, precum era cea din a. 1539, când Veneția ușurează transportul la 2000 de familii de Morlaci. În anul 1581 se constată pe teritoriul Parenzo 100, în Cittanova 320 și în Umago 120 de familii de Morlaci, încât noii veniți formau în unele regiuni 15% din populație. Nu mai puțin de 130 e numărul satelor și al cătunelor întemeiate, începând cu sec. XV, de Morlacii și Slavii veniți în Istria (cf. Tamaro, *La Vénétie Julienne* I 443—444). Dar nu toți acești emigranți erau Români, iar dintre ei nu toți rămaseră în Istria. Foarte mulți Serbocroați din Bosnia, Croația și Dalmația s'au așezat deasemeni în Istria depopulată; uneori sunt pomeniți și Greci și Albanezi alături de Morlaci și de Croați; în sfârșit nu trebuie să uităm că în sec. XVI Morlacii înșiși, ca și Cicii și mai ales Uscocii veniți în Istria, erau în bună parte slavizați. Pe de altă parte avem știri pozitive despre o reîntoarcere a unora din coloniști în patria lor veche («aber sobald frid mit den Türken wird, laufen sie wider anhaimbs»), precum e cazul cu cei 5000 de Morlaci transportați de Aloisiu Badoer în Istria din Banatul Kninului. Turcii

1539. Două mii de familii de Morlaci cer voie să intre din teritoriul turcesc în Istria. Veneția le ușurează transportul.

1540. Colonii de Morlaci trec de pe litoralul de lângă Zara pe teritoriile dela Cittanova, Umago și Parenzo.

1540. În Carsia dela *Pinguente* și pe șesul dela *Montona* fură așezați Morlaci, pe când Albanezii și Grecii fură duși lângă *Umago* și *Buje*.

1541. Morlacii întemeiază cătune (Radmani, Delich, Prodanich, Rodolovich, etc.) lângă *Parenzo*.

1556. Familii morlace din Dalmația se fixează pe câmpia dela *Pola*.

1558. O colonie de refugiați morlaci se strămută dela *Zaravecchia* la *Torre* în Istria.

1558. Morlaci dalmatini întemeiază în Istria *Villanova* pe țărmul canalului de *Leme*.

1560. Morlaci veniți din spre sud reîmpopulează *Torre*, *Abrega*, *Fratta*.

1565. Morlaci sunt duși în *Villa di Rovigno*.

1570. Giovanni Filippini din *Zemonico* (l. Zara) aduce 40 familii de Morlaci la *Sbandati* (Parenzo).

1570. Familii de Morlaci se așează pe teritoriul de lângă *Valle*.

1580. Refugiații din *Zvonigrad* fură aduși la *Promontore*. Alți Morlaci, de lângă *Zara*, se așează la *Marzana*, *Pomer* și *Monticchino* (toate lângă *Pola*).

1581. Morlacului *Zuanne Minà*, din Dalmația, i se dădură câteva teritorii la *Maderno* (*Pola*).

1583. Alți Morlaci la *Pomer*, *Monticchio* și *Marzana*.

1585. Un număr de 271 Greci, Morlaci și Croați se așează la *Pola* și în împrejurimi.

1585. Alți Morlaci sunt aduși la *Promontore*.

1586. Imigrațiunii de Morlaci în Istria; ei se așează la *Marzana*, *Monticchio Sisano* și *Lisignano* (l. *Pola*).

1586—87. Proveditorul *Salomon* instalează Greci și Morlaci în orașul *Pola*.

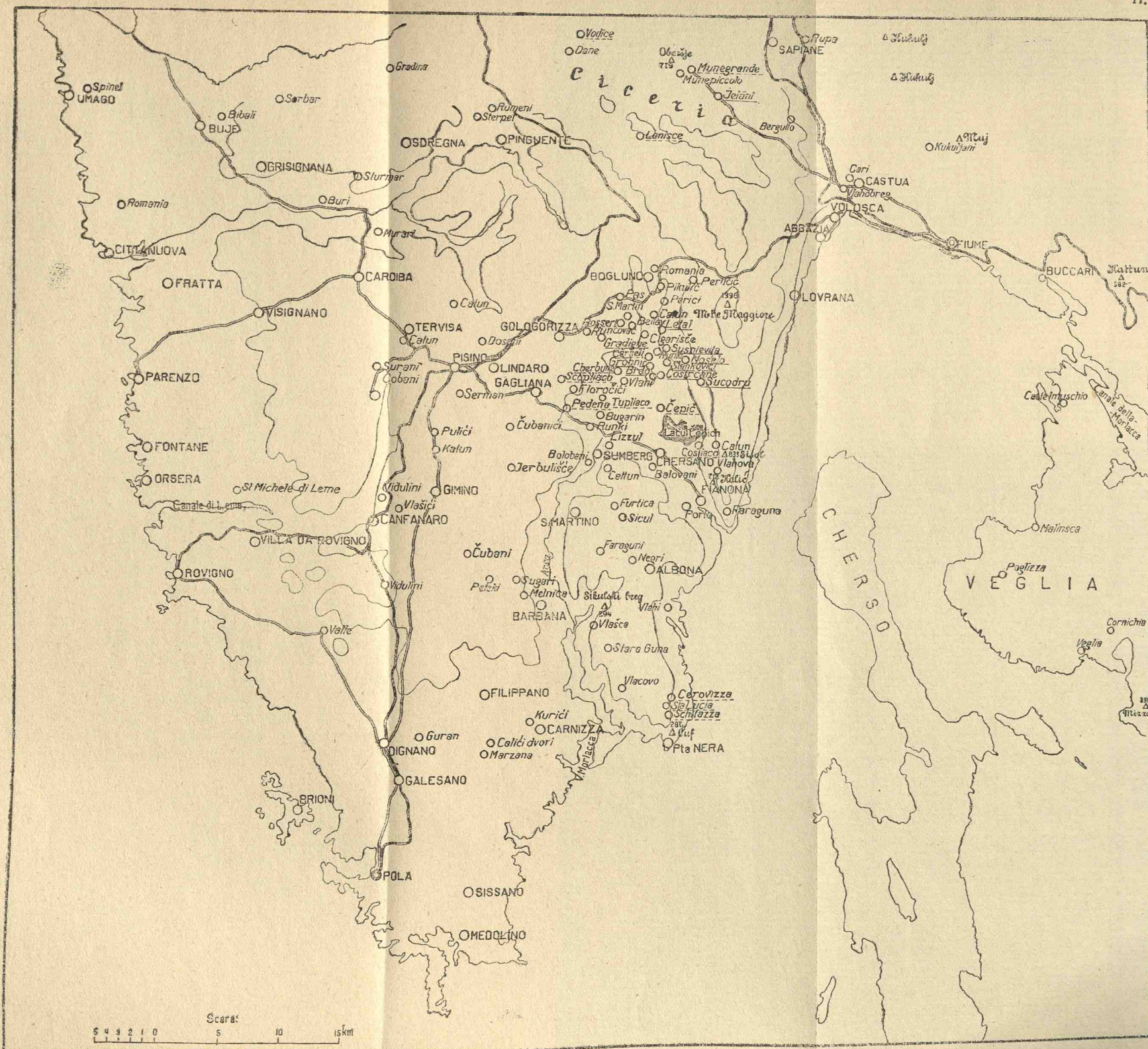
1589. Morlaci sosesc și se așează pe *Polesan*, în *Valle* și *Cittanova*.

1590. Proveditorul *Memo* aduce 25 familii de Morlaci la *Fratta*.

1595. Morlaci colonizați pe muntele dela *Arche* (*Rovigno*).

1599. Căpitanul de *Raspo* aduce Morlaci pe pământurile pustii dela *Buie* și *Momiano*.

Colonizările continuă în tot cursul sec. XVII, dar cei ce vin să se așeze în Istria de aci înainte cu greu mai pot fi socotiți Români.

trimiteau adesea emisari ca să atragă din nou pe pribegi în împărăția lor, unde aveau nevoie de ei (cf. Vassilich, *Sull'origine dei Cici*, 103, Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 49, Bidermann, *Die Romanen* 86). Cei ce rămăneau însă în Istria — când nu erau decimați de epidemiile groaznice care pustiau mereu provincia — se deosebeau de populațiunea autohtonă (cf. mărturia lui Ughelli din 1620, citată de Tamaro, *La Vénétie Julienne* I 437), care adesea se plângea de veneticii, mai ales de origine slavă, ce-i strămtorau.

Este sigur însă că românește se vorbea în Istria în vremile trecute pe o întindere cu mult mai mare decât astăzi.

Dovadă despre aceasta sunt înainte de toate numirile de localități. Firește că ele ne dau numai o imagine necompletă despre extensiunea Românilor în Istria, întrucât din faptul că o localitate are nume românesc nu rezultă că toată populația ei a trebuit să fie română — mai ales când cuvântul de origine română a trecut și în limba slavă — precum, invers, multe din satele și cătunele cu numiri slave au putut fi locuite în totul sau în parte de Români, ca și azi, când dintre satele românești numai unul, Sucedru, are nume românesc. Cum multe cuvinte românești, fiind de origine slavă, se găsesc și la Croați, e greu de a hotărî dacă numiri ca *Gradina*, *Melica* ș. a., sunt date localităților de Istroromâni sau de Croați.

Pe harta Istriei alăturată acestui studiu am însemnat, subliniindu-le, după harta militară austroungară (1:75.000) localitățile în cari locuiesc astăzi sau avem știri că locuiau odinioară Istroromâni, precum și numirile cari sunt sau pot fi de origine istroromână. Cu majuscule sunt însemnate orașele și orașelele mai însemnate din Istria, care pot servi ca puncte de orientare. O privire asupra acestei hărți ne arată că nucleul coloniilor istroromâne trebuie să fi fost acolo unde ele se găsesc și astăzi, adică la sud de Monte Maggiore înspre lacul d'Arse (Cepić.) *Catun*, *Rumkovac*, *Cherbune* (cr. Krbun) și *Vlahi*, probabil și *Pikulič*, *Perici* și *Peručić* sunt puncte în care odinioară au fost Români ¹⁾. Dar așezările lor trebuie să fi continuat, la stânga Arsei, spre sud până la *Schitazza*, unde, pe la jumătatea veacului trecut, se mai vorbea românește, precum dovedesc numirile: *Catun* (de două ori), *Vlahova*, *Vlașca*, *Vlahi*, *Vlahovo*, *Lizzul* (și astăzi nume de Istroromân, cf. Popovici I 49 și atestat, ca nume de Čič, la anul 1523 în Albona ²⁾),

¹⁾ Numărul acesta ar fi cu mult mai mare dacă am cunoaște și numele de dealuri și locuri neînsemnate pe hărți. I. Popovici a dat (I, 42—48) o listă de asemenea numiri din care cităm: *Rumkovi* și *Matolich* (lângă Gradinie), *Štřpar* (l. Grobnić), *Puntițe* și *Punte*, *Ţigăncă*, *la Rupe*, *Codru* (l. Brdo), *Vâl'ile*, *Mărzine* și *su Mărzin*, *su Căl'i*, *la Bâte* (l. Noselo), *Cucurle*, *Dumbrava*, *la Lăcu* și *vâr de Lăc*, *Costa*, *su Sopot*, *su Meriz*, *la Bătă*, *Mărjinu* (l. Senovic), *Bukar*, *Bačia*, *Skerbani* (l. Scopiaco), *Valla*, *Kurelovici* («curea»?), *Perici* («păr»?, l. Bogliuno), *Vale*, *Runko* (l. Cherbune).

²⁾ «Marco des Litzal Aiden (=Eidam), Jakob des Litzal Sun (= Sohn)», într'un document nemțesc, citat de Bidermann, *Neue slav. Siedlungen*, 364. Pentru forma cu a, cf. *Cernal* alături de *Cernul* în diferite documente. Numele *Lițu* — o scurtare din *Ni-culiță* sau *Vasilită* — se întâlnește la noi în Bucovina.

Bolobani și *Bolovani* «bolovani» (§ 271), *Faraguni*, *Faraguna* «fără-gună» (și astăzi poreclă de Istroromâni § 271) și *Stara Guna* «gună veche», și cele în *-ul*: *Sikull*, *Sikulski breg* (cf. *Sekulja* § 271). Dar și pe țărmul drept al Arsei, ajungând spre vest până la o linie aproape dreaptă care trece dela nord spre sud prin Caroiiba — Antignana — Canfanaro — Dignano — Pola, avem, mai răsletite, numiri care indică, pentru vremile trecute, așezări de Istroromâni, astfel: *Catun* (de trei ori), *Vlašici*, *Čobani*, *Čubani* și *Čubanici*, *Floričići* («floricică»), *Ĵerbulišće* («iarbă» cf. *Ĵerban* § 271), *Sugari* (cf. § 271), poate și *Dosani* («dos»), *Surani* («sur»), *Guran* («gură» s. slav. *gora*?), *Munzi* («munți» sau plur. din *Munac* «locuitor din Mune»?), *Serman* («sărman»), *Pulići* (cf. *Puljša* § 271), *Peteki* («petec»?), *Kalići dvori*, *Kurić* (cf. *Kureš* § 271) și de două ori *Vidulini* (cf. *Vidulović*). Maioreșcu 47 mai citează un *Grelī* (care ar putea fi *grel'* «grei»), pe care nu-l găsim pe hartă. Bidermann (*Die Romanen* 84) a găsit pe o hartă cadastrală a lui Giovanni Gerini din a. 1847 o grupă de case numită *Vlachovichievo-Selo* la vest de Antignana. Numirea *România* (sătulețe la nordvest de Bogliuno și la nord de Umago), deși nu poate fi românească, e totuș remarcabilă fiindcă se găsește și în apropiere de Sarajevo, unde pare a continua, în gură sârbească, un nume latin. Cât despre *Rumeni* (la nord-vest de stația de tren Pinguente) și *Rumini* (deal, la nord de Sdregna), în aceste nume nu putem să vedem pe «Român» al nostru — care în gura Istroromânilor trebuia să fie *Rumăr* — ci, ca și la baza numelui de familie *Rumano*, am putea avea adjectivul de origine slavă «rumen» (cf. Bartoli, P. 104).

De sigur că și onomastica istriană, pe care n'am putut-o studia din lipsă de izvoare, ne-ar oferi un material interesant pentru aflarea urmelor românești între locuitorii slavi ai Peninsulei. Astfel numele *Burul* — purtat și de unul din voluntarii istrieni în armata italiană în războiul mondial — se găsește în Chersano; Popovici (I 14) ne asigură că purtătorul acestui nume are un tip pronunțat românesc. Carlo Franceschi (citat de Bidermann, *Die Romanen* 83) dă o listă de nume pe care le crede românești, între ele *Musul*, *Furula*, *Zelesco* 1).

Dar afară de aceste deducții de natură filologică, avem și date despre graiul românesc vorbit odinioară în sate slavizate azi cu desăvârșire.

1) O. Densușianu, într'un articol intitulat *Amintiri despre Români istrieni și urme de limba lor în documente din sec. XII, XIII și XIV*, publicat în «Revista critică-literară» IV (1896), p. 260 ș. u., citează câteva nume, pe care Bartoli, P. 100 ș. u. le dovedește a fi străine. Nu mi se pare însă convingătoare explicația pe care acesta (p. 110) o dă numirilor *Iessenovic* (*Iascimbich* într'un doc. din 1367) și *Susnievița*, din *jos-in-vic* și *sus-in-vic*. A. Glavina (*Unirea*, XIV No. 11) derivă numirea satului *Susnievița* din *sus + njivă* «câmpie», deci «deasupra câmpiei»; mai de grabă avem a face în partea dintâiu a cuvântului cu prep. *su* «supt» (ca în *Sucodru*, etc.), iar în partea a doua, poate, cu croat. *snieg* «nea, zăpadă».

Burada — dar datele acestuia trebuie primite cu rezervă — ne asigură (p. 10) că după spusele lui A. Covaz, și prin alte orașe ale Istriei, precum *Pola*, *Albona*, *Fianona*, *Volosca*, *Pinguente* ș. a. au fost mai de mult o sumă de familii românești, dar cele mai multe astăzi sunt slavizate. «In *Pisino*... familii neslavizate a mai rămas a fraților Valentin și Martin Zovici, a lui Martin Opașic, negustor și a lui Lovrinovici, hotelier». Tot astfel «îl încredințează mulți bătrâni» că odinioară fuseseră mulți Români în satele *Gallignana* și *Pedena*, astăzi slavizate cu totul (p. 23). Tot bătrânii îi spun că odinioară locuiau Români în *Corte Alba* și *Vlahi*, în apropiere de Albona, iar Scampicchio îl asigură că Istroromâni se găseau și în localitatea *Ladinu*, între Albona și Fianona (p. 24), în *Fianona*, *Volosca* și *Castua* (p. 31). Burada a întâlnit Istroromâni și în *Pola*, «unii ocupându-se cu negoțul, alții lucrând la arsenalul marinei militare, alții muncind cu ziua la port» (p. 35). Dela Antonio Beltramini, secretar comunal, află că mai de mult se vorbea românește și în satele *Cătun*, *Cosliaco*, *Cărbune*, *Răchita*, *Cepici Bolesco*, *Chersano*, *Lițul*, *Barbana* și *Carizza* (p. 36).

P. Kandler (*Dei popoli che abitano l'Istria*, în revista «L'Istria» VI, Trieste 1851, p. 79—80) scrie: «il romanico usavasi come lingua familiare e delle donne nei villagi di Gradine, Lettay, Susgnevizza, Vilanova, *Tepe novizza*, Berdo, *Cepich*, vacilava in *Chersano* e *Cosliaco*, era sparita dall'agro *Albonese*».

C. A. Combi (*Cenni etnografici sull'Istria*, în «Porta Orientale» III, Trieste 1859 p. 115) scrie: «e anche dopo il secolo XVI si parlò il romanico per molti anni a... *Cosliaco*, a *Cepich*, *Tepe novizza*, *Possert*, *Tupliaco*, *Cherbunee*».

Fr. Miklosich (*Slav. El.* 55 No. 2) numără, după o comunicare a preotului Jak. Volčić, între comunele românești ale parohiei Cherbune, afară de Grobnik, și *Hilji* și *Žmarelji*, pe care nu le găsesc însemnate pe harta militară austriacă. Și Lechner (*op. cit.* p. 297) susține că în aceste două cătune ar fi Români.

Miklosich (*Rum. Unt.* p. 1), mai citează o *Ethnographische Karte der Markschafft Istrien* din 1850, în care se dă, între satele românești, și *Possert*, și se adaugă: «în Val d'Arsa și în Peninsula Alboneză, apoi în *Cherbune*, *Tupliaco*, *Scopliaco*, *Pedena*, Valahii sunt amestecați cu Croații și azi sunt slavizați cu totul».

I. Maiorescu (p. 45), în drum spre Grobnik, află Istroromâni în cătunul compus din șase case *Banovina*, care nu-i însemnat pe harta militară austro-ungară. Lui Maiorescu i se mai spune (p. 42 și 45) că în St. Martino «abiă în patru-cinci case se mai vorbește românește, în care s'au întâmplat mai curând căsătorii reciproce între St. Martiniani de o parte și Letoiani și Gradignani de altă parte. Chiar și în casele acestea, unii mai vorbesc, alții nu». Burada (p. 20) renunță de a mai vizita, la 1890, acest sat, căci i s'a spus că este cu totul slavizat.

În cererea Susnievițenilor de a se întemeia în satul lor o școală românească, prezentată dietei istriene în 1888, și în raportul comisiunii școlare numite spre studierea acestei cereri (cf. Popovici I, 22—23), se consideră între satele din Val d'Arsa cu locuitori istroromâni și satul *Possert* (Posrt), între Letai și St. Martin, pe care îl numără între satele istroromâne și Miklosich (*Slav. El.* 55 n. 1 și 2).

Weigand (*Encicl. rom.*) zice că mai de mult s'a vorbit românește și la *Cărbune*, *Tupliac* și în alte sate.

Pe vremea lui Maiorescu se mai vorbiă românește și la punctul extrem sudestic, la *Punta Nera*, «Carnerul adecă se cotește spre Apus în semicerc și se îmbină cu canalul Arsei. În vârful acestui munte, locul se așează puținel și are forma unui crater mare. În acest crater e *Schitazza*, un loc înconjurat despre răsărit, miază-zi și apus de mare și îmbinat numai despre miază-noapte cu uscatul. Poalele muntelui despre răsărit și miază-zi se numesc *Valea-Curată*... Din toți Români ce vor fi fost aici au rămas numai aceștia, însă cu durere am aflat că numai în 5—6 case mai știu românește bătrânii; bărbații dela 40 în jos, nu mai vorbesc» (p. 60¹).

În *Ethnographische Karte* din 1850 citată de Miklosich (*Rum. Unt.* p. 1) ni se spune că «în Schitazza, lângă Punta-nera, mai vorbesc numai două persoane — rău — limba».

Pe Români din Schitazza îi pomenește și *Ascoli* (p. 51), *Bidermann* (*Die Romanen* 83: «în cătunele Chermenizza și Cerovizza» unde, precum se crede în Albona, au venit patru familii din părțile dalmatine și montenegrine, iar *Ive* (*Romania* X 320 ș. u.) susține că la 1880 ar mai fi trăit trei sau patru indivizi care știau românește.

La 1890, *Burda* (p. 28) găsește în cele 21 de case din Schitazza numai pe Ion Dobrici, care mai știa ceva românește și alți doi bătrâni, Ion Maria Fonovici, de 80 de ani, și fratele acestuia, Mateiu Fonovici, de 78 de ani. După mărturisirea lui Dobrici: «părinții lor le spuneau că tot satul eră românesc și nu se vorbiă decât vlašchi, dar apoi venind Hroații în satul lor, unul câte unul, au început pe încetul a introduce limba lor și înmulțindu-se la număr apoi — căci veniau neconținut, și Români nu mai veniau — s'au slavizat cu toții; aceasta mai ales că nu aveau preoți români».

La 1892 *Weigand* nu mai găsește Români în Schitazza. Tot astfel *Glavina*, care într'o scrisoare (manuscrisă) către A. Viciu constată că această comună de peste 250 de suflete e cu totul slavizată și continuă: «Tot astfel de soarte au avut și Rumeri din *Santa Lucia*. În prezent numai un singur om mai știe să vorbească limba rumeră, restul vorbește limba italiană sau limba croată».

¹) Maiorescu fusese întovărășit în călătoria sa în Schitazza de I. T. Lucian, cf. articolul acestuia *Dialecti dell'Istria* în «Archivio Veneto» din 1876 (Venezia), p. 242 ș. u., în care se dă o bibliografie interesantă asupra dialectelor vorbite în Istria.

CAP. II

ISTROROMÂNII DE ASTĂZI.

I. CELE DOUĂ GRUPE ȘI AȘEZĂRILE LOR.

Astăzi Români din provincia italiană Istria locuiesc în două grupe, în *grupul de Nord* și *grupul de Sud*, despărțite geograficește prin șirul de munți numit Monte Maggiore (croat. Učka Gora, înalt de 1396 m). Centrele comerciale ale celor două grupe fiind deosebite și căile de comunicație între ele anevoioase¹⁾, un contact n'a existat aproape de loc; abia în timpul din urmă, prin cercetătorii ce au trecut pe la ei, acești Istroromâni au început a ști unii de alții. Căsătorii însă nu se fac nici astăzi între ei.

Grupul de nord, cuprinde numai satul *Jeïăni*²⁾, situat la 31° 51' la est de Ferro și la 45° 26' la nord de ecuator, la 618 m deasupra Mării Adriatice, în cel mai estic colț din Ciceria. «Satul, în care nu locuiesc decât Români, se extinde pe o vale frumoasă, acoperită de frumoase oaze de iarbă, între mulțimea pietrelor ce se află în jurul lor. El e înconjurat de toate părțile cu o coloană de munți, pe care îi numesc *Munții Popilor* și *Jeïavița*» (A. Glavina).

Până la *Sapjane*, cea mai apropiată stație de tren spre Fiume, nu duc drumuri directe, ci trebuie să faci un ocol mare prin comuna Munegrande. De aceea locuitorii din Jeïăni fac cei vreo 20 km până la Fiume, centrul comercial spre care gravitează, pe drumurile vechi și anevoioase pe care umblau și înaintașii lor. «Ei stau singuri și singuratici în rărunchii grozavului Carst. Departate sunt și de frații istroromâni de sub Monte-Maggiore, cale de două zile peste secul munte» (A. Viciu în «Unirea» dela Blaj, a. XVI, No. 17). «E un lucru foarte greu», scrie A. Glavina lui A. Viciu (scrisoare manuscrisă din 30 August 1904), a merge în satul Zeiăni; după [=pe] o căldură teribilă omul trebuie două zile să facă o astfel de excursie prin Munții Maggiore, nu prea plăcută». «Cei din Jeiane», scrie E. Riegler, «nu se întâlnesc cu cei din Val d'Arsa decât la vânzarea cărbunilor în Fiume, și nici atunci nu se cunosc și nu-și vorbesc în dialect. Satele sunt prea depărtate; le trebuie o zi până să ajungă dintr'un loc într'altul

¹⁾ «Trebuie să iei trenul spre Trieste sau Fiume, până la Mattuglie-Giordani, iar dela Giordani șoseaua provincială până la răspântia S. Paolo, pentruca să ajungi, prin Munegrande la Jeïăni. Distanța dela Giordani, stația din urmă de tren, până la Jeïăni e de 20 km. Un alt drum, mai scurt, pe care poți merge și cu căruța, din Giordani la Jeïăni, trece prin Bergod Grande și are 10 km» (Comunicat de dr. Galli).

²⁾ Rostirea acestui nume e, în gura locuitorilor români — care pe sine se numesc *zeïăni* — *zeïăni* (Glavina p. 40, Popovici I). Maiorescu (65) scria *Jeïun* sau *Jeïune*, susținând că locuitorii i-ar fi spus că «acesta e numele cel adevărat». El eră aplecat să vadă în numirea aceasta un latinesc *GELIO*, -ONIS, ceea ce explică apropierea forțată de presupusa etimologie latină și grafia sa *J e l i u n* (e). Pe harta militară austro-ungară e însemnat *Ze j a n e*, Miklosich (Sl. El. 55 n.) scria *Ze i a n e* și *Se i a n e* (ultima grafie și la Bartoli, P. 7), Vassilich și alții scriu *X e j a n e* (cu $x = z$, ca în dialectul venețian).

ocolind pe la Fiume sau Trieste coama munților». Femeile se duc la Castelnovo să-și facă cumpărăturile.

Comuna Jeïani se ținea, pe vremea Austrieșilor, de parohia Mune-grande, locuită de Croați, al cărei preot avea datoria să citească liturghia în Jeïani odată pe săptămână (Schück, 211) și de judecătoria și primăria din Castelnovo, locuit de Sloveni. Numărul caselor eră, la 1857, 70—80 (Măiorescu p. 66); la 1890 Burada (p. 34) numără 86 de case, cu o biserică frumoasă, clădită de locuitori.

Jeïănenii sunt astăzi ultimii păstrători ai graiului strămoșesc vorbit odinioară de Românii Apuseni în Ciceria. După mărturia lui Viciu («Unirea» a. XVI, No. 17) «ei sunt mândri de limba lor: î l' p o t é n v i n d e t o ț, zicea tânărul Anton Stambulic¹⁾.

Grupul sudic, numit și al «Românilor din Valdarsa»²⁾ e așezat într'un triunghi mărginit de șoselele ce duc dela Pisino spre NE la Abbazia și spre SE la Fianona, având ca bază litoralul Mării Adriatice. În mijlocul acestui triunghi, de amândouă părțile drumului ce duce dela Pas spre lacul d'Arsa (Čepić), sunt grupate următoarele șapte sate și cătune cu o populație în cea mai mare parte românească (între 31° 44' și 31° 49' la E de Ferro și între 45° 14' și 45° 17' la N de ecuator):

În punctul cel mai nordic *Letai*³⁾, spre SV *Gradigne*⁴⁾, spre V dela acesta *Susnievița*⁵⁾, la un kilometru spre SE dela acesta *Noselo*⁶⁾, mai spre sud *Sucodru*⁷⁾, spre V dela acesta *Brdo*⁸⁾, și mai spre V, *Grobnic*⁹⁾.

¹⁾ După «Globus» 28 (No. 1 din 1875, citat de Bidermann, *Die Romanen*, 84), dacă vre-un țigan vorbește românește cu un Čiç, acesta se rușinează și se face că nu înțelege.

²⁾ «Val d'Arsa, nu-i acum decât o mică albie bolovănoasă, care se pierde de-alungul satului Susnevizza, apoi, mai departe, trece în dreptul cătunului Sucodru, pe sub coasta satului Berdo și se pierde în apele lacului Cepich, apoi în Quarnaro și Adria. La vreme de ploaie se umflă în torent. Se cunoaște înălțimea apelor care au săpat marurile de clisă». (E. Riegler).

³⁾ În gura Istroromânilor: *Letâi* (Bartoli P. 7), pe harta militară austro-ungară (scara 1: 75.000) *Lettai*, italienește *Letana*.

⁴⁾ În gura Istroromânilor *Grădin'e* (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Gradigne*, italienește *Castellania* (Bartoli P. 7); locuitorii se numesc pe sine *Grădiniți*.

⁵⁾ În gura Istroromânilor *Susnévița* și *Șușnévița*, pe harta militară austro-ungară *Susnevizza* (*Susnjevica*), italienește *Frascati* (Bartoli P. 7); locuitorii se numesc pe sine *Susnevți* și *Șușnevți* (Popovici I 10).

⁶⁾ În gura Istroromânilor *Noselo* și *Nosolo* (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Villa nova* (*Nova Vas*), italienește *Villanova* (Bartoli P. 7); locuitorii se numesc pe sine *Novoșân* (Popovici I 10).

⁷⁾ În gura Istroromânilor *Sucodru* sau *Senovic* (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Jessenovich*, scris și *Jessenovic* și *Jassenovizza* (Miklosich, Sl. El. 55 n.), iatlienește *Frasineto* (Bartoli P. 7, nu *Frasineto*, cum scrie Popovici I 10); locuitorii se numesc pe sine de *Sucodru* sau, în traducere slavă, *Podgorți* (Popovici I 10). Sub «Codru» = munte, se înțelege Muntele Maggiore.

⁸⁾ În gura Istroromânilor *Brdo* și *Bârdo*, *Bârdo* (Popovici I 10), pe harta militară austro-ungară *Berdo*, italienește *Colle San-Giorgio* (Bartoli P. 7); locuitorii se numesc pe sine *Briân* (Popovici I 10). — De *Brdo* se țin și cătunele *Costerccani* (pe harta militară austro-ungară *Kostrčane*) și *Stancovici* (pe harta militară austro-ungară *Stancovici*), cf. Weigand I 241.

⁹⁾ În gura Istroromânilor *Grobnic* (Popovici I 10), pe harta militară austro-

Din aceste comune, *Letai*, *Susnievița*, *Noselo* și *Sucodru* se țineau pe vremea Austrieilor de parohia Susnievița, *Gradigne* de Pas, *Grobnic* de Cherbune; *Brdo* avea parohie proprie.

Letai, *Susnievița*, *Gradigne* și *Grobnic* se țineau de judecătoria din Pisino, iar *Brdo*, *Noselo* și *Sucodru* de cea din Albona.

Noselo și *Sucodru* se țineau de primăria din Fianona, *Brdo* de cea din Albona, *Letai* și *Susnievița* de cea din Bogliuno, iar *Gradigne* și *Grobnic* de cea din Pisino (Popovici I 10—11, Czink p. 263¹).

Prin alipirea Istriei la Italia, cele șapte sate istroromânești au fost reunite, sub numele «comune di Valdarsa» într'un singur cerc administrativ, care alege 15 consilieri. Întâiul comisar guvernativ, cu sediul în Susnievița, a fost numit Istroromânul Andrei Glavina²).

În afară de aceste sate și cătune «se află prin diferite văi sau păduri și vârfuri de dealuri, familii care vorbesc curat românește (dialectal); familii de acelea sunt trei patru la olaltă, în alte locuri se află mai multe, iar în unele locuri se află numai una. Familii de acelea sunt: *Cârneli*³), jumătate de oră de Susnievița, care vorbesc o limbă destul de frumoasă; sunt patru familii mari, cam la 50 de suflete. Mai departe, într'o pădure, aproape jumătate de oră dela *Letai*, se află *Stoč* (*Soč*) și *Sereb*, două mari familii românești, bogate; sunt așezați într'o pădure seculară. Aproape de *Cârneli* se află două mari familii, cu numele *Sal*. În jurul satului *Bărdo*, *Gromnik* și *Gradinja* se află astfel de familii foarte multe, a căror număr de suflete se urcă peste 500». (Scrisoare manuscrisă a lui A. Glavina către A. Viciu).

ungară *Grobnico*, la Glavina și *Gromnik*, italienește și *Avellino* (Bartoli, P. 7); locuitorii se numesc pe sine *Grobničani* (Popovici I 10).

¹) Mai demult *Grobnic* se ținea de comuna Bogliuno, iar *Susnievița* era independentă (Bidermann, *Die Romanen*, 80).

²) D. Dr. Galli mi-a comunicat (în 1922) următoarele amănunte interesante despre această schimbare: «E stato un compito molto arduo quello dell'Autorità politica di persuadere questi villici troppo attaccati al sistema amministrativo lasciato dall'Austria, ad acconsentire alla loro riunione in un proprio comune. Alcuni di essi, privi come sono di cultura, e di una propria coscienza nazionale, non credono alla possibilità di conservare il dialetto romeno che secondo essi sarebbe un linguaggio preferito soltanto dai vecchi, mentre i giovani ormai non adoperano che la lingua croata o l'italiana; questo gruppo di scettici sono per la massima parte croatizzati, abitano alla periferia di Susgnevizza e non sarà sperabilmente la loro volontà che trionferà sugli altri romeni particolarmente su quelli di Susgnevizza, Villanova e Jessenovich che costituiscono il vero nocciuolo romeno. La preoccupazione principale di tutti è di ordine finanziario; essi temono cioè che coll'erezione di un nuovo Municipio dovranno pagare maggiori imposte per sostenere la spese necessarie al funzionamento dell'ufficio comunale. Lo scrivente ha interessato le autorità preposte per ottenere un contributo da parte della provincia dell'Istria e del Governo alle spese per l'erezione del nuovo ufficio municipale che sorgerà in Susgnevizza secondo i piani già elaborati dall'ufficio tecnico provinciale».

³) «Iată-ne pe coastă, în fața casei țărănești cu ziduri ca de cetate a lui Frane Milicich, poreclit Burasera, gospodar de frunte din cătunul *Cârneliilor*, zis și cătunul *Grobnic*, după așezarea ca într'o oală a caselor între dealuri» (E. Riegler).

Dintre cele șapte așezări principale, numai patru își mai păstrează bine limba și naționalitatea: *Susnievița*, *Noselo*, *Berdo* și *Grobnic*.

Dintre celelalte, în *Letai* «un cătun din opt case risipite», pe vremea lui Maiorescu (p. 37) oamenii vorbeau cu toții fără sfială și bucuroși istroromânește; cu câțiva zeci de ani mai târziu, Popovici (I 12) află însă cu totul altă situație: sub influența și presiunea preotului slav din *Susnievița*, *Letaianilor* le eră rușine, chiar și bătrânilor, să mai vorbească graiul părintesc, deși îl știau încă toți până la *Zigarișce*.

Maiorescu (p. 52), ne asigură că «locuitorii din *Senovic* vorbesc ca și în *Susnievița* și *Letai*, fără vreo diferență ce ar putea bate la ureche», pe când Popovici (I 12), constată că în *Senovic* până la *Carlovich* abia se mai vorbește românește.

De asemenea în *Gradigne*, Burada (p. 13) ne spune că a găsit oameni care nu știau românește, iar după constatarea lui Popovici (I 12), «stau lucrurile de tot slab; aci se vorbește de tot puțin: copiii nu știu deloc și cei bătrâni vorbesc în dialectele slave folosite de copiii lor. Satul acesta, cu generația bătrână, e pierdut pentru noi.» Tot astfel Bartoli ne spune că locuitorii din *Gradigne* vorbesc între sine croătește, iar românește nu vorbesc decât cu Istroromâni din *Brdo*, *Susnievița* și alte sate, când se întâlnesc cu ei. Pe vremea lui Maiorescu însă *Gradinianilor*, cu care acesta dădă mai întâiu ochii în călătoria sa, «le plăcea a sta de vorbă» cu el (p. 12) și fu primit cu prietenie de locuitorii acestui sat (p. 44—45).

2. NUMĂRUL ISTROROMÂNILOR.

Numărul Istroromânilor e greu de stabilit. Statisticile mai vechi se contrazic, nu numai fiindcă unele sunt mai exacte și altele sunt mai mult prețuri mai puțin exacte și fiindcă sunt făcute în diferite timpuri (ceea ce la un popor într'un stadiu progresat de desnaționalizare contează foarte mult), ci și fiindcă numărătoarea întâmpină greutăți de ordin principiar, ca și în Peninsula Balcanică, unde pentru Aromâni ni se dau cele mai deosebite cifre. Intr'adevăr, putem socoti deopotrivă de Istroromân pe cel ce vorbește graiul său părintesc și aparține și cu sentimentele sale acestui popor, ca și pe cel ce vorbește mai mult croătește și se rușinează de limba părinților săi, din care abia mai știe câteva vorbe? Vom lua ca bază a statisticei sentimentul național, sau limba, sau pe amândouă? Iată întrebări pe cari diferenții cercetători le-au rezolvit după criterii diferite și care explică îndeajuns deosebirile datelor lor statistice ¹⁾.

¹⁾ Dau în această notă un tablou al datelor statistice culese din diferiți autori în ordine cronologică, completând lista lui V. Nicoară din Transilvania XII 1 ș. a.

Astăzi sunt mai puțin de 3000 de indivizi cari vorbesc istroromâ-

a. 1846. P. Kandler dă în «Istria» (a. 1846, p. 47) pentru Valdarsa numărul **6000**, cu observația: «appena conservano nell'intimo della famiglia la lingua romanica, slavizzati del rimanente a modo che fra breve ogni traccia romanica sarà del tutto cessata; la lingua della religione è ormai per loro la slava soltanto». Statistica austriacă din același an dă (după Nicoară, p. 5 și Auerbach, p. 213) cifra de **1555**.

G. F. Scheiner, în Ersch și Gruber, *Allgemeine Enzyklopädie*, Leipzig, 1846 (s. «Istrien») scrie: «Daci vechi se găesc și în Istria. Locuitorii satului Sejana în distr. Castelnuovo, Dare în distr. Pingvente, Jessenovitz și Villanova în distr. Bellay, sunt Valahi adevărați. Ei vorbesc unul cu altul limba valahă, cu deosebirea că în limba lor s'au furișat multe cuvinte slave. Se crede că sunt urmașii a 800 de familii, care, refugiindu-se prin Pannonia și Noricum din Bulgaria, au supraviețuit omorului căruia i-au căzut jertfă 70.000 de inși, uciși în mod mișesc».

a. 1847. În *Calendarul pentru poporul român*, p. 23, se dă, probabil după Kandler, numărul de **6000**.

a. 1850. Miklosich (R. U., p. 1), reproduce după *Ethnographische Karte der Markschafft Istrien, eigentlich Uebersichtskarte der Steuerbezirke* următoarele date pentru Români din Istria în a. 1850:

Cercul județean	Castelnuovo: Comuna Žejane	523 (525)
»	» Pisino: Satele Gradigna, Possert, Lettay, Grobnico, Sušnjevizza	1240
»	» Albona: Berdo, Jessenovig, Villanuova	1190
	Suma	2958 (2955)

a. 1855. Heufler (ap. Lechner, 295) socotia **1500** de Istroromâni.

a. 1857. K. Czoernig, *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, Wien, 1857 I, 1, p. 79 dă pentru Români din Istria cifra de **2795** de suflete.

Dr. A. Schmidt și W. F. Warhanek, în lucrarea lor *Das Kaiserthum Oesterreich* (Wien, 1857), socotesc numărul Românilor istrieni **1500** suflete (ap. Urbas, trad. Moisil 188).

Almanahul de Gotha din acest an dă însă cifra de **5000** (Obedenaru).

a. 1859. Combi, *Porta orientale*, Trieste 1859, p. 101 (citat de Nicoară p. 5 și de Ascoli 51) are numărul de **3000**, lăsând afară pe cei din Schitazza și Jeiani.

Ascoli (51) stabilește, după datele lui Micetici, numărul de **2200** și adică:

Brdo, cu limba mai puțin coruptă	712
Susnievița, împreună cu dependențele sale Letai, Noselo, Sucodru	1114
Grobnic cam	180
Gradigne, unde limba română e mai stricată, cam tot	180

a. 1862. Miklosich (Sl. El. 55) are numărul «**6000**, după alții **3000**», dând următoarea statistică pe care i-a trimis-o preotul Jak. Volčić: **2760** suflete și adică:

A. La N. de lacul d'Arsa:

a) Parohia Sušnjevica întreagă, cu satele Litaj, Nova Vas, Iesenovik, Posrt	1093
b) Parohia Brdo întreagă împreună cu casele risipite ce se țin de ea	657
c) Parohia Kerbune, cuprinzând satele Grobnic, Hilji și Žmarelji	250
d) Parohia Paz, numai în Gradin	100

B. În ținutul Cicilor, districtul Novigrad (Castelnuovo), în vicariatul Mune, marele sat Žejane

După Urbas (trad. Moisil, p. 188) «într'o expunere istorico-geografico-statistică a Istriei, publicată de secția literară artistică a Lloydului austriac din 1863, numai colonia română de lângă lacul d'Arsa este arătată cu **5000** suflete».

a. 1863. Stieglitz, *Istrien, historische, geographische und statistische Darstellung der istrischen Halbinsel*, îi socotește cam **5000** (cf. și Lechner, p. 295).

a. 1869. Dr. A. Ficker, *Die Völkerstämme der österr.-ung. Monarchie* (Wien, 1869, p. 90) dă în «Küstenland» **3700** de «Ostromanen».

a. 1877. H. I. Bidermann, profesor de statistică la Universitatea din Graz, în cartea sa *Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich* (Graz 1877, p. 151 și 184) calculă,

nește. Numărul lor exact îl vom afla abia din statistica oficială italiană,

după «Ortsrepertorium für das österreichisch-illyrische Küstenland» numărul Istroromânilor «cel mult 2646 de capete», adăugând că au fost socotiți toți locuitorii din satele istroromâne, între care se găesc de sigur și de cei ce nu pot fi priviți ca Români.

Lechner (p. 295) dă, după o carte despre Istria din acelaș an, cifra 3000.

a. 1880. După Urbas (trad. de Moisil, p. 188) recensământul oficial din 1880 a stabilit în singurul district Pisino, cu cei mai mulți Români, 1562 suflete. Nicoară p. 5 constată însă că statistica oficială austriacă din 31 Dec. 1880 nu pomenește de loc de Istroromâni. Ive (*Romania X*, 320 ș. u.) stabilește, după datele ce i le dau preoții, totalul de 3003 Istroromâni. Lechner (p. 295) dă, pentru comunele Susnievița, Villanova, Lettaj, Grobnico, Gradigne, Berdo, Possert și Jessenovic, numărul 2300.

Czörnig, *Die ethnographischen Verhältnisse des österr.-ung. Küstenlandes* (Triest, 1885, p. 17) dă numărul de 2121 pentru Istroromânii din Val d'Arsa.

a. 1883. Lechner (p. 299) crede că cifra de 3000 e prea mare. În Sejane numără 531 de locuitori.

a. 1884. Urbas (trad. Moisil p. 188) crede că Istroromânii sunt «abia 3000 suflete».

a. 1888. Deputatul croat Dr. Laginja, care nu eră prieten al Românilor, susține în discursul său rostit în Dieta istriiană (cf. Popovici I 25) că numărul locuitorilor din Jeiași e de 600—700 de suflete. Deputatul Fr. Constantini dă în aceeaș dietă («L'Istria» din Parenzo, din 6 Oct. 1888), pentru Valdarsa, numărul de 2999 (ap. Nicoară, p. 5).

a. 1890. Burada (p. 14) numără în Susnievița «aproape 400 de locuitori».

Dr. P. Tomasin, *Volksstämme im Gebiete von Triest und in Isirien* (Triest, 1890, p. 42—44) află în Zeiane 530, iar în valea Arsei superioare 2000 de suflete în satele Gradinje, Grobnico, Iesenovica, Lettaj și Villanova, cu centrele în Berdo și Sušnjevica.

Czink (p. 265) scrie că numărul Ciribirilor este cam 3000.

Statistica oficială dă 470. Czörnig jun. îi crede 2121, dintre cari 1590 fuseseră înregistrați ca Italieni, iar 531 ca Serbo-Croați (ap. Auerbach, p. 214).

a. 1892. Weigand, în *Romania*, XXI, p. 241 socotește numărul Istroromânilor «vreo 3000».

a. 1894. Acelaș, în articolul său publicat în «Beilage zur Allgemeinen Zeitung», München, No. 252 (No. 210 al Suplementului), din 12 Sept. 1894 dă următoarele date:

1. Susnievița, cu cătunele Bakotitș și Bonasera, 55 familii;
2. Noselo, cu cătunul Skombitș 37 fam.;
3. Iessenovic, cu cătunele Trdoslavitș, Surian, Karlovitș, Latkovitș, 40 familii (dintre care numai 25 mai vorbesc acasă românește);
4. Letaj; românește vorbesc numai în cătunele Lenzovițșe (4 fam.), Kontușă (2 fam.), Zigari (3 fam.), Travalja (2 fam.), Faimani (1 fam.), Sallișke (1 fam.), Polikraljatș (1 fam.), Lenzovitș (1 fam.);
5. Grobnik 17 fam.;
6. Gradinje (n'a fost vizitat de Weigand);

Cu toți, 2000 vorbesc dialectul ca limbă de conversație și 500 îl înțeleg. Aceleași date se găesc în traducerea românească a acestui articol, tipărită în Enciclopedia română, 1898, vol II (s. v. «Istrianii»).

a. 1899. După numărătoarea lui Ios. Popovici, care susține că a umblat din casă în casă, ar fi în:

Letaj	281
Gradigne	256
Grobnic	224
Brdo	800
Susnievița, Noselo și Senovic	1500

cu totul. . 3061

fără cei din Jeiași. (Cf. și articolul aceluiaș, publicat în «L'Istria» din Parenzo, 1900, No. 951 și retipărit în traducere română în «Tribuna» din 1900, No. 161).

a. 1900. Norbert Krebs, *Die Halbinsel Isirien* (în «Penk's geographische Abhandlungen Bd. IX₂», Leipzig 1907 p. 114 ș. u.) scrie că la 1900 numai 920 de inși s'au declarat Români.

care n'are nici un interes, ca cea austriacă, să scadă numărul lor în favoarea Slavilor¹⁾.

O parte mare din Istroromâni s'au pierdut și se pierd încă prin căsătorii destul de dese în satele slave din vecinătate²⁾; pe de altă parte nu sunt rare însă nici cazurile că Slavi, și mai ales femei croate, căsătorindu-se în sate de Istroromâni, învață limba acestora și copiii lor sunt Români³⁾. Numai în Jeiâni sunt endogami, căsătorindu-se cel mult cu Munezi (Schück 211).

Un contingent oarecare de Istroromâni rezultă din copii nelegitimi pe care o instituție din Triest îi plasă prin satele istriene, cu deosebire în cele românești. Maiorescu (p. 53—54) ne dă știri interesante despre acești «aflători» (ital. «trovatelli») — Istroromânii îi numesc *muli* «catări» — pe al căror număr în satele istroromâne el îl prețuia la 300. Fiind aduși de mici, primiau limba și obiceiurile părinților lor adoptivi, la care rămâneau apoi și după ce creșteau⁴⁾.

a. 1903. Viciu citează pe Stambulici, care l-a asigurat că în 1903 s'au numărat în Jeiâni 601 suflete în 96 de case.

a. 1904. Pentru satul Susnievița au făcut frații Belulovici o numărătoare după case, însemnând cu numele pe fiecare locuitor (cf. Studii istroromâne, I, p. 64—66), din care reiese numărul de 372 de Istroromâni în 56 de case.

În jurnalul «Popolo istriano» din Pola, No. 304, din 20 August, în articolul de fond, intitulat *Un ecatombe nazionale*, în care se arată acțiunea șovinistă de slavizare a societății croate «Sf. Ciril și Metodiu», se dă pentru Românii din Val d'Arsa numărul de 2100 de persoane, între cari 346 locuitori în Susnievița și 224 în Villanuova.

A. Glavina, într'un articol de propagandă («Unirea» din Blaj, a. XIV, No. 11) vorbește de «acei 8000 de Rumeri», socotind pentru Jeiâni «cam 950 de Istroromâni». Într'o scrisoare particulară către A. Viciu dă următoarea numărătoare:

Bărdo	cu 900 de suflete
Zeiani	» 800 » »
Susgnevizza	» 550 » »
Gromnik	» 500 » »
Gradigna	» 450 » »
Villanova	» 450 » »
Letaj	» 400 » »
Sucodru	» 300 » »
Răsfirați	» 500 » »

Total 4850 de suflete

a. 1906. Viciu dă pentru Susnievița 56 de familii cu 372 suflete.

a. 1909. I. Grămadă dă pentru Jeiâni cifra de «vreo 700» (cf. «Glasul Bucovinei», VI (1923) No. 1186).

a. 1913. După Schück (p. 211) Jeiâni au 97 de case și vreo 674 de locuitori.

¹⁾ Bartoli îmi comunică că după recensământul oficial din 1921 «la Venezia Giulia conta in tutto 1644 abitanti di lingua rumena».

²⁾ «Limba căsătoriilor mixte e în majoritate streină imi scriă Glavina în 6 Iunie 1922.

³⁾ Popovici («Lucafărul» VI (1905) p. 145), ne spune că se fac căsătorii între locuitorii din Jeiâni și cei din Munegrande și Munepiccolo și că «Slovencele măritate în casă românească vorbesc românește». La E. Riegler cetim: «Ciribiri neputându-se căsători cu cei din Jeiane, se iau între ei văr cu verișoară. Cu 10, 20 de lire capătă dispenza episcopului de la Triest. Din această cauză rassa degenează. Sunt foarte mulți scrofuloși și ftizici în Val d'Arsa. (Răposatul Glavina eră și el ftizic)».

⁴⁾ Cerând informațiuni despre acești «trovatelli», d-l Dr. Galli a avut bunăvoința a-mi comunica că astăzi: «Non esiste una vera istituzione di trovatelli; in tutta questa

3. NUMELE ISTROROMÂNILOR.

Istroromânii, ca și Megleniții, se numesc pe sine Vlăș (Vlăș, cu singularul Vlăh); adjectivul corespunzător e vlășki (vlășki) (Weigand I, 241). Ireneo della Croce ne atestă, pentru sfârșitul sec. XVII-lea, la Cicii din apropierea Triestului, numirea *Rumeri*, care, probabil trebuie cetită, *Rumări*.

Nu avem nici un motiv să credem că acest nume ar fi altceva decât ROMANUS, căci el corespunde exact, în graiul Istroromânilor, lui *Român* (*Rumân*) al nostru și lui *Armân* din Pind și Macedonia. Este probabil deci că termenul de «Român», cu care se numiau pe sine toți strămoșii noștri, era obicinuit și la Români Apuseni înainte de a fi fost înlocuit prin numele de «Vlah», pe care li-l dădeau Slavii încunjurători. I. Maiorescu mai întâiu, apoi A. Glavina și I. Popovici, au încercat să reintroducă pe *Rumer* (sub forma aceasta neexactă) ca termen literar în loc de «Istroromân», cuvânt obișnuit în filologia română. Tot artificial e numele de *Rimliani* (*Rimgliani*) adevărat «Râmleni», dat Istroromânilor de A. Covaz.

Mulți Istroromâni, neavând sentiment național, nu cunosc un termen propriu pentru graiul lor. Intrebați de streini, ei răspund adesea că vorbesc croațește. Lui Schück (p. 213—214) i-au răspuns *po našom*, adevărat «pe limba noastră», iar cei din Jeišni, *po žejansku* sau (italienește) *xeianese*. Numai în Brdo oamenii i-au spus că vorbesc românește. «Un om [din Jeišni], fără să-i fi pomenit numele de Cici, ne spuse: noi siamo Cici, proprio vero Cici, rostind acest cuvânt cu é croat» (p. 210). Și Viciu («Unirea» XVI No. 17) atestă că Jeišnenii se consideră ca singurii reprezentanți ai unei limbi, pe care o numesc *jeianski*.

Italianii — uneori și Slavii — încunjurători, mai ales Fiumezii, numesc pe Români din Val d'Arsa *Čiribiri*, iar limba lor e numită de Slavi *čiribirski*. Termenul acesta are o nuanță disprețuitoare. Unii explică acest cuvânt ca onomatopee (Byhan 368—369, cf. Schuchardt, *Slavo-deutsches u. Slavo-italienisches*, p. 68, Melich și Gombočz, *Magyar etymologiai szótár*, p. 1097—1098). Părerea mai veche, reluată de I. Popovici (*Romania* XXXII 121—124), că acest cuvânt ar fi compus din *cire* și *bire*, corespondentele istroromâne ale lui «cine» și «bine», ar putea fi justă, precum observă Weigand, numai dacă am admite că *čiribiri* a fost la origine un termen de batjocură dat Istroromânilor din partea altor Români, care rosteau în alt chip cele două cuvinte. În «Junimea literară» XII, 23—24, am arătat că acești alți Români ar fi putut fi Aromâni, cari rosteau «ține» (azi «care») și «ghine», și care probabil veneau în atingere cu Români Apuseni în Serbia veche.

regione saranno circa 20 i trovatelli che negli anni passati vennero presi dall'Istituto dei trovatelli di Trieste ed allevati poi in questi villaggi. Ora per la maggior parte sono padroni del proprio campo e già vecchi. Alcuni hanno abbandonato il paese e sono emigrati a Fiume».

Numirea de «čirebire» a putut deveni apoi «čiribiri» în graiul Slavilor încunjurători.

4. RELIGIA ISTROROMÂNILOR.

Istroromânii sunt astăzi catolici, ca și Slavii care-i înconjoară. Când și-au părăsit legea ortodoxă — căci Românii Apuseni erau ortodocși — nu știm. Ascoli (51) ne spune că biserica catolică din Sucodru fusese odinioară ortodoxă. Faptul că și-au părăsit credința strămoșească a fost una din cauzele principale ale desnaționalizării lor, mai ales de către preoții lor, toți Slavi, care stăteau în fruntea propagandei slave în Istria.

Glavina ne descrie pe Istroromâni ca «foarte temători de Dumnezeu. Bătrânii, Dumineca, nu lipsesc dela sf. liturghie. Urâsc păgânii și pe Jidovi». «Dacă cineva cutează să vorbească împotriva bisericii, sunt în stare să-l bată ca pe un câne». Cu toate acestea, în Jeïani, în a. 1922 nu eră preot (scrisoare a lui A. Glavina către M. Bartoli din 5. X. 22). Rugăciunile le spun de mult numai în limba croată (A. Covaz în «L'Istria» a. 1846 p. 7 ș. u.). Popovici («Luceafărul» VI (1906), 147) atestă că «nainte cu treizeci de ani se spovedeau românește». Maiorescu încercă să-i învețe a se închina în limba lor strămoșească. Cu lacrimi în ochi se rugau Jeïănenii de el ca să le obțină, din Viena, preoți care să slujiască românește. Dar Maiorescu nu le putu împlini dorința. Astăzi, sub stăpânire italiană, lucrurile încă nu s'au îndreptat de tot. In Susnievița «sărăcia morală e mare. Oamenii n'au preot. Pe cel vechiu, sloven, l-au alungat. La naștere și înmormântare chiamă pe preotul dela Bogliuno, tot Sloven... Au cerut preot italian, dar episcopia triestină întârzie răspunsul» (E. Riegler).

5. ȘCOALA.

Stăpânirea austriacă a fost foarte vitregă cu Istroromânii și nu s'a îngrijit de cultura lor¹⁾. La încorporarea Istriei la Italia, numărul analfabeților istroromâni, crescut în cursul războiului, se cifră la 90% pentru bătrâni și 20% pentru copii. (Comunicat de Dr. Galli).

Bătrânul Francisc Stroligo, născut în a. 1827 în Noselo, istorisă în autobiografia sa (Weigand I 254) că «a învățat să scrie în Susnievița, la preotul Kosmač și la capelanul Keber, iar ce n'a învățat dela ei, a învățat [umblând] prin lume». Maiorescu (p. 26—27) a întâlnit copii între 13 și 14 ani, care mergeau cu knigele (= cărțile)

¹⁾ In articolul despre Istroromâni, publicat în *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*, München, No. 252 din 1894, Weigand scrie: «Von seiten der Regierung geschieht so gut wie nichts, um Bildung zu verbreiten... In den walachischen Gemeinden gibt es keine Schulen. Aber die Schuld liegt nicht allein an den Behörden, sondern auch an der Geistlichkeit... Die Kirche hat so wenig hier, wie anderswo ihre Schuldigkeit getan».

subsuoară pe la orele 10 a. m. la școala comunală, care în general se reducea la învățarea câtorva rugăciuni croate (cf. Popovici I 19). A. Glavina («Unirea» XVI, a. 1906, No. 20) ne spune că «cu 40—50 de ani înainte există oarecare școală în satul românesc Susnievița... , sub conducerea preotului local, dar cu timpul s'a desființat și școala aceasta. Mai târziu, s'a hotărât, ca băieții și fetele, înaintea sfintelor Paști, să cerceteze școala în biserică, ca să învețe rugăciunile necesare pentru primirea sfintei cuminecături, se înțelege, *nu* în limba maternă, pe care Croații o țin de o limbă de nimica, nici în limba latină, ci... în limba națională croată». A. Viciu («Unirea» XVI No. 17) a găsit între Jeliănenii lipsiți de școală câțiva știutori de carte, care învățaseră dela *ć ŕ ŕ ŕ* (= tata) să scrie.

Abia în anul 1888, îndrumați de câțiva bărbați luminați italieni, Istroromânii din Susnievița prezintă dietei provinciale o cerere, iscălită de 47 de capi de familie, prin care cereau o școală cu limba de predare românească și un dascăl adus din Bucovina. Deputatul Dr. Constantini apără această cerere în contra atacurilor deputaților slavi, și dieta o votă. Dar Slavii au știut zădărnici întemeierea ei, căci în fața comisiei trimeasă la fața locului, Susnievițenii, intimidăți, au declarat că vreau școală croată. Numai Francesco Scrobe, din cei ce semnaseră cererea, susțină cu bărbăție dorința de a avea școală românească. Școala croată însă se înființă abia în 1905, după ce la 1900 alt italian, Dr. U. Scampicchio, a readus în discuție, în dieta provincială, chestiunea școlii românești și după ce comisia trimeasă la fața locului a avut acelaș rezultat ca în 1888. Dar această școală croată, condusă mai întâiu de o învățătoare, apoi de un învățător, și susținută cu banii societății slave «Sf. Ciril și Metodieu» nu prea se bucură de frecvență mare, cu toate eforturile fanaticului preot croat din Susnievița ¹⁾.

A. Glavina a încercat să facă și pe Jeliăneni să ceară o școală românească, căutând să intereseze și Bucureștii pentru o intervenție oficială în favoarea acestei idei. Reproduc aici, fără schimbări, două pasagii din scrisorile pe care le scria din Jeliăni, în 1904, profesorului său A. Viciu la Blaj:

«Acum am scris și în România, unde tac amicii mei ca și morți, ceea ce e destul de trist. Aici nu e vorba de un om, ci e vorba de soarta alor mei, de Rumerii din Istria.

«Cu toată libertatea mi-am luat permisiune de a le ținea o frumoasă vorbire, arătându-le în ce stare se află în privința școlii și a limbei, după aceea le-am arătat și demonstrat cât e de periculos elementul slav pentru ei, în sfârșit, când am fost gata, m'au aplaudat și au zis că-s gata de a subscrie toți săteanii Suplica, pentru a căpăta școala în limba ce o vorbesc ei... Acum ar fi bine de a publică d-voastră un

¹⁾ Cf. Burada 70—84, A. Glavina, «Unirea» XVI no. 20 și I. Popovici, I, 17—33, unde se reproduc vorbirile din dieta istrieană.

articol în o gazetă din România liberă, ca să se înființeze un comitet, care îndată să plece la fața locului împreună cu mine și să facem suplica de mai sus zisă... E dureros la noi [că] Românii mai bucurosi merg pe la Abbazia, Veneția, Nizza, Karlsbad, decât a face excursiuni pe la confrății lor din Istria». (18 Iulie 1904).

«Oamenii sunt foarte emoționați, buni, sunt gata de a subscrie suplica pentru a căpăta permisiunea dela Guvern pentru edificarea unei școli românești în Istria. Eu cred că dacă cu finea lui Septemvre o să-mi succedă a merge în România de a ține o ședință în folosul Românilor din Istrie, atunci de bună samă că o să succedă opera aceasta bine. Dar dacă lucrul o să rămâie încă 2—3 ani, atunci Croații o să-și bage și în Zeiăni nasul; atunci de bună seamă că n'ar fi mai mult folos de a încerca a reînviă simțământul românesc între ei». (30 August 1904. Cf. și articolul lui A. Glavina publicat în «Unirea» XIV în No. 9, din 27 Februarie 1904).

Dar dacă propaganda slavă, încurajată de fostul guvern central din Viena și indiferentismul condamabil al Românilor liberi pentru frații lor din Istria zădărniceau încercările lui A. Glavina, soarta îi rezervă totuși rolul de apostol național, pentru care se pregătise.

În a. 1921, în luna Iunie, la o ședință festivă, în care s'a făcut comemorarea lui Dante la Academia Română, ministrul Italiei la București aduse la cunoștința Românilor, că guvernul italian a deschis întâia școală românească în Istria. Despre aceasta cetim în revista Roma din București (a. I No. 11) «În școlile primare din Parenzo și împrejurimi copiii de Români învață italiana și româna, predate de inimosul învățător Antonio Glavina... Dar cel care este adevăratul suflet românesc al acestei ciudate grupări de Români, este Dr. Ubaldo Scampichio, prefectul provinciei» — și Matteo Bartoli, adăugăm noi, a cărui sollicitudine pentru compatrioții săi Români datează de mulți ani ¹⁾.

Din nefericire pentru Românii din Istria, înflăcăratul apostol al sentimentului național și întâiul lor dascăl nu avu parte să conducă mult timp școala românească din Susnievița, căci o boală crudă de care suferia de mult, îl răpi în primăvara anului 1925.

Dintre Istroromâni puțini bărbați s'au ridicat la o treaptă culturală mai înaltă. Cel dintâiu Istroromân cu carte, pe cât știm, a fost Micetici, originar din Brdo, care a studiat teologia și care, pe vremea lui Maiorescu, eră preot în Castua. El a fost cel ce dăduse lui

¹⁾ Decretul regal prin care s'a creat «il Comune di Val d'Arsa», cuprinzând satele Susnevizza, Grobenico, Lettai, Gradigne, Briani (Berdo), Sucodru (Frassineto) și Villanova (Nosolo) datează din 19 Ianuarie 1922. Din cauza depărtării, Jieianii n'au putut fi încorporați «tuttavia si troverà il modo di accontentare anche quella popolazione creando un'espositura scolastica». Meritul pentru crearea acestui cerc administrativ român, cu școală națională îl are în mare parte comisarul civil din Pisino, Cavalerul Dr. Ed. Galli și însușeleșitul dascăl A. Glavina (cf. Prof. Vittorio Ferruccio Borri, *I Romani d'Istria e il comune romeno di Val d'Arsa*, Roma 1922, p. 3—4; cf. și un articol în numărul pe Aprilie 1922 al publicației triestine «Era nuova», relevat de revista florentină «Marzocco» din 13 August 1922).

Antonio Covaz probele de limbă istroromână, publicate de acesta, și cel ce a făcut încercarea de a fixa paradigmele flexionare, pe care Covaz le dădă în manuscris lui Maiorescu. Tot el a dat material lui Biondelli, Ascoli și în parte lui Ive și N. Densusianu. Și pentru o carte pe care o pregătiă Czörnig a scris o lucrare mai mare (de 16 coale) despre Istroromâni, pe care acesta n'a utilizat-o însă. Amărit, Micetici a încetat de a se mai ocupa de dialectul istroromân, pe care de altfel îl și cam uitase pe la 1857, căci de copil, de când intrase în școlile streine, nu-l mai vorbise; păstorind mai târziu tot în sate croate, începuse să-și piardă siguranța limbei materne. Burada (p. 39—40) ne spune că Micetici, «sub influența puternică a Croaților a uitat și originea și credințele fraților săi, trecând în rândurile Slavilor și făcând astăzi propagandă pentru acești din urmă». În anul 1890 se află în comuna Rozzo, lângă Pinguento.

La 1904 veni la Universitatea din Viena studentul Luigi (Alois) Belulovici din Susnievița, după ce terminase liceul din Fiume, unde fratele său mai tânăr, Iosif (Giuseppe) eră pe atunci elev în clasa a șaptea. Luigi Belulovici a studiat filologia romanică la Viena și printre camarazii săi români a învățat bine românește. Terminând Universitatea a fost profesor la liceul din Pisino și mai târziu în Sušak. Din răsboiu s'a întors cu o boală grea, din pricina căreia a trebuit să demisioneze din învățământ. El e azi supus iugoslav, pe când fratele său mai tânăr, Giuseppe, care a început să învețe medicina la Budapesta și a terminat-o în Padova, e azi supus italian și medic în comuna sa natală Susnievița.

Al patrulea cărturar istroromân, mort în 1925, Andreiu Glavina, eră Susnievițean și el. Teodor Burada îl luase, dela oi, cu sine în anul 1891, ducându-l la învățătură la «Institutele Unite» din Iași. A petrecut vreme mai îndelungată pe la Blaj și la București, ajutat de Liga Culturală să studieze; el eră indicat să devină dascălul școlii românești din Susnievița. Punându-se în serviciul propagandei românești în Istria, el făcù și întâia încercare de a întrebuiță graiul părinților săi spre scopuri literare, tipărind, în colaborare cu C. Diclescu, *Calindaru lu Rumeri din Istrie* (1905), despre care e vorba pe larg în Bibliografie¹⁾. Din scrisorile lui Glavina către profesorul său A. Viciu din Blaj se vede toată însuflețirea cu care el s'a pus pe lucru, căutând să facă legătura între Românii istrieni și cei dunăreni.

¹⁾ I. Grămadă («Glasul Bucovinei» VI (1925) no. 1186) a găsit, în 1909, la un bătrân din Jeiani, un astfel de calendar, din care însă nu prea cetise. «Ei nu auziseră încă rugăciuni cetite în limba lor, nici povești, nimică... și de aceea vă puteți închipul extraordinara lor bucurie când le-am cetit calendarul. Se strânsese o mulțime de bărbați, mai ales bătrâni, iar eu în mijlocul lor, cetiam răs-picat și cu glas tare rugăciunile și poveștile din calendar... Rar când am avut o bucurie mai mare în viața mea decât atunci!»

6. CUNOȘTINȚELE DE LIMBI.

Inconjurați de Slavi, aproape toți Istroromânii vorbesc și croățește; mulți dintre ei știu și italienește (cf. Weigand I 242). Numai despre un cătun din satul Brdo ne spune Popovici («Luceafărul» VI (1906) p. 147) că «bătrânii nu știu decât românește» și tot astfel «băieții până când nu pleacă de acasă». Léchner (p. 295) ne spune că Istroromânii vorbesc cu alții croățește, între sine mai ales românește. Instructivă e observația lui Maiorescu (p. 24): «De mirare însă, că nu concedeau că cuvintele slavice din limba lor ar fi cuvinte croatice ori slavice, ci țineau mortiş că sunt vlache, deși la Croați încă e așa (ori ș t e s s o cum zic ei). Și dacă pronunțam eu un cuvânt bun românesc, pe care nu-l au ei, îndată ziceau: acesta-i p e t a l i a n s k i». Se vede dar că influența slavă e atât de adâncă la acești Români bilingui, încât ei nu mai au simțul de discernământ pentru împrumuturile din croățește; dimpotrivă ceea ce le sună italienește remarcă imediat. Schück (p. 212) a rămas mirat de cunoștințele de limbi ale bărbaților — pe când femeile de obicei știu afară de limba lor maternă numai croățește — care vorbesc toți croățește și cei mai mulți și italienește (dialectul venețian), dar cei umblați prin lume știu și nemțește, englezește, unii ceheste și polonește. Graiul istroromân îl întrebuițează numai ca un fel de limbă familiară. Tot astfel Viciu («Unirea» XVI No. 17) a găsit în Jeiani oameni cari vorbeau 4—5 limbi, iar I. Popovici («Luceafărul» V (1906), 144) ne povestește că gazda la care a stat, Tonca Belulovici, care slujise în Fiume, vorbiă, afară de limba italiană și croată, nemțește, binisor franțuzește și că înțelegea și englezește.

7. LITERATURĂ POPULARĂ, TRADIȚII ȘI CREDINȚE.

Poezii populare în dialect lipsesc; Istroromânii cântă cântece streine (cf. Weigand I 240; A. Spinčić în *Oestereichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild* p. 212). Belulovici nu știă nici un singur cântec istroromân, iar Glavina, având să redea în dialect cuvântul «doină» e nevoit să împrumute din italienește pe c a n ț o n e t e.

Cu atât mai bogată e literatura populară în basme și snoave. Glavina ne spune («Unirea» XIV No. 16): «povești se pot adună cât se dorește. Săteanul rumer povestește cu plăcere și bucurie lucruri pe care le-a auzit din trecut; se miră foarte mult când vede că se interesează cineva de lucrurile pe cari ei le povestesc». Cele mai bogate culegeri sunt ale lui I. Popovici și cea publicată de mine. Weigand a dat de asemenea câteva bucăți în «Nouvelles recherches» și alte douăsprezece în «I. Jahresbericht». Câte două bucăți scurte cuprinde și articolul lui A. Covaz și colecția lui Gartner. Proverbe se găsesc la Miklosich, Ive, Zanne, Popovici și Glavina. În materialul inedit pe care-l vom publica se găsesc deasemenea câteva bucăți culese de Bartoli, ș. a.

Cele mai bogate notițe folcloristice le găsim în scrierile lui Burada, care descrie datinele la Anul-nou (45), la nașteri (45), la nunți (46—51), dând și câteva modele de arii populare cântate la înmormântări (51—54) și textele a două cântece; el descrie danșurile Istroromânilor (54—55) cu ariile lor și dă ilustrațiile instrumentelor lor primitive muzicale (56—58). Aceste danșuri sunt însă cosmopolite, căci «jocurile naționale și le-au pierdut în totul sau probabil că nici nu le-au avut; în timpul prezent joacă numai polca și jocuri de felul acesta». (A. Glavina). Credința despre ființe mistice, precum draci, strigoi și strigoaice, zâne răuvoitoare și vrăjitoare, se cuprind în bucățile 3, 23—25, 27—28 și 32—37 din culegerea publicată de mine, iar obiceiurile la sărbători și nunți se descriu în bucățile 38 și 40, și se găsesc, descrise pe larg, de A. Glavina în materialul inedit ce-l publicăm în alt volum. Intr'o scrisoare către A. Viciu, Glavina vorbește de obiceiul păstrat la cărbunarii din Jeieni, ca la Crăciun fetele să dea flăcăilor nuci și mere, iar la Paști ouă roșii. A doua zi de Crăciun și de Paști e datina ca tineretul să joace toată ziua, până la apusul soarelui¹⁾. Lechner (p. 298) crede de origine română obiceiul de a împlânta un par în corpul desgropat al morților. Superstițiile și obiceiurile Istroromânilor se aseamănă mult cu ale Cicilor și Uscocilor.

O tradiție istorică nu există la Istroromâni. Cu ocazia călătoriei sale din sat în sat, Maiorescu caută în zadar să afle știri din trecut și legende. Găsește numai tradițiuni vagi, că ar fi veniți de departe; ei știu însă că-s originari din Roma și de acelaș neam cu Românii, care locuiesc în țara lor independentă, într'un ținut îndepărtat. Câte un flăcău liberat dela miliție și umblat prin lume aducea știri despre acești frați români, a căror limbă ei o recunosc a fi mai m u s â t e. Burada (34) s'a întâlnit în Jeieni cu «Iosif Marmelici, care fusese în România, în orașele București, Galați, Brăila și altele». I. Grămadă («Glasul Bucovinei» VI (1925) No. 1186) a întâlnit în Jeieni «doi moșnegi care lucraseră vreo 2 ani pe la Arad și vorbeau aproape ca noi». Locuitorii din Jeieni povestiau «cu multă căldură» Comisarului gubernial, care, pe la mijlocul veacului trecut, strângea date etnografice pentru lucrarea contelui Czörnig, că ei sunt originari din România și adevărați din țara caravlahă (Bidermann, *Die Romanen* 81). Tot Jeieneni au păstrat (după *Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino*, II (1883) 95—96) tradițiunea că ei «ar fi descendenții a trei păstori, veniți dela Dunărea de jos. Acești păstori, trecând

¹⁾ Tot din manuscrisele lui Glavina reproduc (cu mici modificări stilistice) următoarea credință: Oamenii din Jeieni cred că și vitele (boi, vaci, oi, berbeci ș. a.) pot face rău omului ca și strigele, strigoii și morina. Astfel, despre un berbec care eră morina se povestesc următoarele: Un cioban a fost odată la oi și făcându-i-se somn, a adormit. Pe când dormia mai bine, a simțit că-l apasă ceva pe piept. Deșteptându-se s'a uitat la țâțe, să vadă dacă nu l-a mușcat ceva de ele. A căutat bine, dar n'a găsit altceva decât un fir gros de păr pe țâțe. Atunci a început îndată să curgă sânge din acel păr. Speriat s'a dus să-și caute oile și a aflat pe cel mai mare berbec crăpat.

din Alpi în Alpi în căutarea pășunilor, au ajuns mai întâiu în regiunea dela Mune și Jeiăni și apoi s'au răspândit până în Val d'Arsa. Găsind locuri potrivite pentru scopul lor, doi s'au întors acasă ca să-și ia nevestele, iar la întoarcerea lor a făcut acelaș lucru și al treilea» (ap. Densușianu, *Hist. d. l. langue roum.* I p. 345—346). Dăm, după A. Glavina, în materialul inedit publicat în alt volum, tradiția păstrată în Jeiăni, după care locuitorii acestui sat se trag dintr'«un unchiu și doi frați» veniți din România și însurați cu o femeie localnică. Lui Bartoli i-a comunicat un Istroromân mai răsărit, «cu multă mândrie, că ei, Istrienii, sunt poporul cel mai vechiu de Români și că, de mult, câțiva tineri s'au dus în Transilvania, unde ar fi dat naștere celorlalți» (*Revista «Roma»* a. I (1921) No. 11). După o altă tradiție, auzită de I. Popovici dela bătrânul de 85 de ani Valentin Marmilici («Luceafărul» V (1906) 145), trei frați au fugit de groaza unui «rebelion» din țara lor, al cărei nume nu se mai cunoaște, și s'au așezat unul la Jeiăni, altul la Munegrande și al treilea la Munepiccolo. Frații cei din satele din urmă și-au uitat limba, schimbând-o cu cea slovenă, și din acest motiv nu sunt tocmai prea iubiți de cei din Jeiăni.

Conștiința originii lor romane și a apartinerii lor la neamul românesc a fost sădită însă în inimile lor în anul 1857 de I. Maiorescu. După el au trecut și alți Români pe la ei (V. Nicoară, T. Burada, M. Străjanu, V. A. Ureche, N. Densușianu, D. Nanu, I. Popovici, A. Viciu, I. Grămadă ¹⁾, L. Morariu, E. Riegler ș. a.), unii cu preocupări științifice, alții mai mult din curiozitate de a cunoaște această ramură îndepărtată a neamului nostru ²⁾.

¹⁾ În 1909, cf. Leca Morariu, *Ion Grămadă la Istro-Români*, în «*Glasul Bucovinei*» VI (1923) no. 1186.

²⁾ Intre cei ce s'au întâlnit cu Istroromâni a fost și regina Carmen Sylva. Iată ce scrie revista din Roma «*Carroccio*» despre această întâlnire (reproduc după jurnalul «*Il Secolo*» din 19 Ian. 1910): «A un tratto l'attrae il linguaggio strano di certi contadini seduti sopra una panca: è vero o non è vero che parlano rumeno? Domandò chi erano ed essi nella loro ingenuità risposero: «*Ciribiri*» d'Istria, senza nemmeno lontanamente immaginare che quella era la Regina di un forte e rinnovato popolo, al quale essi, pur tanto lontani, appartenevano, senza aver mai pensato che al mondo altra gente esistesse pari a loro di razza e di lingua.

«La conversazione dell'Intellettuale Regina coi «*Ciribiri*» fu lunga ed animata con crescente stupore dalle due parti per l'assoluta facilità di intendersi. Carmen Sylva ritrovava oltre il Danubio, i monti ed il mare, l'identica fresca semplicità dei suoi suditi affezionati, valacchi e moldavi; i «*Ciribiri*» vinta la diffidenza, esultavano di trovare una gran signora che parlava come loro. I poveri abitanti dell'Istria pedemontana dediti al commercio ambulante dei polli, quando non fanno i carbonari e che reputano loro unica fortuna aver delle bellissime donne da inviar come balie a Fiume ed Abbazia, non erano dunque soli al mondo.

«L'incontro fortuito di Abbazia non fu senza effetti. Poco tempo dopo in uno dei villaggi rumeni, certo Scrobe, in ricordo della visita regale, volle appiccicare alla sua povera osteria una pomposa tabella con su scritto: «*Albergo alla Grande Rumenia*».

«Ciò fu tutto quasi nei fatti. Lo Scrobe seguì anche per i Rumeni d'Istria quella stessa battaglia di tabelle ed iscrizioni, che e il segno esteriore delle lotte nazionali in Austria.

«Di più egli nò poteva, ne sapeva fare».

8. PORTUL ȘI TIPUL.

Notițe etnografice găsim în cele mai multe scrieri despre Istroromâni, cu deosebire la Maiorescu, Burada, Lechner, Weigand și Popovici (care dă și câteva fotografii reușite). Din ele aflăm că din portul cunoscut dela ceilalți Români nu s'a mai păstrat nimic; în tezaurul lexical al Istroromânilor numai «cămașa» și «opincile» mai reamintesc legătura cu frații lor răsăriteni. Burada (43—45) descrie amănunțit portul lor de azi. Numai în Jeïani — și tot astfel în Mune — femeile și fetele mari au un port deosebit de al Slavilor vecini. I. Popovici («Luceafărul» VI (1906) 145) dă următoarea descriere a portului din Jeïani: «Fustele [femei]lor ajung abia până la genunchi; au ciorapi albi. Părul e împletit cu panglici colorate; moda aceasta e redusă în Val d'Arsa numai la babele mai bătrâne, care au părăsit țoarsele și tandalinele din vremea veche. Cu romoacul (pălăria) a mai rămas în câteva sate slave. Pălăriuța rotundă a fost înlocuită de pălăria orașenilor. Portul musteților, sub influența modei popilor catolici, începe a fi părăsit și în Val d'Arsa. În Cars sunt toți cu mustețe și nu și le rad». Schück (p. 212) îl descrie astfel: Peste iile lor albe și scurte, care ajung până peste genunchi, femeile poartă o haină neagră de lână, fără mâneci, numită *negra módrina*, cu o bordură roșie (*roîșe óbruba*) care acopere corpul și are lungimea iiei. Un șorț colorat, un brâu (*konița*) tot colorat și o cârpă, de obicei roșie cu galben, completează îmbrăcămintea; în picioare au ciorapi albi și groși și opinci (*opan ki*) joase. Bărbații au și în Jeïani îmbrăcămintea obișnuită cosmopolită. Numai puțini bătrâni mai poartă un fel de cioareci strâmți, din pânură groasă de lână necolorată, și niște jiletce scurte brune din aceeaș stofă, cu bordură roșie sau albastră. O descriere și mai amănunțită găsim într'un manuscris al lui A. Glavina. O reproduc (cu mici modificări stilistice): «Copilașii, până sunt de 3—4 ani sunt în cămași lucrate de fetele din Jeïani. La vârsta de 4—5 ani unii capătă *bragesi* (pantaloni) cumpărați din oraș, ca să umble mai ușor în ei; în picioare au *opinč* de acasă sau cumpărate; cămașa țărănească o poartă mai departe, iar pe cap capătă pălăria de culoare neagră, pe care o numesc *coromacu*. Junii merg pe *lume* sau rămân acasă. Cei de acasă au îmbrăcămintea destul de frumoasă și bună. Pe cap poartă *coromacu*; *kemeasa* — la care-i zic și *cosulia* — este lucrată acasă și are, ca la Românii din Transilvania, diferite înfrumusețări de culoare roșie sau albă, pe piept și la mâneci, iar la gât au un bumb sau doi, uneori și trei. Pânza din care sunt făcute cămașile e bună și tare, ca în Transilvania. Vara au un fel de laibăr de lână neagră fără mâneci, pe care îl numesc *cruzat*; pentru iarnă au un sacò de lână neagră foarte cald, pe care îl numesc *iaketa de lărea*. Pantaloni au de regulă cumpărați din oraș pentru că e mai ușor să lucrezi în ei și sunt mai iefteni. În zile de lucru poartă *opinč* cumpărate, mai rar făcute în casă;

Dumineca au papuci (= ghete). Tot așa sunt îmbrăcați bărbații. Bătrânii, în loc de cruzat, poartă curetu cu cuçițe, făcut din lână neagră, fără mâneci și pe piept cu multe cheutori (cuçițe) cu care se îmbumbă. Când este tare frig, când merg la oi sau la drum, iau cu sine un capot lung până la genunchi, care seamănă cu al păcurarilor din Transilvania și e făcut din lână neagră, numit hal'a. În loc de bragesi (pantaloni) ei poartă iarna-vara benevrecke, cari sunt întocmai ca cioarecii. Bătrânii poartă opinč, care au o formă foarte frumoasă și sunt călduroase, nu ca ale Românilor din Transilvania; apa nu poate pătrunde în ele; vârful opincilor se numește nașu (= nasul) de opinkea. În loc de ciorapi folosesc iarna așa numitele scafunice, din lână albă sau neagră, iar vara bičvi, de bumbac, pe care le fac Româncile. Imbrăcămintea femeiască e de tot frumoasă și interesantă, încât o recunoști dintr'o mie de costumuri. Fetitele până la șapte sau opt ani sunt îmbrăcate în rochii de diferite culori, făcute acasă de mamele lor. Îndată ce fata începe a se gândi la dragoste, începe a-și face frumoasă pačărnenca, adică rochia, care este făcută din postav negru, ajunge până la genunchi, are forma rochiilor ungurești și se sfârșește de jur împrejur cu înfrumusețări de culoare roșie. Infrumusețări roșii sunt și pe piept. Pe cap poartă batiste de culoare diferită pe care le numesc fačolu. Cămășile, numite opleč, împodobite pe piept, sunt scurte numai până la țâțe și se poartă numai ca podoabă. La gât, în loc de bumbi, au două băieri împletite din lână roșie, cu care se leagă, numite čotele. Oplečile, unde se sfârșește pieptul, au cruciulițe roșii și tot astfel la partea de jos a mâneșilor. Sub opleč vine cămașa, lungă cât și počărnenca și fără podoabe, fiindcă nu se vede. În loc de opinč făcute acasă, fetele poartă în timpul mai nou opinci cumpărate din oraș. Bičvile sunt lungi până la genunchi. Tot așa sunt îmbrăcate muierile. Babele au păstrat mai bine portul vechiu. În loc de počărnenca ele poartă modrina, făcută de femeile din sat, sau čarza, făcută de oameni care au anume meseria aceasta. Opincile lor sunt făcute acasă. Atât femeile cât și babele au o pieptănătură în vârful capului, legată cu bairu. Și Ion Grămadă găsește că în Jieiăni «femeile au un costum foarte asemenea cu al Ardelencilor și Dornencilor» («Glasul Bucovinei» VI (1925) No. 1186¹).

Cu privire la tipul Istroromânilor, Weigand (I 241) susține că «Ciribiri au acelaș tip ca Slavii din Istria, care, în genere, sunt blonzi», iar Popovici (I 14) ne spune că «Românii din Istria se apropie mult după exterior de tipul Slavilor de Sud». Tot astfel Lechner (295), găsește că nu se deosebesc în port și în tip de Croați, iar E. Riegler spune: «e atât de greu să distingă pe Slavul sudic de Român. Cât sânge latin are Sârbul? Cât sânge slav are Românul?» Aproape toți ceilalți

¹) Planșe, nu prea reușite, la Burada.

cercetători susțin însă, dimpotrivă, că tipul Istroromânilor are trăsăturile caracteristice ale rasei latine și se deosebește în mod evident de al Slavilor înconjurători. Chiar și Istroromânii slavizați își mențin acest tip ¹⁾.

Cu deosebire se accentuează un tip deosebit de al Slavilor la locuitorii din Jeišni. Glavina relevă două însușiri caracteristice ale lor: «Jeišneanul când vorbește cu cineva, strigă, par'că s'ar sfâdi cu el; altcum nu poate vorbi. Iar când vorbește și se uită în ochi, par'că ar vrea să te înghită. Pentru aceste două însușiri, Slavii se tem de ei, mai ales noaptea, și îi consideră pe jumătate sălbateci. E drept că Românii din Jeišni nu se interesează de străinii cari vin la ei fără să le știe limba. Dar când vine cineva care le cunoaște graiul și se interesează de el, sau pe care-l știu de acelaș sânge cu ei, atunci se adună bătrâni, tineri, feciori și copile ca să-l poată vedea și vorbi cu el» ²⁾. Popovici observă că Jeišnenii se aseamănă mai mult cu Dacoromânii, adăugând: «dar aici se pare că avem și sânge țigănesc», fapt care ar reieși din ocuparea lor cu arderea cărbunilor, din obiceiul de a cerși și din nume ca *Țigăan*, *Țigănikiu* (tipărit *Ti-*). Și Maiorescu (67 și u.) îi

¹⁾ A. C o m b i (citat de Bidermann, *Die Romanen* 84) deduce din tipul și fizionomia locuitorilor, că populația romanică a fost odinioară foarte întinsă «tanto sui monti della Vena e del Caldera, quanto nelle terre pedemontane del Pingentino fino a Montona in quelle di Bellai, di Pisino e di Albona». Dr. U. Scampicchio (citat de Popovici I 30), un bun cunoscător al populației istriene, ne asigură că «și aspectul exterior al Românilor din Istria e diferit de al populației împrejmuitoare: din fizionomie, din port, din culoarea feții și din tot complexul persoanei se vede că aparțin altei rase». Cercetările lui Emil Zuckerkandl și Karl Vipanz (în *Oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, vol. X, p. 156—157) confirmă de asemenea că «în Istria, deși Slavii formează majoritatea populației, tipul curat bălăiu e reprezentat numai prin 160, pe când cel oacheș prin 296 din 1000 de copii de școală. Explicația ne-o dă faptul că Cicii din nord și urmașii Romanilor cari trăesc în văile superioare ale lacului Cepici, în nordestul Istriei, deși azi sunt slavizați cu desăvârșire (?), au păstrat totuș semnele distinctivă cele mai caracteristice ale rasei lor». B u r a d a (p. 43) constată că «înfățișarea fiecărui Român istrian are caracterul cel mai viu al rasei latine și în special al Românilor din România liberă. Ochii lor sunt mult mai negri, ageri și mari. Părul și sprâncenele mai totdeauna de culoare neagră, nasul drept, fața le e bine conformată, frumoasă, cu aer inteligent. Sunt sprinteni, vioași și repede pricepători». C z i n k (p. 265) îi descrie astfel: «bărbații sunt de statură mijlocie, dar puternici și musculoși, fără barbă și mustați, ceea ce împiedică determinarea ușoară a tipului lor. Fața brună mai mult ovală, ochii negri, părul tot negru, dinții albi. Femeile sunt mai mici de stat; fața brună și ovală, nasul ascuțit; iubesc luxul». U r b a s (p. 186 în traducerea lui Moisi) află o mare asemănare între tipul Dacoromânilor descris de Slavici (*Die Rumänen* 138) și cel al Istroromânilor. Intr'un articol apărut în «Il Secolo» din 19 Ianuarie 1910 se vorbește despre «albele femei spălate în fântâni cu apă proaspătă, copiii cu grația rafaescă, bătrâni asemănători patriarhilor mării picturi italiene» din satele pitorești locuite de Români din Istria.

²⁾ Aceeaș observație la I. Grămadă («Glasul Bucovinei» VI (1925) no. 1186). «Iarăș o trăsătură caracteristică a țărânului român: [Mate Turcovici din Jeišni] nu m'a slăbit în ruptul capului până ce n'am stat la masă și eu... După masă... tot satul eră la poartă, sau mai bine zis înaintea casei lui Turcovici, așteptând să-l vadă pe domnul cel străin ce vorbește ca dâșii».

descrie ca pe niște «oameni vioi, care odinioară erau spaima vecinilor pentru hoțiile ce le comiteau prin înfundăturile pădurilor, unde ațineau calea călătorilor, și cărora le place să-și împodobască pălăriile cu panglici de toate colorile și cu pene de păun».

Instructive sunt concluziile la care ajunge Schück după analizele sale antropologice: Istroromânii din Jeïăni arată și azi în privința somatică apartinerea lor la grupul etnic al Românilor (p. 253) și se deosebesc de Slavii istrieni cu deosebire prin statura lor mai înaltă, în medie de 169 cm. (variind între 166 și 184 cm.), și prin culoarea pigmentată a ochilor și a părului lor. În privința aceasta din urmă ei se apropie cu mult mai mult de Dacoromâni decât de Croați și Sloveni, precum reiese din următorul tablou (p. 230—321):

	Croați istrieni	Sloveni	Cici	Români din vechiul Regat
Ochi de culoare deschisă	46,0 ⁰ / ₀	53,6 ⁰ / ₀	14,0 ⁰ / ₀	17, 9 ⁰ / ₀
Ochi de culoare pe jumăt. închisă	9,0 ⁰ / ₀	15,1 ⁰ / ₀	13,0 ⁰ / ₀	17, 3 ⁰ / ₀
Ochi de culoare închisă	45,0 ⁰ / ₀	31,2 ⁰ / ₀	73,0 ⁰ / ₀	64, 8 ⁰ / ₀
Păr de culoare deschisă	29,2 ⁰ / ₀	51,1 ⁰ / ₀	11,8 ⁰ / ₀	6, 0 ⁰ / ₀
Păr de culoare închisă	70,6 ⁰ / ₀	48,7 ⁰ / ₀	88,2 ⁰ / ₀	92,03 ⁰ / ₀

A Glavina scrie (într'o scrisoare din 18 Iulie 1904 către A Viciu) despre locuitorii din Jeïăni, pe care îi vizitează întâia oară: «De ați vedea chipul și fizionomia Rumerului din Zeane, atunci de bună samă că nu i-ați putea deschilini de Români din Transilvania» iar în alt loc («Unirea», XIV No. 11) despre satul său natal Susnievița, că «aici străinul poate cunoaște omul de pe fizionomia lui că-i r u m e r; aci omul e un adevărat chip (= tip) românesc, adecă sunt oameni frumoși, buni, glumeți; pe străin îl privesc mai bucurosi decât pe cel de neamul său. De aceea se zice că Susnievița este centrul Rumerilor din Istria». Bărdoanii sunt mai izolați, cel mult vin în atingere cu Italienii, de aceea ei «sunt Rumerii cei mai fanatici din Istria». («Unirea» XIV No. 11).

9. OCUPAȚIUNEA, CASELE ȘI TRAIUL.

Starea materială a Istroromânilor e mizerabilă. Sărăcia s'a încuibat în casele lor afumate. De Franceschi îi caracterizează: «Son tutti poverissima gente: senza pane, senza scuole. Vanno i meno a segare i propri prati, i più a vendere l'opera loro all'amministrazione delle vaste tenute dei principi d'Auersperg» (ap. Bartoli, P. 109). E. Riegler ne dă următoarea descriere sugestivă: «Intrăm într'o casă de gospodar [din Susnievița]. Casa joasă e acoperită cu stuh, varul de pe pereți e scorojit. Alături, în dosul casei e grajdul cu ziduri groase și vechi,

cu vaci și oi. La ferestrele casei sunt flori și vița de vie se catără de-asupra între casă și grajd. În fundul tindei destul de largi se ridică la trei palme dela pământ *trenogul* (vatră fără coș). Nu numai bolta deasupra *trenogului*, ci și toate grinzile casei sunt afumate și asigurate contra igrasiei. Ochii bieților oameni trebuie să se resimtă mai ales iarna de primitivismul sistemului. În *stanța* (odaie) podită cu scânduri tronează un pat de lemn orășenesc și un scrin vechiu. Grinzi încrucișate, afumate, suportă acoperișul de stuh fără pod. Prin scrin zace o sită și încă se 'nghesuie *pomidoro* (pătlăgele roșii). Pe poliță, într'un blid, se usucă *smocva* (smochine), într'altul *balantare* (vinete), *socive* (mazăre), *cocumeri* (castraveți), *merlini* (morcovi), vase de bucătărie, *piate* (farfurii) și linguri. În lăzi de lemn e *grăv* (grâu) și *cloasu* (porumb). La capătul unei sfori legate de o grindă a acoperișului atârnă un coș de nuiele cu o bucată mare de cașcaval. Într'un colț un mic butoiu cu *vir* (vin). Apoi, într'un blid, *radici* (marule).

«De-asupra *trenogului* în tindă atârnă *catina* (drug de fier), pe care se frige carnea și se fierbe mămăliga în căldare, ca și în satele vechi din Regat. Bunica nu se sinchisește de musafiri, ci-și vede de treburile casei. Aduce acum într'un blid mare laptele pentru tângul de trei ani, care se joacă în patru labe pe poșeă. Micuțul ia blidul între picioare și începe cu o lingură de lemn să soarbă laptele...

«Trecem pe lângă case joase, cu acelaș caracter primitiv. Ziduri de *ărpa* (piatră), cu coperișuri de stuh. N'au garduri. În țărini crește *cloasu* (păpușoiu), *grăv* (grâu), *secară* și *iecinic* (orz). Se văd și grădini cu meri, peri, piersici și smochini.

«[În cătunul Cărneliile] Burasera... ne poștește să luăm loc pe *scaie* (scaune) la o *misă* (masă) în *stanța* musafirilor. Aduce pe o farfurie *păre* de *grăv* și de *turchine*. E cleioasă și grea, dar se gustă cu *fuseică* (fasole), *capuz* (varză) și *iecinic* bătut (orz bătut) cu slănină. Ne toarnă din cană *tirar vir*».

O descriere amănunțită a casei din Jeiăni și a acareturilor ei publicăm, după A. Glavina, în alt volum.

Păstoritul, care odinioară fusese ocupațiunea principală a Românilor Apuseni, decăzù din ce în ce mai mult în noua patrie, unde stâncile golașe rânjesc la tot pasul. Turmele de oi se rărîră — caprele sunt oprite prin legea care scutește noile încercări de împădurire — și numai în Jeiăni, pe vremea lui Maiorescu (70) oieritul eră în floare și brânzeturile din belșug. Țăranii mai înstăriți au și în Val d'Arsa stâne, pe care le numesc «*dvorure*». Astfel Belulovici cunoaște, în Susnievița, *dvorure* lu *Pițón* (cea mai bogată familie din sat), lu *Tóńu*, *dvoru* lu *Vidăs*, lu *Benețân*, lu *Iuke*, lu *Kebru*. Despre ciobanii din Jeiăni și stâna Jeiănenilor, atât de asemănătoare cu a Dacoromânilor, avem descrierea lui A. Glavina în materialul inedit ce-l publicăm în alt loc.

Cultura vitelor nu se poate face în măsură mai mare din lipsa de pășuni și de apă. «Apa de izvor e foarte rară și nu se găsește decât aproape numai apă de cisterne; rezervoriile de apă sunt de cele mai multe ori încuiate cu lacăte... E un semn de favoare când streinului i se dă apă de izvor sau i se arată un izvor» (Schück, 212). Nici chiar apa ce izvoarește din Monte Maggiore nu mai e a lor, căci Slavii din Bogliuno au vândut-o la sfârșitul veacului trecut, cu învoirea Istro-românilor, celor din Laurana cu 40.000 coroane. Acum nu mai au nici apa necesară de spălat. (E. Riegler).

După o comunicare a d-lui Dr. Galii, numărul vitelor în Valdarsa se urcă la vreo 4000 de boi, vaci și viței, 2000 de oi, mai ales în Susnievița, Villanova și Iessenovich, pe când caii, cu toții, abia sunt zece. În Susnievița, Popovici (p. 16), a găsit numai trei cai, doi la postă și unul la un țăran.

Neavând multe oi, Istroromânii dela Sud de Monte Maggiore, nu mai au lână, și nevestele lor au uitat aproape cu totul măiestria țesutului. Deși verbul țes e s'a păstrat, termenul pentru «țesător» e *furlân*, adică «Friulan», căci dela țesătorii ambulanți friulani au deprins bărbații obiceiul de a lucra la stative (Măiorescu, 14). «Industria casnică, odinioară destul de dezvoltată, astăzi a decăzut. Se mai fac împletituri de lână albă și neagră și ciorapi de lână și bum-bac. Lâna o torc femeile cu «furca» și «fusu». În Susnievița e și un războiu de țesut («crosnele»). Unii țărani își fac singuri opincile. Industriași sunt puțini: câte un croitor, ciobotar (în Jeiăni), mai ales fierari, pentru care meserie Istroromânii au o atracție mai mare». (Comunicat de Dr. Galii).

Afară de Susnievița, Noselo și Grobnic, celelalte sate sunt răsfrate și extinse. Casele sunt primitive, zidite în piatră de Carsia, fără horn, încât fumul iese pe ușă; odăile sunt strâmpo, coperișurile sunt de stuf, mai rar de paie, mai ales însă dintr'un fel de țigle, așezate cu partea concavă spre bătaia vântului. Lângă case se găsesc grădini mici de legume (L. Czink, *Vlashie, La vallée des Ciribiri en Istrie*, reproduș după «Buletinul Soc. Geogr. Ungare» din 1890 No. 7 în «Buletinul Soc. geografice române» XII (1891) 263).

Viciu («Unirea» XVI No. 17) ne spune despre legumărilor Jeiănelor că în dolinele Carsiei, «în acele oaze transformate cu sudori crunte în grădinițe, Jeianenile produc *č u d a v e r z e*... (multă varză), articol de căpetenie în economia de casă, *f a ž ó* (fasole) și *c u m p i r i* (= cartofi). Aceste fac hrana lor peste an. «Multele doline împrejurul satului scutesc de ravagiile borei un strat subțire de pământ. Aici, în fundul dolinelor au locuitorii câmpurile lor sărăcăcioase, adesea numai de câțiva metrii pătrați. Și câteva livezi micuțe de tot se găsesc în adâncimile dolinelor, ale căror păreți sunt de obicei stâncoși. Pe câmpuri se cultivă mai ales varză, cartofi și fasole și câte puțin ovăz, grâu și orz» (Schück p. 211). Dar clima fiind mai rece în Jeiăni, agricultura e mai puțin dezvoltată decât creșterea vitelor (Comunicat de Dr. Galii).

Vița de vie, pe care o cunoșteau și în patria lor veche, o găsiră Românii în belșug și în Istria. Dar acum șaptezeci de ani, pe vremea lui Maiorescu, și acest izvor începù să sece în urma bolilor cari se încuibaseră în rădăcinile viței. Bieții Istrieni se plâneau pretutindeni că *brăidele* lor pier de câțiva ani. Până astăzi, cu toate încercările de reînnoire a viței, decăderea în cultura vinului nu a putut fi stăvilită cu totul.

Cu toate acestea, «principala lor bogăție e, pe coastă, în tersu (vița de vie), pe care o cultivă din tată în fiu», ne spune E. Riegler, care în casa lui Burasera, din cătunul Căneliilor, a băut un vin bun și vechiu de un sfert de secol. Bărdouanii, ale căror case se află pe niște ridicături și dealuri, cultivă în cantitate mai mare poamele și vinul. (A. Glavina, «Unirea» XIV No. 11).

Istroromânii, înainte de toate locuitorii din Jeiăni, ca și alți Cici, se ocupă cu arderea de cărbuni, cu care apoi pleacă pe jos ca să-i desfacă în Fiume și prin Abbazia, unde adesea poți întâlni câte un *carburar* istroromân (cf. Weigand, I 241). Cam zece care de cărbuni din Jeiăni se trec săptămânal în Fiume (dintr'o scrisoare datată 5.X.22 a lui A. Glavina către M. Bartoli). «Coastele dealurilor în preajma satului Jeiăni au păduri dese, vechi și frumoase de stejari, aparținând comunei. La mijlocul lui Septembrie încep în ele cărbunarii munca lor, care ține până vara, când îi urmează munca câmpului». (Schück, p. 111). «Pe când femeile cultivă pământul în văi și doline, bărbații sunt sau ciobani de oi, sau cărbunari în puținele păduri ce au mai rămas... Patru până la șase, chiar și opt ore mână ei catării lor încărcăți cu sacii de cărbuni». (A. Spinčić, în *Oesterreichisch-ungarische Monarchie* X, 214—215) În materialul inedit publicat în alt volum găsim o descriere a lui Glavina, despre felul cum se face arderea cărbunilor.

În Susnievița bărbații se ocupă și cu cultura frunzei de sălvie (*Salvia officinalis*), care crește sălbatecă prin munți (cf. Czink, *op. cit.* 264) și cu care, după Burada (p. 42), întreprind un mare negoț.

Dar, neputând trăi nici din cultura vitelor, nici din produsele pământului, Românii din Istria trebuie să-și caute alte izvoare de câștig. Multe Istroromânce pleacă la orașe ca doice (Weigand, *Encicl. Rom.*), iar bărbații pleacă în lumea mare, așa precum îi arată multe din poeziile lor. Flăcăii se angajează pe vapoarele ce circulă pe lângă coastele Adriaticei, ca marinari sau fochiști; alții slujesc în câte un oraș ca Pola, câțiva ani, până își strâng ceva părăluțe. În călătoriile lor ajung însă și mai departe. Mulți Istroromâni emigrează în America de Nord și de Sud, și chiar în Africa de Sud. Munca grea o fac femeile, care poartă poveri în spinare, chiar și când sunt bătrâne sau numai copile (Schück 212). Cei întorși cu parale din America își zidesc case frumoase. Dintre Jeiăneni mulți sunt fabricanți de oțet. Îi puteai întâlni prin orașele vechei monarhii austro-ungare — Popovici i-a întâlnit prin Viena, Viciu cunoșteă oameni umblați prin Timișoara, Sătmar, Karlsbad, Marienbad și Praga — unde vindeau oțet istriean, pe care nu-l aduceau de acasă, ci-l pregăteau la fața locului.

GRAMATICA

FONOLOGIA.

VOCALISMUL.

A

§ 1. Cele două schimbări caracteristice dialectului istroromân sunt prefacerea lui *a* în *ă* sub accent și amuțirea lui *a* inițial neaccentuat.

În locul altor sunete dacoromâne avem:

a (ă) în loc de *ă* §§ 15—17,

a în loc de *e* § 28,

a în loc de *ea* § 33 și

a în loc de *i* § 37.

a : ă

§ 2. Orice *a* accentuat se pronunță ă, pe care eu l-am auzit ca monof-tong (sunet între *a* și *o*, cu caracter labial, apropiat de maghiarul *a* în *nap*, *pad*), fără să mi se pară deosebit la începutul, în mijlocul sau la sfârșitul cuvintelor: ăc, ăn, ăsir «asin», ăt «alt», că «cal», căd «cald», căp, căse, dă, flă (și toate infinitivele de conj. I), măre, păste, scând «masă» (cf. scaun), scutăt «ascultat» (și toate participiile de conj. I), tare, etc. Tot astfel în diftongul *au* > *ăv*: ăvd și în «diftongul» *ia* > *ă*: ărb ă, ăpe ă, ăă, apoi *a* secundar din *ea*: ta ă «tăceă», za ă «zăceă», săse «șase», săpte «șapte». În flexiune avem ca urmare a acestei reguli: făc-facút, tăc-ta ă, etc., cf. și rământ 7/8 «rămâne». Dintre cuvintele de origine latină cu *a* accentuat singurul care face excepție consecvent e: drac, plur. dra ă; Belulovici afirmă că o formă drăce imposibilă pentru oricare Susnievițean. Explicarea acestei excepții pare a fi rostirea cu glas reținut a acestui cuvânt atins de «tabù» (cf. *Dacoromania* II 35—36).

În cuvinte mai nouă avem ă când ele sunt asimilate: hrăst, pală ă, pasădele 4/90, țăte, țesar, zălost, etc., apoi: guânti, ădn, piătele 4/90, chiar și telegrăm. Cele simțite ca streine, păstrează pe *a*; dintre substantive am notat numai pe mil'ar; mai des întâlnim pe *a* curat în adverbe de origine streină, în vocative și interjecțiuni: ah, ala, ali, ănfati, a ăke, basta, moi dragi (alături de drăg 20/5), hvala Bogu 16/44, năravsko

$^{16}/_{73}$, p r a v o $^{17}/_{23}$, — alături de: c ă r o, h v ă l a! $^{12}/_{33}$, î ă c o, n ă z a t, p o m ă l o $^{21}/_{16}$. În diftongul *aî* întâlnim b r a î n e m o î $^{23}/_{13}$, d v a î s e t $^{12}/_3$, î e d ă n a î s t, t r i n a î s t, v r a î z e $^9/_7$, alături de: b r ă î d i $^{18}/_{27}$, c r ă î ț a r, f r ă î a r i ț e $^{20}/_3$, l e ț ă î s k e $^{23}/_7$, o ț ă î n e $^{37}/_2$, r ă î $^8/_{26}$.

Cuvintele neaccentuate în frază (verbe ajutătoare, prepoziții, conjuncții, particole, etc.) păstrează de obicei pe *a* nealterat, ca și când am avea a face cu *a* neaccentuat: m a î a m ă ț e, l' - a z i s, n e v a r ă b i, z a c r p i, z i s - a, ț a, a î, m a a m e s, l - a î t u p u t ă t, l a ț e l a, a m f o s t, etc. (toate aceste exemple sunt scoase din bucata 1 din texte). Când, în anumite împrejurări (cf. § 267), verbul ajutător sau prepoziția primește accentul, avem de regulă *ă*, d. ex. ț - ă î t u z i s ? $^{15}/_{12}$, n - ă v r u t $^4/_{11}$, z i ț e k e v ă (scil. m ă r e) $^9/_{10}$, z ă - t o $^4/_{13}$, m ă r e c ă ă, etc. Remarcabil e însă că pers. 2 din prez. ind. sing. a verbului ajutător «a avea», e ă î și în cazuri când accentul frazei e pe verbul următor, d. ex.: t - ă î f ă c ă t, ă î f i n i t $^7/_{37}$, t u ă î o b e ț i t $^{26}/_2$, t - a m o d e s i t s i t - ă î s c a p ă t $^{30}/_{28}$, n e g o ă î f o s t $^{40}/_9$. Dintre celelalte forme ale acestui verb ajutător am notat cu *ă* numai: l - ă s i l ă t $^{23}/_{10}$, în care caz avem, poate, a face cu o asimilare după l ă t următor. Cf. și $^4/_{38}$ *, $^4/_{48}$ *. După cum adverbul «așa» are înțelesul pregnant adverbial «așa, atât de..., astfel», sau are funcțiune conjuncțională cu înțelesul palid «atunci, dar, doar», întâlnim diferențierea: (a) s ă și s a (cf. Glosarul).

§ 3. Prefacerea lui *a* în *ă* e atestată pentru sec. al XVII-lea de Ireneo, care scrie odată c o p r a, ceea ce e de cetit c ă p r a (alături de b e r b a z, c a r g n a, c a s s a, c a s s, c o m p a n a, l a p t e, u r a c o; cel din urmă ar putea redă rostirea d r a c u, cu *a* § 2). La Algarotti întâlnim o singură dată o s t e c z (= âstez). Dintre cei dintâi cercetători, nu deosebesc pe *ă* de *a* Covaz: a f f l a t - a 7, s a l e c (= zâlic) 7 c g l ă m a t a i 7, j a m a 8, r a c e 8, Rakovec: j a $^{59}/_3$, k a r n e $^{59}/_8$, l a t r a $^{59}/_7$, v a k a $^{59}/_9$, a b l a p t e a r e $^{59}/_{10}$, s p a t e l e $^{59}/_{13}$, m a j a $^{59}/_{19}$, j a r b a $^{59}/_{27}$, a p a $^{59}/_{28}$, etc., Ascoli: c a s s a, m a i a, etc., Sajovec: c ă c e, a ș ă, m a j a, p e k a t, I v e ș. a. Gartner îl scrie *a*, dar ne spune că trebuie cetit ca maghiarul *a*. Maiorescu relevă în reperițe rânduri (d. ex. pag. 6 nota, pag. 29 nota, etc.) «diftongarea lui *a* în *oa*», deși transcrierea sa e foarte neconsecventă. Weigand îl descrie mai întâiu prin *oa* și-l descrie (I 242) în modul următor: «une diphtongue qui consiste en un *o* ouvert tonique, auquel *a* se joint étroitement. Le caractère de diphtongue devient plus sensible à la fin d'un mot ou si la syllabe suivante contient *e*, *a*, *ă*, par exemple k o a, cheval, k o a s a, la maison». Mai târziu, în *Jahresbericht* p. 123, el revine asupra lui *ă* și *el*, pe care-i transcrie *o* și *ę*, îi numește «diftongi cu accent plutitor» și îi descrie astfel: «*o*, *ę* bezeichnen schwebende Diphtonge, *o* ist sehr offenes *o*, das sofort zu dunklem *a* übergleitet, *ę* ist offenes *e*, das sofort in ganz helles *a* übergeht. Man kann diese Diphtonge, wenn sie überhaupt diesen Namen verdienen, weder als fallend, noch als steigend bezeichnen, da keiner der Bestandteile durch den Akzent das

Übergewicht erhält, und die Artikulationsstelle der Bestandteile sehr nahe liegen». Transcrierea lui Weigand e adoptată de Nanu și Byhan. Bartoli P. 33 introduce semnul *â*: «Talora si percepisce distintamente come un dittongo (un *qa* pronunciato in fretta)»; el contestă deosebirea făcută de Weigand între *c â* «cal» și *c â sa* «casa»: «ho osservato anzitutto che in qualche individuo e in qualche momento è difficilissimo distinguere questo suono dall'*a* nostro (= italiano). Inltre sentirei piuttosto *a* nelle voci senza accento tonico o enfatico (monosillabe e anche bissilabe) e quasi un *u* o in principio di parola» (ibid. nota; cf. *u óter* 85 și *oter(i)* la Maiorescu 107, *oater* «alaltăieri» la Weigand I 251). În cercetările sale de mai târziu, Bartoli—care aude pe *â* și în poziție neaccentuată (*lășă, kúvātu* S., *cânpâne, măcirât* J) «ma solo nella pronunzia lentissima, sillabando»—îl transcrie uneori prin *oa* (oaren din Susnievița, *oapa, oarde, oașele* din Brdo, *oabu, oasteș, oașele, coa, coad, coarne, oatu* alături de *ât, coasa* alături de *câsa, oașe* alături de *așe* din Costrceane, *oasiru, oare* din Letai etc.) sau *oă* (oănča din Brdo, *oăcu* din Costrceane), chiar și prin *o* (*țotezi* «poimâne» în Susnievița), căci după observațiunile sale atente: «non si tratta di un suono solo. Sono invece infinite, si può dire, le sfumature di cotesti *a* labializzati. Infinite in teoria, e in pratica almeno due: *â* e *oa* (o un simile «dittongo»). E questo si percepisce molto chiaramente quando è iniziale. Ho potuto sentire cotesti suoni molto spesso, non solo dai Romeni, ma anche da molti dei vicini alloglotti slavi». Tot cu *â* îl însemnează Popovici, care-l crede deosebit de maghiarul *a* și care susține (I 57) că în cuvinte ca *șase, șapte* l-a auzit rostit și ca «*a* mediu», uneori ca *ă* (*a* închis). Glavina, când îl însemnează, îl transcrie prin *ă*, însă nu consecvent (*blavea* 32 și *blav* 70, *meșat* 73, 38 și *meșat* 20, etc.), susținând că rostirea lui se aproprie mai mult de *ya* (p. 69). Schück are (din Jeâni) mai rar *a*: *mačka* 214, *mast* «unt» 215, mai des *â'* (*â*): *pă'tru, miljâr u, žă'ba, šă'(r)pe-le* 214, *vāka, kă'pra, āsiru, kumanāku, slāma, četrtāk* 215, uneori *ōa*: *kō^apu, pō^ama* «palma» 214, *kō^assa* «casa» 215, chiar și *ō'*: *šō'še, šō'pte* 214.

§ 4. Rostirea lui Belulovici nu e generală. Astfel forma *drăcu* e atestată de Weigand (II ²/₂), Nanu, Popovici și Bartoli. Dintre elementele latine, *áer* se pronunță, precum observă anume Nanu 21, cu *a*. Dintre cele de origine streină avem la Nanu: *kámerę* 23 (dar și *kømer a* 28, la Weigand *kømere* II ²/₅) și *názat* 38 (la Weigand *nøzat* II ¹/₁₅), iar la Weigand *hrast* II ²/₅, cf. III p. 220 și *mil'or* I 250. Despre diftongul *ai* Weigand (I 242) scrie: «dans la diphtongue *ai* j'entends toujours *a + i*: *kraïtsr, raïp*. Byhan (183—184) greșește crezând că poate generaliză această regulă. La Bartoli aflăm: *râi* 33, *brăidele* 81, iar în elemente latine: *báier* 39, dar *căier* 50; la Glavina *băite* «colibă» (VI 31).

În împrumuturi de origine germană (în care rostirea *ă* se aude și la Germanii din Carniola) avem *ă* și în poziție neaccentuată: fili-m-ân < Flügelmann, l-ân s m-ân < Landsmann, Maïl-ând < Mailand (Weigand I 255).

Nu putem spune cum se rostea *a* accentuat în Veglia. Feretic scria consecvent *a*, care însă poate că avea valoare de *ă* ca în actualele dialecte čakavice din Veglia (cf. P. Skok, Archiv za arban. star II, 334): ca-če, kragliestvo, jaste, assasi, dessaka, astecz, lasne, lessaj, nappasta, assasifi, Majula; neobicnuitul kirle «care» nu ne dă nici un indiciu.

Studiile dialectele ale lui Bartoli dovedesc că trecerea lui *a* în *ă* nu e comună tuturor Istroromânilor; în unele sate ea pare colectivă și aproape generalizată, în altele legea fonologică e în plină acțiune.

Impresia ce ți-o dă acest material e următoarea: Rostirea *ă* e colectivă și generală în Jaiăni în elementele latine (și: b-ă-ier, m-ă-iu, st-ă-i-e, dr-ă-cu, ă-m-facut, pl'-er-dut-ă-m; față de raspul'a, mul'a-ra și i-as-ca, atestate numai cu *a*, cel din urmă cu semnul întrebării) și în multe cuvinte de origine streină (p-r-ă-va, n-ă-zat, ș-c-ă-re-le, gl-ă-žu, bl-ă-ga, față de cr-ă-stav, ș-ai-fa, d-va-na-ist, pl-ă-vas-t, Jiv-ă-n, la care se spune anume că e rostit cu *a*). Tot astfel în Susnievița în elementele latine (și: b-ă-ier, m-ă-iu față de gl-a-țe, m-na, paste, sac) și în multe cuvinte de origine streină (gr-ă-d, cr-il-ăs, ș-c-ă-re-le, i-un-ă-c, ž-ă-lic, sl-ă-bo, og-ă-re-cu, m-ă-stu, bl-ă-v, față de brsl'-án «iederă» < cr. bršljan, craste < cr. krasta, d-va-na-ist). De asemenea în Noselo, unde toate elementele latine (și dr-ă-c) au *ă*, iar dintre cuvintele de origine streină au *a* numai cu-ñ-a-do, bla-u și mast (față de č-ă-če, gr-ă-d, i-ă-d «fugă», l-ă-lo-če-le, obr-ă-š, og-ă-r-ă-c, ș-c-ă-re-le, scril-ă-šu). Tot atât de consecvent apare *ă* în Sucodru în elementele latine (și dr-ă-cu, n-ă-ri frik-e, față de i-ar-ba) și în cele mai multe cuvinte de origine streină (bl-ă-ga, č-ă, cr-sti-ă-nu, c-ă-č-ca, gr-ă-d, i-un-ă-cu, sl-ă-bo, st-ă-r-ă-ți, ž-ă-lic, față de d-va-na-ist și rostirea șovăitoare p-ă-vucu alături de p-avucu). Tot între satele cu *ă* trebuie socotit și Brdo care în elementele latine are *ă* (și în dr-ă-c) afară de lap-te, sar-pe-le, z-ane-le (alături de ž-ă-ne-le) și unele infinitive și participii de conj. I (ca-ț-ă, cu-r-ă-t, nd-uc-l'-ă-t), sc-ul-ă-t, sem-ir-ă, vu-t-ă-t); și în cuvintele de origine streină, rostirea *ă* predomină (l-ă-c-ă-tu, p-ă-vucu, scril-ă-šu, ž-ă-i-fa, față de ca-č-ca, d-va-na-ist și cr-sti-an, rostit de altul cr-sti-ă-n).— În Letai precumpănesc încă formele cu *ă* (am numărat 65 față de 22 cu *a* și 3 șovăitoare). În Gradinie și Grobnic formele cu *ă* și *a* își țin cum-pă-na, iar în Costrceane prevalează cele cu *a* (am numărat 62, față de 31 cu *ă* și 5 șovăitoare). O regulă fonologică nu se poate stabili. Dacă în Letai, Gradinie și Grobnic, sate aproape slavizate, rostirea *a* s'ar putea explica ca o influență mai nouă, acest lucru e ceva mai greu de admis

pentru Costrceane, un cătun al satului curat istroromânesc Brdo.

Interesantă e observația făcută de Bartoli, că Istroromânii vorbind croățește rostesc *a* în aceleași cuvinte (d. e. t r a l' e), pe care în dialectul lor le pronunță cu *ǎ* (t r ǎ l' e l e). Aceasta poate fi cauza pentru ce «arbur», pe care Nanu îl atestă din Jeiăni sub forma ȝ r b u r, l-a auzit Bartoli rostit h a r b u r; cel care i le-a comunicat i-a spus că acest cuvânt este sau italian sau slav și, având impresia că vorba aceasta rară și pe cale de a se pierde din graiu e neologism, l-a rostit cu *a* strein.

Rămâne în sfârșit deschisă chestiunea dacă prefacerea lui *a* în *ǎ* e o schimbare de rostire caracteristică dialectului istroromân, sau dacă ea are vreo legătură cu aceeaș rostire pe care o aflăm pe teritoriul dacoromân în unele regiuni din Banat și din Țara-Hațegului. Popovici și O. Densusianu, care au studiat graiul acestor regiuni, cred că există o înrudire între Istroromâni și Dacoromânii cari rostesc c ă p r ă, c ă s ă și au și adverbul é ă; Weigand contestă această legătură. Mărturisesc că nici eu nu prea cred într'o astfel de legătură. Rostirea *ǎ* în loc de *a* e un fenomen destul de des și o întâlnim și la Sașii din Ardeal, apoi la Unguri — fără să admitem, ca Weigand, o influență din partea acestora, în Banat — apoi, în apropierea Istroromânilor, la Germanii din Stiria și Carniola și mai ales la Croații din Carsia, la care rostirea a progresat până la o: plóco (= ir. pláca), ugón = oganj, trova «iarbă», koko, sa don «toată ziua», řa soldota, stori, bonbók, jedon, jorón «jug», armór, robit, don, joje, kriónci, toti, kopo, stõrega, osnožit, koloč, glovu, etc. (exemplele sunt scoase din cercetările lui Bartoli), apoi în împrumuturi din italienește: cigori «sigari», deputoti «deputati», guonti «guanti», iuštoncia «istanza», jindormi «gendarme», karantón «carantano», kognodo «cognato», kontrabónd «contrabbando», kopo od finonci «capo di finanza», lokonda «locanda», moc «mazzo», oltor «altare», organ «argano», potestot «podestà», salot «salata», sekretor «segretario», setemona «settimana», spedol «ospitale», terón «terrano», tribunol «tribunale» etc. (*Pagine istriane* VI (1908) No. 1—2). Cum din cele precedente reiese că prefacerea lui *a* în *ǎ* e încă în curs la Istroromâni și nu avem nici un indiciu că ea ar fi început înainte de venirea lor în Istria, e probabil că ea e influențată de graiul localnic al popoarelor învecinate (asupra cărora cf. M. Bartoli, *Das Dalmatische* I 276). Rostirea *ǎ* în loc de *a* (înainte de nazale, chiar *o*) se întâlnește dialectal și la Albanezii din Serbia, cf. St. Mladenov, în *Balkan-Archiv* I 48, 62, 65,69.

a : ǎ

§ 5. In împrumuturi slave apare adesea *ǎ* în loc de *a*, fără ca această rostire să fie generală și colectivă. Aproape în toate aceste cazuri avem a face cu un *a* croat rezultat din paleosl. *h* (căruia de cele mai multe ori îi corespunde slovenește un *e* sau *ě*):

a) Neaccentuat (cu deosebire în terminațiile -ă n și -ă ț): cr. konténat > cuntenăt (la Gartner 960 k un t é n a t), cr. jedanájst > iedănaist (și în Brdo, dar iedanaist în Sucodru, iedenaist în Jaiăni, după Bartoli), cr. pàmetan (slov. pametěn) > p à m e t à n, cr. porèdan (slov. poreděn) > p o r e d à n (tot așa la Maiorescu și Gartner; p o r e d e n la Weigand), cr. samánj (Bartoli P. 77) > s à m à n, cr. trgòvac (slov. trgověc) > t r g o v à ț, cr. žalostan (slov. žalostěn) > z à l o s t à n; tot astfel cr. òsan > o s (à) n, cr. zlatan (slov. zlatěn) > z l à t (à) n (cf. § 14). Dar bunăoară: cr. dobar > d o b a r, cr. mutast > m u t a s t (la Gartner 987 m u t à ș t). Alte exemple din materialul lui Bartoli: st à r à ț Gb. B. Sc., st à r a ț (u) S. L., cr. lakat > l à c à t u Gd. B. L. — l à c a t u C., m r a v í n à ț «furincă» Gb., cr. ponediljak > p o n e d í l à c Sc., o g à r à c u C. (og à r c (u) L. Sc. og à r e c u S.), dar cr. droban > d r o b a n «mărunt» S.

b) Accentuat: cr. bat > b à t (cf. însă dacorom. b à t (ă) Dacoromania III 382, 834), cr. bačva (cf. bulg. бачва) > b à ț v e, cr. dan > d à n (la Weigand II ¹/₉ d o n, deci tratat ca orice a accentuat), Bartoli a auzit în Susnievița petnaist d à n, dar când Istroromânul vorbea croăștește: p e t n a í s t d à n), cr. hlapàc (și hlàpac) > h l a p à ț, cr. l à h k o (și lahkò, slov. lehko) > l à h c, cr. mačàk > (slov. m à c ě k) > m a ț à ' c, cr. udovác > o d o v à ' ț, cr. samánj > s à m à ' n, cr. staklo (slov. steklo) > s t à c l e. Alte exemple din Listele lui Bartoli: cr. česàn > č e s à ' n S., cr. vrtak > v r t à ' c (u) S. Sc., cr. slov. lan > l à n «in» J., cr. četvrtak > č e t r t à ' c J. Sc., cr. jarám (slov. jarēm) > j a r à ' m, cr. laž > l à j S., cr. magla (slov. meglà) > m à g l e, cr. taman (slov. teměn) > t à m n o J., cr. tanak > t à n c Gb., slov. čabár > č e b à ' r J., cr. petàk (slov. petěk) p e t à ' c S. C. Sc. N., cr. kabál > c a b à ' l «mastello piccolo che porta l'acqua», cr. pàlac > p à l à ț. Alte exemple din Byhan: cr. dàska (slov. deska) > d à s k e, slov. maklen > m à c l e n, cr. stablo (slov. steblo) > s t à b l e, cr. taman > t à m à ' n «urât».

a : e

§ 6. Prefixele verbale slave na-, za- și ra- apar sub forma ne-, ze- și rez- (res-), de ex.: cr. napuniti > n e p u n í, cr. natezati > n e t e z e ' i, cr. zakolati (zakoljem) > z e c o l ' í, cr. zakopati > z e c o p e ' i, cr. zagrnuti (slov. zagrnuti) > z e g r n í, cr. zaslušiti > z e s l u s í, cr. razsići (razsičem) > r e s e ț í, cr. razbiti > r e z b í, cr. razdiliti > r e z d í l í, cr. razjaditi > r e z j a d í. Excepție, în textele năstre, face numai cuvântul r a s t r e n à k (alături de r e s t r e ț í t). Când silaba inițială na- nu e prefixul slav na-, ea s'a păstrat nealterată: n a m u r e ' i (dar n e m u r e i t la Popovici II ¹⁹/₂₀, etc.).

În Listele lui Bartoli mai găsim: cr. raztegnuti > r e s t e g n e c, cr. napraviti (postelju) > n e p r a v e ' «așterne» Gb., Gd., jejejdí S., n e k e r g é Gd., r e j b í S., cr. nabrusiti > n e b r o s í Sc., z e t e m p í t C. (cf. cr. zatupiti), apoi cu pref. res- în loc de des-: r e s c l ' i d e,

reslegă, respartí, respul'ă. Ca aceste prefixe e tratat și tremesju S. (cf. ven. tramejo).

În Jieâni apare în toate aceste cazuri *a*: rastehni, zacrpí, zapele'-l, rascl'ide, raşlegă, raspartí, raspul'ă, jaiejdí, naloží, zacl'ide, cf. traméz la Nanu II. Formele jacobé'í și razcroile atestă Bartoli, afară de Jieâni, și din Susnievița, de unde eu le-am auzit cu *e*; din alte comune atestă forme cu *a*: razumít N. C. Sc., rajbí Gb. Și Nanu II atestă din Jieâni: nazirí raskl'ide și năsădí. Forme cu nă-, ză-răs- se găsesc adesea la Popovici. Se pare deci că dezvoltarea a fost za-', na-', raz-' > ză-' nă-', răz-' apoi, pe de o parte, za-', na-', raz-' ca cele din § 15, pe de altă parte ze-', ne-' rez-' ca cele din § 18. Probabil că și influența asimilatoare a lui *e* din silaba următoare, în exemple ca: netegní, netezé'í zebelí, zegl'edí, zeizezdí, zerení, zeseťí, etc., a contribuit la generalizarea lui *e* precedent.

În cuvântul čebăr J. < slov. čabar avem dezvoltarea čă-' > če- ca la Dacoromâni.

a : e

§ 7. În cazurile când la noi avem *a* face, după labiale în poziție «tare» și (dial.) după *ț*, cu un *a* din *e* metafonizat, la Istroromâni întâlnim încă forma mai veche *e*: fete «fată», spēle «spală», verge «vargă», verze «varză»; țepé «ț(e) apă».

§ 8. După analogia lui me-mele s'a format te-tete «ta-tale», se-sеле «sa-sale» (dial. și la noi: tele, sele).

§ 9. După analogia lui mul'ér - mul'ere s'a format, din plur. cadér (§ 20 f.), singularul cade «căldare». — Despre dezinența ei, corespunzând slavului *-ati* și ital. *-ar(e)* v. § 149 f. — În Listele lui Bartoli aflăm odată séné' S. corespunzând lui seňál Sc. și un oduc'l'ât - mă N. La Gartner 190 - 191: măibire, măibur.

a : o

§ 10. Alături de rapóï^{10/28} găsim și ropóï^{2/16*}, născut prin asimilare regresivă, ca și corote «morcov» < it. carota (Byhan). În zălostăn < cr. žalastan e evidentă influența lui zălost. — În Listele lui Bartoli mai găsim oprinde N. (alături de prinde și mprinde) și orețele Gb. Gd., în loc de obicinuitul arețele (arețu)

a > —

§ 11. Ca la Megleniți, *a* inițial neaccentuat dispare adesea la Istroromâni. În urma acestei particularități avem nu numai «neregularități» în flexiune ca: ăflu - flat, ădo - duțe, ci adesea se nasc și

omonime care pentru Dacoromâni îngreunează priceperea dialectului istororomân (§ 198).

Forme ca *m e* (alături de *a m e*; cf. *a t e v*), *l' e i* (alături de *a l' e i*), *d o v a* «a doua», etc., poate și infinitivele (§ 127), n'au pierdut pe *a* din cauze sintactice, ci, probabil, pur fonologice. În cazuri ca *i o-m f a c ú t* «eu am făcut» avem *a* face sau cu dispariția lui *a* inițial din *a m f a c ú t*, sau cu o contracție a grupei *o + a > o* (§ 98), sau cu reducerea diftongului *o a* în *o* (§ 45). În *p e n a*^{4/51} <ital. *appena* și *M e r i c a* «America», *a*-a dispărut și în graiul Italianilor vecini.

A stabilă legea fonetică după care *a* inițial dispăre sau se menține, e cu neputință. Adesea întâlnim aceleași construcții cu *a*-păstrat și dispărut, precum: *n -â m nigdar a s â v e vezút* și *n-âm nigdar s â v e vezut* (în aceeași frază^{16/51}) sau: *brecu a r a t â r e*^{22/4} *brecu r a t â r e*^{22/11}; Belulovici mi-a dictat odată: *debl e a s â v e e*^{4/77} iar *a doua oară*: *debl e s â v e e*^{4/77}.

Aceste exemple arată limpede că nu sunetul cu care se termină cuvântul precedent e cauza dispariției sau menținerii lui *a* inițial — precum s'ar putea crede — ci mișcarea sau ritmul frazei sau pauza care se face în vorbire înaintea cuvântului cu *a* inițial. Se pare că *a*-se păstrează de obicei după o pauză mai pronunțată — de fapt, formele cu *a*-sunt mai dese la începutul propozițiilor — și dispăre când pauză nu se face — ceea ce ar explica faptul (neobicinuit pentru noi, care evităm hiatul decâte ori putem) că foarte adesea după sfârșitul vocalic al cuvântului precedent se menține *a* inițial. În cele următoare voi pune pe două coloane cuvintele cu *a*-dispărut și menținut, cu indicația câtorva locuri din texte și, în paranteze, pretutindenii cuvântului precedent sau pauza (virgulă, punct, punct dublu) de dinainte:

a c â s e: (dus)^{4/51} (mere)^{5/1} (ramâ-sa)^{8/27} (mergu)^{21/24} (bolân)^{23/14}

a c a ț â: (reș)^{5/22} (.)^{9/1} (diveru)^{40/16}

a c m ó: (verít-a)^{6/19} (.)^{16/71}

a c m o ț e: (.)^{4/21} (:)^{8/11}

a f â r e: (pinez)^{13/6}

a f l â: (docl[e])^{4/60} (-l)^{4/69} (ver)^{4/90} (s-a)^{6/29} (codâr)^{20/15}

a h m ó: (:)^{12/10} (.)^{18/8} (.)^{28/10}

a h m o ț e: (.)^{18/21} (:)^{21/23}

a m â Ń c e (mai)^{40/1}

a p r o p e: (mai)^{13/11}

a r a t â: (brecu)^{22/4}

c â s e: (ramâs-a-v)^{4/29} (de)^{4/30}

c a ț â: (si)^{4/74} (zâ)^{4/77} (o)^{5/31} (se)^{8/41}
(si)^{14/7} (sprzâla)^{19/17} (neveșta)^{40/16}

c m ó: (.)^{9/16} (e)^{18/48}

c m o ț e: (.)^{4/14} (.)^{25/9}

f â r e: (veríia)^{4/50} (crâl'ure)^{4/82}
(povadi)^{17/34}

f l â: (-m)^{4/35} (iel')^{4/53} (țâsta)^{4/61}

(va)^{4/70} (puț e')^{4/72} (er)^{4/74}

h m ó: (si)^{16/66}

h m o ț e: (:)^{13/10} (țe)^{30/28}

m â Ń c e: (si)^{4/45} (.)^{4/61} (fost)^{6/19},

^{7/7} (ma)^{12/34} (siromâh)^{13/36}

p r o p e: (ni)^{18/47} (vire)^{20/17}

r a t â: (-l')^{2/45} (s-a)^{6/35} (.)^{13/48}

(ia)^{12/51} (reș)^{17/18} (brecu)^{22/11}

a s â: (iã) $\frac{4}{49}$ (s-a) $\frac{6}{16}$ (tu) $\frac{8^a}{19}$ s â: (mul'ere) $\frac{4}{37}$ (ta) $\frac{4}{48}$
 (si) $\frac{12}{26}$ (facût) $\frac{18}{13}$ (si) $\frac{18}{13}$

a s â v: (sti) $\frac{5}{34}$ (avê) $\frac{6}{13}$ (nigdar) s â v: (nigdar) $\frac{16}{51}$
 $\frac{16}{51}$

a s e r a: (,) $\frac{20}{1}$

a ț i î a: (d-) $\frac{23}{7}$

s e r e ț: (pogovare'it) $\frac{4}{8}$ (pus) $\frac{12}{28}$
 ț i î a: (ocamenit) $\frac{4}{79}$ (tu) $\frac{5}{40}$ (e) $\frac{8}{7}$

În general, formele fără *a-* sunt mai frecvente. (În exemplele citate mai sus mi-am notat mai ales locurile cu *a-* păstrat, iar din cele fără *a-*, fiind acestea așa de multe, numai câteva). Numai cu *a-* am întâlnit în textele noastre cuvintele următoare: al meno $\frac{7}{11}$ $\frac{7}{13}$, al ora $\frac{8^a}{24}$ $\frac{32}{3}$, a mind ô i $\frac{8}{33}$ $\frac{17}{37}$ $\frac{31}{14}$ $\frac{36}{2}$, apoi $\frac{18}{47}$ $\frac{20}{17}$, antos nã c $\frac{23}{4}$, ar atã i $\frac{5}{13}$, ar ê t $\frac{22}{20}$, armon i k e ț $\frac{16}{29}$ și cele înce-pătoare cu diftongul av -: avlât, avzî (cf. însă și uzit «și auzit» la Popovici II $\frac{43}{28}$). Cele mai multe dintre ele sunt împrumuturi nouă, sau cuvinte care, dacă *a-* ar dispărea, ar începe cu grupe conso-nantice prea grele de pronunțat — deși în privința aceasta din urmă, vedem bunăoară că Istroromânii preferă pronunțarea rmâr (chiar: n-rmâr $\frac{5}{8}$) lui armâr. (La Gartner 124: armâr). Numai forme fără *a-* am aflat la următoarele cuvinte: dur â $\frac{9}{2}$, $\frac{23}{10}$ $\frac{23}{13}$, du ț e «a aduce» $\frac{5}{19}$ $\frac{7}{12}$ $\frac{7}{34}$ $\frac{7}{35}$ etc., scunde $\frac{4}{31}$ $\frac{5}{4}$ $\frac{5}{8}$ etc., scut â «a ascultă» $\frac{4}{4}$ $\frac{8}{16}$ $\frac{9}{3}$, stept â $\frac{4}{39}$ $\frac{5}{26}$ $\frac{8}{25}$ $\frac{9}{30}$ $\frac{22}{35}$ etc., tun ț e $\frac{5}{9}$, zut â «a ajută» $\frac{5}{31}$ $\frac{7}{42}$ $\frac{18}{13}$ $\frac{18}{54}$ etc., deci tot cuvinte de origine latină. Cf. și $\frac{4}{39}$ * $\frac{4}{41}$ *.

§ 12. Maiorescu ne asigură că în Schitazza *a-* inițial se pronunță și citează (în fațarea) exemplele: a bat, ajut și ascund. Aceeaș afirmație o face Nanu despre Jeiani, dând exemplele: a ca ț o, a cm ó, a cm ú, am ú, adap o, adur o, adut ș e, afl o, af o r e ț, al ú r, a w o t «aluat», al'ure, amind ô i, amn o t, ap ó i, ap o r o ț, aprinde, aproape, ar at o ț, ar ê l «inel», arm o r, arzint, ascunde, ascuto ț, ast o r e ț, astept o ț, a ș ț e r n e, at ș i a av e ț, april, awzî, azuto ț. Tot astfel în Listele lui Bartoli aflăm din Jeiani: aca ț â, adur â, afâra, aflât, a ț u t a - m e, albira, alura, amnât, mai apoi, aprinde, aproape, ar â, ar e ț e, armâr, a ș â, ascutât, a s e r a, a ș ț e p t a - m e, a ș ț e r n e, av ê m (dar rem fâ c e). Din celelalte comune Bartoli citează aproape numai forme fără *a-*; excepții fac: aflât S., al'ure Gb. Gd. și al'ure alături de l'ure B. Sc., amanât S. Sc. amănât C. amanât și menât B., rmâr și armâre Sc., aremo Gd. arém B. C. arén L. Numai cu *a:* mai apoi Gb. Gd. B. C. Sc. (în care *a* nu mai e inițial), ar â S. Gb. B. N. Gd. L. și ar e ț e (afară de Gd. și Gb. care au o r e ț e). Din Brdo dă Bartoli P. ave ț i a m, se avuri 39, ar e ț e l e 38, al'ure 37 dar mănât 38. Glavina IV are apara, ara, dar col ô, coperi, ț est, prope, s e r e ț, scunde, stept, etc.

Cauza dispariției lui *a* inițial nu-i de natură fonetică, ci analogică, precum am arătat în *Dacoromania* I, 372—373; cf. și § 153.

—: a

§ 12^a. Un *a*-protetic întâlnim în *a s e r a* «seara». ²⁰/₁ (cf. *s e r a* ¹¹/₁), care ar putea să se datorească adverbelor compuse cu prep. *a*-, dar care mai probabil e un caz de hiperurbanism după modele ca *a c â s e* = *c â s e* «acasă»; tot astfel, după modele ca *a s c u n d e* = *s c u n d e* se explică *a b â t e* cu sensul de «bate», atestat de Bartoli în Susnievița, Sucodru și chiar și din Jeâni. Despre *a r e l*, *â r*, *â m n u v*. § 16.

Despre adăogarea analogică a unui *-a* la pers. 1 ind. prez. v. § 153; despre adăogarea unui *-a* adverbial § 177.

Ă, Â

§ 13. În rostirea lui Belulovici eu n'am putut distinge precis decât un singur fel de «vocală întunecată» și anume *ă*, deși une-ori mi se părea și mie că aud *â*, astfel în *â m n â n d a* ⁴/₃₇, *d â n* ²¹/₈. Acest *ă* corespunde de cele mai multe ori lui *ă* al nostru, dar și lui *â* (§ 18), rar de tot lui *i* (§ 21 a). Afară de aceea mai avem *ă* dezvoltat din *a* (§ 5) și *e* (§ 28^a), sau corespunzând unui *ea* † (§ 34), *o* (§ 44) ori *u* (§ 47^a) dacoromân. De obicei în însă în locul unui *ă* dacoromân avem alte vocale, și adevă:

a în poziție neaccentuată (§§ 15—16)

e la sfârșitul cuvintelor (§ 21)

e, când *ă* al nostru derivă din *e* după labiale (§ 19) și chiar și în alte cazuri.

Afară de aceea mai avem pe *a* neprefăcut în *ă* în terminațiunea pers. 1 din plur. ind. prez. la verbele de conj. I și — pe cât se pare — și la femininele cu *a* accentuat în tulpină și cu terminațiunea *-i* la plural (§ 17).

La Ireneo avem pe *ă* transcris prin *a*: *a m b l a* (cf. însă §§ 18 și 19) și prin *ui*: *p u i n e*. La Feretić (Veglia) se face deosebire între *ă* (scris *e*) și între *â* (scris *i*): *l e s s a m* 15, dar *i n* 15, *p i r e* 15, *i n t r e* 16. Covaz îl redă de obicei prin *e*: *e n m e r a* 7, *e s m o* 7, *e g l* 8 (= *ă l*'), *c e r c e c u* 8 «greierele» (slov. *črčėk*), etc., uneori prin *â* (= *e*); *â m n a t* 7; tot așa Ascoli (în materialul lui Covaz): *b â*, *t r e m â t e*, *p l â n s u*, *â n s*, *c â n* 77, dar *b e t ö r* 77 (în care *ö* suntem aplecați să recunoaștem un *â*); tot Ascoli întrebuițează însă și semnul *ə* de ex. *m ə r a*, adăugând: «ha un particular suono, cupo e breve». Sajovec îl scrie cu *e*: *p e r a*, *k e n d*, *s e n d í* «judecă», *v a v e k*; Rakovec cu chirilicul *ѣ*: *п ѣ р љ а* ⁵⁹/₁₆, *к ѣ н д е* ⁵⁹/₁₆, *с ѣ* ⁵⁹/₁₈, *ѣ н* ⁵⁹/₂₀. Ive redă pe *ă* printr'un *ě*, îl transcrie însă și prin *â* în *p â r a* 2, *p l â n g â n d a* 3, *k â n d* 4; Gartner are *e*, uneori cu semicerc deasupra, care pare a corespunde lui *ă*. Weigand I 243 constată

că «en Istrie on ne connaît qu'un seul son guttural (traducând pe «gedeckter Kehllaut») fermé, avec l'articulation de l'*a*», pe cari în *Fahres-berichte* sale îl transcrie prin *o*; tot astfel Nanu şi Byhan. Glavina VI 69 susţine că Istroromânii au un sunet intermediar între *Ǻ* şi *Ǻ*, pe care în *Calendaru* său îl însemnează cu *i*: *mîre* 37, *cînd* 37, *sîr* 38, *tîrlî* «a curge» 77, *mărinchea* 30, dar şi cu *Ǻ*: *sămbătea* 5, *cetărtăc* «Joi» 5, *bolă* 38 etc. În manuscriptele sale de asemenea distinge un *Ǻ*, însă în mod neconsecvent, scriind adesea acelaşi cuvânt când cu *Ǻ*, când cu *Ǻ* (sau cu *Ǻ* şi *Ǻ*). Şi Popovici face uneori distincţie între *Ǻ*, *Ǻ*, şi *Ǻ*. La Schück întâlnim, din Jeiani, scrieri deosebite: *tauze* n t, *hrbōtu* 214, *utōrk*, *sōmbota* şi *četrtăk* 215. Bartoli P. distinge un singur fel de *Ǻ* (*Ǻ*); la Ioşip Belulovici din Susnieviţa ne spune că acest *Ǻ* e «molto aperto».

§ 14. În cuvinte de origine slavă cu *r*, *l*, *n* silabic, Istroromânii au sau rostirea slavă: cr. *krpiti* > *crpî* ¹/₃ (cf. dacorom. *cârpî*), cr. *mršav* > *mrsav* ⁶/₃ (cf. dacorom. *mărşav*), cr. *vrh* > *vrh* (cf. dacorom. *vârf*), cr. *vrt* > *vrt*, etc. — sau discompunerea acestor sunete în *Ǻr*, *Ǻl*, *Ǻn* (corespunzând lui *Ǻr*, *Ǻl*, *Ǻn* al nostru): cr. *brhan* > *bărhan*, cr. *trdo* > *tărdō*, etc. Adesea se găsesc în textele noastre amândouă pronunţările, atât de asemănătoare ca impresie acustică, încât în unele cazuri stăteam la îndoială dacă trebuia să scriu *r* sau *Ǻr* (de ex. cr. *stārac* > *stǺrǺt* ⁴/₆₅*). Exemple: *brse* ²⁶/₁₃ şi *bărsa* ²⁹/₈, *hrbǺt* ¹⁷/₃₉ şi *hǺrbǺt* ¹⁸/₃₀ *pǺstrcu* ¹⁰/₁₃ dar *pǺstǺrke* ²⁹/₁, *prvi* ¹⁰/₂₆ şi *pǺrvi* ³⁸/₁, *vrde* ¹⁹/₁₀ şi *vǺrde* ^{8a}/₁₂, *vrt* ¹⁰/₂₅ şi *vǺrt* ³⁶/₂. Urmarea e că alături de forme cu *Ǻ* organic, precum *blǺtǺn* ³⁰/₆ < cr. *blātan*, *bolǺn* ²³/₁₄ < cr. *bolān* ³⁷/₁ < cr. *porēdan*, *zǺlostǺn* ⁴/₄₉ < cr. *zālatan*, se găsesc şi formele: *blǺtn* ⁶/₃, *boln* ²¹/₂, *porēdn* ¹¹/₉, *zǺlostn* ¹⁸/₆ (care au un reazăm în femininele *blǺtne*, *bolne* etc.), apoi: *iǺdn* ²²/₁₃ < cr. *jādan*, *sriŋn* ^{8a}/₂₆ < cr. *sričan*, *vridn* ¹⁶/₁₂, *tǺnc* «subţire» Gb. (Bartoli) < cr. *tanak*. Chiar şi cuvinte vechi ca: *dobǺndi* ³⁸/₁ < paleosl. *dobǺditi* le întâlnim şi cu varianta *dobndi* ⁴/₅₉ ¹⁶/₆₃ ¹⁸/₂₈, tot astfel *posndi* ⁸/₂₈ < paleosl. *posǺditi*, probabil şi *zrnti* < **zǺrnti* ⁴/₃₁*. La Gartner 341 aflăm chiar şi *cumpru* < *cumpǺru*, la Morariu I/6, *cn-a* şi *cn-d-a* «când a», iar la Bartoli frmentin J. (< *fǺrmentin* < v.-ven. *formentin*) şi elementele latine *crbur* J. *frniga* C. (< **fǺrniga* < *furniga*) şi *ǺncrǺ* J. («încărcă»). În cuvintele cu *rǺ-*, metatezat în *Ǻr-*, avem *Ǻrpe* ¹⁸/₁₇ ³¹/₁ alături de *rpe* ¹/₁₁ ⁵/₂₈ ⁷/₃₃, *Ǻrde* ⁵/₁₂ ²²/₁₄ şi la Bartoli în J. C. L. dar *rde* în J. Gb. Gd. B. Sc. şi la Nanu; chiar şi *rvu* «diavolul» J. (forma articulată din *rǺv*); la Gartner şi cazul invers în cr. *rjāv* > *ǺriǺu* 388, cr. *rt* > *Ǻrt* 390 «vǺrf», cf. cr. *razenica* > *Ǻrzeniŋe* «pau» 554.

Dimpotrivă, în cuvinte de origine latină întâlnim adesea, după model creat, grupe consonantice, a căror pronunţare se înlesneşte prin intercalarea vocalei *a* (la Istroromâni *Ǻ* § 5): precum ital. *contento* a devenit

în croătește *konténat* (fem. *konténta*; tot astfel: *bastimenat* «bastimento», *ponat* «ponte» *punat* «punto», *struménat* «strumento», *testaménat* «testamento» etc. cf. *Pagine istriane* VI No. 1—2) — de unde istrorom. *cuntenăt* (fem. *cuntențe*) — tot astfel ital. *arte* a dat istror. *arăt* (Gartner și Nanu dau forma *artu*), în loc de *părte* (Jeâni) găsim *părăt* ^{4/62} (*părātu* Weigand II ^{4/12} *parăt* Glavina VI 23, care apare însă supt forma *párat* și la Slăvii din împrejurimile Albonei (*Pagine istriane* VI. No. 1—2), iar lui *pumn* al nostru îi corespunde *pumăn* (art. *pumănu* Bartoli). Tot astfel în Listele lui Bartoli mai aflăm *peducăl'* (articulat *-căl'u*, dar plur. *-cl'i*) N. (dar *peduc'l'u* Gartner 923), *somăn* B. (față de *somn* (u) din celelalte părți), *turăn* «turn» B. S., *ogărac(u)* Sc. C. (ogărecu S., față de *ogărc(u)* N. L.), însă și *sămn* u J.; la alții: *zăruncăl'u* (alături de *zărunc'l'u*) Gartner 822, *lēmăn* (Jeâni) Nanu II, *vrutăc*, plur. *vrutcur* Glavina VI 32, *cvarăt* 7 (dar *cvadru* 21), *vedru* «senin» 48, 78 < cr. *vedar* (*vedăr*, *vedra* Gartner 1132), *fundamenăt*, *libăr* Glavina V, *urpunăt* (doi punct) Terc., *grunetu* < **grunătu* (§ 19) < slov. *grunt* (=germ. *Grund*) ap. Byhan. Exemple și la Popovici I, 61. Cuvântul *mărăț* Gartner 1240 «Martie» ar putea fi identic cu *Marț* < MARTIUS al nostru; dar poate fi și cr. *mărač*.

ă (â) — a (â)

§ 15. Una din cele mai caracteristice legi fonologice istroromâne este trecerea lui *ă* neaccentuat de origine străromână, în mijlocul cuvintelor, în *a*, de ex. înainte de accent: *baserike*, *facút*, *nascút*, *satú* «sătul», etc.; după accent: *ăparu* «apăr», *cúmatru* (§ 109) «cumătru», *cúmpare* «cumpără», chiar și *óvale* «ouăle» Morariu I/23. În flexiune avem: *năste* — *nascút*, *făc* — *fațén* etc. Dintre cuvintele de obârșie streină, cele vechi au prefăcut pe *ă* > *a* ca și cele de origine latină, iar împrumuturile mai nouă — afară de cazurile citate în § 5 a — l-au păstrat nealterat, d. ex. *harambăsa*, *gané'i*, *platí*, *úcollac*, etc., încât el rămâne netrecut în *e* după *î*: (*rez*) *îadí* < cr. *razjaditi*.

Prepozițiile *cătră*, *prăngă*, *pără*, *piră*, după, neîntrebuintându-se niciodată singure, ci fiind urmate totdeauna de cuvinte accentuate, au un ton secundar pe silaba primă (de aceea au păstrat pe *ă* neschimbat), pe când silaba a doua e lipsită de accent și prin urmare *ă* a fost tratat ca orice *ă* medial neaccentuat: *cătra*, *prănga*, *păra*, *pira*, *dupa*. Cuvântul din urmă mai dovedește — ceea ce de altfel e de sine înțeles — că prefacerea lui *ă* > *a* e mai recentă decât evoluția străveche a lui *o* > *ă* (DEPOST > după). Exemple: *dupațâ* ^{2/18}, *piracmo* ^{2/28}, *cătratre* ^{3/4} *pira* la *zeruηkl'i* ^{2/26}, etc.

Formele acestea sunt atestate și de Maiorescu (dupa), Ive (k é t r a, d u p a), Gartner (dupa 26), Glavina (p î r a 23, d u p a 26) și Weigand (p i r a ap. Byhan). Incolo întâlnim însă și forme cu -Ǻ > -ǻ (§ 21) la Weigand (k o t r e II ²/₆, d u p e II ²/₁₁, p i r e), la Nanu (d u p e I 27, despre c â t r e cf. § 20), la Gartner (f o r e 33, 34) și la Glavina (f ă r e a d i n VI 30), care are însă și dacoromânismele p î r ă la VI 54, f ă r ă de VI 63. Din forme ca k e t r a etc. la Ive și la Marotti 54,92 nu putem face nici o deducție, cf. § 21.

La începutul cuvintelor Ǻ — întrucât nu a dispărut (§ 25) — s'a păstrat înaintea nazalelor (de ex. ă m n ă, ă n t r u, etc.) și înaintea grupelor consonantice (de ex. ă r d e, ă r p e). Despre prefacerea lui Ǻ final în ǻ v. § 21.

Excepție la regula dată mai sus fac numai cuvinte ca d o b ă n d i, z e c ă n t e ' i, m ă r ă η c u, ă n c ă r c ă, în care grupele ă n și ă r au fost tratate ca în cuvintele cu r și n silabic din § 14; alături de m ă c n i avem însă iterativul m a c n i v e ' i.

Trebuie să mărturisesc însă că ascultând pe Belulovici aveam uneori îndoială dacă el pronunță de fapt f ă c ă t sau f ă c ă t. Punându-l să repete cuvântul, el pronunța totdeauna clar: f a c ă t; de câte ori repetam eu propoziția și pronunțam f ă c ă t, Belulovici mă îndreptă, susținând că nu se pronunță cu Ǻ. Ceea ce dovedește numai că nu avem a face cu un Ǻ ca al nostru, ci cu un sunet care sub raport acustic se apropie mai mult de a decât de Ǻ dacoromân, poate un a care nu a pierdut cu totul caracterul său «obscur». Astfel se explică șovăirea în redarea acestui sunet la cei mai mulți cercetători.

Pe vremea lui Ireneo pare a se fi pronunțat Ǻ, căci el scrie: b e r b a z, care ar putea redă rostirea b ă r b ă t (cf. § 20). In Veglia avem la Feretic 15 n a p a s t a (n a p ă s t la Glavina VI), care la Cubich apare însă sub forma n e p a s t a, încât rostirea pare a fi fost Ǻ; tot cu e redă Feretic pe Ǻ proton în l e s s a m, l e s s a j 15. Sajovec are f a k u t, b a s e r i k e, d a r e n s n ă s c u t. La Gartner avem regulat a: l a s ă 1278, r a m a r e 1189, s c a p ă 950, etc., chiar și c a s l ' i 318 «a tuș» < cr. kašljati (dar c ă s é l ' 317 «tuse» < cr. kašelj), însă k ă m e s e 415 «cămașă» și l e g ă r u 123 «leagăn», care — fiind considerat ca având r silabic — e atestat cu Ǻ și de ceilalți scriitori (l e a g ă r, l e g ă r a t Glavina VI 25, l e a g o r și l e a g e r din Jaiăni la Nanu II). Weigand are consecvent a: r a m o s - a w II ¹/₉, c a s ú n II ¹/₅, s c a p o t - a II ¹/₉, l a s o II ¹/₁₁, etc., chiar și m a n ă t II ⁸/₄ «mâniat» (m ă n i e a Glavina VII 20, m ă n i u, m ă r i u Maiorescu). La Bartoli de asemenea a e regulă și în Listele sale găsim chiar f a r d e (atestat și la Rakovec ⁵⁹/₂₂, Ive 13 și Popovici II ⁸¹/₃₀), n c a r c ă (t) (atestat și la Popovici II 90) S. Gd. (față de ă n c r c ă t J.), c a r b u r i l e Sc. (față de c r b ú r J. și c ă r b u r e S.), c ă n t ă Sc. N. (atestat și de Gartner, dar corect de Marotti în k ă n t ă ap. Bartoli, P. 54), c ú m a t r u S. Gd. (și din B. în gura unui bătrân, pe când un june rostiă c ú m ă t r u ca în Gb.), a m a n ă t S. Gb.

Gd. B. Sc. (dar a m ă n ă t C.), l a ž i N. «a minti» (l a ž i S. față de l ă ž i B. C. Sc.), t i r a r S. (față de t i r ă r S. B. N. și t i r e r J. Gb. B.). Tercovici cunoaște numai p r a ž i și contestă pe p r ă ž i. La cercetatorii români, influențați de *ă* al limbii lor materne, avem foarte adesea forme cu *ă* alături de cele cu *a*, astfel la Maiorescu și Popovici, apoi la Nanu (a p o r o și a p o r o 32, p o s o r a 32, d e m o r e t s o 38, c u m p o r o t 44 și c u m p a r o 38 etc.) și Glavina (f ă c u t - a v VI 56 dar n a s c u t e a 3, m ă r i t a t e a 3 corectat în m a r i t a t e a 73 etc.).

§ 16 Că acest *a* istroromân nu reprezintă stadiul primitiv latin, ci s'a dezvoltat pe teren istroromânesc, se vede din cuvinte ca t i r a r < t i r ă r < *TENERUS, a r a t ă < a r ă t ă < *ARRECTARE, d a m a r e ț e ț e < d ă m ă r e ț e ț e < d e m ă n e a ț ă < DE MANE —, al căror *a* nu derivă din *a*, ci din *e* latin, devenit *ă* în timpuri străvechi. Dacă lui MARI-TARE îi corespunde la Istroromâni m a r i t ă, forma aceasta nu s'a păstrat printr'o continuitate neîntreruptă din vremuri străvechi, ci s'a dezvoltat din forma m ă r i t ă, comună tuturor dialectelor române, precum moldovenescul b a r b a t nu continuă pe lat. BARBATUS, ci s'a dezvoltat din stadiul b ă r b a t, de-odată cu p a c a t < p ă c a t < lat. PECCATUM. Tendința însă de a prefăce pe *ă* în *a* — cel puțin în poziție protonă, înainte de *a* accentuat al silabei următoare, printr'un fenomen de asimilare regresivă — datează, precum am arătat în *Dacoromania* II 67, din timpuri vechi, de când grupul daco-istroromân trăia în comunitate geografică, după despărțirea de Românii sudici. Atât doar că la Istroromâni inovațiunea aceasta s'a generalizat și a cuprins toate cazurile de *ă* medial, pe când la Dacoromâni ea a rămas un fenomen regional și restrâns la anumite poziții în cuvânt.

§ 17. La verbele de conj. I, pers. 1 plur. din prez. ind., terminațiunea -ă n față de -ă m dacoromân păstrează pe *a* etimologic (-AMUS). Cf. § 153. Numai la Nanu 34 aflăm din Jeiăni forma p u r t o m, care pare a fi un dacoromânism.

Dacă de la c e t a t e pluralul e c e t a ț (Ascoli 54) avem a face cu păstrarea formei mai vechi, cu *a* netrecut în *ă*, ca în textele noastre vechi.

La unii scriitori găsim un *a* în loc de *ă* și sub accent, în poziție nazală. Astfel p l a n ț e Ascoli 64 «plânge», m a r e la Gartner (corectat de Marotti în m ă r e ap. Bartoli, P. 61, cf. și Weigand I 251), m ă r a n c, p l a n z e 92 (alături de p l ă n z e 779), g r a u 1059 (îndreptat de Marotti în g ă r v ap. Bartoli P. 48), k a n t 1214 «când», k a n t u 1316 «cânt» (îndreptat de Marotti în c ă n t u, ap. Bartoli P. 54); la Marotti găsim: p ă r e «pâne», m - n a n d a «umblând». Asemenea forme la Ive ar putea fi italienisme. Nu le-aș releva dacă n'aș afla și în Listele lui Bartoli p a r e (în loc de p ă r e) în Noselo și tot în aceeaș comună m a r a «mâna» și m a r e «mâne», pe care alt individ din acelaș sat le rostea m ă r și m ă r e. Numai cu *a* apare cuvântul a r e l «inel» (păstrat în Jeiăni), dintr'un mai vechiu

ă r e l < ANELLUS. Precum am arătat în Dacoromania III 389—394, avem a face cu acelaș fenomen care a prefăcut și pe ă n o o ș t a r i e în ă r o o ș t a r i e Weigand II 4/1 și care se găsește și în dialectul albanez de nord, adică cu reducerea lui Ǻ în poziție nazală în a, după ce a trecut prin stadiul intermediar ă. Tot astfel s'ar putea explica a m n a t «umblat» (alături de ă m n a t Maiorescu 84), dacă cumva Ǻ m n u (Nanu 27, în loc de ă m n u) n'a fost plăsmuit din m n ă, după modele ca ă f l u - f l ă. În sfârșit a în loc de Ǻ inițial apare, în condiții analoge și în a r d e s e, auzit de Bartoli în Noselo, în loc de (ă) r d e s e «răde». În locul citat din Dacoromania s'a arătat și legătura acestui fenomen cu cazuri similare în celelalte dialecte românești.

Ǻ — Ǻ

§ 18. Precum am amintit (§ 13), în loc de Ǻ dacoromân apare — afară de cazurile din §§ 21_a și 24 — Ǻ. Dacă acest Ǻ s'a desvoltat din Ǻ sau a avut dela început valoarea lui de astăzi, nu se poate constată.

a) Din A lat. în poziție nazală. (N între vocale a trecut mai târziu în r): ă m n u «umblu» c ă n (d), c ă n t ă, m ă r ă ŋ c u, p l ă ŋ g u, s ă n z e «sânge»; b e t ă ' r «bătrân», l ă r e «lână», m ă r «mână»; m ă r e, p ă r e, s ă r < SANUS «sănătos», tot astfel c ă t, g r ă v «grâu». O urmă de diftongul ă i în poziția e (cf. *Dacoromania* I 380 ș. u.) pare a fi p u i n e (azi p ă r e) la Ireneo, dacă scrierea *ui* nu vrea să redea cumvâ vocala «obscură» Ǻ sau Ǻ.

b) Din O lat. în p r ă ŋ g a «pe lângă», f ă r d e;

c) Din I+N lat. accentuat în ă n s și ă n, neaccentuat în ă n s u r ă, ă n t r e b ă, etc. (cf. § 25).

d) Din I lung lat. după R inițial (cu metateză ulterioară) sau după R R și cons. + R: ă r d e «a răde», ă r p e «râpă», b r ă v u «brâu»;

e) Spre ușurarea pronunțării în împrumuturi slave cu grupe consonantice: b ă r s e, p ă r v i, etc., cf. § 14;

f) Pronumelui conjunct «îmi, îți, își, îi, îl» îi corespunde, la Istroromâni, ă m, ă ț, ă s, ă l', ă l (alături de m, ț, s, l', l § 137). Adăugarea unui Ǻ spre ușurarea pronunțării o aflăm însă și în cazuri ca: c u m - ă s - a - v p l ' e r z u ' t ^{4/69} «cum s'a pierdut», p o t o p i t - ă s - a ^{17/33} «innecatu-s'au» (alături de i m b a t i t - s - a ^{13/1}) o n t r a t - ă l - a v z g o r i t ^{4/96} «atunci le-a ars». În Listele lui Bartoli aflăm și ă s p e l a v e J. Acelaș Ǻ, corespunzând unui î dacoromân, îl aflăm la formele verbului ajutător «a fi»: ă i «îi,este», ă s n o «suntem», etc. (§ 173).

g) Din paleosl. ж: d o b ă n d i «dobândi», p o s ă n d i.

Ǻ — e

§ 19. Lui Ǻ dacoromân după labiale în poziție tare, îi corespunde la Istroromâni — ca la Aromâni și Megleniți — e; se păstrează deci

stadiul primitiv. Tot astfel după sibilante (după care la Dacoromâni avem adesea numai dialectal un *ă*): *f e t*, *m e*, *m é s u r u*, *m é t u r a*, *p e c â t*, *p e r*, *u m e r*, *v e z ú t*, etc. Forma *c u m p a r ă* derivă deci din COMPARARE; se «să» și «se», *s e c u r a* «săcurea», *I ă z e r*, etc., — în sfârșit *u s e* etc.

În mod sporadic găsim la alți cercetători câteva cazuri de *e* trecut în *ă* (și *ea* trecut în *a*) după labiale; astfel la Maiorescu: *m ă r* 104 («rar»), alături de *m e r*, *s p ă l* (atestat și de Nanu II din Jeâni: *s p ă l u s p ă l ă*, alături de *s p e l ă*); la Rakovec avem odată scrierea *p ă r* ^{59/14}; la Gartner găsim *m a s e* «Amboss» 165, care însă, precum ne asigură Popovici II p. XIV e greșit în loc de *m ă ț e* «baros», deci n'are a face nimic cu MENSĂ; la Weigand, în lucrarea sa dintâiu, *b ă t ă r* I 254 (în celelalte lucrări regulat *b e t ă r*) și *p ă c ă t* I 250 (mai târziu *p e k ă t*); la Nanu mai găsim din Jeâni: *f a t ă t - a* (necunoscut lui Tercovici, ap. Bartoli P. 45; și Maiorescu, care a umblat și prin Jeâni, ne asigură p. 89, că verbul «a fătă» lipsește la Istroromâni, care zic că iapa «face căliș»); la Popovici: *v ă z u t* II ^{5/14}, *v ă z u r e* II ^{11/12} (alături de forma obicinuită *v e z u t* ^{5/27} ^{5/31}); la Glavina adesea *f a t ă*, *n e v a s t ă*, *v ă z u t* etc. (alături de *f e ț e*, *n e v e ș t e*, *v e z u t*); cf. și *s p ă n d z u r ă* ap. Byhan. În Listele lui Bartoli, alături de *m e r(u)* J. Gb. N. Șc. (plur. *m ă r e* J. Gb. *m e r e* Sc.) aflăm *m ă r* (pl. *m ă r e*) S. B. C., alături de *f i r* «fân» și *f ă r* în Nosedo, iar în Letai amândouă formele; chiar și înainte de *e* al silabei următoare găsim odată *p ă r e* S. «pere». Dacă la Maiorescu, Popovici, Glavina, Nanu și chiar la Weigand în întâia sa călătorie se poate să avem a face cu dacoromânisme — și unele cazuri de sigur trebuie să le considerăm ca atare — e greu să le admitem la Rakovec și de sigur că forma *m ă r* a fost auzită de Bartoli. Aceasta din urmă (dată și de Maiorescu) trebuie să fi existat la Vlahii Apuseni căci sârbescul *mrkatunja* «gutuui» a fost împrumutată de la ei cu rostricia *m ă r g u t u ń e* (cf. *Dicț. Acad.* s. v. *gutuui*). Precum la Aromâni găsim câteva cazuri de *e* trecut în *ă* (și *ea* trecut în *a*) după labiale (de ex. *m ă d u l a r*, *m ă d u ă*, *v ă r t u t e*, *v ă r t o s*, *v ă r n u*, *v ă s c*, chiar și *v a t ă m*, care ar putea fi deci VICTIMO), tot astfel și la Români Apuseni. Se pare deci că această inovație datează din epocă străromână, dar ea nu s'a putut generaliza decât la Dacoromâni, pe când în celelalte dialecte s'a stins, iară cu totul sau abia lăsând câteva urme, care, nici ele nu sunt colective. Astfel pentru cuvântul *p ă n ă* nu trebuie să renunțăm la vechea etimologie POENE AD, dacă alături de *p i r a* găsim la Istroromâni și *p ă r a*, ca la Aromâni (*p ă n ă*, *p ă n*) și Megleniți (*p ă n*). Chiar și urme de acțiunea analogică a prefacerii lui *ă* în *e* după labiale în poziție moale — cunoscută la Dacoromâni din exemple ca *f a ț ă - f e ț e* etc. — se găsesc la Istroromâni: din PAVIMENTUM avem (prin stadiile intermediare *p a u m e n t u* > *p ă m i n t u*) *p e m i n t* (și la scriitorii noștri vechi e cunoscută forma *p e m i n t e a n*), iar din FABRICARE (prin stadiile intermediare *f a u r e c ă* > *f ă r e c ă*) avem *f e r e c ă* la

Popovici II 109 (alături de regulatul *zăfarecăt* ^{9/16}, iar în formele accentuate pe tulpină *ferekeș* la Nanu II, din Jeiași, alături de *sefareka* Sl. El.); Bartoli atestază din Jeiași forma *meritat* «măritat». Toate trei aceste cuvinte ar putea însă să aibă *e* în loc de *ă* ca cele citate în paragraful următor.

După *s* și *z* avem pretutindeni *e* păstrat (cf. și *seu* Gartner 742, *semința* Bartoli, *zer* Gartner 507); numai *se* (pronume și conjuncție) apare și sub forma *să* la Maiorescu 84, 100 etc., odată la Rakovec: *săpăroekoe* ^{59/18} (alături de *ji se vedoe* ^{59/5}) și *șe* la Pezz. ap. Mar. 58* și la Popovici II ^{6/3} ^{6/3} ^{11/16} (alături de *se* ^{6/9} etc.); cf. § 28^a și § 33 c. Dacă la Nanu I 32 găsim *poșora* (Glavina dă din Jeiași, cu acest sens, *pul'*, ca la Aromâni), trebuie să plecăm dela forma *PASSAREM*.

§ 20. În următoarele cazuri:

a) În *te(v)*, *se(v)* «tău, său», după analogia lui *me(v)* «mieu»;
 b) În *ke* «că», cu greu sub influența ital. *che* (cf. *in ke* «încă»). Cred că prefacerea lui *ă* în *e* în acest cuvânt s'a întâmplat prin fonetică sintactică în cazuri ca *kă méri* «că mergi», deodată cu prefacerea lui *cămașă* în *ke meșe* S. Sc. N. (la Bartoli). Bartoli atestă din Jeiași rostirea *keș*, care corespunde lui *că* al nostru. Românii Apuseni prefăceau deci pe *că*-protonic (în poziție moale) în *ke*-ca dialectele vestice ale teritoriului dacoromân;

c) În *rev* «rău». Judecând după alterarea lui *i* (în «răd», «răpă» § 18 d) și a lui *ea* (în *rățe* § 33 d) am așteptă ca *e* să apară ca *ă* (devenit *a* după *r* inițial și înainte de accent, după § § 15-16), precum de fapt îl și vedem în *ramăs*, (*a*) *rată* (cuvântul *răpede*, atestat numai de Maiorescu, e suspect). Bartoli atestază forma *rău* din Jeiași și Susnievița (în opoziție cu Belulovici care rostiă *rev*), iar *rev(o)* din B. C. Gb; Glavina spune de repetite ori că în unele părți (de ex. în Brdo) se rostește *reșv*. Forma aceasta din urmă ar putea fi un masculin nou dela fem. *reș*, care corespunde exact lui *rea* al nostru (în loc de *ra*), dar ar putea fi și o desvoltare ulterioară din *rău*. Tot cu *e* apare verbul *crepă* S. (Bartoli, *crepătă* Popovici II ^{35/27});

d) În pronumele *ne*, *le*, *ve* < *nă*, *lă*, *vă*, cele două dintâi, ca la Dacoromâni;

e) În *ăsteze* «astăzi», *ăsteseșe* «astă seară», probabil prin asimilare regresivă (ultimul poate din *astăzi* + *seară*, precum indică forma *oasteșera* C. la Bartoli).

f) În *cadéri* «căldări» (cf. § 113), cu prefacerea fonetică a lui *ă* în *e*;

g) terminațiunea *-e* în loc de *-ă* (resp. *-eș*) în pers. 3 sing. prez. conj. la verbele de conj. II-IV (*necă tățe*, *spure*, *dorme*) e analogă după prez. ind. (§ 154);

h) probabil aici trebuie citate și exemplele din § 6, căci trecerea lui *a* în *e* s'a întâmplat prin stadiul intermediar *ă*.

La ceilalți cercetători găsim o mulțime de exemple cu *e* în cuvinte care în textele noastre apar cu *ă* (sau *a* desvoltat din *ă* după § § 15-16)

ori în care am așteptă un *ă* etimologic. Astfel Ireneo are *b e r b a z* «bărbați» și *R u m e r i*, corespunzând lui *R o m â n i* al nostru. Feretică are regulat *e* pentru *ă*, tot astfel Sajovec și de obicei Covaz (§ 13), ceea ce arată cel puțin că cea mai apropiată vocală de *ă* în limbile lor li s'a părut *e*. Ascoli are *s o r e r - l e* 57, 58. La Maiorescu întâlnim *c a m e r ă* (și Weigand II ²/₅, Nanu I 28, Glavina VI 38 și Popovici), apoi *c ú m e t r u* (și Nanu I 21, față de *c ú m a t r u* în textele noastre, la Weigand, Popovici și Byhan), *t í r e r* (și la Weigand, Ive, Popovici și Bartoli din J. B. Gb. față de *t i r ă r* S. B. Sc. Nanu, Gartner și *t i r a r* S. C. L. Sc. și în textele noastre), care ar putea însă avea și *e* original (ca în Ardeal); despre *ă r p ă* ne spune că «*ă* dela început [e] abătut spre *e* larg» (p. 18 n.). La Ive găsim cele mai multe exemple, bunăoară: *e n t r u* 2, *b e t é r* 3, *k e t r a* 3, *o b e r n a* 3 (= *o b ă r n e*'), *a m e n ă t* 3, *s ă m b e t a* 8, (*e*) *r p a* 9, *e l j i* «*âi*» 10, *t z e v a r i i* < **ț ă v a* < *ț v a*, *k u m p e r a* 9 «cumpără» (și la Nanu *k u m p e r e*). În Sl. El. *s e n d i* «*a* judecă» < **s ă n d i* < paleosl. *s ă d i t i*. La Gartner (adesea cu *e* deschis, cf. § 29): *m e r e k e* 411 «mâncă» *m e r e η k* p. 76 «mânânc», *d o b e n d i* 282 (*d o b e n d i* și la Weigand); forma *b r e n e* 603 «grapă», în loc de *b r a n ă* (Popovici) < cr. *brana*, se explică după verbul *b r e n e* *î* «*a* grăpă» < **b r ă n e* *î* (*b r a n e* *î* la Popovici) < cr. *brani*; tot astfel ferméntu 1343 «frământ» (și la Maiorescu și Nanu) < **f r ă m i n t u* (< **f r a u m e n t o* < FRAGMENTO). La Weigand găsim: *h l a p e ț u* II ³/₁₀ (= *h l a p ă ț u* < cr. *hlapac*), *e l* II ⁷/₅ (= *ă l* § 18 f), *g r u n e t u* II ⁷/₈ (< **g r u n ă t u* < slov. *grunt* § 14), *k o d e r* II ⁸/₃ (= *c o d ă r*), *m e r o η k u* II ¹/₁₃ (= *m ă r ă η c u*); Weigand II 123, 124 descrie pe *ă* ca având «eine helle Klangfarbe, nach einem offenen *e* zu, weshalb bei Ive viele *e* fälschlich geschrieben sind. In unbetonter Stellung geht *o* tatsächlich oft in *e* über (ze aus *z ă* = slav. za, pomint dr. pământ etc.)». La Nanu aflăm: *d e m o r e t s o* I 38, *c o t r e s i r e* I 27. La Popovici foarte multe forme ca *ć e s t a* ¹⁴/₃₂ (în loc de *că s t a*, cf. *ć e s t a* ¹⁶/₃₄, *ț e s t a* ¹⁶/₃₃), *r e m ă s - a* ¹⁵/₁₇ (și la Glavina VI 60 etc., la care însă pare a fi ortografiat dacoromânește). La Bartoli P. *b o l e n* 41, *s r i d e Ń* 79, *s r i c e n* 79, iar în Listele sale: *m e n ă t* B (alături de *a m a n ă t*), *z e t e m p i t* C. (dar *t ă m p B.*), *î e d e n a i s t* J. (*î e d ă n a i s t* B. *î e d a n a i s t* Sc.), *d r o b e n* J. (< cr. *droban*), *o g ă r e c u* S. (-*r ă c u* Sc. C.), *s e n ž e* Gd. B. (*s ă n ž e* J. S. Gb. B. C. L. Sc. N.). Cu *e* găsim *b e ș e r i c a* L. și *m e r e c a* Sc., iar în textele lui Bartoli *t i r e r* ⁴/₂₃.

Se pare deci că în rostirea multor Istroromâni caracterul «obscur» al lui *ă*, în anumite poziții cel puțin, a început să dispară, încât în loc de *ă* apare un *e* mai mult sau mai puțin deschis.

ă > e

§ 21. Una din cele mai caracteristice legi fonologice ale dialectului istroromân e prefacerea lui *-ă* final (accentuat sau neaccentuat)

în *ę*: *făreę* «afără», *iuveę* (+ *iuă*, cf. însă § 98), *iŋkę* «încă», *sereę* «aseară»; *feteę*, *sereę* «seară», *voteę* (și tot astfel toate femininele de decl. I), *deę*, *fę* și analogul *l'ę* «ia», *ămneę*, *ăntrebeę*, *căntę*, *căvteę*, *cl'emeę* (și tot astfel toate verbele de conj. I pers. 3 sing. a indic. prez. și la imperat. sing.). Excepții aparente în § 15.—Trecerea aceasta e mai nouă decât reducerea diftongului *uă* în *o* în *do*, *vo*, *no* din *două*, *vouă*, *nouă* și decât prefacerea străveche a lui *ă* în *e* după palatale, deci: *fil'e* «fie-», *fol'e* «foaie; use «ușe». Dacă la verbe întâlnim în pers. 3 sing. a ind. prez. *tăl'ę* «taie», *serespol'ę* «se desbracă (se despoaie)», poate și în *pise* «se pișe», avem a face cu o analogie după celelalte verbe de conj. I (*căntę*, *căvteę* etc., căci *tăl'ă* = *căntă*).

Rostirea aceasta eră absolut consecventă și sigură în graiul lui Belulovici; el însuș analiză sunetul ca *e* deschis; un caracter «obscur» n'am putut observa în nici un caz. Tot astfel a auzit Gartner și Weigand, care scrie anume II 124 «auslautend o wird immer ę»; numai din Brdo citează Weigand (ap. Byhan) forma *fet o*. Și la Nanu găsim regulat *ę* afară de singurul caz *dem o r ę t s o* 38, care ar putea fi un dacoromânism.

Cercetătorii români, influențați de graiul lor, au auzit mai adesea *ă*. Astfel Maiorescu are regulat *ă*, afară de *iuve* (alături de *iuvă*), pe care-l compară cu ital. *ove* 120. Popovici scrie *ă* sau *ę* (sunet curent în dialectul său bănațean), dar are și *ę*. Glavina scrie, alături de *ea* și *é* (= *ę*), foarte des *ă*, în tendința lui de apropiere a formelor istroromâne de cele dacoromâne. Morariu descrie această vocală, cu colorit de *e*, un sunet intermediar între *ă* și *e* și o însemnează cu *ĕ*.

Interesant că Italienii aud sunetul acesta mai adesea ca *a*. Astfel Ireneo scrie *anbla*, *urraova* (poate și *cargna*, *compana*, *copra*, dacă nu-s cumva articulate). Covaz, care pe *ę* accentuat îl scrie *ă* (*cglăma* 7, *să*—dar și *ămnat* 7 = *ămnăt*, *enrăsăcassa* 80 = *ănrasęcâșe*, *cglămat* 7 = *cl'emăt* și *vera* 8 = *veșe*), are *a* în loc de *ę* final neaccentuat (*osecura* 7, *cglăma* 7, *juva* 8, *xoca* 8 etc.), chiar și când el nu corespunde unui-*ă*, ci numai *-ea* dacoromân (*cara* 8 = *căre*). Tot astfel Marotti, care scrie și el *kara* (ap. Bartoli P. 74). Ascoli aude și el *a*, încât stabilește chiar regula că la feminine forma articulată poate stă și după pronumele nehotărît: *ocassa*, *omaia*, *omușata muljera* 58, totuș găsim la el imperativul *perdunăna*, sau *perdunănaoi* 76. La *Ive* găsim numai odată scrierea *urla ę* 10 (cu accent greșit, în loc de *urlę*) aproape totdeauna *-a*: *juva* 4, *kaka* 8, *ntreba* 8, *marânk a* 9, *žuta* 9, *afla* 9, *ėnvetza* 9, *lukra* 10 etc., încât la feminine nu știm când avem a face cu forme articulate sau nearticate. Tot astfel autorul articolului din L'Istria IV. Bartoli P. ne asigură că el auziă *-a*, deci *ocasa*, *juva* (dar *juve* p. 79) și că tot astfel auziă un *a* (mai de grabă închis decât deschis) Dr. U. Scampicchio, cu un foarte fin auz muzical. El explică (P. 35, 37) fenomenul

ca o suprapunere a rostirei *a* peste faza mai veche *ę*, supt influența limbei italiene sau slave, sau a amândouora. Intr'adevăr numai astfel se pot înțelege variantele cu *a* alături de *ę*, așa cum reies în mod sigur din formele culese de el cu mare atenție mai târziu și numai așa se explică «rostiri inverse» precum *cara* și *juva* în loc de *care* și *juve* (al căror *ę* nu provine din *a* și din *ea* și *ă*.) Un *-ę* final a auzit Bartoli regulat în Susnievița (c *ă*ș*ę* «acasă»), f*â*re, șuț*ę*-me, farde *â*pe, se*re*, *â*tesere, stept*ę*-me, șl*â*te, n baș*ę*rike, p*ă*re bure, bure *â*rie, o dobrote, o miki bățviț*ę*, *â*pa c*â*de, de cadere, coț*ę*, c*â*pre, c*â*re farire, conobe umidn*ę*, cl'eme-l, botre — cu forma articulată botra la vocativ — cut*ę*ș*ę*, damareț*ę*, dumireke, o duge, feț*ę*, fețiț*ę*, frunze, o gal'ire, o gl'inde jinke, ntreb*ę*-l, l*ă*re, la(p)tuke, l*â*ș*ę*, l*â*tre, lingure, miki, ribe, pupe, șemințe, șec*â*re, socre, ștrinte, șule, port*ę*, o m*ă*reke, meșure, r*â*mare, *âr*pe, frike, tremure, v*â*ke, v*â*le, port*ę*, v*â*re, bl*â*ge, — față de žuta-m, de un cl'ema-l îndoios, de imperativul sc*â*pa de o uoș*â*, rostit de altul uoș*ę* și de *â*mna colo, al cărui *a* poate fi contras din *-ă* + *a* [colo]. Tot astfel în Noselo (c *ă*ș*ę* «acasă»), *â*b*ę* «albă», dure «adună», celiț*ę* «albină», se*re*, n baș*ę*rike, de cadere, cl'eme-l, cut*ę*ș*ę*, dumireke, caveț*ę*, feț*ę*, o gal'ire, o gl'inde, ntreb*ę*-l, l*ă*re, latuke, l*â*ș*ę*, leğ*ę*, m*ă*gle, nuke, p*â*me, ribe, șemințe, s*â*mbate, sec*â*re, socre, strimț*ę*, lingure, m*ă*reke, iinke, muske, puț*ę*, r*â*mare, *âr*pe, șule, toț*ę*, bl*â*ge, v*â*ke, v*â*le, port*ę*, žaife, v*ê*re, v*ê*reț*ę* față de f*â*ra, explicabil după § 15, žuta-me alături de žute-me, *â*ștepta-me, al căror *a* e tratat ca *ă* medial, c*â*ra farire «care faină», deși *a* final din c*â*ra nu corespunde unui *ă* ci unui *ea* dacoromân și meșura «măsoară»). Precumpănitor e *ę* și în Sucodru (c *ă*ș*ę* «acasă», *âr* *ę* «ară», o sopen*ę*, besede, pupe, șule, m*ă*r*â*nke, puț*ę*, frike, žile, bl*â*ge, o lișiț*ę*, față de f*â*ra, ștepta-me, n baș*ę*rica, cl'ema-l, se čira, cuca-te, o frunza, o gl'inda, iinca, ntreba-l, latuca, l*â*sa-l, m*ê*reca «mâneca», m*ê*șura, porta, r*â*mara, tremura, n v*ê*ra, dure și dura și o mușate st*ê*la). In celelalte comune formele cu *ę* sânt exceptionale (scute la un bătrân din Gb., vitiț*ę* J. ke și ke J., cl'eme(-l) L. și Gb., dar în Gb. altul roști*â* cl'ema-l, o galire Gb. B.) iar cele cu *a* cele obicnuite (c*â*sa Gb. ac*â*sa J. «acasă», dura Gb. Gd. C. «adună», f*â*ra J. Gb. Gd. B. C. L., far de *â*pa Gb., scutame C., (a) ștepta(-me) J. Gb. Gd. B. C. L., ura baș*ę*rica C., *â*pa c*â*da J., de cadera L., c*â*nta Gb., o m*â*ra J., cl'ema(-l) J. B. C., se čira J. L., cuca-te Gd. L., cut*ę*ș*â* J., o beseda J., reșleğ*â*(-me) J. B., o duga J., c*â*ra

farira, zălic farira, o kila de farira B., o mrvîța J. C., o fêța Gd., o frunza B. C. L., ăncă, iinca, iinga J. B. Gb. Gd. C. L., ncața-te Gb. B. ncața(-te) Gd. C., ntrêba (-l) J. Gb. Gd. B. L., lăsa (-l) J. Gb. C. L., lătra J. B., lęga (-l) Gd. C., lucra C., o măra J., o măreca J., męsura Gb. B. C. L., porta J. Gb. Gd. B. L., râmara J. Gb. Gd. B. ręmara C., tręmura Gb. Gd. B. C. L., torna-l' B., o ungl'a Gb. Gd. C., o urecl'a Gb. Gd. C., munca C. «mănăncă», o blăga J., omica stę C., obrsa J., se săra B., se scăda J., o stęla B. L., sufla-me J., dura Gb. Gd. C.). N'am citat anume multe cazuri în care forma în *a* ar putea fi un substantiv articulat. Două forme merită să mai fie relevate: *žute-me* C., în care se pare că avem un caz de asimilare regresivă, și *lăs-ăl* B., în care *-ă* final s'a păstrat fiind analizat ca apartinător pronumelui următor.

Dintre Slavi, Sajovec distinge pe *ę* scriindu-l *é*: *rogé*, întocmai ca pe *ę* accentuat (*odprosté*, *slabé*, dar și *de = deę*, *fete*). Rakovec întrebuițează semnul *ae* (cu valoare de *ę*) sub accent la pers. 3 sing.: *zgulæ* ^{59/5}, *obrænæ* ^{59/16}, *lomæ* ^{59/23}, *zlezæ* ^{59/25} și în cuvintele *træče* ^{59/27} și *kræšte* ^{59/27} dar semnul acesta îl întâlnim și în loc de *e* final: *čæ* ^{59/7}, ^{59/20}, *vedæ* ^{59/5} — alături de *vede* ^{59/30} — *osæ* ^{59/8}, *præ* ^{59/18}, iar pe *ę* îl redă și prin *e*: *vede* ^{59/30}, *negra* ^{59/9}, ^{59/10}, *meže* ^{59/18}). Neaccentuat găsim scrierea *ae* numai în *juvæ*, încolo regulat *a* la verbe (*fareka* ^{59/3}, *latra* ^{59/7}, *porta* ^{59/7}, ^{59/16}, *roga* ^{59/16}, *torna* ^{59/16} etc.), iar *e* la adjectivul (*oja*) *abe* ^{59/25} «(o aia) albă». La Feretic aflăm: *nostre* 15 alături de *nappasta* 15, *pliena* 16, *utrobba* 16; șovăirea aceasta între *e* și *a* ne face să credem că și în Veglia rostirea eră -*ę*, mai ales că valoarea aceasta trebuie s'o aibă *é* în *roghè* 16 (cazul invers, transcrierea lui *a* prin *e*, apare în *pire* 15 «pânea»).

§ 21^a In § 20 am citat câteva cazuri de *ă* medial pe care unii cercetători îl redau prin *ę*. In următoarele două exemple: *męsurę* ^{17/22} (și la Bartoli *męsura* Gb. B. C. L. Sc. N. *męsurę* Sc. «măsoară») și *ręmara* la Bartoli din C. «rămâne» (atestat și la Glavina VII 38: *reamîrea*), el corespunde unui *ă* din *e* dacoromân, încât ele nu se aseamănă cu *męreca* Sc. (și la Gartner 411 *męreke*) «măneca» — proparoxiton și el — ci cu *tręmura* Gb. Gd. B. C. L. Sc. (*tręmurę* S.) «tremură» (la pers. 1. *tręmuru* N. dar *tremur(u)* Gb. Gd. B. C.) care ne aduce viu aminte pe arom. *treamb(ur)ă*, cu *e* metafonizat, deși poziția *ă* nu urmează în silaba următoare, ci abia în cea finală. S'ar putea admite că în vremuri străvechi, în vorbirea repede, se întrebuițau în proparoxitane și forme sincopate *tręm' ră > tream' ră*, alături de cele nesincopate din vorbirea îngrijită: *tręmură*; din amestecul celor două forme putea rezultă *treamura*. Cuvântul corespunzător lui «mătura» al nostru apare numai supt forma *metura*.

ă (â) — i

§ 22. În locul dacoromânescului *ă* apare la Istroromâni vechiul *i* din *e* urmat de nazală în poziție tare după labiale și după unele dentale: a mîndóî (forma a mîndo la Glavina e dacoromânism), cuvîntă, miră «mână», pemînt, pira «până», vînt; tirar «tânăr».

După *ț*, *z*, *s* s'a păstrat *i* în opoziție cu dialectele din sudul Dunării și cu unele dialecte dacoromâne: țîțe, zic, sir «sân» (Bartoli).

În loc de «încă» avem *i* n k e, al cărui *i* ar putea să fie pricinuit de e următor. Dar Bartoli notează din mai toate satele formele *î* i n c a *î* i n g a cu *a* final păstrat. Din Jeaeni el atestă forma veche *ă* n c a, care se rostește și în Brdo, alături de *î* i n c a, și pe care o găsim și la Pezz., cf. Mar. 53*. Tot la Marotti 54* întâlnim forma *i* s t i j i în loc de *ă* s t i j i.

ă (â) — o

§ 22^a. Nici un caz la Belulovici. În Listele lui Bartoli găsim după labială pe *ă* trecut la *o* în *v o ž e m u* S. < * *v ä z ä m* < cr. *v a z a m* (§ 5) și în *s ä m b o t a* J. Sc. (alături de *s ä m b a t a*, -*t e* S. Gb. Gd. B. C. N.), care poate fi influențat și de cr. *subotu*; din Jeaeni (alături de *f ä n t ä r e a* Nanu II) se atestă și forma *f o n t ä r ä* (ap. Byhan; cf. § 23). Între dentală și labială în *d o m a r e ț a* Sc. (și Weigand II ^{1/13}) < *d ä m a r e ț e* (> *d a m a r e ț e*). Din cauza lui *z* următor avem *o* în loc de *ă* în *l o ž i* Gb. < *l ä ž i* < cr. *lagati* (lažem). Bartoli atestă și forma *l u j i* L.

â, ă — u

§ 23. Sporadic, sub influența labialei precedente și înainte de nazală, în *m u η c ä* «mâncă» (forma *m o n k o* e atestată la Weigand II ^{3/1} Nanu 25, și de Bartoli din Jeaeni), și *h l a m u n d e* ^{30/28} «flămândă» (forma *fl ä m ä n z* la Nanu II). Din Jeaeni atestă Glavina V/₁₂₉ VI/₃₁ forma *f u n t ä r e*. Despre *g u t* «gât» cf. § 196.

§ 24. Terminația *-u* în loc de *-ă* (resp. *-e*) la pers. 3 plur. a indic. prez. a verbelor de conj. I (*i e l' c ä n t u*, *l u c r u*, etc.) se datorește analogiei celorlalte trei conjugățiuni.

ă, â > —

§ 25. Cuvintele începătoare cu (prefixul) *i* n-, *i* m- apar adesea fără *i* (*ă*) inițial. Pe când la Dacoromâni eliziunea lui *i* în cazurile acestea e condiționată aproape totdeauna de sfârșitul vocalic al cuvântului precedent (cf. și la Istrorom. *â n ț a n u n t r u* ^{37/3} alături de *â n ț ä n u n t r u* ^{37/3}), la Istroromâni găsim adesea pe *ă* după vocale și, dimpotrivă, întâlnim eliziunea lui după cuvinte cu sfârșit consonantic. Nu sunt rare nici cazurile ca: *m e r e ä n t r e b ä* ^{27/5} alături de

mere-ntrebă ^{27/6}, usa-ănc'l'ide ^{37/2} alături de usa-nc'l'ide ^{24/8} ^{37/2}, crii-ăntiie-ănm-eț-ă ^{1/17} alături de crii-ăntiie-nmeț-ă ^{1/25}. Eliziunea lui ă stă desigur în legătură cu pauza în vorbire dinaintea cuvântului respectiv (cf. § 11). În textele noastre mi-am notat următoarele cuvinte care au totdeauna pe ă- neelidat: ămpoi ^{6/15}, ămpunto ^{32/2}, ăncărcă ^{29/11}, ănfati ^{6/29}, ăntinze ^{29/2} și următoarele fără ă-: namure-i ^{6/16}, ncruni ^{5/16} ^{5/17}, mnave-i ^{15/1} ^{17/46}, nmisă ^{12/4}. În cele următoare dau pe două coloane — punând în paranteze cuvântul precedent sau pauza notată prin punctuație — formele duble pe care mi le-am însemnat:

ămnă: (vire) ^{4/13} (,) ^{6/20}	mnă: (mere) ^{4/66} (tire) ^{5/28} (oi) ^{7/13} (ie) ^{12/10} (a) ^{17/47} (bire) ^{24/2}
ămprinde: (-l) ^{22/28} (svița) ^{24/4}	mprinde: (si) ^{10/43}
ăn: (or) ^{4/29} (flât) ^{4/35} (năzat) ^{4/45}	n: (mere) ^{4/28} (o) ^{4/33} (si) ^{4/54} (lor) ^{4/62} (te) ^{5/8} (păs) ^{5/10}
(pus) ^{4/50} (hitf) ^{4/51} (vut) ^{4/72} (a) ^{4/85} (ma) ^{6/5}	
ănc'l'ide: (usa) ^{37/2} (a) ^{37/2}	nc'l'ide: usa ^{24/8} ^{37/2} (o) ^{26/4}
ăniurbă: (,) ^{4/59} ^{18/12}	niurbă: (o) ^{7/15}
ănmestî: (fost) ^{13/17} (namesto) ^{27/8}	nmești: (grumbo) ^{6/3} (si) ^{10/25} ^{16/67} (se) ^{19/24} (a) ^{12/41} (musât) ^{30/27}
ănm-eț-ă: (crii-ăntiie) ^{1/17} (a) ^{16/3}	nmeț-ă: (crii-ăntiie) ^{1/25} (a) ^{4/53} ^{31/1}
(ali) ^{29/12}	
ănre-Ńce: (ămne) ^{4/66}	nre-Ńce: (călu) ^{4/70} (asă) ^{12/26}
ănsur-ă: (tât) ^{16/57}	nsur-ă: (oi) ^{6/4} (a) ^{6/6} ^{8/46} (tu-) ^{11/7} (more) ^{18/54}
ăntreb-ă: (,) ^{4/21} (a-v) ^{4/69} (tot) ^{4/83} (-i) ^{19/27} (tu) ^{28/1} (le) ^{30/16}	ntreb-ă: (l') ^{4/56} (l) ^{4/66} (o) ^{4/8} ^{29/6} (-v) ^{9/25} (si) ^{11/1} ^{16/34} (ke) ^{18/36} (jel') ^{19/21}
ăntru: (scând) ^{4/90} (pure) ^{7/7} ^{20/12} ^{30/23} (ăpa) ^{7/26} (ărs) ^{8/38} (ma-si) ^{16/62} (se) ^{16/65} (hrbăt) ^{17/39} (ne-gre) ^{18/45} (mire) ^{39/8}	ntru: (a) ^{6/4} (gospodinu) ^{17/39}
ăntru: (frătele) ^{8/5} (mățha) ^{8/9} (lasăt) ^{21/12} (ănt) ^{37/3}	nuntru: (tirara) ^{4/21} (i) ^{4/35} (fal'e) ^{4/57} (țățe) ^{8/8} (a) ^{8/26} (ănta) ^{37/3}

§ 26. Prin sincopă a amuțit ă medial, ca la noi, în combinațiile p ă r-l a, p i r-l a «pân(ă) la» și f ă r-d e «făr(ă) de» (dacă acesta din urmă derivă din f ă r-ă < FORAS și nu din f ă r-i < FORIS, cf. Dicț. Acad.). Tot prin sincopă a amuțit mai întâiu ă în imperative ca s c o l l (alături de s c o l e «scoală» și r ă t «arată» (cf. § 155), întocmai ca «las l» etc. la noi (mai întâiu în forme ca s c o a l-ă-t e > s c o l-t e «alzati» Mar. 45, arat-ă-tu etc.). Slavul z a m i s l i t i a trebuit să dea mai întâiu z ă-m i s l i, ca la noi, și apoi z m i s l i. Străromână trebuie să fie sincoparea în astăseară > * astsară > astară = istrorom. a s t ă r e (ap. Byhan).

Din materialul cules de alții mai cităm cazurile: (a) m n â t Maiorescu, Nanu I 28, Bartoli J. < a m ă n â t (> a m a n â t), c u m p r a Maiorescu 27 «cumpără» și p s â t < p ă s a t < QUASSATUM (cf. *Dacoromania* II 717).

Despre dispariția lui *ă* în grupele *ă l*, *ă n*, *ă r* cf. § 14.

— : *ă*

§ 26^a. Despre adăogarea unui *ă* cf. §§ 14, 16, 18.

E

§ 27. Față de dialectul dacoromân, deosebirea esențială consistă în păstrarea lui *e* după labiale în poziție tare și după unele sibilante (§ 19), apoi în păstrarea lui *-e* final după *č > ț* (§ 38); dacă mai adăogăm că metafohia lui *e* nu se extinde și asupra împrumuturilor mai recente (§ 33), că în locul diftongului *ie* avem în unele cuvinte *e* (§ 42) și trecerile sporadice citate în § 6 (a-e), § 19 (*ă - e*), §§ 38—40 (*i - e*), avem toate cazurile în care *e* istroromân apare în locul altui sunet dacoromân. Dimpotrivă, în locul unui *e* dacoromân apare la Istroromâni alt sunet (*e*) în cazurile când la noi *e* a s'a schimbat în *e* înaintea unui *e* următor.

e — a (*â*)

§ 28. Pe când din forma **r e a c e* noi am ajuns la *r e c e*, Istroromânii au, cu schimbarea lui *ea* în *a* după *ř* și a lui *a* în *ă* sub accent, *r â ț e*. Tot astfel după *ž, ž, z*: *i â le* «ele», *z â z e t* «deget»; *ț â le* «cele» (cf. § 33). Dela *č â f e ț* «ceafă», pluralul e *č â f e l e* Glavina IV (la Maiorescu *c e f e l e* va fi dacoromânism).

Dacă lui *tâiem* al nostru îi corespunde la Istroromâni *t a l' â n* (cf. la Glavina VII *m u l i a n 22*, *v e g l i a n*^{28/13}), cauza e că Istroromânii păstrează pe *a* (netrecut în *ă*) la pers. 1 plur. a indic. prez.

e : *ă*

§ 28^a. In Listele lui Bartoli găsim câteva cazuri izolate de *e > ă* în condițiuni în care această trecere se găsește regional și la noi, astfel după cons. + r: *g r â u* pl. *g r â l e* S. «greu», după *i*: *ú î ă ț* J. «unchiu», care corespunde rostirii slovene a lui *ujec*, și după s: *s â m n u* și *s â m n â* J. (cf. și *să* § 19 și exemplele din § 33 c.). La Gartner găsim forma *z ă r u n c ă l' 822* «genuche», la Nanu și alții (§ 142) avem *č ă l a*, *č ă l' i* și *č ă s t a*, *č ă ț t i* (cf. § 34).

e : *ę*

§ 29. Prefacerea lui *ea* accentuat în *e* înaintea unui *e(i)* al silabei următoare, pe care o întâlnim la Dacoromâni din cele mai vechi texte,

nu se găsește la Istroromâni, care mențin pe *ę* (corespunzând lui *ea* dacoromân) de câte ori nu trecuse în *a* (§ 28): *z ę țe* «zece»; *f ę te* «fete», *l ę m ne* «lemne», *m ę le* «mele», *v ę r ze* «verze»; *cr ę de* «crede», *i ę se* «iese» (§ 33), *pl' ę r de* «pierde», *ț ę re* «cere» etc.

Despre terminațiunea *ę* în loc de *e* la verbe ca *t ăl' ę* «taie», cf. § 21. După *ș* și *ț* avem, ca la noi, pe *e* final conservat sau trecut în *ę* (< *ă* § 21): *u ę e* (tot așa *u ę e* Bartoli, Maiorescu, dar *u ę ę* Gartner, Nanu), *bo ę e* (Maiorescu), *kem ę ę e* (Bartoli, dar *c ăm ę ę ę* Gartner) față de *coze ę*, *pis ę* (cf. § 21), *gu ę ę* (Nanu, Weigand).

La ceilalți cercetători aflăm adesea *ę* în loc de *e*. Astfel la Gartner, mai ales în silaba finală, urmând după accent: *pr ę s ę n* 434 «crud», *m ę d ę g* 308 «medic», *m ń ž l' ę n* 751 «cuier», *ń m ę r* 787 «umăr», *ń z ę r* 850 «uger», *u m ń d ę n* 1108 «umed», *s ń m p ę r* 1134 «sulfur», *tr ń d ę n* 1276 «obosit», *g ń b ę ę t* 265 (alături de *g ń b ń ę t* 806) «strâmb, cocoșat», *p ń r ę d ę n* 193 (alături de *p ń r ę d ę n* 189) «râu»; înainte de accent *d ń b ę n d ń* 283 (§ 20); sub accent în *fl' ę r* 149 «fier», *r ę ũ* 192 «râu», *m ę lt ę* 88 «tencuială» (*m ę lt ę* la Weigand) < cr. *melta*, cf. și *sel ę ș t ę* 1197 (*s ę l ę ste* în textele noastre) «sat» < cr. *seliște*; forma *z ę t s ń* o numește Gartner însuși suspectă (cf. § 74). — La Weigand 1251 găsim *p ń k l ę* (= *p ń c l ę + a* adverbial?). — Glavina atestă rostirile *r ę v* «râu», *gr ę v* «greu» și *b ę ț* «beți», care ar putea fi refăcute după femininele *r ę*, *gr ę* și după sing. *b ę t*, și *b ę v u* V/117 (dacoromânism?) care corespunde lui *beau* al nostru. — La Nanu 21 găsim *kem ę ș* «cămăși», cu *ę* dela singular. — În Listele lui Bartoli aflăm: *t ę J.* «te», *nu t ę tem ę Sc.* (am așteptă *t ę me*), care ar putea fi neexact rostite sau auzite apoi *b ę s ę r ń c a L.* prin asimilare regresivă, *ar ę' J.*, refăcut din *p'ur.* *ar ę le* «inele», *ar ę tu S. N. Sc.* (alături de *aretu S. C. Sc.*), care a păstrat pe *ę* al formei originale (*ar ę te J. B. Gb. Gd. C. Sc.*) și după ce, prin metaplasmă, cuvântul a trecut la declinarea în *-u*.

e — i

§ 30. Numai în poziție neaccentuată. Ca la noi în *ń sir*, *ba s ę r ń k ę*, *fr ń sir*, *m ń ț ir*, *ń ot ir*, *ń om ir*, *ț ń p t ir*, dar *proton ț ę r us ę*, *ver ń t* alături de (*vir ń t*), *zeru ŋ cl' u*, cf. însă *fi ț or* la Ireneo (față de *fe ț ń r* în textele noastre), cf. § 40. Aproape regulat în prepoziții: *d ń la* (la Weigand II ¹⁰/₃ dela), *d ń spre* (la Nanu și *d ń spre* alături de *d ń spre*), *d ń su*, *p r ń ste* (la Weigand II ⁴/₁₉ *preste*), *p r ń su* (cf. și *far d ń* la Rakovec) și în prefixe: *r ń s p ń d ń* (și *ven. r ń s p ń d ę r*) alături de *r ń s p ń d ń*, *p r ń c r ń z ń* < cr. *prekrižiti*, *p r ń v ń r ń* < cr. *prevariti*, *d ń s p ę r ę' ń* (*desp ę r ę' ń* la Weigand) etc. Ca și la noi, regional, articolul *-ele* apare sub forma *-ile*: *c ń s ń le* ²²/₃₆, *r ń ț ń le* ³⁰/₁₉, *ń ę d ń na ń ș t ń le*, deși formele cu *-ele* sunt cele mai obișnuite (§ 121 a) tot astfel: *p ń tr ń le*, *z ę ț ń le*; la Bartoli: *carbur ń le Sc.*, *corn ń le Gb. Gd. B.*

(alături de cornele J. S. C. L. N.). Schimbul între *e* și *i* se găsește uneori și la Slavi, astfel cr. (raz)diliti > rezdilí — slov. (raz)deliti > (rež)delí Gartner, cr. mēsec > meseț Weigand și misec > misec Weigand, Nanu, Gartner. — La Bartoli mai găsim sléžina S. < cr. slezena, Terc. prevtu posveté' (= consacra), dar ț-oî posviti (ti farò chiaro); grupa *eî* apare ca *iî* prin fonetică sintactică în *kijo* = ke iò Mar. 58.

e — o

§ 31. Sporadic, prin asimilare vocalică, în n o g o alături de n e g o și c o i o ^{20/5} alături de k e i o.

e > — , + e

§ 32. a) Prin sincopă între *r* și *l* în formele articulate (cf. § 41 b): c â p u r l e ^{9/18} listurle ^{4/44}; c â r l e, m â r l e ^{31/16}; pi ț o r l e ^{2/12}, s o r â r l e ^{4/19} (surorile la Glavina VII 25 și alte asemenea forme ar putea fi dacoromânisme. Morariu I/34 are sorele). Sincoparea lui *e* apare și în b o r b i t < m b o r e b i t (Weigand) < cr. možebiti. La Ive 5 aflăm și c o p r i «coperi» (care poate fi italianism).

b) Prin contracție în forme ca d o c l - a f l â r e sau d o c l e a f l â r e ^{4/60} (cf. § 98).

c) Alături de z â ț e avem și z â ț ^{18/3} ^{22/18} (amândouă formele ^{6/33} ^{13/35}). Sau avem a face cu generalizarea formei scurtate din cazuri contrase ca z â ț - a î f a c ú t etc. sau cu forme duble de pe vremea când se pronunța ț i n ț e și ț i n ț (§ 38). Tot pe vremea aceasta — mai ales că la alte adverbe există un -a final facultativ — s'a putut naște și uzul

d) de a se adăoga la unele adverbe un -e final: â s t e z e ^{20/5} (alături de â s t e z ^{10/45}); la Bartoli P. 64 și â z e «azi», n â z a t e ^{8a/16} ^{13/20} (alături de n â z a t ^{4/40} ^{35/1}), v e ć e (alături de v e ć) ^{30/4}, și c â n d e la Rakovec ^{59/16}, s e g ú r n e Gartner 214 «sigur» (în textele noastre s i g u r (n) o) < cr. sigurno.

e) În grupa i e neaccentuată, *e* dispore în p o i d i < croat. *pojedem*, p o i d e ț i < croat. *pojedam*.

f) Dacă avem plusul unui *e* în cuvinte ca g r u n e t < slov. grunt sau ĉ e r k e < cr. ĉ r k a (ap. Byhan), acest *e* e în loc de *ă* în legătură cu *n* și *r* + cons., cf. §§ 14 și 19.

E A

ea — a (â)

§ 33. Soarta lui *ea* după unele consonante care-l prefac și la noi în *a*, e diferită în diferite regiuni și chiar la același individ:

a) După *i* avem *e* în *i*eșe (la Glavina VII 19, 32 *i*ase), *i*ența (§ 75), încolo *â*: *i*â «ea», *i*âle «ele», *i*âpe «iapă», *i*ârbe «iarbă» (la Popovici I 53 și *i*erbă), *i*ârna «iarnă» și *I*âzer. Tot astfel în Listele lui Bartoli: *i*âpa, *i*ârba, *i*ârna, la care se adaugă *i*asca J. (forma *i*eșca S. e croatul *ješka*), iar la Popovici I 76 *i*âste (*j*aste și la Feretić 15).

b) După *l'* (*cl'*, *gl'*) avem *e* în *cl'eme* (tot așa la Bartoli din S. Gb. B. C. L. Sc., dar *cl'ama* din J. N., *cl'ame* la Popovici II ⁶³/₁₃ din Brdo «chiamă» și *mul'ere* «muieră» (tot așa la Maiorescu, Ascoli, Ive, Gartner, Weigand și la Bartoli din S. Sc., dar *mul'are* la Rakovec ⁵⁹/₁₄, Ive, Weigand, Nanu și Bartoli din J.). La alți autori (ap. Byhan) mai găsim: *gl'ațe* (și Bartoli *gl'ațe* S.), *gl'ârme* J., *ml'â* (la Bartoli: *ml'alița* J. N., *ml'ala* S., *mîa* C., dar *ml'ela* Sc.), *ml'are* (*mliare* Glavina VII 37), cf. și *vle* J. «ia» (în care *l'* s'a despalatalizat, pe cât se pare, înainte de a-l fi prefăcut pe *ea* în *a*).

c) După *s* (din *s*) avem *e*: *sere* «seară» (tot astfel la Bartoli din J. S. Gb. L. Sc. N., dar *sara* Gd., *sâra* Gb. Sc.; forma cu *â* se găsește și în compoziția *astăre* Weigand, Nanu, Popovici «astară» < **astsară* < *astă seară*, alături de *aster*, atestat numai la Ive), cf. §§ 19 și 28^a; după *z* slavon, găsim, la Nanu, din Jaiâni, *zaml'e* < slav. *zemlja*; după *st* avem *e*: *stevu* «steaua» (dar *șta* u «steaua», la Bartoli, din S.);

După *t* (din lat. *t* sau slav *ts*) și *z* (din *dz*, din lat. *d*) avem *e* în *tepe* și *zețe* (tot astfel la Maiorescu, Ive, Gartner, Weigand și Bartoli din Gb. B. Sc. S.), dar *zâțe* (*zâțe*) la Maiorescu, Ascoli, Ive (*zâce* și la Ive Vegl. 186), Weigand, Glavina VII 28 și la Bartoli din L. Alte exemple cu *e* la Bartoli: *teșe* S. (și la Gartner, dar *țase* Rakovec ⁵⁹/₁₉), *vitse'* Weigand I, *țeda* J. (dar la Nanu, tot din Jaiâni, *zode*), la Nanu *zema* J. (și Bartoli, P. 70);

După *s = ș* și *z = ț* — deși avem ușe § 21 — întâlnim *â*: *asă*, *sâse*, *sâpte*, *sârpe*. La Weigand I, alături de *ășo* 248, *șode* 246, *șopte* 254 întâlnim *șede* 246 (confirmat prin *șede* la Sajovec); la Glavina VII, alături de *șa* 56, 62 și *șea* 63; forma de *șort* «deșert» la Nanu II pare a fi un masculin nou, refăcut după fem. *deșort*;

După *t = č* și *z = ž* < *dž* avem *e* numai în *țere* «cere» (și la Popovici, alături de *čare* II ⁶⁷/₄, la Bartoli *čere* Gb. B. L. dar *čare* Sc. N., în textele lui Bartoli chiar un *čari* «ceri» ¹/₆), față de *â* (*a*) în *țâ* «cea» (la Weigand II regulat *tșe* ¹/₃ etc.), *țale* «cele», *tațâ* «tăceă» (la Ive *6 tače*), *zațâ* «zăceă», *oța* (< **oțe* + *a*), *ânța*, *iența* (la Nanu *ontșa* I 20 alături de *ontșe* I 43); la alți autori și *čaptir* «pieptene», *žâne* «gene»;

d) După *r* avem *â* în *râțe*, (*a*)*râțe* «arată», dar *re* «rea» (de ex. la Maiorescu);

După cons. + *r* avem *a* ca și în «vra» = vrea al nostru: *ji ra* (= *ii re*) Rakovec ^{59/20}, *ram, raț, rar* Maiorescu 119, *rași* Tercovici, ap. Bartoli P. 58, *ver-aș* zice Popovici II ^{65/20}, *se terași* ănsură II ^{69/21}, apoi în formele metatezate *serla<se-l re* § 99 și 160^a. La *Ive* găsim și craste II «creastă», iar după *r* intervocalic: *dama rața 4* (= *damaręțe*).

ea — ă

§ 34. Numai în țăsta «aceasta» (cf. § 28^a).

ea — e (e)

§ 35. În locul diftongului nostru *ea* avem la Istromâni — cu excepția cazurilor citate în § 33 — un *e* (*e* deschis), care în rostirea lui Belulovici nu se deosebea de *e* < *ă* (§ 21): în *st e* «stea» auziam acelaș sunet final ca în *d e* «dă». Bartoli îl aude atât de deschis, încât îl însemnează *ă*, ca Ascoli: «preferisco l'ă all' e perchè il suono in questione s'avvicina assai all'a» (P. 34). Glavina îl scrie *ea* sau *e*. Weigand I 242 îl descrie: «une diphtongue descendante, composée de *e* ouvert et d'*a* ouvert, faiblement perceptible. A la fin, et suivie par *e, a, ă, l'a* est plus facilement distingué: *v i t s é a, s é a t e*». În Jahresbericht I îl însemnează *e*; tot astfel Byhun și Nanu. Feretić are *a* la sfârșitul cuvintelor: *sveta 15, da 15, oslo b o d a 16*, și o dată, în mijlocul cuvântului, *aj: v r a j m e 16*. Despre felul celorlalți de a transcrie pe *e* cf. § 21.

Acest *e* se păstrează — spre deosebire de dialectul dacoromân — și înaintea unui *e* (*i*) următor (§ 29), precum și după labiale în poziție tare (§ 7). Exemple: *col e'* «colea», *ă n t r e b e* «întreabă», *f e t e* «fete» etc.

Că istroromânul *e* nu reprezintă un stadiu străvechiu al limbei, ci s'a dezvoltat din diftongul *ea*, o dovedesc exemplele citate în § 33: rezultatul *a* (ă) presupune stadiul mai vechiu *ea*.

Pe când la noi metafohia lui *e* se întâlnește mai adesea și în împrumuturile din alte limbi, la Istroromâni *e* < *e* se găsește numai în elemente latine și în prea puține cuvinte slave, împrumutate în epoca străromână și având de obicei în slavonește *ě*: *bes e d a* ^{27/1} < paleosl. *besěda*, *nev e s t e* < paleosl. *nevěsta*, *s o p e l e* ^{20/2} < paleosl. *sopěli* 6, < *ț e p e* < paleosl. *čep-*, *v e r a* ^{27/1} < paleosl. *věra*, *v r e m e* < paleosl. *vrěm e*, cf. și Iăzer (§ 33 a). În Listele lui Bartoli mai aflăm țip e l a J.; împrumuturi străromâne din slavonește par a fi *v e s e* Gartner 956 «vesel» (și în textele lui Bartoli *v e s e l o* ^{1/15}) și *l e s n e* (din Jeiăni, ap. Byhan).

În împrumuturi mai nouă avem *e*: *cap e l a* ^{18/44} *cas e t e* ^{4/43}, *cun t e n t e*, *de b l e*, *de c l e*, *de v e t*, *f i u m e r e* ^{4/33}, *in v e t e*, *pr s t e n e* ^{16/54}, *p u l e n t e* ^{39/3}, *sv e t e* ^{19/24}, *tes k e*

$^{16}/_{25}$, trebe $^{4}/_{90}$, țeste $^{16}/_{72}$, zivl'e'ne $^{12}/_{1}$, etc. Dacă *ănreșice* și *dende* (*prende*) păstrează pe *e* nemetafonizat, aceasta se explică prin faptul că acest *e* este mai nou, fiind contras din *a + i* și din *e + i*. Metafonia lipsește și în pers. 3 sing. din restrictiv la unele verbe de conj. III: *dusere*, *spusere* (§ 157), care la origine aveau accentul cu o silabă mai înainte. Pierzând accentul acest *e* se preface iară în *e* în *ăstesere* $^{20}/_{4}$, (cf. și *ăsera* Bartoli P. 39), dar se menține (chiar înainte de *i*) în derivatul *fętine* $^{24}/_{1}$ (după *fęte*). Despre metafonia în proparoxitane cu *e*, *ă* în silaba finală, cf. § 21^a.

Forme cu *e* în loc de *e* la alți autori: Gartner are numai *baserike* 1302, care, deși e îndreptat de Marotti (ap. Bartoli P. 40) în *baserike*, pare a exista, căci e adesea atestat de Glavina și de Bartoli din Jeaăni (*besereca*, altul rostea *besereca*); ar fi un caz de asimilare față de *e* precedent (sau *i* următor), precum forma *beserica* L. arată asimilare în sens invers. La Glavina se găsesc și alte cazuri de *e* în loc de *e*, dar ele sunt, probabil, dacoromânisme. În Listele lui Bartoli găsim — mai ales din Jeaăni — câteva cazuri de *e* pentru *e*: *ășterne* J. (față de *șterne* în celelalte sate), *steu* N. (față de *ste*, *ștevu*, *ștela*), *cadera* L. (față de *cadera* aiurea), *trece* N. (față de *trece* S.), *șeche* S. (Belulovici rostea *zețe* și Bartoli dă tot forma cu *e* din celelalte sate), *urecl'a* J. Gb. B. Sc. (față de *urecl'a* J. S. Gd. C. L. N.), *sera* C. (față de (a)*sera* J. S. Gb. B. Sc. N.), *berbeche* J., *čere* Gb. B. L. (față de *čare* Sc. N.), *mere* Sc., *fęta-me* Sc., *beseda* J. N.; Bartoli P. 68 și 83 a auzit pe Tercovici rostind *mul'era* și *mul'ere*; despre *verze* cf. § 196; forma (a) *l'ure* S. Gb. Gd. B. Sc. N. corespunde lui «aiure» al nostru, iar *l'ure* S. (formă sugestionată) ar putea fi corespondentul lui «aiurea». Aceste câteva exemple față de sute de forme cu *e* «regulat» se explică mai de grabă ca șovăiri de rostire și de auzire decât ca începutul unei legi fonologice de prefacere a lui *e* în *e*, ca la noi, mai ales că acest *e* pentru *e* nu se găsește numai înainte de *e* următor.

Terminațiunea infinitivului *-e'i* apare, precum ne asigură Glavina, în Brdo, sub forma *-e'i*; aceeaș rostire se găsește, în Listele lui Bartoli, și în Costrceane, Grobnic și Gradinie: *ganéi* Gb. (*ganéi* S. L. Sc.), *rovinéit* C. (*rovinéit* J. S. Sc.), *peškéi* C., *ribéi* Gb. (*ribéi* Sc.), (*ze*)*copéi* C. Gb. Gd. (*copéi* J. S. Sc. N.), *piséi* B. Gb. (*piséi* J. Sc. N.), (*s*)*peštéi* Gb. Gd.

I

§ 36. Caracteristic pentru dialectul istoromân e faptul că nu cunoaște un *i* final șoptit: la sfârșitul cuvintelor *i* sau amuțește (§ 41), sau se rostește plenison. Un astfel de *i* final plenison se găsește în următoarele cazuri:

După grupe consonantice: hlăpți ^{31/9} (§ 114 f), iădni ^{22/18} (§ 129 c), ocl'i ^{18/45}, rpi ^{5/28}, zeruηkl'i ^{7/26}; tot astfel cococi (Glavina VI) < cocotci, plur. lui cocotci;

în pers. 2 sing. a prez. ind. — cu excepția lui (v)er «vei» — și restrictiv: tăl'i, vegl'i; — ziți, zuți, poți, nmeți, fați, căpți, tâți, răți, stepți, mărănți, crești, nmești; — căzi, ăvzi, pl'erzi, plânzi, cutezi, fuzi, rozi, scunzi; — vresi, lăsi; — poidești, domislești, morești; — furi, viri, meri, rămari, puri, mori, țiri, nsori; puseri, facuri; — âmni; — dormi, cl'emi; — ntrobi, niurbi; — lăii, stăii, stii. (La Sajovec găsim forma z bavešt, cu i amuțit, iar la Bartoli un razumešt Sc.); în plur. masc. al pronumelui demonstrativ: țesci, țel'i § 149; numai la Nanu 43 găsim odată atestată forma tșel' (alături de tșol'i 32);

în cazul întâiu amuțirea lui i n'a fost posibilă din cauze fonetice, în al doilea și al treilea i s'a menținut din cauze morfologice (cf. *Dacoromania* II, 39—40).

După r avem și la Istroromâni trecerea străveche în *ă* (> *ă* § 18 d); dimpotrivă i s'a menținut intact, spre deosebire de alte dialecte, după ț, ș, z, t, st (deci: cuțit, țițe, avzít, tirar, stins, etc.).

Altora sunete dacoromâne le corespunde rare-ori un i la Istroromâni de ex. unui *ă* (§ 22) și *e* (§ 30).

i — a

§ 37. Lui «dimineață» dacoromân (din demâneată) îi corespunde la Istroromâni da marețe (<*dămăreață), cu asimilare regresivă sau cu *e* > *ă* după dentală.

i — e

§ 38. Vechiul *-e* după *č* (care la noi s'a păstrat până azi în forme ca încoace) s'a menținut la Istroromâni în: (a) t un țe și în (a) c mo țe; el a trecut în *-i* (ca în toate dialectele) și a dispărut mai în urmă (§ 41) în ținț «cinci», poate fiindcă acest cuvânt a fost considerat ca un plural. În oț, ă n ț și i e n ț avem a face cu forme refăcute din o ț a, ă n ț a, i e n ț a (§ 177), care la rândul lor derivă din o ț e + a, ă n ț e + a, i e n ț e + a (§ 33 c).

§ 39. Vechiul *-e* din pluralul *-ure* se păstrează, ca și în limba veche românească: crăl'ure ^{4/82}, cúpure ^{7/36}, zírure ^{4/90}, etc. La Popovici I 52—56 aflăm alături de plurale în *-ure* (čerure, cl'erture, fl'erure, peminture) și forme în *-ur* (grăvur, gl'ermur, gl'indur), care corespund lui *-uri* al nostru (§ 41 a), dar care nefiind atestate nicăiri aiurea, și nici chiar în textele lui Popovici negăsindu-se nici un caz de plurale în *-ur*, par a fi reconstituite greșit din formele articulate în *-urle* (§ 32 a).

§ 40. Confuzia între articolul -ile și -ele (cf. § 30) se găsește și la Istroromâni în úsele ^{38/1} «ușile». — Schimbul între *i* și *e* în cuvinte ca *viu*—*vením* (cf. *cítesc*—*cetím*) nu e consecvent la Istroromâni, care au alături de *verít* ^{5/24} ^{10/25} *verí* și *virít* ^{4/51}, *virí* ^{21/8}.

La ceilalți autori mai găsim câteva cazuri izolate de *e* în loc de *i*. Astfel lui *zâlic* din textele noastre îi corespunde la Covaz *salec*; la Weigand II ^{7/9} întâlnim *zmeslít* (alături de *zmislít* II ^{9/5} <cr. *zmisliti*); Glavina VI dă forma *crelută* «aripă»; în Listele lui Bartoli aflăm *âseru* și *âsera* S. (alături de *âsiru*, *âsira* în S. și celelalte sate), *basereca* J. (față de *baserica* în celelalte sate), *leșița* N. (alături de *lișița* în N. și în celelalte sate <cr. *lisica*), *tremețe* N., numai *fečor* și *măreca*, o aște C. «azi» (și la Mar. 49: *aze*), poate orientat după *măre* (cf. § 32 d).

Remarcabilă e apariția lui *e* după labială și înainte de *n* (ca în vechile noastre texte) în exemplele: *vendút* Weigand II ^{9/5} (atestat și de Ascoli, ap. Byhan), *vent* «vânt» la Maiorescu și *fermentu* Gartner 1343 «frământ».

i — u

§ 40ª Dacă lui *i* (mai vechiu *e*) dacoromân îi corespunde la Istroromâni *u* în *núscăt*, *núscârle* (cf. *niște*, *nește*, *neșcăt*, *niscai*, *nescai*), e fiindcă aceste cuvinte nu cuprind pe *NESCIO*, ca la noi, ci pe *nu știu*. Ca și în forma veche moldoveană (*cuiub*) întâlnim un *u*, din cauza labialei, în *col'úb* J. «cuib»; din cauza lui *ž* avem *u* în loc de *i* în *žinžúre* Gb. (față de *žinžíre* J.) «gingie». Prin asimilare față de *u* următor — poate și prin apropiere de «lung» — în *lún gura* Ive 4 «lingura» (alături de *lí g u r e* Gartner 83, 462), ca în unele părți din Ardeal.

i: —

§ 41. Amuțirea lui *i* o putem constata în următoarele cazuri:

a) Final, amuțește în toate cazurile afară de cele arătate în § 36, și adică la dativul pronumelui personal și reflexiv în forma conjunctă (când nu se sprijinește de cuvântul următor), cf. §§ 137, 139, la indeclinabile, la pers. 2 sing. din imperativ și la (v)er «vei»: *ăț* ^{4/27}, *ț-va* ^{4/11}, *țe-m* ^{5/28}, *m-or* ^{5/13}, *daiț-m* ^{7/6}, *âstez* ^{10/45}, *ținț*, *tâț* ^{28/3} «taci!» *câz* ^{2/10} «cazi!», *pl'erz!*, *crest!* etc., apoi la pluralele substantivelor și adjectivelor (care, în urma acestei particularități adesea nu se mai deosebesc de singulare): *âsir* ^{15/18}, *frăț* ^{4/66}, *pinez* ^{7/13}, *grâs* ^{15/18}, *âń* ^{6/10}, *câl'* ^{15/22} etc. (§ 113) și la pers. 2 plur. a verbelor: *domisliț-ve* ^{12/42}, *lucrăț* ^{13/29}, etc. (§ 153).

Vechimea acestor forme e atestată prin *berbaz* «bărbați» la Ireneo. Scrieri ca *acuri* etc., cu -*z*, la Glavina, sânt dacoromânisme. La Weigand 1251 aflăm odată *yeri* (alături de *oater* 251 «alaltăieri»), iar la Nanu, după *r: aluri* 25, *mări* 32 și *veri* 43, dar *arbur* 31 «arbori». Și în Listele lui Bartoli găsim odată *ieri* Sc. (alături de *ier* în toate satele și chiar în Sc.: *ier* a fost), *luri* J., *činci* Sc. (față de *činc* în celelalte sate); în *doi omiri* Gb. C. (față de *doi omir* J. S. Gd. Sc.) și *doi vițeli* L. avem, poate, a face cu forma articulată ca în exemplele din § 209 e.

b) Prin sincopă între *r*, *n* și *l* (cf. § 32 a): *gal'irle* ^{30/7} «găinile». Tot astfel la Popovici: *serle* II 149, *șcalinle* II 154, iar la Bartoli brigurile Gb. Asemenea rostiri sunt obișnuite și la Dacomâni (cf. *Dacoromania* II 82). Un *i* a fost sincopat și în (cr. *počinjem* > **počíní* > **počńí* > *pošńí* > *posńí*).

c) *i* inițial amuțește în cuvinte de origine croată începătoare cu prefixul *iz-*: cr. *izbrati* (*izberem*) > *zberí*, cr. *izbuditi* > *zbudí*, cr. *izdignuti* > *zdigní*, cr. *izrenuti* > *zdrení*, cr. *izručiti* > *zrnčí*, cr. *izvaditi* > *zvadí*.

— : i

§ 41^a Plusul unui *i* se poate constata în *prišten* < cr. *prsten* și în *čirip* < cr. *črip*: din pricina vocalei palatale următoare în grupa cons. + *r* nu s'a ivit *đ* (ca în exemplele din § 14), ci *i*. Cuvântul *porini* «împinge» Glavina V/64 are *i* etimologic (pierdut în «porni» al nostru).

I

§ 42. În graiul lui Belulovici n'am putut distinge decât un singur fel de *i* pe jumătate consonantic, pe care-l însemnez cu *î*. Weigand II p. 123 face distincție între *î* (semivocalic) și *y* (consonantic). Astfel în textele lui găsim: *î* - *oî* ^{1/4}, *îel'* ^{1/4}, *îuvę* ^{1/9}, *mōîa* ^{1/12}, *iešî* ^{7/14} etc., dar *zgoyí* ^{1/7}, *seyezdę'*, *yenero* ^{5/1}, *yomę* ^{7/8}, *yetsmiku* ^{8/1}, *yusto* ^{9/7} și, în aceeași bucată, *îo* ^{2/4} și *yō* ^{2/5}. Uneori el scrie *i* unde eu am auzit *î*, de ex. *poidi* (în textele noastre *poîdî*). După consonante y se găsește în *onyelu* II ^{2/14} (în textele noastre *ânelu*). În primul său studiu găsim: *yo* 244, *dayén* 243, *amie* 244, *noi* 244, *tše-i* 245, *e* 245 «este», *ei* 246 «îi = este», *fii e* 246 etc. Și la Nanu se găsește *î* și *y*, fără să putem vedea totdeauna rațiunea acestei diferențieri; el mai întrebuințează pe *î* și după consonante la sfârșitul cuvintelor (§ 41 a). Bartoli întrebuințează semnul *î*, dar și *i* când urmează vocală, *j* (*i* consonantic) și *i* + voc. (= *ii*). Despre Gartner și ceilalți v. partea bibliografică. *î* se păstrează la sfârșitul cuvintelor după vocale, ca și la noi: *boî* ^{15/18}, *oî* ^{15/18} etc. Forma *ma* ^{5/26} alături de *mai* e preromană. La începutul cuvintelor se păstrează deasemenea ca și la noi: *îe* «el»,

î e s î «ieși» etc.; numai ET apare sub forma *e*, ceea ce ne face să credem că nici vechea noastră conjuncție *e* «iară» nu trebuie cetită î e. Foarte clar rostea Belulovici pe î intersilabic, prin care evită hiatul de câte ori vocala precedentă eră *i* sau *e*: *stiîe*, *fiîe*, *fiîa*, *criânîiîe*, *napuliiîón* etc. La alți autori acest î nu apare atât de consecvent.

Proteza unui î înaintea de *i* o găsim în îi <IRE și îi rime <«inimă»; ea lipsește în in k e, i s t u și în toate împrumuturile streine: *igr e' î*, *imbatî*, *imen*, *istina* etc., și la împrumuturile nouă începătoare cu *e*: *eredit e' î*. La alți autori se găsesc însă și unele din aceste cuvinte cu î protetic. Astfel Bartoli atestază forma *jinca* (-k e, -g a) S. Gb. Gd. B. C. Sc. L. N. și *jigra J.* (alături de *igra S.*); *yistina* la Weigand I 244 și Gartner < *cr. istina*, *Yistrie* la Weigand I 244 < *cr. Istrije*, *it. Istria*, *yizbe* «odaie» (Gartner) < *cr. izba*. Proteza lui î înaintea de *i* se găsește și în dialectele croate, cf. la Bartoli *jiglo* ^{1/2}, *jiskat* ^{2/1} etc. În *craîneț* (Weigand) «din Craina» < slav. *Kránjĕc*, *cráil'estvo* (Ive) «împărăție» < slav. *kraljestvo* și *štaî η g e* (Gartner 108) «prăjină» < *cr. štanja*, î s'a degajat din consonanta muiată următoare, răsunând înaintea ei (cf. dacor. regional *streik'e*, *oik'* etc.). În *îuv e* < *UBI*, avem, ca la Dacoromâni și Aromâni (§ 196), proteza veche a unui î, care la Megleniți apare și în *îundi*; cf. și Bartoli, *Das Dalmatische* I 282.

În diftongul *ie*, î se pierde în forma *mev* «mieu», cu plur. *mei'* «miei»; cum și la Dacoromâni se aude «meu» și mai ales pluralul «mei», se pare că avem a face cu o orientare veche a lui MĚUS după MĚA, pricinuită, la plural, și din cauza omonimiei cu *miei* < *AGNELLI*. Bartoli citează din N. și L. forma *articulată* *boî* în loc de *boîi* S.

Numai aparentă e apariția unui *l'* în loc de î în cuvinte ca *fl'er* «fier», *pl'er de* «pierde» etc.: în asemenea cazuri *l'* s'a intercalat între labială și î (§ 88), înghițându-l apoi pe acesta.

Dispariția lui î în *ut* a «uită» e de asemenea înșelătoare: și la noi s'a conjugat odinioară *ut - ult* a (generalizându-se formele cu *i* și asupra cazurilor accentuate pe terminațiune), iar la Istroromâni **ul'it - ut* a (generalizându-se tulpina *ut -* și asupra rizotonicelor). Istroromânescul *lu* corespunde dialectalului nostru *lu*, nu lui *lui* și n'a avut niciodată î (§ 213).

O.

§ 43. Vechiul *o* a suferit puține schimbări la Istroromâni. Dimpotrivă, foarte adesea întâlnim la ei *o* în locul altor sunete dacoromâne și adică:

în loc de <i>a</i>	§ 10
în loc de <i>e</i>	§ 31
în loc de <i>oa</i>	§ 45 și
în loc de <i>u</i>	§ 48

o — a

§ 43^a. Bartoli dă din Jeiăni forma *palenta* «polenta», rostită tot cu *a* și când Jeiăneanul vorbește croățește (*mehko kakopalenta*), cf. și § 44^a. Forma *palenta* se găsește și la Slavii de lângă Albana (*Pagine istriane* VI no. 1-2). Asimilare față de *a* următor avem în pasăda ⁴/₉₀ (it. *posata*) și în *tavaie* (it. *tovaglia*).

o — ă

§ 44. Prin disimilare față de *o* precedent, avem *soră* r ⁴/₂₅ (forma *soror* la Maiorescu și Glavina poate fi dacoromânism), ca la Aromâni. După labiale, în *bărse* <it. *borsa* (cf. § 47^a). La Glavina aflăm și forma *întrat*, care nu pare a se fi dezvoltat pe cale fonetică din *ontrat* <cr. *ontrat*, ci, după ce cuvântul a fost analizat, prin etimologie populară, în *untrat* (Ive 7, *urtrat* Maiorescu), un *a* fost înlocuit prin *în* (același caz deci ca în dacorom. *încrop* e *uncrop*). Prin asimilare regresivă s'a născut din *utorăc* J. (<cr. *utorak*) forma *utărăc* Sc. (la Bartoli). În cuvântul *bătun* «bold» (Maiorescu) sau, mai exact, *batun*, nu avem a face cu trecerea lui *o* în *ă* pe teren istroromânesc, căci ital. *bottone* apare sub forma *batun* și la Croați, de la care l-au luat Istromânii (Bartoli, P. 40); tot astfel *brdonal* «bărnă groasă care suportă coperișul» (Bartoli, P. 41, alături de *brdunale* la Weigand) e a se compara cu cr. *brdun*, *brduníc* (alături de *brdonal*) <it. *bordone* (Bortoli, P. 41). Maiorescu susține că la Schitazza se zicea *batez* alături de *botez*, pe când în alte părți se întrebuintează sau o forma sau alta. Forma cu *a* — dacă nu e plăsmuită de Maiorescu sau, mai probabil, un italianism — ar putea fi veche (BAPTIZO), ca la Aromâni (*bătedzu*, *pătedzu*) și la Megleniți (*bătis*).

o — u

§ 44^a. La verbele cu *o* în tulpină avem același raport între *o* accentuat și *u* neaccentuat ca la noi: *dore-dure'*, *mor-murí*, *nsornsură*, *port-purtă*, *poc-pute'*, *rog-rugă*, *zoc-zucă* și *dorm-durmí* (ca în Transilvania). Excepții în § 48. Șovăire la verbele derivate: *durmive'i* dar *portave'i*. Păstrarea lui *o* neaccentuat în *coțén*, *coțeț* «coacem, coaceți» dovedește că mutarea accentului pe terminație este de dată relativ recentă; cf. și *surbí* (Ive, Bartoli din J. alături de *sorbí* Maiorescu, Ascoli, Nanu), (*o*) *ducl'ă* S. B. N. «deocheà» (chiar și *dúcl'a*, alături de *odocl'ât* Sc. *docl'ă* Popovici), *cuperí* J. Sc. (dar mai răspândit *coperí* S. Gb. Gd. B. C. L.), *respul'ă* J. Gb. Gd. C. L. Sc. (dar *respol'ă* S.), *cumarăcu* J. (față de *comăcu* S. Gb. Gd. B. L. Sc.).

Trecerea lui *o* în *u* în poziție neaccentuată în cuvinte de origină streină o întâlnim numai în cr. *fjorín* > *fjúrín* (dar *fjórín* la Gartner și Weigand) și în it. *polenta* > *pulentę* (și la Glavina cf. însă § 43^a). La alții autori mai găsim: *mu r e' i* (Weigand, Nanu, față de *m o r e' i* în textele noastre < cr. *morati*, *bugăt* (Nanu, Gartner 657, corectat de Marotti ap. Bartoli P. 41 în *bogat*); lui *r o p ó i* din textele noastre (§ 10) îi corespunde derupoi la Glavina IV; cr. *osušiti* a dat *osuší* J. Gb. dar și *ususí* B. (poate prin influența sinonimului *uscă*), verbul *loží* Gd. (< *lăží* § 22^a) apare și sub forma *lují* L. Cuvintele *du η ke* (Weigand) alături de *do η ke*, *ru ž e* (Gartner) alături de *ro z e* și *con tr at* (Gartner, Ive) alături de *cun trăt* au schimbat între *o* și *u* și în limbile din care au fost împrumutate (cf. ven. *donca* — cr. *dunke*, cr. *roža-ruža*, ven. *contrato* — cr. *kuntrat*); lui *s p o t e' i* se din textele noastre îi corespunde la Maiorescu *s p u t e' i* se (care însemnează «a-și bate joc» — germ. «spotten» — și nu «disputieren» precum îl traduce Byhan, cf. Bartoli P. 24). Despre schimbul între *o* și *u* cf. și Bartoli P. 20.

o — uo

§ 44^b Inițialul *o* se pronunță, ca la noi în multe regiuni, adesea ca *uo*. Eu n'am putut distinge o astfel de rostire în graiul lui Belulovici și ca mine n'au remarcat-o cei mai mulți cercetători ai graiului istoromân. O găsim însă notată la Schück 214, care citează din Jeiani *u' p t* și *u' o k l u*, dar mai ales o aflăm la Bartoli, și nu numai în cuvinte de origine latină, ci și în împrumuturi din croățește (*u o s ă n*, alături de *o s ă n*, *u o n* «el», *u o k o* «ochiu» etc.). Pe cât se pare însă rostirea *uo* în loc de *o* nu e regională, ci individuală, încât nu putem arăta condițiile în care apare, ci trimitem la cuvintele începătoare cu *o* în Listele lui Bartoli.

OA

oa — o

§ 45. Una dintre cele mai caracteristice legi fonologice ale dialectului istoromân este reducerea diftongului *oa* la *o*. Că avem de fapt a face cu o «reducere» și nu cu stadiul etimologic ne dovedește cuvântul *fâr e* «afară»: lat. *ADFORAS* > **afoară* (formă păstrată încă la Aromâni) > *a f a r ă* > *istrorom. fâr e*. Dacă *o* din *more e* ar fi continuarea neschimbată a lui *o* din lat. *MOLA*, atunci am avea **foră* < *FORAS*; forma *fâr e* presupune însă un *foară* anterior, comun tuturor dialectelor, al căruie *oa* s'a schimbat, după labială, în *a*, în urma unei legi fonologice valabilă numai pentru dialectele istoromân, meglenit și dacoromân. (Nu cred că dacorom. *afară* și *istrom. fâr e* să continue pe *FARAS* în loc de *FORAS* pe o inscripție pompeiană

CIL. VI 13070). Tot astfel va (pers. 3 sing. ind. a verbului *v r e*) se explică dintr'un mai vechiu *v o a* [r e] < VOLET. De-odată cu *oa* (din *o* lat.) a trecut în *o* și *ua* din lat. -LLA precum dovedește istrorom. *o ța* < **o* *a* *cea* < ILLACCE (cf. dacor. *înc-o* *a* *ce*). În *a c m o țe* dimpotrivă, *o* este original, judecând după formele fără metafonie din celelalte dialecte (mezl. *c m o ți*); înainte de -*ce* metafonie nu s'a întâmplat în românește. Dacă în *io - m zis* $\frac{4}{12}$ < *io a m zis* avem a face cu aceiași reducere a lui *oa* > *o* sau cu contragerea lui *o + a* > *o* (§ 98) e greu de hotărît.

Exemple: *code* $\frac{39}{12}$, *coza* $\frac{30}{6}$ «coaia (= pielea)», *folele* $\frac{19}{32}$, *fome* $\frac{11}{2}$, *mora* $\frac{22}{36}$, *nopte* $\frac{6}{15}$, *porke* $\frac{10}{43}$, *prope* $\frac{18}{47}$ «aproape», *socra* $\frac{20}{18}$, *sorețu* $\frac{33}{1}$ «șoarecele», etc., — apoi în forme flexionare: *copte*, *corne*, *morte* $\frac{25}{20}$, *osele* $\frac{31}{2}$, *pițore* $\frac{8a}{15}$, *tota* $\frac{4}{60}$; *coțe* $\frac{9}{2}$ «coace», *dore* $\frac{31}{12}$, *more* $\frac{35}{1}$, *nsore* $\frac{9}{32}$, *pote* $\frac{4}{15}$, *port* $\frac{16}{74}$, *roge*, *scole* $\frac{9}{30}$, *zore* $\frac{6}{34}$ «jură (joară)», etc.

oa — u

§ 46. În *tute trei* $\frac{4}{27}$ «toate trei» avem a face cu prefacerea lui *o* neaccentuat în *u* — ca în arom. *tute* și în masculinul *tustrei* — întâmplată înainte de ce *o* să fi fost metafonizit în *oa*.

U.

§ 47. Afară de câteva cazuri sporadice în care *u* apare în locul altor sunete dacoromâne precum: < *ă*, *â* §§ 23 și 24, < *o* § 44^a, < *oa* § 46, și de cele câteva cuvinte în care în loc de *u* apare vocala *o* (§ 48), nu avem schimbări față de dialectul dacoromân, decât doar menținerea lui *u* final în pers. 3 plur. a verbelor (mai rar în pers. 1. sing.).

u > ă

§ 47^a. După labială, în *fărminant* < it. *fulminante*, cr. *fulminant* (la Gartner 1132: *furminant*). La Bartoli avem *frmentin* J. < **fărmentin* (§ 14) < ven. *formentin*, *frniga* C. «furnica» < *fărniĝa* (*fărniĝ* Popovici II $\frac{19}{1}$) < *furniga* (*furniĝ* Popovici II $\frac{18}{27}$). Grupa *un* apare ca *ăn* în (cr. *izručiti*) **zrunți* > **zrănți* > *zrnți* $\frac{4}{31}$ *

u — o

§ 48. În poziție neaccentuată avem *o* în loc de *u* în *coptór* (dar *kuptor* la Maiorescu și Rakovec $\frac{59}{30}$), *conoste* (și la Bartoli în B., față de *cunosc* în J. S. Gb. C. L. Sc. R. și Weigand II $\frac{4}{16}$) și *sorăr* (< *soror*, dar *surăr* la Weigand II $\frac{2}{1}$), prin asimilare regresivă. În *zor* (e) $\frac{6}{34}$ «jură» avem același caz ca în «joară» ardelenesc:

după analogia unor verbe ca *jucă - joc, purtă - port* etc. s'a luat *jură-jor*. Ca și la noi, *u* inițial neaccentuat (cf. *osteni < usteni* etc.) în împrumuturi din slavonește devine uneori *o*: cr. *udovac > o do v ă ț*, cr. *udovica > o do v i ț ę* (dar: *u do v ă ț*, *u do v i ț ę* la Gartner), cr. *utopiti > o to p i*; în căteși trele cazurile schimbarea aceasta poate să se datorească influenței asimilatorice a lui *o* următor. La Bartoli și cr. *nabrusiti > ne bro si* Sc.

Nu tot atât de precisă ca în rostirea lui Belulovici e deosebirea între *o* și *u* neaccentuat la alți Istroromâni. Astfel bunăoară Bartoli ne asigură că în gura lui Peré Baco din Susnievița *u* accentuat sau lipsit de accent e foarte deschis. Aceasta va fi cauza de ce mulți dintre dialectologi au auzit *o* unde eu am distins *u* și unde *u* e îndreptățit și fonologiceste. Astfel găsim la Sajovec: *morí*; la Ascoli *ž o c á* 64, *port á* 64, *pot é* 64, *rog á*; la Maiorescu: *dor út*; la Ive: *pot út*; la Gartner: *scol á* 952, *torn á* 1194, *port á* 622, *rog á* 1304; ultimul cuvânt îl îndreaptă Marotti (ap. Bartoli P. 73) în *rug á*, dar în textele lui Marotti găsim: *cu aco* 71 «cu acu», *fațolo* 72, *dormí* 47, *morí* 75, *no fumei* 48, *covintenda* 6 (dar *cuvintu* 5); la Weigand avem *morire* II ¹²/₄ (dar *murí* II ¹²/₁₃), *port á*, *pot út*, *port ș ę* «purcă» (și la Gartner), *poști n ę* «pustie» < cr. *pustinja*, *š ka pol ę i t* II ⁷/₇ < cr. *skapulati*, ven. *scapulăr*, *portoats* I 248; la Bartoli, în texte, *scol á ț - ve* ²/₂₂, *rogat* ¹/₁₇, iar în Liste *col ú bu* J. «cuib», *dormí* B. (și *durmí* tot în B., ca în toate celelalte sate), *rog á* J. (dar *rug á* S.), *bonbăcu* S. (față de *bun- J. Gb. B. C. Sc.*), *točí* S. (dar și *tu ț ę* S., tot *tu -* în Gb. Sc. și N.). Tot cu *o*: *coruna* L. Destul de des întâlnim în Listele lui Bartoli *-o* în loc de *-u* final (dispărut une-ori): *noi aremo* Gd., *neca credo* Sc. (dar *io cred* Sc.), *cuñădo* J. S. N. (articulat *cuñădu* S.), *numero* (și *lumero*) ur J. N. (cf. ven. *lumero*), *spuremo* Gb., *nostro* J. Gb. Gd. B. C. Sc. (alături de *nostru* S. L. N.), *vostro* C. Sc. (față de *vostro* L.), *muto* N. (forma mut e negată), *mevo* J. S. Gb. L. «mieu»; unele din adjectivele și pronumele citate ar putea fi forme neutrale în *-o* (§ 128); cf. și la Ireneo: *Domno*, *Uraco* «dracu», *vino* «vin».

u : —

§ 48^a. Prin despărțire greșită, cr. *u n ù k* fiind înțeles ca *u(n) nuc*, a dat naștere formei *nuc* «nepot».

— : u.

§ 49. *U* final s'a menținut la Istroromâni după unele grupe consonantice, cu deosebire după plozivă + *r*, *l*, *l'* *n*: *ăntru*, *ănuntru*, *codru*, *cumatru*, *lucru*, *mistru*, *negru*, *socru*, *vostru*, *âflu*, *oclu*; *ămnu*; dar și *ăvdu*, *căptu* ¹⁷/₆, *steptu*

¹¹/₈, istu (formă articulată?). S'a menținut de asemenea când eră articol de ex.: cã s u ⁷/₂₇, crã l' u ¹⁶/₁₃ etc. (§ 120 g), și ca terminațiune a unui caz al declinațiunii: za merindu ⁵/₁₉, ănzdolu, na sustru, etc. (§ 127). Regulat apare în pers. 3 din plur. ind. prez. și restrictivul viitor: fã cu, zicu, ăvdu, hitescu, lozescu etc. (§ 153); veriru ⁸/₄₄ zecopeiru ³/₂. În pers. 1 sing. ind. prez. avem, mai rar, forme cu -u păstrat: mësuru ⁷/₃₈, rogu ⁵/₃₁, cã d u ²/₁₀, țeru ³⁰/₁₀, vedu ¹⁷/₇, stivu ¹⁵/₂₉, rãmaru ²⁴/₂ (tot astfel la Rakovec: potu ⁵⁹/₂₉), față de formele, mai obicnuite, fără -u: mără η c ³⁹/₆, fã c ²²/₂₃, nsór ¹⁷/₁₆, zic ⁴/₇₄, plã η (g) ¹⁷/₄₂, vi η g ²⁴/₆; regulat se găsește în pers. 1 sing. după ăv, ev, iv (din a u, e u, i u): dãvu, stãvu, lãvu, bev u, stivu și lipsește la verbele în -esc: cuhesc ⁶/₂₂, gastigesc ¹⁴/₁₁, moresc ⁸/₄₃, mislesc ¹⁰/₆, obrnesc ²⁴/₈, paresc ⁸/₁₁, snazesc ¹/₁₃; de remarcat că Belulovici, când îl puneam să-mi conjuge verbele, formă pers. 1. fără -u; dacă-l întrebam bunăoară apoi: «cã d u, nu cã d?» îmi răspundeă «cã d u, ali cã d». Totdeauna fără -u sunt formele restrictivului: aflâr ⁴/₆₀, finír ²³/₃₁, zesluzír ¹²/₁ (§ 157) și ale participiului trecut: uscãt ²⁹/₄, batút ¹⁸/₃₁, uțis ²²/₂₃, lins ¹⁵/₁₈, plãns ⁴/₆₃, scuns ⁴/₃₁, copt ¹⁷/₂, fost ¹/₂₅, durmít ⁹/₁₉, cuh e' it ²/₂₁. Dintre ceilalți cercetători remarcăm formele cu -u la pers. 1 sing. ind. prez. la Ascoli 69, la Bartoli numai tremuru B. C., tremuru N., alături de tremur Gb. Gd. Remarcabil e urșerpu S., care ar putea însă fi și forma articulată, după § 209 e.

§ 50. Incolo -u final a dispărut, ca și la noi, și nu numai după consonante simple (ăc, arét, (a)rmâr, ăsir, ăt, avlât, ănmestít, fil', etc.), ci și după grupe consonantice ușor de rostit (ămprins, ăns, bedast, blãtn, boln, cãnd, copt, corb, corn, divl', domn, guânt, hlamúnd, iãdn, lemn, libr, mai mund, nenavidn, pemínt, porc, poredn, prevt, scãnd, vãrț, vipt, vrh, vridn, vrt, zãlost, zãlostn), apoi în cazuri ca ro is, căruia îi corespunde la noi roșu (alături de roș; în Listele lui Bartoli însă găsim și forma nearticulată roișu J. C. roižu L.) — Amuțirea lui -u trebuie să fie relativ veche, în orice caz mai veche ca dispariția lui l final (§ 79), căci avem cã (<cal < calu), sat ú (< sãtul < sãtulu), dar nu atât de veche ca rotacizarea lui ñ intervocalic, căci avem a s i n u > a s i r u > ă s i r. Numai în articolul nedefinit UNUS (nu și în pronumele UNUS) -u final trebuie să fie amuțit foarte de vreme, căci avem — cel puțin în graiul lui Belulovici — totdeauna un (un cã, un om), față de pronumele ur. Deoarece și în documentele noastre cele mai vechi u n apare nerotacizat și se scriă fără ʔ sau ʔ final, e probabil că în acest cuvânt u final a dispărut foarte de vreme și adevărat devenind mai întâiu u șoptit și amuțind mai în urmă, ca în celelalte cazuri ale amuțirii lui u final, ci prin sincopare în poziție protonă: ù n u c á l u > un calu ca *OBSUCATUS > ùsucátu > uscat. —

Despre căderea lui *u* în luă > lă, luat > lăt cf. § 170. La începutul cuvântului *u* dispare adesea în articolul nehotărît un (cf. Listele lui Bartoli).

U

§ 51. Un *u* semivocalic nu există în graiul lui Belulovici: în locul lui apare sau *v* — într'un singur caz *i* (§ 52) — sau nimic. Normele după care *u* a dispărut sau a devenit consonantă sunt foarte greu de constatat. În cele următoare voi da mai mult o descriere a stării de azi, așa cum se prezintă în textele de față, decât o explicare a schimbărilor fonologice.

La alți autori găsim însă și forme cu *u* (*u*): bou Ireneo, dau Ive 15, în Listele lui Bartoli aflăm: neu Gb. C. (forma articulată?) neu Gd. nevu J. L. Sc., nou S. Gb. B. C. L. Sc. nov J. novo Gb., ^uov N. B. Gb. L. ov S. L. ^uo^u B. ou Sc. C. ou Gb., rău J. S. (articulat rvu J.) rev C. B. revo Gb. reo B., sev S. B. C. šev S. seu N. a sevo J. L. se (še) Gb. Sc. S. «său», šev S. sev S. Gb. J. seu N. «seu», stău S., štau S., steu N. «stea», nu-štu J. nu-stu N. nuštiv Gb. nuštiva Gd. nuštivu štu B. nuštiu C. stivu L. nuštivu Sc., tevo S., pāvugu Sc. paugu L., mevo J. S. Gb. C. mev S. B. meu N. me S. C. Sc.

u — i

§ 52. În loc de *u* apare *i* în ziia ²/₃ «ziua». Probabil că avem a face cu o formă nouă, plăsmuită din zi + art. a; în hiat s'a intercalat un *i* (cf. § 42).

u > v

§ 53 a) *u* între vocale trece regulat în *v*: dova ⁴/₁₄ «a doua», nove ¹²/₉ «nouă (fem. lui nou)», ovu ³⁷/₂ «oul», cf. și cr. baul (< it. baule) > bavul «geamantan» Bartoli P. 40; și în graiul localnic italian se intercalează un *v* între vocale: šuva «sua», duve «due» (Bartoli).

b) În diftongul au și eu + cons.: avlut (*aulat) «aluat», avzi (la Ive auzi 6; la Popovici II ⁴³/₂₈ chiar forma uzit, care aduce aminte de meglenitul uzot; la Ascoli 69 curioasa paradigmă: audu, avzi, aude, avzimu, avziș, audu), cavtuă (la Maiorescu 91: «caut și cavt: *v* se pronunță abia, cu toate acestea mai mult decât *u*»; la Mar. 62: kauta.ta; despre captuă cf. § 61), prevt.

c) Adesea, la sfârșitul cuvintelor, ca partea din urmă a unui diftong: asev ¹⁸/₇ ³⁷/₂ «al său», atev ⁷/₃₆ ¹⁸/₁₀ ³¹/₃ «al tău», brăv ²⁹/₃ «brâu», grăv ¹⁸/₁₇ «grâu». Cf. § 55.

—: $u > v$

§ 54. a) Formele verbale «beu, dau, iau, stau, știu» apar sub formele: bevu ¹²/₄₄, dăvu ⁹/₁₀, lăvu ¹⁵/₃₆, stăvu ⁶/₆, stivu ⁹/₂₉. Sau că dau etc. a devenit dăv (după § 53 c), la care s'a adăogat dezința -u, sau, pe când se pronunță încă bisilab, între vocala precedentă și u următor s'a intercalat în hiat un u, care la Istroromâni s'a prefăcut în v (§ 53 a). Tot astfel stivút ⁵/₂ «știu» și iuvę ⁴/₄₈ <* i u u ă < i u ă < UBI (la Bartoli iuva în toate satele; numai în C. și i u a i fost). Dimpotrivă VIVUS a dat vi i u ¹⁴/₄₃ sau vi i ⁴/₄₃ (§ 55).

b) Verbul ută «a uită» apare și sub forma v ută. Exemple: roditel' vutăt-a-v ⁴/₆₇, nu vută ¹³/₁₀ (alături de nu ută ⁴/₇₄, ⁷/₄₂, ver ută ⁷/₄₂, mpo i utăt-a ⁶/₁₅, -m utăt ⁸/₄₁ si utăt-a ¹²/₂ utăt-s-a ⁸/₄₀ etc.; la Bartoli: utăt J. S. C. L. Sc. N. vutăt Gb. io-m vutăt B. vutăt Gb.). Explicarea pare a fi următoarea: OBLITARE a dat ultă (formă care se găsește și în textele noastre vechi); la Istroromâni l înainte de consonante a dispărut (§ 79); de sigur însă că înainte de a amuți se prefăcuse în u (ca la Croați), deci ultă a devenit u ută, iar acesta u ută > v ută. În formele accentuate pe tulpină (OBLITO > *ul'it) acest v- nu e motivat și se pare că aceasta e cauza că verbul «uită» apare azi când cu v când fără v inițial. Nu este însă exclus (cf. cazul invers în § 61^e) să avem a face și cu proteza unui u (devenit v) înainte de u inițial (deși ea nu se găsește bunăoară la uscă, uți de etc.), ca în graiul croătesc din partea locului (cf. uvvi ¹/₂₃, uon ¹/₂₄, uura ²/₂₈ la Bartoli). Această proteză se găsește adesea — deși nu în mod regulat — înainte de o inițial (ca și în multe regiuni dacoromâne), precum se poate ușor vedea în materialul lui Bartoli la cuvintele începătoare cu o-, cf. § 44^b și v oltar ³/₁₄ alături de oltar ³/₁₂ (în textele lui Bartoli).

c) Când pron. o urmează după un cuvânt terminat cu o vocală, vedem că între cuvântul precedent și între o se ivește un v: nu -v-o vęde ⁴/₃₁, si-v-o znțit-a ⁴/₃₅ neca-v-o puru ⁴/₄₈ etc. (dar: l-er o dă ³/₄ l'-o duțe ¹⁸/₂₃ etc.). S'ar părea că avem a face cu intercalarea unui u > v în hiat, ca în cazurile citate sub a.); de fapt acest v este însă etimologic și el s'a menținut după vocale, amuțind după consonante: ILLAM > u ă > u o > v o. Scrierea v-o în textele noastre nu e deci exactă și ar fi trebuit să scriu v o. Existența pronumelui vo alături de o a făcut ca și articolul nehotărît o (< UNA) să apară uneori sub forma v o (textele lui Bartoli ⁴/₂₈).

d) Tot astfel am scris în textele noastre a -v și nu a v în pers. 3 din sing. și plur. ind. prez. a verbului ajutător «avea», alături de care aflăm tot atât de des forma a. Pe când notam textele, mi se părea, ca și la v-o, că acest v e intercalat în hiat. Dar forma a v se găsește și înainte de consonante (mai rar înainte de labiale) precum, dimpotrivă, forma a se întâlnește înainte de vocale. Se pare că raportul original eră:

a pentru pers. 3 sing. și a v < a Ț pentru pers. 3 plur.; el a fost tulburat la Istoromâni (ca și la noi de altfel, unde găsim, în diferite regiuni, el a u fost și ei a fost); astăzi se întrebuințează promiscue, precum ne dovedesc următoarele exemple (scoase toate din bucata 4):

î â le... s - a v pogovare'it ... (î e) av zít - a v tot ț - a v î â le ga ne'it... î â le vut - a frike... î â n - a vrut... ț - a v î â ga ne'it... l' e î a fost... s - a mele sor â' r pogovare'it... (î â) zis - a v ke... (î â le) a v zberít..., s - a î â le... marítat..., stát - a v î â..., î â ramâs - a v cãse... și s - a poide'it ..., î e falít - a v tuđe vreme..., î â - v (< î â av) rodít..., (î â le) fost - a v la î â..., (î â le) fost - a v pre..., (î â le) l' - a v scuns..., (î â le) l' - a v - o (s. l' - a v o?) lât..., (î â le) pus - a v - o (s. pus - a v o?)..., (î â le) hitít - a v - o (s. hitít - a v o?)..., î e mes - a ribe loví..., î e ve zút - a v țasta... lât - a v - o... si - vo zrnít - a lu..., (î â le) pisé'it - a v lu... k - a v nascút (î â)..., (î e) s - a v cãro disperé'it..., î e - v (< î e a v) bire mislít, n - â pisé'it... n - â vrut..., (î e) steptat - a v o vote..., (î e) fost - a v cãse..., (î â) a rodít si (î â le) a nãzat pisé'it... c - a v lu î mu l' ere rodít..., țãsta - v (< țãsta - a v) fost..., cum - a v î â le fost..., pisé'it - a v lu... c - a v nascút (î â) când - a î e... verít..., flât - a v (î e) se mul'ere..., a v si (î â)... fost..., mul'ere - v (< mul'ere a v) rodít..., sor â' r a pisé'it... c - a v (î â) un... rodít..., î e s - a v cãro reziadít..., mul'ere - v un... rodít..., î e pisé'it - a ke..., (î e) vãvic - a fost..., (î e) mislít - a dupa..., a v î â rodít, (î e) s - a pus..., (î e) mislít - a..., (î e l') cãn - a fost..., (î e) a v tustréi polovít..., î e fost - a ca..., (î e) l' - a lu... dât..., î e l' fost - a betãr si obolit - a v si... l' - a - nme țave'it... si l' - a v spus... l' - a î e l' flât... l' - a î e l'... gojít si l - a lasât... ț - a î e l' vrut..., î e l' murít - a v, î e l' a zivít... ț - a putút, î e l' l' - a v dât..., î â l' - a v musât zehvalít..., (î â) l - a v rugãt si plãns - a, (î â) l - a v lasât si facút - ãl' - a tã ț - a v î e vrut..., î e vutãt - a v țe l' - a v țe l a... zis si obrnít - s - a î e... si ocamenít - a v, s - a pl'erzút î e..., (î e) s - a v spravít si mes - a v, (î e) l - a v ãntrebãt..., î e spus - a v cum..., î e l' - a v zis..., când - a î e verít, l' i - s - a vezút..., (î e) mislít - a v ke... s - a v obrnít si ocamenít - a, s - a v î e l' pl'erzút..., î â mislít - a v iuve... si zis - a v, î a l' - a mes... l' - a spus cum - a v î â pl'erzút..., a v țe l' fr â ț obrnít - se si s - a v pl'erzút..., când - a î â colo verít, avzít - a v de... si k - a v (î e l') plãns, (î â) mes - a v (sau: mes - a) sus..., (î e) s - a zãlic strasít si scapãt - a cã..., (î e) l' i - s - a lasât..., (î â) verít - a v si... ontrat - a v pomislít..., (î e l') a v vãl'e ozivít... ț - a v fost..., (î e l') verít - a la..., (î e) a fost..., (î e l') fost - a..., mes - a î â si trupít - l - a v cu..., î e s - a zãjno rezlegãt..., (î â le) a v ocoli fost..., verít - a v dvan áist..., (î e l') ntrebave'it - a v - o (s. - a v o?)..., î a n - â vrut, zis - a ke..., mes - a î e l' si mes - a v ãn..., (î e l') zivít - a v nuscãt..., când - a v î e l' verít, facút - a v debla si lasãt - a v țesta..., (î e) a vãvic cãntave'it..., când - a (î e) fost... î e - v (< î e a v) lât... l - a v tal'ãt si s - a tot oblatít, î e posnít - a v iadi - se..., (î â le) c - a v pisé'it c - a t a mul'ere nascút..., (î e) s - a v cãro rezve - selít... lât - l' - a... si mes - a, țere..., (î â) a v lor m â î e fost..., (î e) flât - a v - o (s. - a v o?) ... lât - a v - o (s. - a v o?)..., murít - a v î â, (î e)

cl'emât-a v seġe... si-ntrebât-l-a se..., ġ â l e pisiveġ'it-a ke..., (ġ â) nascût-a v o..., (ġ e) âl-a v viġ zgorit.

u > —

§ 55. In loc de «mieu, tău, său» și «bou» întâlnim me (me divl' ^{30/9}, a me divl' ^{30/11}, omu me ^{5/20}, me gospodâr ^{5/24}, ț-oġiu a me dâ ^{8/42}, morésc avê' me ^{8/42}, me vê ^{8a/22}, me pâr ^{11/8}, me nepír ^{17/10}, etc.), te (te gospodâr ^{3/4}, a te lucru ^{8/5}, rât tute ^{12/48}, etc.), se (se vrt ^{4/85} se țâțe ^{1/11}, etc.) și bo ^{9/2}. Explicația pare a fi următoarea: Precum la Aromâni, alături de forma *añeu*, s'a născut, după analogia pluralului *amel'*, un singular nou *amel*, tot astfel pare a fi existat, alături de (a) me v, (a) t e v (§ 53 a) la Istroromâni un singular analogic *(a) m e l, *(a) t e l, care a trebuit să piardă pe l final după § 79. Forma bo cu greu poate fi considerată ca urmașă directă a lui BOS, ci pare a fi un singular nou dela pluralul bo ġ; tot așa se va fi explicâna forma viġ alături de viġu ^{4/48}.

Tot astfel «au» apare adesea sub forma a (§ 54 d). Verbul ajutător «voiu» are forma oġ. Cuvinte de origine slavă, ca: gnoġ, raġ, roġ nu primesc pe u final. Ca întâiul element al unui diftong dispare u în lă «luà» și lât «luat» (cf. § 170). După Ascoli 54, 58 se zice me b o, dar bou me v, cf. și la Weigand I 245 me froate, dar fraotele me u. In Veglia: bou Ive Vegl. 186, dar te v, și to Feretić 15.

CONSONANTISMUL.

A. LABIALELE.

§ 57. Labialele n'au suferit—afară de câteva cazuri izolate—nici o schimbare. Ele au rămas intacte și când erau urmate de vocalele ġ și ġ accentuate sau -es, -is latin, deci: pi s â «a se pișà», pi ț or «picior», b ire «bine», fi «a fi», fil' «fiu», vipt «vipt», vir «vin», viru «ei vin», mic «mic», m «mi». Despre intercalarea unui l' și ñ în fl'er, pl'er de, m ñ cf. §§ 88 și 90. Tot astfel *viern(e)* a trebuit să se rotească *v l' e r m, care, pierzând pe v inițial, a devenit l' e r m N. B. C. Sc. S. (Ascoli, Gartner, Weigand); după prefacerea lui l' în ġ (§ 89) a rezultat ġ e r m L. (Maiorescu, Popovici I 55), iar, din contaminarea formei l' e r m cu aproape sinonimul gl'ista, a ieșit gl' e r m u J. (Popovici I 55, scris de Maiorescu g h e r m). Numai două cuvinte cu p urmat de ġ au la aparență labială schimbată: PECTUS > kl'e e p t (scris ch i e p t de Maiorescu), care s'a dezvoltat din pl'e e p t (formă auzită de Maiorescu în Schitazza, p. 33 n.; însaș existența lui l', care nu se intercalează decât între l a b i a l e și ġ, dovedește că avem să plecăm

dela această formă cu *p*) prin disimilarea *p-p*, > în *c-p*, și în *PĚCTINEM > ț ă p t i r. Pentru forma aceasta din urmă trebuie să presupunem un *KEPTINEM, metatezat în vremuri străvechi (*Dacoromania* III 380; Bartoli presupune că din cele două variante: *piaptir și č ă p t i r (din *kj-*), forma din urmă a învins, favorizată de slavul česalj, care avea un č inițial, cf. P. 30) Maiorescu, care însuș ne spune (p. 33) că labialele au rămas intacte, dă totuș formele i i p t și i i u, alături de v i p t și v i u. Ele — neatestare de nici un alt cercetător — sunt de sigur greșite. Dovada indirectă că Maiorescu a reconstruit aceste forme ne-o dă tot el, când în loc de ž i v e s c «trăesc» < cr. ž i v i t i, scrie v i v e s c și i i v e s c, fiindcă credea că acest cuvânt derivă din VIVUS, și când alături de v i r ă «vână» dă și formele i i r ă și ž i r ă, amândouă falsificate, în loc de ž i l e < cr. ž i l a: Maiorescu știa despre «rotacizarea» lui *l* intervocalic și despre rostirea dialectală dacoromână în în loc de v i n. În numele pers. Hil' nu avem aface cu un FILIUS cu labiala palatarizată (ca arom. hil'u), ci cu serbesc. hiljo «chior».

P.

p :—

§ 58. Lat. LACTUCA trebuie să dea în românește în mod normal *lătucă; forma lăptucă se explică printr'o neconținută apropiere etimologică de lapte. La Istroromâni se găsesc amândouă formele, cea cu *p*, ca la Dacoromâni, și cea fără *p* (cf. Listele lui Bartoli s. v.), care pare a fi străveche, căci dacă ar fi un împrumut nou din italienește, am avea *g*, iar nu *c*.

B.

b — v

§ 59. În Listele lui Bartoli găsim, alături de obicinuitul i ă r b e «iarbă» și formele i ă r v a J. i ă r v a Sc. (influențat de slav. trěva?)

b :—

§ 59^a. Grupul MBL a devenit *mn* în AMBULARE > ă m n ă (ca la Aromâni și Megleniți). Forma cu *mbl* (ca la Dacoromâni) e atestată de Ireneo (a m b l a c u D o m n o) și de Maiorescu din Jeaंनी (ă m b l u, ă m b l a).

—: b

§ 59^b. Intercalarea unui *b* între *m* și *r* se găsește în c ă m b r i ț a «cămăruță» < slov. kamrica (ap. Byhan), cf. încă și slov. kambra, Štrekolj, *Morphologie* 54.

F.

f — h

§ 60. Pe când în prâh «praf» < slav. (cr.) prah și vrh «vârf» < cr. vrh se păstrează h etimologic (devenit f la noi), în hlamúnd «flă-mând» avem trecerea lui f în h din pricina lui l următor. (Forma hlamúnd o atestă Bartoli din Gb. Gd. B. Sc., cea intermediară hlamúnd din S. L., iar flamúnd din J., din care sat e dată și de Maiorescu și Nanu). Alături de f ome avem h ome la Covaz 8, Maiorescu, Ascoli, Ive și Nanu. Maiorescu mai dă și hremăntă alături de fremență, fermentă. Cazul invers în § 97.

V.

§ 61. În rostirea lui Belulovici n'am putut deosebi decât un v bilabial, care având totdeauna această rostire nu a fost nevoie să-l redau printr'un semn deosebit. Cercetătorii mai noi, precum Weigand, Nanu și Popovici deosebesc între v (labiodental) și w (bilabial); cred însă că ei uneori au fost, fără să-și dea seama, influențați de speculații etimologice. În părerea aceasta mă întărește faptul că în i u v e scriu cu toții v, crezând probabil, ca Byhan (s. v.), că derivă din UBI VELIT, deși v în acest cuvânt s'a născut din u (§ 54 a); tot astfel găsim la Nanu și Weigand o ve «ouă»; cf. și nota la Weigand II ¹¹/₁ în *Bibliografie*. Weigand I 243—244 descrie pe w astfel: «c'est le w sonore labio-labial... p. ex. o a w d u, p r e w t, k o a w t u... En outre nous trouvons ce w entre deux voyelles comme un phénomène purement phonétique... št o a w u, je suis debout; št i w u, je sais; r e w u, mauvais; g r e w u, difficile». Gartner (p. 54) susține că după vocale avem a face cu un sunet care, pentru ochi (după mișcarea buzelor), apare ca v, iar pentru urechi (după impresia acustică) ca u; de aceea el îl transcrie cu ũ, indiferent de originea lui; în toate celelalte poziții (intervocalic, inițial, după consonantă) scrie v: bla ũ, fem. bla v e 102 «vânăt» < cr. bláv, blava, n o ũ, fem. n o v e 397 < NOVUS, NOVA, vi ț é 844 «vitel», s vi ț e 1148 «lumânare» < cr. sviča. Cu această descriere a lui Gartner se potrivește și scrierea w la Marotti de ex. a u v (ap. Bartoli P. 49). Bartoli P. nu distinge decât un fel de v.

v — g

§ 61^a. Numai la aparență, în gl' e r m «vierme», cf. § 57.

v — m

§ 61^b. O lege fonologică caracteristică dialectului istroromân — care amintește viu trecerea fonologică analogă albaneză (cf. INVITARE

> m ă s ó n, etc.) — e prefacerea lui *v* în *m* după prefixul *IN* (care poate dispărea mai târziu): (ă) n m e s t i «învești», (ă) n m e ț â «în-vățâ», (ă n) m i s â = în + visă. În împrumuturi din slavonește *v* se păstrează: ă n v r t i (ap. Byhan) < paleosl. vrătěti. La ceilalți dialectologi aflăm — regulat în Jeieni — însă și forme cu *v*, astfel: n v e ț â t J. (și la Weigand, Ive, Maiorescu) alături de n m e ț - S. Gb. Gd. B. L. Sc. N. m e ț â C., ă n v e ș t i t J. (ă n v e ș t i t Popovici II ^{75/22} alături de m e s t i t u II ^{82/77}, etc.), v i s â t J. v i s J. (o n v i s o t Weigand) alături de n m i - Gb. S. B. C. L. Sc. N.

Ca la noi, găsim și trecerea lui *vn* în *mn*: cr. ravnica > r a m n i ț e.

v — n

§ 61^c. Prin diferențiere față de caracterul labial și acordare cu caracterul nazal al lui *m* următor, *v* a trecut în *n*, în a n m n a t Bartoli (Texte) ^{2/8} < a v m n a t.

v — p

§ 61^d. Ca în Banat (cf. Weigand, *Jahresbericht* III 223), *vt* trece în *pt* în c a p t â alături de c a v t â ^{2/32*} «căută». Aceeaș schimbare o găsim în o p č â r S. B. C. Sc. N. și Weigand (o v ț â r și o f ț â r Popovici II 133) «cioban» față de cr. ovčar. Dar, din notițele lui Bartoli reiese că și Croații rostesc prin regiunile vecine o p t s e «oi».

v : —

§ 61^e. Dispariția lui *v* inițial o găsim, ca la noi, în diverse forme ale verbului ajutător «vrea»: t - e r p l ' e r d e ^{4/66}, n - e r p u ț e ' ^{4/66}, l - o r u ț i d e ^{4/29}, n - o i ^{12/37} etc., r e n, r e ș, r e ț i, r e ț, r e n, r e ț, r e ț și în r e b â ' ț < cr. v r e b a c (dar și r a b a c). Și grupa *vu-* apare ca *u* în u r (< v u r) «voiu aveâ» Marotti 75, u t - a v (< v u t - a v) «a avut» Bartoli (texte) ^{2/1} (cf. cazul invers § 54 b). Tot astfel a dispărut înainte de *l'* în l' e r m < v l' e r m § 57 și medial în grupuri grele de rostit în o ș o r «oușor» (Popovici II) < o v ș o r, s p â r t e «coș» Glavina V/149 < cr. s p r t v a. Pentru *v* final amuțit cf. § 55.

— : v

§ 61^f. In a s â v «așâ» (adj.) n'avem a face cu plusul unui *v* născut pe cale fonetică, ci *v* s'a ivit prin adăugarea unui element derivativ (§ 191). Cf. și cazurile citate în § 54.

M

m — b

§ 62. Din croatul može biti s'a născut prin asimilare regresivă *borebit (mborebit la Weigand II ^{2/9}) și apoi borbít (cf. și § 82^b).

m — n

§ 62^a. Grupul consonantic MN se preface, ca la Megleniți și dialectal la noi, în *nd* în SCAMNUM > scând.

Terminația persoanei I plur. din ind. și conj. prez. se termină în *n* în loc de *m*: *flân* «aflăm», *mezén* «mergem», *avzín* «auzim», etc. Această trecere fonetică e caracteristică nu numai pentru Susnievița, ci pentru cele mai multe sate istroromâne. Din Listele lui Bartoli rezultă că *-m* s'a păstrat numai în Jeiăni (*avém*, *rem*, *mežem*, *țirém*, cf. și *purtoṃ* la Nanu 34), în Gradinie și Grobnic, unde însă apare și *-o* la sfârșit (§ 48: *arem o* Gd., *staiemo* Gb., *spuremo* Gb.), iar în verbul «avea» și în Brdo și Costrceane (*arém*); în celelalte sate avem *-n* (*oáren* S. *arén* C. L., *áren* S., *staién* S. B. C. L.). La Ive găsim regulat din Brdo formele: *lasam* 2, *arem* 3, *maē'zem* 5, *kuvintam* 6, etc.; tot astfel ne asigură Popovici I p. 100 că *-m* se aude în Jeiăni și, în parte, și în Brdo. Maioreșcu dă *l(ü)ăm* 102 și *dăm* 107; Ascoli 62 are *tziremo* și *tzirem*; Sajovec are *odprostim* (din Susnievița); în Veglia e atestat numai *lessam* Feretić 15.

Explicarea acestei prefaceri a lui *m* în *n* poate fi dublă: sau avem a face cu o acomodare completă a lui *m* față de *n* următor în cazurile când urmă proumele *noi*, generalizată în urmă și asupra cazurilor când urmă alt cuvânt, deci *zis-am noi* > *zis-an noi* ^{28/7} (cf. în Glosarul lui Glavina: *țe mușate poljane are noi!* = *aren noi*); — sau avem, tocmai dimpotrivă, un caz de diferențiere înainte de labiala următoare, generalizat mai în urmă și înainte de alte consonante. Bartoli, în opoziție cu rostirea lui Belulovici, a auzit adică foarte adesea rostirea *np*, *nb* în loc de *mp*, *mb*, — o influență venetă la Istroromâni — (de ex. *ănprinde* S. Gb. B. L. Sc., *nbașerike* S. Sc., *bunbăc* J. S. — față de *bumbac* Gb. B. C. Sc., *cânpăne* J., *cunpară* J. C. Sc. N. — față de *cumpară* J. S. Gb. Gd. B. L., *cronpav* S. *zetenpít* C. etc., dar numai limba); tot astfel la Ireneo: *anbla*. Acelaș fenomen s'a putut produce și prin fonetică sintactică în cazuri ca: *io-n mes* Bartoli (texte) ^{4/20} (tot astfel: *io săn morta* ^{4/22}), apoi (din Marotti): *munkan vreda* 28, *io-n fost* 30, *rezbin vo* 36, *l-an vezut* 38, *l-am flat*, corectat în *l-an flat* 37 (dar și: *mežen* 11, *tèrlinzi*, *štaptan* 34, *fijenna miru* 34, odată și *mn*: *morejmna casa* 28).

În furniga J. (și la Maiorescu, Ascoli, Ive, alături de furniga din celelalte sate) avem a face cu o disimilare străveche a lui *m* față de labiala precedentă (*f*), ca la noi. În strint(a) J. S. Gb. Gd. B. Sc. (față de strimt \bar{e} N.), cu cunoscuta șovăire a grupului *nt-mt*.

m : —

§ 62^b Dacă, în textele lui Bartoli, găsim *av-nat* ^{2/5} în loc de *avmnat* avem a face cu acomodarea completă a lui *m* față de *v* precedent.

B. DENTALELE.

T

t — c

§ 63. Ca în timpuri străvechi (VECLUS < VET[U]LUS) și în timpuri nouă, pe teren dacoromân (Beclean, etc.), găsim prefacerea grupului *tl* în *cl* în cuvântul *pecl'ar*, care și în croățește se găsește sub formele *pètljar* și *pekljar* (= germ. Bettler). — Cf. § 95.

t — d

§ 64. Numai în *maimund* «mai mult» (Bartoli a auzit în Jeiăni încă rostirea *maimunt*), prin acomodarea progresivă a vocii, și în *stud* < cr. *štut* (= it. astuto).

t — ț

§ 65. În loc de *ști* avem *șți* în *cunoșți* ^{21/11} și *proșți* ^{40/1}. Înainte de prefacerea lui *ș* în *s*, aceste cuvinte trebuie să se fi rostit (ca, regional, la noi și la Aromâni) *cunoștși*, *proștși*, care apoi, după § 82, au trebuit să se prefacă în *cunoștși*, *proștși*. Avem însă *st* în *stivu* «știu», *mislesti* ^{22/6} etc. La Gartner găsim: *paștși* 562 (îndreptat de Marotti în *paști*, ap. Bartoli P. 68), *naștși* 672, *kreștși* 1008, *uștși* (alături de *uški*) 1111 și tot astfel *tseștși* 645 «acești».

t — ć

§ 66. După *n*, *te* se rostește *će* în *ănreńće* «înainte» (la Bartoli, în Jeiăni, chiar *renće*) și *măńće* (= vechiul nostru *mainte* < MAGIS ANTE). Remarcabilă e forma *țesći* «acești» ^{8a/24} etc.

t—ð

§ 66^a. Bartoli a auzit în Susnicvița rostirea — probabil individuală mai mult în loc de mai mult J.

t:—

§ 66^b. Dispariția lui *t* între două dentale o avem în *žâlosni* Weigand II ⁷/₅ < *žâlostni* (și *jâlosne* Popovici II ²⁰/₆, *jâlosno* Popovici II ¹⁰/₅); înainte de *č* în *cocoči*, din *cocotči*, pluralul lui *cocotič* Glavina; la sfârșitul cuvintelor, de sigur în urma unui fenomen de fonetică sintactică, ca și la noi, în *cân ai fos* Gb. (Bartoli) «când ai fost».

D

d—g

§ 67. Prin diferențiere față de *n* următor, apare *g* în loc de *d* în forma *božigúnak* în graiul lui Tercović, față de *božidúnak* (Bercarić).

d—t

§ 67^a. La sfârșitul cuvântului, *d* își pierde fonia în *nâzat* (și *nâzata*, *nâzate*) <cr. *názad*. În *pótcovę*, acomodarea vocii față de consonanta afonică următoare nu trebuie să se fi întâmplat pe teren istroromân, deoarece, alături de *pòdkova*, rostirea cu *t* se găsește și la Croați

d—z

§ 67^b. Asimilarea cunoscută și din dialectul aromân și din subdialecte dacoromâne, a lui *d* față de *ğ* — la Istroromâni *ž > z* — următor în cuvântul «deget», apare în *zâzet* (< *žâžet* < *ğeğet*).

d:—

§ 67^c. Ca la Megleniți și la noi, regional, amuțește uneori *d* final (prin acomodare față de *n* precedent) în cuvântul «când»: *căna* ⁴/₃₁, ⁴/₅₁, *cănăi* ⁴/₄₃, *cănveriri* ⁴/₇₄, *cănl-a* ⁵/₆, *cănm-a* ¹⁴/₁₀ etc. (față de *cânda* ⁴/₄₅, ⁴/₇₁, *când-l* ⁴/₉₀ etc. La Bartoli: *căn* Gb. Gd. B. Sc., *când* J. S. C. L. N.). În materialul altora găsim același fenomen în *măi m un* Weigand II ³/₇ < *măi m un d* și în *s can* Bartoli (texte) ³/₈ < *s can d*.

— : d

§ 67^d. Intercalarea unui *d* între *z* și *r* o avem în rezdronít (alături de rezronít ^{24/5}) și în zdrení < cr. izrenuti (zdrenít Marotti 6, zdrenítzi Ive 3). La Weigand mai găsim zdril «copt» < cr. zrel, zrio. (La Sârbii și Slavii din Maced. numai zdel zdril.) Fenomenul acesta pare a fi des și în graiul croătesc, căci la Bartoli aflăm sdrukami «cu mânilor», řdrepón me jnogami «cu coada între picioare» (alături de řrepon, řrukami, cf. și stramos, alături de sramos «rușine»).

S

s — ș

§ 67^e. Despre redarea lui *s* prin *ș* cf. § 81.

s — z

§ 68. La Sajovec găsim scrierea *zva ka* (în textele noastre *svaki*) cu acomodarea vocii față de *v* următor. Forma *mez* ^{59/11} (în loc de *mes* «mers») la Rakovec, pare a fi influențată de *meze* «merge».

s : —

§ 68^a. În astăre «astară = astăseară» < astsară < astăsară avem a face cu cunoscutul fenomen vechiu al amuțirii, prin disimulare, a lui *s* față de *s* precedent în grupul *sts* (cf. negustor, tustrei, etc.).

Dispariția lui *s* inițial o aflăm în următoarele cazuri: *pumă* «spumă» (Popovici), *bl'era* «sbieră» (Popovici I 59), *curt* (Gartner 718, îndreptat de Marotti, ap. Bartoli P. 56, în *scurt*), care poate fi o formă veche (*CURTUS*), ce se găsește regional și în alte părți ale teritoriului românesc, și *crilă s S.* (față de *scrială ș Gb. B. Sc.*). Dispariția lui *s* inițial s'a putut naște (ca și a lui *a* inițial) prin falsă analogie cu multele cuvinte care se rostesc fără sau cu *s* protetic.

Z

§ 69. În graiul lui Belulovici am putut deosebi un singur fel de *z*, îndiferent de originea lui, care e consonanta fonică perfect corespunzătoare lui *s* (§ 81).

z — g

§ 70. În *cute g* «cutez» (Nanu dă și forma *cute zu*) avem a face, nu cu o trecere fonetică a lui *z* în *g*, ci cu o formă analogică, plăsmuită din pers. *z* sing. *cute zi*, după modele ca *trăzi* — *trăg*.

C. LICHIDELE.

N

§ 71. *N* rămâne nealterat înainte de *f*, *v* (strein) și *m*: *ă n f a t i*, *i n v e ț e*, *ă n m e s t i*. Înainte de *k*, *g* se rostește velar; în textele noastre l-am însemnat cu η : *i \eta k e*, *m u \eta c â*, *p r i \eta g a*; îl distinge de *n* dental și Gartner, Weigand (care-l însemnează \tilde{n}) și adesea Bartoli.

n — d

§ 71^a. Numai în *mn* > *nd*: SCAMNUM > *s c â n d*, ca la Megleniți și, regional, la noi, prin diferențiere.

n — m

§ 71^b. În graiul lui Belulovici, regulat înainte de *p* (înainte de *b* lipsesc exemplele), chiar și în compoziții nouă: *ă m p o i*, *ă m p r e v â l e*, deci în opoziție cu observațiile lui Bartoli (cf. § 62 *a*), care însă în graiul lui Terc. a auzit și cu fonetică sintactică *u m b u r b e i ú t* (P. 40). În *f u r m i g e* (față de *f u r n i g e* § 62 *a*) «furnică» am putea avea forma veche sau o asimilare nouă față de labiala precedentă. Remarcabilă e forma *c a s m o* Gd. (față de *c â s n o* L.) < cr. *kasno*, cu o diferențiere puțin obișnuită.

n — r

§ 72. «Rotacismul», care în deobște trece de cea mai caracteristică lege fonologică a dialectului istroromân, îl găsim în aceleași condiții ca în cele mai vechi texte dacoromâne, adică numai în elemente latine, când *n* eră simplu și se află între vocale, deci: *BONA* > *b u r e* dar *ANNUS* > *â n*, *CONNOSCO* > *c u n o s c*, *GUNNA*, păstrat în compusul Faraguna «Fără-gună», *PINNA* > *p e n e* (Gartner, Maiorescu), puțin (cu *n* și în textele noastre rotacizante), precum și în împrumuturi nouă: *c u n f i n e* 3/5, *p r s t e n e* ¹⁶/₅₁, *u r d i n* ⁵/₉ etc.

Trecerea aceasta — sau cel puțin începutul ei — e mai veche decât dispariția lui *-u* final (deci *ASINUS* > *â s i r u* § 50), însă mai recentă decât influența poziției nazale asupra vocalelor precedente *a*, *e*, *o* (deci *MANE* > *m â n e* > *m â r e*; *BENE* > *b i n e* > *b i r e*; *PONIT* > *p u n e* > *p u r e*). Stadiul premergător rotacizării a fost nazalizarea vocalei precedente (cf. A. Procopovici, *Despre rotacism și nazalizare*), ceea ce explică desvoltarea formelor *UNA* > **ũ n ă* > **ũ ă* > **u ă* > **u o* > (v) *o*, *GRANUM* > **gr ă n u* > > *gr ă u* > *gr ă v u*; tot astfel *br ă v u* «brâu». În rostirea lui Belulovici n'am

remarcat vocale nazale, decât în măsura în care nazalizarea apare la cei mai mulți Români: în exemple ca plâns-a, *ă* aveă un ușor timbru nazal. Cf. însă § 17.

Exemple: *ă* sir < ASINUS, *betă' r* < **betră' r* «bătrân», *bire* «bine», *bur* «bun», *damarețețe* «dimineață», *dumireke* «Duminecă», *dură* «adună», *farire* < FARINA, *galire* «găină», *îlrime* «inimă», *lăre* «lână», *mațiră* «măcină», *măr* < «MANUS, *măre* «mâne», *miră* < MINARE, *mire* «mine», *omir* «oameni», *păra* «până», *păre* «pâne», *pira* «până», *pl'ir* «plin», *pure* «pune», *ramare'* «rămâneă», *rusire* «rușine», *săr* < «SANUS, *sire* «sine», *spure* «spune», *țăptir* «piepten», *tirar* «tânăr», *tire* «tine», *țiră* «cină», *țire* «cine», *țire* «cină», *țire'* «țineă», *uru* «unul», *verî* «veni», *vir* «vin», *vrur* «vreun», *zeruηcl'u* «genuche». — Dintre cuvintele începătoare cu prefixul IN- și din avem rotacizate pe *rapóî* «înapoi», *dirapóî* «dinapoi» și *re η cé* «înainte» (de unde *ănre η cé* după § 182) precum și **ruîbă* (§ 196), de unde *ănîurbă* (§ 196). — Forma *mără η cu*, fiind rotacizată, dovedește că nu putem pleca dela MANDUCO > *MANNUCO > *MANNUNCO (căci NN nu se rotacizează), ci din MANDUCARE s'a născut MAN[D]'CARE > *măncare*; formele rizononice s'au reduplicat în graiul copilăresc (cf. și PAPARE): **mămăncu* > (cu disimilarea celor două nazale) *mămăncu* > *istrorom. mără η cu* (cf. Pușcariu, *Etym. Wörtl.* No. 1022).

Excepții avem numai două: (*ă*) *nuntru*, în care *n* s'a menținut, prin influența asimilatorică a lui *n* următor, și în *articolul* (nu și în pronumele) *un*, care se explică după § 50. Amândouă aceste cuvinte sunt nerotacizate și în textele noastre vechi. Metateza în *frunige* (din *furnige*) e mai nouă decât rotacismul.

Din materialul altora (cf. Byhan, Popovici, Glavina, Bartoli) exemplele rotacizate se pot înmulți: *al bire* «albină», *alur (e)* «alun(ă)», *ănspiră* (Popovici II ²⁸/₂₉) «înspină», *arél* «inel», *căre* «câne», *fântăre* «fântână», *fir* «fân», *frăsir* «frasin», *găbir* «galben», *legăr* «leagăn», *lîndire* «lîndină», *lur* «Luni», *lure* «lună», *lumire* «lumină», *mă'reke* «mâneacă», *notir* «noaten», *pașure* «pășune», *plumăre* «plămâni», *sir* «sân», *spir* «spin», *splire* «splină», *sură* «sună», *Rumeri* «Români» *tačuru* «tăciune», *țeruse* «cenușă», *verir* «venin», *virer* «Vineri», *viré* «vână», *viret* «vânăt», *žinžire* «gingină = gingie», *žure* «june», *žurite* «junincă».

Și numărul excepțiilor e mai mare dacă luăm în considerare materialul celorlalți dialectologi. O privire atentă asupra acestora ne arată că în toate aceste cazuri avem a face — ca și în excepțiile vechi românești — cu influența asimilatoare sau disimilatoare a unei nazale (*m*, *n*) sau *r* în silabele învecinate. Adesea în asemenea cazuri se găsec formele rotacizate pe lângă cele cu *n*. Exemple: a m (*ă*) *năt* «amănat = târziu»; c(*ă*) *rbur (e)* S. (formă sugerată), J. N., Popovici II ³³/₁₉, Maiorescu, Ive.

Gartner, Nanu — cărbún S., Popovici II $^{33/15}$ (cf. și localitatea K[e]rbun), cărburar (Măiorescu) — cărbunăr (Popovici); Mărzinele; sârčina S. Gb. B. — sârčina Gd. B. (Bartoli P. 77, citează părerea lui Tercovici, după care sârčina e o formă «urită», întrebuițată numai de oamenii simpli, pe când Pezzolici o preferă formei sârčina); semiră (Măiorescu, Ive, Gartner, Nanu, Bartoli) — seminat (Weigand II $^{8/1}$); strin «strein» (Nanu); mai puțin sigure: mačir și (numai la Măiorescu 103) mačin; măriu (numai la Măiorescu) și mâniu (la Weigand: mańot); alături de formele žinžire J. Gb. și žinžure Gb. a auzit Bartoli și žinžirina Gb. jinjurinele S.; tot printr'un fel de disimulare prohibitivă față de r precedent pare a se fi păstrat n în corune «loc pe unde se cosește» (Nanu, Bartoli) și fortunę «furtună» (Nanu), cuvinte care se aud însă și în croațește (koruna, fortuna, ap. Byhan). Dacă cuvântul ginere, dat de Măiorescu din Schitazza e exact, am avea același caz, însă cu acțiune regresivă. Alături de forma (ă) nuntru — al cărui n inițial s'ar explica, după Bartoli, ca o influență a slavului vecin nutra — din textele noastre, atestată și de Bartoli în combinațiile mne nuntru S. și viro ănuntru J., avem, tot la Bartoli și tot din Susnievița: runtru.

Deși Belulovici mi-a declarat în repetițe rânduri că ur om, ăr o căse sunt construcții imposibile, totuș existența lor — chiar și înainte de cuvinte începătoare cu consonante — nu poate fi trasă la îndoială; și forme cu nr și cu vocală nazală sunt atestate. Astfel avem la Covaz: enrase calle 7, enră să cassa 8, la Ive: ur dug 15, la Weigand: ăr o oștarie II $^{4/1}$, cf. $^{6/4}$ $^{7/3}$, oratși III 398 (cu ă nazal cf. § 16), ur selo II $^{1/9}$ (dar: din ure II $^{9/7}$, vrun II $^{7/2}$), la Nanu: ur kopún 21 (dar un fatsó 27), la Marotti: ur fečor 13, la Tercovici (ap. Bartoli P. 66): ur bokún, la Bartoli din Jaiăni: io meg din ru loc ăncel ăt și: ănr-ăt (= în un alt? sau în alt?), la Popovici II: ur bedast $^{1/3}$, dus ron $^{2/25}$, ancățât r-o $^{3/6}$, nro $^{6/32}$, ărno $^{9/30}$ $^{64/27}$, ar-o $^{15/22}$, ăr-o $^{21/12}$, r-a $^{21/17}$, ăr-o $^{35/26}$, ăr-o $^{62/27}$ (cu ă nazal), ărnu(n) $^{79/17}$, ărnu grad $^{79/19}$. La Măiorescu 112 găsim și rerenție (alături de renție), care corespunde lui ănrēće din textele noastre. Cf. și § 132. Se vede dar că Belulovici, care avea un remarcabil talent pentru limbă, a dat un înțeles gramatical celor două variante, întrebuițând pe ur numai ca numeral, iar pe un ca articol nehotărît. Alții întrebuițează amândouă formele cu raportul original: un, ănr înainte de cuvinte începătoare cu consonantă și ur, ăr înainte de cele începătoare cu vocală. Alții, lipsiți de talent pentru limbă, întrebuițează amândouă formele, fără nici o distincție; mai mult decât atât: forma ure se găsește și ca articol nehotărît, în loc de o, bunăoară la Irineo: ura ova = una ovis, la Popovici: ure kikeriță «o ceașcă» II $^{85/10}$; tot astfel în Listele lui Bartoli s. v. un.

Rămân totuș unele cazuri care trebuie relevate. La Ireneo găsim — alături de Rumeri și urra ova — puine «pâne» în loc de pâre, dat și de Ascoli 62—63 sub forma pâne (din Jeiăni) și vino «vin» (dat și de Miklosich, Slav. Elem.) în loc de vir, despre care Byhan crede că e un împrumut nou din it. vino sau din cr. vino. Menținerea lui *n* în puine, care trebuie cetit probabil *pâine*, ne-ar indica vechimea metafoniei (*d > ai*) înainte de *e*, anterioară chiar rotacismului, care nu se mai putea întâmpla, și necontând ca vocală. Ascoli 62—63, care cel dintâiu relevă rotacismul istroromân, aducându-l în legătură cu cel albanez (tosc), dă totuș formele *jo tzin* și *jo vin* adăugând: «parohul Micetich mă asigură că a notat în mai multe exemple din Jeiăni *n* conservat, devenit *r* în Valdarsa, d. ex. p *ã n e*». În Veglia eră rotacism (la Feretić) în *pire 15* «pânea» și *tire 16* «tine», precum și în *Funtura*, *Fintira* (cf. pag. 17), dar *n* în *neka venire 15*, care însă trebuie îndreptat, probabil, în *neka vi re* (v. Bibliografia) și în *pliena 16*, care ar putea fi un italianism. La Maiorescu e dat fără rotacism *jun* «ajun, post», neatestat aiurea, și *l'in* «in» (dat și de Nanu), care însă la Bartoli apare sub forma *lin S.* și *lân J.*, primul împrumut din ital. *lino*, al doilea din cr. slov. *lan*. Variantele *găină* (din Schitazza) și *gălină* (alături de *galira*, *gaira*) la Maiorescu 98 se potrivesc cu numele loc. *Gajina* (§ 271). Dimpotrivă găsim la Maiorescu câteva exemple de *n* rotacizat în cuvinte de origine streină, care însă sunt suspecte și par a fi construite de Maiorescu, astfel: *Țigarii* «Țiganii», din *Gradinie*, p. 85 (dar *țigan* p. 118, ca la ceilalți), *pelir* «pelin», la care s'ar putea admite, la rigoare, o orientare după *vir*, să răcir «tătarcă» (alături de *sărăcin*) cf. ven. *sarasin*, și *rechir* «cercel» (alături de *rechin*) < it. *orecchino*, cr. *orecin*, al căror *r* s'a putut naște din *n* prin asimilare față de *r* precedent, precum, asimilare regresivă avem în *rumeră* «numără» (Nanu, din Jeiăni). Despre originea latină a cuvântului *smântăre* «smântână» (care se găsește și ca nume propriu la România Apuseni, cf. *Dacoromania* II 361) e a se vedea acum în urmă *Dacoromania* III 383 ș. u. Tot acolo (p. 381 ș. u.) am arătat că «stână» e un cuvânt străvechiu. Dacă rotacismul nu apare în istror. *stânărie* (= stână + cășarie), este din cauza lui *r* următor. (Forma *stână* la Glavina V/75 pare a fi dacoromânism). În *Filipăre* (Weigand III 397) «Filippano (lângă Pola)» poate să avem a face cu o greșală de scris (*r* în loc de *n*): *Tercovici* (ap. Bartoli P. 46) cunoaște numai *Filipăna*.

În numele pers. *Banasera* avem a face cu ital. *buona sera*, asemenea în *Vițina* cu ital. *vicino*. Sufixul *-in* (§ 189) nu e latin, ci slav sau italian. Tot slavă e tulpina numelui *Buniću* (§ 271) și strein trebuie să fie numele *Žunić*, care n'are a face cu «june» al nostru.

Cuvântul *cătun*, păstrat în toponimie, dovedește prin al său *n* netrecut la *r*, că nu e de origine latină, ci împrumutat din albaneză. Cât despre cuvântul *coromăc* < *comarăc* «pălărie», el e de sigur

identic cu «comanacul» nostru (trecut și la Huțului din Bucovina). Cum însă originea acestui cuvânt nu e cunoscută, s'ar putea ca forma cu *r* să fie cea etimologică, și la noi *n* să se fi născut din *r* prin asimilare față de *m* precedent.

Cuvântul nostru «geană», deși are în latinește *n* simplu: GENA, arată aceeași influență asupra vocalei precedente ca și când ar avea NN (cf. în urmă *Dacoromania* II 47). Am așteptat deci ca la Istroromâni să apară *n*; de fapt așa e atestat de toți cercetătorii și așa (žăn e) l-a auzit și Bartoli pretutindeni; numai în Brdo, afară de această formă, a auzit la un tânăr și forma žârele, care însă nu poate reprezenta pe GENA latin (care ar fi dat cel mult *žirele), ci trebuie să fie o rostire incidentală sau individuală, a cărei *r* să fie condiționat de *l* următor sau de vreun amestec cu alt cuvânt.

Menționăm în sfârșit, din interes bibliografic, studiul lui O. Densușianu, *Rotacismul în dialectul istriian în Rev. crit. - lit.* V 15—20 și 33—40, studiu bazat pe material necomplet și îndoios.

n — l

§ 73. Prin disimilare față de nazala următoare — fenomen cunoscut și din alte regiuni romanice (cf. Dicționarul meu etimologic) — s'au născut formele *lume* «nume» (atestat și de Bartoli din S. J. N.) și *lumer* «număr» (la Bartoli *lumero* N., *numero* J.); tot astfel se explică *glōjine* «gunoiu» (Nanu) < slov. *gnojina*.

n — n'

§ 74. Pluralul lui *ăn e* *ăń*, formă care corespunde exact vechiului și dialectalului nostru «ai»; *ń* pare deci a fi reflexul regulat a lui NNĪ (și deci «ani» al nostru un plural nou, refăcut din singularul «an»). Incolo, înainte de *-i* al pluralului (§ 113) și al persoanei 2 sing. (§ 148) *n* simplu se păstrează nealterat. Remarcabilă e muiarea lui *n* în *ăńs* ^{23/9}, pluralul lui *ăns* (cf. însă la Gartner *ănsi* 649, la Weigand *ăńš*, la Bartoli *ăns* J.); *n* s'a muiat pe vremea când se rostea *ăńși*, al cărui ș eră deci palatal. Cazul invers, ca un *š*, *š* precedent să producă muiarea lui *n*, îl avem în *zńidar* < cr. *žnidar* (= germ. Schneider).

În împrumuturi din croățește, lui *nj* îi corespunde *ń*: cr. *ánjel* > *ăńel* (la Weigand *onyelu* II ^{2/14}), cr. *ognjište* > *ogńište* (pentru *ognište* la Gartner și *ogniše* la Ive, cf. slov. *ognišče*), cr. *počinjem* > **počńi* > **pošńi* (tot așa *pošgnila* la Ive 9, dar *pošni* Gartner 3, Weigand II ^{4/14}, pe care Byhan le derivă din cr. *počnem* - *poceti*), cr. *pustinja* > *pustińe*, cr. *škrinja* > *scrińe*, cr. *škornja* > *scorńe*, cr. *sridnji* > *sridăń* (la Weigand II ^{2/6}: *sridne*), cr. *življenje* > *živl'ěńe*. Însă: cr. *naganjati* > *neganěj*,

cr. oganj, > o g a n Gd. Remarcabil e, la Bartoli, s â Ń și ș â Ń S. < cr. san, poate amestecându-se ital. s o g n o.

Și prin fonetică sintactică s'a muiat *n* înainte de *Ț* următor; atât numai că rezultatul nu e *ñ*, ci *n* + *ñ*: *ă n - ñ - e* ^{33/1} «în (i)el», *din - ñ - e* ^{8^a/21} «din (i)el» (dar: *din ie* ^{20/6} ^{35/1}), *z di h n e'* *n - ñ - ă* ^{7/19} «sufală în ea». S'a menținut însă *n* în *n* i u r b â.

— : n

§ 75. Din pricina lui *n* precedent s'a intercalat, în vechime, prin propagare un *n*, ca la noi, în *z e r u η c l' i* «genu(n)chi» și în *n u n ț* «nuntă». Se pare însă că înaintea unui *ț* (< *č*) intercalarea unui *n* se poate isca și fără a fi condiționată de vecinătatea altei nazale: *ă ț(a)* > *ă n ț(a)*, al cărui *n* nu poate fi vechiu (căci am avea * *ă n ț a*), ca și în *i e n ț a* (căci am avea * *i n ț a*) cf. § 196, apoi în *z r n ț i*, ^{4/31} < cr. izručiti. Înainte de *g* avem plusul unui *n* în *a η g u ș t* (alături de *a γ u ș t*), ca și în croățește de altminteri (angoșt). Alte cazuri de *n* intercalat înainte de consonante, sunt (ap. Byhan): *c a n t r i d e*, care, precum îmi comunică Bartoli, e o relicvie dalmată, păstrată la Serbocorați (cf. și n. loc. *Cantrida* lângă Fiume); Ive dă și *l â n ž e* 12 «minciună» și *l e n ž i* 3 «minți» (Bartoli a auzit numai *l ă ž* P. 57, *l ă Ń* S. și *l ă ž i* B. C. Sc. *l a ž i* N. *l a Ń i* S. *l o ž i* Gd. *l u Ń i* L.). Miklosich (*Rum. Unt.* I 84—85) crede că în acest cuvânt *n* se explică ca în al nostru *cinste*: pe vremea când, în bulgărește, se zicea *рѣкъ* și *рѣкъъ* (paleosl. *рѣка*) s'a putut naște și din paleosl. *чкстѣ* «cinste» și din *лѣжа* forme cu *n* intercalat. Byhan (s. v.) crede că cuvintele istroromâne derivă din cr. *l a ž* «minciună» și *l a ž e m* «mint», cu intercalarea unui *n* «neorganic», ca în *ș t ă n z e* Gartner 1183 «potecă» (*s t ă n z a* Bartoli P. 80, dar *s t â z a* Glavina IV) < cr. *s t e z a* (*s t a z a*).

n : —

§ 75^a. Amuțirea lui *n* prin disimilare completă față de nazala precedentă o avem — ca la Aromâni — în *m u k á* (Miklosich, W. d. R. 9, și la Marotti 2 *m u k a t* etc.), alături de obișnuitul *m u η c â*, — și în *s p a m e t i* (alături de *s p a m e n t i* § 202).

L

§ 76. În graiul lui Belulovici am distins numai *l* și *l'* (*l* muiat). Bartoli a auzit incidental și *l* (*l* velar), de ex. *u o ľ a* S. Sc. Unii dialectologi, între ei și Gartner, scriu uneori *l* (cf. § 77) unde eu am distins duslușit *l'*, d. ex. *r e s c l i d e* 70, *z e c l i d e* 71 «deschide închide». Tot astfel la Rakovec *s a t u l* ^{59/29} «sătui» (plural), la Asco,

consecvent j e l «ei», iar la Bartoli consecvent č e l i «cei», respol - te alături de repol' - te B. și doi vițeli (îndoios) L.

I—l'

§ 77. Dacă după *l* avem o consonantă palatală, acest *l* se moaie: â l' ț «alți». Despre consecințele acestei schimbări asupra flexiunii cf. § 78. Forma al' ț este atestată de Maiorescu 84, care o scrie a i l ț, adăugând însă că se rostește și a l ț i (greșite sunt la el formele a ț i și o a ț i). La Gartner mai aflăm: d u l' ț e 912 «dulce» (și la Glavina C. 71, Weigand și Nanu, dar d u l' ț e la Bartoli P. 88), c a l' s 1104 «calzi», însă: r e s c ú ț 409 «desculț» (cf. r e s c u ț à «desculță» la Maiorescu), s c u ț i 986 «asculți», u ț i 1337 «uiți» (<*ul'ți). În grupa *lbi, l'* e redat de diferiți dialectologi în mod diferit: alb Gartner 94 «albi», 91 b i Weigand I 244, 9 b i l', 91 b' (Jeiăni) Nanu, cf. și a l b i r e. Despre m u ș â l' ț, u l' s cf. § 79, despre m u i z e § 89.

Înainte de *i* accentuat și după *g, l* apare muiat în pl'ir «plin» (auzit de Bartoli în toate satele; la Gartner totuș pl'ir 451) și în cr. zagledati > z e g l' e d i. Bartoli a mai auzit și ș p l' i r a J. «splina», v i n t l' i v J. «vântos» (cf. cr. s a n - l j i v «somnoros») ž l' i b «vale» < cr. žlieb (cf. žljebast), iar după *g*: g l' u h S. (alături de g l u h J. N.) < cr. gluh, g l' i s t a S. L. (și croățește gljista) alături de g l i s t a, g l i s t i n a J. B. N. (și croățește glista).

În împrumuturi din croățește, lui *lj* croat îi corespunde *l'* istro-român: cr. ključ > c l' u ț, cr. ljubiti > l' u b i, cr. miljiár (ital. migliaro) > m i l' a r (la Garner m i l a r 74), cr. (ne)prijatelj > (n e) p r i â t e l' (dar p r i â t e l u Weigand II ^{4/14}), cr. peklyar > p e c l' a r (la Gartner p é k l y a r 659 dar p e k l e ' i 600 «cerși»), cr. prolijem > p r o l' i, cr. sablja > s â b l' e, cr. školja > s c u l' e, cr. smelijem > s m e l' i, cr. valjati > v a l' e ' i, cr. volja > v o l' e, cr. zakoljem (zaklati) > z e c o l' i, cr. življenje > z i v l' e ň e. M u l e ' i și t r l i (la Weigand) nu vin din cr. muljati și trljati ci din ven. molár (ital. mollare) și cr. trliti, variantă a lui trljati (Bartoli).

I—n

§ 78. Prin asimilare față de nazala precedentă în mai m u n d «mai mult», iar în grupa MBL în a m b' l a r e > â m n â. Tot astfel în m u n z e, m u n g u, m u n s (Nanu) «mulge, mulg, muls». Cât despre z v â r n i (Nanu, Glavina V/19), *n* este etimologic (cf. cr. izvrnuti, slov. zvrniti) și numai la noi («zvârlî») cuvântul pare a se fi amestecat cu tulpina onomatopeică *vrl* - (cf. *Dict. Acad.*).

I—r

§ 78ª Forma fărminânt, «chibrit» (cf. și Bartoli P. 47, f u r m i n â n t la Gartner 1132, dar f u l m i n â n t la Maiorescu) = it.

fulminante, *r* în loc de *l* apare și în varianta croată (f u r m i n á n t, alături de f u l m i n á n t). Covaz dă în loc de *l* u forma *r* u, care, dacă există, se va fi născut, prin fonetică sintactică, (asimilare sau disimilare față de *r* sau *l* la începutul cuvântului următor). Alt caz de asimilare față de *r* precedent e ș p i r i č o r u (alături de ș p i r i č o l u), dat de Bartoli din Brdo. În r m â r < ARMARIUM, Istroromânii au păstrat pe primul *r* nedisimilat în *l* («almar» în Transilvania, cf. § 196).

I: —

§ 79. O deosebire mare față de dialectul dacoromân — dând naștere la forme grele de înțeles (cf. § 200) — este amuțirea lui *l* în poziție finală și înaintea de consonante când nu urmă (la origine) un *e*, sau *i* (cf. § 77): â b «alb», c â «cal», c â d «cald», c u c â «culcâ», î e «el», r e s c u ț «descuț», s a t ú «sătul», s c a d â «scăldă», s c u t â «ascultă», v u t â < *u l t a «uită». Tot astfel (din materialul altora): o n k a t s o t - a w (Weigand II ^{6/3}) «încălțat-a», apoi b â t e «baltă», p â m e «palmă», p u p e «pulpă», care dovedesc că pe vremea acestei treceri *ă* final încă nu devenise *ę* spre a formă «poziție moale», precum în c a d é r (și singularul c a d e r e) «căldări» *e* se rostea încă *ă*. Alături de forma a l v a t (Măiorescu) «aluat», avem și a w â t (Nanu), cu *l* dispărut.

Această lege fonologică a avut urmări însemnate în flexiune. După modele ca: c â «cal» — c â l u «calul» — c â l' «cai» (cf. serb.-croat. s o k o «uliu» gen. s o k o l a); s a t ú «sătul» — s a t u l e «sătulă», neutru s a t u l o, s'au putut orienta substantive ca: c a f é «cafea» — c a f e l u «cafeaua» și adjective ca g r e (v) «greu» — g r e l e «grea» neutru g r e l o, ț e (v) — ț e l e — ț e l o «întreg», v e s e — v e s e l e (Gartner) «vesel» (cf. cr. v e s e o — v e s e l a). Gartner și Nanu dau de la n o v «nou» plur. n o l'. Mai interesantă e declinarea b e i a t - b e i a l i ț Glavina C. 32, 70, m u ș â t «frumos» — m u ș â l' ț (Popovici II ^{73/20}, Glavina C. 34, 74, alături de obicnuitul m u ș â ț) «frumoși» după analogia lui â t «alt» — â l' ț «alți», sau u d — u l' z (Gartner) «uzi», după analogia lui c â d — c â l' z «calzi».

Amuțirea lui *l* e mai nouă decât amuțirea lui *u* final, căci avem c a l u > c a l > c â. Dacă articolul *l* a amuțit și el pe cale fonetică (c a l u l u > c a l u l > c â l u) sau pe cale analogică, ca la noi, nu putem ști; totuși ținând seama de faptul că numele de Valahi apar în graiul și în documentele sârbești cu terminația *-ul*, ajungem la o epocă destul de recentă pentru dispariția lui *l* final. Popovici I 14 menționează din Chersano și azi numele vechiu *Burul* (cf. comuna B u r u în Munții-Apușeni). Tot astfel e greu de constatat dacă *a* înaintea pronumelui posesiv și a numeralelor ordinale e original și la masculin sau s'a născut din *al* (§ 227). Pe timpul când *-l* final amuțea la Istroromâni, pronumele «acel» se întrebuintă numai în forma «deictică» cu *-a* final, căci avem numai ț e l a (la masculin), nu și *ț e (< cel, ca î e < î e l). Judecând

după cuvântul bata «baltă», conservat în graiul Slavilor čakavici din Veglia și după mnielu, domno Ive Vegl. 186 s'ar părea că *l* final și preconsonantic dispăruse și la Românii veglioti. Cu această constatare stă însă în contradicție vițel Ive Vegl. 186, delgule și al delsnic Feretić 15, forme cu atât mai remarcabile, cu cât și în dialectele čakavice ale Slavilor din Veglia (la Omišalj) *l* final și preconsonantic dispăre (Kaštē < it. castello, cf. P. Škok. *Archiv za arban. star.* II (1924) p. 334).

Amuțirea mecanică a lui *l* final și preconsonantic nu s'a extins și asupra pronumelui conjunct *l*, care s'a menținut în procliză și encliză: ver l d a «il vei da», când l i e «când îl el...», i e - l v a t a l' a 4/90 «el îl va tăia» etc. În unele regiuni *l* s'a păstrat grație formelor flexionare în care apariția lui e regulată: astfel alături de vițé J. S. Gb. B. L. «vițel», avem și vițél N., din cauza lui vițelu S. Gb. B. C. L. (forma articulată); tot astfel un ml'e l Gb., alături de obicinuitul ml'e (mñe, mñe) S. B. C. și arél «inel», alături de aré (aré'). Bartoli P. 68 ne asigură chiar că Tercovici nu admitea porčé «purcel», ci cunoștea numai ur porčel', care e vădit reconstruit din pluralul č u d a p o r č e l'. Formele ca l Gartner 852 și s a t u l (alături de s a t ú) Maioreșcu 113 par a fi greșite.

Soarta lui *l* preconsonantic când urmă *i* nu e clară și pare a fi condiționată și de accent, căci avem (în materialul altor dialectologi) g â b i r «galben» dar a l b i r e «albină».

Amuțirea lui *l* în condițiile arătate s'a întâmplat sub influența limbei serbo-croate, iar stadiul intermediar a fost *u* (cf. cr. topal > topao, vol > voo > vo, vladalac, genit. vladalca > vladaoca etc.). În împrumuturi nouă *l* dispăre de obicei în aceleași cazuri în care el a amuțit și în croățește, d. ex. it. volta > cr. vota > istrorom. v o t e. În textele noastre *l* amuțit în astfel de împrumuturi apare mai ales după *o*: fa ț o l (din faťol), p o (din pol), p r o t o c o l (< protocol), dar â n e l, r e g â l, o l t â r, p o l n o c n i ț e. La alții găsim: la Gartner: c a ș t é l 43 «castel» (dar c a ș t e u Maioreșcu, c a ș t é v Bartoli P. 50) < cr. kaštél (și kăštio), s p i t â l 45 (și la Ive, Maioreșcu) «spital» < cr. špitál, b u c â l 78 «ulcior» < ven. bocál, cr. bokál, p i n é l 91 «pământuf» cf. ven. penelo, s c a r p é l 136 «daltă» < ven. scarpélo, f i l 375 «fir» < ven. filo, a p u ș t o l 1334 «apostol» < cr. apoštol, c ó l t r e 419 < cr. koltra, a ț a l 150 «oțel» (și la Nanu I 42) < cr. acal; la Nanu: s o l n i t s e < slov. solnica (cr. sonica), la Weigand II ⁵/₁: y e n e r o «general», z d r i l «copt» < cr. zrel (și zrio); la Popovici i e l v e «brad» II ¹³/₉; la Glavina: s o l d, s o l d a t; la Tercovici (ap. Bartoli P.) p â c â' și, rar, p â c â' l 68 < cr. pakào și pakól, t o z é 83 «tocilă» (la Maioreșcu 118 t o ț e l, t o c e l) cf. cr. tocilo, i e l (texte) ⁴/₅, s e n â l Sc. și s e n e' S. «semnal».

În pril Gb. (și pril o, dar pri o) din plir «plin», metateza s'a întâmplat după ce *l* final nu mai putea dispărea; păstrarea lui *l* în imperativul s c o l «scoală» se explică prin faptul că, alături de această formă, e obicinuită și forma întregă s c o l e.

R

§ 80. În rostirea lui Belulovici *r* erà dental (alveolar). Nici un dialectolog nu face mențiune despre *r* uvular. Deasemenea nu știm să se fi menținut rostirea *r̥*: numai Maiorescu III susține că «*r* la începutul cuvintelor se pronunță totdeauna cu aspirațiune, cu un fel de *h* sau *f* mut, ca la Tracoromâni (Aromâni)» și dă, din Schitazza, forma *hripă*, aiurea *rpă* sau *'ripă* (p. 99), iar la cuvântul *rapede* observă că «în Schitazza se pronunță mai bine acest cuvânt, la alții *r* foarte aspirat» (p. 112).

r — l

§ 80^a Prefacerea lui *r* în *l* prin disimilare față de *r* următor în *srebro* > *slebro* Gb. și în *>camal'era*^{13/21}, care apare însă cu aceeași disimilare și la Croați (kamaliera, lângă Albona, cf. *Pagine istriane* VI. no I—V). În *plegnik* < cr. *pregniti* avem a face cu o contaminare cu sinonimul său a se plecă (§ 202).

r : —

§ 80^b Amuțirea lui *r* prin disimilare completă o întâlnim, ca la noi, în *priste* < **pristre*, în *betăr* < **betrăr* și în *pricrižf* > *prikižf* (Tercovici ap. Bartoli P. 69) «a-și face cruce». În *cumpír* «cartof» < *cru mpír*, disimilarea primului *r* se întâlnește și la Croați (*kumpír*). Simplificarea grupului *rl* în *l* o întâlnim incidental în *câle* = *cârle* în textele lui Bartoli^{2/10}. În *meg* «merg» și *meže* (Rakovec^{59/18}) «merge» dispariția lui *r* e de natură analogică (cf. § 172 și Conv. lit. XXXV 817).

r : —

§ 80^c Intercalarea lui *r* după *t* în silabă finală se pare că o avem, ca în textele noastre vechi, în *ănt ru* «înainte» (§ 196).

C. CONSONANTE PALATELE ȘI MUIATE.

§ 81. Lichidele *l* și *n* se rostesc și muiate: *l'*, *n'*; chiar și *η* (*n* velar) are un corespondent rostit cu caracter muiat: *ŋ* în cuvintele *măŋce*, *reŋce*. Sunetul *ć* e împrumutat dela Serbocroați și nu are, la Istromâni, un corespondent fonc. Velarele muiate *k'* și *g'* lipsesc.

În graiul lui Belulovici nu existau sunetele *š* și *ž*, ci ele se confundau cu *s* și *z*, care însă nu se rosteau nici ele cu articulație dentală, ci, pe cât îmi pot da seamă, prepalatală. Când căutam să imit eu sunetul

acesta, articulam cu vârful limbei în dosul alveolei, deci mai mult apical, din care cauză limba avea o mică scobitură. În consonanță cu această rostire a lui *ș*, și *č* se confundă cu *ț*. În textele mele, nevoind să introduc prea multe semne, am scris *s*, *z* și *ț* atât pentru *s*, *z* și *ț* original, cât și pentru cele rezultate din *š*, *ž* și *č*. Caracterul palatal al lui *š* și *ž* rezultă și din muierea lui *n* în apropierea lor, cf. § 74.

La Weigand în *Jahresbericht* I p. 124—125 cetim: «Alle Autoren, ich selbst nicht ausgenommen, sind inkonsequent in der Wiedergabe dieser Laute. Der Grund liegt darin, dass individuell verschiedene Aussprachen vorkommen, und auch dass der Laut von Verschiedenen leicht verschieden aufgefasst wird. Markus Zvetšić in Susnjevitsa und Franz Stroligo sprechen z. B. f o s t, Nestor Scrobe f o št. Letzterer sprach š i, die beiden ersteren š i. ts aus lateinischen c wurde bald t š, bald t š gesprochen...» Nanu face deosebire — care corespunde etimologiei — între *s* și *š*. Gartner (p. 54) scrie «este subțire de tot («ganz dünne») numai între vocale și în combinațiunile *t s*, *s p* și *s k*; altfel nu e curat («unrein») sau de tot larg («ganz breit»), mai ales înainte de *t*. În majoritatea absolută a cazurilor aflăm la el *s* și pentru *ș* (și *ts* pentru *č*); numai rar e *š* pentru un *š* etimologic, une-ori pentru *s* etimologic (d. ex.: pu š 118 «pus», tra š 575 «tras», ne ve e' št e 700 «nevastă», mu š k e 916 «muscă», šta 940 «sta», u š k át 1109 «uscat» și tot astfel ț: kre ž út 215 «crezut», fru n ž e 554, 1018 «frunză», ve ž ut 981 «văzut», etc.) Ireneo transcrie în acelaș fel pe *cassa* «casă» și *cass* «caș», din ceea ce rezultă că nu distingeă între rostirea *s* și *ș*, fără să știm dacă prin cei doi *s* voia să redea un *s* afonic sau un fel de *ș*; judecând însă după *f i z o r i* și *f o r z i n*, în care *z* nu poate avea decât valoare de *ț*, vom admite că și *ss* redă pe *s* și eră scris dublu ca să nu se citească fonic (ca în ital. *r o s a*). Și în mostrele din Veglia avem *s* în loc de *ș*: *s á s e*, *s á p t e* Ive Vegl. 186, *k a s s i*, *a s s a s i* etc. Feretić 15; în schimb avem însă *ž* chiar și pentru *z* original: *ž á c e* Ive Vegl. 186. Sajovec are *š* și *ž*: *š t i*, *š i*, *ž i v l j e n i e*, *č e r*, *s r i č n e* etc. numai *š e d e* și *s e d e*. Rakovec are *s*, *š*, *z* și *ž*, *ț* și *č* exact așa cum ne-am așteptat din punct de vedere etimologic: *a š a* ^{59/11}, *a š a v a* ^{59/12}, *š i* ^{59/29}, *p i č o r u* ^{59/5}, *t o r č e* ^{59/19}, *č i r e* ^{59/30}, *ž a b a* ^{59/31}, *ž i v l j e n j e* ^{59/12}, *s l u ž b a* ^{59/19}, *l u n ž* ^{59/14}, *c a s e* (= *țase*) ^{59/19} etc. La Covaz avem neconsecvență: *m o r e s t i*, *ț a*, *z á ț*, *p o ŋ n i*, *ț u d a*, dar *ž i v i*, *č e l a*, *t u n č e*, *z i č e* (cf. Bibliografia); Ascoli scrie *š t i v u*, *s t i i*, *s t i e* 68. Maiorescu 34 scrie că *č* se pronunță între *u* și *u*, dar mai aproape de *u*. La Schück avem *š ō' š e* «șase», 214. Glavina are adesea *ș* pentru *s* original: *f u ș* IV «fus», *n a ș* IV «nas», *o ș* IV «os», *u ș c á* («cu ș nu s!») V/158 «uscă», *ș a r e* V (cf. nota 94!) «sare» și, invers, *k e m e s a* V/80 etc. sau amândouă formele: *b i s t i* V/50, *b i š t i* V/52; în «Calendarul» lui găsim: *d i ș e s c* 32 și *d i s e s c* 71, *s t e p l e à* 41 și *ș t e p l i* 77, *ș c h i p u n* 76 și *s c h i p u n e* 32, 75, 46 și *p o ș n i t a v* 61, *s m u l i* 77 și *ș m u l i* 41,

braghesei 33 și braghese 70 (< croat. bràgeše < ven. braghese), ușne 6 și usnea 77 «buză», șopățu 33 și șopăț 76 «dăutar», mușat 34 și musaliț 34, șcornie 77 și șcornia 61 «cismă», etc. Iată ce-mi cominică Bartoli cu privire la sunetele *s* și *ș* (*s* și *š*, *ŝ* și *č*): «In istoria sibilantelor istroromâne, ca și în cea a graiurilor slave ale Carsiei trebuie să distingem două faze diferite. In faza dintâi, care se poate numi prevenetă, toate satele aloglotice conservau sibilantele *s* și *ș* distincte, ca în dacoromânescul *sare* și *și*. In faza a doua se introduse acel «s venet» (scris de Weigand *š* și de Italiani *ś* sau *s* cu un punct dedesupt), care făcù ca area prevenetă (cu *s* deosebit de *ș*) să se restrângă din ce în ce mai mult. Astăzi numai câțiva din Istroromâni și din vecinii lor Slavi — și adevărat numai cei ce sunt mai puțin expuși comunicațiunii cu Venetii din Albona, Pisino, Fianona, etc. — mai conservă faza prevenetă (*s* și *ș*) și o conservă mai mult sau mai puțin fidel. Deoarece această fază e prețioasă pentru etimologia cuvintelor istroromâne și slave și, în general, pentru istoria acestor graiuri, Bartoli a însemnat cu grijă cuvintele care cuprindeau astfel de sibilante, căutând cu deosebire subiectele care făceau încă deosebire între cele două sunete. Rezultatele cercetărilor lui sânt uneori surprinzătoare. Astfel Pepo Belulovici din Susnievița, de 13 ani, rostiă numai *s*, pentru *s* și *ș*, vorbind istroromânește și croățește (d. ex. c â s a, c â s; t i d e l a s, t i s i), pe când frate-său Giuseppe, de 11 ani, rostea *š*, *ž* și *č* (c â š a, c â š, č i n č, č i r â, ž e r u n c l' u; t i d e l a š, t i š i); Antonio Popić avea numai *s* și *ŝ* în amândouă limbile (ț e k a j - m e «așteaptă-mă» si ț u? «ai auzit?») ve ț e r o t «cină», ț i s t i «curății», ț r n o «negru», n a s e n, v a s e n «nostru, vostru», d r ŝ i «ține!»); un jucător de cărți rostiă d ó d i ț i și d ó d i č i «douăsprezece»; Tercovici făcea deosebire când vorbea graiul său matern și când vorbea croățește: «la noi se zice m â č e h a e Hrvâti zicu mačeha».

Ș

ș — s

§ 82. In loc de *ș* apare, la Belulovici regulat *s* (§ 81); numai în cuvântul *c r ș c â n e* ^{15/2}, deci în legătură cu *č* următor, am notat pe *e*, care pare a se rosti muiat. In *sorețu* (și la Tarcovici, care de altfel deosebește pe *ș* de *s*, a auzit Bartoli P. 77, ^{38/1} *soreč*) *s* ar putea fi original (SOREX); probabil însă că odinioară s'a pronunțat și în acest cuvânt *ș* (cfr. ș o a r e c e, arom. ș o a r i c). Ca urmare a acestei schimbări fonetice avem la Istroromâni omonimitatea pronumelui *s'* (în *s-a d u s*) și *și* (în *s-a f a c ú t* «și-a făcut») și a pluralului și singularului în cuvinte ca *grâs* «gras» și «grăși» (^{15/18}). Că trecerea aceasta nu e prea veche ne dovedește

influența diferită pe care o are *s* original (*s ę r ę*) și *s < ř* (*s ă s e*) asupra lui *ea* următor.

Exemple: *ă n s* ^{23/9} (plur. lui *ă n s*), *c ă s* ^{7/11} «caș», *c r e ș t e* ^{15/25} «crește», *d u s u* ^{7/41} < serbo-croat. *dušu*, term. - *esti* «ești» (fermești ^{4/71}, morești ^{4/10}, mislești ^{22/6} etc.; cf. § 65), *h a r a m b ă s a* ^{9/27}, *m r s a v e* ^{15/18}, *n u s c ă r l e* ^{15/7}, *p ă s t e* ^{5/1}, *p i s e ę* ^{9/4}, *p r e v i s e* (<cr. *previše*) ^{4/66}, *r o i s* ^{35/1} «roșu», *s ă* ^{4/37} «așa», *s ă s e* ^{10/11}, *s é l i s t e* ^{7/4}, *s i*, *s i m i i ę* ^{4/36} (ital. *scimia*), *s i r o m ă s*, *s t e p t ă*, *s t i i ę* ^{4/35}, *ț e r s i t* ^{23/8}, *u s e* ^{10/17}, *z ă s t o* ^{5/25}, etc.

ș — ž

§ 82^a. Prin contaminare cu cuvântul *ro ž a* «trandafir», vechiul *roi š u* J. S. Gb. Gd. B. C. Sc. N., apare în unele sate și sub forma *roi ž u* Gd. L. Sc.

ž

ž — r

§ 82^b. Pentru cr. *može* *biti* > *borbit* (§ 62), cf. trecerea *r* la Serbocroați în *može* > *more*, *nebože* > *něbore*.

ž — z

§ 83. Paralel cu schimbarea lui *ř* în *s* avem trecerea *ž* > *z*: *c o z e* <cr. *kōža*, *s l u z b e ę* «slujbă», *z i r u r e* ^{4/90}, *z i v i* ^{4/54}, <cr. *živiti*, *z o s*, *z u c ă*, *z u r ă*, *z u t ă*, etc. La acestea se adaugă cazurile cu *ž* < *ř* cf. § 85.

Că trecerea nu e veche ne-o dovedește influența diferită pe care o are asupra unui *e* următor *z* original (*z ę ț e*) și *z < d ř* (*z ă z e t*). În *m u s k e* ^{10/25} < *m u ž k e* avem prefacerea lui *z* > *s* (**m u z k e*) înainte de consonantă afonică.

ž — ș

§ 83^a. Rostirea germană a lui *s* inițial e cauza că cuvântul «Seife», chiar trecut prin filiație slavă, apare la Istroromâni când ca *ž a i ę* Gb. B. C. Sc., când ca *ș a i ę* a J.

č

č — ț

§ 84. Paralel cu *ř* > *s* avem *tř* > *ts* (cf. § 81). Exemple: *a c m o țe* ^{8/11}, *ă n țin z e* ^{29/2}, *b i ț u* ^{5/1} <cr. *bič*, *cl' u ț u* ^{16/23} <cr. *ključ*,

cop âț «copaciu», coțe ⁹/₂ «coace», cov âț < cr. kovač, in ve țe < it. in vece ⁴/₄₂, miț ⁶/₁₂ «mici», muțenic ³⁸/₁ «mucenic», niț úr ⁷/₂₁ «niciun», pomi țesc < cr. pomičem, porț ¹⁵/₁₈ «porci», rá țe ⁸/₁₁, sore țu, t â ț ³⁷/₂ «taci», tez â ț ⁵/₂₀ (plur. lui tez âc), tre țe ⁶/₂₉, tun țe ⁴/₄₃, ț a «acea», ț er ¹⁵/₃₆, ț ersít ²³/₈ ț i i a ⁵/₁₀ «acia», ț ir é ț, ț ir á ⁹/₂₉, ț ire ⁵/₃₃, ț ob â n ²⁸/₁ «cioban», ț u d e ț ⁴/₃₈, < cr. čuda, u țide ⁸/₄₄, v â ț ²⁴/₇ «vaci», z â țe ¹⁷/₂₁, z e ț e ț ²⁰/₁₁, z i țe ⁴/₇, z r n ț i ⁴/₃₅ (cr. izručiti) etc.

Tot ca ț apare č în grupul čk, care la Istroromâni n'a ajuns să se simplifice, ca la noi, în šk: cr. káčka > ca ț k e, cr. mačka > m â ț k e ⁴/₉₅, mu țc â «mușcă (< mučcà)». In rostirea celor ce păstrează pe č avem cu č k e «câtea» (Nanu) < cr. kučka.

č — s (< ș)

§ 84^a In nemilocită vecinătate cu n, č apare ca š — devenit s după § 82 — în cr. počnem > po č n í, (atestat la Papanti, ap. Bartoli P. 68) > po š n í > po s n í și în 9 n ș a (Weigand II ⁶/₂) < 9 n t ș a (Nanu 20; în textele noastre ân ț a).

Ď

ď — z (< ž)

§ 85. Ca în unele regiuni dacoromâne, africata dž a devenit ž, păstrat în graiul unor Istroromâni (cf. la Ive su ž e 6, tra ž e 12 etc. la Tercovici: ú ž e ru Bartoli P. 86 etc.) și devenit z (§ 83) în rostirea lui Belulovici: ân ț in ze ²⁹/₂, fu zi ⁵/₂₄, lin ze ¹⁸/₂₀, sãn ze ⁴/₉₂, stin ze ⁸/₇, su ze ³⁵/₁, z â zet ¹⁸/₃₇ «deget», z eru ŋ c l i ⁷/₂₆. Tot astfel z ep < cr. džep.

La Ive găsim, după n, afară de forma plân ze 14, și plân ge 10; tot astfel linge 10.

Despre urme de dz cf. § 86^c.

ğ : —

§ 85^a In loc de «mergi, merge» forma obicinuită e, ca în unele regiuni dacoromâne, mer i, m e ř e, cu amuțirea analogică a lui ģ.

Ț

ț — é

§ 86. Remarcabilă e prefacerea lui ț în é în împreunarea dativului pronumelui pers. 2 cu pers. 3 a verbului auxiliar: é - a zis ¹⁸/₁,

«ți-a zis», *ć - av pis e' it* ^{4/92} «ți-a scris», *ć - e* ^{8/37} ^{10/7} «ți-e». (La Popovici II aflăm *t - ie* ^{8/6}, *ăt - ie* ^{8/23} *t' - i* ^{8/36} etc.). Ca la Serbo-croați, avem schimbul între *č* și *ć* supt forma *ț* (§ 84) - *ć* în: cr. sriče sriću > srițe ^{10/21} — sriću ^{5/18} și în *ț â ț e* — *ć â ć o*.

ț — f

§ 86^a Forma *m u s t â f a* (Tercovici) «mustață» apare cu *f* și la Croații din partea locului (*m o ș t a f i* ap. Bartoli P. 61).

ț — s

§ 86^b La Gartner întâlnim adesea trecerea *ts* > *s*, fără să putem stabili, din materialul său, regulile acestei evoluțiuni fonetice. De obicei *ts* final se preface în *s* când, prin adăugarea unei terminațiuni, devine intervocalic, d. ex. *p r e t s* — art. *p r e s u* — plur. neart. *p r e s* (dintr'un mai vechiu *p r e s i*), art. *p r e s i* și *p r e s u r l e* 337 (tot astfel *kl u t s* 174, *z l i b ě t s* 85, *b r a t s* 789, *u d o v ě ' t s* 706, *s k o p ě t s* 834, *s o r e t s* 866, *r é b ě t s* 908, chiar și *f r a t e*, plur. *f r a s*, art. *f r a s i* 681, deși în texte avem *f r a t s* p. 78); dimpotrivă *ts* se păstrează la plural, când s'a desvoltat dintr'un *k* sau *t* de ex. *k u v a t* — pl. *k a v a t s*, art. *k ú v a t s i* 790, *a m í k* — plur. art. *a m i t s i* 701 (tot astfel: *k o r t s i* 63, *d v o i t s i* 683, *g u t s - i* 786, *b u r i t s i* 817, *a r e t s - i* 833, *p o r t s i* 856, *b r e t s i* 869, *k o k o t s i* 901, *n u t s i* 1037, *o b l a t s i* 1116). Remarcabil e schimbul între *ts* și *s* la verbe, ca *l i t s í* — *l i s é s k* 309, *t u t s i - t u s é s k* 537, sau la substantive feminine ca *kl u t s a n í t s e* — art. *kl u t s a n í s a* plur. *kl u t s a n i s e*, art. *kl u t s a n i s e l e* 175, *a t s e* — art. *a s a* 1339, *g l y a t s e* — art. *g l y a s a* 1100 (dar verbul *ă n g l y a t s á* 1101), *s v i t s e* — *s v i s a* 1148. În cazuri ca *m l a t s ě n*, fem. *m l a s n e*, plur. *m l a s n i*, fem. *m l a s n e* 1105 pronunțarea grupei consonantice *t s n* a fost înlesnită în *s n*. Dintre ceilalți dialectologi, numai Weigand are un caz de *ts* > *s*: *ș t u s* II ^{7/1} < *ș t u t s*, pluralul lui *ș t u t*. Se pare deci că avem a face cu auzirea, din partea cercetătorilor germani, a lui *ts* istroromân ca *s*, căci *s* nemțesc (în *bis*, *dass* etc.) e mult mai asemănător cu *ts* decât cu *s* din rostirea venetă.

Dz

§ 86^c Africata *dz* o întâlnim la Gartner în cuvântul *d z i n d z i r e* «gingie». Dimpotrivă, croatul *podzimak* (= *pod* + *zimak*) apare tot la el ca *p ó z i m a k* «toamnă». La Belulovici n'avem nici o urmă de rostirea *dz*, în locul căreia apare *z* și când derivă din *dž* (§ 85) și când e urmașa lui *dz*: *z i*, *z i ț e* etc.

é

§ 87. Despre acest sunet pătruns dela Croați am vorbit în § 81. El s'a dezvoltat din *t* (§ 66) și din *ʃ* (§ 86) înainte de vocale palatale sau a pătruns în limbă deodată cu împrumuturi din croățește, de ex. cr. mladîc > m l a d i é ⁷/₅, cr. pláca > p l á é e ⁷/₉ etc. Unii dialectologi îl redau prin *ʃ*, *č*, sau *t'*.

L'

—: l'

§ 88. După model slav (cf. serbocroatul *zdravje* > *zdravlje*, *bezumlje*, *dupl'a* < **dupja* «scorbură», *grabl'e* = pol. *grabia*, *kapl'a* = pol. *kapia*, got. *biuts* > v. slav *bljut* etc.), Istroromânii intercalează un *l'* între labială și *ʃ* (care *ʃ* a fost mai apoi «înghițit» de *l'*): *p l' ɛ r d e* «pierde», *f l' e r* «fier» etc. Tot astfel la alți dialectologi: *m l' e z* Sc. N. (și *Maiorescu* 104, *Popovici* I 117) și *m l' e ʃ g u* (§ 104), alături de *m i e z u* Sc. «miez», *m l' e J. S. Gb. Gd. C. L. Sc. N.* (*Rakovec* ⁵⁹/₂₅, *Weigand*, *Nanu*, *Gartner*) «miel» (alături de *m i e* B. C. și *m n e* § 90), *m l' â* (*Weigand*, *Nanu*) și *m l' â l i ʃ a* J. N. *m l' e l a* Sc., *m l' â l a* S. «*mia* = *mioară*», *m l' â r e* J. S. Gd. C. Sc. N. (*Maiorescu*, *Weigand*, *Gartner*) «*miere*», *b l' e r â* (*Popovici* I 59) «*zbieră*». În cuvinte de origine streină: *o b l' a l â* (*Popovici* II 130) și *o b l' a l i ʃ a* J. «*obială*», *p l' a ʒ ɛ ʃ i* (alături de *p i a ʒ ɛ ʃ i*) «*plăcea*» < cr. *pjađer* (ap. *Byhan*). Despre *c l' e p t* dintr'un mai vechiu *p l' e p t* «*piept*» § 57. Metateza *p r e i ʃ d e* < *p i e r d e* trebuie să se fi întâmplat înainte de ce acest cuvânt ajunsese la forma *p l' ɛ r d e*. Între *ʃ* și labială avem intercalarea unui *l'* în *c u l' b u* (*Weigand* III 219, *c u l' i b u* C. Sc. N., *c o l' ú b u* J. alături de *c u ʃ i b u* S. B. Gd. Gb. L., *Gartner*), care se regăsește și la *Megleniți* sub forma *k u l' b* (cf. și vechiul-românesc *cuiub*) și în *z a l' f ɛ* (*Weigand* III 219), alături de obicinuitul *z a ʃ f ɛ*.

Plusul unui *l'* îl mai avem în următoarele cazuri: *m o ʒ l' e n u* «*creieri*» (*Gartner*) < slov. *možjani*, *c l' e m e ʃ e* (*Popovici* I 52) și *c r a g u l' u* S. «*vultur*». Cel din urmă se găsește și la Serbocroați cu *l' > ʃ* (*kragulj* și *kraguj*). *M o ʒ l e n u* ar putea fi o «*rostire inversă*», într'o regiune în care *l'* începuse să devină *ʃ* (§ 89) și tot astfel *c l' e m e ʃ e*, care însă se putea fi și o rostire analogă după *c l' e p t* < *kept* + *p l' e p t* (§ 57). În *d o p e l j e l j* «*a conduce (caii)*» la *Marotti* (ap. *Bartoli* P. 44 și 88) în loc de *d o p e l' ɛ ʃ i* (part. *d o p e l j e j t* 88) < slov. *odpeljati*, avem a face cu propagarea primului *l'* în silaba finală.

l' — i

§ 89. În graiul lui *Belulovici* vechiul *l'* (din lat. *l* + *ɛ*, *ɛ ʃ*, și *cl*, *gl*), precum și *l'* în împrumuturi nouă, s'a păstrat: *f i l'* «*fiu*», *f o l'* ⁴/₇₇ «*foi*»,

l' e p u r e «iepure», m u l' ę r e «mujere», p u l' «pui», t a l' ă «tăia», ț e l' i «cei», c l' e m ă «chemă», o c l' u «ochiu», r e s c l' i d e «deschide», z e r u η c l' i «genunchi», v e g l' ă «veghiă»; c r ă l' «craiu» l' u b i «iubi», n e p r i i ă t e l' ^{8a/5}, v o l' a «voia», z i v l' e n e ^{12/1}, c l' u ț u ^{16/31} etc.

Tot astfel, în general, la toți cercetătorii, începând cu cei mai vechi (m u g h i a r a, f r a t o g l i = fratsgli Ireneo, p l' i r e Sajovec, ž i v l j e n j e, f i l j a R a k o v e c etc.).

Numai într'un singur caz în locul lui l' apare ž, și anume la pluralul masculinelor articulate: deși avem i e l' «ei», c ă r l' i «carii», ț e l' i «cei», întâlnim numai b o i i ^{5/1} «boii» etc., și nu b o i l' i, precum am așteptă și precum de fapt rostesc Aromânii. Aceleași fel de a articula îl găsim la Megleniți, unde, alături de forme ca boiil' cal'il', întâlnim de cele mai multe ori forme ca cucoții, ȳamini (Th. Capidan, *Meglenoromânii* p. 134). Dacă, cu privire la articol, am putea admite o dispariție a lui l' prin disimulare în exemple ca pul'il' > megl. puil', cal'il' > istrorom. cal'i (*Dacoromania* III 390) sau prin fonetică sintactică în cazuri ca boiil' l' vedu > boi l' vedu «boii îi văd», rămân totuși de explicat, la Megleniți, forme cu l' > ž precum; žert, žartă, ži în loc de l'ert, l'artă, ăl' (Capidan l. c). Asemenea cazuri întâlnim, în mod sporadic, și la Istroromâni. Astfel la Rakovec ^{59/4} găsim: ji se vedae «i se pare», la Weigand și Gartner avem muizi «mulgi», care presupune un mul'zi (§ 78); la Bartoli avem și forma mje, fem. miă, pl. miăle C., care mai de grabă s'a dezvoltat din ml' e etc. (§ 88), decât să fie forma străveche. Forma t a j ă la Ive 4 (în loc de tal' ă) e suspectă, iar cuvântul f o y «foglietto» (Gartner 267) e de sigur un împrumut recent (cf. cr. f o j Bartoli P. 46), căci corespondentul lui FOLIA e f o l y e (Gartner 1018) «foaie». Celelalte cazuri le întâlnim la Maiorescu, Nanu, Glavina și Popovici, încât ar putea fi dacoromânisme: astfel g ă i r ă, g ă i n ă («rar», alături de g a l i r ă, g a l i n ă) Maiorescu 98, a i ibid. 84 (ă l' la toți ceilalți), v o i ă 123 (v o l' e la toți ceilalți), y o (în loc de l' ę) Nanu I 46 și i a Popovici II ^{10/20} (alături de l'a ib. ^{61/8} și obicinuital l ę ib. ^{11/21}), apoi m ă i u «maiu, baros» Popovici II p. 123 (am așteptă *m ă l' ca arom. mgl. m a l' u); în textele lui Popovici aflăm: «n e k a - i [l'] d a i e» ^{1/17}, ceea ce ar indică că și dativul pronumelui personal conjunct l' poate apărea sub forma i, apoi: z a v e d ę i ^{6/37}, care nu permite altă interpretare decât z a v e d ę' - i în loc de z a v e d ę' - l' «de a-i vede», în sfârșit și i e ^{5/29} ^{34/35} se pare că nu e o variantă a particolei afirmative i a «da», ci mai de grabă: i - e < l' - e «îi este»; nici f a m e e «familie» pe care Popovici, îl reproduce după Glavina, nu pare a fi urmașul direct al lat. FAMILIA; cf. și § 88.

Se pare deci că pentru evoluțiunea lui l' în ž, cunoscută din multe alte limbi și generală la Dacoromâni, avem începuturi și la Istroromâni, care pot fi de dată tot atât de veche ca și ű > ž (§ 91). Atunci s'ar explica

și *vo i*, care apare cu *i* în loc de *l'* și la Aromâni, ca un precursor străromân al prefacerii lui *l'* în *i*, deși pentru aceasta s'ar putea admite cu Bartoli (*Das Dalmatische* II § 470 și Kr.) un *vojo* (păstrat la Veglioti și în limba veche italiană *vojo* și *voi*) în loc de *VOLEO*, după *AJO* (< *HABEO*) în latina vulgară.

l' — n

§ 90. Intre un *m* precedent și un *i* următor apare, la Istroromâni, ca o variantă a lui *l'* (§ 88), sunetul *n'*: *m n'e* «miel» = *m l'e*. După Popovici I 55, forma *m l'e* se întrebunțează în cinci sate, iar *m n'e* în trei; Marotti îndreaptă în *m n'yé*, *m nyo áre* pe *m l'yé*, *m l'yare* ale lui Gartner (ap. Bartoli, P. 60). Bartoli atestă forma *m n'e* în S. și B. (aici alături de *m i'e* în gura unui bătrân) și tot din aceste două sate *m n' ára* «mierea». Acest *n'* s'a dezvoltat din *l'* prin acomodare organică față de nazala precedentă, iar nu invers, cum crede Byhan s. v., ademenit de dialectalul dacoromân *mn'el*. Că evoluția a fost de fapt *m i' > m l' > mn'* se vede limpede din *slov. mljava > m l' á v e* (Weigand ap. Byhan) > *m n' á v e* «prăjină» (Popovici I 149) și *cr. dimlje > di m n y e* «coapsă» (Gartner).

Tot astfel se explică apariția unui *n'* între *m* final și *i* prin fonetică sintactică: *m - n' - ai* ^{3/2} ^{8/10} «mi-ai», (ă) *m - n' - a (v)* ^{5/9} ^{5/11} ^{17/25} ^{22/36} «mi-a», *m - n' - e* ^{8/8} ^{16/9} «mi-e» (dar la Bartoli: *m i - a d â t J.*).

N'

§ 91. Vechiul *n'* s'a păstrat (neprefăcându-se în *i*, ca la Dacoromâni): *â n' ai* (= ani); cf. și *b â n' e* J. S. N. și suf. *-o n' u*: *r â ț o n' u* S. Sc. N. etc. (§ 187). Tot astfel în cuvinte de origine streină: *â n' e l u* ^{12/30} *z i v l' e n' e* ^{12/1} etc. § 74. Înainte de *ç* avem nazala muiată omorganică *ñ*: *â n r e ñ c e*, *m â ñ c e*; acelaș sunet, însă articulat ceva mai înapoi, în *p u ñ g*. Forma *b u t o i* «butoiu mic», dată de Măiorescu 88 (din Jeâni) e suspectă; Bercharici și Ballacici (Bartoli, P. 43) nu o cunosc. — Popovici I 100 afirmă că a auzit în Brdo formele *s p u n' u*, *ț i n' u* și *v i n' u* (în loc de obișnuitele *s p u r*, *ț i r*, *v i r*); forma din urmă e atestată și de Ascoli și Ive (*v i g n u*); cf. și § 147. Remarcabilă e forma *v r e ș e s p u i e* ^{7/32}. Dacă nu cumva s'a dezvoltat din *s p u r*, după analogia verbelor itacizate, cu *r* la sfârșitul tulpinei, ca dacoromânescul «piaie» și «caie» (precum am presupus în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 23), trebuie să presupunem că într'o epocă foarte veche, *ñ* începuse și la Istroromâni să se prefacă în *i*, ca la noi — cf. analogia lui *l' > i* § 89 — și că atunci *s p u n' e* s'a transformat în *s p u i e*; mai târziu, poate sub influența limbei slave, din care intrau o mulțime de cuvinte cu *ñ*, printr'un fel de reacțiune împotriva acestei legi fonologice, formele cu *ñ* s'au generalizat din nou, fără să mai

poată atinge și pe *v r e* se *s p u i e*, analizat greșit de vorbitori (cf. § 132). În această supoziție ne întărește cuvântul *â n e r* «aier», atestat de Popovici II 87, care nu poate fi decât un caz de hiperurbanism (cum e bunăoară *cimpoșu*, *vătrașu* în regiunile vestice dacoromâne, născute din *cimpoi*, *vătrai* < *cimpol' u*, *vătral' u*, cf. Dacoromania III 667). Se pare chiar că în vremile mai nouă Istroromâniei au o predilecție pentru *ń*, precum reiese din cazurile citate în § 74.

— : *n'*

§ 91^a. Despre intercalarea unui *ń* între *n* și *i* următor cf. § 74; despre *â n e r* § 91. Un caz de intercalare a lui *ń* între *s* și *i* atestă Bartoli în Listele sale: cr. *lišjak* > *l i s ń á k*.

E. VELARELE.

§ 92. Consonantele *c* (*k*) și *g* s'au păstrat în general intacte. Vocala *e* și vocalarele palatale în dezinelențele cuvintelor nouă nu le aficiază: *b o s k e*, plur. *b o s k e* ^{6/20}, *v e r u g e*, plur. *v e r u g e*, *b â n á c*, plur. *b â n k i*, *b i s á g e l e* Bartoli, p. 41 «dásagii» (< cr. *bisàgi*), cr. *rukati* > *r u k e' i*, *m i k e*, *m u s k e*, *f u r n i g e*, *v e r g e* etc.; tot astfel înaintea sufixului slav - *ic'*: *m i k i c'*, *p o r k i c'* etc.

Uneori mi s'a părut că în loc de *g* aud, în rostirea lui Belulovici, între vocale, spiranta velară *ɣ*; cu deosebire clar am auzit cuvântul *r o ɣ u*, dar și *m a ɣ a r i* ^{1/60} *r e z l e ɣ á t* ^{4/82}, chiar și, prin fonetică sintactică, *d i l a ɣ u t* ^{30/7}. Acelaș lucru îl atestă Nanu pentru Jeliăni, citând și exemple de *g* ajuns intervocalic prin fonetică sintactică: *a ɣ u ș t* 30, - *u ɣ o n e'* 35, *pl u ɣ u* 36, - *a ɣ ó d i n e* 40, - *a ɣ o s p o d i n u* 40, cf. și *ɣ o r t l e ɣ n* «gátlej» < cr. *grkljan*. Bartoli ne spune că în Jeliăni *g e* puțin aspirat înainte de *a*, *l Ń i r*: *g^c r á s*, *g^c l' i n d a*, *g^c r o s*; tot la el găsim *h* în loc de *g* în cuvintele: *n e h* = *neg*, *r a s t e h n i*, «șterne» (*r e s t e g n e'* C.), *s t ú m i h* (*s t ú m i g u* Gb. L.) < ven. *s t ú m i g o*. Cf. și observările lui Byhan sub litera *g*. Pentru o rostire *ɣ* a lui *k* între vocale, am găsit numai la Gartner 868 notația *ș t á ɣ u r u* «guzgan» = *s t a k o r* Glavina IV (= *ș t á f o r* Bartoli, P. 79) < cr. *ș t a k o r*.

C

c — g

§ 93. În graiul lui Belulovici: *f u r n i g e* «furnică», ca în cuvintele cu sufixul - *ic* substituit prin - *ig*, în *g a s t i g e' i*, alături de *c a s t i g e' i* cu asimilare regresivă, și în *g a m b i e' i* (acesta, sub forma *g a m b i à t* și la Slavii de lângă Albona, cf. *Pagine istriane* VI no. 1-2).

< it. *cambiare*. La Ascoli 70 găsim *freg = frec*, influențat de *it. frego*; la Bartoli: *burigu* S. N. (pretutindeni de altfel *buricu*), *pavúgu* S. *pávugu* Sc. *paúgu* C. (față de *pávucu*, *pavúcu* B. *pávucu* C.), iar după *n:jinga* C. (încolo *jinca*, *-ke*), cu care e a se compara *žuňg* la Weigand, ap. Bhyan (la Bartoli P. 91 *žuŋk*).

c—h

§ 94. Ca la Aromâni (*ahtare* etc.), avem, alături de (a) *cmó* (č e) J. S. B. L. Sc. N. și forma (a) *hm o(č e)* Gb. C. (în Gd. *acm oče* și *ahm oče*). Cf. și § 92.

e—t

§ 95. Înainte de *l*, întâlnim, ca la Croați (*pòkle* și *pòtle*), variantele *pocle* și *potle*. Nanu dă și forma *γοrtleŋ* «gâtlej» < cr. grkljan. Cf. §§ 63 și 92.

c:—

§ 95^a. Ca la Megleniți, și regional la Dacoromâni, sufixul *-esc* se rostește fără *c* final, însă numai în unele verbe sau numai individual, ceea ce e un indiciu că avem a face cu un fenomen de fonetică sintactică. Belulovici aveă consecvent *-esc*; Ascoli 68 dă în paradigmă *finés*; Glavina scrie consecvent *-esc*, numai în Glosar dă odată forma *pipes*; Byhan dă, după Nanu, din Jeiăni: *domislés*, *livés* (c), *nazirés*, *nasadés*; dintre cei întrebați de Bartoli P., Pezzolici rostea *-esc*, iar Tercovici *-és*: *šempijés* 74, *sfirés* 74, *sopés* 76, *strokulés* 80, *armés*, *prometés*, *propnés* etc. Acelaș Tercovici i-a spus: «*Sušŋevŋ žicu jo rodés*; la noi se *žiće jo stiskés* cu dinți». De sigur că și Maiorescu a auzit *sperés* (precum rostește Tercovici, ap. Bartoli, P. 78), în loc de *sperés* c; influențat de forma dacoromână, el a scris însă *speréz*.

În grupul *sc'*, *c* a amuțit în *šl'op* «schiop» atestat din Jeiăni de Bartoli și Byhan și în verbul *šl'opesc* Glavina IV.

G

g—c

§ 96. La Bartoli găsim odată *ncl'ecât* B. «închegat», care e rezultat unei asimilări progresive. Unui *g* dacoromân îi corespunde un *c* în cuvântul neclar etimologiceste *bericâta* «beregată» Bartoli, P. 40.

g — r

§ 96^a Schimbul între *g* și *r*, care apare în *n e b o g o*^{25/11} față de *n e b o r e*^{18/4}, se găsește și la Serbocroați (cf. § 82^b).

g — v

§ 96^b Lui «belciug» dacoromân îi corespunde, în Jeiăni, forma *b e č u v u* Miklosich, Sl. El. Se pare că stadiul intermediar a fost * *b e č u γ u*, cf. § 92.

— : g

§ 96^c Forma *m l' e ř g u* «miezul» din Jeiăni, nu are un *g* dezvoltat pe cale fonetică, ci datorit unei contaminări între «miez» și cr. *mozga*.

F. CONSONANTA *h*.

h — f

§ 97. Alături de forma *h r u š v e* «pară», < cr. *hrùšva*, atestată de Gartner și Weigand, acesta din urmă a mai notat și forma *f r u š v e*, în care am putea avea a face cu o asimilare a lui *h* față de *v* următor. Pentru *št a γ u r a* lui Gartner 868 = *st a k o r* Glavina (< cr. *štakor*), Tercovici întrebuiță forma *št â f o r* Bartoli P. 79. Cazul invers, de *f* transformat în *h*, în § 60.

h — ș (s)

§ 97^a După model slav, unui *h* la sfârșitul masculinelor singulare, îi corespunde, la plural, un *ș*, care se rostește *s*: *s i r o m â h*, plur. *s i r o m â s*^{4/1} ^{4/35} (cf. dacorom. vâtaf-vătași etc.).

h — v

§ 97^b În loc de *a h m o ț e* găsim la Covaz 8 forma *a v m o c e*, cu acomodarea omorgană a spirantei *h* cu labiala următoare.

h : —

§ 97^c Amuțirea lui *h* între două consonante ajunse în nemijlocită vecinătate, apare în *v â r d e* < *vâr h de*.— Alături de (a) *h m o ț e* (= *acmoțe*), găsim și *m o c e* Ive 13, *m o č e* Bartoli P. 37, în care se pare că grupul inițial greu de pronunțat *hm* s'a simplificat în *m*, dacă nu

cumva avem a face cu urmașul lui MODO, fără inițialul ECCU -, ca în dacorom. *amu* față de *acmù*.

— : h

§ 97^d Proteza unui *h* e extrem de rară. Maiorescu 99 dă din Schitazza forma *h r i p ă* («ceialți: 'ripă, 'rpă»), în loc de *r p e*; Schück 214 scrie *h ū ' n g l j a* «unghie» din Jeiani, iar Bartoli dă din Jeiani *h á r b u r* (= *orbur* la Nanu).

SUPLEMENT LA FONOLOGIE.

Cantitatea vocalelor.

§ 97^e In graiul lui Belulovici n'am observat lungimi și scurtimi vrednice de însemnat. Tot astfel cei mai mulți dintre culegătorii de material, nu fac deosebire între vocale lungi și scurte, sau însemnează lungimea numai incidental. Astfel Ascoli 69—70 are de două ori *f ō s t ā*, apoi *l ē g ā*, *f r ē g ā*, adăogând nota: «l'a finale assai spiccato e quasi coll'accento». Glavina, în Glosarul său, scrie incidental: *k o l ō*, *k ō k o c i*, *k u v a t ū*, *r ū c i*, *r e s l e g ā*, *m i s l i*, *r a z u m i*, iar în texte: *g r o s ū*, *o c o l ō*, *s ū*. Consecvent găsim însemnarea cantității la Schück: *ū r*, *d ō j*, *p ā ' t r u*, *š ō š e*, *š ō p t e*, *u ō ' p t*, *d ē ' v e t*, *d ē ' s e t*, *k v a r n ū r*, *m i l j ā r u*, *k ō ' a p u*, *u ō k l u*, *n ā s s u*, *k ū ' v e t u*, *p ō ' a m a*, *h ū ' n g l j a*, *č e r b i ' č a*, *k ō ' ž a*, *h r b ō ' t u*, *ū m e r u*, *ž ā b a*, *š ō r e č u*, *š ā [r] p e l e*, *l i ' s i c a* (214), *s ā k a*, *v i c ē l u*, *k ā ' p r a*, *ā s i r u*, *l i ē p ū r ū*, *r i k a*, *k u m a r ā k u*, *s l ā m a*, *k ō ' a s s a*, *k ō s a*, *k o s ō ' r u*, *b i ' č u*, *l ū r*, *u t ō ' r k*, *s r i ē d a*, *č e t r t ā ' k*, *s ō ' m b o t a — t r ē ' j*, *f r ū n t a*, *d i n t r e*, *ŭ r e k l j a*, *ž e r u n k l j ū* (215), *b ō v u*, *l i ē p ū r ū*, *v i r ē r*, *d ū m i ' r e k a* (216). Și Gartner distinge un *ă* scurt, pe care-l înseamnă *ě* (cf. prefața). La Bartoli am întâlnit numai *f ū r á L.*, întovărășit de observația «u breve?».

Calitatea vocalelor.

§ 97^f Despre vocalele *e* și *ă* s'a vorbit mai înainte. Bartoli mai distinge uneori și un *e* închis în *f l ' e r u* Gb. *f l ' e r* («e molto chiuso») B. și *v e r* Gb. «vrei» (dar: ver L.), un *u* deschis în *s a t ú* Sc. și adesea un *o* închis: *p o l ' a* (alături de *p o l ' e*) J., *c o r n i l e* B., *b o t r a* J., *c u n o ș c* J., *s f i d o k i* (alături de *s f i d o k i*) S., *d o i* (alături de *d o i*) Sc., *m o r t e* J. Gb., *t o t a n o p t e* J., *d o n o p t j* J., *n o i* J. *n o s t r o* J., *o l a* J. *u o l a* S., *p o r c u p o r c a* J. (alături de *-o*), *p o r c* B. (alături de *p o r c*), *d r o b e n* J. (< cr. droban), *r o b a* J.,

v o \dot{i} J., chiar și pentru o desvoltat din oa: s o r e l e J.Gb. L., t o r n a-l' B. In deosebi Antonio Popich aveà un «o foarte închis, care sunà aproape ca u».

Contractiuni vocalice.

§ 98 a) Două vocale egale se contrag în aceeaș vocală:

a + a > a: ț ă s t a - m (< ț ă s t a a m) flăt $\frac{4}{35}$ ț ă s t a - v (< ț ă s t a a v) fost $\frac{4}{42}$;

e + e > e: l - e r (< l e e r) $\frac{3}{4}$; p r e n d e (< P E R + Î N D E) $\frac{4}{79}$, d e n d e (< D E + Î N D E) $\frac{12}{36}$;

o + o > o: î o - î (< î o o î) v e $\frac{5}{13}$;

b) Două vocale diferite se contrag încât:

a) rămâne vocala dintâi. Acesta e cazul când după un cuvânt terminat cu o vocală urmează verbul ajutător a v e à:

â + a > â: î â - v (< î â a v) rodît $\frac{4}{30}$;

e + a > e: î e - v (< î e a v) mislît $\frac{4}{33}$, m u l' e r e - v rodît $\frac{4}{44}$, î e - v lât $\frac{4}{95}$, î e d ă n a î s t i l e - m trupît $\frac{9}{29}$, î e - v n t r e b a v e ' î t $\frac{9}{25}$ etc., chiar și (iel') p r i s t e m ă r e (< m ă r e a) m e s $\frac{8}{19}$. La Sajovec și k a r l e f a c u t «carele a făcut»;

e + a > e: î u v e - m (< î u v e a m) lât $\frac{30}{28}$;

i + a > i: s i - m (< s i a m) v e r î t $\frac{22}{36}$, s i - v m e s $\frac{27}{8}$;

o + a > o: î o - m (< î o a m) p u s $\frac{8}{14}$, (dar: j'âm Bartoli $\frac{4}{20}$), p r a - v o - î t u v u t $\frac{17}{23}$, a h m ó - î z e i g r e ' î t $\frac{18}{8}$, t a n t o - n d o b n d î t $\frac{8}{33}$.

Excepție: n o g - a î (< n o g o a î), f o s t $\frac{7}{7} \frac{7}{19}$;

u + a > u: La Marotti 40 găsim odată t u j 40 «tu ai»;

β) rămâne vocala a doua:

a + o > o: c r o a t n a o p a k > n o p a c $\frac{1}{19}$;

e + a (â) > a (â). In forme ca: l - a v s p u s ... l - a l a s â t $\frac{4}{53}$ l - a z i s $\frac{4}{59}$, n t r e - b â t - l - a «le-a întrebat» $\frac{4}{94}$, d u s - v - a m $\frac{5}{19}$ n - a n r e z d i l î t $\frac{21}{22}$ n - a î d u s $\frac{26}{26}$ a m p u t e à a d m i t e c ă a v e m a f a c e c u c o n t r a c ț i a â + a > a, î n t â m p l a t ă p e c ă n d d a t i v u l ș i a c u z a t i v u l p l u r a l a l e s t o r p r o n u m e a v e a u î n c ă f o r m a: n ă, v ă, l ă. La Weigand II găsim însă și forme necontrase: ă l e a s p u s $\frac{5}{6}$, l e a m $\frac{6}{6}$ etc. De asemenea în c - a n a s c ă t $\frac{4}{92}$ (alături de k e ă r e $\frac{10}{34}$) s'ar putea admite că avem a face cu forma veche c ă a, iar în forme ca ț - a v u t $\frac{4}{53}$, ț - a ț f a - c ă t $\frac{8a}{5}$ n'avem, probabil, a face cu o contractiune a lui e + a > a, ci cu absorbirea lui e în ț (č) precedent (ca în ț a < c e a). Contractiuni avem de sigur în: s - a (< s e a) l a s ă t $\frac{4}{77}$, m - a (< m e a) $\frac{5}{20}$ t - a (< t e a) r u g ă t $\frac{5}{24}$, t - ă î (< t e ă î) f a c ă t $\frac{5}{34}$, d o c l - a (< d o c l e a) $\frac{8}{30}$ (alături de d o c l [e] a f l ă r e $\frac{4}{60}$), t r e î l a (< t r e î l e a) $\frac{8a}{5}$, p r e n d a (< p r e d e a) $\frac{8a}{14}$ ț i r - a (< ț i r e a) $\frac{9}{21}$ n a ŋ c a (< i t . n e a n c h e) $\frac{10}{7}$, d - a ț i i a (< d e a ț i i a) $\frac{23}{7}$ d - a î (< d e a î) $\frac{16}{81}$, p e r k - a v (< p e r k ă v) $\frac{4}{20}$, etc. La Weigand II avem, alături de contrageri ca: n u s a v r u t o t o p i $\frac{5}{4}$, și forme necontrase ca: z e k l' i s s e a w $\frac{5}{4}$. Cele mai multe exemple ni le dau femininele

articulate de decl. III: luma (< luma) ⁴/₆₀, secura (< secura) ⁵/₂₄, noaptea (< noaptea) ⁶/₂₀, etc. Contrakția aceasta trebuie să fie mai veche decât prefacerea lui ea în e (§ 35), căci, dacă ar fi mai recentă, am avea, probabil, *lum e, *nopt e etc. La Ireneo avem mugliara și cargna; acesta din urmă, fiind transcris cu gn, pare a arăta că restul unui e se auzea în acel n muiat precedent. Numai câr e (feminul lui cârle) apare cu e în loc de a. Bartoli are, alături de câr e S., și câr a (câr a) J. N., formă pe care o întâlnim și la Marotti (ap. Bartoli, P. 74); despre aceasta e a se vedeă cele spuse în § 21. Forma care se aplică, poate, mai întâiu după prepoziții, ca reconstrucțiile false citate în nota ⁴/₃₀*

e + ä > ä: s-ăn (se ăn) ¹⁵/₂₀;

e + o > o: t-or (< te or) cl'emă ⁴/₇₄ t-o i ⁶/₈ k-o i ⁹/₁₃ ²²/₂₇ l-or (< le or) coțe ³⁹/₇. In o d u c l ă, n d u c l ă S. B. C. Sc. «deochi», dintr'un mai vechiu o d o c l' ă, kontrakția poate să se fi întâmplat în stadiul *dăocl'ă;

e + u > u: v r u r ⁴/₈₃, v r u n ¹³/₁₂, ca la noi, presupune, poate, un *v r ă-u n; i o < i e u s' a desvoltat probabil printr'o formă intermediară i ă u, cu contragerea grupei ă u > o;

u + a > a: Negatiunea nu pierde, ca la noi, pe u înaintea verbului ajutător la perfect și viitor: n-ă pise'it.. n-ă vrut ⁴/₃₈;

u + e > e: n-er pute' ⁴/₆₆;

u + o > o: n-o i ¹²/₃₇;

γ) Din cele două vocale diferite se naște, prin contracție, o altă vocală:

a + i > e: ănre'ice (< ainte);

u + ä > o: două > *doo > do ⁸/₁₁, amindó ¹⁷/₃₇, nouă > noo > no ¹⁹/₂₂, vouă > vo, CONTRA + UBĪ > cotro. Această contracție trebuie să fie foarte veche; în forme mai nouă avem pe u trecut în v (§ 53) și pe -ă > -e (§ 21): nouă (adj.) > nove ¹²/₉, iuă > i u v e. Weigand II ²/₁₁ are însă și forma d o u, alături de d o II ⁶/₉ și a m i n d ó u Weigand II ²/₉ (și Ive 7), cf. și t o Feretic 15, care ar putea fi tău.

Metateza.

§ 99. Sunetul cel mai puțin stabil este și la Istroromâni r. Il găsim metatezat în אניurbă < *ănruibă § 196 și în preizi ⁵/₃₄ «pierzi» (predut-am Gd. preidut-am Gb.), apoi în ărde «râde», ărpe «râpă», despre care s'a vorbit în § 14. La Covaz 7 găsim forma fruniga «furnica», atestată și de Ascoli, Maiorescu și Bartoli din N. (alături de frniga C., din care pare a se fi desvoltat); în textele culese de Bartoli găsim și drumí ²/₃₄ «dormi», apoi cr. turkinja > turkín (e) Nanu, Maiorescu și trukín ye Gartner 1064, truki'ña Bartoli, p. 85 «porumb, cucuruz», cr. través (< it.) > tarverš «sort, pestelcă» Gartner 414, fremént (?) Maiorescu și

fermentu Gartner, Maiorescu, Nanu, grăv «grău» și gêrv Marotti, ap. Bartoli P. 48. Forma mramor J. «marmură» se găsește metatezată și la Croați (mramor); tot astfel colare «(salbă de) măрге» Maiorescu 93 < cr. kolari < it corallo (Bartoli, P. 52).

Metateză reciprocă avem în cumarăcu J. (cf. dacor. «comanac») — coromăcu (-acu) S. Gb. Gd. B. L. Sc., pl'ir «plin» — pril Gd. pri [l] o Gb., spliră (Maiorescu 115) «splină» — sprila (Tercovici, ap. Bartoli, P. 78, Popovici II 151), tačuru J. «tăciune» — čatur [u] Gd. B. (tot așa în unele părți ale Bucovinei, cf. DR. III 380) čaturicu Gd. Când după pronumele conjunct l și l' urmează verbul ajutător ren, reț (la viitor) sau reș (la restrictiv), ar trebui să avem grupul lr (l'r). Acesta neputându-se roști după pauză, a trebuit sau să se simplifice — ceea ce s'a întâmplat la Dacoromâni, care, din l raș face au făcut l-aș face — sau să se metatezeze, ca la Istroromâni. La aceștia adică, alături de exemple mai rare ca: se-l re lă $\frac{8}{19}$ $\frac{10}{22}$ «dacă l-ar luă», l-ren poi di $\frac{1}{5}$, găsim: ser le lă $\frac{8a}{9}$, ser le dă $\frac{8a}{13}$ (grafia diferită provine din greutatea analizei în urma metatezii), nur l' e i f a ț e $\frac{6}{34}$, nur le f a ț e $\frac{6}{35}$, se nur le tal' a $\frac{22}{22}$ $\frac{22}{29}$, är len hiti $\frac{22}{24}$, la Weigand II (care mai întâiu, în *Jahresber.* III 144, a dat explicarea formelor acestora): serlea vinde, kerla (sic!) kumparø $\frac{4}{10}$, serlaș vede, kunoșterlaș $\frac{4}{16}$, serla lașø $\frac{6}{1}$; la Marotti: jor-laș fost tnzi 40.

Metateza lui l o avem în avlăt «aluat» < alvat (Maiorescu) și în vlă Maiorescu, Ive, Vegl. 186, Bartoli J. «luă» < l w o Nanu II. In pucșe «pușcă», metateza se găsește și la Croați (puška și pukša); tot astfel în salbún Ive 9, Gartner 87 «nisip» < cr. salbún și sablún (< it.).

Remarcabil e cuvântul rois, care păstrează — metatezat — pe i, ca și roșiu (dialectal) dacoromân, poate, în urma unei apropieri de roib.

Asimilare, disimilare, acomodare, diferențiere.

§ 100. *Asimilare vocalică* (regresivă) am întâlnit:

a — e > e — e § 6	ă — e > i — e § 22
a — o > o — o § 10	e — o > o — o § 31
ă — e > e — e § 20	u — o > o — o § 48

Cazuri izolate s'ar mai putea cită. Astfel Bartoli a notat beșerică L., utărăc Sc. < utorăc J., etc. În general însă asimilarea vocalelor prin vocalele următoare e mult mai rară la Istroromâni decât la Dacoromâni.

§ 101. Cazurile de *acomodare consonantică completă* sunt destul de rare, astfel rl > (l)l § 80^b, mbl > m(m)l § 59^a, 78, stn > sn 66^b. Nici *asimilările consonantice complete* nu sunt prea dese; astfel žăžet

(zâzet) «deget» § 67^b, *b o r e b i t < morebiti § 62, iar, din materialul lui Bartoli, ș p i r i č o r u alături de ș p i r i č o l u în B., ș â ș e J., dar și ș â ș e (alături de ș â ș e) Sc.

Mai interesante sunt cazurile de *acomodare* și *asimilare consonantică parțială*, precum:

m — l > *m — n* § 78 (nazala precedentă pfacea dentala orală următoare în dentală nazală);

n + lab. > *m + lab.* § 71^b (labiala următoare schimbă dentala nazală precedentă în nazală labială);

f — n > *f — m* § 71^b (labiala precedentă schimbă nazala dentală următoare în nazală labială);

ml' > *mñ* § 90 (palatala orală se pface în palatală nazală din cauza labialei nazale precedente);

nv > *nm* § 61^b (nazala precedentă transformă labiala orală următoare în labială nazală);

mbl > *mml* > *mn* §§ 59^a, 78 (labiala nazală precedentă schimbă mai întâiu labiala orală următoare în labială nazală, iar aceasta transformă dentala orală următoare în dentală nazală).

Acomodarea vocii o avem în *nt* > *nd* § 64 (*t* afonic devine *d* fonic din cauza fonice precedente *n*); mai des întâlnim cazul invers — care la Serbocroați e regulă (cf. srbski > srpski, iztok > istok, etc.) — că afonica următoare schimbă fonica precedentă în consonantă afonică: mužki > muški (muskī) § 83, cr. težko > teško (tesco) față de masc. tezáč, rebăť cu vocativul repte ¹⁸/₅₅ (< rebte); în elemente latine avem însă prevt ⁵/₂ prevtŕ ¹²/₃₆. În grupul *sm* afonica se menține în *smilví* (< cr. smilujem), pe care Weigand II ⁴/₂₀ îl transcrie însă *zmilúft*.

Exemple de *acomodare prin fonetică sintactică* întâlnim la Gartner («*m, n, η* variieren einander im Auslaute, je nach der Natur des sich anschliessenden Anlautes» p. 54), Weigand și Bartoli (acomodare organică: u m m i k fečor P. 69, â n t r a s «ho preso» P. 83, e η k â s a 84 a n m n a t texte ²/₈ și a v n a t ²/₅ < av mnat; acomodarea vocii: ml'arele-ŝ dulč J.). La cei doi dintâi găsim și afonice trecute în fonice înaintea unei consonante fonice la începutul cuvântului următor, d. ex. la Gartner 78: noštri tsatsi z (= s = sunt) bur — i ó'n (= m = am) doi frats — u η (= un) ku ž (= ku š) de sla me (dar bunăoară: frats mesa) — la Weigand II: p o z (= p o s) b e ²/₃, o m (= o n) b r s e ⁷/₁₃ (dar: o n b r s e ⁷/₁₄), etc. Fiind însă amândoi Germani și necunoscând din graiul lor deosebirea precisă între fonice și afonice (cfr. Bibliografia critică), se poate ca să se fi înșelat asupra acestui fenomen de sandhi pe care eu nu l-am remarcat în graiul lui Belulovici. Neexactă e transcrierea consonanțelor fonice dela sfârșitul cuvintelor prin afonice. Astfel la Gartner aflăm regulat pe *ž* prefăcut în *š* (f á r u š — articulat f a r u ž u 44, p i n e š, art. p i n e ž u, plur. p i n e š, art. pineži 157, v o š, - ž u, - š, - ž i, - ž u r l e 580, m a r a š, - ž u, - š, - ž i, - ž u r l e III4,

kriš, -žu 1326, kapúš, -žu, -š, -ži, -žurle 1054, fraš, -žu, -š, -ži, -žurle 1042, lunš 717 < lunž «lungi»), adesea și pe $z > s$ (aštes 1259 «astăzi», país, -zu, -s, -zi, -zurle 1199, kalys 1104 «calzi»), mairar pe $b > p$ (grump, fem. grumbę 735, dar: korbo 905), $g > k$ (luηk, fem. luηgę 717, dar: plęηg 779) și $d > t$ (funt p. 78, dar: surd 988). La Weigand II aflăm deasemenea adesea scrieri ca: pines $^{4/2}$, vos $^{4/5}$, zit $^{2/5}$. Bartoli contestă exactitatea acestei transcrieri (P. 17 n. 1) și nici eu n'am remarcat-o în graiul lui Belulovici decât la cuvântul năzat, care însă păstrează pe al său t și când primește un -a adverbial: năzata (§ 67). La Morariu găsim aștez ovu I/₁₃ dar te scuns hunțute «te ascunzi» I/9. Pe cât am putut băga eu de seamă, Istroromânii pronunță consonantele fonice dela sfârșitul cuvintelor întocmai ca noi: la începutul articulării vocea răsună în mod distinct, mai apoi dispare însă tot mai mult până când amuțește de tot către sfârșitul articulării acestor sunete. Astfel transcrierea exactă a cuvântului istroromân care însemnează «căruța» nu e nici voz, nici vos, ci voz s.

§ 101^a *Disimilare vocalică*: o-o > o-ă § 44.

§ 101^b *Disimilare consonantică completă* avem, pe cât am putut observa, când doi r urmează în două silabe ale aceluiaș cuvânt § 80^b. *Disimilări consonantice parțiale*: $r-r > l-r$ § 80^a, $n-m > l-m$ § 73; mai puțin obicinuit: $p-p > c-p$ § 57. Dacă forma auditivă Ascoli 63 în loc de avziț-va este bine auzită, am avea un caz de disimilare ($dz-ts > d-ts$) ca cele arătate de mine în *Dacoromania* I 325-326; acest exemplu ne-ar putea chiar da mijlocul de a înțelege terminația aoristelor vechi românești în -at, -ut, -it, la persoana 2 din plural: un voi auzit «auzirăți» ar putea fi un caz de disimilare în sensul invers din audzits; dela verbe cu ț, dz, č, dž în tulpină, terminația -at, -ut, -it, deosebită de a prezintelui indicativ, s'a putut generaliza la celelalte.

Cazuri de *disimilare prohibitivă* au fost discutate în § 72.

Diferențiere consonantică avem în cazuri ca:

$dñ > gñ$ § 67 (dentală orală s'a diferențiat față de dentală muiată următoare în velară);

$mn > nd$ § 71^a (dentală nazală s'a diferențiat față de nazala labială precedentă în dentală orală, acomodându-și mai în urmă labiala nazală în nazală dentală);

$sn > sm$ § 71^b (dentală nazală s'a diferențiat față de dentală precedentă în labială nazală).

Propagare.

§ 102. Un n propagat în silaba următoare, avem, ca la noi, în z e- r u η c l' i «genu(n)chi», iar un l' în d o p e l' e l' § 88.

Sunete parazitice.

§ 103. b născut între m și r § 59^b;
 d între z și r § 67^d;

l' între labiale și *ȝ* § 88;

ñ între *n* și *ȝ* § 74;

ñ între *s* și *ȝ* § 91^a.

Despre intercalarea unui *ă* în grupe consonantice § 14.

Contaminare.

§ 104. Dialectul istroromân are câteva cazuri interesante de contaminări de cuvinte. Despre *zâlostăn* § 10, despre *plegnî* § 201, despre *zetempît* § 183. Forma *nopt* «nouă» *Ive Vegl.*, *nóptele* «al nouălea» *Ive 3e o* contaminare a lui «opt» și «nouă», precum *șastele* § 133 e «șasele» s'a orientat după «șaptele». Din *čâče* «tată» și *mâie* «mamă» s'a născut, precum a arătat *Byhan s. v.*, *čâie* «tată» în *Jeiăni* (*Nanu, Bartoli*). *Bartoli P. 42* explică pe *boti e* (a) *le* «popic» *Maiorescu 87* — dacă forma aceasta e exactă — din *ven. boča* + *ven. borela*, amândouă cu acelaș sens; posibil ar fi însă ca vorba istroromână să fie împrumutată, precum crede *Byhan s. v.*, din *cr. botelja* «sticlă», *popicele* având forma unor *butelii*. În *Listele* lui *Bartoli* mai găsim următoarele forme, care se explică prin contaminare: (*ă*) *nprinde* < *aprinde* + *încinde*, *požos S.* < *žos* + *poždolu*, *oblinže* cu part. *oblinš S.* < *linže* + *cr. oblizati* — *obližem*, *ml'e Ńgu J.* «miez» < *ml'ez* + *cr. mozga* «*Nahrungssaft*», *roižu Gd. L. Sc.* «roșu» < *roișu* + *roža*, *gl'ermu* «*vierme*» < *l'ermu* + *cr. gl'ista*, *Ńmul'a Gb.* < *mul'a* + *cr. zmočit*. Despre *žinžirina* § 184. Alte cuvinte care fac impresia de derivate istroromâne, dar sunt în ultima analiză contaminări, sunt: *fętina* din *fęteț* + *ital. fantina*, *fetșorin* (*Jeiăni*) *Nanu II* < *fetșor* + *ital. fantino*.

Fonetică sintactică.

§ 105. Cazuri de fonetică sintactică s'au citat în §§ 62^a, 71^b, 101. Pentru rostirea *ȝ* și *č* a unui *t* dela sfârșitul cuvântului urmat de *s* și *ș* la începutul cuvântului următor, găsim la *Bartoli* exemple ca următoarele: *batuța B* = *batut-s-a*, *pl'erdučam flăt Sc* = *pl'erdut ș-am flăt*, *saturățta Sc* = *saturăt-s-a*, *toțcupa C* = *tot scupa*. Tot prin fonetică sintactică dispăre *c* la sfârșitul sufixului *-esc* § 95^a, și *t* în *fo st* § 66^b.

Analiză greșită.

§ 106. Despre *înatrat* § 44; despre *nuc* § 48^a; despre *mega*, *veda*, etc. § 153; despre *trușta* § 182; despre *slega* și *slegat* § 183, despre *prăηga* § 196.

Rostiri șovăitoare.

§ 107. *Belulovici* întrebuintă formele *pira* și *păra* fără deosebire. Tot astfel citează *Bartoli* *făr și fir* «fân» *N.*, *buricu* și *igu*

S., f u r m i g a și f u r n i g a J., ă n c a și j i n c a B., uneori diferitele pronunțări găsimdu-se la diferiți indivizi din acelaș sat, alteori chiar la acelaș individ.

Sincopă.

§ 108. *ă* § 26, *e* § 32, *u* § 50.

Accentul.

§ 109. In cuvintele de origine latină, accentul vechiu s'a păstrat (ca în limba noastră veche) în c ú m a t r u. Deosebit de dialectul nostru e accentul în c u (l') í b u Gb. Gd. B. C. L. Sc. N. c u l' ú b u J. «cuib». Remarcabilă e mutarea accentului în g l' i n d ú r a (Tercovici, ap. Bartoli, P. 48), după derivatele în -ú r ă. După analogia unor verbe ca c u m p a r ă — c ú m p a r s'a mutat accentul în r a m a r e' — r ă m a r «rămân», întocmai ca în m ă s u r al nostru, care însă la Istroromâni (ca la Aromâni) are accentul original: m e s ú r Gartner. Accentuarea t ș é v a Nanu, etc. (ap. Byhan), alături de ț e v ă (și Bartoli, P. 84) se găsește regional și la Dacoromâni. Accentul în ă s e r a Bartoli, P. 39 se explică ca în ă t e r, ă t e r s e r a (Bartoli) și în «astăzi», «azi» al nostru. Lui m a i m ú n d în textele noastre (m a i m ú n (t) și la Gartner) îi corespunde m á ĭ m u n la Weigand II ³/₇, cf. și m á i n é e Gartner 1264 (la amândoi, Germani, probabil un reflex al obiceiului lor de a accentua în asemenea ocaziuni partea dintâi a poziției). Bartoli citează din Jeiăni accentuările a c m ó și á c m o. Alături de a v é m J. a r é m (u) B. C. L. a auzit Bartoli o á r e n (á r e m) în S. și Sc. Neexplicată și, poate, neexactă e accentuarea p l i v i n d o' la Weigand II ⁵/₄ (cf. § 152). Despre schimbarea accentului la verbele de conj. III în pers. 1 și 2 din plur. ind. prez. cf. § 153.

§ 110. In proparoxitoanele de origine slavă une-ori se păstrează accentul pe antepenultima: b í s c u p u, í s t i n a etc.; de obicei ele se accentuează însă pe (pen)ultima, după firea limbii române: cr. jú zina, mú č enik, ó g n j i š t e etc. > ĭ u z i n e, m u č e n í c, o g n í s t e, etc.; în unele cuvinte, accentul acesta îl întâlnim însă dialectal și la Croați: gospodáríca — gospodaríca g o s p o d a r i' t e j e d á n a e s t - j e d a n á e s t > ĭ e d ă n á ĭ s t, m l á d i c - m l a d i c > m l a d i c etc. — In declinațiune avem accent mobil la substantivele în - ă ț și - ă n (- ă n), cf. § 114. — Unele dintre cuvintele din textele noastre sunt accentuate altfel la ceilalți cercetători (uneori șovăirea de accent se găsește și la Slavi), astfel: á l i (și Gartner, Ive) — a l í Weigand < cr. slov. á l i; c o v ă ț — k ó v a t s Gartner 145 < cr. k ó v a č, slov. k o v á č; c a l i g e r (caligăr Maiorescu) — k a l i g ă r Gartner 363 < cr. caligar; c l' u ț ă n i ț e — k l u t s a n í t s e Gartner 175 < cr. sl. k l j u č a n i c a; c ó c o t — k o k ó t Gartner 90r (îndreptat în k ó k o t de Marotti, ap. Bartoli, P. 52) < cr. slov. kokot, h r b ă t — χ r' b ă t Gartner 80z

h^or bat Weigand; mⁱl'ár — mⁱlar Gartner p. 74; nⁱg dar (și Ive, Gartner, Nanu, Weigand) nⁱgd^or Weigand II ¹⁰/₆ < cr. nⁱgdar; óblac — oblák Gartner 1116 < cr. òblak, slov. oblák; p^om álo — p^omalu < cr. sl. pomalo; (ne) p^ri j^átel' (p^riyátely Gartner 701) — p^riatelu Weigand II ⁴/₁₂ < cr. p^rijatelj, slov. p^riatelj; rod vⁱn^e — ródvⁱn^e Gartner 661 și Bartoli, P. 72 < cr. rodbina, slov. rodovina; trb^úh (și la Nanu) — trbu^ž, Gartner 815, țel' ád — tšél'ada Weigand II ⁶/₃ < cr. čéljad, slov. čeljád; zⁿídar (și la Weigand) — znydár Gartner 380. De altfel Gartner observă anume (p. 53) că în rostirea lui Mateiu Glavina accentuarea sovăia uneori, de ex. p^ošt^ol'ár, z^etalyítse. Istroromâni chestionați de Bartoli corijază uneori accentuarea lui Gartner, astfel búriza Bartoli P. 43 (cr. búrica) în loc de burítse Gartner 512 «găleată». La Bartoli găsim în diferite sate accentuări diferite la cuvinte ca: óbrovițe S. B. — obrovítza Sc., Jiván J. — Jívan S., pavúgu S. pavúcu B. — pávucu B. Sc. pávucu C. Sc. pa^ugu L. Uneori însă acelaș omograf are sensuri diferite, după cum accentul e diferit, astle lišⁿák = vulpoi — líšⁿák = alun S. Belulovici accentuă úcodlac și ucodlác.

§ 111. Asupra accentuării în frază e de relevat trecerea accentului — ca și la noi — asupra negațiunii (uneori cu elisiunea lui *u*) și a pronumelui întrebător *țe*, când îi urmează forme ale verbului ajutător: n-á pis^eít ⁴/₃₈ «n'á scris», n-á vrut ⁴/₁₈ «n'á vrut» (dar: n-á vrut ⁴/₈₄), n-á nis gan^eít «n'á vorbit nimic», n-áⁱ ní vut ¹/₁₅ «nici n'ai avút», nú-stíu J. S.; ț-áⁱ tu zis, ț-í vut át? ¹⁵/₁₂ «ce-ái zis, cé, ai uitat?» Tot astfel în răspunsuri (directe sau indirecte), când se repețește numai verbul ajutător, participiul rămânând nerepețit, ca de sine înțeles § 267: ț-áⁱ vut át? — á m ¹⁵/₁₂ - ¹³/₁₃ «cè, ai uitat? — am [uitat]», tu ver m^ere! — ie zițe ke v^á [scil. m^ere] ⁹/₁₀. Dar: ma l-am (scil. hitf) ²²/₂₇. După model serbo-croat prepoziția primește uneori accentul (când urmează un cuvânt cu accent «tare», de ex. d^án — z^àdan) z^á-se ¹/₈, z^á-me ²/₂₁, z^á-to ⁴/₁₃, z^á-sto, etc. Accentuarea óntrat < un trat (ven. tr^àto «dată») nu e un fenomen istroromân, ci cuvântul acesta a fost împrumutat de-agata dela Croați (ó n t r a t).

MORFOLOGIA

I. SUBSTANTIVUL.

a) Declinarea.

Generalități.

§ 112. Ca la noi, avem trei declinări:

I. Feminine în -e (câse), corespunzând femininelor noastre în -ă (casă), în e' (ste'), corespunzând femininelor noastre în -e a (stea), și în -i (zi). La acestea se adaugă masculinele în -e (harambâse, cf. dacorom. vlădică, slugă, etc.).

II. Masculine în consonantă (corb) sau în -u (codru). La acestea se mai adaugă, spre deosebire de dialectul dacoromân, cele terminate în -o (flăto, brodo) sau în altă vocală, după amuțirea lui l final (câ, proto-có) și a lui u final (bo); după analogia celor dintâi se ia cuvântul café. (Forma kafé' Nanu I 21 e dacoromânism). Tot de aici se țin câteva feminine: măr «mână» < MANUS (Măiorescu și Nanu dau și forma mără, mure), sor «soră» și stvăr (§ 203).

III. Substantive în -e: masculine (frâte) și feminine (cârne). De asemeni și femininele terminate în palatală + e (câpl'e fil'e, u se) care odinioară se țineau de decl. I.

Metaplasma.

§ 112^a. I—II. La «fragă» Belulovici îi ziceă frăz, un singular nou din pluralul frăz.

II—I. Forma lemne «lemn» apare sub forma feminină (< LIGNA, neutru plural latin) ca și în cele mai multe limbi romanice (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II § 54).

III—I. La Bartoli găsim următoarele cazuri de feminine în -e trecute la decl. I: gl'inde și gl'inde (glinda) la același individ din B.; forma din urmă e generală în toate celelate comune (cf. ghindă și ghinde în vechile texte dacoromâne); mul'ere S. Sc., pără alături de pără în S. La Gartner: frunte 754, lumē 1200 (și la Măiorescu 103 lumă), tserbitsē 786, vâlē 1156. Forma din urmă e dată și de Bartoli din N. și S., dar în legătură cu prepoziții se

zice: ă n p r e v ă l e S. p r e v ă l e N. Și în textele noastre (cf. ^{4/30*}) avem, după prepoziții, forme cu *-e* dela substantive în *-e*.

Faptul că femininele în *-e* și *-e* au, toate, în forma articulată *-a* (c ă s ę c ă s a, ca un g l' e - un g l' a și frunte - fr un t a) a avut ca urmare reconstruirii analogice a formei nearticulate. Cum însă după prepoziții apare forma nearticulată (§ 207) s'a spus mai departe p r e v ă l e, deși de altfel unii Istroromâni reconstruiesc v ă l ę (în loc de v ă l e) din forma hotărîtă v ă l a. Din momentul când alături de v ă l ę există p r e v ă l e s'a putut face și din c ă s ę construcția ă n c ă s e, cu atât mai ușor, cu cât există și l u c ă s e (§ 124).

III — II. Afară de z e r u η c l' u «genuche», care e îndreptățit etimologiceste (GENUC[U]LUM), Belulovici întrebuintă și metaplasmele a r ę t «arete», l' e p u r «iepure» și s o r e ț «soarece». Precum arată exemplul din urmă, avem a face cu singulare nouă refăcute din plurale în *-i*. Sunt atestate însă și formele a r ę t e (Nanu și Bartoli din J. Gb. Gd. B. Sc. și C. la un individ bătrân, față de a r e t u în S. Sc. și C. la un tânăr și a r ę t u — formă evident refăcută — tot din S. și Sc.), l' e p u r e (auzit de Bartoli numai la câțiva bătrâni din J.), ș o r e ę e (Măiorescu, Nanu și Bartoli din Sc. și la câțiva bătrâni în J., față de ș o r e ę u în S. Gb. B. C. L. N. și în J. la tineri). Alte exemple: a r b u r e Măiorescu — o r b u r Nanu, c ă r b u r (c ă r b u n S., c r b u r J.) — c ă r b u r e S. Sc., d i n t e J. — d i n t (general), g l' ă r m e J. (bătrâni) — (g) l' e r m u (pretutindeni aiurea și în J. la tineri), s ă r p e J. ș a r p e B. C. — ș e r p (u) G. Gd. B. L. Sc. N., p u r e ę e J. (bătrâni) — p u r e ę, p u r e ț (pretutindeni și în J. la tineri). Numai de decl. II: p e ș t «pește» (ap. Byhan) și ę a t u r, t a ę u r «tăciune» Gd. B.

La aceste exemple se adaugă cele de felul lui ă r ă t «artă» (< it. arte), c o r (ă) t «curte», p e d u c ă l' «păduche», p ă r ă t «parte», despre care s'a vorbit în § 14. — Cf. și Popovici I 71.

Formarea pluralului.

§ 113. *Modificarea tulpinei din cauza dezinențelor.* În general se observă că analogia cuvintelor vechi nu s'a extins cu atâta consecvență, ca la Dacoromâni, asupra împrumuturilor mai nouă, silindu-le să modifice consoanțele finale ale tulpinei înaintea dezinenței *-i*.

În specie, ținând seama de legile fonologice speciale ale dialectului istroromân, observăm următoarele modificări (dând, spre completarea tabloului, și exemple de adjective):

N e a l t e r a t e rămân labialele (*p, b, f, v, m*), palatalele *ț, l'* (p u l' ^{4/74} — p u l' ^{39/6}), *ń* precum și *s < ș* (u s ^{38/1} «uși»), *z < ž* (p i n e z ^{7/13} «bani») și *r* (g o s p o d ă r ^{5/1} — g o s p o d ă r ^{21/22}, ă s i r ^{15/18} «măgari», f e ț o r ^{4/51} «fii»), încât singularul și pluralul nearticulat au aceeași formă la toate aceste substantive aparținătoare declinării II. La aparență rămâne neschimbat în graiul celor ce rostesc pe ș ca s (§ 82), și s: c ă s ę ^{4/53} — c ă s ^{6/12}, g r ă s ^{15/18} «grași».

Se schimbă *t* în *ț*: *prevt* ⁵/₂ — *prevt* ¹²/₃₆ etc. dar *făr-*
minânti ¹¹/₂, *guanti* ²¹/₈, *Hrvăti* *Bartoli* P. 38; *suspect*
e, la *Maiorescu*, *părți*, alături de *părți*; *Bartoli* a auzit în jocul
 de cărți *punti* și *punț* = *it. punti*, și *fanț*; — *d > z*: *suséd*
¹²/₃₇ — *suséz* ⁶/₁₃ etc., dar *brăidi* (§ 113 a), *zidi* *Weigand*
 I 250; — *k(c) > č > ț*: *drac* ⁵/₈ — *draț* ³/₅ etc., dar *bănăc* —
bânki *Popovici* I 60, *turki* *Glavina* Gl.; *brec* «câne» are în
 textele noastre pluralul *breț* ¹⁷/₁₉, iar la *Weigand* I 249 *breki*,
 iar *sfidoc* (< *cr. svjedok*) are plur. *sfidoki* S. și *-doči* Gb. C.
 Sc.; — *g > *dž > ž > z*, lu *ηg* — *lunž* (*Tercovici*), dar *strugi* *Wei-*
gand I 249, *Gregi* *Bartoli* J. «*Greci*»; — *h > ș > s* *sirom* *âh* ⁶/₄
 — *sirom* *âs* ⁴/_{1*} ⁴/₃₅.

Prefacerea lui *n* în *ñ* o avem, ca la noi, în *ANNI* > *â n* ⁶/₁₀ (§ 74),
 mai rar în cuvinte cu *n* simplu: *pošteñ* *omir* *Weigand* II ⁴/₁₂,
 încolo *n* se păstrează *corón* ⁴⁰/₁₆. *L > l'* în cuvinte de origine
 latină (*câl'* «*cai*»), dar se păstrează în împrumuturi mai nouă (*âñ* *el*
³/₃ — *âñ* *el* ¹⁶/₆₄).

Dintre grupele consonantice relevăm prefacerea lui *ns > ñs > ñs*
 (*âns* ⁷/₁₃ — *âñs* ²³/₉). Pentru *sc* avem exemplele *muskę* — *mušt*
 S., *must* S., *mušć* Gb. Gd. B. și *boskę* — *bošt* (*Jeiăni*) *Popo-*
vici I 46, dar *boske* la *Belulovici*, iar pentru *st* avem numai: *țesta*
 — plur. *țesci*.

Înainte de *-e*, consonantele *k* și *g* (*sk*, *șk*) rămân nealterate, uneori
 chiar în cuvinte de origine latină: *boskę* ⁴/₆₆ — *boske* ⁶/₂₀, *cățke*
⁴/₈₀, *veruge* ¹⁹/₁₅, *furke* *Glavina* Gb.; voakele *Weigand*
 I 250 «vacile», *grașka* — *grașkele* *Glavina* IV, dar *oblac* —
oblațe *Glavina* U., *lălocele* *Bartoli* N. (< *cr. laloka*, plur. *-ke*).

O chestiune, care din materialul ce-mi stă la dispoziție, nu se poate
 clarifica cu desăvârșire, este, dacă femininele cu vocala accentuată *a*
 în tulpină, îl prefacă pe acesta în *ă*, ca la noi, înaintea dezinenței *-i* a
 pluralului, sau nu. Păstrat apare *a* în următoarele exemple: *câs*
⁶/₁₂ «câși (= case)», *bânzile* ⁴/₆₆ ³¹/₅ «părțile», *ćetaț* *Ascoli*, *Mai-*
orescu, *câl'i* «câi» *Popovici* I 54. *Maiorescu* dă însă pluralele *vă(l'i)*,
părți, *băți* «bălți», *colări* 92 (dar, articulat, *colarle*, *col-*
larile), chiar și *lăpturi* 102, iar *Glavina* IV: *părțile* (dar
 în «*Calendar*» *valiile* 25, *caliile* 32). Dacă toate aceste plu-
 rale la *Maiorescu* și *Glavina* sunt suspecte ca dacoromânisme, nu-i
 mai puțin adevărat că avem un exemplu care ne arată că odinioară
 a trebuit să existe și la Istroromâni plurale cu *ă*. Acesta e plura-
 lul *cadér* ⁸/₅, care se explică dintr'o formă mai veche *cadăr(i)*,
 corespunzând lui «căldări» al nostru (§ 20). Cf. și § 118 d.

Declinarea I.

§ 113 a) *Sing. -e* — plur. *-e*: *caroțe* ¹¹/₉ — *caroțe* ²⁴/₈,
code ¹⁷/₃₈ — *code* ¹⁷/₃₈, *mățehę* ²⁹/₁ — *mățehę* ²⁹/₁₂. Tot

astfel: beșede $\frac{4}{74}$, cuñăde $\frac{4}{94}$, hălopăde $\frac{3}{11}$, hărte $\frac{2}{25}$, mëndule $\frac{30}{27}$, râte $\frac{30}{19}$, rōzițe $\frac{5}{16}$, țelițe $\frac{14}{5}$, zñîdarîțe $\frac{4}{4}$, etc.

De remarcat că în exemple ca fete $\frac{4}{38}$ — fete $\frac{6}{24}$, verze $\frac{38}{1}$ vocala accentuată e aceeași în amândouă numerele (la noi: fată - fete), și că în fâte «fete» vechiul *a* s'a păstrat prin urmare.

b) *Sing. -e — plur. -i* (numai după grupe consonantice): bățve — bățvi $\frac{28}{11}$, rpe — rpi $\frac{5}{28}$, opinke — opinți Glavina us(t)ne — ustni Rakovec $\frac{59}{16}$. Tot ca grupă consonantică se consideră și: brăide — brăidi $\frac{18}{26}$.

c) *Sing. -e — plural zero*. Mai de mult, terminația pluralului eră -i, ca la Dacoromâni; acest -i însă, după consoanță simplă, a amuțit (§ 41), după ce consoanțele precedente au suferit modificările arătate în § 113. Exemple: corón $\frac{10}{16}$, gal'ir $\frac{39}{6}$, us $\frac{38}{1}$ etc.

d) Unele din aceste cuvinte se găsesc și cu pluralul în -e, de ex. urę, care în textele noastre apare când cu pluralul ure $\frac{19}{2}$ $\frac{20}{11}$ $\frac{22}{20}$ $\frac{40}{8}$, când cu pluralul ur $\frac{19}{7}$ $\frac{19}{12}$ $\frac{22}{5}$ $\frac{22}{16}$ $\frac{24}{2}$ $\frac{38}{1}$ $\frac{40}{3}$ etc. Tot astfel dela căseș avem pluralul căs $\frac{6}{12}$, dar la Weigand I 250 koase-le, dela vâkeș avem vâț $\frac{24}{7}$, dar la Weigand I 250 voake-le, dela debleș avem deblele $\frac{8a}{10}$ dar la Ive 6 debli. Pluralele în *i* nu par a fi substituit în măsură atât de mare, ca la noi, pe cele în -e. Astfel găsim: frunige Maiorescu, furnige Gartner, alături de furniș Popovici, limbe Glavina dar avem și bol Bartoli S. «boale».

e) Ca femininele formează pluralul și masculinele în -e: oșeña, plur. oșeñi Tercovici, ap. Bartoli, P. 90

f) *Sing. -e — plur. -ure*. Singurul exemplu: gl'indur «ghinzi» Popovici I 55 (alături de gl'inde).

g) *Sing. ste — plur. stele*. Un singular nou, refăcut din plural, stelela a auzit Bartoli în B. L. Sc.

h) *Sing. zi — plur. zile*.

Declinarea II.

§ 114. *Masculine. a) Sing. -u — plur. -i*. După grupe consonantice: ocl' u $\frac{12}{37}$ — ocl' i $\frac{18}{45}$; tot astfel codri $\frac{4}{66}$.

b) *Sing. cons. — plur. cons.* Exemple în § 113.

Unele cuvinte care la noi sunt ambigene în -e, au la Istroromâni și (sau numai) plurale în [i]. Nu voi cită aici exemplele foarte numeroase dar nesigure date de Gartner, ci numai din alți autori: bajer, alături de mai rarul bajere Bartoli P., 39, doi-trei bracs, dar: sașe pâra șapte bracse Glavina V/92, arele Maiorescu (arele Nanu) — areli Popovici I 53 «inele», pițor alături de pițore Popovici I 56 (la Bartoli: pișor(i)le J. Sc., pișore S. Sc., pișor S.), țințminuț Popovici II $\frac{20}{17}$, pekots Weigand, Ive «păcate» (u) oș Bartoli Gd. S., alături de uoșe (uose) J. S. N.

c) *Sing. voc.* — *plur. voc.* + *i*: bo < bov < bou § 55 ⁹/₂ — plur. bo i ⁵/₁₆.

d) *Sing. voc.* — *plur. voc.* + *l'*. În această categorie intră cuvintele care odinioară aveau -*l* final, dispărut mai în urmă (§ 79), și care, la plural, au prefăcut pe *l* în *l'*, menținut până azi: cã ⁸/₁₂ — plur. cã l' ¹⁵/₁₈, m' e — m' e l' Popovici I 55 «miei».

e) *Sing. cons.* + *ă* + *cons.* — *plur. cons.* + *cons.* + *i* (ca la Serbo-croați): hlapă ț ⁵/₅ — hlapți ³¹/₉, sopă ț — sopți ⁴⁰/₁₅, stără ț ⁴/₆₅ — stărți ⁶/₅. Tot astfel: bănă k — pl. bănki «bănci» Popovici I 61, zli b o' ts — zli pți «țigla» Gartner 85 < cr. žlibac, o dovă ț — pl. o dovți (Popovici), s ě m ě' ny — s ě' m ny i Gartner 347, k ě s ě ly «tuse» — k ě s ly i Gartner 317, strukel (< cr. štrúkalj) «gălușcă de porumb» — struk l' i Bartoli, P. 80, peducă l' — peduc l' i Bartoli.

f) Plural neregulat: o m (< HOMO) ¹⁵/₈ — o mir (< HOMINES) ⁹/₂₁.

§ 115. *Ambigene. a) Sing. cons.* — *plur. cons.* + *e* (toate exemplele sunt oxitoane): înainte acestui *e* avem prefacerea lui *c* > ț (< *tš*; pentru *g* > z n'avem exemple); lipsește însă schimbul lui *o* - *oa* în silaba accentuată («corn-coarne») cf. § 45. Exemple: colă c ¹/₂₃ — colă țe ⁴⁰/₃, pi ț o r ⁸/₃₇ — pi ț o re ^{8a}/₁₅, regă l ¹²/₇ — regă le ¹²/₅₂; tot asemenea: corne ⁵/₁₆, cun fine ³/₅, cuse ²⁶/₂₄, prstene ¹⁶/₅₁. Dela o v am așteptă pluralul * o v e «ouă» (ca i u v e); avem însă pluralul nou o ve Belulovici, Nanu I 21, Maiorescu, Weigand, Popovici. — Tercovici ap. Bartoli P. 66 dă însă forma o va (= o v e cf. § 21). Formele date de Gartner 891 (ovi, ovurle) sunt nesigure. Neobișnuit pentru simțul nostru e pluralul în - *e* dela numiri de copaci: fră s i re Bartoli «frasini».

b) *Sing. vocală accentuată* — *plur. voc. acc.* + *le*: un mast é ⁶/₂₀ — do mast e le ⁶/₂₅. Pluralul acesta e plăsmuit după st e le.

§ 116. *Sing. cons.* — *plur. cons.* + *ure* (toate exemplele sunt oxitoane, mai ales monosilabe). Exemple: mă ț ²/₂₅ — mă ț ure ²⁹/₈ «mănunchi», zir ⁴/₉₁ — zir ure ⁴/₉₀; tot astfel: bocú nure ³¹/₁₄ (la Ive 8: bukú nele), cú pure ⁷/₃₆, vó zure ²⁸/₇. Pluralele în - *ure* se întâlnesc și la cuvinte care la noi au plurale în - *e* sau chiar în - *i*, de ex. osurile, orzurile Glavina IV, ț e r u r le (Jeiani) Popovici I 46 «ceri» (copaci). Cazul invers e rar; astfel Ascoli 56 dă n a s s i «nasurile» (cf. și c a p i i b). Unele cuvinte pot face pluralul în două feluri; astfel Belulovici forma pluralul de la scând: scânz și scândure, fără o deosebire de înțeles («feluri de scaune»), ca, de obicei, la noi.

Spre deosebire de dialectul dacoromân, dezinența - *ure* s'a extins și asupra numelor de ființe: cră l' ure ⁴/₈₂, ș e r p u r e Popovici I 56, c â r t u r e Glavina IV «cârțile».

Gartner dă foarte multe exemple (însă numai sub forma articulată) de plurale în - *urle*, alături de - *i*, la substantive care însemnează ființe, precum: f ě r l á n u r le 358 «țesătorii», t s e s á r u r le 656

«regii», f e t s ó r u r l e 670 «feciorii», fr á t u r l e 681 «frații», z é t u r l e 699 «ginerii», a m í k u r l e 701 «amicii», s u s é d u r l e 702 «vecinii» și — cu excepția lui m u l i 857 «catării», l y é p u r i 875 «iepurii», b u m b a r i 915 «bumbarii» și p e d u k l y i 924 «păduchii» — la toate animalele (în înțelesul larg al cuvântului): a r é t u r l e 833 «areții», s k o p ě s u r l e 834 «berbeci scopiți», k o z l í c u r l e 837 «iezii», b ě k u r l e 842 «taurii», b ó v u r l e 843 «boii», k á l u r l e 852 «caii», á s i r u r l e 355 «asinii», p ó r k u r l e 856 «porcii», s ó r e s u r l e 866 «șoarecii», b r é k u r l e 869 «câinii», l ú p u r l e 871 «lupii», m e d v í d u r l e 873 «urșii», y é l e n u r l e 875 «cerbii», r á k u r l e 879 «racii», p ú l y u r l e 885 «pasărilor», k o k ó t u r l e 901 «cocoșii», g o l ú b u r l e 904 «porumbii», k ó r b u r l e 905 «corbii», r é p t s u r l e 908 «vrăbiile», p á v u k u r l e 909 «păianjenii», p ú r e s u r l e 921 «purecii», l y é r m u r l e 925 «viermii». Prin faptul că astfel de forme sunt atestate și de alții, ele sunt sigure, și deci Weigand III 397 n'are dreptate când le contestă existența.

În ceea ce privește deosebirea între pluralele în *-i* și cele în *-ure*, Weigand III 397 observă că de obicei se zice d o î l i ș t i «două frunze» dar t ș u d a l i s t u r e, deci cu înțeles mai mult colectiv.

§ 117. *Feminine*. Singurul exemplu: m ă r «mână» ²¹/₈, corespunzând lat. MANUS (în sing. și plur.); dela s o r «soră» avem pluralul vechiu s o r ă r ⁴/₂₅ (SORORES), alături de pluralele analoge s o r ⁴/₁ • ⁴/₁₄ și s o r e ⁴/₆₂.

Declinarea III.

§ 118. *Feminine*.

a) *Sing. -e — plur. -e*. În această categorie intră substantivele cu paratală înaintea lui *-e* < *-ă*, care înseamnă ființe și deci, dacă ar forma pluralul în *-i*, ar putea fi confundate cu masculinile lor. Unui sing. f i l ' e ²⁶/₂ îi corespondă dară pluralul f i l ' e ⁶/₂₃ (spre deosebire de f i l ' «fii»). Tot astfel b é s t i î e ¹⁸/₅₀.

b) *Sing. -e — plur. -i* (numai după grupe consonantice și după vocale) o î e — o î ¹⁵/₁₈.

c) *Sing. cons. + e — plur. cons.* De remarcă că în vocala accentuată schimbul *oa — o* («foaie-foi») nu există la Istroromâni, în schimb însă schimbul *e — e* dispărut la noi («muier — muieri»). Exemple: f o l ' e ⁴/₈₁ — f o l ' e ⁴/₇₇, m u l ' e r e ⁴/₃₅ — m u l ' e r ²⁶/₂₅. Dela m i l ' e «mie», avem pluralul ž e č e m i l ' Bartoli S., dar și ž e č e m i l ' e N. Dacă această din urmă formă nu este cumva cea a singularului (§ 217), atunci ea este continuarea lat. MILIA, ca în vechiul dacorom. m i e.

d) *Sing. -e — plur. -e*. Unele feminine în *-e* au și la plural aceeași formă ca la singular, astfel: ț e t a t e Gartner, Glavina V/107 n. (alături de č e t a ț Maiorescu, Ascoli), v ă l e «vâi» Nanu, Gartner, c a l e «căi» Ive, Gartner (alături de č a l ' i Popovici I 54). De sigur că nu e o simplă întâmplare că în câteși trele exemple avem a face cu cuvinte cu *a* în tulpină (cf. § 113).

Masculine.

§ 119. *Sing. cons. + e — plur. cons.:* frăte $\frac{4}{68}$ — frăț $\frac{4}{66}$.

b) *Articularea.*§ 120. *Singularul.*

a) *Femininele în e* au forma articulată în *a*. Exemple: âpe $\frac{7}{6}$ — âpa $\frac{4}{48}$, băŋke $\frac{40}{6}$ — băŋca $\frac{40}{7}$, bățve $\frac{39}{11}$ — bățva $\frac{39}{12}$, blăge $\frac{15}{8}$ — blăga $\frac{21}{15}$, boțe $\frac{9}{13}$ — boța $\frac{18}{22}$, brse $\frac{16}{60}$ — brsa $\frac{16}{69}$, coze $\frac{3}{4}$ — coza $\frac{3}{4}$, crune $\frac{8}{37}$ — cruna $\frac{8a}{19}$, deble $\frac{4}{61}$ — debla $\frac{4}{86}$, farire $\frac{39}{3}$ — farira $\frac{39}{3}$, foze $\frac{8}{26}$ — foza $\frac{13}{29}$, frâiarite $\frac{37}{3}$ — frâiarita $\frac{20}{4}$; mosne $\frac{6}{8}$ — mosna $\frac{6}{18}$, more $\frac{27}{3}$ — mora $\frac{22}{36}$; tot astfel: bărcă $\frac{4}{34}$, căsa $\frac{12}{23}$, damareța $\frac{4}{6}$, frica $\frac{2}{1}$, métura $\frac{5}{6}$, șera $\frac{4}{2}$, sluzba $\frac{8}{1}$, ticva $\frac{15}{1}$, țira $\frac{15}{6}$.

b) *Femininile de tipul «stea»* primesc -*vu*: ste $\frac{4}{6}$ — stevu. Tot astfel ne $\frac{4}{6}$ — nevu Ascoli 78, Popovici II $\frac{48}{12}$, vițe' — vițevu Popovici I 56, dar și vițeva I 56, care ea se compară cu njeva («la neve» Ive 13,14. Bartoli dă forma steu N., dar și șta u S., apoi mîa u C. și nevu J. L. S. C., ne u Gb. C. ne u Gb. Existența lui e e o dovadă că în silaba următoare a fost cândva un *ă*, deci ste(v)u, ne(v)u par a corespunde foneticeste lui *steao*, *neao* a Aromânilor și Bănățenilor (<steauă, neauă) care, existând alături de ste, a fost interpretată de Istroromâni ca formă articulată.

c) Femininul zi $\frac{4}{56}$ primește articolul (*i*)a: zia $\frac{2}{3}$ (la Ascoli 56: zie).

d) Forma articulată a lui măre mări $\frac{14}{6}$ (atestată de Bartoli în toate satele; numai în B. se aude și măru), a lui sor e sora $\frac{4}{1}$ $\frac{4}{62}$, Ascoli 57.

e) *Femininele în -e* au forma articulată în -*a* (§ 98). Exemple: căle $\frac{4}{70}$ — căla $\frac{21}{2}$, companie $\frac{12}{26}$ — compania $\frac{18}{3}$, lume $\frac{1}{9}$ — luma $\frac{4}{60}$, măie $\frac{4}{52}$ — măia $\frac{4}{31}$, merinde $\frac{12}{44}$ — merinda $\frac{5}{13}$, mul'ere $\frac{4}{35}$ — mul'era $\frac{5}{28}$, nopte $\frac{6}{15}$ — nopta $\frac{6}{20}$, păre $\frac{4}{56}$ — păra $\frac{7}{27}$, pogățe $\frac{12}{7}$ — pogăța $\frac{18}{20}$, săbl'e $\frac{20}{15}$ — săbl'a $\frac{20}{18}$, use $\frac{10}{17}$ — usa $\frac{16}{21}$; tot astfel: fil'a $\frac{18}{34}$, plăca $\frac{18}{22}$, vardiia $\frac{16}{39}$, ziv'ena, etc.

f) *Masculinele în -u* rămân neschimbate în forma articulată: codru.

g) *Masculinele în cons.* primesc, în forma articulată, un -*u*: băț $\frac{3}{4}$ — bătu $\frac{31}{16}$, bărhân $\frac{27}{8}$ — bărhănu $\frac{27}{14}$, biț $\frac{5}{7}$ — bițu $\frac{5}{1}$, brec $\frac{4}{42}$ — brecu $\frac{22}{4}$, căs $\frac{7}{11}$ — căsu $\frac{7}{27}$, columbâr $\frac{3}{4}$ — columbăru $\frac{3}{4}$, crâl' $\frac{9}{14}$ — crâl'u $\frac{16}{13}$, cuhar $\frac{20}{3}$ — cūharu $\frac{20}{9}$, cur $\frac{18}{30}$ — curu $\frac{18}{3}$, drac $\frac{5}{8}$ — dracu $\frac{8}{3}$, golub $\frac{18}{48}$ — gólubu $\frac{18}{54}$, grob $\frac{27}{13}$ — grobu $\frac{27}{9}$, hrăst $\frac{13}{3}$ — hrăstu $\frac{13}{5}$, l'epur $\frac{17}{1}$ — l'epuru $\frac{17}{7}$, rmăr $\frac{5}{8}$ — rmăru $\frac{5}{9}$; tot astfel: âcu $\frac{1}{2}$,

ânelu $3/3$, âsiru $27/3$, colâcu $1/23$, corbu $6/20$, crizu $35/1$, cuntrâtu $18/10$, hlapățu $22/8$, iâzu $22/24$, mortu $15/25$, omu $2/15$, pițoru $15/1$, porcu $30/1$, prevtu $15/29$, siromâhu $7/42$, snopu $22/23$, țesâru $4/28$, vozu $21/4$, vrhu $22/20$, vrtu $18/40$, etc. Tot astfel cele în -i: gnoi $30/13$ — gnoi $22/11$; dela ârât $32/4$ forma articulată e ârtu $16/6$, dela pumân Bartoli atestă însă forma articulată pumân.

h) *Masculinele în -e* (neaccentuat) au forma articulată în *-ele*: frâte $4/93$ — frățele $8/7$, sânze $35/1$ — sânzele $36/1$; tot astfel: lăptele $34/1$.

Masculinele în vocală accentuată au diferite forme articulate:

i) Când după vocala finală urmă odinioară un *l* (§ 79), forma articulată e în *-lu*: câ $8/12$ — câlu $8/12$, fațó $12/47$ — fațolu $8/32$; prin analogie: café $30/23$ — cafelu $30/28$.

j) Când după vocala accentuată urmă odinioară un *v* (§ 55), forma articulată e în *-vu*: bo $9/2$ — bovu.

§ 121 Pluralul.

a) *Femininele (și ambigenele) în -e* au forma articulată în *-ele*: colâțe $40/3$ — colâțele $40/4$, cuñade $4/34$ — cuñădele $28/8$, fole $40/6$ — fólele $19/32$, hârte $2/25$ — hârtele $18/33$, lemne $8/5$ — le'mnele $10/30$, prstene $16/51$ — prstenele $16/37$, strige $20/4$ — strigele $32/2$; tot astfel: budílele $22/23$, cadínele $19/13$, cńígele $37/3$, cuntrâtele $18/54$, débílele $8a/10$, ískrele $19/17$, lanțúnele $16/37$, ósele $31/2$, pasádele $4/90$, pâstárkele $29/12$, pecátele $12/43$, piîátele $4/90$, postólele $30/9$, pótcovele $4/61$, rózele $5/15$, taváíele $4/90$, vârdííele $16/4$, vílele $30/13$, zivótele $9/18$, zivínele $30/16$. Excepțional găsim, după analogia celor din § 121 c, terminațiunea *-ile*: ráțe $30/19$ — ráțile $30/19$ (cf. § 30), și, prin sincopare după *r* (cf. § 32), pițore $8a/15$ — pițorle $2/12$.

b) *Femininele în -le* au forma articulată în *-lele*: soplele $20/2$.

c) *Femininele în [-i]* au forma articulată în *-ile*: cás $6/12$ — cásile $22/36$; tot astfel: bânzile $4/66$, núnțile $32/3$, scórníle $17/35$. Excepțional aflăm terminațiunea *-ele*, care probabil datează de pe vremea când aceste feminine aveau încă pluralul în *-e*: us $38/1$ (dintr'o formă mai veche * ușe) — usele $28/1$. Prin sincopare după *r* (cf. § 32) avem forma *-le* în: sorârle $4/19$. Forma *-le* în loc de *-ile* o întâlnim și în oi $15/18$ — oíle $22/20$.

d) *Masculinele în -i* rămân neschimbate în forma articulată, iar cele în *[-i]* au forma articulată în *-i*: boi $5/16$ — boíi $5/11$, cál' $15/18$ — cál'i $11/9$, gospodâr $21/12$ — gospodári $22/25$, omir $9/21$ — omiri $23/8$, porț $15/18$ — porți $17/29$, prevț $12/36$ — prevți $12/52$, suséz $6/12$ — susezi $18/48$; tot astfel: cláf-tari $23/4$, cl'uți $16/28$, corbi $8/44$, drați $8a/24$, fil'i $12/55$, gólubi $8a/25$, muli $3/4$, peri $10/25$, pínezi $16/22$, táți $9/2$, var-

diiâni $^{16}/_{13}$. Neobişnuit e kodrile «le montagne» Ive 6, alături de kodri «i monti» Ive 11.

e) *Ambigenele în -ure* au forma articulată în *-urle* (cf. § 32): capurle $^9/_{18}$, listurle $^4/_{44}$.

e) Formarea cazurilor.

§ 122. Nominativul şi acuzativul au aceeaş formă; deosebirea numelor de fiinţe de cele de lucruri prin prepoziţia *pre* nu există (§ 210). Dacă Ascoli 54 vorbeşte de un ablativ (sing. dilacace, plur. dilacaci) aceasta e, bineînţeles, numai un ecou al paradigmatelor limbilor clasice.

Genitivul şi dativul sunt de asemenea egale, formându-se în amândouă genurile şi numerele prin adăugarea lui *lu* înaintea substantivului. Numai *femininele nearticulate* în *-e* au în singular, la dativ, terminaţiunea *-e*.

Exemple din textele noastre:

Genitiv masculin singular: fil' u lu iardiñeru $^4/_{3}$, tâte lu țela mladić $^7/_{9}$, fil' e lu țesăru $^{8a}/_{21}$, câpu lu crăl' u $^{15}/_{30}$, puțu lu Brhân $^{23}/_{4}$, de parte lu ozeña $^{40}/_{8}$;

Genitiv feminin singular: sorăre lu țasta țesariteț $^4/_{36}$, scriñe lu se mlăde $^{20}/_{1}$;

Genitiv masculin plural: fil' i lu țesări;

Genitiv feminin plural: fil' i lu mul' erle;

Dativ masculin singular: l' -a verit lu țesăru $^4/_{28}$, pișeț' it-av lu țesăru $^4/_{36}$, more' lu câlu gambie'i $^4/_{61}$, zițe lu prevtu $^5/_{8}$, zis- a lu frătele $^{31}/_{3}$;

Dativ feminin singular: zrnțit- a lu se mul' ere $^4/_{35}$ cf. $^4/_{51}$, zițe lu sores $^4/_{62}$, lu gospodarițe $^5/_{5}$, lu bābe $^{30}/_{17}$, lu mātehe $^{8a}/_{5}$, lu decle $^{16}/_{68}$, lu frāiarite $^{20}/_{3}$, lu țasta nevește $^{40}/_{12}$, lu ța păsträrke $^{29}/_{2}$, va filu baserike $^{16}/_{70}$, duțe lu l' ei māie $^{26}/_{10}$, dar: ver duțe lu māia- m $^{26}/_{18}$. Tot așa la Ascoli 56—57: lu mere, luploje, luratze, lu sore («mai bine decât lu soră»). Acest *-e* e urmaşul lantinescului *-ae*, păstrat şi în dacoromâneşte («unei case»);

Dativ masculin plural: lu câl' $^{21}/_{8}$;

Dativ feminin (ambigen) plural: n-ă crezut lu listurle $^4/_{44}$, lu mele trei fil' e $^6/_{23}$, lupăstărkele $^{29}/_{12}$, zițe lu sorărele- s $^4/_{62}$, sorle dāja svitlost lu stēlen țer.

Byhan p. 268 susţine pe nedrept că la Ive s'ar găsi şi forma *lui*, căci la locurile citate e vorba de pronumele «el», iar nu de genitive şi dative dela substantive.

§ 123. Covaz 7 voind să stabilească o paradigmă de declinare, credea — greşit — că *de* e prepoziţia genitivului, iar *lu* a dativului; ç a c e, de ç a c e, lu ç a c e, — plur. ç a c i, — de ç a c i, lu ç a c i; tot astfel

la Ascoli genitivul e dat cu *de*: de dinte și de dinte 54, de domnu 54, de zi(e), de zie(le), de stăla, de stăle, de mera, de ploja, de sor(a), de sorer 57, de lămne 58. De fapt, în anumite condițiuni sintactice, genitivul se poate forma și cu prep. *de* § 213. O formă contaminată *de lu* (*di lu*), dată de Ascoli, pare a fi artificială: de frate sau de lu frate 53, de lu sore și de sore 54, de și de lu căce, plur. de căci («nel paradigma mi fu dettato in prima de o dilu o delu căce, ma più tardi mi si fe' cancellare il dilu») 54, fi ju de căce «il figlio del padre», dar de lu căce filj 56. După Gartner p. 77, genitivul oricărui substantiv precedat de articolul nehotărît se poate forma cu (*a*)*lu* sau cu *de*, deci (*a*)*lu* ur pork, (*a*)*lu* uri ports, (*a*)*lu* o kâse sau de ur (sau uri) pork, de o kâse.

§ 124. Dativul format cu prep. *a* nu ni s'a păstrat decât în contaminarea: a lu frăte, etc. Astfel de forme n'am remarcat niciodată în graiul lui Belulovici, care cunoșteă numai lu frăte; dat fiind însă că *a* inițial amuțește (§ 11), se poate ca lu frăte să se fi desvoltat din a lu frăte. După Gartner p. 77, orice genitiv sau dativ — deci dativul a înlocuit genitivul — se poate forma cu lu sau a lu. La Sajovec găsim: a lu nostri du žnič, iară în Veglia chiar forma *al* (cala Aromâni): al del sniç a noștri Feretić 15 «greșiților noștri»; apoi, la Nanu I 12: locur a lu omiri, la Popovici II 60/4: zis-av a lu grofu. Și Ascoli dă dativul cu a lu, cf. § 125.

§ 125. În sfârșit, se găsec atestate și câteva forme de genitive și de dativ masculine în *-lui*, iar la plural masculine și feminine în *-lor*, ca cele dacoromâne, care însă par a fi dispărut azi din graiu și să se fi păstrat numai ca relice. Ascoli dă următoarele forme de dativ: a lu frate sau a lu fratele, mai rare decât fratelui, plur. fratizilor 54, lu și a lu căce, dar și căcelui, plur. lu căci și căcilor 54, lu nassu, lu capu, dar și nassului, capului 55, lupilor, capilor, nassilor alături de lu lupi etc. 56, lu domnu și domnului, cornului 56, lu zie, plur. zielor, mai rar lu ziele 56, lu stăla, plur. lu stăle, a lu stăle și mai adesea, stălelor 56, sorerlor, lămnelor 57 (cf. și § 135). Astfel de forme mai găsim atestate din Jeași la Nanu în: ursului țșirișne și la Glavina V/91 Munți popilor, la Rakovec: piçoru komarulu (sic!) «pedem culici» 59/5 și kuptorului se klanje «furnum adorat» 59/30.

§ 126. Vocativul. La plural, vocativul e egal cu nominativul: fe çor, ançave davu roba, nmestiç-va «copiilor, iată vă dau hainele, îmbrăcați-vă!» (Marotti, ap. Bartoli P. 64). La singular:

a) *Femininele* (și masculinele de decl. I) au vocativul în *-o*: fe to 7/19, m âi co 30/2, m âi o 12/52, m â mo 28/1, smradul' o 16/46, în legătură cu pron. posesiv au vocativul în *-a*: m l â da mo i a 1/50 28/10, gospa me ç 30/21. După Bartoli, vocativul dela botre e articulat: botra S.

b) *Masculinele* au de obicei vocativul în *-e*: *ăsire* $^{10}/_{43}$, *crșcăne* $^{15}/_{2}$, *crstiiăne* $^{30}/_{13}$, *cume* $^{5}/_{26}$, *gólube* $^{18}/_{53}$, *gospodine* $^{9}/_{32}$, *húnțute* $^{13}/_{6}$ $^{16}/_{66}$, *mestre* $^{13}/_{35}$, *Petre* $^{13}/_{8}$, *tovăre* $^{12}/_{49}$. Dela *rebăț*, cu pierderea lui *ă* și cu prefacerea lui *bț* în *pf*, vocativul e *reptę*. Lui *țățte* îi corespunde la vocativ: *ćáćo* $^{1}/_{25}$, $^{8a}/_{17}$. Forme croate: *moj dragi* $^{14}/_{4}$, *sinți moj* $^{12}/_{42}$, *sinco* $^{16}/_{6}$, *Boze moj* $^{16}/_{65}$, *lipe moj* $^{30}/_{28}$, *stări* $^{1}/_{12}$, *nebo-re moj* $^{18}/_{14}$, *brajne moj* $^{23}/_{13}$.

Remarcabile sunt vocativele articulate (cf. 211 și franc. «écoute, la petite!»): *omu me* $^{5}/_{20}$, *o Domnu* $^{6}/_{33}$, *mladícú* $^{7}/_{7}$, $^{16}/_{29}$. Belulovici îm dedea forma *tățti* ca vocativ plural dela *tățt*. Avem însă dela nume proprii, și nominative nearticulate întrebuintate ca vocative: *Martín Bartoli* $^{4}/_{34}$. Forma *domnule* auzită de Bartoli în Jeišni, e probabil dacoromânism pătruns la unii Istromâni. După Bartoli, vocativul dela *cúmatru* nu e întrebuintat, ci în locul lui apare vocativul sinonimului de origine croată: *cume* S. sau *me cum Gb*.

§ 127. *Terminațiuni slave*. În unele locuțiuni împrumutate din limba croată întâlnim cuvinte slave cu terminațiuni flexionare slave, precum: *na moju dusu* $^{7}/_{41}$, *hvala Bogu* $^{8}/_{33}$, *na miru* $^{15}/_{20}$ $^{24}/_{8}$, *po imenu* $^{37}/_{3}$, *zdolu* $^{16}/_{40}$, *na sustu* $^{12}/_{15}$, etc. Tot astfel au fost împrumutate de-adreptul dela Croați construcții ca: *za gospodăra* $^{9}/_{32}$, *za caligera* $^{15}/_{3}$, *za zńidara* $^{16}/_{3}$, *za tățta* $^{16}/_{3}$, *za soldăta* $^{27}/_{2}$, *za iuzinu* $^{18}/_{17}$, *za povețercu* $^{20}/_{4}$, *za vețeru* $^{37}/_{2}$, *na vețeru* $^{21}/_{6}$, care au atras după sine apoi construcții ca *za merindu* $^{5}/_{19}$, *za țiru* $^{38}/_{1}$ (dela cuvintele de origine latină: *merinde* și *țire*). Une-ori în locul prepoziției slave apare prepoziția de origine latină corespunzătoare: *ăn polovițu* $^{31}/_{5}$ (dar: *ăn polovitsę* Weigand, ap. Byhan); o singură dată găsim acuzativul complement drept construit cu terminațiune slavă: *lasățta polovițu* $^{10}/_{12}$ (*polovițę* < cr. *polovica*).

2. ADJECTIVUL.

§ 128. Adjectivul istroromân nu se deosebește în general de cel dacoromân decât în câteva puncte esențiale:

a) Există, după model slav, și o formă neutră sing. în *-o* (întrebuintată mai ales adverbial): *buro* $^{5}/_{19}$, *drăgo* $^{20}/_{5}$, *grelo* $^{26}/_{21}$ (§ 79), *groso* $^{9}/_{6}$, *grumbo* $^{4}/_{89}$, *iadno* $^{22}/_{6}$, *lăhco* $^{16}/_{15}$, *p'iro* $^{16}/_{64}$, *tesco* $^{18}/_{13}$, etc.

b) După model croat, adjectivele în *cons. + n* primesc adesea, în forma masc. sing., înaintea acestui *n* un *ă* spre ușurarea pronunțării (§ 14), deci: *blățn* $^{30}/_{6}$ (alături de *blățn* $^{6}/_{3}$) fem. *blățne* $^{30}/_{28}$, neutru *blățno* $^{16}/_{46}$, *bolăn* $^{23}/_{14}$ (alături de *boln* $^{21}/_{2}$),

fem. bolne^{5/20} plur. masc. bolni^{7/1}, tot astfel: cuntenă^{2/46} — cuntențe^{4/73} — cuntenț^{6/10}, poredn^{37/1} (alături de poredn^{11/9}) — poredne^{8/10}, sridn^{19/7} — sridnă^{28/5}, etc. Uneori, grupa consonantică *stn* simplificându-se în *sn*, avem cazuri ca: masc. zălostn, fem. zălosne, neutr. zălosno.

c) După model slav, avem și adjective masculine în *-i* corespunzând adjectivelor «hotărîte» croate: *sveti* (Petru)^{7/1}, *săki*^{4/79} (art. săkile^{33/2}, fem. săca), *dragi*^{14/4}.

d) În urma legilor fonologice (§ 79) și a influențelor analogice, s'a născut noul tip gre(v) — grele (grea numai în J.) — grelo — plur. grel' — grele. Tot astfel, la Gartner: *gn'i* [v] u (la Ive *gnil*) — *gn'yile* 1012 «putred» (< cr. gnjio, gnjila), *tse* [v] u — *tse* la — *tsely* — *tsele* 255 «întreg» (< cr. cil, cio), *vese*, *-ele*, *-ely*, *-ele* 956 «vesel» (< cr. veseo, vesela). La Gartner însă mai găsim (cf. Bibliografia!) și exemple care păstrează pe *-v* (-*ü*) în toate formele: *ě'ryaü*, *-ava*, *-avi*, *-ave* 388, *blaü*, *-ve* 102 «vânăt», *liü*, *-ve*, *-vi*, *-ve* 794 «stâng», *praü*, *-ve* 207 «drept», *mršaü*, *-ave*, *-aü*, *-ave* 714 — sau au forme cu *v* și *l*: *asaü*, *-ave*, *-alyi*, *-ave* 643, *gré* [v] u, *grele* sau *greve*, *grely*, *grele* 333, *noü*, *nove*, *noly*, *nove* 397. La Popovici întâlnim *segav* și *șega o*^{69/16} cu plur. masc. *șegal'* (i) II ^{1/6} ^{65/15}. Cf. și *svitlu* — *svitlę* «luminos» (Gartner) < cr. *svitao*, *svitla*.

e) Adjectivul «viu» are la masc. sing. forma *viü*^{12/43} și *viü*^{4/43}• (§ 55), fem. *viie*^{4/48}, și *viie*^{4/48}*, plur. *viü* masc. ^{6/8} și fem. ^{4/96}.

f) Despre mușăl'ț, ca plural a lui mușăt etc. cf. § 79.

§ 129. Cele mai multe adjective au trei forme deosebite pentru genul masculin (flexiunea ca a substantivelor de decl. II), pentru cel feminin (flexiunea ca a substantivelor de decl. I) și pentru genul neutru (cu terminațiunea în *-o* la singular). Exemple:

a) *Masculin singular nearticulat*: *betăr*^{4/34}, *bur*^{17/47}, *căd*^{8/8}, *drăg*^{20/5}, *go*^{16/60}, *grăs*^{31/2}, *iădn*^{22/13}, *lăhc*^{8/5}, *mic*^{6/3}, *mort*^{20/20}, *mrsav*^{6/3}, *negru*^{2/18}, *srițn*^{8a/26}, *tirar*^{24/1}, *tot*^{4/57}, *viü*^{12/43}, *vridn*^{16/12}, *zălostn*^{18/6}, etc.

b) *Masculin singular articulat*: *betăru*^{4/60}, *brizănu*^{23/8}.

c) *Masculin plural nearticulat*: *betăr*^{4/53}, *cuntenț*^{6/10}, *gol'*^{28/10}, *grăs*^{15/18}, *iădni*^{22/18}, *miț*^{6/12}, *mort*^{6/7}, *mușăt*^{5/17}, *nascuț*^{4/51}, *srițni*^{8a/24} *tirar*^{12/36}, *toț*^{4/66}, *viü*^{6/7}.

d) *Masculin plural articulat*: *bolni*^{7/1}.

e) *Feminin singular nearticulat*: *blătne*^{30/28}, *boize*^{9/5}, *bolne*^{8/10}, *căde*^{7/6}, *copte*^{5/24}, *desne*^{5/24}, *gole*^{25/1}, *grăse*^{15/20}, *grumbe*^{4/36}, *hlădne*^{8a/8}, *hlamunde*^{30/23}, *mike*^{6/6}, *morte*^{20/20}, *mrsave*^{15/18}, *mușate*^{4/32}, *mutne*^{21/2}, *negre*^{6/20}, *siromășke* (substantivat)^{26/3}, *teske*^{18/34}, *tirare*^{20/17}, *trudne*^{30/18}, *viie*^{4/48}, *zlătne*^{4/30}, etc.

f) *Feminin singular articulat*: betăra $\frac{3}{7}$, boița $\frac{38}{1}$, pl'ira $\frac{19}{11}$, tîrara $\frac{4}{3}$, tota $\frac{4}{60}$, tuzna $\frac{29}{5}$.

g) *Feminin plural nearticulat*: bure $\frac{5}{24}$, nenavidne $\frac{4}{36}$, siromâske (substantivat) $\frac{4}{1}$, vii $\frac{4}{96}$.

h) *Feminin plural articulat*: siromâskele (substantivat) $\frac{4}{7}$.

§ 130. Adjective în *-e* pentru amîndouă genurile sunt mîre $\frac{4}{38}$ (articulat: mîrle $\frac{31}{16}$, plural masc. mîr $\frac{4}{66}$, feminin: mîr $\frac{20}{2}$, dar, după Belulovici, și do mîre mul'ér) și tîre $\frac{6}{4}$, $\frac{9}{13}$.

Dacă la Istroromâni aflăm l'ut Gartner 492 «iute», acesta e împrumutat din cr. l'út. Forma slab e Gartner 722 e suspectă (se găsește și slab 188); alături de suptsîre pentru amîndouă genurile, ca la noi, dă Gartner 375 și forma suptsîr, fem. suptsîre. Forma suptîr e admisă în Gb. alături de suptîre și în Listele lui Bartoli.

§ 131. Schimbările fonetice sunt aceleași ca la substantive. Exclamativului ne bore $\frac{18}{14}$ îi corespunde femininul ne bogo $\frac{26}{11}$.

3. NUMERALUL.

§ 132. *Numeralele cardinale.*

1 ur $\frac{4}{58}$ fem. urę $\frac{4}{2}$ ca substantiv (numeral de-sine-stătător) — un $\frac{4}{47}$ o $\frac{4}{88}$ ca adjectiv (pronume nehotărît). Așa la Belulovici, la Ascoli 63 și în unele sate cercetate de Bartoli: numero ur — pre un ocl'u J., ur, doi J. Gb. ur doi dar un bo L., ur, doi dar un pîrăt Sc. In loc de un se aude uneori în graiu n:n bo, n dint J., n pîrăt S. Unii cercetători au auzit, în loc de un și forma ur, și nu numai înainte de cuvinte începătoare cu vocale (ur ou C.), ci și înainte de cele cu consonantă inițială: ur drug Ive 15, ur selo Weigand II $\frac{1}{9}$, ur kopún Nanu 21 (dar un fațó 21), ur fečor Marotti 13, ur bokún Terco-vici, ap. Bartoli P. 66, ur bedast Popovici II $\frac{1}{3}$, ūr, dōj Schück 214, în fine la Bartoli: un bo și ur bovu Gb., un uo și (la tineri) ur uo B. Cf. § 72. Mai mult decât atîta, chiar și în locul formei o (o urecl'a Gd., o urecl'e B.—născută, ca la Dacoromâni, din UNA prin fazele ūnă > ūă > uă, spre deosebire de (u)nă aromân și meglenit) a auzit Bartoli urę (ura): urę stę S. ura urecl'a alături de: o mîre urecl'a Gb., ura ungl'e B., ura baserica, ura urecl'a, ura uoie C.

2 doi $\frac{23}{14}$ fem. do $\frac{6}{25}$ *doo < două § 99. Masculinul doi (doi) îl atestă Bartoli din toate satele, fem. do din S. B. L. Formele doe, due, dou e la Maiorescu 95 sunt suspecte.

3 trei $\frac{4}{1}$; la Bartoli din toate satele. Popovici I 73 dă și o formă tri. Pentru feminin nu există o formă deosebită (corespunzând lui trele al nostru), ci se zice tute trei $\frac{2}{40}$.

4 patru $\frac{7}{36}$ la Bartoli din toate satele (în C. patru).

5 **șinț** ^{8/5}; la Bartoli (činč, činči) din toate satele. Forma slavă pet numai în anumite combinațiuni (n a p e t u r «la orele cinci» ^{38/1}).

6 **sășe** ^{10/11}; la Bartoli (sășe, șășe, șășe) din toate satele.

7 **săpte** ^{13/10}; la Bartoli (șăpte, șapte) din toate satele.

8 **osn** ^{9/14} (osăn) din cr. osam; tot astfel la Bartoli (^u osăn, ósăn) din toate satele afară de Jeiani, unde s'a conservat numele latin o p t, atestat și de Popovici I 74, Glavina, (^u o p t) Schück, etc.

9 **devet** ^{19/12} < cr. dèvet, atestat de Bartoli din toate satele. Ivedă din Veglia n o p t, care e rezultatul unei contaminări între *n o < nouă și o p t; iar Ascoli 75 din Jeiani forma obscură n u k.

10 **zețe** ^{20/11}, atestată (șeče, zeče, șeče, șăče) de Bartoli din toate satele, afară de Jeiani, unde a auzit d e s e t < cr. slov. dèset, pe când Glavina dă și din Jeiani z e c s e.

Dela 11—19 avem numărătoarea slavă: 11 **iedănăist** ^{21/16} (tot așa la Bartoli: j e d e n a i s t, j e d ă n a i s t, j e d a n a i s t), 12 **dvanaist** ^{4/82}, 13 **trenaišt** Weigand ap. Byhan, trinájšt Tercovici, ap. Bartoli P. 83, ... 15 **pednăiset pednăist** Weigand ap. Byhan, p e t n ă j s t Tercovici ap. Bartoli P. 65 și Bartoli din S. ... Cu toate acestea avem și urme de numerale românești. Astfel Ascoli 75 dă, alături de j e d e n n a i s t și u r p r e z a c e; tot astfel Gartner 74 dă u r p r e z e t s i (la ceea ce Marotti face nota «odinioară», ap. Bartoli P. 86), d o i p r e z e t s i, t r e i p r e z e t s i, ... d e v e t p r e z e t s i; de asemenea Popovici I 73 are u r p r e z ă c e, d o i p r e z ă c e, t r e i p r e z ă c e ... d e v e t p r e z ă c e. Vedem deci pe *spre* < SUPER înlocuit prin p r e < PER. Alături de această numărătoare se întrebuințează și legarea unității de zecime prin *și*, fie că unitatea se pune înaintea zecimii, ca la «unsprezece», etc. sau că se pune după zecime, ca la «douăzeci și unu», după care se va fi orientat. Glavina dă din Jeiani u r și z e c s e, d o i și z e c s e, ș. a. m. d. (cu notița: «alții, dela 10 în sus, numără în limba slavă»), iar în textele lui Popovici găsim z e c e și o u r e (= jedanaist) II ^{44/14} u r și z e c e II ^{22/31}, d o i și z e c e o m i r II ^{22/17} d v a n a i s t a l i z e c e și d o i ă n II ^{14/31}. Chestionând Bartoli aceste forme, i s'a răspuns că numai «dița (= copiii) jicu șeče și ur», iar altul i-a dat răspunsul caracteristic: șeče și u r p o t e - s e j i c e, m a n u s e j i c e..

Dela 20—99 avem de asemeni numeralele slave; unimile se leagă de zecimi prin *și* sau, de-adreptul din croățește, prin *i*: 20 **dvaışet** ^{40/16}, 24 **dvaışet si pătru**, 99 **devetdesét si devet** sau **devetdesét i dévet** Tercovici ap. Bartoli. În Jeiani a auzit Bartoli u r și d v a i s e t, d o i și d v a i s e t... sau d v a i s e c u r (- c u r = - t și u r). Tot astfel dă Marotti: 21 **dvaışet si ur** 30 **trideset**, 33 **trideset și trei**, 50 **pedeset**, 60 **șestdeset**, 70 **sedamdeset**, 80 **osamdeset**, 90 **devedeset**. Pentru 40 avem **kvarnar** < cr. kvárnár (cf. și la Ruși *sorok*», împrumutat din grecește), atestat și de Weigand, Schück 214: **kv a r n ū r**,

și de Popovici: cvarnăru I 73. 49 cvarnăr și devet Popovici II ⁵²/₁₀. Formele date de Maiorescu 95 din Jeâni doizeci, treizeci, patruzeci sunt dacoromânisme; totuș forma doi zăce o atestă Ascoli 75, alături de dvaiste, deasemeni Ive 6 dă 77 șapte zăce și șapte anji, iar Popovici 24 doizeci și patru ân II ²²/₆. La Gartner găsim și felul de a formă numeralele 20, 30, etc. «două ori (istror. vote) zece»: dōvotēzētsī, trevotēzētsī, patruvotēzētsī, tsintsvotēzētsī... devetvotēzētsī; tot astfel la Popovici I 73: dovotăzăce (și dvadeset), treivotēzăce..., cinēvotēzăce. Dar pecând la Popovici 21 e dovotēzăce și ur I 73, la Gartner 74 găsim numerarea «unu (s)pre douăzeci», etc.: 21 ūrpredovotēzētsī, 22 dōipredovotēzētsī... 31 ūrpreditēvotēzētsī.

100. Vechiul «sută» a fost înlocuit prin sto ¹⁸/₄ < cr. sto. Prin și sau i se adaugă unimile și zecimile: 101 što si ur Gartner 74 sto si ur Popovici I 73, 108 sto si opt Ive 8, 110 sto-și-zēce Marotti, 115 sto i pedeset fiurini Popovici II ⁶⁵/₂₃.

200—900 sunt rediate prin numele slave: 200 dvisto ¹⁸/₆, 300 tristo ³⁰/₁₂..., 600 sesto ³⁰/₁₂, 900 devetsto ³⁰/₁₄. La Rakovec ⁵⁹/₈ găsim însă 200 do sto; deasemenea e atestată formația «două ori (= istror. vote) sută»: 200 dovotēšto Gartner 74 dovotesto Popovici I 73.

1000. Pentru «mie» Bartoli atestază din N. vechiul plural (MILIA > v.-rom. mie) iēce mil'e, alături de noul plural (= rom. mii) žēce mil' S., iar în Jeâni deset mil. Incolo avem sau mil' ár ²²/₃₃ < cr. miliar (< it. migliaro) sau, în Jeâni, cuvântul de origine nemțească tavzânt Glavina V/131, tauzent Schück 214. 10.000 zēte mil' ár ²²/₃₃. La Marotti 2000 doj miliar, la Gartner 74: 2000 doj milar, 1879 milar óšēnvotēšto devetpresaptevotēzētsī.

1.000.000 mil' i un Popovici I 74.

Din aceste forme se vede înainte de toate marea influență a limbei slave asupra dialectului istroromân, dar și stadiul cultural primitiv al Istroromânilor, care operând rar cu cifre peste 10, nu au în graiul lor forme admise de toți, ci o mulțime de variante și sisteme de numărătoare mai mult sau mai puțin individuale.

Pentru declinarea numeralelor: lu ur po ur, lu zēte de iel' ⁹/₁₇ «unuia după altul, la zece inși», că pu lu zēte ⁹/₂₉ «capul a zece», ganē' lu doī frāț ²¹/₂₂ «zice celor doi frați».

§ 133. Numeralesle ordinale.

1° Nici o urmă de «întăiu», ci în locul lui apare croatul prvi: masc. prvi ¹⁰/₂₇, fem. prvē (neart.) ⁸/₇, prva ⁴/₅₁ (art.). Ive 2 dă și forma mánēle (propriu: «cel mai dinainte»), la feminin întâlnim mánēle vota Ive 13, dar și neacordat: mánēle ljubava Ive 14.

2° doile (masc.) $^{10}/_{28}$ — dova (fem.) $^{2}/_{40}$ $^{4}/_{3}$, $^{8a}/_{5}$; Belulovici cunoșteă la feminin și forma analogă doia (cf. zia «ziua»). La Gartner 74 doile pentru amândouă genurile; la Weigand $^{3}/_{7}$ dove vote.

3° treile (masc.) Belulovici — treia (fem.) $^{2}/_{40}$ $^{4}/_{3}$ $^{4}/_{44}$, dar și treila $^{8a}/_{5}$, formă analogă, după masculin. La Rakovec $^{59}/_{26}$ găsim a treile, la Ive 2 treile; în Senovic și trei u Popovici II 74.

4° pătrile, dar la feminin forma slavă četrtē (Belulovici). Ascoli 75 și Ive 2 are pătrele, Gartner 74 pătrile; Popovici I 74 dă, afară de masculinul pătrile, și femininul pătra.

5° țințile cu femininul țința, dar mai des slavul peta (Belulovici). Ive 2 are cîn cēle, Popovici I 74 cîn cīle — fem. cîn cā.

6° șasele, cu femininul slav sesta. La Popovici I 74 șāsele — șāsa. Ive 2 dă forma șastele, care nu continuă pe lat. SEX-TUS, ci s'a născut din contaminarea lui șasele + șaptele.

7° șaptele, cu fem. slav sedma (Belulovici). La Ive 2 șāptele, la Popovici I 74 șaptele — șāpta.

8° osmile, cu fem. osma (Belulovici); la Gartner 74 osmile, la Popovici I 74 osmule — osma, al cărui u se explică după *optule, care trebuie să fi existat alături de optele, atestat de Ive 2.

9° devetile, cu fem. deveta (Belulovici); tot așa Popovici I 74; devetile și la Gartner 74. La Ive 2 nōptele, corespunzând cardinalului nopt.

10° zeștile, cu fem. slav. deseta (Belulovici); la Gartner 74 deseti — desēte, la Popovici I 74 desetile — deseta, dar în texte: cămeșe de ze cā II $^{15}/_{16}$; za ē' cēle și la Ive 2.

Dela 11° încolo avem atestate iedānāistile $^{9}/_{13}$, 13° trināistile, la Gartner 74; 20° dovotecz' tsile. Mateiu Glavina n'a știut să-i spună lui Gartner cum zic Istroromâni pentru «al sutelea».

Vedem dar, în măsură și mai mare ca la cardinale, pătrunderea formelor slave. Terminațiunea slavă -i (prvi, osmi, deveti etc.) s'a păstrat rar (deseti), fiind înlocuită cu -ile, după analogia numeralelor vechi. Enfaticul -a lipsește la masculine. La feminin avem -a, ca la noi și ca la Slavi. În funcțiune adverbială n'am întâlnit forma neutrală în -o ca la Slavi, ci avem prvi «întâia oară» $^{18}/_{45}$.

Pronumele a[l] a lipsește — poate din cauze fonologice § 11 — înaintea ordinalelor; în schimb uneori apare forma precedată de pronumele demonstrativ: țela doile «al doilea» $^{19}/_{21}$, țta dova $^{4}/_{25}$, țela treile $^{1}/_{23}$, țta treia $^{24}/_{8}$; la Popovici cēla trei u II $^{66}/_{27}$ (Senovic), cēla dvanaisti II $^{13}/_{20}$.

În loc de doile — dova avem și ât «alt»: ovote — atē zi — trei a zi $^{1}/_{1-6}$ (alături de prve — dova — trei a $^{2}/_{40}$).

«Cel din urmă» e zādni Gartner 74 < cr. zadnji, la Popovici I 74: zādānu (zādānu?) — zādna.

Pentru declinare: lu prvi $^{22}/_{13}$ «celui dintâiu».

§ 134. *Alte forme.*

Amindó $\dot{\text{i}}$ $^8/_{32}$, fem. amindó $^{17}/_{37}$, la Weigand II $^2/_{9}$ și Ive 7 amindou; tustré $\dot{\text{i}}$ $^4/_{51}$ și tuț tre $\dot{\text{i}}$ $^{19}/_{21}$, fem. tute tre $\dot{\text{i}}$ $^4/_{27}$; tuspâtru Tercovici (ap. Bartoli P. 861), care cunoaște și tuscinč, dar susține că mai uzitat e toț činč, toț șâse, toț șapte; în textele noastre întâlnim însă și tuț iedânăist $^{12}/_{26}$.

Substantive exprimând o parte sau o sumă de atâtea lucruri de același fel găsim: dvoie (bițvi) $^{40}/_{16}$ < cr. dvoje și (< ital.) pâi $^{11}/_{8}$ «pereche»; oțetrtę de... $^{40}/_{15}$ «un sfert»; stótine «sută» < cr. stótina: șâse stótine $^{17}/_{26}$.

«Dublu, îndoit» e dupěl, fem. dupleț Gartner 74 (forma dubla la Weigand e greșită, cf. Bartoli P. 17 n.) < cr. dupal, dupla; după acesta s'a format, pentru «simplu», forma ódupěl Gartner 74.

Multiplicativele se formează cu vote «dată»: șapte vote Ive 15 «de șapte ori» (ca ital. sette volte). La Popovici: tre $\dot{\text{i}}$ vote tre $\dot{\text{i}}$ făce devet (= $3 \times 3 = 9$) I 74, zece și o votă II $^{13}/_{12}$ (= unsprezece ori), dvanaista votă II $^{13}/_{14}$ (= a douăsprezece oră).

Nehotărâtele. Pluralul lui ur cu înțelesul de «vreo» pare a se datorii influenței italiene («un tre giorni»): uri tre $\dot{\text{i}}$ zile $^6/_{31}$; la Weigand II: dupe ure pednaist don $^1/_{9}$, ure pōtru fiorin $^6/_{9}$.

«Puțin» = zâlic (neacordat) sau o mărve: zâlic cădeș apę $^7/_{6}$, zâlic vręme $^4/_{28}$, jalisc scutea Glavina 30, o mărve vręme Glavina V/132. La Popovici I 74 zâlic e dat ca acordând cu substantivul la care se referă.

«Mult» al nostru s'a păstrat numai în comparativul mai mund (neacordat): mai mund bobite Glavina 41, cf. Glosarul. După Ive 9, maj mund e... maj mund are înțelesul «cu cât... cu atât».

«Câtva» e redat prin nuscăt (neacordat), propriu «nu știu cât»: nuscăt vręme $^4/_{40}$ $^4/_{86}$.

Despre căta la Glosar. La Nanu 19 și akot «atât».

4. PRONUMELE.

§ 135. *Observări generale.*

Forme deosebite pentru diferitele cazuri are la Istroromâni numai pronumele personal și în parte cel reflexiv. La toate celelalte acuzativul e egal cu nominativul, iar genitivul și dativul se formează, ca la substantive, cu particola «lu»: lu toț $^{11}/_{15}$ «tuturor», lu saki $^6/_{14}$ «fiecăruia», lu țela «celuia», lu țăsta «acesteia», lu âl'ț «altora» etc. Chiar și lu cui «cui». Dar genitivul cu «lu» îl găsim și dela pron. pers. 3: pătu lu iă $^6/_{31}$. Dealtfel genitivul pron. pers. se exprimă, ca la noi, sau prin pron. posesiv, sau prin forma conjunctă a dativului: țăte-m $^{18}/_{30}$; țăsta-i tę plăce, țăsta é - e regălu $^{12}/_{6}$; mul'ęra-l' $^6/_{8}$, măja și țăte-l' $^6/_{10}$, frăjarițe-l' $^{20}/_{3}$; zis-a lu măje-s $^6/_{11}$, lu

fil'u-s $^{18/4}$, omu-s $^{18/34}$. Bine înțeles că la pron. pers. 3, raportul de posesiune se exprimă și prin dativul formei absolute: lu $\dot{\imath}$ măie $^{6/15}$, fil'a lu $\dot{\imath}$ $^{8a/17}$, lu $\dot{\imath}$ iardinér $^{4/3}$, grobu lu $\dot{\imath}$ $^{15/17}$, spure lu fil'e lu $\dot{\imath}$ $^{18/22}$ mere la fil'e a lu $\dot{\imath}$ $^{18/29}$, a lu $\dot{\imath}$ mul'ere $^{4/42}$, a lu $\dot{\imath}$ suséz $^{6/12}$, a lu $\dot{\imath}$ palât și tot a lu $\dot{\imath}$ $^{16/15}$ a lu $\dot{\imath}$ frâjarița $^{20/4}$, cu a lu $\dot{\imath}$ per $^{4/73}$, cu (a) lu i fil'e $^{8a/21}$; l'e $\dot{\imath}$ soră'r $^{4/42}$, l'e $\dot{\imath}$ țate $^{9/21}$, măia l'e $\dot{\imath}$ $^{18/34}$, zițe la prevtu a l'e $\dot{\imath}$ $^{5/13}$, de a l'e $\dot{\imath}$ bogatije $^{10/24}$, a l'e $\dot{\imath}$ mlâdi $^{20/5}$. Covaz 7 dă ca genitive și dative dela je «el» formele: a lui, de a lui, lu a lui, notând că în loc de lu se găsește și varianta ru. Ascoli 58 formează în paradigmă genitivele de mire, de tire, de je, de noi (nostra?), de voi (vostru și voastră?), de iel; tot la Ascoli 54 aflăm chiar: căsta je di lu căce. Apoi, la pronumele posesiv, genitivele de me (v), de te (v), de lui și dativul me, lu te, lu lui sau a lui (lu lui căce); la pronumele demonstrativ genitivele de căsta, de căsći, de căsta, de căste și dativul lu căla, lu căsta, lu căsći, lu căsta, lu căste, dar și căsćilor, căstelor 59—60 (cf. § 125). La Ive avem și genitive formate cu prep. «de» (cf. § 213): roba de altzi (alături de: lu altzi) 12; chiar și dela pron. pers.: karle kavta de altzi fati, celji de je nu mergu bire «chi guarda i fati degli altri, i suoi non gli vanno bene» 10; la dativ: lu noi (sau a noi) rata «arată-ne nouă» Ive 2.

Pronumele personal.

§ 136. a) Forma absolută.

Nominativ: Singular: $\dot{\imath}$ o tu $\dot{\imath}$ e, fem. $\dot{\imath}$ ă

Plural: noi voi $\dot{\imath}$ el', fem. $\dot{\imath}$ ăle.

Exemple: $\dot{\imath}$ o - sm $^{21/22}$, $\dot{\imath}$ o - $\dot{\imath}$ țije dă $^{8/38}$; — tu ver avzi $^{4/74}$, tu te poți $^{4/20}$, tu âsire $^{10/43}$; — $\dot{\imath}$ e-l' zițe $^{2/36}$, $\dot{\imath}$ e falit-av $^{4/30}$; — $\dot{\imath}$ ă n-ă vrut $^{4/11}$, $\dot{\imath}$ ă-l-ntrebe $^{5/14}$; — ne ren pogovori noi doi $^{5/13}$; — voi mire nu conostet? $^{21/22}$; — $\dot{\imath}$ el'-l' zicu $^{10/16}$; — $\dot{\imath}$ ăle... s-av pogovare'it.

Aceleași forme sunt atestate și de ceilalți cercetători. La Ascoli 58 forma $\dot{\imath}$ e l' în loc de $\dot{\imath}$ e l' (și la acuzativ) pare a fi greșită, deși se repetă și la Gartner 75, care la nomin. dă y e l y, iar la acuzativ y e l. Tot greșită va fi forma y e în loc de $\dot{\imath}$ e «el» la Gartner 75.

Despre $\dot{\imath}$ o (ca în Banat) § 98 β .; despre $\dot{\imath}$ e < $\dot{\imath}$ e l § 79

Genitivul nu are o formă proprie cf. § 135.

Dativul: Singular: mi $\dot{\imath}$ e țije (a) lu $\dot{\imath}$, fem. (a) l'e $\dot{\imath}$

Plural: no vo (a) lor

Exemple: âdo mi $\dot{\imath}$ e $^{8/12}$, mi $\dot{\imath}$ e... fost-a... poredne $^{8/14}$; — țije nu- $\dot{\imath}$ trebe $^{4/78}$, $\dot{\imath}$ o- $\dot{\imath}$ țije dă $^{8/38}$; — a lu $\dot{\imath}$ se vede $^{18/47}$, a lu $\dot{\imath}$ se reț lasă privari $^{16/79}$; si-vo dăje popi a lu $\dot{\imath}$ $^{20/12}$ — l'e $\dot{\imath}$ a fost... drăg $^{20/5}$, zițe prevtu a l'e $\dot{\imath}$ $^{5/13}$ « $\dot{\imath}$ zice (ei) preutul», lasăt-a polovițu a

l' e i $^{10/12}$ «i-a lăsat jumătate ei», lasăt-a tot a l' e i $^{10/14}$, zițe a l' e i $^{28/9}$, zițe l' e i $^{28/10}$, l' e i a fost rusire $^{4/15}$; — pus-av-o iă no $^{19/22}$; — vo falē' $^{4/59}$ «vouă vă lipsește»; — l'-a spus țe lor falē' $^{4/61}$.

La Ascoli 58: mie, tzie, (a) lui, a no' și noi, (a) voi, a iel sau lor; la Gartner 75: a miye, atsiye, ayē, ayá, a no [i], a vo [i], ayel, ayale; la Weigand I 245: a mie, a tsie, a lui, a liei, a noi, a voi, a lor; Glavina (într'o scrisoare către A. Viciu) dă din Jeiăni formele: mie, csie, lui și alui, vo, lor. Maiorescu are și: a tire 119, noue (dacoromânism vădit) și a noi 100. Aceste paradigme trebuie privite cu oarecare scepticism, căci unele forme cuprinse în ele pot fi construite de certetători sau cel puțin sugerate subiectelor chestionate. Cele puse de noi în paradigmă sunt scoase toate din texte și ele corespund întocmai formelor dacoromâne: mie, ție, lui, ei, nouă (§ 98 γ), vouă (§ 98 γ), lor. Cât despre a care se pune înaintea acestor dative, dar care din cauze fonologice poate să și amuțească (§ 11), el este prepoziția dativului a, care se prepune și în alte dialecte pronumelui la dativ. O formă a no «nouă», a vo «vouă» n'am auzit-o la Belulovici, dar ea e posibilă și nu trebuie interpretată ca a noi, a voi, precum pare că au făcut-o Ascoli, Gartner și Weigand. Sajovec are formele slave de n a m «dă-ne nouă», odprostē n a m «iartă nouă».

Acuzativ. Singular: mire tire ie, fem. iă

Plural: noi voi iel', fem. iăle.

Exemple: nu ni mire lasă $^{4/81}$; — am tire oslobodit $^{4/81}$; — verit-a la ie $^{6/2}$, — întrebe si iă $^{4/22}$ «și pe ea»; — ren-o țire' cu noi $^{4/35}$; — cu iel' $^{4/73}$; — de iăle $^{6/26}$.

Avem dar formele perfect corespunzătoare cu cele dacoromâne. Cu micile deosebiri arătate la nominativul ie și iel', aceleași forme sunt date și de ceilalți cercetători.

§ 137—138 b) Forma conjunctă.

Dativul singular: ă m, cu variantele m, ă m ű, m ű, m i

ă ț, cu variantele ț, ć, ți

ă l', cu variantele l', l' i.

Exemple: iel' ă m re poscapă $^{13/29}$, daiēt-ăm $^{26/26}$, tu-m de $^{6/18}$, zute-m $^{5/31}$, țe-m ța... pobire' $^{5/28}$, lăt-ă m - ű - a $^{22/18}$, ă m ű-ai vezut $^{30/14}$, m ű-a dāt $^{5/9}$, m - ű-av-o pus $^{17/25}$, ăfle-m i-le $^{18/23}$; din fol' ă ț va rasti $^{4/77}$, țe-ț io zic $^{4/74}$, ć-av pise' it $^{4/92}$, ć-e $^{8/37}$ $^{10/7}$ $^{16/25}$ $^{20/5}$, ți se va vede' $^{4/66}$, ți se pol'ubire $^{18/45}$, ți-l reș rată $^{17/18}$, ți-s $^{2/40}$;

ontrat ă l' ie zițe $^{4/20}$, făcut-ăl'-a $^{4/64}$, ă l' zițe $^{4/60}$, ă l' daveja $^{13/12}$, când ă l' dusere $^{6/31}$, ă l' zicu $^{21/6}$, l'-av-o lăt $^{4/33}$, si-l' zite $^{4/60}$, iel'-l' zicu $^{10/16}$, du-l' $^{5/21}$, l'-a verit lu țesăru $^{4/28}$, ke-l' re fi dosti $^{4/3}$, l'-a fost $^{4/9}$, țesăru-l' zițe $^{4/10}$, l' i s-a-nmisăt $^{12/4}$, l' i s-a ratăt $^{6/35}$, l' i le duțe $^{18/26}$.

Aceste forme corespund celor dacoromâne. Finalul -i s'a păstrat numai în legătură intimă cu pronumele următor ca în *mi se pare, ți le*

spune etc. dacoromân; încolo el a dispărut cu totul § 41. Proteza unui *ă* (= dacorom. *î*) apare numai în cazurile când pronumele conjunct nu se poate sprijini de vocala finală a cuvântului precedent sau de cea începătoare a cuvântului următor. Despre prefacerea lui *mi* și *ți* în *mî* și *ć* înainte de vocale § 90 și 86; se zice deci *d â t - m î - a*, *d â t - ć - a*, *d â t - l' - a*. Despre metateza lui *l'* la viitor și restrictiv § 99.

Suspectă e forma dativului pronumelui de persoana a doua [e]t[y] la Gartner 75 și *t i i* la Weigand I 245 — dacă nu sunt cumva o transcriere stângace a lui *ć* — și *ă î* (în loc de *ă l'*) la Popovici I 72.

Dativul plural: *n e* și *n*

v e și *v*

l e și *l, l', l' i*

Exemple: *n e* va *rabî* ¹/₃, *n e* pote Domnu *platî* ⁴/₃₅;

dus-v-am ⁵/₁₉, *v e* *fal'e* ⁴/₅₇;

ă î *l e* *vol'a* ⁴⁰/₁₄ «*l e e* *voia*», *l e* *coza* *fure* ³/₄, *l e* *zițe* ⁴/₈₈ ¹³/₂₉, *l - av* *spus...* *l - a* *lasât* ⁴/₅₃, *neca* *l e* *spure* ⁴/₅₈, *l - a* *zis* ⁴/₅₉ ¹²/₄₂, *se-î* *l e* *fome* ¹¹/₂ «*dacă* *l e e* *foame*», *l e* *gane* ¹²/₁₀, *de*-*l e* ¹³/₂₇, *nu* *l e* *va* *fi* *dosta* ⁶/₂₃, *l e* *ticne* ¹⁵/₂₀, *l e* *duțe* ¹⁸/₂₆; *nu* *l' i - s* *lor* *roditel'* ⁴/₅₃, *l' - a* *spus* ⁴/₆₁.

Spre deosebire de Aromâni (*nă*, *vă*, *lă*), Megleniți (*va*, *la*) și de vechea dacoromânească (*nă*, *vă*, *lă*), formele istroromâne *n e*, *l e* sunt aceleași ca în dacoromâna actuală; istrorom. *v e* pare a indica că în *v ă* al nostru nu se păstrează forma veche, ci că avem a face cu un *ve*, al cărui *e* a trecut în *ă* după labială (ca în *me > mă*). Cf. și § 20 d. Cu vocala *a* a cuvântului următor, *e* din *n e*, *v e* și *l e* se contrace fără a lăsa urme la Istroromâni (§ 98 β.): *d a t n - a*, *v - a*, *l - a*. Remarcabilă e forma *l' i* la dativul persoanei a treia. Se pare că muierea lui *l e* în acest caz recentă și că odinioară se spunea *li* ca la noi în combinațiile *li se pare li-i urât*.

În loc de *n e*, *v e* atestate și de Weigand I 245, Gartner 75 dă *n [e]*, *v [e]* al căror *e* — dacă nu e auzit greșit ca în *y e = î e*, *m e*, *t e = m e*, *t e* — ar corespunde, după § 21, lui *nă*, *vă*. Pe nedrept *i* se pare lui Gartner 75 suspectă forma: *l [e]*, pentru care Weigand I 245 dă *l i i*. Marotti are, alături de *n e* și *v e*, și forma *n a* și *v a*, care ar putea reprezenta pe un *n ă* și *v ă* cu *ă* neaccentuat trecut în *a*, ca în *d u p a* etc. § 15; uneori se pare chiar că el face deosebire între *v e* și *v a*, întrebându-se pe cel dintâiu la dativ și pe al doilea la acuzativ: *v e* *davu* *roba*, *n mestic* *v a* 26 «*vă* *dau* *haina*, *îmbrăcați-vă*», *de* *n a* 19 «*dă-ne*», *n a* *zepovide* 34 «*ne* *poruncește*», *nu* *v a* *pok* *da* 19 «*nu* *vă* *pod* *da*», *va* *v a* *dopeljelj* 27 «*vă* *va* *aduce*» dar și *v e* *davu* 26 «*vă* *dau*» și *n a* (< *ne a*) *dopeljejt* 27 «*ne-a* *adus*».

Remarcabilă e așezarea, la plural, a verbului substantiv înaintea dativului pronumelui conjunct. Belulovici mi-a dictat:

fome *mî-e* «*mi-e* *foame*» față de: *de-m* «*dă-mi*» *dajēt-m* «*dați-mi*»

fome *ć-e* «*ți-e* *foame*» față de: *de-ț* «*dă-ți*».

fome *l'-e* «*i-e* *foame*» față de: *de-l* «*dă-i*», *dajēt-l'* «*dați-i*».

fome \dot{i} -ne «ne e foame» față de: de-ne «dă-ne», daiét-ne «dați-ne».

fome \dot{i} -ve «vă e foame» față de: daiét-ve «dați-vă».

fome \dot{i} -le «le e foame» față de: de-le «dă-le», daiét-le «dați-le».

Acuzativul singular: m e, m, ă m

t e, t

l, ăl, fem. v o, o.

Exemple: zejezde' - m e $\frac{8}{17}$ m-am cațât $\frac{39}{12}$;

t-or cl'emă $\frac{4}{74}$, t e poți $\frac{4}{20}$;

ăl sâțuru $\frac{9}{10}$, ăl roge $\frac{12}{34}$, iel' ăl ăntrebu $\frac{21}{6}$, lăt-ăl $\frac{23}{10}$, ăl oslobodija $\frac{4}{79}$, l-ntrêbe $\frac{4}{66}$, ți-l reș rată $\frac{17}{18}$, ver-l dă, când-l $\frac{4}{90}$;

o-ntrêbe $\frac{4}{8}$, si-v o znțit-a $\frac{4}{35}$.

Forma m și t în loc de m e și t e, cu contragerea până la dispariție a lui e înainte de vocalele a și o ale cuvintelor următoare, după § 98 β. Proteza unui \dot{a} (= \dot{a}) apare în măsură mai mare ca la noi § 18 f, deci și: pus-ăm-a $\frac{39}{11}$ «m'a pus», ontrat ă l-av zgorit $\frac{4}{96}$ «atunci le-ars». Despre v o = o § 54 c; despre metateza lui l la viitor și restrictiv § 99.

Formele m e, t e (în loc de m e, t e cum dă și Weigand I 245) la Gartner 75 sunt, probabil, rău auzite. Numai la Weigand I 245 și — după el, probabil — la Nanu 46 găsim acuzativele persoanei a treia l o (masculin) și l a (feminin).

Acuzativul plural: n e, n

v e

l', fem. l e, l.

Exemple: noi n e ren pogovori $\frac{5}{13}$, n-ai dus $\frac{26}{2}$;

domislit'-v e $\frac{12}{42}$, v e va lasă $\frac{13}{25}$ v e reș lasă $\frac{13}{29}$ se v e pogovorit' $\frac{5}{22}$, v e trazén $\frac{40}{11}$;

meg-l' țere $\frac{4}{73}$, l'-oi oslobodí $\frac{4}{72}$;

l e ăntrebe $\frac{30}{16}$ $\frac{4}{95}$, l e hité' $\frac{5}{9}$, l-av rugât $\frac{6}{28}$, l-a scutât $\frac{4}{4}$.

Despre n e și v e, aceleași observații ca la dativ; forma n a în loc de n e o găsim și la Sajovec: nu n a tu vezi..., karle, n a čaiste ure. Acuzativul feminin l e e propriu zis nominativul — ca și l' la masculin — și are aceeași formă ca la Aromâni și în vechea dacoromânească. Eliziunea lui e înainte de a următor ca la dativ.

La Weigand găsim pentru l' și forma l' i: l' i dus-av II $\frac{1}{5}$, se l' i reș lasó II 11 etc. (l i i în paradigmă I 245). Forma l y o i, alături de l y, dată de Gartner 75, o consideră însuș de suspectă.

Pronumele reflexiv.

§ 139. a) *Forma absolută*:

Dativ: si i e: roba cumpara e-ns si je Mar. 24.

Acuzativ: si re: lăt-av-o căse cu si re $\frac{4}{35}$.

b) *Forma conjunctă*:

Dativ: ă s, s (§ 82): țăle ătele cum ă s-av zberit $\frac{4}{26}$, neca-s lăje $\frac{8}{28}$, hlăpățu-s spēțe $\frac{8}{34}$.

Acuzativ: s (e): maritâ-se $\frac{4}{25}$, s-av pogovar'e \dot{t} $\frac{4}{19}$. La Gartner 75 s e, auzit, probabil, greșit.

Pronumele posesiv.

§ 140—141. a) Fiind vorba de un singur posesor:

Singular: (a) me și a me v, fem. a m e
 (a) te și a te v, fem. (a) t e
 (a) se și a se v, fem. (a) s e;
 Plural: (a) mel', fem. (a) m e le
 (a) tel', fem. (a) t e le
 (a) sel', fem. (a) s e le;

b) Fiind vorba de mai mulți posesori:

Singular: nostru, fem. nostre
 vostru, fem. vostre
 se, fem. se;
 Plural: nostri, fem. nostre
 vostri, fem. vostre
 se, fem. se.

Exemple: omu me $\frac{5}{20}$, me gospodâr $\frac{5}{21}$, morésc ave' me (scil. fațó) $\frac{8}{42}$, me ve $\frac{8a}{22}$, me pâr $\frac{11}{8}$, țere me divl' $\frac{30}{9}$, țere a me divl' $\frac{30}{11}$, ie-i a me $\frac{26}{26}$, ț-oï a me (scil. fațó) dâ $\frac{8}{42}$; locu a me v $\frac{31}{3}$;

mai segav... de m e mul'ere $\frac{5}{34}$, m e crune $\frac{8}{38}$, dupa m e fil'e $\frac{16}{54}$, acmó-i m e (scil. ure) $\frac{2}{28}$; tu stii a m e $\frac{18}{57}$;
 eco po de fațó, rât tu te $\frac{12}{43}$, te țâte $\frac{18}{54}$, te gospodâr $\frac{3}{4}$;
 a te lucru $\frac{8}{5}$, tot a te v $\frac{18}{10}$ locu a te v $\frac{31}{3}$, ur va fi a te v $\frac{7}{36}$;
 t e t e t e $\frac{8}{29}$, t e mul'ere $\frac{4}{92}$ $\frac{10}{16}$, t e ure $\frac{2}{28}$, t e sor $\frac{4}{66}$, t e fil'e $\frac{4}{92}$; țasta-i a t e plăce $\frac{12}{6}$;
 se țâte $\frac{1}{11}$, tude de se $\frac{18}{2}$; lât-a a se cã $\frac{8a}{13}$ prevtu a se v $\frac{37}{2}$, tot a se v $\frac{18}{7}$;
 lu se mul'ere $\frac{4}{35}$ $\frac{4}{51}$; a se t e t e $\frac{8}{29}$;
 a mel' gospodâr $\frac{21}{11}$;
 m e le sorãr $\frac{4}{25}$, lu m e le treï fil'e $\frac{6}{23}$, m e le zile $\frac{10}{6}$;
 tel' frãț $\frac{4}{66}$, tel' fil' $\frac{4}{92}$;
 sel' boï $\frac{5}{16}$, lu sel' hlãpti $\frac{31}{16}$; a sel' frãț $\frac{4}{79}$;
 se le sor $\frac{4}{8}$ $\frac{4}{14}$ $\frac{6}{5}$, se le otãine $\frac{37}{2}$;
 nostru rod $\frac{8}{44}$, nostru ortolãn $\frac{8a}{17}$;
 fil'a nostre $\frac{18}{34}$;
 vostru vrt $\frac{4}{57}$, vostru frãte $\frac{21}{22}$;
 se sor $\frac{4}{43}$ «sora lor».

Despre dispariția lui *v* final (< *u*) §§ 53 c și 55. Despre *te v*, *se v*, § 20 a. Se pare însă că a existat și o formă *tă u*, care, după § 98 *γ*, trebuie să dea *to*. La Feretic 15 aflăm, alături de *no melu te v*, și *kr ag lie st vo to*, care se aseamănă cu forma noastră conjunctă *frate-to* etc. Femininele *t e ș* și *s e ș* s'au orientat după *m e ș*. La Maiorescu 115 — greșit — s.a. Pluralele *m e l'*, *t e l'*, *s e l'* ar putea fi analoge după substantive de felul lui *m l' e* — plur. *m l' e l'*, *c ă* — plur. *c ă l'*; cum însă ele se găesc și la Aromâni (*a m e l'*) și la Megleniți (*m e l'*, *m e i l'i*), avem a face cu un masculin analog refăcut din femininul *m e l e* etc. Pluralul *s e i* la Maiorescu 115 e dacoromânism. După *m e l e* s'a orientat *t e l e*, *s e l e*. O formă *s a l e* e dată nu numai de Maiorescu 115, ci se găsește și la Papanti (ap. Bartoli P. 73) a *s s a l e*. Greșit e la Gartner 75 femininul *m e l y*, *t e l y*. — *a* înaintea pronumelui posesiv — care poate să amuțescă și pe cale fonologică § 11 — e tot prep. *AD*, arătând apartinerea, ca și la dativul pronumelui personal § 136. La Sajovic e atestat și: *odprosté nam a n o s t r u* *fakut*. A *te v*, a *se v* apare substantivat cu înțelesul de «averea, proprietatea ta (sa)», ca în vechea românească (*alsăul*). Tot astfel: *dosta de se* ^{10/12} = avere destulă, *ț u d e ș* de *se* ^{18/2} = multă avere.

La ceilalți dialectologi găsim aceleași forme; astfel, la Covaz a *ș e* (en ră să *cassa 8 en ra se calle 7*), a *t e ș* (a *te xivlenge 8*); la Ascoli 55 și 59: *me v* și (a) *m ê*, (a) *m ä*; *te v* și (a) *t ê*, *t ä*; *nostru*, *nostra*, *vostru*, *vostra*, iar ca exemple: *m ê bo dar bou me v*, *m ê frate dar fratele me v*, *t ê frate*, *t ê lume dar lume l e* *te v*, a *t ê suflet dar sufletu t ê*; la Marotti *meu priatelj 57*, «*este fete pljerdut a se v c a c e i 8*»; la Weigand a *ș e l e sur o r II* ^{2/12}. La Bartoli, alături de formele *me*, *me v*, *me u*; *se*, *se u*, *se v*; *nostru*, *vostru*, găsim și formele (a) *me v o* J. Gb. L., *te v o* L., (a) *se v o* J. L., *nostr o* J. Gb. B. C. Sc. și *vostr o* C. Sc. Unele din acestea sunt de sigur formele neutrale în *-o*, ca la adjective.

Belulovici întrebuintă pe «său» totdeauna; se pare însă că și la Istroromâni acest pronume e pe cale de a fi înlocuit pe alocuri, ca la noi, prin «lui». Astfel Covaz 7 are *compagnu a lui*, Ascoli 59 dă în paradigma pronumelui personal, la pers. 3, *lui c a c e*, *lui m a j e* sau *m a j a lui*, *c a s s a lui* (și *c a s s a de j e*), iar Gartner 75 dă în locul pronumelui posesiv de persoana a treia *lu t s e l a*, cu femininul (greșit) *lu t s e l a*, *lu t s e l y i*, cu femininul (greșit) *lu t s e l y i*.

Pronumele demonstrativ.

- § 142. a) al apropierii: Singular: *ț e s t a*, fem. *ț ä s t a*
 Plural: *ț e s c i*;
 b) al depărtării: Singular: *ț e l a*, fem. *ț a*, *ț ä*
 Plural: *ț e l' i*, fem. *ț ä l e*.

Exemple: *țesta* ribâr $\frac{4}{51}$, pul' $\frac{4}{77}$, stărăț $\frac{4}{66}$; *țesta* mai betăru $\frac{4}{62}$;

țăsta use $\frac{2}{30}$, fețe $\frac{4}{31}$, brșe $\frac{26}{16}$, săbl'e $\frac{20}{15}$, lume $\frac{29}{12}$, *țăsta* va fi $\frac{4}{13}$ «aceasta se va întâmplă», *țăsta* - s tel' fil' $\frac{4}{92}$, frăte..., sor..., *țăte*..., măja..., *tăsta* vor fi $\frac{4}{70}$, *țăsta* n-ă stivút $\frac{26}{17}$, cf. $\frac{27}{5}$ $\frac{29}{12}$ etc.;

țes cí fețor $\frac{4}{51}$, *țes cí* vor fi draț $\frac{8a}{24}$,
țela mai betăru $\frac{4}{60}$, *țela* stărăț $\frac{4}{66}$, *țela* loc $\frac{4}{74}$;
ța mai betăra $\frac{4}{8}$, *ța* stvăr $\frac{4}{29}$, *ța* șere $\frac{15}{6}$, *ța* fol'e $\frac{4}{82}$,
ța dova $\frac{4}{3}$, dupa *ță* $\frac{4}{56}$, $\frac{8}{22}$, *ță* n-ă fost istina $\frac{4}{47}$, *ăș ță*
jel' $\frac{4}{71}$, *țire*-s *ța* *țel'i*-n lui *căse*? $\frac{12}{37}$;
țel' i *ț*-av fost $\frac{4}{79}$, *țel'i*... *țe* $\frac{4}{92}$, *țel' i* doi $\frac{4}{72}$, *țel' i* omir
 $\frac{9}{23}$, *țel' i* din *căse* $\frac{12}{23}$;
țăle *kătke* $\frac{4}{82}$.

La singular avem deci totdeauna forma cu *-a* emfatic, indiferent dacă pronumele are funcțiune substantivală sau adjectivală, iar în cazul din urmă, indiferent dacă stă înaintea substantivului sau după el. Explicarea acestui uz am dat-o în *Dacoromania* II 43. La plural numai forme fără *-a*. Tot astfel la toți ceilalți cercetători; numai la Popovici II $\frac{66}{31}$ găsim *cel'a* doi, iar Weigand I 245 dă, în paradigmă, pluralul masculin *tșăștia* și *tșelia*; în texte însă găsim și la el numai forme fără *-a*: *tșoști* II $\frac{1}{5}$ $\frac{1}{16}$, *tșel'i* II $\frac{1}{12}$. Forma *cellu*, alături de *cella* la Covaz 7 va fi greșită. Schimbarea lui *e* accentuat al tulpinei în *ă* apare la Belulovici numai în feminimul singular dela «acest». La Weigand I 245 acest *ă* apare însă și în celelalte forme ale acestui pronume: *tșășta*, fem. *tșășta* (*tșoșta* II $\frac{1}{5}$), plur. *tșăștia*, fem. *tșăște*; tot astfel la Nanu *tșoșta* 12 35, plur. *tșoști* 31 plur. fem. *tșoște* 12, apoi și la pronumele «acela»: *tșola* 27, plur. *tșol'i*, *tșel'* 32 43; Tercovici (ap. Bartoli P. 85) rosteste *česta*, adăugând însă că «Sušnevzi žiku česta». La Bartoli găsim *česta* - *i* me, dar: *svęțasta* fl'er S., și *časta* mladič N. Dimpotrivă, forma *časta*, *țasta* e dată pentru feminin de Covaz 7 (*česta*, *ceschi*, *časta*, *časte*; *cella*, *cegli*, *celle*) și de Ascoli 59—60 (*česta*, *časta*, *česčí*, *časte*; *čela*, *ča*, *čelji*). Despre forma *țăs cí* (atestată și de Covaz și Ascoli) cf. § 66. Inițialul *a* se mai păstrează în Jeiani (§ 12), de unde înregistrează Bartoli: *ačela*, *ačăle* (alături de *čă*, *čăsta*).

Atât pronumele *țesta*, cât și *țela*, se pot combina cu *ă* spre a exprima pe «cestalalt, celalalt», *țel' i* *ăl' ți* $\frac{4}{27}$ $\frac{19}{20}$, *țes cí* *ăl' ți* $\frac{4}{81}$, *ța* *ăta* $\frac{26}{8}$ $\frac{17}{13}$, *țăle* *ăte* do $\frac{26}{11}$, *țale* *ătele* $\frac{4}{26}$. La Bartoli: o mără *ășpelave'* *ča* *ăta* J., *cela* *ătu* S.

Deasemenea există combinația lui *țesta* și *țela* cu *istu*, *ista* spre a exprima pe «tot acelaș, tot acesta(ș)»: *țela* *istu* $\frac{32}{2}$, *țăsta* *ista* $\frac{18}{28}$. Pronumele *istu*, *ista* nu s'a păstrat decât în această întrebuintare, spre a întări pronumele demonstrativ printr'o nouă demonstrare. E evident că nevoia unei accentuări mai puternice asupra

pronumelui «acesta» sau «acela» se ivește mai ales atunci când ele sunt puse în antiteză cu alt pronume demonstrativ: Deschide ușa *aceasta* ! — Nu. — Pe *aceasta* de aici (= *țasta ista* ^{2/38}) trebuie s'o deschizi ! În traducerea românească am pus «*aceasta însă*», nu numai spre a arată că avem a face cu o antiteză, ci pentrucă dacoromânescul *însă* e însuș un astfel de pronume devenit conjuncție (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 551). Forma a *ist* (a), dată de Maiorescu 84 — Nanu n'a auzit-o — trebuie îndreptată în *ist(a)* cf. Bartoli P. 37, și se explică prin despărțire greșită din *țela istu*, *țasta istu*, analizate de Maiorescu (care totuș scrie *cea-ista*, *cea-isto*, *cela-ist* 91) ; ca *țel aistu*, *țast aistu*. Weigand III 222 ne asigură de asemenea că a auzit numai combinația *tșesta istu om*, iar Byhan citează din Sl. El. *ča iste ure*.

Nu există forme «întărite» prin -ș; pe «acelaș» îl redau Istroromânii prin *ștesa Glavina* 77 (< ital.).

Pronumele relativ și întrebător.

§ 143. Cârle, cârë, cârli. Exemple: (cu înțelesul de «care») un pul' cârle cântë ^{4/61}, un stărăț cârle l-av întrebât ^{4/69}, cúmatru, cârle vut-a ostarîja ^{10/22}, fețe, ân cârë ie s-a asâ-namurë'it ^{6/16}, iâ, cârë-i betârë ^{20/20}, urë cârë âi ^{30/12}; — (cu înțelesul de: «cine») cârle bejûre..., va fitâre ^{9/29}, cârle va pre lume mnâ, trebe se segav fiie ^{17/45}; — (cu înțelesul de: «care?») ntrebât-a pre carë căle-i mai bire? ^{12/20} iuve-s țel'i omir? — susedu-l' zițe: e cârli? ^{15/26-77}; — (cu înțelesul de: «ce fel de...?») cârë misle? ^{21/9}. — Tot astfel la Bartoli: numai forma articulată cârle în toate satele afară de Gb. unde a auzit: cârë ver, și unde forma cârle i-a fost negată; de-așemenea în textele culese de Bartoli: cârë ști tu ^{4/21} «cine ești tu»;

țir(e), dat. lu cui (prin analogie cu dativul substantivelor). Exemple: zițe: țire? ^{5/33}, nu s'a putut dozne'i țir-a ța fost ^{9/23}, țire mai apoi verire, va țira platî ^{12/13}, țire se va domislî? ^{37/2}, lu cui cuchi tu? ^{6/22}, lu cui fusere âpa curâte, va fi sâr ^{21/2};

ț(e) (referindu-se de o potrivă la obiecte și la ființe cf. ^{3/2*}). Exemple: țe é-e? ^{8/37}, omu ț-a stât ^{10/17}, ur țe... ^{10/30}, ța sețe țe s-a ie-nsurât ^{16/6}, âțe-zi țe s-a-nsurât ^{12/1}, prvi țe... ^{18/45} «întâia oară că...» căt, căt e. Exemple: căt vor pre plăce? ^{7/9} căt e vrême-i ke... ^{15/30}.

În loc de pronume, raportul relativ poate fi exprimat și prin *î u v ę* «unde» (care împreună cu verbul la prezinte exprimă acelaș lucru ca gerundiul): ver vede' un pul' *î u v ę* cântë ^{4/74} «care cântă» s. «cântând».

Pronumele identității.

§ 144. âns plur. âns «însuși, însiși». Exemple: za sti âns cum pote ța stvâr fi ^{4/39}, l-av ...țersit âns ^{23/9}. Formele feminine nu le

pot atestă. Bartoli dă din S. ăns e «numai una». Combinația «el însuși» e atestată de Popovici I 72: *je ăns*.

Despre înțelesul «singur» al lui ăns cf. § 197 și Dicționarul meu etimologic No. 1596. Istroromânii zic: *io meg ăns n boske* = mă duc *singur* (= franc. seul) în pădure și: *ămne n boske vede' ăns* «du-te în pădure să vezi *insuși* s. *singur* (= franc. toi-même)», întocmai ca Croații: *ja idem sam u šumu* și: *idi u šumu da pogledaš sam*. Pluralul «inși», cu înțelesul de «indivizi», ca la noi, nu există; spre a exprima ideea «inși, inse», Istroromânii întrebuintează, după model italian, construcția: *de iel' — ...de i'ăle* ^{12/10}, ^{12/16} ^{18/36}, etc.

După Ive 5 se zice și: *la dinsa u še* «vecinissimo all'uscio» (lui Tercovici îi e de-asemena familiară expresia aceasta, ap. Bartoli P. 44). Tot la Ive 12 găsim pluralul curios: *ânseli: lupi marâncu ănseli* «i luvii magna sui (prov. rov.)», *mai bine ănseli nego kuka tiva kumpagnia* «meglio soli che male accompagnati».

Pronumele nehotărîte.

§ 145. *ât — ațe, ăl' țe — ălți* «alt, -ă»;

vr un, vro «vreun, vreo»;

vrur, vrur e, «cineva».

Și cu înțelesul germanului «welcher, -e, -es», fran. «en»: *asteze na čače kalji dopeljejt, mēre vava vruri dopeljelj* «heute hat der Vater uns Pferde gebracht, morgen wird er wieder euch welche bringen» (Marotti, ap. Bartoli P. 88).

nuscăt «câtva» (invariabil) ^{4/40*};

núscarle, núscar e, plur. *núscarl'i* «cineva» ^{4/40*};

nițúr, nițur e în funcțiune substantivală, cu înțelesul «nimeni»; la Glavina și *niur* 46, «nici un», alături de *niciur* 58 «nimeni»;

țevă «ceva», *țirevă* «cineva»;

nícacov, -e «nici un fel de...»;

asăv, -e «așa, astfel»;

saki, saca «fiecare» (articulat *sakile* ^{36/2});

nis «nimitic»;

tot, - e «tot, toată»;

suspect ca dacoromânism *ecareva* Glavina V/110.

Prin adăogarea lui *-codăr* (din serbocr. *goder*) sau *-codăr-mi-țe*, pronumele hotărîte devin nehotărîte, d. ex. *țecodăr* sau *țecodăr-mi-țe* «orice», *țirecodăr-mi-țe* «oricine», etc. — Exemplele să se caute în Glosar.

Forme slave.

§ 146. În unele construcțiuni, ca: *na moju dusu* ^{7/41}, *moj mod* ^{8a/10}, *za moga oța*, *za moja mater* ^{18/57}, apoi în

exclamații ca: *sin como i* ^{8/8}, *sin ț i mo i* ^{12/42}, *mo i dragi* ^{14/4}, *Bo ze mo i* ^{16/65}, *po pe mo i* ^{16/78}, *ne bo re mo i* ^{18/14}, vedem cum pronumele posesiv serbo-croat începe să pătrundă în dialectul istroromân. Lui Belulovici îi eră mai familiară forma *gospo mo i a* decât *gospa me* ^{30/20}, iar vocativul «Maria mea» îl redă prin *M â re mo i a*, nu prin *M â re me*. Și mai puternică e influența slavă în cazuri ca: *z â - se* ^{1/8*}, *z a - te* ^{29/8}, *z a n i h* ^{21/21}, *z a n e g a* ^{21/17}, cu formele slave ale pronumelui personal după poziții.

5. VERBUL.

a) Conjugările.

§ 147. *Cele patru conjugări*, care la noi au terminațiunile *-ă*, *-eă*, *'-e* și *-i*, se găsesc și la Istroromâni sub formele corespunzătoare *-â*, *-e'*, *'-e* și *i*. La conj. IV lipsesc verbele în *-i*; în schimb avem un tip nou, format de verbele în *-e' i*.

Verbe defective și complete sunt cele care exprimă mișcarea omului: IRE s'a păstrat numai la infinitiv și la compusele acestuia sub forma *î i*; «păsă» numai la conjuctivul în funcție de imperativ: *p â s*, *p a s e ț* (§ 154), formă care a înlocuit pe vechiul *m e r i*, *m e z e ț* «mergeți». Dela m n â Belulovici întrebuiștă toate formele; numai în perfectul compus îl înlocuiea prin *m e s - a m*.

Verbele iotacizate, cu excepția izolatului *v r e s e s p u i e* § 91, lipsesc în graiul lui Belulovici. Urme de astfel de verbe se găsesc însă la unii cerceători și adică, alături de *p u r (u)* N. și de *p u ŋ S*. (§ 153), Bartoli atestă și *p u n J*.; alături de *s p u r (u)*, Popovici I 100 atestă din B. *s p u n u*, pe când Maiorescu dă forma suspectă *s p u g*; alături de *ț i r (u)*, o formă *î o ț i n u* e atestată de Maiorescu, de Nanu din Gd. și de Popovici I 100 din B., pe când Ascoli 62 dă *j o t z i n*, dar: *j e l* (= *î e l'*) *t z i g n u* (= *ț i n u*); alături de *v e d (u)*, numai Maiorescu 120 dă forma *v e z*, care e suspectă ca dacoromânism; alături de *v i r u* Sc. și *v i n g u S*. (§ 153), Bartoli atestă din Gb. *î o v i n a* (§ 153); *î o v i n u* e dat și de Maiorescu, Nanu din Gd., Popovici I 100 din B., pe când Ascoli dă *j o v i n* dar *j e l v i g n u* (= *î e l' v i n u*); această formă iotacizată pentru pers. 3 plur. e atestată din B. și de Ive 6, 14 și Popovici II ^{66/5}, cf. ^{66/9}.

Cazurile de *conjugări amestecate* și de *treceri dela o conjugare la alta* nu lipsesc în dialectul istroromân și ele se explică în urma schimbărilor fonetice sau ale analogiei. Astfel:

Potrivit §-lui 33, verbele «tăcea» și zăcea» au devenit *t a ț â*, *z a ț â*, care fiind asimilate verbelor de conj. I, au produs și un participiu *t a ț â t*, *z a ț â t* ^{23/8} și la imperativ: *t a ț â ț* (*t a ç a ț* Marotti 10), *z a ț â ț*; s'a păstrat însă, după conj. II, *t â ț e* ^{2/20}, *z â ț e* ^{17/21}. Conjugarea după conj. I nu este deci generală, cum crede Meyer-Lübke,

Rom., Gramm. II § 117, care a dat explicarea fenomenului, ci restrânsă asupra formelor accentuate pe terminație. Forma *jăcut* «zăcut» la Maiorescu e suspectă.

După analogia trisilabelor cu *r* la sfârșitul tulpinei, precum *cumpară*, *mațiră*, *mesură*, *semiră*, *tremură*, *vintură*, care în indicativ prezinte au *cumpăru*, *cumpari*, *cumpare* etc. s'a orientat *ramare*, conjugându-se la indicativ prezinte *ramăru*, *ramari*, iar la pers. 3 *ramare*^{7/8} (nu *ramare*), de asemeni la imperativ pers. 2 (care e egală cu pers. 3 a indicativului) *ramare*^{37/3}. Mai găsim însă, de la acest verb, și conjugarea *ramaresc*, după verbele de conj. IV, atestat de Weigand și Gartner 479 (alături de *ramaru* 1189); Nanu mai dă și *krepesk*, alături de *krepu*, dela *krepot* «crăpă».

Schimbare de conjugare mai avem la *plouă* «plouă» (v. Byhan s. v.), care și la Dacoromâni are schimbare de conj. (II > I); la *semiri* «se miră» Gartner 217; la *spamentî* Weigand «spăimântă»; la *mujî* (*mujesc*) Glavina 74 în loc de *mujî* «mulge»; cf. și *fermentet* Gartner 1343 «frământă». Bartoli dă din Sc. *tucî* alături de *tucă* («*tucet*?»).

Verbul «a se teme» nu mai e cunoscut decât în Jeiăni și în parte în N.; încolo el a fost înlocuit prin *bojîs* sau *ave'frike*. Dacă Ter-covici conjugă *temă* (Bartoli, P. 82), aceasta e o dovadă a nesiguranței în întrebuițarea acestui verb ieșit din uz, și nu cred că trebuie să presupunem un lat. *TIMARE, care să se rapoarte la TIMERE ca CREPARE la CREPERE sau ca FUGARE la FUGERE.

În sfârșit un caz de conjugare amestecată avem și la *ănmești*, care are la prez. indic. *ănmeștesc*, după verbele de conj. IV în *-esc*, dar la pers. 3 sing. (nu **ănmește*, ci) (*ă*) *nmește*^{19/24}, ca *crește* «crește», după care s'a orientat acest verb și în dacoromânește. Dimpotrivă, nu avem a face cu o trecere dela conj. III la IV la verbul *respondî*, care e împrumutat din italienește și nu e corespondentul lui «răspunde» al nostru.

Cât despre *vije* I, II, III «trăește», nu știm dacă derivă dintr'un verb de conj. III *vije* <VIVERE, ca în vechea dacoromânească—participiul *viut* Mikl. Wand. 9 ar fi analog — sau dintr'un *viîă*, care ar corespunde lui *vies* al nostru, arom. *yiêdzu* și *yiü*, megl. *gîiês*.

§ 148. O regularitate mai mare decât la noi în conjugarea verbelor provine din faptul că *e* și *i* (din *e* în poziție nazală) după labiale au rămas nealterate (§ 19, § 22), că *o* metafonizat în *oa* s'a refăcut în *o* (§ 45), iar *ă* din *a* proton s'a refăcut în *a* (§ 15); deci schimbări în vocalismul tulpinei ca *văd*—*vezi*, *vând*—*vinzi*, *rog-roagă*, *fac-făcut* nu se întâlnesc (*vedu*^{16/31} *vezi*^{12/21}, *vind*—*vinzi*, *rog-roge*, *făc-făcut*); s'a păstrat însă schimbul între *o* și *u* (neaccentuat) ca la noi: *rog-rugă* (§ 44^a) și între *e* și *ê* (metafonie), cu acea deosebire față de dacoromânește, că acest *ê* se păstrează și înainte de *e* următor (§ 29) iar după

labiale nu se preface în *a* (§ 7), deci avem nu numai: *stept - stepte* «aștept-așteptă», ci și *cred - crede* «cred-crede» și *nmeți - nmețe* «înveți-învață». Nou față de dacoromânește e schimbul între *â* (accentuat) și *a* (neaccentuat): *făc - făcut* (§ 2) și mai ales ne bate la ochi amuțirea lui *â* când își pierde accentul *âflu - flăt* (§ 11) «âflu - află». Dintre schimbările consonanțelor dela sfârșitul tulpinei înaintea vocalelor palatale ale terminațiunilor aflăm, ca la noi, pe *t* și *d* prefăcuți în *ț* și *z* înainte de *-i*: *cânt - cânti*, *ved - vezi*; încolo avem însă diferențele cunoscute din consonantism, astfel, în graiul lui Belulovici, rostirea lui *ș* ca *s* (§ 81): *lăs - lăsi*, și prin urmare rostirea lui *č* ca *ț* (§ 84) și a lui *št* ca *st*: *făc - făți*, *cresc - crește* (dar: *conosți* § 65), apoi rostirea lui *ğ* ca *z*: *rog - rozi* (§ 85). În opoziție cu adjectivele (§128 f), verbe ca *scadă*, *vută* etc. nu păstrează pe *l'* preconsonantic înaintea terminațiunei *-i* (§ 79), deci pers. 2 sing. ind. prez. *escăzi*, *vuți*.

§ 149. a.) Conjugarea *Ie* mai simplă decât la noi, întrucât lipsesc cu desăvârșire verbele cu indicativul în *-ez*. Exemplele în *-ez* la Maiorescu, N. Densusianu și Popovici sunt dacoromânisme (§ 95^a). Cum pers. 1 din pluralul ind. nu se termină în *-ăm* (ci în *-ân*), iar pers. 3 a ind. prez. se termină în *-e* și la verbele cu consonantă palatală la sfârșitul tulpinei (§ 21), nu există la Istroromâni nici deosebirea între *cânt - cântă - cântăm* și *taiu - taie - tăiem* (istrorom. *cântu - cânte - cântân* și *tâl'u - tâl'e - tâl'ân*).

La conj. I aparțin verbe vechi, de origine latină: *(a)cațâ*, *(a)flâ*, *aparâ*, *arâ*, *(a)ratâ*, *(a)scutâ*, *(a)steptâ*, *(a)zutâ*, *(ă)mnâ*, *âncărcâ*, *(ă)nîurbâ*, *(ă)nmețâ*, *(ă)nmisâ*, *(ă)nsurâ*, *(ă)ntrebâ*, *captâ*, *cavtâ*, *cântâ*, *cl'emâ*, *cucâ*, *cumparâ*, *cutezâ*, *cuvintâ*, *dâ*, *durâ*, *lâ*, *lasâ*, *legâ*, *lucrâ*, *maritâ*, *mațirâ*, *merindâ*, *mesurâ*, *mirâ*, *mușcâ*, *muțcâ*, *purtâ*, *ratâ*, *respol'â*, *rezlegâ*, *rugâ*, *saturâ*, *scadă*, *scapâ*, *sculâ*, *spelâ*, *stâ*, *tal'â*, *tremurâ*, *turnâ*, *țirâ*, *uscâ*, *vegl'â*, *(v)utâ*, *zucâ*, *zurâ*.

Această regulă e atât de consecventă, încât dacă întâlnim un verb în *-â* putem spune dela început că e de origine latină: *pisâ* (*pișâ*) e *PISSIARE, iar nu croatul *pišati*, care ar fi dat **piše'i*, ca celelalte verbe de origine slavă în *-ati* și de origine italiană în *-ar(e)* § 149 f. Dacă alături de *poscapâ*, compus pe teren istroromân din *po-* și din *scapâ* < *EXCAPPARE, găsim și *poskap'e'it - aw* čo Weigand II ^{2/14}, acesta din urmă se reduce la venez. *scapar* (cf. Byhan s. v.). Tot astfel numai *fumâ*, atestat de Nanu și de Bartoli din Gb. este FUMARE, pe când *fume'i* Ive 6, Nanu (din Brdo) e împrumutat din cr. *fumati* = ven. *fumar* (cf. Bartoli P. 26). Acelaș raport trebuie să fie între *ânfasâ* (*ânfășâ*) «înfășa» și *sfașei*, *resfașei* auzite de Bartoli în B. De aceea, dacă întâlnim la Istroromâni cuvântul

s p a r t ă (Tercovici, ap. Bartoli P. 78 și Gartner 1353 «stracciare, zerreissen») nu-l vom derivă din ital s p a r t a r e (care ar fi dat *s p a r t e ȳ și ar avea alt înțeles), ci îl vom consideră ca pe un derivat vechiu din part.-adj. s p a r t, întocmai precum dela s u p t avem s u p t ă «a alăptă» (Tercovici, ap. Bartoli P. 81).

b) C o n j u g a r e a II e cea mai slab reprezentată. În textele noastre, afară de (a) v e ȳ și v r e ȳ, se mai găesc numai: c a d e ȳ, d u r e ȳ, p u t e ȳ, ț i r e ȳ, v e d e ȳ și în parte (§ 147) t a ȳ ă, z a ȳ ă și r a m a r e ȳ. Firește că toate-s de origine latină. Treceți la conj. III, ca la noi, nu se găesc.

c) C o n j u g a r e a III se deosebește de a doua numai la infinitiv, căci la pers. 2 și 3 din pluralul prezintelui indicativ (conj. și imper.) verbele acestea au trecut, după analogia tuturor celorlalte verbe, accentul pe terminațiune. Toate sunt, bine înțeles, de origine latină: (a) d u ȳ e, ă r d e, (a) s c u n d e, (ă) m p r i n d e, - (ă) n c l' i d e, (ă) n ȳ i n z e, ă r d e, b ă t e, c o n o s t e, c o ȳ e, c r e ȳ d e, c r e ȳ s t e, d u ȳ e, f ă ȳ t e, l i n z e, m e ȳ r e, n ă s t e, p ă s t e, p l ă n z e, p l' e r d e, r e s c l' i d e, s p u r e, s t i n z e, s t r i n z e, s u z e, t r ă z e, t r e m e ȳ t e, t r e ȳ ȳ e, ȳ e r e, u ȳ i d e, v i n d e, z e c l' i d e, z i ȳ e.

În c o n j u g a r e a IV lipsesc cu desăvârșire verbele în -î. Maiorescu d ă s c o b o r i ȳ ȳ (s k o p o r i ȳ Tercovici, ap. Bartoli, P. 75), iar Popovici II ^{24/15} cunoaște o m o r i (umorireȳ II ^{24/15}). În schimb avem pe lângă cele două tipuri cunoscute și la noi (dorm — dormi, gonesc — goni) un al treilea tip în -e ȳ ȳ, cu prezintele în -e s c. Verbele corespunzând lui «coperi» și «descoperi» se conjugă, după Gartner 420, 422, sau k ó p e r u, r e s k ó p e r u, sau k o p e r e s c, r e s k o p e r e s k.

d) La clasa IV^a (tipul: dorm-dormi) aparțin, afară de fi și defectivul ȳ ȳ, câteva verbe primare de origine latină: a v z ȳ, ă n m e s t ȳ, d u r m ȳ (z e d u r m ȳ), f u z ȳ, ȳ e s ȳ, m u r ȳ, s t ȳ, ȳ e r s ȳ și v e r ȳ.

e) În clasa IV^b (tipul: gonesc-goni) contingentul cel mai mare îl dau verbele de origine croată în -i t i (-i m), d. ex.: k r i t i > c r p ȳ, f a l i t i > f a l ȳ, h v a l i t i > h v a l ȳ, j a d i t i > ȳ a d ȳ, l i ȳ i t i > l i ȳ ȳ, l o v i t i > l o v ȳ, l j u b i t i > l' u b ȳ, - b r u s i t i > n a b r u s ȳ, n a p u n i t i > n e p u n ȳ, o b i s i t i > o b i s ȳ, o b o l i t i > o b o l ȳ, o s l o b o d i t i > o s l o b o d ȳ, o s n a ȳ i t i > o s n a z ȳ, u t o p i t i > o t o p ȳ, p a l i t i > p a l ȳ, p l a t i t i > p l a t ȳ, p o l o v i t i > p o l o v ȳ, p o n u d i t i > p o n u d ȳ, p o p i t i > p o p ȳ, p o s m r a d i t i > p o s m r a d ȳ, p o z d r a v i t i > p o z d r a v ȳ, p r e k r i ȳ i t i > p r e c r i z ȳ, p r i m i t i > p r i m ȳ, p r i v a r i t i > p r i v a r ȳ, p r i s t r a ȳ i t i > p r i s t r a s ȳ, r a b i t i > r a b ȳ, r a z d i l i t i > r e z d i l ȳ, r a z j a d i t i > r e z ȳ a d ȳ, s k o ȳ i t i > s c o ȳ ȳ, s l u ȳ i t i > s l u z ȳ, s o p i t i > s o p ȳ, i z p o v i d i t i > s p o v i d ȳ, s r a m o t i t i > s r a m o t ȳ, s t r a ȳ i t i > s t r a s ȳ, s v i t i t i > s v i t ȳ, t r u p i t i > t r u p ȳ, v e s e l i t i s e > v e s e l ȳ, v i s i t i > v i s ȳ, v o l i t i > v o l ȳ, i z b u d i t i > z b u d ȳ, z d r o b i t i > z d r o b ȳ, z a s l u ȳ i t i > z e s l u z ȳ, z g o d i t i > z g o d ȳ, i z g o r i t i > z g o r ȳ, ȳ i v i t i > ȳ i v ȳ, z m i s l i t i > z m i s l ȳ, i z v a d i t i > z v a d ȳ, z v o n i t i > z v o n ȳ, etc.

Verbele istroromâne, ca și ale noastre, derivă dela tulpina prezintelui slav, deci de clasa IV^b se țin și verbe slave cu altă terminație a infinitivului, când pers. 1 din prez. e în -em: cr. kapljem (k a p a t i) > istror. caplí (la Gartner kaple'í), cr. kujem (k o v a t i) > istror. cuișesc (c u i'í), -mažem (- m a z a t i) > n e m a z í, pojedem (p o j e s t i) > p o i' d í, pometem (p o m e s t i) > p o m e t í, počnem (p o č e t i) > p o s n í, podkujem (p o d k o v a t i) > p o t c u i' í, prolijem (p r o l i t i), > p r o l í, pušem (p u h a t i) > p u s í, razsičem (r a z s i' c í) > r e s e' í, smeljem (s m e l j e t i) > s m e l' í, smilujem (s m i l o v a t i) > s m i l v í, stresem (s t r e s t i) > s t r e s í, tučem (t u' c í) > t u' ŝ í, ćešem (č e š a t i) > ŝ e s í, izberem (i z b r a t i) > z b e r í, zakoljem (z a k l a t i) > z e k o l' í, zasečem (z a s e' c í) > z e s e' ŝ í, etc.

Tot astfel și cele câteva în -nuti, -nem (care au însă corespundente în -niti în slovenește): cr. kleknuti slov. klekniti > istror. c l e c n í, cr. obrnuti slov. obrniti > istror. o b r n í, cr. potegnuti slov. potegniti > istror. p o t e g n í, cr. prikinuti slov. prikiniti > istror. p r i k i n í, cr. izdignuti slov. vzdigniti > istror. z d i g n í, cr. izrenuti > istror. z d r e n í, cr. zagrnuti slov. zagrnuti > istror. z e g r n í, etc.

Rare sunt cazurile în care verbele istroromâne în -i corespund unor verbe croate sau slovene în -ati, cu prezintele -am, -ajem (cf. § 149 f), de ex. obećati (obećajem) > o b e' ŝ í, plivati (plivam) > p l i v í: (⁴/_{34*}), rućati (rućam) > r u' ŝ í, trljati (trljam) > t r l í. Dintre verbele de origine italiană avem de cele în -ir(e), rar de tot de cele în -er(e) (cf. § 149 f): finire > f i n í, > patire > p a t í, imbatere > s e i m b a t í.

f) La clasa IV^c aparțin de asemenea numai verbe de origine streină și anume verbe slave terminate în -ati (cu prezintele -am) și verbe de origine italiană în -ar(e), mai rar în -er: cr. kaštigati (it. castigare) > c a s t i g e' í, cr. kuhati > c u h e' í, it. cambiare > g a m b i e' í, cr. ganati se > g a n e' í, cr. igrati > i g r e' í, cr. morati > m o r e' í, it. movere > m o v e' í, cr. muljati > m u l e' í, cr. naganjati > n e g a n e' í, it. provare > p r o v e' í, it. scusare > s c u s e' í, it. stufarse > s t u f e' í, it. ordinare > u r d i n e' í, cr. valjati > v a l' e' í, sl. vikati (vika m) > v i k e' í, cr. zakopati > z e c o p e' í, etc. Dintre verbele croate în -ati cu prez. în -em (§ 149 e) avem: natezati (natežem) > n e t e z e' í, pisati (pišem) > p i s e' í; dela cr. rukati (ručem) avem r u k e' í, ca și când prezintele croat ar fi r u k a m; în sfârșit darovati (daru jem) > d a r v e' í, precum și toate celelalte iterative în -ve'í: (ă) m n a v e' í, (ă) n m e s t i v e' í, (ă) n t r e b a v e' í, (ă) n m e' ŝ a v e' í, c a n t a v e' í, d u r m i v e' í, g a n i v e' í, i g r i v e' í, l u c r a v e' í, m u ŋ c a v e' í, p e c l i v e' í, p i s i v e' í, p l e t i v e' í, p l' e r d a v e' í, p o r t a v e' í, s p e l a v e' í, t r e c a v e' í, v i n d a v e' í, v i r a v e' í.

Explicarea acestui diftong -e'í, care în afară de infinitiv reappare în participiu (-e'ít), în gerundiu (-e'ín da), în persoanele 1 și 2 din

pluralul indicativului, conjunctivului prezinte și ale imperativului (-e'î n, -e'î ț) și în restrictivul viitor (-e'î r, -e'î ri etc.) nu s'a dat până acuma.

Maiorescu 77 îl aduce în legătură cu infixul vegliot -e j, ceea ce nu e cu putință, neexistând influențe vegliote la Istroromâni. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II, § 203 crede că avem a face cu grec. *ἔω*, care a dat la noi -ez, dar însuș nu prea e convins de explicația aceasta, căci -e'î a pare și la infinitiv și în persoanele 1 și 2 din plural, alternând cu -esc în celelalte persoane. Popovici I 95—96 e neclar: «Intrând aceste verbe (slave în -a t i) mai târziu în ir. (= dialectul istro-român) și oscilând aceste verbe — după firea limbei române între -a și -i — și fiind deosebire între *ă*, *i*, istroromâne și slave + italiene, în loc să se acomodeze lui *ă* (*a* foarte închis) au trecut în *e* peste *a* deschis». Înțelesul acestei ghicitori pare a fi următorul: când verbele slave în -*ati* și cele italiene în -*ar(e)* au fost împrumutate de Istroromâni, aceștia nu aveau în graiul lor un *a* mediu, ci numai *ă*, și deci au redat pe *a* strein prin sunetul mai apropiat *e*; cum însă conjugările I—III cuprind numai elemente vechi, iar verbele din nou împrumutate au intrat toate în conjugarea IV, aceste împrumuturi au fost conjugate tot ca cele în -*i*. Nici această explicare nu ni se pare potrivită, căci în celelalte împrumuturi *a* accentuat de origine slavă și italiană apare ca *ă* sau *a* (§ 3), iar nu ca *e*, cu atât mai puțin ca -e'î. Cred că adevărata explicare pe care o reproduc la acest loc, împreună cu câteva adaosuri, a dat-o d-șoara Lutia p. 4—7. Ea pleacă dela formele imperativului croat a verbelor de felul lui igrati : igrâimo, igrâite, care au fost românzate de Istroromâni sub forma *igrâin, *igrâiț. Cum pers. 1 și 2 din pluralul imperativului sunt identice la celelalte verbe cu pers. 1 și 2 din pluralul indicativului, formele acestea au putut trece și la indicativ, după cum, adăogăm noi, pers. 3 sing. indicativ e evident împrumutată, la verbele în -esc, din imperativ (§ 153). Intr'adevăr, o statistică în textele publicate de mine arată că verbele în pers. 1 și 2 din plur. imperativului sunt mai numeroase decât cele la aceleași persoane din indicativ. Urme de acest -aî găsește d-șoara Lutia la Maiorescu 77, care atestă forma s t a m p a î t u, la care s'ar putea adăoga *o ñ k o n t a î t s* «încântați, mirați» dat de Weigand II ⁴/₉. Cât despre prefacerea lui -aî în -eî, cred că ea trebuie explicată astfel: în conjugarea igr esc, igr est i, igr e', *igrâin, *igrâiț, igr escu s'a putut ușor întâmpla ca pers. 3 să influențeze pers. 1 și 2 din plural, schimbându-le în igr e' i n, igr e' i ț, forme care să pătrundă apoi și la imperativ și să se generalizeze în toate formele cu accentul pe terminațiune. Această generalizare de altminteri nu este desăvârșită. Sunt unele verbe care au încă, alături de forme în -e'î și de cele în -i, de ex. cr. mișati > mis e' i ²¹/₈ și mis i ¹⁶/₃₆ ¹⁷/₆; Bartoli a auzit în Sc. prikin i, dar la un copil: prikin e' i, iar în Sc. povit alături de povieț; Tercovici îi spune că lui spovedi al său îi corespunde în Susnievița spovid e' i, etc.

De altfel nu în toate satelele acest -eî se rostește cu *e* deschis. Maiorescu scrie regulat -eit, nu -eait, Glavina ne spune apriat

că merindei «prânzi» se rostește în Brdo cu «e curat», iar Bartoli P. 34 (cf. 74) ne asigură că a auzit în pronunțarea lui Tercovici -é ĭ t, dar că acesta știa că în Villanova se rostește -e ĭ t; tot astfel în Listele lui Bartoli cetim: s e n e' ĭ S. Sc. față de s e n e' ĭ B.

În sfârșit avem și infinitive în -u ĭ, corespunzând terminației slave -ovati -ujem și care amintesc verbele noastre în -ui. Astfel croatului karati «a certă» nu-i corespunde forma *c a r e' ĭ, precum am așteptat, ci k a r u ĭ t-l-a w Weigand II ⁴/₂₀, pentru care Byhan s. v. presupune un croat *karovati — *karujem. Tot la Weigand II ⁴/₂₀ găsim și o formă z m i l u ĭ t, căruia, în textele noastre îi corespunde s m i l v ĭ (< croat smilovati — smilujem); la Popovici II aflăm o t r u ĭ ⁵⁶/₁ «otrăvi» și p o m i n c u i t - a v ⁷⁶/₂₅; Tercovici — spre deosebire de r a d e' ĭ (inf.) - r a d u (prez.) la Gartner 1007 — conjugă r a d ú ĭ (inf.) - r a d ú j t (part.) r a d v é s (ind. prez., pe care Bartoli P. 71 îl compară cu d a r u ĭ al lui Papanti, în loc de d a r v e' ĭ).

b) Formele flexionare.

a) FORMELE SIMPLE.

§ 150. Afară de infinitiv, mai avem forme simple pentru Participiul trecut, Gerundiu, Indicativ prezinte și imperfect, Conjunctiv prezinte, Imperativ și Restrictivul viitor. Aoristul (perfectul simplu) și Mai-mult-ca-perfectul simplu au dispărut. Forma f u j í (= f u ž ĭ) la Popovici II ⁷⁹/₁₆, într'un basm din Villanova, e un dacoromânism al lui Glavina, care i-a comunicat acest text.

§ 150^a. *Infinitivul*. Formele infinitivului au fost arătate în § 149. Nu avem nici o urmă de infinitive complete, cu -re, care a dispărut chiar și în infinitivele cu funcțiune de abstracte verbale (§ 193). Numai o dată găsim la Popovici I ¹/₇ forma v e r i r e - v a, care e însă atât de neobișnuită, încât pare o greșală; într'adevăr, am așteptat sau c â n d v â c a v e r i r e sau v â c a v e r i - v a.

§ 151. *Participiul trecut*. La conj. I avem participii în -ă t, la conj. IV în -it și -e' ĭ t, la conj. II și III în -ú t sau în -s ori -t, care corespund exact formelor dacoromâne. (Exemple în paradigme și în § 159). Deosebit e numai — alături de p l' e r d ú t Popovici II ²⁵/₂₃, Bartoli din J. S. B. C. L. p r e ĭ d ú t i b. ⁴⁴/₁₅ Bartoli din Gb. p r e d ú t Gartner 284, Bartoli din Gd. — p l' e r z ú t ⁴/₆₈, Bartoli din Sc. N. «pierdut», plăsmuit după analogia lui v e z ú t, c r e z ú t. Despre t a ț â t și z a ț â t cf. § 147. Remarcabilă e lipsa lui «fapt», pe care-l întâlnim în toate celelalte dialecte și în vechea-românească și care la Istroromâni apare înlocuit prin noul f a c ú t. Ca în dacoromâna veche, participiul lui ț e r e este ț e r s í t ¹⁸/₂₈, ²³/₈, Gartner 1149, dela care s'a creat, ca la noi, în Jעיăni, noul infinitiv č e r š ĭ Bartoli. Glavina IV dă pentru «speriă» următoarele forme curioase: s p a r (prez. ind.) s p a r a (inf.) — s p a r u t (part.).

§ 152. *Gerundiul*. Pentru conj. I—III avem terminația -ă n d a (cântănda ⁴⁰/₁₀, mănănda ⁴/₆₆, plăngănda ⁴/₂₉), pentru conj. IV^a și IV^b terminația -i n d a, iar pentru IV^c -e ĩ n d a (durminda ⁹/₂₁, sopindă ⁴⁰/₁₀ stărmorinda ²³/₁₀, trlinda ¹⁶/₆₅; halopeĭnda ^{8^a}/₁₄, rukeĭnda ³⁷/₃). O formă în -i n d a pentru unele verbe de conj. II—III, corespunzând lui -i n d vechiu-românesc («scoțind» etc.), nu se găsește. Tot astfel nu-s cunoscute formele în -z â n d, -ț â n d dela verbe iotacizate, încât v i n z â n d a la Popovici I 92, este suspect cât timp nu se va mai găsi și alt exemplu. Finalul -a s'a adăogat după analogia adverbelor în -a (§ 178). Față de aceste exemple din graiul lui Belulovici avem în materialul dat de alții câteva forme curioase din mai multe puncte de vedere:

La Ive gerundiile se termină în -u: p l â n g â n d u 3, m u n k â n d u 7, k v i l i n d u 3. Remarcabil e p o t i n d u t o t «omnipotens». Alături de acestea avem — probabil italianisme — forme în -o: f a l i n d o 9 și chiar în -a n d o, -a n d u și -e n d o, care-s tot italianisme: (č) n t r e b a n d u 8, e r d e n d o 11 «ridendo», p l â n g e n d o 11 «piangendo» cf. și k a g h â n d u 11 «căcând».

După Weigand I 248, când gerundiul se rapoartă la un substantiv masculin s'ar întrebuința formele în -o, iar când el se rapoartă la un feminin, formele în -a. Regula aceasta e de sigur artificială și e contrazisă chiar de exemplul z i t ș e n d o y o a I 253 din textele sale.

Cu greu va fi exactă forma p l i v i n d o' (în loc de p l i v i n d a) la Weigand II ⁵/₄ și v e r o n d o, v e r o n d e la acelaș (ap. Byhan) dela v e r i.

Ascoli 71—72 dă numai forme în -a, dar alături de -e n d a are și -a n d a (cf. § 16): d o r m i n d a, m u c a n d a sau m u n k e n d a sau m e n k e n d a, e m n a n d a.

Marotti are și forme în -e n d a, care însă, probabil, trebuie cetite când -e i n d a, când -ă n d a (cf. nota 4 la textele sale).

La Popovici, care în paradigme dă c â n t â n d a I 87, ș e z â n d a I 90, v i n z â n d a și v i n d â n d a I 92, d u r m i n d a I 94 și p r o v e ĩ n d a I 96, aflăm, dela verbele în -e ĩ, în texte: r o ș c a t e n d a II ⁴⁵/₁₅, t a k e n d a II ⁶²/₁, h a l o p e n d a II ¹¹/₂₂ alături de m i g e ĩ n d a II ⁴²/₁₄, l e t e ĩ n d a II ¹⁴/₁.

Prezintele indicativ.

§ 153. *Singular. Persoana I*. Verbele de conj. I—IV^a se termină în -u sau în consonantă; cele de conj. IV^b—IV^c în -esc, care în unele regiuni au forma -es (§ 95^a). Exemple s'au dat în § 49. Neregularități, la verbe regulate de altfel, avem: c u t é g «cutez», explicat în § 70 și p u η g ⁵/₉, v i η g ²⁴/₆, alături de p u r (u), v i r (u), sub influență italiană. La Maiorescu III și 116 și p u g și s p u g. Cât despre p o c «pot», acesta după Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* II 249, s'a format din pers. 2 (p o ț i) după

analogia lui f â c-f â ț i. Dar forma p o c se aude, după Bartoli, pretutindeni — numai Ascoli 64 dă p o c și p o t u — deci și în satele în care persoana 2 dela f â c se rostește f â ç i, încât prototipul acestei forme trebuie să fie altul, probabil acelaș din care se explică și dialectul nostru *pociu*. — O formă curioasă în -a e atestată de Bartoli: *îo lucra, îo mega, îo faca, îo porta, îo beva, îo stiva, îo veda* (alături de *îo viru, îo poc, îo știv*) din Gb. și *îo v roga, îo c â n t a, îo mega, îo v i n a, îo l u c r a* din Gd. Formele acestea s'au născut prin despărțire greșită din construcții ca *îo ved a c m ó, îo meg a c l ó* într'o vreme când *a* inițial dispărea din limbă (§12), analizate ca *îo v e d a c m ó, îo m e g a c l o* (cf. *Dacoromania* II 901) și s'au extins apoi și asupra cazurilor în care nu urmă un cuvânt începător cu *a* caduc.

Persoana 2. Verbele de conj. I—IV^a se termină în -i (înaintea căruia consonantele dela sfârșitul tulpinei sufăr modificările indicate în § 148), iar cele de conj. IV^b—IV^c în -esti (cești; la Gartner 76 și -eșt). Exemple: *ămni* ⁵/₂₄, *ănsori* ¹⁶/₅₇, *lâsi* ⁴⁰/₉, *lucri* ⁶/₂, *mariți* ¹¹/₇; *poți* ⁴/₆₆, *vezi* ¹²/₂₁; *fâți* ¹⁷/₄₃, *plânzi* ¹⁷/₃₃, *țeri* ³⁰/₁₀; *ăvzi* ¹²/₂₁, *viri* ¹⁶/₆₈; *cuhesti* ⁶/₂₂, *fermesti* ⁴/₇₄, *hitesti* ²³/₁₂, *hvalesti* ¹⁶/₄₅, *mislesti* ²²/₆, *moresti* ²/₃₈, *ncrunesti* ⁵/₁₇, *teneziresti* ¹⁷/₅, *tescapulesti* ²⁰/₁₅, *tespotesti* ²⁶/₃, *țucl'esti* ¹⁷/₁₃. Despre conoști cf. § 65. Finalul -i amuțește numai după *l'*: *respol'* ²⁸/₁₀ și în ver «vei». Anormală e forma *tu preizi* ⁵/₃₄, cu metateză din «pierzi». La Gartner 284 și p. 76 găsim metateza aceasta și în celelalte forme ale acestui verb: inf. *preide*, part. *predút*, prez. ind. *predu*, *prezi*, *preide*, *predén*, *predéts*, *prédu*.

Persoana 3. La verbele de conj. I terminația este -e (corespunzând lui -ă dacoromân): *acățe* ⁴⁰/₁₆, *afl'e* ⁴/₇₉, *ămne* ²¹/₃, *ăniurbe* ⁴/₆₉, (*ă*) *nmețe* ¹⁷/₂₈, *ăntrebe* ⁴/₂₁, *ăre* ²²/₅, *câpte* ¹²/₂₅, *cățe* ⁸/₄₁, *câvte* ⁴/₃₅, *cânt'e* ⁴/₆₁, *cl'eme* ⁴/₆, *secuke* ¹⁰/₃₄, *cúmpare* ¹⁰/₈, *cuteze* ³⁶/₃, *cuvinte* ¹²/₅, *lășe* ¹³/₂₅, *lege* ¹⁷/₁₆, *lucre* ⁸/₃₅, *muțke* ¹⁴/₇, *porte* ⁵/₁₈, *râte* ²/₄₅, *rezlege* ¹⁶/₇₇, *roge* ¹⁰/₄₄, *sescole* ⁷/₈, *scute* ⁹/₃, *spele* ⁷/₇. Tot astfel *pișe* ⁹/₄, *se respol'e* ¹⁰/₄₃, *tâl'e* ⁷/₇ (corespunzând lui «pișe, despoaie, taie» dacoromâne § 21).

La conj. II—IV^a terminația este -e: *câde* ²/₁₅, *pote* ⁴/₁₅, *tâte* ²/₁₆, *țire* ²³/₃, *vede* ⁴/₃₁, *zâte* ¹⁷/₂₁; *ârde* ¹³/₃₄, *seârde* ⁵/₁₂, *bâte* ²²/₅, *crește* ¹⁵/₂₅, *fâte* ¹²/₄₃, *linze* ¹⁵/₂₀, *plânze* ³⁰/₂₆, *resclide* ^{8a}/₅, *spure* ⁴/₅₈, *trâze* ²/₃₄, *țere* ⁶/₃₁, *zițe* ⁴/₉; *fuze* ⁵/₂₆, *ieșe* ²⁷/₁₃, *more* ³⁵/₁, *vire* ⁷/₃₅. La clasele IV^b și IV^c terminația e -e: *clecne'* -se ¹⁶/₆₅, *domisle'* -se ¹/₁₁, *fale'* ¹/₁₅, *hite'* ⁵/₉, *seimate'* ¹⁰/₅; *castige'* ⁶/₃₃, *eredit'e'* ³³/₁, *mor'e'* ⁴/₁₅. Terminația aceasta e luată din imperativ, unde ea se găsește pe tot cuprinsul limbei române (§ 155). Meyer-Lübke, *Rom.*

Gramm. II § 161 crede că forma în -e' se datorește analogiei verbului substantiv ești — e. Dar acest e n'a avut niciodată forma e a, nefiind scurtat din iaste, ci derivă direct din lat. EST.

Pluralul. Persoana 1. La verbele de conj. I -ân, la conj. II și III -én, la conj. IV^a—IV^b -în, la conj. IV^c -e'în: conostéⁿ ^{21/22}, trazén ^{40/11}, moré'în Popovici II ^{16/31}, gambie'în Popovici II ^{47/36}, miseain Glavina 41 «amestecăm». In conj. III accentul a trecut pe terminațiune după analogia celorlalte conjugări; forma ma e'zem la Ive 5 păstrează accentuarea originală. Cât despre n în loc de m cf. § 62^a, unde se arată și satele care mai păstrează pe m. Pentru menținerea lui a (â) la conj. I, netrecut în ă și, după palatale, în e cf. §§ 17 și 28. Din Gb., atestă Bartoli formele spuremo, aremo (acesta și la Covaz 7), stajemo. Forma din urmă ne arată că avem a face cu influența conjugării venete (parlemo, rispondemo, dormimo, etc.) sau croate.

Persoana 2. La verbele de conj. I -ât, la cale de conj. II și III -ét, la conj. IV^a—IV^b -iț, la IV^c -e'iț. Exemple: lucrât ^{13/29}; putét ^{24/8}, ramarét ^{15/18}; conostét ^{21/22}, credét ^{19/27}, fatét ^{15/28}, uțidét ^{18/48}; pogovorit ^{5/22}; moré'iț Popovici II ^{16/14}. La conj. III avem deci accentul mutat pe dezinență ca și la pers. 1 plur.

Persoana 3. La conj. I—IV^a terminația e -u, la conj. IV^b și IV^c e -escu. Exemple: âflu ^{20/20}, cântu ^{38/1}, câțu-se ^{14/7}, cl'emu ^{4/71}, cuvintu ^{12/43}, lâsu ^{30/22}, lucru ^{16/8}, merindu ^{12/44}, ntrebu ^{11/1}, rogu ^{4/66}, sâțuru ^{9/10}, steptu ^{22/35}; țiru ^{21/19}, zocu ^{32/1}; cădu ^{2/12}, vedu ^{14/5}, zăcu ^{9/21}; ârdu ^{38/1}, ârdu ^{22/14}, conosciu ^{4/94}, plățgu ^{4/66}, puru ^{4/48}, se trâgu ^{14/5}, zicu ^{4/94}; âvdu ^{30/26}, dormu ^{21/11}; dobnDESCU ^{38/1}, falescu ^{4/73}, hitescu ^{40/8}, lozescu ^{29/5}, nepuñescu ^{29/8}, nepravescu ^{38/1}, otopescu ^{14/6}, podilescu ^{38/1}, posñescu ^{4/58}; cuhescu ^{38/1}, ereditescu ^{33/1}, ganescu ^{4/71}, morescu ^{4/53}, pisescu ^{4/48}, probescu ^{9/12}. La conj. I vedem deci că în loc de terminația -e, pe care am aștepta-o, apare, după analogia celorlalte conjugări, -u. (Ascoli 70 credeă că trebuie să recunoaștem în acest u o influență slavă și că istrorom. je ara — jel aru s'ar fi orientat după serbocr. órê — orû). Forma do ne șteptă la Popovici II ^{40/24} (în loc de steptu) e probabil un dacoromânism. Neregulat este cūtegu ^{13/17}, care se explică în acelaș fel ca pers. 1 din sing. Alături de regulatul viru ^{7/22}, ^{15/17}, ^{16/72}, ^{18/29} găsim virgu ^{12/17}, care a pătruns din pers. 1 din sing., și o a treia formă, contaminată din cele două precedente: virgu ^{15/18}. După O. Lutia această formă ar fi «un ecou al lui mergu care-i premerge în frază: mergu su pemintu, virgu la o pol'e».

Prezintele conjunctiv.

§ 154. Singurele relice de forme vechi de conjunctiv sânt: v r e s e spuie $\frac{7}{32}$ (§ 173), alături de noul neca spure $\frac{9}{28}$, apoi se fiie $\frac{17}{45}$ și neca fiie $\frac{13}{36}$, (alături de noul neca ă i cum ă i Popovici II $\frac{16}{14}$) și pas e ț $\frac{13}{31}$, $\frac{16}{47}$ (corespunzând dacorom. vechiu *păsați*) < *PASSETIS (L. Morariu, *Morfologia verbului predicativ* 43). Incolo, la toți cercetătorii vrednici de credință formele indicativului prezinte s'au generalizat și în conj., de ex. la Marotti: kauta-te se nu te kačka m u č k a (ap. Bartoli P. 73), l j - a m z i s n e k a c a s a r a m a r a (ibid 93); la Sajovec: dracu te cire (= țire) «der Teufel hole dich!» La Maiorescu aflăm uneori forme de conj. plăsmuite după model dacoromân, dar el a observat totuș și a notat și formele exacte: rog domnul să v e a j u t ă, cu adaosul «nu a j u t e, prin urmare ca la Tracoromâni (= Aromâni)» 84, apoi: să se i n s o r ă («sau i n s o r e») 100. Dacoromânism e la Nanu I 40 n e k a k o d e (la Weigand II $\frac{9}{1}$ și la Tercovici ap. Bartoli P. 78 se n u k ă d e). Paradigma dată de Gartner 76 e greșită și greșit e și ceea ce spune Popovici I 86 despre conjunctivul verbelor în -ă, căci înseși exemplele din textele sale îl dezavuiază (cf. despre acești doi, Bibliografia).

Exemple din textele noastre:

Sing. Pers. 1: n e c a m e ă p a r u $\frac{24}{3}$, s e i o m ă r ă η c u $\frac{39}{5}$; n e c a r ă m a r u $\frac{24}{2}$, s e v e d u $\frac{16}{31}$; n e c a - ț f ă c $\frac{22}{28}$, k e n e c a p u Ń g $\frac{5}{9}$; n e c a d o r m u $\frac{24}{2}$.

Pers. 2: s e ... t u v i r i $\frac{16}{68}$; n e c a t e f e r m e s t i $\frac{4}{79}$.

Pers. 3: n e c a s e c u k e ț $\frac{12}{24}$, n e c a - s c ă m p a r e ț $\frac{10}{8}$, n e c a - ț d ă i e $\frac{18}{36}$, n e c a - s l ă i e $\frac{8}{28}$, n e c a - l l ă s e ț $\frac{10}{17}$, n e c a s e - n s o r e ț $\frac{9}{32}$, n e c a s i s p e ț e ț $\frac{2}{24}$; n e c a z ă ț e $\frac{31}{16}$; n e c a s e c o ț e $\frac{20}{6}$, n e c a (s a u : s e) m e r e $\frac{6}{26}$ $\frac{8}{3}$ $\frac{10}{10}$, n e c a r e s c l ' i d e $\frac{2}{35}$; n e c a s e s c u n d e $\frac{5}{4}$, n e c a (s a u : s e) s p u r e $\frac{9}{28}$, $\frac{10}{44}$; n e c a ă v d e $\frac{30}{23}$, n e c a d o r m e, n e c a $\frac{19}{26}$ «Să doarmă numai»; n e c a (s a u : s e) v i r e $\frac{8}{36}$ $\frac{12}{45}$ $\frac{13}{13}$, $\frac{13}{26}$; n e c a t e b u s n e ț $\frac{6}{8}$, n e c a s t u ț e ț $\frac{5}{11}$.

Plur. Pers. 3: n e c a m e l ă s u $\frac{30}{22}$ $\frac{39}{1}$; s e n u - l ' c ă d u $\frac{23}{3}$; n e c a v i r u $\frac{11}{5}$; n e c a s e s m i s l e s c u $\frac{40}{11}$.

Pe când dar, la noi, conjunctivul se deosebește de indicativ la toate conjugările, deși numai la pers. 3 din sing. și plural, iar la Aromâni conjugarea I s'a luat după celelalte conjugări, Istroromânii au generalizat la toate verbele, în conjunctiv, forma indicativului. Singura deosebire consistă în faptul că conjunctivul e precedat de conjuncția neca sau se. Excepție face verbul c u t e z ă, care, după negațiune, formează regulat conjunctivul fără conjuncție: nu te c u t e z i o b r n i $\frac{4}{66}$, nu te c u t e z i f e r m e ț i $\frac{4}{74}$, tu nu c u t e z i s p u r e $\frac{37}{2}$, nu s e c u t e z e o b r n i $\frac{4}{70}$, nu c u t e g u i i $\frac{13}{17}$, toate cu înțeles imperativic. De asemeni în pers. 1 și 2 din plural, conjunctivul, cu înțeles hortativ sau imperativic,

se întrebuițează fără conjuncție, astfel încât numai din înțelesul propoziției întregi putem vedea dacă avem a face cu indicativul sau cu conjunctivul: las ă n - l' ^{17/41} «să-i lăsăm», be i e n și mu η c ă n ^{19/33} «să bem și să mâncăm». În sfârșit, forma fără conjuncție o găsim și în imprecățiuni ca: dr ac u te l ă i e ! «să te ia dracu » ^{3/5} (dar: s e nu - ț fi i e rusire ! ^{4/11} «să nu-ți fie rușine »).

Imperativul.

§ 155. Pentru pers. 1 și 3 din sing. și pentru pers. 3 din plur. nu există forme deosebite la imperativ, ci se întrebuițează, ca la noi, conjunctivul. Pers. 2 din plural e identică cu indicativul: cl' e m ă ț ^{18/48}, scul ă ț - ve ^{31/9}, stept ă ț ^{8/23}, vegl' ă ț ^{16/13}; ra - mar ă ț ^{15/16}; fa ț ă ț ^{18/48}; u ț id ă ț ^{16/47} ^{18/48}; domislit' - ve ^{12/42}, potcuif' ^{31/9}, zivit' ^{18/38}, biv e' i ț ^{2/46}, zecope' i ț ^{31/16}. Despre pas ă ț ^{13/31} §§ 147 și 154.

Pers. 2 din sing. corespunde imperativului dacoromân. Weigand I 246 greșește deci stabilind pentru *toate* conjugările regula «la deuzieme pers. du sg. est semblable à la troisieme de l'indicatif», căci Istroromânii nu zic ș e a d e, v i r e la imperativ. Dela «sede» a notat Bartoli ș e f J. și ș e d e Sc.

Conj. I. Terminația este -e; deci pers. 2 imp. e egală cu pers. 3 ind. prez. sing.: ă fl e - m i - l e ^{18/23}, ă m n e ^{18/4} ^{29/4} ^{30/12}, ă n m e ț e - t e ^{29/12}, c ă p ț e - t e ^{5/24}, c ă ț e ^{4/74}, cl' e m e - l, cl' e m e ^{11/4}, c ă m p a r e - m ^{30/9}, f u r e ^{3/4}, l u c r e ^{8/15}, n t r e b e ^{3/4}, s t e p ț e ^{5/26} ^{9/30}, z u t e ^{5/31} ^{7/42}. Analog cu pers. 3 din indicativ: t ă l' e (cf. §§ 21 și 153). Dela scul ă ț avem scol e - t e ^{22/25}, alături de forma scurtată: scol - t e ^{7/7}, scol - t e, scol ^{7/22}. Formele acestea, născute de obicei prin sincoparea lui ă intertoric (§ 26), care mai rar se găsesc și la noi (las = las ă), sunt destul de dese la Istroromâni, d. ex.: l ă s - l' ^{17/29}, l ă s - m e ^{37/3}, p ă s ^{5/10} ^{30/12}, r ă t t u t e ^{12/48}, r e s p o l' - t e ^{16/70}, t e r e s p o l' ^{28/10}, a p o i : z o r sau z o r e ^{6/34}.

Conj. II. Aceleași forme ca la Dacoromâni: pe de o parte cele regulate în -e (deci identice cu pers. 3 ind. prez. sing.): ț i r e - m e ^{27/10} — pe de altă parte cele analogice după verbe de conj. IV (ca «dormi»), în -i (deci identice cu pers. 2 ind. prez. sing.), care apoi amuțeste la Istroromâni: c ă z ^{2/10}, t ă ț ^{28/3} ^{37/2}, v ă z i Ascoli 71. Identitatea cu pers. 3 a ind. prez. sing. explică forma r ă m a r e ^{37/3} (cf. § 147). În plur. avem r a m a r ă ț.

Conj. III. Terminațiunea e -e (deci pers. 2 imp. e egală cu pers. 3 sing. ind. prez. și cu infinitivul): b ă t e ^{18/30}, p u r e ț i i a p u r e ^{26/22}, r e s c l' i d e ^{2/30}, s c u n d e - t e ^{5/8}, s p u r e ^{4/11}, s t i n z e ^{8/7}, t r ă z e ^{18/12}, u ț i d e - m e ^{8/44}, v i n d e Ascoli 71.

Formă analogică, ca cele în -i dacoromâne, e t r e č, notată de Bartoli din S.

Conj. IV^a. Imperativul e identic cu pers. 2 a ind.: *î e s* «ieși», *a u z i t u* Ascoli 71.

Conj. IV^b.—IV^c. Terminațiunea este -e' (deci pers. 2 imp. e egală cu pers. 3 ind. prez.): *hit e'* ^{8/12}, *nem is l e'* ^{7/90}, *trup e'* - *me* ^{4/81}, *ze ț e z d e'* - *me* ^{8/17}, *ze gr n e'* - *te* ^{5/10}; *cu h e'* ^{2/8}, *dar v e'* - *m - o* ^{16/30}. Acest -e' e scurtat din -e s t e. Avem deci a face cu generalizarea fenomenului pe care-l întâlnim în toate dialectele: dacor. *păzeă* (< păzeăște), *fered*, *grăbed*, *loveă*, *opred*, arom. *grea*, *mutred*, *ursed* etc., megl. *serbed* etc.

După negațiune avem, ca la noi, în pers. 2 sing., forma egală cu a infinitivului: *nu capt ă* ^{26/13}, *nu las ă* ^{21/8}, *nu (v) ut ă* ^{4/74} ^{13/10} ^{30/28}, *nu bus ni* ^{6/11}, *nute i ad i* ^{4/92}, *nu ig re ț i* Popovici II ^{32/25}, *no fum e j* «nom fumare», Marotti 48. Tot astfel: *nu fa c e* I ve 2 «nu face» alături de analogul *nu fa e'* I ve 2 «nu fă».

Corespunzând imperativelor neregulate dacoromâne avem *du* ^{26/13} ^{30/17}, *zi* ^{29/8}, *de e* ^{6/18} ^{13/27} «dă» (la Ascoli 71 însă *dam* «dammi»), și *f e* ^{6/11} «fă». Imperative în -o avem două: *ă do* ^{5/13} ^{8/12} și *viro* ^{9/9} ^{15/14}; ca la Megleniți (fui), imperativul dela «fugi» e *fui* ^{2/37} (atestat și de Maiorescu 97: «mai mult *fui* decât *fugi*»), cu care e a se compară *fu!* în Salagiu. Imp. *gl' e d a i - te* ^{26/21} e luat de-adreptul din limba croată. Imperativele verbelor neregulate se vor da mai departe, când va fi vorba de acestea. Despre formele greșite date de Gartner 75—77 v. Bibliografia.

Imperfectul.

§ 156. Afară de verbele de conj. IV, nici unele nu mai păstrează forma veche a imperfectului decât verbul «vea», întrebuințat ca auxiliar pentru formarea restrictivului prezinte (§ 160^a). Forma *ve* dată de Weigand II ^{3/12} ^{5/17} nu există de fapt, căci în amândouă locurile nu avem a face cu imperfectul verbului «avea», ci cu interpretări greșite ale lui Weigand (cf. Bibliografia). De asemenea sunt greșite formele date de Gartner 75—77 (cf. Bibliografia). Nici paradigma dată de Weigand I 247:

vedeaia
vedeaia
vedeaia
vedeaiam
vedeaiaats
vedeaia,

deși dezințele sunt cele ce le-am așteptă din punct de vedere etimologic, nu e sigură, cât timp n'o putem atestă și la alți cercetători ai dialectului istroromân, care atestă toți alte forme. Suspectă ca dacoromânească e în sfârșit forma *cav t ă m* la Popovici II ^{62/4}.

În textele noastre nu e atestată decât pers. 3 sing. (cităm aici și imperfectele verbelor «neregulate»):

Conj. I. Numai dela verbul neregulat «a da»: *daveiia* ^{15/12} ^{29/2} ^{30/3} ^{37/2}; la Popovici II și *arătâia* ^{14/29}, *flâia* ^{24/35}, *iurbâia* ^{68/21}.

Conj. II: *vedeiia* ^{4/78} și neregulatul *mezeiia* ^{30/6}, la Weigand I 254 *meržeaiia*.

Conj. III Lipsesc exemple.

Conj. IV^a: *veriia* ^{4/50} ^{15/12} ^{23/9} ^{34/1}.

Conj. IV^b: *goniia* ^{29/3}, *misliia* ^{10/4}, *oslobodiia* ^{4/79}, *pomisliia* ^{34/1}.

Conj. IV^c: *spenseiia* ^{29/3} și iterativul *viraveiia* ^{4/44}; tot astfel *fermeveiia* Popovici II ^{63/13}.

Identică cu pers. 3 sing. e a treia din plural: *katseaiia* Weigand I 247, *utșideaiia* ib. I 256, *laveia* Glavina ^{54/4}.

Ascoli 71 dă formele *araiam*, *vendeam*, *avziam*, *finiam* și, la pag. 64—65, paradigma:

aveiam
aveiai
aveia
aveiam sau aveiamo
aveiatz
aveia.
Belulovici conjugă:
veriiam
veriiai
veriia
veriian
veriiaț
veriia.

Aceste forme corespund întocmai — dacă ne amintim că *-m* dela pers. 1 a pluralului s'a schimbat în *-n* — cu formele vechi ale imperfectului dacoromân de *conj. IV*.

După analogia lui *verí-ia m* față de infinitivul *verí*, s'a format a *flâ-ia m*, *vede-ia m* după infinitivele *aflâ*, *vede* (substituind formele vechi **aflâm*, **vedem*. Cf. Al Philippide, *Conv. lit.* XXXIV (1900), p. 111). Tot analogic e *fiiieiia m* Popovici I 76.

În celelalte persoane dezințele sunt aceleași ca la *conj. IV*, precum se poate vedea în paradigmele noastre. Remarcabil e faptul că la pers. 1 sing. avem *-m*, ca în dacoromâna de azi și la Aromâni.

Restrictivul viitor.

§ 157. Despre acest timp verbal se va vorbi la § 246. El se formează dela tulpina aoristului (dispărut la Istroromâni); această tulpină fiind identică, la verbele cele mai multe (și adică la toate cele de *conj. I* și

IV) cu tulpina infinitivului, restrictivul viitor s'a format, la verbele de conj. IV^c, dela tulpina infinitivală, deci află — aflâr, durmî durmîr, zecopeî — zecopeîr; la Popovici întâlnim, alături de forme ca nemureîri II ⁷⁸/₉, și urdinér II ²¹/₃₃, u zderi II ⁴/₁₄. Exemple:

Singular Pers. 1: aflâr ⁴/₆₀; — finîr ²²/₃₁, verîr ⁸/₅; me nepîr ¹⁷/₁₀, zesluzîr ¹²/₁.

Pers. 2: aflâri ²⁰/₁₅ ⁴⁰/₉, mirâri ¹⁸/₂₈; — puturi ¹⁸/₅₆, țîruri ¹⁸/₃₆, vezuri ¹²/₂₁; — facuri ²⁹/₁₂; — avziri ¹²/₂₁, durmîri ¹⁹/₅, veriri ⁴/₇₄ ¹⁶/₆₇; pomîsliri ⁶/₈.

Pers. 3: aflâre ⁴/₇₀, (a) ratâre ²¹/₈ ²²/₄, sesaturâre ¹⁷/₃, tal'âre ⁴/₉₀, zutâre ¹⁸/₁₃; — dusere ⁶/₃₁, spusere ⁹/₂₆; — verire ⁴/₆₁ ¹²/₁₃, zedurmire ²²/₂₄; busnire ⁶/₈, se iadire ²²/₄, țî se pol'ubire ¹⁸/₄₅, popîre ⁹/₁₃, prikinire ²²/₄, rodire ¹⁹/₂₄, scoțire ³⁹/₄, zdignire ³⁷/₂.

Plural Pers. 1: vezurno ⁴⁰/₁₆; — zivirno ⁴/₃₇.

Pers. 2: țîrureț ²¹/₇.

Pers. 3: veriru ⁸/₄₄; — zecopeîru ³/₂.

Nu toate formele, dela toate verbele, sânt uzuale. Astfel lui Belulovici «îi sunau rău» — deși nu eră în stare să le înlocuiască prin altele — forme ca vureț (pers. 2 plur. dela vę «aveà»), poturu (pers. 3 plur. dela pute'; forma puturu e atestată însă la Popovici II ⁹/₃₂), po'idir(u) (pers. 1 sing. și 3 plur. dela po'idî «mâncà»).

Comparat cu «condiționalul» vechiu românesc și aromânesc, observăm următoarele:

La singular, în pers. 1 găsim numai o singură dată atestată de Ascoli 67, dela verbul «aveà», forma terminată în *-re*: se avureh. Incolo terminațiunea e totdeauna *-r* (din *-ru*), care este a viitorului exact latin și care se întâlnește și în textele noastre vechi, alături de terminațiunea *-re*, derivând, aceasta, din conjunctivul perfectului latin. Forme cu *-m* final, ca la Aromâni (*s-puturim*), nu există.

La pers. 2 avem numai terminațiunea mai nouă, orientată după celelalte timpuri, în *-ri*, ca la Aromâni și de obicei în textele noastre vechi; forma mai veche, în *-re*, păstrată mai rar în vechea românească, nu se găsește.

La pers. 3 avem numai *-re*, ca în vechea românească și la Aromâni. In paradigma lui Weigand I 248 se dă scutoarea în loc de scutoare.

La plural avem, în pers. 1, terminația *-rno*, dintr'un mai vechiu *-rmo* (atestat de Popovici I 87 și mesermo II 49 și 77/9, la Sajovec: vrurmo), cu *m* prefăcut în *n*, după analogia prezentului. Nu cred cu Weigand, Jahresber. III 156, că acest *-rmo* să fie de origine italiană, ci el pare a se fi orientat mai degrabă după verbele slave care au *-mo* la pers. 1 din plur., mai ales că și dela verbul «a fi» avem la plural (ă)sno < (ă)sno. Ascoli 67 dă, dela verbul «aveà», forma se avrem (o).

Remarcabil este faptul că la pers. 2 avem terminația -reț (<-reți), corespunzând lat. -ritis, în opoziție cu -retu din limba veche dacoromână și din dialectul aromân. Formele uciserăț II ^{45/34} și spraviserați II ^{10/8} (alături de spećireț Popovici II ^{42/37}) amintesc pe aoristul *uciserăți* dacoromân.

La persoana 3 avem terminația -ru, care e a persoanei 1 sing., după analogia perezintelui (io făc[u] — ȳel' făcu) și care s'a substituit lui -re, păstrat la Aromâni și în textele noastre vechi. La Popovici II întâlnim, alături de ăm n ă ru ^{41/27}, puturu ^{9/32}, odată și davură ^{67/26}, care amintește variantele vechi românești în -ră ale dezinenței -re (*se imblară, se spurcară*, cf. ară = ar).

Explicarea formelor restrictivului viitor istroromân a dat-o mai întâiu Ascoli 67; completări se găsesc la Meyer-Lübke, Rom. Gramm. II § 310, Weigand, Jahresber. III 139 ș. u. și L. Morariu, Morfologia verbului predicativ, 28 ș. u. (unde se citează și alie exemple decât cele date aici).

b) FORMELE COMPUSE.

§ 158. Compuse cu verbe auxiliare sânt: Perfectul, Viitorul și Restrictivul prezinte și trecut.

Weigand I 247 susține că prin *v o ȳ f o ș t* + infinitiv se redă viitorului exact, dar nu dă exemple; tot astfel Popovici I 74 susține, fără a da exemple, că «mai rar se folosește... Futurul exact». Pentru inversiunea *v o ȳ f o ș t f i* în loc de «voiu fi fost», cf. § 161.

Pentru Mai-mult-ca-perfectul corespunzând dacoromânescului «am fost făcut», dă Maiorescu 72, din Jeišni, exemplul *a m f o s t a f l ă t u* și la Popovici II ^{32/27-28} găsim *c u m a f o s t f a c ă t u*. Ceea ce Weigand I 248 credeă că e un Mai-mult-ca-perfect, nu e de fapt alta decât Perfectul verbelor în -veći.

Alte forme perifrastice, care n'au ajuns încă să se cristalizeze într'un sistem de conjugare, am notat: *ȳ e ă r e f o s t f i* ^{20/8} «trebuie să fi fost», *a v u t z a m u r ȳ* ^{3/2} «a fost pe moarte».

Perfectul compus.

§ 159. Perfectul compus se formează, ca la noi, cu ajutorul verbului ajutător «avea» și cu participiul trecut. Conjugarea e:

a m fl ă t, t a c ă t, z i s, d u r m ȳ

a ȳ

a (v)

a n

a ț

a (v)

Față de dialectul dacoromân avem numai deosebirea că la pers. 1 plur. a m a devenit a n, ca și dezința verbală. Mai rar găsim forma aceasta și la pers. 1 sing.: *ân î o flăt* Popovici II ⁶²/₁₂.

Despre raportul între a și a v la pers. 3, cf. § 54 d. Acolo dându-se exemple destule, ne vom mărgini aici să dăm câteva exemple pentru celelalte persoane, cetitorul putând să le completeze cu ușurință din texte: a m o s l o b o d î t ⁴/₈₁, î o - m â m n â t ³⁹/₁, ț â s t a - m f l â t ⁴/₃₅, c a v t â t - a m ⁸/₁₄; a î t r e c ú t ⁸/₃₈, a î l â t ⁴/₈₁, b i r e - î f a c ú t ¹/₇, n - â n m e s s i n - â n r e z d i l î t ²¹/₂₂, t a n t o - n d o b n d î t ⁸/₃₃, z i s - a n ²⁸/₈; a ț f a c ú t ^{8a}/₅. Despre contragerea lui a al verbului ajutător cu sfârșitul vocalic al cuvântului precedent s'au dat exemple în § 98 b; deoarece acest a e înghițit adesea de vocala precedentă, se poate întâmpla ca, la pers. 3, să nu mai rămână nimic din verbul ajutător, d. ex.: *priste m â r e* (< m â r e a) m e s ⁸/₁₉.

Verbul ajutător se poate întrebuiți enclitic sau proclitic; foarte rare-s cazurile — destul de dese la unii scriitori vechi de ai noștri — în care întâlnim verbul ajutător și înainte și după verb: a m e s - a l u m p e ' î ³¹/₉ (dacă cumva primul a nu e, în cazul acesta, interjecțiune). Când verbul ajutător e enclitic, neavând accent, a nu se preface în *â*; când e proclitic, el primește uneori un accent secundar și prin urmare se pronunță ca *â*, cf. § 4.

Nu înțeleg de ce la Popovici I, p. 77 ș. u. se dă în paradigma perf. ind., regulat *âm, âî, ân*, dar a și a u, iar pentru pers. 2 plur. când *â ț* (p. 82), când *a ț* (p. 77).

Viitorul prezinte.

§ 160. Viitorul prezinte se formează, ca la noi, cu prezintele verbului ajutător «vreă» și cu infinitivul scurtat. Conjugarea verbului ajutător e următoarea:

(v)oi
(v)er
va
ren
(v)eț
(v)or

Verbul ajutător poate fi înaintea sau — mai rar decât la perfect — în urma infinitivului. Exemple:

Singular Pers. 1.: v o î m u r î ⁴/₇₂, v e v o î s p u r e ⁴/₅₉; l' - o î o s l o b o d î ⁴/₇₂, l - o î l â ⁶/₄, k - o î m n â ⁷/₁₃, î o - î m e r e ⁴/₆₀, î o - î d â ⁸/₃₇.

Pers. 2.: v e r m e r e ⁹/₁₀, v e r v e r î ⁴/₆₆, v e r a v z î ⁴/₇₄, v e r v e d e ' ⁴/₇₄, v e r l a s â ⁴/₈₁, v e r a f l â ⁴/₉₀, v e r - l d â ⁴/₉₀, v e r m o r e ' î ⁵/₁₃, v e r l â ⁵/₈, v e r g o s p o d a r v e ' î ⁸/₃₇;

mere-ver mere $\frac{28}{5}$; n-er pute' $\frac{4}{60}$, t-er pl'er de $\frac{4}{74}$, l'-er flâ $\frac{4}{74}$, l'-er nepravî $\frac{5}{25}$.

Pers. 3.: va mere $\frac{12}{31}$, va u'ide $\frac{12}{37}$, va spovedi $\frac{15}{36}$, va cumparâ $\frac{17}{2}$, se va fâțe $\frac{4}{90}$, va tal'â $\frac{4}{90}$; fi-va $\frac{4}{20}$.

Plural. Pers. 1.: ren kuhe'i, $\frac{29}{3}$, l-ren poïdi $\frac{1}{5}$, ren-o țire' $\frac{4}{35}$, ne ren pogovori $\frac{5}{13}$, ren-o cațâ; mere-ren $\frac{22}{24}$, mul'e-i-ren $\frac{22}{24}$.

Pers. 2.: veț vede' $\frac{8}{23}$; m-eț țire' $\frac{21}{13}$.

Pers. 3.: vor cl'em â $\frac{4}{66}$; l'-or u'ide $\frac{4}{29}$, t-or cl'em â $\frac{4}{24}$, m-or arâ $\frac{5}{13}$, ț-or spure $\frac{6}{23}$.

Constatăm deci, înainte de toate, că în pers. 1 din plural nu există forma nouă «vom», ci — corespunzând formei aromânești și vechi-românești «vrem(u)» — avem: ren (<rem), cu dispariția lui *v* inițial, ca și în restrictivul viitor (§ 160^a). Dimpotrivă, în pers. 2 din plur., apare — spre deosebire de arom., megleritul și vechiul-rom. «vreți» — forma nouă: veț; ca în daco-româneasca de azi. În pers. 1 din sing. avem forma comună tuturor dialectelor: *vo i* — fără *l'!* —, în pers. 2 din sing. forma *ver* — singurul caz în care *-i* final nu s'a păstrat la pers. 2 din singular (§ 41) — corespunzând formei vechi românești: *veri*. Aceste două forme, precum și cele din pers. 2 și 3 din plur., pot pierde pe *v* inițial când urmează după negațiunea «nu», conjucția *ke*, după pronumele *l'* și *ț* și după alte pronume terminate cu aceeași vocală care urmează și după *v* (*te* > *t-er*, *io* > *vo i* > *io-i*). Despre metateza *lr > rl* în forme ca *ăr len hiti* $\frac{22}{24}$ în loc de *ăl ren hiti* cf. § 99. La Maiorescu 121 se dau pentru plural formele *vom*, *vrem* și *ren*; *veți*, *vreți* și *reți*. Sajovec dă și un viitor format cu verbul «avea»: *are veri* = *va veni*. — Se pare că Istroromânii au cunoscut și construcții de felul arom. *va s facu*, dacorom. *o sâ fac*, atât numai că ele datează din vremea când infinitivul nu fusese încă înlocuit prin conjuctiv. O urmă a acestui fel de perifrază a viitorului pare a fi: *čoj va jo spura ceje novoga Marotti 73*, pe care Pezzolici o admite supt forma *čoj va jo spure če-i de novo* și care pare a fi o contaminare între *ț-o i io spure + va io spure*, amândouă cu înțelesul de «*ți voi spune (eu ce e nou)*». Glavina îmi scria însă că fraza lui Marotti trebuie citită: *čoi val . . spure ce-i de novo «ți voi spune în dată ce e nou»*.

Restrictivul prezinte.

§ 160^a Restrictivul prezinte se formează cu imperfectul verbului «vrea» (cf. Ascoli 66) plus infinitivul scurtat. Conjucțiunea verbului auxiliar e următoarea:

reș
reî

re
reŃ
reŃ
re

Exemple:

Sing. Pers. 1.: te reŃ ved'e' ²⁶/₁₃, reŃ duŃe ⁵/₂₀ ⁵/₂₂, reŃ acaŃă ⁵/₂₂, mer'eŃ privari' ⁷/₃₈, reŃ dă ¹⁰/₃₉.

Pers. 2.: reŃ vre' ⁸/₁₆, reŃ mor'e' i' ⁸/₁₆, te reŃ obrni' ¹⁰/₃₉, m-reŃ i' vinde' ¹⁶/₂₉, le reŃ i' stari' ¹⁶/₄₁, reŃ i' ia' ²³/₃, reŃ i' scută ³⁰/₇.

Pers. 3.: reŃ zeli' ⁴/₂, reŃ pute' ⁴/₇₂ ⁴/₇₇ ⁴/₇₉, reŃ fi' ⁵/₂₂ ⁷/₂₃, reŃ ved'e' ⁶/₃₁ ¹³/₂₂, reŃ restărgni' ⁶/₃₁, se-l reŃ lă ⁸/₁₉ ¹⁰/₂₂, reŃ zdreni' ¹³/₂₂, reŃ durmi' ¹³/₂₄, reŃ fură ¹⁶/₁₆, reŃ-v-o privari' ¹⁹/₂₃, reŃ veri' ²⁶/₁ ³⁶/₁, reŃ-l'-v-o dă ²⁶/₁, reŃ treŃe ³⁰/₁₂, reŃ-v-o conoste ³⁶/₁.

Plur. Pers. 1: reŃ m'e're ⁸/₁₆.

Pers. 2: reŃ Ńănc'l' ide.

Pers. 3: reŃ poscapă ¹³/₁₉.

Vedem dar că formele verbului ajutător corespund întocmai celor dacoromâne în poziție enclitică: veni-re-aŃ etc. și celor întrebuințate și azi în unele părți ale Banatului în poziție proclitică: (v)re-aŃ veni (cf. Weigand, Jahresbericht III 139—161). Numai în pers. 3 din sing. și plur. avem reŃ în loc de -re-ar al nostru, care e totuș atestat (pentru pers. 3 plur.) din Jeiani de Nanu 44. Inițialul *v* a dispărut; Weigand II ⁷/₁₂ dă însă și o formă *v reŃ Ń*. În locul diftongului *ea* avem corespondentul său regulat *e*, din care se poate desvoltă un *a* § 34 d; în loc de -Ń avem -s la pers. 1 sing. și în loc de -m avem -n la pers. 1 plur. În pers. 3 plur. s'a păstrat aici forma etimologică *reŃ*. Despre formele metatezate: *nu-r-leŃ tal'ă* ²³/₂₂ etc., cf. § 99. Neobicinuită e forma *io l-eŃ făće* Popovici II ⁶²/₁₅; remarcabilă e construcția — în unire cu negațiunea — *se nuri scută* «ako ne budeŃ poslusalj» Marotti, ap. Bartoli, P. 88.

§ 161. Restrictivul trecut are două forme. Una, în Jeiani, care corespunde dacoromânescului «(de)aŃ fi cumpărat»: *reŃ Ń fi kumpo-rot...* și *reŃ fi aflot omiri Nanu 44*. În celelalte sate istriene se întrebuințează exclusiv a doua formă, care se deosebește de restrictivul prezinte prin aceea că se intercalează *fost* între verbul ajutător și infinitiv. Exemple: *reŃ fost stă* ¹⁷/₄₀, *reŃ fost zgrizi* ²⁷/₁₄; *reŃ i' fost m'e're* ¹²/₁₈, *reŃ i' fost otopi* ¹⁷/₄₀, *reŃ i' fost fi* ²⁰/₂₀, *reŃ i' fost muri* ²⁰/₂₀, *reŃ i' fost nmeŃă* ¹/₂₅; *reŃ fost vre'* ⁴/₈₃, *reŃ se fost dogodi* ¹²/₁₈, *reŃ fost fi* ³⁰/₁, *r-leŃ fost ocrvavi* ²³/₁₅; *Ń-reŃ fost tremete* ¹⁰/₄₀.

Spre a explica această formă avem să plecăm probabil dela forma *reŃ fost fi* ²⁰/₂₀, cu inversiune, în loc de «reŃ fi fost», după care s'a luat apoi și *reŃ fost stă* etc., născându-se simțul că auxiliarul *reŃ fost* și verbul pregnant trebuie pus la infinitiv.

c) Paradigme.

§ 162. In cele următoare voi da—după Belulovici—paradigma conjugării a) a verbelor regulate, b) a verbelor neregulate. Spre a simplifica aceste paradigme nu voi da dintre timpurile simple conjunctivul prezinte, care e egal cu indicativul prezinte, și nici timpurile compuse, acestea formându-se la fel pentru toate verbele (§§ 158—161). In schimb voi da la fiecare conjugare mai multe exemple, ca să se poată vedea din ele pe cât posibil schimbările mai importante pricinuite în tulpină de transformările fonetice. La verbele regulate nu mai e nevoie, după cele spuse în §§ precedenți, de explicații; la cele neregulate, după paradigme va urma și explicarea formelor care nu corespund dialectului dacoromân.

Verbe regulate.

§ 163. Conjugarea I.

<i>Inf.</i>	<i>Prezintele ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict viitor</i>	<i>Imper.</i>
scapă	1 scâp	scapăiam	scapâr	—
<i>Part. trec.</i>	2 scâpi	scapăiai	scapări	scăpe
scapăt	3 scăpe	scapăia	scapăre	—
<i>Gerund.</i>	4 scapân	scapăian	scapărno	scapân
scapânda	5 scapăt	scapăiaț	scapăreț	scapăt
	6 scăpu	scapăia	scapăru	—
<i>Inf.</i>	1 rog	rugăiam	rugâr	—
rugă	2 rozi	rugăiai	rugări	rog ę
<i>Part. trecut</i>	3 roge	rugăia	rugăre	—
rugăt	4 rugân	rugăian	rugărno	rugân
<i>Gerund.</i>	5 rugăt	rugăiaț	rugăreț	rugăt
rugânda	6 rogu	rugăia	rugăru	—
<i>Inf.</i>	1 zor (§ 48)	zurăiam	zurâr	—
zură	2 zori (§ 48)	zurăiai	zurări	zore (§ 48)
<i>Part. trecut</i>	3 zore (§ 48)	zurăia	zurăre	—
zurăt	4 zurân	zurăian	zurărno	zurân
<i>Gerund.</i>	5 zurăt	zurăiaț	zurăreț	zurăt
zurânda	6 zoru (§ 48)	zurăia	zurăru	—
<i>Inf.</i>	1 âflu	flăiam	flâr	—
află	2 âfli	flăiai	flări	âfle
<i>Part. trec.</i>	3 âfle	flăia	flăre	—
flăt	4 flân	flăian	flărno	flân
<i>Gerund.</i>	5 ilăt	flăiaț	flăreț	flăt
flânda	6 âflu	flăia	flăru	—

	<i>Pres. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict. viitor</i>	<i>Imper.</i>
<i>Inf.</i>	1 cuteg	cutez ^ă iam	cutez ^{ăr}	—
cutez ^ă	2 cutezi	cutez ^ă iai	cutez ^{ări}	cutez ^e
<i>Part. trecut</i>	3 cutez ^e	cutez ^ă ia	cutez ^ă re	—
cutez ^{ăt}	4 cutez ^{ăn}	cutez ^ă ian	cutez ^{ăr} no	cutez ^{ăn}
<i>Gerund.</i>	5 cutez ^{ăt}	cutez ^ă iaț	cutez ^ă reț	cutez ^{ăt}
cutez ^{ându}	6 cutegu	cutez ^ă ia	cutez ^ă ru	—

<i>Inf.</i>	1 t ^ă l'u	tal' ^ă iam	tal' ^{ăr}	—
tal' ^ă	2 t ^ă l'i	tal' ^ă iai	tal' ^{ări}	t ^ă l' ^e
<i>Part. trecut</i>	3 t ^ă l'e	tal' ^ă ia	tal' ^ă re	—
tal' ^{ăt}	4 tal' ^{ăn}	tal' ^ă ian	tal' ^{ăr} no	tal' ^{ăn}
<i>Gerund.</i>	5 tal' ^{ăt}	tal' ^ă iaț	tal' ^ă reț	tal' ^{ăt}
tal' ^{ându}	6 t ^ă l'u	tal' ^ă ia	tal' ^ă ru	—

<i>Inf.</i>	1 pisu	pis ^ă iam	pis ^{ăr}	—
pis ^ă	2 pisi	pis ^ă iai	pis ^{ări}	pis ^e
<i>Part. trec.</i>	3 pis ^e	pis ^ă ia	pis ^ă re	—
pis ^{ăt}	4 pis ^{ăn}	pis ^ă ian	pis ^{ăr} no	pis ^{ăn}
<i>Gerund.</i>	5 pis ^{ăt}	pis ^ă iaț	pis ^ă reț	pis ^{ăt}
pis ^{ându}	6 pisu	pis ^ă ia	pis ^ă ru	—

<i>Inf.</i>	1 nmețu	nmeț ^ă iam	nmeț ^{ăr}	—
nmeț ^ă	2 nmeți	nmeț ^ă iai	nmeț ^{ări}	nmeț ^e
<i>Part. trecut</i>	3 nmeț ^e	nmeț ^ă ia	nmeț ^ă re	—
nmeț ^{ăt}	4 nmeț ^{ăn}	nmeț ^ă ian	nmeț ^{ăr} no	nmeț ^{ăn}
<i>Gerund.</i>	5 nmeț ^{ăt}	nmeț ^ă iaț	nmeț ^ă reț	nmeț ^{ăt}
nmeț ^{ându}	6 nmețu	nmeț ^ă ia	nmeț ^ă ru	—

§ 164. Conjugarea II.

	<i>Pres. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict. viitor</i>	<i>Imper.</i>
<i>Inf.</i>	1 c ^ă d	cade ^ă iam	caz ^{ăr}	—
cade'	2 c ^ă zi	cade ^ă iai	cazuri	c ^ă z
<i>Part. trecut</i>	3 c ^ă de	cade ^ă ia	cazure	—
caz ^{ăt}	4 cad ^{én}	cade ^ă ian	cazurno	cad ^{én}
<i>Gerund</i>	5 cad ^{ét}	cade ^ă iaț	cazureț	cad ^{ét} .
caz ^{ându}	6 c ^ă du	cade ^ă ia	cazuru	—

<i>Inf.</i>	1 poc (§ 153)	pute ^ă iam	pot ^{ăr}	—
puț ^e	2 poți	pute ^ă iai	poturi	poț
<i>Part. trecut</i>	3 pote	pute ^ă ia	poture	—
puț ^{ăt}	4 put ^{én}	pute ^ă ian	poturno	puț ^{én}
<i>Gerund.</i>	5 puț ^{ét}	pute ^ă iaț	potureț	puț ^{ét}
puț ^{ându}	6 potu	pute ^ă ia	poturu	—

	<i>Prez. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict. viitor</i>	<i>Imper.</i>
<i>Inf.</i>	1 țir	țire ^{iam}	țir ^{ur}	—
țire	2 țiri	țire ^{iai}	țiruri	țire
<i>Part. trecut</i>	3 țire	țire ^{ia}	țirure	—
țir ^{ut}	4 țirén	țire ^{ian}	țirurno	țirén
<i>Gerund.</i>	5 țirét	țire ^{iaț}	țirureț	țirét
țir ^{anda}	6 țiru	țire ^{ia}	țiruru	—

§ 165. Conjugatiunea III.

	<i>Prez. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict. viitor</i>	<i>Imper.</i>
<i>Inf.</i>	1 trâg	traze ^{iam}	trasér	—
trâze	2 trâzi	traze ^{iai}	traseri	trâze
<i>Part. trecut</i>	3 trâze	traze ^{ia}	trasere	—
trâs	4 trazén	traze ^{ian}	traserno	trazén
<i>Gerund.</i>	5 trazét	traze ^{iaț}	traseret	trazét
trag ^{anda}	6 trâgu	traze ^{ia}	traseru	—

<i>Inf.</i>	1 me ârd	me ârde ^{iam}	me ârsér	—
se ârde	2 te ârzi	te ârde ^{iai}	te ârseri	ârde-te
<i>Part. trecut</i>	3 se ârde	se ârde ^{ia}	se ârsere	—
ârs	4 ne ârdén	ne ârde ^{ian}	ne ârserno	—
<i>Gerund.</i>	5 ve ârdét	ve ârde ^{iaț}	ve ârseret	ârdét-ve
ârd ^{anda}	6 se ârdu	se ârde ^{ia}	se ârseru	—

<i>Inf.</i>	1 coc	cote ^{iam}	copsér	—
coțe	2 coți	cote ^{iai}	copseri	coțe
<i>Part. trecut</i>	3 coțe	cote ^{ia}	copserere	—
copt	4 coțén	cote ^{ian}	copserno	coțén
<i>Gerund.</i>	5 coțét	cote ^{iaț}	copseret	coțét
coc ^{anda}	6 cocu	cote ^{ia}	copseru	—

<i>Inf.</i>	1 plânğ	plânze ^{iam}	plânsér	—
plânze	2 plânzi	plânze ^{iai}	plânseri	?
<i>Part. trecut</i>	3 plânze	plânze ^{ia}	plânserere	—
plâns	4 plânzén	plânze ^{ian}	plânserno	plânzén
<i>Gerund.</i>	5 plânzét	plânze ^{iaț}	plânseret	plânzét
plânğ ^{anda}	6 plânğu	plânze ^{ia}	plânseru	—

<i>Inf.</i>	1 făc	fate ^{iam}	facúr	—
fâțe	2 făți	fate ^{iai}	facuri	fê
<i>Part. trecut</i>	3 fâțe	fate ^{ia}	facure	—
facút	4 fațén	fate ^{ian}	facurno	fațén
<i>Gerund.</i>	5 fațét	fate ^{iaț}	facureț	fațét
fac ^{anda}	6 făcu	fate ^{ia}	facuru	—

	<i>Prez. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict. viitor Imper.</i>	
<i>Inf.</i>	1 băt	bate ^ș iam	batúr	—
bâte	2 bă ^ș i	bate ^ș ai	baturi	bâte
<i>Part. trecut</i>	3 băte	bate ^ș a	bature	—
batut	4 batén	bate ^ș ian	baturno	batén
<i>Gerund.</i>	5 batet ^ș	bate ^ș ia ^ș	bature ^ș	batet ^ș
batânda	6 bātu	bate ^ș a	baturu	—

<i>Inf.</i>	1 cresc	creste ^ș iam	crescúr	—
crește	2 creș ^ș i	creste ^ș ai	crescuri	crest
<i>Part. trecut</i>	3 crește	creste ^ș a	creștere	—
crescút	4 crestén	creste ^ș ian	creșcurno	crestén
<i>Gerund.</i>	5 crestet ^ș	creste ^ș ia ^ș	creștere ^ș	crestet ^ș
crescânda	6 crescu	creste ^ș a	creșcuru	—

<i>Inf.</i>	1 pl'erđ	pl'erde ^ș iam	pl'erzur	—
pl'erde	2 pl'erzi	pl'erde ^ș ai	pl'erzuri	pl'erz
<i>Part. trecut</i>	3 pl'erde	pl'erde ^ș a	pl'erzure	—
pl'erzút	4 pl'erđén	pl'erde ^ș ian	pl'erzurno	pl'erđén
<i>Gerund.</i>	5 pl'erđet ^ș	pl'erde ^ș ia ^ș	pl'erzure ^ș	pl'erđet ^ș
pl'erzânda	6 pl'erđu	pl'erde ^ș a	pl'erzuru	—

§ 166. *Conjugarea IV^a.*

	<i>Prez. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict. viitor Imper.</i>	
<i>Inf.</i>	1 viru	ver ^ș iam	verír	—
verí	2 viri	ver ^ș ai	veriri	viro
<i>Part. trecut</i>	3 vire	ver ^ș a	verire	—
verít	4 virín	ver ^ș ian	verirno	virín
<i>Gerund.</i>	5 viri ^ș	ver ^ș ia ^ș	verire ^ș	veri ^ș
verinda	6 viru	ver ^ș a	veriru	—

<i>Inf.</i>	1 âvđu	avzi ^ș iam	avzír	—
avzi	2 âvzi	avzi ^ș ai	avziri	?
<i>Part. trecut</i>	3 âvde	avzi ^ș a	avzire	—
avzít	4 avzín	avzi ^ș ian	avzirno	avzín
<i>Gerund.</i>	5 avzi ^ș	avzi ^ș ia ^ș	avzire ^ș	avzi ^ș
avzinda	6 âvđu	avzi ^ș a	avziru	—

<i>Inf.</i>	1 fug	fuzi ^ș iam	fuzír	—
fuzi	2 fuzi	fuzi ^ș ai	fuziri	fui
<i>Part. trecut</i>	3 fuze	fuzi ^ș a	fuzire	—
fuzít	4 fuzín	fuzi ^ș ian	fuzirno	fuzín
<i>Gerund.</i>	5 fuzi ^ș	fuzi ^ș ia ^ș	fuzire ^ș	fuzi ^ș
fuzinda	6 fugu	fuzi ^ș a	fuziru	—

	<i>Prez. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict. viitor</i>	<i>Imper.</i>
<i>Inf.</i>	1 ies	iesijam	iesir	—
iesi	2 iesi	iesiaj	iesiri	ies
<i>Part. trecut</i>	3 iese	iesia	iesire	—
iesit	4 iesin	iesian	iesirno	iesin
<i>Gerund.</i>	5 iesit	iesiat	iesiret	iesit
iesinda	6 iesu	iesia	iesiru	—

§ 167. Conjugarea IV^b.

	<i>Prez. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict. viitor</i>	<i>Imper.</i>
<i>Inf.</i>	1 gonesc	gonijam	gonir	—
goni	2 gonesti	goniaj	goniri	gone'
<i>Part. trecut</i>	3 gone'	gonia	gonire	—
gonit	4 gonin	gonian	gonirno	gonin
<i>Gerund.</i>	5 gonit	goniat	goniret	gonit
goninda	6 gonescu	gonia	goniru	—

§ 168. Conjugarea IV^c.

	<i>Prez. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict. viitor</i>	<i>Imper.</i>
<i>Inf.</i>	1 cuhesc	cuhejam	cuhe'ir	—
cuhe'i	2 cuhesti	cuheaj	cuhe'iri	cuhe'
<i>Part. trecut</i>	3 cuhe'	cuheia	cuhe'ire	—
cuhe'it	4 cuhe'in	cuheian	cuhe'irno	cuhe'in
<i>Gerund.</i>	5 cuhe'it	cuheiat	cuhe'iret	cuhe'it
cuhe'inda	6 cuhescu	cuheia	cuhe'iru	—
<i>Inf.</i>	1 mnaveśc	mnavejam	mnave'ir	—
mnave'i	2 mnavesti	mnaveaj	mnave'iri	mnave'
<i>Part. trecut</i>	3 mnave'	mnaveia	mnave'ire	—
mnave'it	4 mnave'in	mnaveian	mnave'irno	mnave'in
<i>Gerund.</i>	5 mnave'it	mnaveiat	mnave'iret	mnave'it
mnave'inda	6 mnavescu	mnaveia	mnave'iru	—

Verbe neregulate.

§ 169. Cojungațiuni amestecate.

	<i>Prez. ind.</i>	<i>Inf.</i>	<i>Prez. ind.</i>
<i>Inf.</i>	1 tăc	<i>Inf.</i>	1 ramaru și ramarésk
tață § 147	2 tăți	ramare' § 147	2 ramaru
<i>Part.</i>	3 tățe	<i>Part. trecut</i>	3 ramaré
tațat	4 tațan	ramas	4 ramarén
<i>Gerund.</i>	5 tațat	<i>Gerund.</i>	5 ramarét
tacănda	6 tăcu	ramarānda	6 ramaru

§ 170. Monosilabele (d â, st â, l â, b e, sti).

	<i>Prez. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restrict viitor</i>	<i>Imper.</i>
<i>Inf.</i>	1 dâvu ^{2/46}	davejam	davûr	—
dâ	2 dâji	davejai ^{15/12}	davûri	dę
<i>Part. trecut</i>	3 dâje ^{2/19}	daveja	davure	—
dât ^{4/56}	4 dajén ^{11/15}	davejan	davurno	dajén
<i>Gerund.</i>	5 dajét ^{7/6}	davejaț	davureț	dajét ^{22/36}
dânda	6 dâvu ^{2/46}	daveja	davuru	—
<i>Inf.</i>	1 stâvu	stavejam	stavûr	—
stâ	2 stâji	stavejai	stavuri	stę
<i>Part. trecut</i>	3 stâje ^{2/18}	staveja	stavure	—
stât ^{10/11}	4 stajén	stavejan	stavurno	stajén
<i>Gerund.</i>	5 stajét	stavejaț	stavureț	stajét
stânda	6 stâvu ^{6/7}	staveja	stavuru	—
	<i>Prez. ind.</i>	<i>Imperf. ind.</i>	<i>Restr. viitor</i>	<i>Imper.</i>
<i>Inf.</i>	1 lâvu	lavejam	lavûr	—
lâ ^{4/77}	2 lâji	lavejai	lavuri	le
<i>Part. trecut</i>	3 lâje ^{12/37} ^{8/11}	laveja	lavure	—
lât ^{4/35}	4 lajén ^{7/2}	lavejan	lavurno	lajén ^{7/2}
<i>Gerund.</i>	5 lajét ^{21/16}	lavejaț	lavureț	lajét ^{32/16}
lânda	6 lâvu ^{15/36}	laveja	lavuru	—
<i>Inf.</i>	1 bevu ^{12/41}	bevejam	bejûr	—
bę	2 beji	bevejai	bejuri	bę
<i>Part. trecut</i>	3 beje ^{17/11}	beveja	bejure ^{9/29}	—
bejût ^{21/6} ^{2/4}	4 bején	bevejan	bejurno	bején ^{19/33}
<i>Gerund.</i>	5 bejét	bevejaț	bejureț	bejét
bejunda	6 bevu ^{12/44}	beveja	bejuru	—
<i>Inf.</i>	1 stivu ^{15/29}	stivejam	stivûr	—
sti	2 stiji	stivejai	stivuri	stii
<i>Part. trecut</i>	3 stije ^{4/73}	stiveja	stivure	—
stivut	4 stijén	stivejan	stivurno	stijén
<i>Gerund.</i>	5 stijét	stivejaț	stivureț	stijét
stivunda	6 stivu	stiveja	stivuru	—

Verbele monosilabe s'au influențat neconținut unul pe altul în desvoltarea lor.

Între ele trebuie privit, la Istroromâni, și verbul «luà», care prin prefacerea lui *u* în *v* (§ 55) a devenit *lv a* (Maiorescu, Nanu) și, cu metateză, *vl â*, precum îl atestă — în afară de Maiorescu și Ive — Bartoli din Jieâni. Grupa consonantică *vl* fiind neobișnuită la începutul

cuvintelor, a fost simplificată în *l*, încât a rezultat *l â*, care s'a conjugat ca *d â* și *s t â*, deci, la participiu, *l â t* (forma *lat* se găsește și la Megleniți) și la pers. 1 sing. și 3 plur. *l â v u*, după *d â v u*, *s t â v u*. Totuș se pare să s'au păstrat și forme cu *u*, judecând după *l u o t* Weigand II ⁴/₄, *l u â t* Popovici II ⁶¹/₂₀ (alături de *l â t - a* II ⁶¹/₁₈, în aceeaș propoziție). Suspecte rămân formele *l ũ a m* și *l a m* la Maiorescu 102. În formele accentuate pe tulpină ar trebui să avem în acest cuvânt *l' (din lat l ě)*. Popovici în paradigma sale (I 99) dă formele *l' a ũ*, *l' â ĩ*, *l' â ĩ e*, *l' a ũ* la prezinte și *l' e'* la imperativ; acestea însă par a fi construite de el, căci în textele sale nu găsim decât forme cu *l*, ca la toți ceilalți culegători. Numai la imperativ, alături de forma obișnuită *l e* (atestată de Bartoli din toate satele, afară de Jeâni, unde avem forma analogă *v l e*) și alături de forma suspectă *l a* (alături de *l e*) dată de Gartner 77, găsim o formă *ĭ a* la Popovici II ¹⁰/₂₀ și *y o* la Nanu 46, care s'a dezvoltat din *l' a* Popovici II ⁶¹/₈ (§ 89). Se pare deci că introducerea lui *l* în loc de *l'*, din formele accentuate pe tulpină, este de dată relativ recentă.

În prezintele indicativului întâlnim, după vocală, intercalarea lui *v* înaintea unui *u* următor (§ 54) la pers. 1 sing. și 3 plur.; de asemenea intercalarea lui *ĭ* înaintea unui *i* următor (§ 42) în pers. 2 sing. Alături de formele *s t â v u*, *s t â ĩ e* etc. Bartoli atestă și formele *s t â ũ* (*ș t a ũ*) S. *s t â ĩ* J. B. C., tot astfel la Popovici *d â ĩ* II ⁸²/₁₉ (alături de *d â ĩ ĩ* I 98). Maiorescu 27 și 87 are *b e (v) u*, *b e i...*, Gartner 77 *b e u* (pe care Marotti îl îndreaptă în *b e v*, ap. Bartoli, P. 40), *b e i...* Tot astfel *ș t i u*, *ș t i i* Maiorescu 116, *ș t i w u* Weigand II ³/₄ alături de *ș t i u* ¹/₅ ³/₉. La participiul trecut se intercalează *v* din pricina lui *u* următor în *s t i v ũ t*, iar *ĭ* din pricina vocalei palatale precedente în *b e ĩ ũ t*, alături de care Weigand II ²/₁₁ atestă și un *b e ũ t*.

În pers. 3 sing. ind. prez. avem mai întâiu la verbul «ști» aceeaș inovație ca și la Dacoromâni, vechiul «el ști» (dat de Maiorescu 116 «ș t i și în Ardeal») s'a schimbat în «știe» (la Istrorom. *ș t i ĩ e*) sub influența celorlalte verbe de conj. IV, cu terminația *-e*. Pentru celelalte verbe trebuie să plecăm dela analogia verbului «lua», care în persoana 3 singular a conjunctivului are forma regulată *l â ĩ e* (<*l' â ĩ e*) din LEVET. Intrând forma aceasta și în indicativ, ea a putut da naștere lui *d â ĩ e*, *s t â ĩ e* și mai târziu și lui *b e ĩ e*. De sigur că nu e exclus ca la generalizarea acestor forme să fi contribuit și croatul *dajem*, *daješ*, *daje*, *dajemo*, *dajete*.... pe care-l făcâ singur vinovat la nașterea conjugării monosilabelor istroromâne Ascoli 72, O. Luția (p. 24) și în urmă și Leca Morariu, *Morf. verb. pred.* 13.

După verbe ca *s c r i ĩ e*—*s c r i ĩ e n*, *s c r i ĩ e t*, care a trebuit să existe odioniară și la Istroromâni (înainte de a se fi generalizat cuvântul *p i s e' ĩ*, împrumutat din limba croată), s'au orientat mai târziu pers. 1 și 2 din plural *d a ĩ ĩ e n*, *d a ĩ ĩ e t*; *s t a ĩ ĩ e n*, *s t a ĩ ĩ e t*; *l a ĩ ĩ e n*, *l a ĩ ĩ e t*; *b e ĩ ĩ e n*, *b e ĩ ĩ e t*; *s t i ĩ ĩ e n*, *s t i ĩ ĩ e t*, precum și *f i ĩ ĩ e n*, *f i ĩ ĩ e t* (acesta din urmă influențat probabil și de *a v ĩ e n*, *a v ĩ e t*). Se găsesc

totuș și urme de conjugarea veche, astfel știț Popovici II ^{73/23} (alături de știét II ^{50/14}), știț Glavina C. ^{61/20}, știți Maiorescu 116.

Pers. 2 din imper. d e, s t e, corespund formelor dacoromâne, d ă, s t ă, cu e < ă (§ 21), iar b e și l e (< l' e) corespund lui b e à, i e a, cu e < ea (§ 33).

Imperfectul s'a format pretutindeni dela tulpina în - v și terminațiile caracteristice pentru conj. II. Modelul imediat după care s'au luat pare a-l fi dat verbele «a aveà» și «a vreà»: v e ÷ i a m și v r e ÷ i a m. Formele b e e a m, b e e a i, b e e a la Maiorescu 87 sunt suspecte.

În sfârșit, restrictivul viitor e format în mod regulat dela tulpina aorist-participială în b e ÷ ú r (b e ÷ ú t) și s t i v ú r (s t i v ú t). După analogia acestuia din urmă s'au luat d a v ú r, s t a v ú r, l a v ú r având pentru restrictiv aceeaș tulpină ca în imperfectul indicativului. Popovici II are l a v ú r e ^{76/28}, s t i v ú r e ^{78/37}, dar s t ă r e ^{68/27}. În gramatică se dă forma b e v ú r I 99, suspectă.

§ 171. Verbele «mâncà» și «uscà».

	Prez. ind.	Imperf. ind.	Restrict. viitor	Imper.
<i>Inf.</i>	1 mărăñc	^{39/6} muñcâiam	muñcâr	—
muñcâ ^{2/19}	2 mărăñți	muñcâiaï	muñcări	mărăñke
<i>Part. trecut</i>	3 mărăñke	^{17/31} munñcâia	muñcäre	—
muñcât	4 muñcân	^{19/33} muñcâian	muñcârno	muñcân ^{19/33}
<i>Gerund.</i>	5 muñcâț	muñcâiaț	muñcäreț	muñcâț
muñcânda	6 mărăñcu	^{12/44} muñcâia	muñcârú	—
<i>Inf.</i>	1 usc	uscâiam	uscâr	—
uscâ	2 usți	uscâiaï	uscări	uske
<i>Part. trecut</i>	3 uske	uscâia	uscäre	—
uscât	4 uscân	uscâian	uscârno	uscân
<i>Gerund.</i>	5 uscâț	uscâiaț	uscäreț	uscâț
uscânda	6 uscu	uscâia	uscârú	—

Un infinitiv analog m ă r ă n c ă e atestat de Bartoli din S. și L.; el nu e întrebuințat în Gb.

§ 172. Verbele «merge» și «cere» și «mulge».

	Prez. ind.	Imp. ind.	Restrict. viitor	Imper.
<i>Inf.</i>	1 meg	^{4/72} mezeiam	^{30/3} mesér	—
mere	2 meri	^{4/66} mezeiaï	meseri	(p ăs ^{1/19})
<i>Part. trecut</i>	3 mere	^{4/5} mezeia	^{30/3} mesere	—
mes ^{26/24}	4 mezen	^{15/10} mezeian	meserno	—
<i>Gerund.</i>	5 mezéț	mezeiaț	meseret	(paséț ^{16/47})
mezenda	6 mergu	^{4/79} mezeia	meseru	—

Aceste forme, dintre care unele (d. ex. tu meri, el mere) sunt cunoscute și din unele dialecte ardelen, se explică prin

analogia altor verbe și cu deosebire a lui *curge*. Acesta în limba veche avea încă formele etimologice: *curu-curșu* (Psaltirea Scheiană 178) — *cursu* — *cure* (*cură*). Prin apropiere de *mergu-merșu* (cf. *merș* la Megleniți și în Banat, *Jahresbericht* III 242) — *mersu* — *merge* s'au născut formele nouă *curgu* și *curge*. Invers, după *cure* s'a născut *mere*. Dela infinitivul *mere* s'a născut la Istroromâni, după analogia unor verbe ca *spure-spus*, participiul *mes*, iar dela acesta, după analogia unor verbe ca *trâs* — *trâg*, *trazén*, *trazét*, s'a născut *meg* — *mezén*, *mezét*. Tot dela infinitivul *mere* au pornit, după analogia unor verbe ca *țere* — *țeri*, *țere*, formele *meri*, *mere*. (Cf. articolul meu din *Convorbiri literare* XXXV, 817). Formele imperfectului și ale restrictivului viitor sunt formate ca *trazeia*, *traser*. La imperativ formele *mer*, *mezét* nu se întrebuițează, substituindu-se prin *pâs*, *pasét*.

Formele citate în paradigma noastră, după Belulovici, nu sunt generale. Maiorescu 104 dă paradigma: *meg*, *meri* (sau *mei*), *mere* (sau *meie*), *merem*, *mereți*, *meg*; *am mers*, *voimerge* (în titlu infinitivul: *amere*); în Schitazza: *merg*, *amerge*. La pag. 11 dă însă conjugarea: *mergu*, *meri*, *mere*, *mergemu* și *meremu*, *mereți*, *mergu*. Weigand I 246 are paradigma: *meg*, *meri*, *meare*, *meržén*, *meržéts*, *mergu*. Ive Vegl. 186 atestază participiul *mers*. Nanu 27 dă ca formă susnievițeană *me(r)gu* și pentru pers. 3 plur. La Popovici găsim uneori în aceeaș bucată forme cu și fără *r*, chiar și un *meren* II 77/9. La Gartner p. 77: *meržé'n* (?), *meržéts*.

Verbul *țere* are, ca în vechea românească, participiul *țersít* ^{18/28} ^{23/8} < *quaerere* + *quaesítum*. Incolo se conjugă ca celelalte verbe de conj. III. Maiorescu 91 dă: *cer*, *cere*, *cerșit*, *cerșiam*, dar și *cerșesc*, *cerșí*; cele din urmă trei forme sunt suspecte.

Neregulat e și verbul «a mulge». Gartner dă formele: *múize*, *múinik*, *múis*; Nanu: *munze*, *mung(u)*, *muns*; Weigand: *múize* (ap. Byhan). Glavina V 83, 81, 74 are, din Jeliáni, *muzí*, *muzesc*, *muzé'* (pers. 3 sing. și pl. ind. prez.), dar în traducerea română întrebuițează corespondentul susnievițean *muig*, *muize*. Se pare că avem trei dezvoltări: în unele locuri *l* s'a asimilat lui *m* precedent, devenind *n*, deci *mulg*, *mulze* a devenit *mung*, *munze*; în alte locuri, în persoana 2: *mul'zi*, *l'* a devenit *i*: *muizi* (§ 89), al cărui *i* s'a generalizat și în celelalte persoane; o contaminare între cele două forme e *muink*; în sfârșit, cu amuțirea lui *l* înainte de consonantă (§ 79), *mulg* a devenit **mug*, iar cu trecere în categoria verbelor în *-esc*: *muzesc*.

§ 173. Verbele pregnante «aveà», «fi» și «vrea».

Paradigma dată de Belulovici pentru verbul «aveà» e următoarea:
Infinitiv: *ve*.

Participiul trecut: vut $\frac{3}{2}$.

Prezintele indicativului: $\dot{\text{a}}\text{m}$ $\frac{7}{24}$
 $\dot{\text{a}}\text{ri}$ $\frac{2}{21}$ $\frac{8^a}{4}$ $\frac{17}{2}$
 $\dot{\text{a}}\text{re}$ $\frac{7}{25}$ $\frac{16}{36}$
 $\text{ar}\dot{\text{e}}\text{n}$ $\frac{16}{51}$ și $\dot{\text{a}}\text{ren}$
 $\text{av}\dot{\text{e}}\text{t}$
 $\text{a}\dot{\text{r}}\text{u}$ $\frac{4}{89}$ (aru $\frac{16}{42}$).

Imperfectul indicativului: $\text{ve}\dot{\text{a}}\text{m}$
 $\text{ve}\dot{\text{a}}\dot{\text{i}}$
 $\text{ve}\dot{\text{a}}$
 $\text{ve}\dot{\text{a}}\text{n}$
 $\text{ve}\dot{\text{a}}\text{t}$
 $\text{ve}\dot{\text{a}}$

Restrictivul viitor: vur
 vuri
 vure $\frac{28}{6}$
 vurno
 $\text{vure}\dot{\text{t}}$
 vuru

Imperativul: $\dot{\text{a}}\text{ri}$ $\frac{3}{4}$

Perfectul: $\dot{\text{i}}\text{o}-\text{m}$ vut sau vut-am și $\text{av}\dot{\text{e}}\text{t-am}$ etc.

$\text{tu}-\dot{\text{a}}\dot{\text{i}}$ vut vut-ai
 $\dot{\text{i}}\text{e}-\text{v}$ vut vut-a
 $\text{no}\dot{\text{i}}$ an vut vut-an
 $\text{vo}\dot{\text{i}}$ $\text{a}\dot{\text{t}}$ vut $\text{vut-a}\dot{\text{t}}$
 $\dot{\text{i}}\text{el}'$ a vut vut-a

Viitorul: $\dot{\text{i}}\text{o}$ $\text{vo}\dot{\text{i}}$ ve sau $\text{ve-vo}\dot{\text{i}}$
 tu ver ve ve-ver
 $\dot{\text{i}}\text{e}$ va ve ve-va
 $\text{no}\dot{\text{i}}$ ren ve ve-ren
 $\text{vo}\dot{\text{i}}$ $\text{ve}\dot{\text{t}}$ ve $\text{ve-ve}\dot{\text{t}}$
 $\dot{\text{i}}\text{el}'$ vor ve ve-vor

Restrictivul prezinte: $\dot{\text{i}}\text{o}$ $\text{re}\dot{\text{s}}$ ve sau $\text{ve-re}\dot{\text{s}}$
 tu $\text{re}\dot{\text{i}}$ ve $\text{ve-re}\dot{\text{i}}$
 $\dot{\text{i}}\text{e}$ re ve ve-re
 $\text{no}\dot{\text{i}}$ ren ve $\text{ve-re}\text{n}$
 $\text{vo}\dot{\text{i}}$ $\text{re}\dot{\text{t}}$ ve $\text{ve-re}\dot{\text{t}}$
 $\dot{\text{i}}\text{el}'$ re ve ve-re

Restrictivul trecut: $\dot{\text{i}}\text{o}$ $\text{re}\dot{\text{s}}$ fost ve
 tu $\text{re}\dot{\text{i}}$ fost ve
 $\dot{\text{i}}\text{e}$ re fost ve
 $\text{no}\dot{\text{i}}$ ren fost ve
 $\text{vo}\dot{\text{i}}$ $\text{re}\dot{\text{t}}$ fost ve
 $\dot{\text{i}}\text{el}'$ re fost ve

Prezintele indicativului se deosebește deci în toate persoanele de formele corespunzătoare ale verbului ajutător, născându-se pe teren istroromân o conjugare nouă, analogică, care pleacă dela pers. 3 sing., — cu excepția persoanei 1 sing. și 2 plur., care își conservă formele vechi, păstrate și la Dacoromâni. În unele regiuni însă se conservă și la pers. 1 plur. forma veche, în altele găsim forme nouă și în pers. 2 a pluralului. Astfel Ascoli 64 dă noi a rem sau a v e m, voi a r e t z sau a v e t z; Miklosich Sl. El. 60: noi a r e m o, voi a r e z; Maiorescu 84 scrie «a r e m a r e ț i în loc de a v e m a v e ț i e pretutindene sub Monte-Maggiore; în Schitazza amândouă, în Jeiuie numai a v e m a v e ț i ca la noi»; Gartner 75 dă: [á] r e n [á] r e t s; la Weigand I 249 cetim: a r é n a r é t s, dar găsim a v é t s II ⁴/₆; la Nanu I 20, 35 a v é m, dar I 22 a r e m - o; la Popovici I 81: a r é n a r é ț (â r e ț i II ¹⁶/₁₈), dar a v e ț II ⁷²/₁₈; la Glavina C. 26 a r e ț, dar a v e n în Gloss.; Bartoli a cules următoarele forme: a v é m J. (unde o formă a r e m e necunoscută), a r é m și a r é n C., a r é m B (unde a v e m și a r e n sunt negate), a r e m o Gd., a r é n L. și cu accent mutat pe prima silabă (după â r i, â r e ale singularului) â r e n Sc., o â r e n S. și N. (a v e m fiind negat în amândouă locurile). De asemenea la imperativ găsim la Ascoli 65 a r i t u, a r i j e (!), a r e m n o i, a r e t z v o i, a r u j e l (!), la Marotti 39 a r e c și la Popovici II ¹⁶/₁₈ â r e ț (despre formele greșite date de Gartner pentru imperativ e a se vedea Bibliografia). Forma a i la Maiorescu 84 (și la Weigand I 249) e greșită, căci aceasta e numai forma verbului auxiliar; pag. 35 dă însăș forma corectă a r i.

Formele accentuate pe terminațiune — afară de cele din prezinte — apar la Belulovici fără a inițial; forme cu a găsim la Ascoli 65 a v u t - a m a v é, la Bartoli P. 39 din Brdo: a v ä j a m, s e a v u r i, la Miklosich Wand. 9 a v e i a și la Nanu 44 a v u r u (cu -u la pers. 1 !). — Pentru restrictivul viitor găsim la Ascoli 67 forme întru câtva deosebite de cele din paradigma noastră și adică: s e a v u r e h, s e a v u r i, s e a v r ä, s e a v r e m (o) sau a r e m o, s e a v r e t z, s e a v u r u. — Weigand I 249 dă și un participiu v e a ț i t, reconstruit din forma perfectului a v e ț i t - a m. Conjunctivul e egal cu indicativul (n e c a â r e Tercovici ap. Bartoli P. 51); nu avem nici o urmă de «aib, aibi, aibă». Pentru păstrarea neregulată a lui v în verbul românesc *avea*, Bartoli Kr. dă următoarea explicație cu mult mai convingătoare decât a lui Weigand (cf. *Jahresbericht*. IX 45) și a lui Candrea (*Les Eléments latins* p. 5): vecinătatea celor doi v în *aveva* (HABEBAM) a făcut, pe de o parte, ca în limba italiană (*avea*) și franceză (*avais*, etc.) al doilea v să dispară prin disimilare totală, iar pe de altă parte, ca, la Români (*aveam*) și în la Veglioti (*avaja*), în ale căroră limbi v intervocalic amuțește, să se conserve cel mai important din cei doi v, în radicalului. Din imperfect v a trecut și în celelalte forme (rom. *avere*, vepl. *avár*, etc.).

Pentru verbul «fi» am dela Belulovici următoarea paradigmă, completată cu citațiuni din texte:

Infinitiv: fi ⁴/₇.

Participiul trecut: fost ⁴/₉.

Prezintele indicativ: *ăsm*, *săm* ⁴/₇₃ ²⁹/₁₀, (*io* - sau nu -) *sm* ⁴/₈₁

ăsti ^{8a}/₁₉ ¹⁰/₂₀, (*țe* -, *cum* -, *ke* -, *căn* - sau *se* -)

sti ²/₄₀ ⁵/₇ ⁵/₁₀ ⁵/₃₄ ²⁶/₃ ²/₄₆

ăi ⁴/₃₅ ⁴/₄₈ ⁴/₅₇ ⁵/₂₁, (*țe* -, *ke* -, *bire* -, *acmo* -, *țâ* -, *ma* - sau *nu* -) *i* ⁴/₃₅ ⁵/₁₁ ¹/₃ ²/₂₈ ²/₄₀

²/₄₄ ⁴/₂₀, (*l'* -, *ń* - sau *ć* -) *e* ⁵/₂₀ ¹⁰/₃₇ ²/₈,

(tot sau cum) *ii* ¹⁴/₂ ⁹/₂₉

ăsno ⁹/₃₅, (*noi*) *sno* ⁸/₄₄

ăste, (*voi*) *ste*

ăs ⁴/₇₁, (*l'i* -, *ke* -, *ta* -, *ți* -, *iuve* -, *țasta* - sau *se* -) *s*

⁴/₅₃ ⁵/₁₇ ¹⁵/₂₀ ²/₄₀ ⁴/₇₂ ⁴/₉₂ ⁷/₄.

Prezintele conjunctiv: *neca* *fiju*

« *fi* »

« *fiie* » ⁷/₄₂ ⁴/₁₁ ⁴/₁₈

« *fiien* »

« *fiiet* »

« *fiju* (?) »

Imperfectul indicativului: *fiie*iam

*fiie*iai

*fiie*ia

*fiie*ian

*fiie*iat

*fiie*ia

Restrictivul viitor: *fur* sau *fusér*

furi ¹⁶/₂₇ sau *fuseri*

fure ⁴/₉₀ ¹⁶/₁₂ sau *fusere* ²¹/₂

furno sau *fuserno*

*fure*ș sau *fuseret*

furu ⁵/₁₅ sau *fuseru*

Imperativul: *fi* ¹⁸/₄₂

fiien

fiiet ¹⁸/₅₈.

Perfectul: am fost sau fost-am (uneori înlocuit prin *bive*șit-am ¹/₉)

Viitorul: *voi* fi sau *fi-voi*

Restrictivul prezinte: *reș* fi sau *fi-reș*

Restrictivul trecut: *reș* fost fi.

Prezintele indicativului a păstrat, pentru pers. 3 sing. și plur., formele scurte, cunoscute din dialectul dacoromân și corespunzând lat. EST și SUNT. În pers. 2 din sing. *sti* pare a fi o formă scurtată din *ești*, păstrată în Veglia (*jesti* Feretic 15), și atestată și de Ascoli

67 (je št i alături de št i), la care s'a putut adăoga reazămul unui *ă* inițial. Formele pentru celelalte persoane sunt împrumutate din croațește și anume din formele scurtate (*je*)*sam*, (*je*)*smo* și (*je*)*ste*, cu prefacerea lui *m* în *n* la pers. 1 plur. (ca la restrictivul viitor § 157) și cu adăogarea unui *ă* inițial ca reazăm în poziție postconsonantică. — Pentru pers. 1 din singular Covaz 7 dă forma slavă *j e s s a m*, Ascoli 67 *j e s a m* sau *s a m*, la Weigand II ²/₁₂ găsim *e s o n*, la Gartner p. 75 (ě) *s o m*, la Popovici II *ă s ă m* ²²/₁₀ și *ă s ă n* ³³/₂₅. Forma *s u m* la Glavina C, 40 și 77 (din Jeiăni) e datorită Blajului, unde a învățat Glavina. O formă *escu*, derivată din persoana a doua, după modelul incoativelor, ca la Aromâni și incidental în Ardeal, e atestată de Maiorescu 11, de Popovici I 76, de Nanu 36 (-*s ku*, *j e s ku* din Brdo) și, la persoana 3 din plural, de Maiorescu 44, Ascoli 67—68 (*j e s c u* și *s c u*), Nanu 12 (*e s ku*), Ive 4, 5 (*j e s ku*, scurtat *s ku*), Popovici I 76 (*e s c u*), Marotti 29 (noștri *frac s ku bur*) și Pezzolici, ap. Bartoli P. 46 (*ă s ku*). — Pentru pers. 3, deși Maiorescu 95—96 spune apriat că «este nu zic niciodată», avem totuș o formă corespunzând celei dacoromâne, și nu numai în Veglia (*j a s t e* Feretić 15), ci și la Popovici I 76: *i ă s t e*. — La persoana 1 plur. sunt atestate și forme cu *m*: (*j*) *e s m o* la Ascoli 67—68, (ě) *s m o* Gartner 75, *ă s m o* Popovici II ⁷/₂ *s m o* ⁶⁹/₁₆, *ă s m o* Weigand I 249 (alături de *s ă n*). — La persoana 2 din plur., alături de formele *j e s t e* Ascoli 67—68, *ă s t e* Weigand II ¹/₁₅ Popovici II ²⁴/₂₉ și *s t e* II ⁴²/₂₀ găsim odată, la Popovici II ¹⁴/₁₈, și *fi i e ț i*, care e forma conjunctivului, cu o întrebuintare care amintește pe vechiul *seți* < *SITIS*. — Conjunctivul și imperativul (despre formele greșite date de Gartner p. 75 vezi Bibliografia) păstrează forma veche; numai la pers. 1 și 2 plur. s'au adăogat dezinențele *-en*, *-eț* § 170. La Gartner p. 75, alături de *f i u s e d ă* și forma *f i v u*, datorită analogiei lui *s t i v u*. Ascoli 69 dă, pentru imperativ, formele în parte suspecte: *f i i t u*, *f i a j e*, *f i a m n o i*, *f i a t z v o i*, *f i a j e l*, pe când Marotti 32 are *f i j e n*, *f i j e c*, ca Belulovici. — Tot dela tulpina infinitivală s'a format imperfectul nou *f i i e ț i a m* (despre formele date de Gartner p. 75 vezi Bibliografia). — Weigand I 249 dă și un participiu *f i y e a i t* (cf. observația făcută la verbul «avea»). — Incolo participiul este, ca la Dacoromâni, *f o s t*, al cărui *t* final poate dispărea în anumite construcții sintactice (*a i f o s*, dar *i e r f o s t* - a Bartoli din Gb.). Suspectă e o formă *f o s t m o* «eravamo» Ive 4. — Cele două forme ale restrictivului viitor corespund celor două forme de aorist dacoromân *f i u i* și *f u s e i u*. In loc de *f u s e r e ț* găsim la Burada 50 *d o c l e f u s e r a ț* (cetește: -*r ă ț*), iar la Popovici, alături de forma *f u s e r i* II ³¹/₂₇, pentru pers. 2 sing., și un *f i i u r i* II ³⁵/₁₄, născută din *f u r i* prin apropiere de formele derivate dela tulpina infinitivală *f i*.

Pentru verbul «vrea» avem paradigma următoare:

Infinitiv: *vr e ț e*

forme contrase, după dispariția lui *v*, erau uzuale și în graiul lui Belulovici cf. § 61 e. La Marotti 10 se găsește chiar și un *se nuri scuta*, pe care Pezzolici îl îndreaptă în *se nvruri scută*. Bartoli mai atestă, din B., o formă *če reși* pentru persoana a doua, care e a se compară cu: *zițe: țe reși?* ^{37/9} și l-a-ntrebât *ke țe r e șa* «gli domandò cosa cercasse qui» ^{6/31} în textele noastre. Aceste forme, care la rigoare ar putea fi interpretate drept construcții eliptice din *țe r e șa* (sau *r e șa*) *zi țe* sau *f ăș e*, deci ca restrictive viitoare, păstrează, după toată probabilitatea urmele unui «vreau» și «vrei» la Istroromâni.

În sfârșit, la Bartoli mai întâlnim, din Sc. și o formă *nu vresu*; tot așa întrebunțeză Glavina adesea formele date de noi în paradigmă la locul întâiu; Belulovici îmi dădea regulat această conjugare a pregnantului «vrea» la prezinte. În *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* pag. 23 am arătat că pentru explicarea acestei conjugări nouă — născute din tendința de a avea pentru verbul pregnant alte forme decât pentru auxiliar — avem să plecăm din expresii ca *v reșe spu ie* ^{7/32} = «vrea să spuie», a căror analiză putea da naștere la confuzii într'un timp când *v r e șa* a fost substituit cu totul prin *va* și când forme deosebite pentru conjuctiv nu mai existau în graiul istroromân. Printr'o interpretare nouă, *spu ie* a fost privit ca infinitiv dependent de *v reșe* și a fost «îndreptat» în *v reșe spure* (nu *vrea se spure* Glavina C. 56), atrăgând după sine și un *v reșe f ăș e*, *v reșe zi țe* etc. Dela acest *v reșe*, considerat ca pers. 3 sing. a verbului «vrea», s'a format conjugarea nouă *vresi*, *vresén*, *vresét*, *vresu*, iar la pers. I, mai întâiu *vresu* (atestat de Bartoli) și apoi, după analogia verbelor incoative, *vrescu*.

Celelalte forme ale verbului «vrea» nu au nevoie a fi explicate.

§ 173^a. *Conjugarea verbelor reflexive* este întocmai ca cea a verbelor transitive, atâta doar că înaintea verbului apare acuzativul pronumelui. Câteva exemple scoase din texte vor ilustra deplin această conjugare:

	Prezintele	Perfectul	Viitorul
io	me âparu ^{24/1}	m-am cucât ^{24/10}	m-o _i nsurâ ^{6/4}
tu	te plânzi ^{17/42}	t-ai lasât ^{16/78}	t-er ânsurâ ^{8a/19} ver te ânmețâ ^{29/12}
ie (iâ)	se fermeț' ^{4/75}	s-a ratât ^{6/35} tal' ât- s-a ^{10/25}	se va pooblati ^{4/90}
noi	—	n-an rezdilft ^{21/22}	ne ren pogodî ^{32/20} ren ne noi nsurâ ^{11/8}
voi	ve pogovorît ^{5/22}	v-âț posmradît ^{16/46}	—
iel' (iâle)	se pristrasescu ^{4/94}	s-a nsurât ^{2/47} po- topît-ăș-a ^{17/33} im- batît-s-a ^{13/1}	s-or lasâ ^{26/27}

	<i>Restrictivul viitor</i>	<i>Restrictivul prezinte</i>	<i>Restrictivul trecut</i>
îo	me nepír ¹⁷ / ₁₀	me reş ănsur ă ³⁰ / ₄	—
tu	—	te reş obrnî ¹⁰ / ₃₉	te reş fost otopî ¹⁰ / ₁₈
ie (iâ)	se obrnire ⁴ / ₇₀	—	—
noi	—	—	—
voi	—	—	—
iel' (iâle)	—	—	—

Imperativul

scol-te ⁷/₁₉; nu te iadi ⁴/₉₂
sculăţ-ve ³¹/₉

Infinitivul

marit ă-me ⁴/₁₂
marit ă-se ⁴/₃

Unipersonalele se conjugă:

mi rabe'	«mi trebuie»	răbit - n ũ - a	rabi - m - va
ție rabe'		rabi - ć - a	rabi - ț - va
lui rabe'		rabi - l' - a	rabi - l' - va
no rabe'		rabi - n - a	rabi - ne - va
vo rabe'		rabi - v - a	rabi - ve - va
lor rabe'		rabi - l - a	rabi - le - va.

6. ADVERBUL.

§ 174. Istroromânii păstrează un număr relativ mărişor de adverbe de origine latină şi câteva din compozițiile străvechi:

locale: (a) c ă s e, (a) f ă r e, ă (n) ța «aici», a p r o p e, a ți i a, (ă n) r e ũ c e, (ă) n u n t r u, c o l e', c o l ó, c o t r ó, d e n d e «de unde», i u v e «unde», i e n ț (a), o ț (a) «încoace», p r e n d e «pe unde», r a p o i, r o p o i «înapoi, din nou»; s u s, z o s. La Bartoli din Jeaăni și denča p ă r l a ă n c a, d e p ă r t e (neînlocuit încă prin l ă r g o) și interesantul c o s t a «la deal». Weigand I 252 dă și compoziția d e n s «de aici», ă n s ũ i k o l e a «ici și colea». După Gartner, Istroromânii deosebesc între adverbe locale exprimând o stare și o mişcare într'o direcție la a n s «aici» — o t s «încoace» 1204 și la k o l ó «acolo» — k o l e' «într'acolo» 1205. Bartoli însă n'a găsit că se face această distincție, ci se zice s a u c o l ó sau c o l e', sau se întrebuințează amândouă promiscue. Pentru c o t r ó însă a constat că exprimă direcția în J. Gb. B. și L., direcție sau stare în Gd., iar în S. C. Sc. N. e înlocuit prin i u v a, exprimând deopotrivă direcție sau stare;

de timp: (a) c m ó (ț e) «acum», (a) h m ó «acum», a p o i, ă s t e z (e), ă s t e s e r e, ă t e z i «a doua zi» (propriu «altă zi»), (a) t u m ț e, c ă n (d), m ă ũ c e «mai nainte» (v. -rom. «mainte»), m ă r e. Bartoli mai dă ă t e r «alaltăieri», d a t u n c e J., d u p a m ă r e (J.) și c ă ă t a ũ i, ț ă t e z i (= cea altă zi) «poimâne»;

modale: (a) s ă, b i r e, i ũ k e, m a (i), t o t u r o, c u m; acesta din urmă, când e corelativul lui «aşa», poate primi, ca acesta, o terminație flexionară spre a indica genul feminin: k u m a s l u z ũ b a, a ũ a v a p l ă c e Rakovec p. 59.

§ 175. La acestea se adaugă un număr mare de împrumuturi nouă din limbile croată și italiană, mai ales adverbe de mod. Exemple locale: lărġo, năzat(a) (năzate), nopac, torno, zdolu; temporale: alora, docle, nigdar, ontrat, pac, pocle (potle), rāno, senoți, vāl'e, vāvīc(a), zāiēno (zaiino); modale: al meno, aηke, basta, beń, bora, borbīt (borke), cuntro, căro, de meno, dosta (dosti), impunto (ămpunto), infati (ănfati), istina, iāco, iur, iusto, na mesto, na miru, naηca (naηke), ne, nis, nopac, po malo, pena, pravo, previse, samo (samoć), scupa, sigur(n)o, smirom(a), na-sustu, tanto, tārdo, țude, već, vreda, za, zālic(a).

Înțelesurile lor se găsesc în Glosarul la textele noastre. Weigand I 252 mai dă: kruto «mult» (cf. Byhan s. v.), yoa (<it.gia) «da», Bartoli și previse «prea», iāko «foarte».

§ 176. La aceste adverbe și locuțiuni adverbiale se adaugă altele pe cari dialectul istroromân le-a plāzmuit, după modele existente, cu mijloacele proprii:

a) Adjectivele întrebunțate în mod adverbial, d. ex.: m u s ăt ^{4/53} sunt rare. Mai cunosc a m ă n a t «târziu» (ca dialectalul nostru *amănat*).

b) De obicei se întrebunțează, după model slav, în funcțiune adverbială, forma neutră a adjectivelor; terminațiunea -o se poate adăoga și la adjective de origine romană și chiar și la adverbe și construcțiuni adverbiale: grumbo ^{4/89}, slābo ^{4/18}, tesco ^{18/13}, chiar: c ā p o ^{9/17} «de căpetenie», toturo ^{4/44}, cf. § 220.

c) Substantive care însemnează un timp al zilei, al anului etc., se întrebunțează în mod adverbial în măsură mai mare decât la noi; ele pot avea forma articulată sau nearticulată: damaręta ^{4/6} și damaręțę «dimineața», ț a u r e ^{4/22} «în ceasul acela», o z i «într'o zi», s e r a ^{11/1} «seara», z i a s i n o p t a ^{6/20} «ziua și noaptea», chiar și: mergu o d u m i r e k e ăntrebă-vo ^{40/1} «într'o duminică», āi sesto āń coló ^{30/12} «de șase sute de ani», apoi: n o p t e «noaptea» Nanu I 37, a n Gartner 1232 «an (ul trecut)», o n u ș i o z i Weigand II ^{4/10} «das Jahr und einen Tag».

d) Compoziții cu prepoziții: ă m p r e v ā l e, l a u n h i p «îndată» (cf. franc. d'un coup), apoi: m p o d e «în mezzo», p r e p o d e «per mezzo» Gartner 36—37, p r e t ó t «pretutindeni» Rakovec ^{59/18}, Gartner 1211, ă n ăt l o c «aiurea» Bartoli, c u n o p t a Glavina V/136 «odată cu noaptea», p o ĳ g o r u «în sus» (S.), p ó - ĳ d o l o n «în jos» (J.) Bartoli, p r e n ț «pe aici» Glavina IV, d e c i a «de aici» Marotti 6, c u ĳ ā r n a «iarna» (:cu iarna se porte postole Glavina Gl.).

e) Adverbe derivate în -ește, ca la noi, lipsesc; în schimb avem derivate cu suf. slav -ski: p o s i r o m ā s k i ^{4/53} ^{4/84} «sărăcește».

f) Ca adverbe verbale pot fi considerate gerundiile, de ex. ĳ e z d i n d a «călare (= călărind)», m e r e m n ā n d a «pe jos (propriu: umblând)» Morariu I 30,— precum și infinitivele care au înlocuit gerundiile (§ 238).

§ 177. Caracterul adverbial al gerundiilor reiese și din finalul *-a* care li s'a adăogat și care poate să se ivească, ca și la noi, la sfârșitul adverbelor: *â n ț și â n ț a, i e n ț și i e n ț a, o ț și o ț a* § 38, *a c m o ț e și a c m o ț a* Popovici II ⁶⁵/₂₅, *a t u n ț e și a t u n ț a* Popovici II ⁶⁷/₃₀, cf. și *c ă t a*. Bartoli atestă numai forma (a) *l' u r e* (forma l'urē în S. e suggerată). Finalul *-a* se întâlnește și la unele adverbe de origine croată, precum: *s c u p a* «împreună» < cr. skupa, *v r e d a* «repede» < cr. vrèda, alături de *v r e d* Gartner 1218 < cr. vrèd, *v ă v i c (a)* (cf. cr. vavik alături de vaeka, vajka, opet alături de opeta, opeti, opetena «din nou»); altele l-au primit după intrarea lor în graiul istroromân, de ex. *n ă z a t și n ă z a t a* < cr. nazad, *r a d a* < cr. rad, *s m i r o m a* < cr. s]mirom, *z ă l i c și z ă l i c a*, (§ 199), *n a η k e și n a η k a*, *k a s n o* «târziu» Ive 3 < cr. kàsno și kàsna Gartner 1286, *l ă r g o* «departe» și *l a r g a* Ive 14.

Alături de *n ă z a t și n ă z a t a* avem și o formă *n ă z a t e*. Despre aceste și alte cazuri analoage § 32 d; croățescului *d o s t a și d o s t i* îi răspunde istrorom. *d o s t a și d o s t i*.

Numai la Glavina V/13 găsim *i u v e v a*, care pare a fi o istroromânizare a dacoromânului *undeva*. Tot dacoromânism ar putea fi *v r o v o t é* Glavina V/74 = *v r e o d a t ă*.

§ 178. În privința sensului adverbilor istroromâne, afară de observările ce se vor face în capitolul de lexicografie, ar mai fi de remarcat că *d e n d e* în Jeiani nu însemnează numai «de unde», ci și «unde» Glav. V/76. S'a repetat deci fenomenul întâmplat cu lat. UNDE «de unde» rom. *unde*. Calea pe care s'a petrecut această trecere de sens e următoarea: întrebării *unde vii?* «d'ou viens tu?» i s'a răspuns *de (azi dela) munte*. Prin atracțiune, adică prin anticiparea construcției întrebuintate în răspuns, s'a zis, în mod pleonastic, și *de unde vii?* Printr'o nouă interpretare, s'a dat apoi lui *unde* numai sensul de «ou». Înțelesul prepoziției *de* se pierde și în *d e c o l e ț* Popovici II ⁷⁷/₂₂ = *coala*, cf. și în textele noastre, în *d e c ă n d* ⁵/₆ = după ce. Neprecis e înțelesul la *d a m a r e ț e și a s e r e*. Cel dintâiu însemnează, ca la noi, «dimineața», dar și «mâne» (*d o m a r e ț a - i d u m i r e k a* a auzit Bartoli în Sc.), ceea ce e mai degrabă un decal după slavonește, decât o reminiscență latină. Al doilea însemnează, în textele noastre, de obicei, ca la Dacoromâni, «aseară», adică «în seara precedentă», dar îl găsim și cu înțelesul vag de «într'o seară» sau «seara», deci cu acelaș sens ca *s e r a*, din care pare a se fi și născut prin adăogarea unui *a* protetic neînsemnător (§ 12^a).

Ca în italienește (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 479), verbele mișcării pot fi urmate de adverbul *ć ă* (< cr. *ća*) = ital. *via*, care arată că mișcarea se face «de undeva încolo», de ex. *m e r e ć ă* = ital. *andar via*, germ. *w e g gehen*, *h i t í ć ă* = ital. *gettar via*, germ. *w e g werfen*.

7. PREPOZIȚIA.

§ 179. Cu privire la înțelesul prepozițiilor istroromâne sunt de relevat: *c ă t r a*, care se întrebuintează mai ales cu înțelesul lui «la», ca prin

Bihor; din, care are și înțelesul de «după»; dispre cu înțelesul etimologic (DE SUPER) «de pe»; su, care, pe lângă «sub», însemnează și «la»; (ă) ntru care, pe lângă înțelesul de «în» «întru» (INTRO) și de «între» (INTER), are și pe cel de «înainte de», cunoscut și din limba veche-românească (§§ 196—197). Deosebirea în mare parte eufonică între «în» și «întru» din limba noastră de azi — *în* înainte de consoanțe, *întru* înainte de vocale — nu se găsește la Istroromâni, care deși uneori le întrebuițează deopotrivă (^{2/30}), totuși adesea mai fac o deosebire de înțeles, întrucât *ă ntru* păstrează încă înțelesul de «înăuntru» al lui INTRO, d. ex.: *lât-a do mațure de lemne si mire ă ntru iăle* ^{39/8} «a luat două maldăre de lemne și pe mine înăuntru în ele». Se zice deci: *ă n voiske* ^{4/29} «în războiu», *ă n zdolu «în jos»*, *ă n vrt* ^{4/85} «în grădină» etc., dar: *ă ntru ape* (^{7/7} cfr. v.-rom. într'apă), *vir* (^{20/12}), *café* ^{30/23}, *secăre* ^{27/13}, iar figurat: *ntru sire* ^{6/1}. Prefacerea adverbului «înăuntru» în prepoziția «în» s'a mai repetat odată pe teren istroromân, unde nuntru e atestat de Popovici II ^{34/11} cu înțelesul de «în»: *nuntru mes-a nuntru căsa ănsa*.

În privința formei ar fi de remarcat, afară de lipsa de accent care e cauza trecerii lui *e > i* (§ 30), terminația *-u* în loc de *e* în *ă ntru* «între» și «înainte» (în limba veche română între) și printru «printre». Se găsesc însă și formele cu *-e*: *n tre* și *prin tre* Nanu I 17, *ę n tre pęre «în pâne»* Bartoli P. 51, iar la Weigand II ^{9/1} chiar *ę n tre* cu înțelesul de «întru»; în schimb, la Popovici II ^{64/13} găsim *pre stu*. Despre *pira* și *prănga* § 196.

§ 180. Dintre prepozițiile simple de origine latină avem: *ă n*, *ă ntru*, *cătra*, *cu*, *de* (*dî*), *pre* și *su* și compusele: *dila*, *din*, *dispre*, *disu*, *dupa*, *făr-de* (la Weigand I 252: *foarde*; tot acolo 251 prepoziția compusă: *žos de skandü* «sous la chaise»), *la*, *păra* (*pira*, *păr-la*, *pir-la*), *prănga* (*pringa*), *prin*, *printru*, *priste* (*preste* Bartoli), *prisu*, *prope* (*de*).

Împrumuturi din limba croată sunt: *do*, *na*, *o*, *ócoli de*, *po*, *sroczi* (*de*), *v(ă)rde* (<cr. vrh + genit.), *za*. Remarcabil *pódiie*, *pódiia* (cf. Glosarul s. v.).

Neobișnuită pentru noi e întrebuițarea lui *părla* «până (la)» înaintea unui verb, astfel la Rakovec ^{59/16}: *părla roga* «până se roagă» și la Bartoli din Jeiani: *fečoru se scăda părla ăre trei ăń* «copilul se scaldă până are trei ani» sau «până la trei ani». În Glosar și în partea sintactică se mai dau și alte lămuriri despre prepozițiile istroromâne.

8. INTERJECTIA

§ 181. Interjecțiile (exclamațiunile) sunt foarte numeroase la Istroromâni, ca în orice limbă de țărani. Cele mai obișnuite sunt: *a h*, *a ha*, *a i*, *ala*, *ă*, *ę*, *hei*, *na* (*†*), *o*. Despre ele e a se vedea Glosarul.

DERIVAȚIUNEA.

I. PREFIXELE.

§ 182. Dintre prefixele de origine latină — după ce des-a fost substituit prin *res-* (§ 183) — numai unul a rămas productiv: *ăn-* (ă m-, n-, m-). Il întâlnim atât în verbe cât și în adverbe, ca prefix mort în cuvinte ca: *ăn m e s t i* «investi», *ăn m e ț ă* «învăță», *ăn s u r ă* «însură», *ăn ț i n z e* «încinge», *ăn r e ȳ c e* «înainte» și ca prefix viu în *ăn c l' i d e* «închide» (în opoziție cu *res c l' i d e* «deschide»). Pe teren istroromân s'a format verbul *ăn m i s ă* «visă» și adverbe ca *ă m p o i*, *ă m p r e v a l e*, *ăn z d o l u*, *o n n o z a t* Weigand II ^{3/10}. În unele cuvinte italiene, prefixul ital. *in-* a fost românizat în *ăn-*: *ă n a m u r e ȳ i*, *ă m p u n t o* (alături de *in p u n t o*) *ă n f a t i* (alături de *in f a t i*). Cf. și *s a o m b a t i t* Weigand II ^{3/8} (în textele noastre *imbatit-se* < ital. *imbattersi*). În *ăn c r u n i* alături de *o c r u n i* avem un exemplu de substituirea prin *in* a prefixului slav *o-*, care apare și în *o d u c l' ă t* «deochiat» (atestat de Bartoli din S. și Sc.), devenit *n d u c l' a (t)* B. C. Nu tot ca rezultat din schimb de prefix trebuie judecat *ă m p r i n d e* «aprinde», ci explicarea acestei formațiuni pare a fi următoarea: vechiul *a p r i n d e* a dat, cu amuțirea obișnuită a lui *a-* inițial, *p r i n d e* (atestat de Bartoli din S. Gb. C. L. Sc.); din contaminarea acestuia cu sinonimul *încinde* (pierdut azi la Istroromâni), s'a născut *ă m p r i n d e* (atestat de Bartoli din S. Gb. B. L. Sc.). Dar mai e posibilă și o altă explicare: spre evitarea omonimiei cu vechiul *p r i n d e* (cf. *însă d u ȳ e* = «duce» și «aduce»), sau dintr'altă cauză, noul *p r i n d e* a primit prefixul *ăn-*. Astfel de cazuri mai avem (cf. cazul analog al lui *z e d u r m i* § 183,) și constatăm chiar — după ce *n > r* (cf. *r o p o i*) — la două cuvinte o compoziție dublă cu prefixul *în-*: *în + a i n t e > î n a i n ȳ t e > istrorom. r e ȳ c e*, din care apoi, prin o nouă adăogare a prefixului *ăn-*: *ă n r e ȳ c e*; tot astfel: **IN-OBVIARE > (me gl.) n u i b ă > istrorom. *r u ȳ b a*, cu metateză: *ȳ u r b ă* (atestat la Popovici II ^{68/21}) și, printr'o nouă adăogare a prefixului *ăn-*: *ă n ȳ u r b ă* (§ 196). Nu lipsesc nici cazurile de decompoziție analogică a derivatelor cu prefixul *ăn-*, precum le întâlnim în vechea românească (d. ex. *c e p u t*, *p ă r a t*). Cel mai răspândit e *t r e b ă* (alături de (ă) *n t r e b ă*), atestat de Glavina Glos., Popovici II ^{1/8} și II ^{30/11}, Bartoli ^{2/9} (*a v t r e b a t*); alt caz e *t r u ȳ e* «curtea» (Popovici, Glos., Glavina C. 25) din

ă n t r u ș a (§ 194), analizat greșit în ă n + t r u ș a; me ț â (Bartoli din C.) pare a fi rezultat prin asimilare (nm > mm) din nme ț â; c a r c â alături de (ă) n c a r c â, poate fi străvechiu (CARRICARE > arom. *cărcare*); Maioreșcu mai dă g u s t (alături de rarul ângust) 84, c h i d și î n c h i d 92 (citește: c l' i d și â n c l' i d), (î m) p l e t i 100 chiar și t e n d e s c alături de i n t e n d e s c «înțeleg» 10; Gartner are k o l e ț i, alături de ę η k o l e ț i 144 «lipi» (< ven. incolâr); la Popovici II ^{49/18} găsim t r u o l t â r (alături de ă n t r u o l t â r II ^{49/20}); cazul invers, ca, după analogia verbelor cu î n -, să se intercaleze un n după vocala inițială a unui verb (cf. arom. î n ș i «ieși»), pare a fi în â n f a ę' I v e 14 (î n f a 16, û n f a 52) «speră» dela un verb ă n f e ț i < u f e ț i (u f â «speră» Tercovici, ap. Bartoli P. 64) < cr. ufati se (Byhan p. 298).

Prefixul slav n e-, spre a nega ideea cuprinsă într'un cuvânt, îl avem în n e p r i î â t e l' «dușmani», n e ț i s n i «necurat», etc., iar în legătură cu un adjectiv de origine latină în: n e m u ș a t e I v e 4 «nefrumoase». Glavina C. mai dă următoarele forme, suspecte ca traduceri din dacoromânește: n e c u n o s c u t 24, d i n n e r i c e 24 «din nefericire», p e n e p r a v o 58 «pe nedrept», n e c r i v i ț a 62 «nevinovăția». La Burada 50 întâlnim și n e v r e m e «timp rău».

Prefixul p r e- în legătură cu substantive, îl găsim la Glavina C. 25 în: d i z i și p r e d i z i i «moșii și strămoșii».

§ 183. Prin faptul că la Istroromâni s'a înrădăcinat simțul pentru verbele perfective și imperfective (§ 232), se explică de ce verbele cu prefixe slave se întâlnesc atât de des în acest dialect, de ex. m i s l i — d o m i s l i — p r e d o m i s l i. Cu toate acestea nu putem spune, la dreptul vorbind, că în dialectul istroromân ar există multe prefixe productive de origine slavă, căci numărul formațiunilor nouă, pe teren istroromân, e mic: în majoritatea cazurilor avem a face cu verbe împrumutate de-a gata din limba serbo-croată sub forma perfectivă sau imperfectivă. Ca prefixe productive, de origine slavă, pot fi considerate următoarele:

r e s -, r e z - (< slav. r a z -), a substituit pe lat. d e s -: r e s c l' i d e «deschide» (format după cr. r a z t v o r i t i), r e s c u ț «descuț», r e s p a r t i «despărți» (ital. d i s p a r t i r e), r e z l e g â «deslegă», Bartoli mai dă: r e s l a r g e i, r e s m e ț â t, Gartner: r e s c o p e r i «descoperi», dar atestă și o formă d e z l e g a, r e s p o l' â «a desbracă, despoia». Acest schimb pare a fi străvechiu, căci se găsește și la Megleniți și în unele cazuri și la noi (Cf. *Convorbiri literare* XLI 207). Despre existența prefixului d e s - la Istroromâni avem o probă indirectă în s l e g a t - a Bartoli ^{2/35}, care pare a se fi născut prin despărțire greșită din d e s l e g a t - a, analizat ca d e + s l e g a t (dacă nu cumva avem a face cu influența ital. s l e g a r e).

o - și o b - îl întâlnim în schimb cu ă n - în amintitele ă n c r u n i și o d u c l' â t; alături de p r i n d e și ă m p i r n d e, Bartoli, mai atestă forma o p r i n d e N.; despre o b l i n ț e § 104.

z e - (< slav. z a), are uneori aceeași funcțiune ca ă n -. Astfel lui

rescope'î «desgropă» îi corespunde zecope'î «îngropă», lui rescl'ide, nu numai încănl'ide, ci și zecl'ide (după cr. zaključati sau zatvoriti). Imperfectivului durmî îi corespunde perfectivul zedurmî, care nu s'a născut prin schimb de prefixe din adurmî, ci, după ce acesta a devenit — prin amuțirea lui *a* inițial — omonim cu durmî, prin adăogarea prefixului *za-* (care însemnează începutul unei acțiuni) după analogia slavului spatî - zaspătî. Zetenpît (Bartoli din C.) s'a născut din tâmpit + cr. zatupiti «a tâmpl». Verbul zecânte'î pare a fi fost plăsmuit din rescăt'e'î, iar acesta din ital. discantare; altminteri n'ar fi explicabilă terminația -e'î la infinitiv, care e normală la verbe împrumutate din italienește, nu însă la cele de origine latină (§ 194).

po - formează din imperfectivul scapă un perfectiv poscapă. La Glavina C. 22 și pogutni. Cf. și § 232.

pri - se compune uneori și cu verbe de origine latină, spre a le prefăce în perfective cu nuanța de înțeles «de tot». În materialul lui Bartoli găsesc: tu t-ai čuda prisaturat; jo-m pri rugăt mev čăče ke neka-m cumpara un coromác; jo-m pri strașit un mic fečor; jo-m primunkăt = jo-m munkăt odviše (čuda, priveč). Despre trecerea lui *a > e* în prefixele ne -, res -, ze - cf. § 6.

2. SUFIXELE.

§ 184. În comparație cu dialectul dacoromân, cel istroromân e foarte sărac în sufixe productive. Remarcabilă e lipsa desăvârșită a adjectivelor și substantivelor verbale în *-tor* (*-sor*), a abstractelor verbale în *-tură* (*-sură*) și a adjectivelor în *-os* și *-esc* și a femininelor în *-easă*, atât de dese la noi. Într'adevăr n'am găsit nici un exemplu în *-tor*; Maiorescu 27 ne asigură că «lucrător» nu există. El dă derivatele în *-tură*: legătură 102 și surpătură (din Jeiani) 117, dar cum ele nu sunt atestate de alții, rămân îndoielnice; Bartoli n'a găsit pe «ruptură» nicăiri. Tot astfel n'a găsit pe «ierbos» și «spinos», în locul cărora se întrebuințează pl'ir de iârbe S., are spire J. sau de spire S. Necunoscute sunt și derivatele de tipul lui «încălțăminte» (= postole), «pescui» (= ribe'i, peške'i, loví ribe), «purcel» (= porcú S.), «sângeră» (= sânzetrl'e' S. sânzetrl'e' afăra sau vrv'e [cf. croat. vrvá «Gewimmel»] J.), «tineret» (= toț mlađi ci S.), «tinerete» (= mlădosta din sélište J.), etc.

a.) Sufixe nominale.

§ 184^a. Unele din sufixele cunoscute la Dacoromâni apar numai în nume proprii sau în numiri de animale. Cum ele de cele mai multe ori nu se mai simt ca elemente derivate, lista lor — după materialul

lui Popovici, material foarte folositor în privința aceasta—o dăm la acest loc:

-ala și -alo: Piscala 39, Púțalo 39

-ân: Belân 37, Borocân 37, Mișân 38, iar în textele noastre: Benețân ^{41/10}, Dvoian ^{41/20} și Borocân ^{410/31}

-âș: Vidăș 39 (alături de Vida 39), în textele noastre Vidăș ^{41/22}

-eș: Beleş 37 (în textele noastre Beles ^{41/45}, alături de Bele ^{41/27}) și Bel'eș, ca nume de berbece 40, Măleş 38, Colêș, Cukêș, Griveș, Mrkêș, Muleș, Pikêș 40. Dintre acestea Beleş, Griveș sunt derivate din nume de colorii, iar muleș e dat de Glavina V/ ⁸⁷ ca adjectiv, însemnând «fără coarne» și e probabil un derivat din mul(e) «catâr»

-ilă: Trohilă 39

-iș: Petriș 38

-otă: în textele noastre: Bacota ^{41/51}

-ul'a: Givul'a (oaie) 40, Slavul'a (oaie) 40, Șarul'a (oaie) 40, Strahul'a (-ca, -iță) 42

-uș: Plavușă (vacă) 40, Bilușă (oaie) 40, Mărcușă (oaie) 40.

Ca și în Ardeal, alături de žinzîre J. (= gingie) și žinžure Gb., trebuie să fi existat și o formă corespunzând lui «gingine», care, contaminată cu cea dintâiu, a dat žinžirina Gb. și jinjurinele S. (la Bartoli). Alte contaminări au fost citate în § 104.

O reconstrucție a primitivului e sarča auzită de Bartoli în Gb. alături de sârčira «sarcină».

§ 185. Diminutive.

-ițe (< slav -ica) diminutivează substantive feminine; accentul rămâne pe tulpină: bârke-bârkițe, bățve-bățvițe, botê?-botițe, căle-călițe, cășe-cășițe, fețe-fetițe, roze-rózițe; apoi: fetșorițe (Nanu), kozlitsê = iéditsê (ap. Byhan) și numele proprii și de animale (după Popovici): Anița 36, Domița (Dome), Fumița (Fuma), Ielița (Iele), Bojița «Crăciuna» (Boje) 36, Belița (oaie) 40, Grivița (și Griva, cățea) 41, Lilița (și Lila, cățea) 41, Negrița (și Negra, scroafă) 41. Bartoli mai dă mâițe S.; dela «soră», diminutivule șestrițe (< cr.) S.; alături de žila (în toate comunele), se întrebuițează în N., fără să mai fie simțit ca diminutiv, žilițe (< cr. žila, cu diminutivul žilica).

-ić (< cr. -ić) formează diminutive dela masculine, corespunzând adesea femininelor în -ițe: mlād-mladić, apoi, la Bartoli, fečoriću J. S., fetiću («čela miku se fiče fetiću») N., coŕlicu S. (< cr. kozlić) «ied», la Glavina Gl. mjelic; nume proprii (la Popovici) Lupiću 38, Pul'ić 39, Ţiganiću 39; alte exemple (din glosarul lui Byhan) bobitš «bucătică» (< cr. bobić), kalitš «căluț», klopotitš «clopoțel», porkitš «purcel», pul'itš «păsărică» și adjectivul mikitš «micuț», care apare și reîntărit

printr'un nou -i-ć: mikicic la Glavina Glos. Numai sub forma diminutivală: čaturicú Gb. «tăciune» (pierzându-se čaturu).

-in (< ital. -ino). Dela «Marița» avem Maricina (cit. Marițina) Glav. Glos. Popovici mai are iăpineț II ¹²/₂ și cāl'ineț II ²⁶/₂₅. Glavina C. 70,56 babinęa, «băbuță» și V/₁₂ babeț betărineț. Cf. și numele propriu Futin Popovici I 38.

-el ar există, după Maiorescu, în copăcel (Jeiani) și coșel «cocoșel». Amândouă formele sunt suspecte, căci lui -el al nostru i-ar corespunde la Istroromâni -é. Nu știm cum e singularul dela doi șerpel' auzit de Bartoli în B.

-ucă: țirucă «un pic» la Maiorescu 118 e îndoios.

-uț s'a păstrat numai în barbuț «barbă» (fără sens diminutival) S. și N., iar

-șor în oșor J. «ou» (fără sens diminutiv).

§ 186. *Nomina agentis și nomina actoris.*

-ăr (< lat. -arius și slav. -ari). În textele noastre deverbale zvonăr (zvoni). Cu înțelesul special de «păstor de...» găsim, în materialul lui Bartoli: coňăru «stăvar» (< cr. konjar), cravăru «văcar» (< cr. kravar, deși vâke există), opčăru «oier» (< cr. ovčar), volăru «păzitor de boi» (< cr. volar). Cu înțeles pejorativ-glumeț (cf. dacorom. hoinar, ștregar etc.) e peducl'ăr J., corespunzând ca sens germ. «Lausbub». Alte exemple (din Glosarul lui Byhan): kōrburăr (< CARBONARIUS), klutsăr «lăcătuș» (< cr. klučar), zidăru (< cr. zidar), bīcivar «dogar» Glavina C. 70, urar «orologer» Glavina Gl.; cf. și numele local Cocosăru Popovici I 43. În nume proprii avem: Balăr, Bercar-ić, Bīrdar, Cōlaru, Pil'ăru, Poldar, Znidar, Zidăru.

-ulân: vrt -vrtulân «grădinar», cf. și — cu -an simplu — školănu Gartner (< cr. školán, alături de školár).

-aș numai în bogataș (Bartoli ¹/₁₆), care poate fi împrumutat din cr. bogataš.

§ 187. *Moționale.*

-ițe (< slav. -ica), spre formarea femininelor dela masculine: frăiăr-frăiarite, gospodăr-gospodarițe (cr. gospodarica), țesar-țesarițe «împărăteasă», znidar-znidarițe «croitoreasă» (cr. žnjidarica); tot astfel, din Listele lui Bartoli: lup-lupite S. Sc. N., urs-ursița în J. = medvidu-medvidița (< cr. medvjedica) în S. In odovăț (< cr. udovác) «văduv» — udovițe (< cr. udovica) «văduvă» avem a face cu raportul constant între sufixele slave -kca (masc.) și -kca (fem.), tot astfel, după Tercovici, samățu-samița; în concurență cu masculinul -ac apare în lišňăcu «vulpoi» (< cr. lisjak) — lișița «vulpoaică» (< cr. lisica) (Bartoli). Remarcabil e koptóritse Ive «brutăreasă», care presupune un koptór < COCTORIUS, -A, -UM, cu orientare după cr. pekarica. Masculinului mik'epur ū corespunde femininul mikę'epurițe, auzit de Bartoli în S. și J. Interesantă e observația lui Tercovici (ap. Bartoli

P. 68) că nu se zice *poštolarítsę* «calzola» Gartner 364, ci *mul'era la postol'aru*.

-**ca**. In textele noastre avem numai *sirom* *âskę* dela masc. *siromâh* (după model croat), *Lazâncă* (o văduvă)^{41/5}; Gartner dă *šk ol á nk ę* «școlăriță» (< cr. *šk olanka*) dela *školan*; Popovici I cunoaște următoarele numiri de animale de sex feminin: *Roșca* (oaie) 40, *Rumanca* (vacă) 40, *Colarinca* (oaie) 40, *Bilincă* (cătea, alături de *Bilina*) 41, *Podovanca* (găină) 42, *Jutca* (alături de *Juteș* și *Juțița*) 42, *Strahul'ca* (alături de *Strahul'a* și *Strahul'ița*) 42; și *Țigancă* se păstrează ca nume local 44 (la *Glavina C.* 34, 39: *Țiganchea* «țigancă»).

-**oñę** (corespunzând lui *-oaie* al nostru) se întrebuintează, după Popovici, în *Jeiâni*, unde a auzit *lupoñę* și *ursoñę*. Masculinul *-oñ* în *strigón* (în textele noastre *strigón*). In numiri de animale *Boroña*, *Āeloña* (boi) Popovici I 39.

§ 188. *Abstracte.*

-**iie** (< slav. *-ija*). Direct din croățește e împrumutat *bogatiie* (cr. *bogatija*) «bogăție», față de bogat.

-**eñe** (< slav. = *-enie* al nostru): *ruți-ruțeñe* «dejun».

-**iț**. Numai în *beutic* «băătură» *Glavina*.

§ 189. *Locale, instrumentale și colective.*

-**iie** (< slav. *-ija*). Direct din croățește e împrumutat *ostariie* (cr. *oštarija*) față de *ostâr* și *kovatšie* Gartner (cr. *kovačija*).

-**ñae** numai în *țerushnac* «lada cu cenușă» *Glavina Glos.*, plâsmuit după sinonimul croat *pepeljnjak* (din *pepelj* «cenușă»). Sensul primitiv de nomen actoris îl avem în *pustânăc* *Glavina* 76 «sihastru» (< cr. *pustinjak*).

-**ină** apare în numele local *Spirinele* (*Jeiâni*) Popovici I 46, cu sensul original de «spinet, spiniș» și *Văl'ina*.

§ 190. *Gentilitia.*

-**an** (corespunzând lui *-ean* al nostru după *palatale*) *Ovoian* (nume propriu); *Munčan* (*Tercovici*) «locuitor din *Mune*», presupune existența unui **Munaț* (plur. **Munți*), derivat după model slav; locuitorul din *Brdo* se numește *Briân*, cel din *Noselo*: *Novoșân*.

b) *Sufixe adjectivale.*

§ 191. Sufixe adjectivale aproape nu există. Tot ce putem releva e: *-ast* (< cr. *-ast*): *mutast* «mut» există sub forma aceasta și în slovenește; Popovici I mai dă numele de găină *șârcăsta* 42 alături de *șârca*; Bartoli dă, din *Jeiâni*, *plăvast* (cr. *plav*) «albastru».

-**(l)jac**. După *Glavina* IV, unui miel care se naște târziu i se zice *târziak*.

-**ân**. După multele adjective de origine croată în *-ân* (*-en*) s'a format și *umidân*, fem. *-dna* auzit de Bartoli în *J.* și *S.* (la Gartner

u m i d e n , - d n e) alături de vechiul u m e d, atestat numai de Maioreescu. Formația e slavă, forme u m i d a n existând în împrejuririle Albonei, în insula Arbe și aiurea (*Rad CXVIII* 25; comunicat de Bartoli).

-l'iv (< slav.) apare într'un singur derivat dela un cuvânt de origine latină, în v i n t l' i v «vântos», auzit de Bartoli în J.

-av numai în (a) s â v - a s â v e = «așà» în funcțiune adjectivală, format după analogia croatului tako-takov, precum a arătat Hașdeu, *Etym. Magn. Rom.* p. 1977. (Explicarea aceasta a fost contestată pe nedrept de Weigand *Jaresbericht* II 224, care crede că v e fonetic, fiind intercalat spre ocolirea hiatului. Dar (a) s â v apare numai când cuvântul are funcțiune adjectivală; el are și o formă feminină).

c) Sufixe verbale.

§ 192. Spre a derivă *verbe iterative* (§ 234) avem sufixul - v e' i (< slav. -vati).

Cele mai multe din aceste iterative sunt derivate din verbe de origine latină. Forma sufixului e -a v e' i pentru cele de conj. I: â m n a v e' i, â n m e ț a v e' i, â n t r e b a v e' i, c â n t a v e' i, l u c r a v e' i, m u ŋ c a v e' i, p o r t a v e' i, s p e l a v e' i, mai rar pentru cele de conj. III: p l' e r d a v e' i, s c u n d a v e' i, t r e c a v e' i, v i n d a v e' i, și pentru un verb de conj. IV: v i r a v e' i; în toate celelalte cazuri sufixul e -i v e' i: â n m e s t i v e' i, d ū r m i v e' i, g a n i v e' i, i g r i v e' i, p e c l' i v e' i (dela p e k l e j Gartner 660), p i s i v e' i, p l e t i v e' i (dela p l e t i Tercovici, ap. Bartoli P. 66). Sufixul se leagă de tulpina prezentică: m o r i v e' i ^{3/2*}, dela m o r (nu dela m u r i). Denominativ e v o i s k i v e' i ^{8a/9} «a purtă rășboiu», derivat din substantivul v o i s k e «rășboiu», o b e d v e i Popovici II ^{51/29}, derivat din o b e d «prânz».

Remarcabil e și verbul b u s n i «a sărută», pentru care nu găsim un corespondent în limbile învecinate, ci care a fost plăsmuit pe teren istroromân din tulpina b u s s - (friulan b u s s á «a sărută», germ. B u s s e r l «guriță») sau b u ș - (cr. b ū š a c «sărutare»), cu acelaș sufix - n i pe care-l aflăm și în slov. k u š n i t i «a sărută» < germ. «Kuss, küssen» (cf. Byhan ș. v.). Tot astfel sunt formate verbele atestate de Popovici: g u t - g u t n i, o i e - o i e n i «a fătă» (despre oi) și t o f (onomatopieic) — t o f n i «a izbi» II ^{2/7} (cf. la noi: c i o c - c i o c n i = istror. š č o k n i Bartoli P. 80, și megl. g u ș a - g u ș n e s «îmbrățișez», despre care Th. Capidan, *Dacorom.* II 476).

3. DERIVAȚIUNEA DIRECTĂ.

§ 193. Derivatele directe—cu mijloace morfologice sau prin întrebunțarea unei părți a vorbirii în funcțiunea alteia — nu sunt numeroase.

Lipsesc înainte de toate infinitivele în -re întrebiuinate ca substantive; numai din Jeaăni dă Nanu II exemplul *ku kore* «culcare». În schimb găsim infinitivul scurtat în funcțiune substantivală, și nu numai în cazuri ca cele citate în § 236 b., ci și în construcții ca următoarele: *bur t a c a e'* nu fost nazat pisejt *Ive 7* «un buon *tacere* non fu mai scritto», (è) *r d e* abunde țin gura lu mugnit *Ive 8* «il *riso* abbonda...», ku untrat bušni nu se afla muljera *Ive 12* «per un bacio non s'acquista una donna»; tot astfel Micetici redă pe «avere» prin *av e* în traducerile făcute pentru N. Densusianu: *ciacio*, da-mi paretu de té *avé* «tată, dă-mi partea din averea ta», *nostra avé* de ciacii noștrii dat-s'au lu ailții «averea noastră...». — Nu găsim abstracte postverbale cu forma pers. 1 sing. (masculine) sau 3 sing. (feminine) din ind. prez. (d. ex. *văz, vază*, etc.) decât doar porecla *Hitu* la Popovici I 38, explicat prin «hite' cu fajo» (adică un fel de «Aruncă-cu-fasole») și *jocă* «glumă» (Maiorescu 108). Avem în schimb participii trecute în funcțiune substantivală: *mu η c a t* $\frac{6}{3}$ $\frac{22}{12}$ «măncare» și *zuc a t* $\frac{40}{8}$ «joc»; alte cazuri (după Byhan): *o m f l a t u* «umflătură», *ber m e' i t* «confirmațiune», *bud e' i t* «formicatio», *kak o t* «căcat», *kaw t o t* «rugare», *lasatu de pe katz i* «absolvare», *len e' i t* «lene», *mis o t* «vis», *plănsu* «plâns», *rog o t* «rugare», *z d r e n i t* «exilare», *žuratu* «jurământ», precum și femininele: *neberite* «cută, creață», *ram o se le* «rămășițele»; apoi *živ i t* «viață» Bartoli P. 90, *rakia-jum bur be j u t* «băutură» ib. 40, urmare *kak a t* ib. 50. Remarcabil e substantivul postverbal *durm i r* «soporifer, mijloc de a adormi pe cineva», care e derivat din pers. 1 sing. a restrictivului viitor. Un adjectiv în funcțiune de substantiv abstract e *r a ț e* «frig, ger», (cf. v.-franc. *freid* «frig») cf. și *gras* Gartner 740 «grăsime» (*gras de porc* «grăsime sau untură de porc» Maiorescu 98). Cazul invers, ca un substantiv să devină adjectiv îl avem în *s k a s*, - e Gartner 1164 «pieziș, rēpede» < cr. *skās* «via acclivis» (la Weigand *skos* «Steigung»), care aduce aminte de al nostru «șes» (substantiv și adjectiv). Substantivarea pronumelor *atev* și *asev* se găsește și în vechiul-românesc *al-săul* «proprietatea sa» (cf. *Dict. Acad. Rom.* s. v.). Terminațiunea feminină ca semn moțional, o întâlnim cu mult mai des ca în dialectul nostru, unde azi s'a păstrat numai în cazuri ca «vecin-vecină», fiind încolo substituită prin sufixe moționale. La Istroromâni avem *malin a re* «morăriță» (Popovici) și animale de sex feminin ca *ăsire* (Maiorescu, Bartoli) «măgăriță», *brek-breke* Gartner (< cr. *breka*) «cățeă», *l'epura* «iepuroaică» (auzit de Bartoli în Gb. Gd. față de *l'epuri ț e* în J. S.), *pulye* Gartner 903 (cf. dacor. «puică»), *porke* $\frac{10}{43}$ «scroafă». Forma feminină cu înțeles colectiv o avem în *gospode* «domni mari» (< cr. *gospoda*) și *tšel'ada* «Angehörigen» Weigand II $\frac{6}{2}$ (< cr. *čeljada*), față de *tel'ad* $\frac{26}{19}$ «copil» (< cr. *čeljad*). — Formațiuni verbale prin adăogarea terminațiunii direct la tulpina nominală sunt: *rib e' i* «a pescui» (Bartoli), *șli o p e' i* «schiopă» (Nanu), *ți ț e' i* «a suga din țăță» (Popovici). Verbe

derivate direct din tulpina participială: spartă și suptă § 149^a.

4. COMPOZIȚIUNEA.

§ 194. Nu cunosc cazuri de compozițiune de felul lui «gură-cască» «papă-lapte», «pungă-goală», «undelemn» decât în numele pers. *Banaseră* (= ital. buona sera), *Faraguna* (= fără gună) și *Pițipăre*, care sânt a se compara cu numirile de Români Apuseni de felul lui *Barbarasa*, *Sarapa*, *Sarebire*. Singurul substantiv compus e trușa «curtea», din *ă n t r u* «înainte» și *u ș e* (Bartoli P. 83—84). Avem însă adverbe și prepoziții compuse, precum *ă t e r* «alaltăieri», *ă ț e z i* «altă zi», *ă m p r e v ă l e*, *l a u n h i p* etc.

LEXICOLOGIA.

§ 195. În alt volum publicăm chestionarul lui Bartoli, care a întrebat în toate satele un număr mare de cuvinte de origine latină din dialectul istroromân. Rezultatele lui alcătuiesc o parte însemnată din Atlasul lingvistic al acestui dialect și permit deducțiuni din cele mai interesante aparținând geografiei lingvistice.

Ca la toate cercetările de acest fel, materialul lui Bartoli seamănă cu o fotografie instantanee. Reproducând fidel imaginea limbii într'un anumit moment și la anumiți indivizi, tabloul e just fără a fi complet, căci în alte momente și mai ales la alți indivizi el se va deosebi și nu numai în privința fonetică, ci chiar lexicală. Astfel datele lui Bartoli din Susnievița nu corespund totdeauna cu cele culese de mine dela Belulovici: ajunge să amintesc că vorbe ca *ă n m e s t i* «îmbracă», *z e c l ' i d e* «închide», *s c a p ă* «fugi», *c u v i n t ă* «vorbi», întrebunțate destul de des în textele noastre, nu sunt cunoscute sau sunt numai «admise» de subiectele chestionate de Bartoli. Cei ce cred că satul este «celula lingvistică» a unei limbi, în care — în urma comunicării necontenite — deosebirile individuale se șterg și inovațiile de limbă se generalizează, află o desmințire puternică în materialul străns de Bartoli, care înregistrează adesea două sau mai multe forme pentru acelaș cuvânt în acelaș sat. Uneori deosebirile există între limba celor bătrâni și între a celor tineri, însă ar fi greșit dacă am susține că formele și cuvintele mai vechi sunt totdeauna ale generațiilor mai bătrâne, iar cele mai nouă ale generațiilor mai tinere. Impotriva acestor păreri aprioristice vorbesc uneori observațiile; astfel cuvinte vechi ca «miel», «minți», «roșu» sunt păstrate de tineri, «miez», «sprezece» de copii (alături de «lume», «miere», «mult», «Paști», «purece», «rău», «șoarece», «surd», de bătrâni). Dar forme duble se păstrează uneori în graiul aceleiaș generații, astfel *b u r i c u* și *b u r i g u* în S., *f ă r* și *f i r* «fân» în N., sau chiar la acelaș individ: Belulovici admitea deopotrivă *p ă r a* și *p i r a*.

Și gradul în care cuvintele vechi se uită sau sunt substituite prin altele e diferit la diferiți oameni din aceeaș comună sau chiar din aceeaș familie. Astfel în Noselo unii admiteau, iar alții negau existența cuvântului *m e l'* «meiu» (întrebunțat în J. și S.) alături de termenul uzual *p r o s*, iar în Sucodru, dintre două surori, una întrebunțată adjectivul *m o l e* «moale», iar a doua *m e h c o* (< cr. mehak).

§ 196. Găsim la Istroromâni câteva cuvinte de origine latină care nu se mai găsesc la Dacoromâni (sau numai în unele regiuni), astfel:

âsir «măgar» (v.-rom. *asen*) și âsirê «măgăriță»;

ănîurbă «a întâlni». E acelaș cuvânt cu megl. *nuîba*, despre care am arătat (*Conv. lit.* XXXIX, 298—299), că presupune un verb latin *IN-OBVIARE și cu locuțiunea *în uibul locului* în unele regiuni dacoromâne. Forma veche *ănuîbă a trebuit să dea la Istroromâni *(ă)ruîbă (§ 72) și, printr'o nouă compoziție cu prefixul *în-*, *(ă)nruîbă (§ 182), iar cu metateză (§ 99): *ănîurbă*. (Văd acum că etimologia aceasta o dă și O. Densușianu, *Antologie dialectală* P. 112, crezând însă că pentru a explica forma cuvântului istroromân trebuie să admitem «influența vreunui cuvânt strein, poate cr. *juriti, urevati* = a pătrunde, a navăli»);

ăntru, cu înțelesul de «înainte», ca în v.-rom. *între*, iar, compus, printru (S.) și printre (J.) «pe dinainte» (Bartoli), dintru «dinainte» (Morariu I/31). E desigur alt cuvânt decât «întru» < INTRO și «între» < INTER și trebuie pus în legătură cu ANTE (Candrea-Densușianu, *Dict. et.* No. 881); cf. *înaîntre* în unele regiuni ardelen.

În glosarul lui Popovici găsim *câibê* «colivie» și *gâbu* «galben». Etimologiile amânduror cuvintelor, pierdute la ceilalți Români, sunt evidente: CAVEA și GALBUS, -A, -UM;

îi «a merge» (defectiv) < ÎRE, dispărut în celelalte dialecte, afară de cel dacoromân, unde îl întâlnim în unele din cele mai vechi texte;

îuvê «unde», v.-rom. și dial. *iuă*, *îo*, arom. *îu*, megl. *uă* < UBI;

muşât «frumos», arom. *mușat* s'a păstrat la noi numai în nume proprii. Pentru etimologia lui cf. acum G. Giuglea, *Dacoromania* III 767;

oța «aici» corespunzând lui *uace* din dialecte dacorom. (cf. încoace);

rmâr «dulap» < ARMARIUM, păstrat și în unele părți ale Ardealului sub forma *armar*, *almar*. În dialectul istroromân neexistând nici un cuvânt împrumutat din ungurește, avem o dovadă indirectă că nici cuvântul daco-rom. nu derivă din ungurește (*almárium*), precum pretind unii. Adevărat că cuvântul istroromân, însemnând o mobilă mai mult sau mai puțin de lux, ar putea fi împrumutat, (precum crede Bartoli P. 38), din croătescul *armór* și *ormar(ić)*; *săr* «sănătos», ca arom. *sân* < SANUS, -A, -UM.

Greu de hotărît e dacă istrorom. *gut* «gât» derivă din lat. GUTTUR. Dacă pornim dela forma nominativului, etimologia aceasta nu întâmpină nici o greutate, nici semantică, nici fonologică. Familia lui GUTTUR e reprezentată la noi prin derivatele *guturaiu* și *gutunar*, și se pare că chiar *gât* s'a desvoltat, sub influența slavului *gl̥t̥n̥*, dintr'o formă mai veche **gut* (cfr. *Dicț. Acad. s. v.*). Posibil ar fi însă ca istrorom. *gut* să fie împrumutat din croatul *gut*

«beregată», reprezentantul normal al paleo-slavului *glukъ*, întocmai precum paleoslavului *stlup* (dacorom. *stălp*) îi corespunde la Serbo-Croați *stup* (istrom. *stup*), cf. Byhan s. v. La Nanu I 27 găsim și forma *got*.

Forma *prânga* (cu varianta *prînga*) «pe lângă», se găsește și în dialecte daco-române (cf. *pingă*, *pângă*, *prângă*, *Jahresbericht* IV 300), unde se zice și *dângă* «de lângă». E evident că avem a face cu forme compuse din prep. *pre* (de) și *lângă*. Dispariția lui *l* în aceste compoziții s'ar putea explica în modul următor: Prepoziția *lângă* a fost considerată (poate pe vremea când prep. *a = la* eră mai răspândită) ca o compoziție din prep. *la* și o formă imaginară **îngă*; în locul lui *la* s'a putut apoi introduce și *pre* sau *de*. Contractiunea lui *e + â* a putut da sau *â* (cfr. *de + insul > dânsul*) sau *i* (*de + în > din*, *pre + întru > printru*).

În § 75 am arătat că *n* în *îența* și *ânț(a)* «aici» trebuie să fie de proveniență nouă. De aceea nu putem admite etimologia din **HINC-CE* propusă în *Dicț. etim.* de Candrea-Densusianu. Credem că *ânț(a)* e **HAC-CE* (din *HAC* «aici» + *CE*) iar *îența* ar putea fi un **HICCE* (din *HIC* cu vocală scurtă, precum apare uneori în pronume, + *CE*).

Bartoli dă, din S., expresia *ân rupe* «nella fossa (perpendicolare)». Latinescul *RUPES* s'a păstrat la Aromâni (*rup* «prăpastie») și în toponimia dacoromână (*Rupea*, cf. *Dacoromania* III 941), încât cuvântul istroromân poate fi de aceeași origine.

Tot din Susnievița dă Bartoli *grul'a* (articulat) = cr. *čurak* (čurak) «greier». Să fie un **GRULLEA* (din *GRYLLUS*, cu rostirea lui *y = u*)?

Un cuvânt a cărui etimologie e necunoscută, dar care face impresia unui element străvechiu e *cičer*, care se întrebuințează ca atribut pe lângă «vin» sau «lapte», însemnând, la toți Istroromânii «curat, nemestecat cu apă». Byhan *Glos.* p. 370 îl apropie de arom. *cičero* a-*n*e «legătura albă a femeilor fărșeroate».

§ 197. Unele din elementele latine și câteva cuvinte streine păstrează înțelesuri vechi sau au suferit la Istroromâni schimbări semantice remarcabile, astfel:

(a) *cațâ* (se) nu însemnează numai «a (se) acăța, a (se) apuca», ci — în funcțiune transitivă — păstrează sensul vechiu «a prinde»: a. *l'e-puru*, și «a căpăta» (= franc. *attraper*): a. *plăca*, a. *bola*;

(a) *durâ* s'a specializat în înțelesul de «a duce acasă (carul, fânul, cartofi, porumb)», apoi «a mână (boii, vitele)» S. Gb. Gd. B. (numai la bătrâni, alături de *mirâ*, la tineri), «a conduce» în C. Sc. L. S. N. (alături de mai obicinuitele *dopel'ei*, *zepel'ei*, *mirâ* și *trâze*), apoi «a duce cu forța», deci «a trage, a duce (undeva)». Numai Nanu I 20 dă din Jieâni și *adurq-se* = a se adună, a se strânge la un loc (oamenii);

a *armoniğei*, care la origine însemnă numai «a cânta cu harmonică», s'a generalizat și pentru alte instrumente, încât se poate zice și a. cu violinu, cu clopote (Bartoli din J.);

ă n s «însuși», însemnează, ca la Slavi (*sam*) și în unele dialecte italiene (*solo*, cf. Ascoli 76) și «singur». Astfel se explică, precum observă Byhan 299, cuvântul *ensnascút* «unigenitus», ca «singur la părinți» (= *ie d i n i fil'* în textele noastre $\frac{1}{1}$). Avem deci tocmai o evoluție inversă de sens față de cuvântul nostru «singur», care a ajuns să însemneze «însuși» (cf. Pușcariu, *Etym. Wörterbuch* No. 1596);

(ă) n s u r ă se «se însură» se poate spune și despre femei, ca în unele regiuni dacoromâne, iar transitivul *ă n s u r ă* «însură» are și sensul «a lua de nevastă» (*a w - o ă n s u r ă t* Popovici II $\frac{52}{28}$). Cf. *m a r i t ă*;

(ă) n t r e b ă «întrebă», sub influența croatului *pitati*, care s'a luat după ital. *d o m a n d a r e*, are și înțelesul «cere» (*n t r e b ă - l f o c* Bartoli din J. S. L.), «luă» (*n - a m v u t p i n e z , i n t r e b a t - a m z a p o s e n d i « n o n a v e n d o d e l d e n a r o , n e h o p r e s o i n p r e s t i t o »* Marotti, ap. Bartoli, P 92), și «rugă»;

ă n t r e g «întreg», ca atribut la *l ă p t e , v i r*, este sinonim în J cu *č i č e r* «curat, neamestecat cu apă» (Bartoli);

ă r p ă, corespunzând lui «râpă» al nostru, însemnează, ca la Megleniți, «piatră». Sensul acesta s'a dezvoltat din cel de «stâncă», pe care-l găsim și în dialecte italiene (în Reggio *riva*, Meyer-Lübke, REW No. 7328) și care s'a putut naște ușor în regiuni ale căror ape aveau maluri (lat. *RIPA*) stâncoase și prăpăstioase (dacorom. *răpă*);

b e t ă ' r «bătrân» se întrebuițează rar (în opoziție cu *t i r a r*) ca substantiv (Gartner 680 «*vecchione*», Bartoli din J.), în care înțeles a fost substituit de *s t ă r (i)*; Belulovici îl întrebuițează numai ca adjectiv și nu numai despre ființe, ci și despre lucruri, deci cu înțelesul de «vechiu» (în opoziție cu *n o [v]*);

b o b, pe lângă înțelesul de «bob» (Maiorescu, Gartner 1046), are mai ales pe cel de «bucătică», sau a devenit chiar un instrument gramatical (ca la noi «un bob de linte», «un fir de piper») spre a arăta că ceva cu sens colectiv se găsește într'un singur exemplar: un b o b de ul'e (Tercovici);

b r ă ț se întrebuițează numai în expresia (*p u r t ă*) *ă n b r ă ț e*; singur se găsește numai în J., cu înțelesul de măsură liniară: ital. *braccio* (cf. *cot* al nostru);

b u r, ca și ital. *buono*, croatul *dobar* și ca *bun* al nostru («nu-i bun de nimica») are și înțelesul de «capabil» $\frac{1}{33}$;

c a d e ' d i l a m ă i a însemnează «a se naște»; Maiorescu dă și *c a d e s o (a) r e l e* «soarele apune»;

c a v t ă are înțelesul de «a privi, a se uita», ca și «că[u]tă» al nostru în unele regiuni;

c l ' e m ă nu însemnează numai «a chema», ci și «a cere, a pretinde», cu deosebire dela un inferior, deci «a-l chema spre a-i da poruncă să facă s. să aducă ceva»;

c o d r u, sub influența slav. *gora*, însemnează «munte», după Weigand III 217 însă «numai când e acoperit cu pădure». Pentru

sensuri paralele cf Jokl, *Ling.-kult. Unters. a. d. Bereiche d. Alb.* p. 162;

colăc nu înseamnă «colac», ci «covrig», cf. ^{1/230};

comarăc este pălăria bărbătească obicinuită în partea locului. Nu știm dacă e exactă—sau dacă a fost dată numai a spre explică legătura cu «comanacul» călugărilor noștri—următoarea descriere a comarăcilor din Jeciâni (Maiorescu 69): «lungi dinapoi, de atârnav până la brâu; această dependență o aruncau peste cap și-și ascundeau fața când din infundăturile pădurilor lor se repeziau asupra trecătorilor ce li se păreau a fi mai grei la pungă» (cf. «Haiduc cu comănac» la Pamfile, Căntece de țară 59);

copăț (copăc) nu înseamnă «copac», ci «tufă»;

coțe, pe lângă «coace», înseamnă și «a frige»;

cuscru s'a păstrat numai în Jeciâni, cu înțelesul germ. «Brautzeuge», deci ceea ce în celelalte sate se numește sfidoc sau diver;

cuteză «a cuteză» și-a pierdut în unele cazuri înțelesul original, devenind un cuvânt funcțional; servește adică, după negațiune și în legătură cu un infinitiv, spre a da verbului următor o idee prohibitivă: nu te cutezi obrni ^{4/66} «să nu cumva să te întorci!» Analog s'a desvoltat în unele dialecte franceze (din Elveția) verbul «oser», unde se poate spune, «(que tu) n'oses pas te retourner»;

domn se întrebuițează numai pentru «Dumnezeu»; în înțelesul obicinuit de «domn» se zice gospodin;

fețor, la plural, are și sensul de «copii»;

feteț e dat de Ive 3 cu înțelesul de «fecioară», ca în vechea limbă dacoromânească;

gard înseamnă «poartă împletită», pe când pentru «gard» cuvântul istoromân e graie;

grumb nu se întrebuițează, ca la noi, în expresia *pâne grumbă*, ci este cuvântul obicinuit pentru «rău, urît» (*vis grumb* «vis rău»);

jirim e are și sensul «pânțec, foale» (Ive 2), ca la noi, și pe cel de «toi, dric»: *jirima de vera* Covaz 8;

lemn e, înseamnă, ca în limba veche dacoromână și ca prin Ardeal, și «copac»;

lăsă are, ca în limba veche și regional și azi la noi, înțelesul de «aiertă (păcatele)»: *lăsă a noi nostre dūgure, ka ši noi lăsă a m lu nostri duznic* (Ive 2);

legă «legă» e dat de Ive 7 și cu înțelesul de «a strepezi»: *caće și maja marānku krēkele (= prunele verzi) și lu feçori lega dintzi*, ca în ital. *legare i denti*;

lucră se găsește, mai rar, cu înțelesul etimologic de «a câștiga», ca în limba veche dacoromână: *karle façe ljubava, lukra ljubava* «chi fa amore, ha amore» Ive 9; sensul de «a lucra» există de asemenea, dar mai adesea verbul acesta are înțelesul vag de «a face»;

lucru înseamnă «lucru», dar numai în sensul germ. «Arbeit»; pentru germ. «Ding, Sache» se întrebuițează *stvăr*;

lur e are de asemenea numai sensul germanului «Mond»; în înțelesul de «Monat» se întrebuițează cuvântul de origine slavă *m i s e Ń*, care a înlocuit pe vechiul **m e s* (păstrat la Aromâni);

m a r i t ă «mărită» se poate întrebuiți despre femeie sau bărbat (Weigand II $1/4$ $1/5$); cf. *ă n s u r ă*;

m e Ń e nu însemnează numai «merge», ci în legătură cu un infinitiv, devine expresie modală cu înțelesul «a vrea» sau «a începe, a apuca»: *m e r i - m z u t ă s p e l ă*? $2/22$ corespunde franc. *v a s t u m ' a i d e r l a v e r*?

m e r i n d e însemnează «prânz», iar verbul *m e r i n d ă* «prânzi»; **m e s u r ă**, alături de «măsură», însemnează și «ținti» (= a măsură cu ochiul distanța), decalc după slov. *meriti* «măsură» și «ținti». Acest decalc se datorește de sigur și ital. *mirare*, care seamănă atât de mult cu forma slovenă (Bartoli);

m i Ń e nu însemnează «mită», ci «parte (din simbrie, din moștenire)»;

m u l ' ă s e are sensul «a se scălda» Tercovici, ap. Bartoli, P. 61;

n ă s «nas» însemnează și «rât (de porc)» și «gurguiu (la opincă)» Glavina Gl.;

n e v e Ń t e însemnează, ca la Serbocr. «mireasă tânără».

o s t e însemnează în Jeâni «răsboiu» (Bartoli), sens mai apropiat de cel original de «dușman»;

p u l ' u însemnează «puiu», ci, ca la Aromâni, «pasăre»;

p ă s t e, pe lângă sensul de «paște», are, ca verb reflexiv, după Maiorescu 108, și pe cel de «a se goni»: se pasce vaca «se gonește de taur»;

p u r t ă, pe lângă înțelesul «purtă», are, ca verb reflexiv, după Maiorescu 110, și sensul cunoscut și în dialectul nostru, de «a se afla, a se simți» (*s e b i r e p o r t ă*), dar și pe cel de «a se duce», repetindu-se aceeași întrebuițare, glumeată la origine, care a dat naștere lui «a se duce» și care se întâlnește și în «a se căra» și «a se cărăbăni» al nostru;

r a m a r e' «rămâne» are și înțelesul de «a fi luat»: *a v r a m ă s ă* «a soldăta J. ca în Ardeal («a rămas cătană») și servește, ca în italienește (*rimasto ucciso*) și la formarea pasivului: *Ń e r a m ă s - a u c i s* N. «a fost ucis» (Bartoli);

r e s p o l ' ă s e nu însemnează «a se despoia» (§ 183), ci — ca în italienește — «a se desbrăca», stă deci în opoziție cu *ă n m e s t i*. Sensul «berauben» dat de Nanu (ap. Byhan), pare a fi un dacoromânism;

r i b e «pește» se întrebuițează, în sens figurat, în expresia *r i b a d e p i c ă r* «polpaccio» Tercovici, ap. Bartoli, P. 72, întocmai ca în unele dialecte italiene, cf. A. Zauner, *Rom. Forsch.* XIV 132 (Bartoli);

r o d e pare a se pierde în înțelesul de «roade» și se spune *v a c a r o d e* «vacă mănâncă» J. Sc. (Bartoli);

s c ă n d nu însemnează «scaun» (pentru care avem ital.-slavul *c a n - t r i d e*) decât în L., încolo (și în L.) însemnează «masă» (și anume masă mică, cu trei picioare, spre deosebire de masa mare, numită *m i Ń a c r o a t m i z a*). Acelaș înțeles îl aflăm la slavul *stol* (cf. M. Murko, *Das Grab als Tisch*, în «Wörter u. Sachen» II p. 122) și la Megleniți, și el se

explică din forma meselor în Peninsula Balcanică, asemănătoare scăunelilor; cf. și Jokl, *Ling.-kult. Untersuchungen a. d. Ber. d. Alb.* p. 121 ș. u;

s c a p â n u e «scăpă», ci «a o tulă, a se face nevăzut» (în J. i s'a explicat lui Bartoli prin f u ž í sau t r l í); înțelesul obicinuit la noi apare în s c a p u l e' i «a face pe cineva scăpat, a elibera»;

s o m ă n «somm», însemnează în B. — întocmai ca croat. s a n «somm și vis» (cf. și sardul *sonnu* «vis») — și «vis» (Bartoli);

s p â r z e are sensul de «a rupe (ghetele, cămașa, etc.)»;

s p i r n u-i numai «spin», ci astfel se numește în N., întocmai ca în dial. venet (s p i n, Bartoli), și «osul de pește» (= o s u d e r i b e Bartoli);

s t â «sta» are o întrebuintare neobicinuită în expresia: dim din pipa s t â i e s u s J. «fum din pipă se ridică în sus» (Bartoli);

t r â z e nu însemnează numai «a trage» («a duce» ^{2/34}, «a târî» ^{16/72}), ci și «a căra» ^{22/11}, și, reflexiv, «a duce cu luntrea, a vâsli» ^{14/5}, corespunde deci germanului «fahren»: munkan vreda, che morejmna casa t r a ž e «essen wir schnell, denn wir müssen nach Hause fahren» (Marotti 28). Bartoli P. 83 mai dă, după Tercovici: â n t r â s o mul'ere, k-oj me ânsurâ după jâ «ho preso una donna per ammogliarmi con lei» (cf. ital. menar moglie);

t u r n â s e însemnează «a se înturna, a se întoarce», iar în funcțiune transitivă «a înturna, a întoarce, a da înapoi (bani împrumutați)» J. (Bartoli);

ț e r e nu însemnează «cere», ci (ca în vechia limbă dacoromânească și în unele regiuni până azi) «a căuta»;

ț i r e «ține» are, după Ive 7, și înțelesul de «a cuprinde în sine» (cf. germ. e n t h a l t e n);

u ç i d e însemnează în J. «a înecă» (Bartoli); avem deci aceeaș evoluție semantică dela «omorî», prin «sugrumă», la «înecă», ca și la *înecă* al nostru;

u ș e are — ca croatul *vrata* — înțelesul de «ușă» și «poartă»;

v e d e' «vedea», în construcția m i s e v e d e, însemnează «mi se pare»;

v e r í, pe lângă înțelesul de «a veni», îl are și pe cel de «a sosi», apoi «a se întoarce»; în legătură cu un adjectiv însemnează «a deveni, a se face, a ajunge» (v e r i m â r e = a se face mare, a crește); urmat de participiul trecut exprimă pasivul (a v i r í t h i ț i ț = au fost aruncați); în sfârșit, se întrebuintează, în legătură cu un infinitiv, ca în ital.: v e r i t - a d o z n e' i = ital. e venuto a sapere (Bartoli);

v i i u «viu» se întrebuintează în expresia â p e - v i i e «apă curgătoare» (Maiorescu 85), despre care cf. acum N. Drăganu în *Dacoromania* II, 617 ș. u.;

v r e b i r e însemnează, ca la Italiani (v o l e r b e n e) și la Aromâni, și «a iubi»;

v e g l' â are, după Glavina Gl., înțelesul de «a păzi oile»;

v i p t înseamnă, în J., «cereale» în general (Bartoli);
 j e d a nu înseamnă același lucru ca «zada» noastră, ci, în Jeiăni,
 unde se mai păstrează, «lumină, lampă» (Bartoli);

z i r nu înseamnă «jir», ci «fruct»;

z u k â înseamnă, după Maiorescu 101, «a glumi» (se j o c ă c u
 m i r e) și «a-și bate joc» (se j o c ă d e m i r e); de asemenea sub-
 stantivul postverbal j o c ă «glumă»; sensul acesta ne amintește pe al
 nostru «bat joc».

Dacă unele prepoziții se întrebuințează în alt sens decât la noi, nu
 avem a face propriu zis cu treceri semantice, ci cu imagini diferite.
 Astfel, pentru Istroromâni, caii și boii nu sunt înhămați «la» car, ci
 «sub» car (^{11/9}), considerându-se hamurile și jugul ca niște apartenențe
 ale carului, sub care se introduce animalele. Tot astfel oaspele nu e
 poftit să se așeze «la» masă, ci — ca în unele părți ale Ardealului —
 «după» (^{18/40}) masă, adică de partea cealaltă a ei. Trimițând pe cineva
 să aducă ceva (cf. franc. «aller chercher»), Istroromânul nu-i poruncește
 să meargă «după» cineva sau ceva, ci, anticipându-se rezultatul (venirea
 dintr'un loc cu porunca împlinită), «din» ceva (^{5/1}); de aceea verbele
 m e r e, t r e m e ț e, g o n î se construiesc cu prep. d i n spre a ex-
 primă ideea cuprinsă de germ. «holen (gehen, schicken)».

§ 198. Ca în toate limbile — și mai ales în graiurile popoarelor mai
 puțin culte — se găsesc la Istroromâni cuvinte al căror sens nu este
 tocmai bine cunoscut, fiind interpretate de unii într'un fel, de alții într'alt
 fel. Astfel, din Listele lui Bartoli rezultă o nestabilitate de sens
 la următoarele părți ale corpului: ž â n e înseamnă — ca și în unele re-
 giuni dacoromâne — și «gene» și «sprâncene»; s t ú m i h înseamnă
 «pântece» în J., s t ú m i g u înseamnă «piept» în Gb. și L.; s p â t e e
 pentru unii partea dorsală dintre umeri, pentru alții «umerii», iar pentru
 alții «lopațița și umerul scupa». În J. S. și Sc. se face distincție — ca la
 noi — între m e r (m ă r) cu pluralul m e r «meri» (pomul) și între
 m e r (m ă r) cu pluralul m e r e «măr» (fructul); în B. și Gb. m e r
 (m ă r), cu amândouă pluralele, înseamnă fructul, în B. și pomul;
 în N. și fructului și pomului i se zice m ă r cu plur. m e r; în sfârșit
 în J. se confundă «perii» cu «merii», care sunt numiți și g r m u r e d e
 h r u ș v a «alberi di mele». Am arătat în paragraful precedent că m e s
 u r â înseamnă și a «ținti»; urmarea acestui bisemantism a fost că
 și m e r e ' i «a ținti» a primit, în L., sensul de «a măsură», iar m e r a
 înseamnă, în J., «măsură». Cuvântul g ' l ' i n d u r a (ghindura) se
 confundă în J. cu g ' l ' i n d a «ghinda».

§ 199. Mai mult ca în oricare alt dialect românesc influența streină
 apare covârșitoare în graiul acestor Români de vest, care sunt o insulă
 în marea slavă înconjurătoare. Și mai mult decât în oricare parte a gra-
 maticii, influența aceasta se cunoaște în tezaurul lexical. Totuși, deși
 cei mai mulți Istroromâni vorbesc două limbi și o parte mare din ei
 sunt pe cale de a se desnaționaliza, dacă facem o statistică a cuvintelor,
 ținând seamă și de frecvența lor, vedem că elementul latin formează

încă în medie în Susnievița 82%. Intr'adevăr, cercetând cuvintele din bucata dintâi a textelor noastre, întâlnim cu totul 293 de cuvinte, din care 237 sunt de origine latină, iar 56 streine; făcând controlul cu bucata No. 20, am aflat 414 cuvinte, dintre care 335 de origine latină și 79 streină. Adunând aceste cifre, căpătăm 572 elemente latine și 135 cuvinte streine din totalul de 707 cuvinte, deci 82%. Acest procent mare se explică prin faptul că noțiunile fundamentale și cuvintele care încheagă vorbele în propoziții sunt și azi cele moștenite dela strămoși.

În locul cuvintelor vechi — fie ele de origine latină sau streină — pierdute din graiu, au pătruns înainte de toate vorbe din limba Slavilor înconjurători. «Coloniile slave vecine cu Români sunt serbo-croate; numai la Nord se găsesc colonii slovene, mai mult sau mai puțin croatizante... Cuvintele neoslave vin din serbo-croată mai mult decât din slovenă» (Bartoli, P. 20).

Dacă examinăm mai de aproape tezaurul lexical de origine slavă din dialectul istroromân, întâlnim înainte de toate un număr însemnat de cuvinte care se găsesc și la noi, cu aceeași sau aproape aceeași formă și același înțeles. Cuvinte ca *băba* «baba» (Tercovici), *ăpa blagoslovita* (Bartoli din J.), *bob*, *bogât*, *bole* «boală», *brăzde* (Glavina Gl.), *cărp* «cârpă» (Glavina Gl.), *crpî* «cârpi», *cladi* «clădi» (Glavina Gl.), *cosî* (Glavina Gl.), *dâr*, *glâs* de clopot, *goni boji be* (Bartoli din S.), *hrâne*, *lubi* «iubi», *mile* «milă», *părču* (Bartoli din S.), *plug*, *prâsće* «praștie» (Bartoli din S.), *râne* «rană», *ranés* «rănesc», *sadi* «sădi» (Bartoli din J. și S.), *slanine* (Bartoli din J. și S.), *sluzbe* «slujbă», *vola* «voia» (Bartoli din J.), *zid* ș.a. fac, după toată probabilitatea, parte din stocul de cuvinte slave împrumutate de Români în epoca străromână, deși nu avem nici o dovadă prin care să putem proba că ele nu sunt împrumutate din croățește în vremuri mai recente. A căuta cu tot dinadinsul să distingă în care epocă au pătruns astfel de cuvinte slave la Istroromâni este o muncă zădărnice, mai ales cât timp nu cunoaștem în deajuns dialectele slave locale. Astfel Byhan (Glosar 210) a crezut că istrorm. *drob* «bucată» nu poate fi împrumutat din croățescul *drob*, care însemnează «mațe», ci presupune un paleosl. **drobŭ* cu înțelesul ce există în polon. *drob* și în ung. *darab*. Dar Bartoli, P. 45 a arătat că și Croații din jurul Albonei întrebuințează pe *drob* în același sens ca Istroromâni. Uneori însă înțelesul cuvintelor ne arată cu multă probabilitate izvorul din care a fost împrumutată cutare vorbă. Astfel *coze* «piele» se potrivește cu slov. *koža*, iar nu cu *coajă* al nostru; *lovî* «a vână» cu cr. *loviti*, iar nu cu *lovi* al nostru; *pil* «ferăstrău» și *pili* «ferestri» (Glavina Gl.) cu cr. *pila* și *piliti*, iar nu cu *pilă* (= bulg. *pila*) și *pili* al nostru; *rezbi* «rupe, sparge», cu cr. *razbiti*, iar nu cu *răzbi* al nostru; *țuđe* «mult» cu cr. *čuda*, iar nu cu *ciudă* al nostru. Dacă *plivî* «înota» se deosebește de *plivi* al nostru, e pentru că derivă din alt cuvânt (cr. *plivati*). Și mai sigur decât înțelesul e

criteriul formal. Astfel istor. gno \dot{i} e mai degrabă un împrumut nou din cr. *gnoj* decât vechiul *gunoiu*; ob'alița (Bartoli din J.), prin l' intercalat între labială și i următor se pare, dimpotrivă, a fi un cuvânt vechiu (*obială*); *stup* față de *stălp* al nostru se deosebește ca forma croată (*stup*) de cea paleoslavă (*stl \dot{p}*). Paleoslavului \dot{p} și \dot{m} îi corespunde în croățește u și e; dacă deci dacoromâneștilor *grindă*, *gâns-ac*, *lindină*, *undiță*, *rându* (< paleosl. *grada*, *gaska*, *ladina*, *adica r \dot{a} d-*) li se zice la Istroromâni gred \dot{e} , gusk \dot{e} , ledin \dot{e} , udiț \dot{e} , red \dot{i} , avem a face cu împrumuturi din croățește (*greda*, *guska*, *ledina*, *udica*, *rediti*); dimpotrivă dob(ă)nd \dot{i} , Dumbra \dot{v} a, pos(ă)nd \dot{i} , păminte, gândi «a se boci», grumb, munc \dot{i} , opi \dot{n} ke, sand \dot{e} ts (< *s \dot{a} nd \dot{e} ț § 15) «judecător», send \dot{i} (< *s \dot{a} nd \dot{i}) «judecă», t \dot{e} mp \dot{i} (Maiorescu, s \dot{t} e m \dot{p} i Tercovici, ap. Bartoli, P. 83), t \dot{a} n \dot{z} i «a se v \dot{a} etă», t \dot{a} m \dot{p} «stricat» (Bartoli din B.), z munt \dot{a} «a tulbură» (cf. Bartoli, P. 90), se dovedesc a aparține stocului de cuvinte străromâne împrumutate în epocă paleoslavă (dob \dot{a} diti, d \dot{a} b \dot{r} ava, pos \dot{a} diti, pam \dot{a} t \dot{a} , g \dot{a} d \dot{a} , gr \dot{a} b \dot{a} , p \dot{r} \dot{a} čiti, *opin \dot{r} ka, s \dot{a} d \dot{a} ck, s \dot{a} diti, *t \dot{a} piti, t \dot{a} žiti, t \dot{a} p \dot{r} , s \dot{r} m \dot{a} titi). Un criteriu sigur pentru vechimea împrumuturilor slave e și metafora lui e în e (§ 35): vr \dot{e} m \dot{e} , nev \dot{e} șt \dot{e} etc. Mai puțin sigure sunt alte criterii formale, precum accentul în p \dot{o} t \dot{c} ov \dot{e} «potcoavă» (< cr. p \dot{o} dkova), vocalismul în s \dot{p} ov \dot{i} d \dot{i} «spovedi» (< cr. spoviditi) și în m \dot{r} iž \dot{e} «mreață» (< cr. mriža), apoi otrov «otravă» și otrov \dot{i} «otrăvi» (< cr. otrov, otroviti), deși nu ar fi exclus ca vechile *potcoavă*, *spovedi* etc. să se fi modificat sub influența cuvintelor croate, auzite neconținut. Terminațiunea -e' i dovedește că pedeps \dot{e} i «pedepsi» e împrumutat din cr. *pedepsati* (§ 149). Avem însă și cazuri în care peste forma paleoslavă s'a suprapus cea croată. Astfel senoți «azi noapte» ⁴²/₅ are pe se din paleosl. s \dot{n} ošt \dot{i} , iar pe noți din cr. noči «noaptea» (în înțelesul de «azi noapte»: nočas). Byhan crede că z \dot{a} lic(a) e ca formă și înțeles mai apropiat de bulg. z \dot{a} l \dot{b} k \dot{b} «bucată» decât de croat. z \dot{a} log «mușcătură». De fapt etimologia cuvântului e cr. za lijek, care însemnează, după negațiune (ca «nici de leac» al nostru, cf. o leacă < od lijeka?) «puțin».

Cât de puternică e influența slavă se vede și din cazurile de decalcare: după cr. *vrata*, u s \dot{e} însemnează «ușă» și «poartă»; după cr. *san*, s o m \dot{a} n însemnează «somm» și «vis»; după cr. *stol*, s c \dot{a} nd însemnează (rar) «scaun» și (de obicei) «masă»; după cr. *pitati* «a întrebă» și (prin acele părți) «a cere», \dot{a} n \dot{t} re \dot{b} \dot{a} are amândouă aceste sensuri. Invers, când Istroromâni vorbesc croățește, ei împrumută cuvintelor croate polisemia celor românești. Astfel găsec, în Listele lui Bartoli: mes \dot{e} c p \dot{u} n «lună plină», slep \dot{n} a j \dot{e} no o k o «orb de (pe) un ochiu», etc. Caracteristice pentru prezența simultană în memorie a cuvântului latin și a sinonimului său croat (sau a unui cuvânt cu sens apropiat) sunt următoarele cazuri de contaminare, scoase tot din materialul lui Bartoli: ž o s + p o Ń d o l u > p o ž o s S.; lin ž e + cr.

oblizati (o bli ž e m) > o bli n ž e (cu part. o bli n s) «linge»; m l' e z «miez» + cr. *mozga* «mâzgă» > m l' e Ń g u J.; ro i Ń Ń «roșu» + ro ž a «trandafir» > ro i ž u Gd. L. Sc.; l' e r m u «vierme» + cr. *gl'ista* «râmă» > g l' e r m u «vierme»; m u l' â «muia» + cr. z m o č i t > Ń m u l' â Gb. (§ 104). Tot astfel, din amestecul cuvântului «coastă» cu cr. *kost* «os» s'a născut confuzia de sens, care face ca c o s t e să însemneze și «os», iar u o s să însemneze și «coastă». Incolo numai rar putem sta la îndoială dacă un cuvânt e de origine latină sau slavă. În § 149 am arătat de ce pi Ń â e latin; dimpotrivă, ĵ e Ń k a e croatul *jeska* (căci lui «iască» îi corespunde în J. forma regulată i a s c a), p u č e mai degrabă cr. p u č decât «puț». În s â m b o t a J. Sc. am putea avea a face cu influența cr. *subota*; mai probabil însă e că forma aceasta derivă din paleosl. s ĵ b o t a, care s'a suprapus (cf. *Sâmboteiu*, *Sâmbotina*) peste lat. *SAMBATA. Cuvântul li Ń i e «leșie» (Tercovici, ap. Bartoli P. 58) are varianta lu s i y e (Gartner 427); trecerea lui e (sau i) în u după Ń nu e ceva neobișnuit, dar cum forma lu Ń i j a se găsește și la Croați, presupunem că vechiul cuvânt s'a modificat sub influența formei întrebuintate de Croați. Tot astfel nu știm dacă e latin sau croat cuvântul m â m e, m â r e Ń s «Martie» (§ 14) și m â ĵ >(luna) Maiu.

Cuvintele de origină slavă, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, intrând în limbă, sunt clasate imediat în categoriile existente ale vorbelor vechi. Ca la noi (cf. paleosl. *kopyto* > *copită*, istror. *copite*) neutrele în -o devin feminine în -ă: cr. *blago* > bl â g e, *deblo* > d e b l e, *duhovo* > d ú h o v e «Rusalii», *kolo* > c o l e, *lužilo* > lu Ń i l e «leșie» (Bartoli din S.), *nakoval* > n a k o v â l e «nicovală», *okno* > o c n e, *olovo* > o l o v e «plumb», *siromaštvo* > si r o m â s t v e, *sito* > s i t e, *zlato* > z l â t e, *zrno* > z r n e. Unele din aceste cuvinte se găsesc și la Croați cu terminațiunea -a, astfel *kola* (Bartoli P. 52) și *okna* (Byhan s. v.). Cazurile de o menținut sunt rare. Astfel, alături de z l â t e (Bartoli din S. Gb. B. C. S.) «aur», întâlnim și z l â t o (Ive, Nanu, Bartoli din J.), apoi s r e b r o «argint» ^{2/40*}, remarcabil e, în astfel de cazuri, acordul cu adjectivul la feminin: t a e' k r â l j e s t v o Ive 2, p r i a t e l s t v o l u n g a Ive, 12, o s v i t l o Popovici II ^{25/24}. Dacă italianescului *bosco* îi corespunde la Istroromâni b o s k e, acesta se explică din cr. b o Ń k a, unde schimbul de gen se datorește lui Ń u m a «pădure». Interesant e cuvântul s t v â r, care deși are forma cuvintelor masculine, își păstrează genul feminin al cuvântului croat (*stvar*): ț a s t v â r ^{4/59}, n i c a c o v e s t v â r ^{4/89}.

Mult mai neînsemnată e, asupra dialectului istroromân, influența italiană — sub forma dialectului venetian — și cea germană. Cuvintele de origine italiană au pătruns, ca în cazul lui b o s k e, citat mai sus, în cele mai multe cazuri prin filiera limbii croate, iar cele de origine germană, prin cea slovenă (cf. Bartoli, P. 20—21). Nu avem mijloacele spre a controla în fiecare caz dacă cutare cuvânt de origine italiană se găsește și în graiul Slavilor localnici sau cutare germanism

și la Sloveni ¹⁾. Probabil e însă să se fi strecurat în dialectul istroromân și direct italianisme, mai ales prin marinari. Greu este, din cauza asemănării mari între italienește și românește, a distinge totdeauna dacă avem a face cu un împrumut sau cu un element vechiu. Bartoli, P. 26—27 a arătat că Byhan greșește admitând ca posibilă originea — sau măcar influența — italiană la cuvintele l ă c «lac», c o m e «coamă», c o p (e) r i «coperi» și n u n ț «nuntă». Dimpotrivă, e de sigur împrumutat din italienește, pentru motivele arătate în § 149, f u m e ț i și probabil și p o r t e «poartă», pe care Istroromânii întrebați de Bartoli îl simțeau înșiși ca italian. Tot astfel ei simt ca tâlianski (sau «hrvaski») cuvintele h ă r b u r «arbore», l ă r g o «departe», f u g a și chiar și l u m e, în afară de expresia p r e l u m e. Nu știu însă de ce Bartoli socotește mai degrabă ca împrumuturi din italienește cuvintele g u s t, g u s t ă, l a s ă, c o s ț e, l ă r g «larg», p a s t ă r și s o r b i (cu varianta s u r b i Ive 4), care se găsesc și la noi. Alceva e c u v e r z a, pe care aflându-l și în dialectul venețian (*verza*) și la Slavii din Istria (*beržve*), Bartoli P. 87 nu-l mai socotește între elementele latine sigure. Dacă cuvântul se rostește într'adevăr cu *e*, precum l-a auzit la Tercovici și precum îl notează și Maiorescu, Ive și Nanu, e aproape sigur, după criteriul stabilit în § 35, că nu face parte din patrimoniul străvechiu al limbii; dar eu l-am auzit rostit de Belulovici v e r z e, ceea ce e o dovadă că cel puțin în graiul susnievițean e străvechiu; în Brdo și Jeiani el a putut fi modelat ulterior după sinonimul venetoslav. De sigur italian e r i s p e n d e ț i, s e n ț e ț i (alături de vechiul s ă m n ă), s f a ș e ț i și r e s f a ș e ț i (alături de vechiul n f a ș ă) din cauza terminațiunei - e ț i (§ 149), și r e s p a r t i, din cauza lui t neschimbat în ț, l i n (Bartoli din S.) din cauza lui n nerotacizat (forma l ă n în J. e din croat. slov. *lan*), poate și ș a k a (§ corespunzând toscanului *sci*) «sac în care se umple grâul, etc.», alături de s ă c «sac de prins peștii»; ș c a l o ń a e mai degrabă din ven. *scalońa*, decât identic cu *scăloiu* nostru. Varianta l a t u c a (alături de l a p t u c a) ar putea fi forma regulată desvoltată din latinescul LACTUCA.

Cuvintele de origine germană, precum f a i t n o «umed» (feucht), f r ă ț a r «pețitor» (= Freier), l u m p e ț i «cheful» (= lumpen), s p o t e ț i «a-și bate joc» (= spotten), ș u f e ț e «obială» (= Schuhfetzen),

¹⁾ Din colecția de cuvinte italienești (*venețiene*) intrate în graiul Slavilor din jurul Albonei, publicată în *Pagine istriane* VI (1908) no. 1—2, reproducem numai câteva, pe care le găsim la Istroromâni: alora «allora», baladăr «ballatoio», bragesi «braghe», cimțter «cimitero», cukar «zucchero», focol fazzoletto», fulminanti «zolfanelli», gambiât «cambiare», imbatit se «imbattersi», invéce «invece», k alig or «calzolajo», k a m a l i e r a «cameriera», k a m e r a «camera», kolombor «anello», krioncia «creanza», mramor «marmo», piat «piatto», piacer «piacere», pensat «pensare», protokol «protocollo», pomidori, provat «provare», rovinat «rovinare», sablun «sablone», sapon «zappa», strigón «strigone», sperat «sperare», scapolat «(ven.) scapolar telegram «telegramma».

t u z ă n t «mic» (= Tausend), z ă î f e «săpun» (= Seife) ș. a. sunt recente și se găsesc — probabil — toate și în graiul Slovenilor localnici; tot astfel germanisme ca v r t d e v i r (Bartoli din J.), corespunzând lui «Weingarten».

O chestiune importantă din punct de vedere paleontologic este dacă în dialectul istroromân există cuvinte de origine veche-germană, grecească, albaneză, dalmată, turcească, ungurească sau slave de Nord.

Ca împrumuturi vechi de origine germană ar putea fi considerate c e b ă ' r (Bartoli din J. și Popovici II 122), care însă, ca și *ciubărul* nostru, nu ne-a venit direct din vgs. *zwibar*, *zubar*, ci prin mijlocire slavă (paleosl. *čubarka* cf. Berneker SEW, s. v.). Mai greu e de spus pe ce cale a intrat la Istroromâni cuvântul t ú r ă n «campanile» (Brdo și Susnievița), t u r n (Glavina U. 68), care ca și *turnul* nostru și ca ung. *torony* par a veni din germ. *turn* (alături de *turm*), care, la rândul său, prezintă greutăți etimologice (cf. Kluge EW. s. v.).

Din cuvintele vechi de origine medio-grecească Istroromâni păstrează pe f r i k e «frică».

Ne-am așteptă să găsim la ei cuvinte de origine albaneză necunoscute la noi. Dacă eliminăm însă pe d é y e l y «copiii» Gartner 666, pe care Miklosich și G. Meyer îl derivau din alb. d j e l, d j a l e, dar care — precum a arătat Popovici II p. XIV — trebuie cetit de î e l', adică «de ei» (= inși § 144), toate cuvintele de origină albaneză sau comune cu Albanezii le întâlnim și la Dacoromâni: c o p ă ț «copaciu», c ă f e «ceafă», g r o p e «groapă», poate și b ă t e «baltă», g ă r d «gard» (Bartoli, P. 63), g r e s e «gresie», ț ă p «țap», cf. și m a l «deal mic» (dat numai de Maiorescu și contestat de Tercovic). — Locul unde dorm oile în stână se numește în Jeiâni m o ș u n e (Glavina V/81), ca și în limba dalmată, unde corespunde lat. MANSIO, - ONEM (Bartoli, *Das Dalmatische* I 293, II 206). Acest cuvânt ar putea proba contactul mai strâns al străbunilor Istroromânilor cu vechii Dalmați, dacă el nu s'ar găsi, sub forma m o ș u n a și la Slavii înconjurători (Bartoli, *op. cit.* II 253, 295), care au putut-o transmite Istroromânilor.

Dintre cuvintele de origine turco-tătară, anterioare așezării Turcilor în Peninsula Balcanică, găsim la Istroromâni pe ț o b ă n «cioban». Dimpotrivă, nu găsim nici un cuvânt primit direct dela Turci, căci h a r a m b ă s a «căpitan» și t o r b a (Maiorescu) le-a venit prin Croați (h a r a m b a ș a și t ó r b a), iar b e r i k ă t a «beregată, laringe», asupra căruia atrage Bartoli P. 40 atenția, nu e turcesc, cum presupunea Cihac (II 549), ci face parte, după toate probabilitatea, din patrimoniul străvechiu al limbii noastre (cf. Meyer-Lübke, REW. No. 3685).

Tot ca vorbele de origine turcească, și cele care ar putea fi primate ca împrumuturi din ungurește, sunt luate de Istroromâni dela Croați, astfel: c i z m ă (Maiorescu) < cr. čizma, h u n ț u t «mișel» < cr. huncut (la origine germ. Hundspfott), ș e t e ' i «a se plimbă» (Glavina V/61) < cr. šetati, r u h a «cearșaf» (în Jeiâni, Glavina IV) < cr. ruho «haină», t e s t a «aluat» (ib.) < cr. testo (tijesto). Tot astfel g u z «un

fel de smeu» (Glavina V/28), nu-i identic cu *guzul* nostru (< ung. *güzü*), ci vine din cr. *guž* «șarpe» (neveninos). Chiar și *fel*, dat de Glavina, dacă nu e un dacoromânism al acestuia, se găsește la Serbo-croați sub forma *fela* (și *vela*), ca împrumut din ungurește. Și *Artic* în toponimia istroromână (lângă Susnievița și lângă Bogliuno, cf. Popovici I 42—48) nu e un diminutiv de la *ări*, care ar putea corespunde lui *rât* (< ung. *rét*) al nostru, ci se găsește supt forma *rt* «vârf» și în limba serbocroată (*rtič* «deal» la Sloveni). Rămâne numai *ci cur* «mai multe alune când se țin la olaltă» (Glavina, din Jeiani), evident acelaș cuvânt ca *ciucur(e)* al nostru, care dela Cihac (II 491) încoace se crede că vine din ung. *csukor* «noeud, maille, touffe». Cum însă cuvântul unguresc se găsește numai în Ardeal, e probabil că Ungurii l-au împrumutat dela Români și nu invers. Forma mai veche, *cicuri*, ca la Istroromâni, se mai găsește regional și la noi (V. Haneș, *Țara Olutului* 113) și pare a fi pluralul unui cuvânt *cic* (cf. planta *cicușoare*), care e lat. *CICUM* «cocian de poamă», păstrat în limbile romanice cu înțelesuri diferite («sâmbure», «boabă», «ducru mic», etc. cf. Meyer-Lübke REW. No. 1899). Din acest plural *ci(u)curi* s'a putut reface singularul analog *ci(u)cur(e)*, dacă cumva un diminutiv *CICULUM* nu va fi existat chiar în lat. vulg. (Derivarea lui *ciucure* din limba albanează, propusă de K. Treimer în *Zeitschrift f. rom. Phil.* XIV, 395—96 nu mi se pare probabilă).

Cât despre cuvinte slave împrumutate dela Ruteni (fără a vorbi de împrumuturi din rusește sau polonește), ele nu există la Istroromâni, ci toate cuvintele de obârșie slavă împrumutate în timpuri vechi, au forme sud-slave ca și în celelalte dialecte românești.

§ 200. Cauzele care determină dispariția unui cuvânt vechiu din limbă nu le cunoaștem precis. Totuși uneori le putem bănuî.

Omonimia este de sigur una din aceste cauze. Dacă, alături de verbul *s a p ă* «a săpă», nu s'a păstrat și numele instrumentului *sapă*, care a fost înlocuit prin *s a p ú n* (< cr. *sapun* = ven. *zapon*), aceasta s'a întâmplat, probabil, din cauză că *s a p ę* însemnează la Istroromâni «suflet» (< cr. *sapa*); *s a p ú n* însuș, fiind omonim cu «săpun» (dat de Maiorescu), a fost la rândul său o cauză pentru care săpunului i s'a zis *s a v u n* *Ive*, *II* (< ven. *savón*) și, mai adesea, *z ă i f ę* (< slov. *ž a j f a* < germ. *Seife*).

Tot astfel s'ar putea explica pierderea cuvintelor vechi «crăciun» «cuc», «dură», «fir», «lovî», «maț», «mire», «a se miră», «netezi», «nuc» «plivî», «strună», «sui», «stup», «toci» și «zguli» în urma bisemantismului produs de omonimia cu cuvinte vechi, transformate după legile fonologice istroromâne, și cu cuvinte noi precum: *craciún* «toarta căldării» < cr. *kračun*, *cuc* < «cul» § 79, *dură* < «adună» §§ 11, 72 și 197, *fir* = «fân» §§ 72 și 22, *lovî* «a vână, a prinde» < cr. *loviti*, *măț* (de hărte) «joc (de cărți)» < cr. *mac* (= it. *mazzo di charte*), *mire* < «mine» § 72, *miră* = «mână» §§ 22 și 72, *netezi* «trage» < cr. *natezati* (imperfectivul lui *nategnuti*) > *istrom. netegni*), *nuc* «nepot» < cr. *unük*, *plivî* «pluti» < cr. *plivati*,

s t r u n e «coamă» (Tercovici) < cr. struna, s t u p = «stâlp» § 199, s u î î «suduî, ocări» (Jeiăni) < cr. psujem (psovati), t o č í (Tercovici, ap. Bartoli, P. 82) «a umpleă dintr'un vas într'altul, cf. a pritoci» < cr. točiti, z g u l í «rupe» (Rakovec 59) < cr. zguliti.

Totuș e bine să se stabilească un lucru. Omonimia, care în unele limbi, ca cea franceză, este de sigur unul din factorii cei mai importanți care produc «îmbolnăvirea» și «moartea» cuvintelor, nu trebuie să aibă aceleași efecte distructive în alte limbi, căci nu toate popoarele simt în acelaș grad ca Francezii nevoia de claritate în expresie, nu pentru toți echivocul produs de bisemantismul unui omonim este atât de supărător. Astfel vedem, la Istroromâni, cum schimbările fonetice au produs omonime ce nu-i supără de loc; bunăoară, amuțirea lui *a* inițial — care nici nu este de rigoare! (§ 11) — a șters deosebirea între substantivele «casă», «seară» și între adverbele «acasă», «aseară» (cf. la noi ceva analog cu *an* < ANNO și ANNUS) și între verbele «duce» și «aduce» (c â s e, s e r e, d u ț e), iar l u m e însemnează «lume» și «nume» (§ 73), m ă r e «măr» (§ 19) și «mână» (§ 72).

În general, trebuința de a avea termeni proprii și neechivoci pentru noțiuni este la diferitele popoare și grupuri sociale foarte diferită. Urmarind cuvintele care s'au pierdut la Istroromâni vedem adesea cum vorbe din cele mai pregnante sunt adesea înlocuite prin altele, mai puțin expresive, sau prin parafraze. Astfel «bărbat» a fost înlocuit prin o m, iar acesta începe să fie înlocuit prin c r s t î ă n «creștin»; deosebirea între «mărunt» și «mic», între «sec» și «uscat» dispăre, rămânând în limbă numai m i c și u s c â t; un termen atât de precis ca verbul «încălța» începe a cedă locul, în Brdo, palidului p u r e s u s; «întră» și «plecă» sunt înlocuite, primul prin v e r í n u n t r u (J.) sau m n â n u n t r u (S.), al doilea prin m n â sau m e r e c â; despre soare nu se mai zice că «răsare», ci î e s e (Glavina U.) sau v i r e f â r e (Morariu I/35); în loc de «sângeră» avem s â n z e t r l í (a f â r e) (J. S.), pentru «simți» p a t í v o l ' e sau p a t í p i a ț é r (S.); pentru «minte» b u r c â p (J. S.), pentru «vegheă» (păstrat în J.), n u d u r m í (S.), etc.

§ 201. Cauza principală care provoacă dispariția cuvintelor vechi este, la Istroromâni, *bilingvismul* lor. *Polisemia* unui cuvânt devine supărătoare la cei deprinși să vorbească și altă limbă abia atunci când în a doua limbă există doi sau mai mulți termeni pentru cele două sau mai multe sensuri ale unui cuvânt din patrimoniul vechiu al propriului graiu. Am văzut în § 197 cum b e t ă ' r, l u c r u și l u r e s'au păstrat numai într'un anumit sens, pe când în celalalt sens (dacoromân) sunt înlocuite prin alte cuvinte. Tot astfel «gol» s'a păstrat (g o) numai când e opusul lui «îmbrăcat», ca în croațește (g o); când are înțelesul contrar lui «plin», el a fost înlocuit prin p r â z ă n (< cr. prazan). De asemenea ž o c nu se mai găsește decât în Jeiăni, dar și aici se întrebuintează rar, fiind înlocuit, în înțelesul germ. «Spiel» prin i g r a (i g r a d e h â r t e), iar în sensul germ. «Tanz» prin p l a s. Când în croațește avem bisemantism, cuvântul se păstrează și la

Istroromâni cu ambele sensuri, de ex. l i m b ę corespunde, ca și cr. *jezik*, germanului «Zunge» și «Sprache», per însemnează, ca și h r u ș v a (N. <cr. hrușva), și «păr» și «pară» (§ 218). Mai mult decât atât. Deoarece în croățește «scaun» și «masă» ori «ușă» și «poartă» se exprimă prin acelaș cuvânt, vechile cuvinte «masă» și «poartă» au fost date uitării de Istroromâni, cari nu se simt de loc stingheriți de polisemia lui s c â n d și u ș ę.

Dar chiar și la cuvintele cu o dezvoltare semantică nesupărătoare, bilingvismul produce o pierdere din ce în ce mai mare a cuvintelor vechi. Pentru aceeaș idee există, în mintea celor mai mulți Istroromâni, două posibilități de exprimare, după cum ei vorbesc cu semenii lor sau cu Slavii înconjurători. Schimbarea aceasta neconținută a «comutatorului» mental nu poate rămâne fără urmă; fără să-și dea seama, cei deprinși să vorbească două limbi, vor introduce în graiul părintesc expresii din celalalt graiu, când ele le vin mai iute în minte, iar aceste expresiuni ocazionale pot deveni ușor obișnuință.

Cuvintele vechi â n, n o p t e, s ę r ę, z i, p i r - l a, o m sunt foarte frecvente la Istroromâni și le întâlnim și în expresii ca â s t e s e r ę, b u r ę d a m a r ę ț e ^{29/10}, b u r ę s ę r ę ^{40/11}; alături avem însă tristo let ^{15/32}, osn d ă n ^{21/8} (cf. însă osn zile ^{21/15}), do dvaș set ur ^{24/2} (alături de p i r - l a z e ț e ure ^{24/1}), muz moi ^{4/29*}, etc. Maiorescu observă despre Susnievița (p. 22 n.): «Românii de aici, cu toate că zic b u r a z i, b u r a n o p t e, b u r a c o a l e, s'au desvătăat a zice b u r a s a r a și zic mai numai d o b r a v e c e r a»; tot astfel Bartoli atestă că în Noselo nu se zice b u r a n o p t e, c i l a h c o n o č. În definitiv avem a face cu acelaș fenomen ca la noi, când zicem *bonjur* în loc de *bună ziua*. În general astfel de expresiuni exclamative sau idiomatice, pe care Istroromânii le întrebuințează des în contactul lor zilnic cu Slavii, pătrund foarte ușor în limbă de ex. s i n c o m o i (deși se zice curent f i l'), b e n (alături de b i r e), h o m o «să mergem» (deși există p a s é n), c r p í z a s t a r o (alături de c o s e z a n o v o, auzit de Bartoli în Gb); alături de c â p s'a introdus construcția adverbială z a g l â v u ^{4/11*}, alături de c â p ț e - t e, exclamativul g l e d a i - t e. Chiar și substituirea numeralelor vechi — dela 8 în sus — prin numerale slave se explică tot astfel: vedem doar cum în anumite construcții, ca «la orele cinci» găsim, în textele noastre, n a p e t u r ^{38/1}.

Listele lui Bartoli sunt foarte instructive în privința aceasta, mai ales prin faptul că ele ne arată dacă răspunsurile i-au fost date în mod spontan sau în urma unei sforțări de memorie. Constatarea pe care o putem face în cele mai multe cazuri e că cuvântul de origine streină răsare adesea în mintea celui chestionat mai ușor decât cuvântul vechiu, pe care și-l amintește adesea numai în urma unei sugestii și uneori îl admite cu rezerve. Tot astfel Mateiu Glavina, întreat de Gartner (p. 60 nota), care-i terminul istroromân pentru it. «gomitolo», a răspuns imediat m o t o v i l n y á k; numai după întrebări repetate și-a adus

aminte de *glyem*. Nesiguranța care plutește cu privire la aceste vorbe ce ies din uz se poate vedea din următorul exemplu: În Brdo, Bartoli auzi lăptele l'-i s'a z e s i r i t; sugerând subiectului vorbitor cuvântul «închegà», acesta repetă (cu fermitate) n c l' e c à t, care se dovedește a fi un cuvânt prea rar întrebuințat pentru ca un control permanent al mediului ambiant să-l fi putut scuti de asimilarea lui *g* față de *c* precedent.

În § 199 am arătat câteva cazuri de decalcări și contaminări româno-slave, produse tot de bilingvismul Istroromânilor. Interesant în privința acesteia e verbul *plegnî*, născut din contaminarea lui *plecà* și a corespondentului său croat *pregniti*; adevărat că Tercovici îl asigură pe Bartoli (P. 66), că și Hrvãti žiku plégnut, ceea ce însemnează că Tercovici rostește *ple* - în loc de *pre* - și când vorbește croățește.

Înlocuirea lui *prima* prin *prva* în *prva vëra* (Marotti și Tercovici, ap. Bartoli, P. 69) din *primă vëare* (Nanu și Gartner, ap. Byhan) e cu atât mai remarcabilă, cu cât lat. *PRIMUS*, -A, -UM s'a pierdut de mult din limbă; se poate ca întâiul element al cuvântului compus să fi fost înțeles de Istroromânii știutori de italianește. — Ceva analog s'a produs — dacă e să dăm crezare lui Maiorescu — cu *teracotă* (< it. terracotta) și *peracotă* (*piricota* la Tercovici, ap. Bartoli, P. 82), care s'a prefăcut în *teracoptă* și *peracoptă*: «se vede că, cu toată mizeria limbei, Românii de acolo n'au pierdut conștiința geniului limbei lor și anume a analogiei ei», (Maiorescu 118).

Un alt caz interesant e cel relevat de Bartoli P. 78 și 82: vechiul cuvânt «spământă» apare la Istroromâni sub forma *spamentî* «a spăimântă» (Weigand I 254) și, cu disimilarea completă a lui *n*, *spametî* «spaventare» (Gartner 973). Forme duble (cu *n* și fără *n*) se găseau și la cuvântul slav: *pamete* «giudizio» Ive 14 (< cr. *pamet*) și *păminte* «minte» (< paleosl. *pamətъ* § 199); această asemănare de formă a avut de urmare o contaminare de înțeles: Tercovici cunoaște numai un verb *spametî* - se «a-și aduce aminte». Mai mult decât atât: devierea înțelesului în noua direcție a atras după sine și pe vechiul *teme* (la Maiorescu 117 *metem* în Jeciăni și Schitazza), care, în graiul lui Tercovici, are forma *temă* se și înțelesul «ricordarsi». Bartoli observă cu dreptate: «evidentamente i due verbi stanno per cadere in dimenticanza completa e quando gl'intervistatori' li domandano a quei Rumeni, ne ottengono un significato confuso».

Unele din cuvintele și construcțiile pe care le întrebuințează, Istroromânii le simt ca streine. Astfel, după Tercovici, expresia *zapo m o č* «pour aider», notată de Weigand I 256 e slavă: la *noj se žiče žutã* (Bartoli, P. 67); tot astfel pentru *ponestrã* «fereastră», auzită de Maiorescu în Schitazza, cuvântul istroromân e (u) *okna* (ib. 67); *pétsę* «bucată» (Gartner 399) și *póveru* «cerșetor»

(Ive 8) ştiã că sunt «italiene», corespondentele lor istroromâne fiind *bokún* și *požímak* (ib. 66 și 68).

§ 202. Nevoia de *diferențiere semantică* corespunde unei aplecări naturale a omului, preocupat veșnic de a-și îmbogăți singurul mijloc de comunicare a gândurilor sale, limba, prin cuvinte neechivoce și corespunzătoare nuanțelor și subtilităților de gândire. Nevoia aceasta e adesea mai accentuată la popoarele cu o cultură mai primitivă, obișnuite să gândească concret și să observe specificul (cf. *bratân* «nepot de frate», *șestrić* «nepot de soră»), decât la popoarele mai înaintate în cultură și deprinse cu abstracțiunile și generalizările. Dar o altă aplecare firească a omului este trebuința sa de confort și chiar de lux, care în limbă se manifestă printr'o neconținută împrumutare de cuvinte stilistice. Invazia neologismului se explică din această tendință. De aceea foarte adesea diferențierea este o operație ulterioară, făcută după ce cuvântul strein a intrat în limbă, ca sinonim al celui vechiu.

Iată câteva exemple de diferențiere semantică (scoase din cercetările lui Bartoli), dintre care unele par a fi interpretări individuale ale subiectelor chestionate și redau nuanțe de o subtilitate împovărătoare a bunei înțelegeri:

(ă) *mprinde* și *prinde* «aprinde» se întrebuițează în legătură cu complementul *svića* «lumânarea»; încolo se zice *stecne'* sau *neložę* (*focu*);

(ă) *ncârc* se deosebește de noul *naložesc* sau *crțesc* în Jeiăni astfel: *ăncră* pe spate — oare «cârcă» să nu fi jucat un rol la această interpretare? — *naloži* pe car, iar în Susnievița: *ncarcă* pe umeri, dar numai despre femei — *crțęi* pe car sau pe umeri, despre bărbați;

ănfășă e pe cale de a dispărea din limbă, fiind înlocuit de *legă* sau de *poví*; în Jeiăni se mai zice *ănfășă mără ali căpu*, dar *poví fečoru*; în Susnievița: *ănfășă fetu*, dar o rană *se legę*;

ănsură se zice în Susnievița numai când însurătoarea se face fără preot; în cazul contrariu se zice *zaconi'*: *jel' ăș av ănsurăt ma zaconi'* nu-s;

bę «bea» se întrebuițează în J. numai despre oameni; despre câni se zice *ločí* (< cr. *lokati-ločem*) sau *surbí* (= sorbi);

brău e, în S. B. și N., numai chinga de lână, rotundă, întrebuițată la căratul apei, pe când chinga plană e *prașcenița*;

cântă «cântă» nu se mai poate zice, pe alocuri, decât despre oameni; despre instrumente se zice *svirí* (*violinu*) sau, cu aceeaș imagine ca în franțuzește și nemțește, *žucă*;

coperí se zice despre «casă»; *ogrní* sau *řagrní* despre «oală»;

fățę este «obraz»; *obrăř* (în J. S. N.; în N. și *laločele* < cr. *laloka*) e «față» (germ. «Gesicht»);

fură este «a fură»; când însă furtul se face pe nesimțite, se zice o kinî;

mățe s'a păstrat în Jeiăni, însă se spune numai despre cele goale; pentru «mațele» nepreparate se zice bu d i l e, cuvânt care s'a generalizat în celelalte comune;

m o r a se numește numai «moara» cea mare, mînată de apă; — «morișca» mică de casă e ž r n; cu toate acestea, în Jeiăni m o r a e și «morișca de cafea»;

m u l' ę r e, corespunde în Jeiăni, lui ital. «moglie»; ž e n s c a și s a m i ț a lui «donna»; g o s p a lui «signora»; dar în Susnievița m u l' ę r e e și «femeie» și «nevastă» și se întrebuițează în concurență cu ž e n s c a;

p i c ȳ o r corespunde ital. [«piede»]; pentru «gambe» se zice, în Susnievița, b e d r e;

p u m ă n însemnează, ca la noi, în cele mai multe sate și «pumn» și «lovitură de pumn»; în înțelesul din urmă, se zice însă în S. și L. o p u n ę ;

r ă n ț a este, în J., numai «rânza» de miel sau de vițel sugaciu, întrebuițată la prepararea brânzei; în S. și Sc. se întrebuițează, în concurență cu č m ă r, și pentru cea de porc; în Gb. Gd. și B. se zice numai č m ă r; în S. se mai face deosebire și de s t ú m i g, care e numai de om și de vită; Tercovici distinge: č m ă r ă r e s v a k i o m și a n c a p o r c u, b o v u ă r e p ă m p u h u, n e č m ă r, k e p r i j i d e' (= fiindcă rumeșă);

s ă c e numai «sacul» de pești; încolo es zice b r s ę ;

s c a d ă «scaldă» se zice numai despre copii până la trei ani (Jeiăni), în alte părți (Susnievița), până la 15 ani; ceilalți f ă c u b ă n ę (Jeiăni);

s t i n ž e se zice numai despre «foc» (J. S. N.); «lumina» se «sufală» s p u h n ę' (J.), s p u s i S. N., o p u h n ę' Gb.;

s t r i c ă t se poate spune despre obiecte (cuțit, lapte, secure), nu însă despre om, care-i r o v i n ę' i t;

t a l' ă se poate cu cuțitul (carne, sfoară), nu însă cu foarfecile: r a z c r o i' c u ș c ă r e l e.

Nevoia de diferențiere semantică s'a ivit la Istroromâni, în ceea ce privește verbele, și din obișnuința lor de a distinge, după modelul limbei croate, între diferitele aspecte verbale. În cele mai multe cazuri verbul de origine latină, fiind imperfectiv, a intrat alături de el corespondentul perfectiv, compus cu prefix, din croățește. Astfel, alături de b ę «a bea», găsim pe p o p i «a bea până la saturație», alături de m u ŋ c ă «a mânca», întâlnim pe p o i d i «a consuma», alături de t r ă z e «a trage», pe n e t e g n i «a atrage» etc.

§ 203. Rămân totuș o mulțime de cazuri, în care nu mai suntem în stare să recunoaștem azi cauzele directe care au făcut să piară atâtea cuvinte vechi din limbă, spre a fi înlocuite cu alte vorbe, în cea mai mare parte împrumutate dela Slavii înconjurători. De sigur că, înainte de a

se pierde, ele au existat un timp oarecare alături de cuvântul cel nou, care însă, prin farmecul tinereții sale, ce-i dădea o mai mare putere de expresiune, a învins în lupta de concurență. Instructiv în privința aceasta e răspunsul ce i s'a dat lui Bartoli în Gd., când a întrebat dacă se întrebuițează cuvântul «muiat»: forma *m u l' â t* a fost admisă, dar «mai mușât âi j m o č i t».

Exemple de coexistență a sinonimelor de dată veche și nouă sunt multe; unele din ele, precum *l â r d* și *s l a n i n e*, datează probabil din timpuri străvechi. În textele noastre găsim alături: *c o d r u* «munte» și *b r i g*, *i η k e* «încă» și *a η k e*, *p â r e* «pâne» și *h l e b*, *p â r t e* «parte» și *b â n d e*, *n â s t e* «naște» și *r o d i*, rusire «rușine» și *s r â m o t e*, sau chiar, imediat una după alta: *n e c a p o g l' e d e*. *e i e* câpte ^{14/1-2}, țete nezirești? câptu ^{17/5-6} etc. Alături de aceste cazuri, se pot cită, după Glosarul lui Byhan și din lucrările altora, o mulțime de exemple, precum:

al b i r e «albină» — *ț é l i ț e*,

al u r «alun» — *l i s k e*,

ar é l «inel» — *p r s t e n*,

(a) *m â n â t* «târziu» — *c â s n o* (despre care Tercovici, ap. Bartoli, P. 54 are impresia că nu e românesc),

ar z i n t «argint» — *s r e b r o*,

aur «aur» — *z l â t e*,

â r b u r (e) «arbore» — *d e b l e*,

â s i r «măgar» — *t o v â r i ț* (numai la Maiorescu 118),

â ț e «ață» — *ž i z a* (cit. Žițe Bartoli, P. 90),

b e ț «beat» — *o p i t* (Glavina U.),

b u r i k (Tercovici, ap. Bartoli, P. 43 observă că: Sušněvzi žiku buriku, e noj li se spotějn; cuvântul întrebuițat în Brdo fiind) — *p u p â k*,

c â r e «câne» — *b r e c* (interesantă observația lui Maiorescu 62: Micetici, care cunoșteă pe *c â r e* numai în înjurături, credea că însemnează «Spitzbube»),

c a ț â «prinde» — *č a p e' i*,

k e m e ș e «cămașă» — *c o ș u l' e* (Popovici I 52),

c r e ș t e «creastă» — *r o j a* (Popovici I 53),

c l' â g «chiag» — *s i r i n e* și *c v a r i l a* (Popovici I 53),

c o m e «coamă» — *s t r u n e l e* (Bartoli, P. 53, 80),

c u l e ț e «culege» — *b e r i* (Gartner 1024),

c u m n â t «cumnat» — *c u n' â t* (< ital.),

č o r a «cioară» — *v r a n a* (Tercovici),

d e p â r t e «departe» — *l â r g o*,

f r â s i r «frasin» — *i e z i g* (Burada 65),

f â n t â r e «fântână» — *v r u l' e*,

f e r m e n t â «frământă» — *m i s i*,

f r â z «fragă» — *y â g o d e* (Bartoli, P. 50),

f u m â «fumă» — *f u m e' i* și *d i m n i* (Bartoli P. 26),

gâbir «galben» — žut,
 grevu «greu» — težec,
 gl'âțe «ghiață» — ledó (Popovici I 54),
 gl'em «ghem» — motovilňák,
 lasă «lăsă» — pustí,
 lur «luni» — ponedílyčk,
 măreke «mâneacă» — rucavo (Popovici I 56),
 mățe «mațe» — budile,
 mil'e «mie» (Maiorescu 104) — mil'ăr,
 ml'ăre «miere» — medo (Popovici I 53),
 munte «munte» — codru și brig,
 nimic (? Maiorescu) — niš,
 nunț «nuntă» — Belulovici cunoaște numai pir,
 nuor «nour» — oblac,
 odată (? Maiorescu) — o voțe,
 opt «opt» — osăn,
 orz «orz» — iețmic,
 peșt «pește» — ribe,
 ploie «ploaie» — vodina (Popovici I 53),
 re[v] «rău» — poredn,
 semnă (Maiorescu 114) «semnă» — seńeǐ,
 șliop «șchiop» — šepo,
 sănt (în sănta Mărie?) — sveti,
 spănzura (Maiorescu) — obisí,
 spâte «spate» — hrbăt,
 ste «stea» — vezda (Burada 65),
 strin (?) «strein» — furešt,
 sură «sună» — zvóní,
 tată (numai în graiul copiilor, Bartoli, P. 83) — țățe,
 tomne «toamnă» — pózímác,
 tópscă și verír (numai la Maiorescu 118) — otróv,
 unže «unge» — maží,
 urs «urs» — medvíd,
 urzike «urzică» — copriva,
 večin (? Gradińe) «vecin» — suséd,
 verde «verde» — zelen (Popovici I 55),
 viă (?) «trăi» — ziví,
 viră «vână» (numai la Maiorescu 121, 101) — žila,
 virer «vineri» — petăc,
 vulpe (Schitazza) — lisițe,
 žâne «geană» — obrovițe (Marotti, ap. Bartoli, P. 91),
 žinere (Schitazza, Maiorescu 98) — zet,
 zucă «jucă» — plestí (Popovici I 54), yucă «dansă» (Morariu
 I/41).

Lista aceasta, întocmită înainte de a cunoaște Listele lui Bartoli, poate fi completată acum după acestea Aici voi însemnă numai

cuvintele de origine latină care s'au pierdut azi cu totul, însemnând în paranteze, când cuvântul n'a fost chestionat pretutindeni, comunele în care ele au fost chestionate:

- alergă* [J. S. N.] — trlí;
amar [J. S. N.] — žuco;
apără [S.];
arc [J.] — stríl'alița [S.];
argint [J. S. Gb. Gd. B. C. Sc.] — srebro;
ascuți — nebrosí;
aur — zlato;
blestemă — [S.] sují, [B.] zecuní;
butoiu — [J.] mic putrih, [S.] mikę bățvițe;
câmp — [J. S.] pol'e, campâne;
căpăstru — caveča;
car — voz;
carpin [S.];
carte — [J.] cńige;
celar — conoba;
cerb — [S.] jelen;
ceteră — [J.] țindra, [C.] volarițele, soplelele, [N.]
 soplele;
cot — [Gb. B. C. L.] lăcăt;
crud — [J. S.] presno;
culege — [J. S.] poberí;
cumătră — [J. S. Gb. Gd. B.] botra;
cumnat — [J. S. N.] cuńădo;
despărți — respartí;
doagă — [J. S.] dugę (< cr. duga);
dor — [S.] zălost;
fag — [S.] bucvę;
fărămă — mrvîța, molina, meč;
fecioară — fęte, fętițe;
floare — [J.] rože, [S.] roř pl.;
floc [S.];
foarfeci — [J. S. C. N.] scăre;
frământă;
frâu — [Sc.] uzda;
frige — [J.] coče, [S.] sprafí;
friguri — [J.] febra;
friptura — [J.] frită, [S.] frităl'e;
frupt — [S.] řir;
fum — [J.] dim;
fuște — [S.] băt;
ginere — zet;
grăunte — [J. S. Sc. N.] řrneę;
grec — [S. Sc. N.] grc, [L. J.] greg;

- iederă* — [S.] brsl'an;
îmbrăcă — ănmestî;
îmbucă;
împăcă;
împlântă — [J. S.] sadî;
împrumută — [J.] ıaımî;
in — [J.] lăn (< cr. lan), [S.] lin (< it. lino);
încălecă — [J. S.] ıeıezdî;
încălțăminte — postole;
încântă;
înnecă — [J. S.] otopî;
înșelă «a pune șaua» — oseedle'ı (< cr. oseedlati);
întinde — [J.] rastegnı, [S.] netegnı;
întunerec — [J.] șcuro;
ıte;
joi — četrtă'c;
judecă — [J. S. N.] sândî;
jug — ıarăm (< cr. jaram);
lac — [S.] ıăzer (la Maiorescu ıor: lac mai mic, iezer mai mare);
lard — [J. S.] slanina;
laț — [J.] șpăg (< cr. șpag), [S.] zankę;
lînte — [S.] leće (< cr. leća, -e);
lumină și *lumănare* — sviča;
mes (arom). — miseț;
marmoră — [J.] mrămor (< cr. mramor);
marți — [J. S.] utorăc;
miercuri — [J. S. Sc.] sreau;
mierlă — [S.] cosiču;
mîncinos — [Sc.] lăžl'iv;
minciună — [S.] lăř;
munte — codru, brig, gora;
neghină;
negură — măglę;
nimic — niș;
nor — oblac;
nod — [J. S.] vežă'n, veřen;
nouă — devet;
numai — samo;
 + *numără* (< lat. nominare) — imine'ı;
pădure — boskę;
păntece — štumih;
păsat — scrob;
păun — [J. S.] pavún;
pește — ribę;
piersec — briscva;

- pisă* — stupe'e și peste'e;
plăcedă — piaž'e;
puț — șterna, puč;
râie — craste (< cr. krasta);
râios — crastav;
râmă — gl'ișta (< cr. gl'ista);
răspunde — odgovori;
roată — col'e;
salcă — [J.] vrba (< cr. vrba), [S.] bek'e (< cr. bjeka);
sân(t) — sveti;
sapă — [S. Gb. B. L.] sapún;
săpun — žăif'e;
sărbătoare — [J.] prăznic, [N.]; blâgdan (< cr. blagdan);
scoate — [J. S. N.] řvadí;
scrie — pis'e;
stoarce — [C.] uví (< cr. uviti);
sună — svirí, řvoní;
surpă — zekope'e;
tare (adv.) — [J.] iâco, [S.] ćáro;
tată — čăče;
țesător — [J. S.] călețu, [N.] colățu;
tramă;
turtă — [S.] torta;
turtured;
umbră — [S.] hlâd;
unchiu — [J.] uiaț (< slav. ujec);
urât — grumb;
urlă — [J. S.] ruke'e (< cr. rukati);
urzi;
văcar — [S. B.] volâr, [J. Sc.] cravâr;
vas — sud (< cr. sud);
venin — [J. S.] ótrov;
veșmânt — [J.] roba;
 + *vie* «trăi» — živí;
vie — [J.] vrt de vir, [S.] sâd;
vioară — [J.] crižul'e, [S.] violițe;
vită — blăge;
vulpe — lișițe;
vultur — [J.] pil'užena; [S.] cragul'u (< cr. kraguj);
zbură — řletí.

Și Maiorescu a notat diferite cuvinte românești care s'au pierdut în dialectul istroromân. Le-a adunat Bartoli, P. 38 ș. u., dând uneori și corespondentele care le-a înlocuit. Din glosarele publicate de Glavina, lista aceasta se poate completa ușor.

Uneori cuvintele vechi se mai păstrează, ca niște relice, în anumite construcțiuni și expresii. Astfel brăț s'a păstrat numai în

expresiunea *ă n br ă ț e*, fiind înlocuit încolo prin *m ă r e* «mână»; *l u m e* numai în expresiile *t o t a l u m a* (N.) și *p r e l u m e* (J.), încolo înlocuit aproape pretutindeni prin *s v e t* (*s v i t*); *m u l t a* fost înlocuit prin *ț u d e*, s'a păstrat însă comparativul *m a î m u n t* (*m a î m u n d*), în *Susnievița* singur, în *Jeiăni* în concurență cu *v i ș e*, iar în celelalte comune s'a pierdut și acest comparativ, fiind înlocuit prin *p r e v i ș e* sau *p r e v e c*. Tot astfel, s'a păstrat, deși e pe cale de a se pierde, comparativul *m a î a p o î*, pe când *a p o î* singur a fost înlocuit pretutindeni prin *p o c l e* (*p o t l e*). Verbul *s u f l ă* a fost înlocuit prin *p u h e ' i*; numai în *Jeiăni* el se mai aude în expresia injurioasă *s u f l a - m e ă n c u r*. Tot numai în *Jeiăni* se mai întrebuințează *s p ă r ț e* «a sparge»; în *Susnievița* și *Noselo* se aude numai participiul-adjectiv *s p ă r t* (ca verb întrebuințându-se *r e ș b i*), iar în *Grobnic* derivatul dela acesta: *s p a r t ă*. De asemenea s'a păstrat *u d ă t* (cu înțelesul de «udat» și «ud») în *J. C. Sc.*, pe când verbul *u d ă* a fost înlocuit prin *ș m o č i*. De asemenea onomastica și toponimia istroromână conservă câteva cuvinte vechi, dintre care o mare parte s'a pierdut din graiu, astfel numele pers.: *B ă ț e* «Buciu», *C ă d u r i n* «Căldură?», *C ă r n ă t* «Cîrnat?», *Ç o b ă n* «Ciobanu», *F a r a g u n a* «Fărăgună», *F u t i n*, *L u p i c u*, «Lupu», *M i k i n* «Micu?», *P e r i c* «păr», *P i ț c o* și *P i ț i c* «Piciu», *P u l ' i c* «Puiu», *Ș u t c o* «Șutu», apoi toponimicele: *B u k a r* «Bucur?», *C o s t a*, *C o s t e l e*, *L a v i r h u* de *C o s t a* «coastă», *K u r e l o v i c i* «curea-curele?», *D u m b r a v a*, *F u n d u l u Z a l ' a r d o*, *S u g r e b e n*, *L a l ă c u*, *L ă z u* «laz», *S u l o z a* «loază», *S u m e r i z* și *M e r i z i c* «MERIDIES», *L a n u c*, *P u n t e* și *P u n ț i ț a*, *R a k i t a* «răchită», *S c o l ț i* și *D u p a S c o l ț i* «colți (?)», *S u s o p o t*, «șopot», *S t r a j a* «Strajă», *D u p a s t u b* «știubeiu(?)», *M ă r z i n e*.

Remarcabile sunt și cazurile în care dintr'o familie de cuvinte se mențin numai câteva. Așa e s ă r «sănătos» alături de *n o u l z d r ă v l ' e* «sănătate»; *m ă t u r e* «mătură» alături de *p o m e t i* «a mătură»; *g l ă ț e* «ghiață» alături de *ș m r ș n i*, *d e ž e r ă* (J.) și *p o l e d i* (S.) «îngheț»; *g r ă s* dar *p o d e b e l i s e* (« cr. *podebeliti*) «a se îngreșă» (J. S.); *p l o i e* «ploaie» dar *l i v e ' i* «a plouă» (J.); invers, s'a păstrat *c u v ă n t ă* «a cuvântă, a vorbi» (alături de *g a n e ' i*), dar s'a pierdut *c u v ă n t*, fiind înlocuit prin *b e ș e d a*. Merită a fi menționat și faptul că pe când *c u m a t r u* s'a păstrat în *B. Gb. Gd.* și *S.* — în *J.* e înlocuit prin *c u m p ă r u* — femininul *c u m ă t r ă* a fost înlocuit pretutindeni prin *b o t r a*; cazul invers îl avem la *c u m n ă t a*, păstrat în *J.* (pe când în *S.* și *N.* a fost înlocuit prin *c u n ă d e*), pe când *c u m n a t* s'a pierdut, apărând în *J.* ca și în *S.* și *N.* *c u v ă n t u l* de origine italiană *c u n ă d o*.

În sfârșit relevăm faptul bătător la ochi că în *Jeiăni* s'au conservat cele mai multe cuvinte vechi, fapt explicabil prin poziția izolată pe care o ocupă această comună. Iată lista acestor cuvinte, după *Listele* lui *Bartoli*: *a i e r* (?), *a l b i r a* «albină», *a l u r a* «alună», *b e r b e c e*, *c ă r e* «câne», *ț e r* «cer (stejar)», *d e p ă r t e*, *f ă n ț a r a*

frâsir, găbir «galben», glîndura, gustă, iasca (în graiul bătrânilor), ied, arê' «inel», sămnâ «însemnă», nțeles, ăntreg, lur «luni», mățe «mațe», nâp, opt, oșor «ou mic», ovât «ouat», orz, pecurâr «păcurar (cioban)», pēna «pană», pâr, primavēra, pureče, șl'op «schiop», scorța «scoartă», sămnu, surbí, spârže (încolo numai spârt), spl'ira «splină», suflătomna, unt, urs, urșica, virer «vineri», viret «vânăț» vintl'iv «vântos», veglă, șēda, zēma. Sensuri vechi păstrează cuvintele codru «pădure» și oste «răsboiu». Se pare însă că și în Jeiâni cuvintele vechi încep să fie date în parte uitării, căci din cele însemnate de cercetători anteriori (cu deosebire de Maiorescu și Nanu), Bartoli n'a mai găsit vorbele arzint, aur, cumnât, munte și nuor, înlocuite fiind prin srebro, șlăto, cunâdo, brig sau codru, oblâc. În textele lui Glavina mai găsim și următoarele cuvinte care lipsesc la Bartoli: încins (= ăntins) V/6, täre «puternic» V/19, kljag «chiag» V/78, strungă V/81, notir «noaten» V/176. Cazul invers, ca în Jeiâni să se fi pierdut cuvântul vechiu, păstrat în celelalte regiuni, e mai rar, astfel: coșul'e (în loc de kemeșe), olișe'i (în loc de linže), metla (în loc de meture), copē'i (în loc de sapâ), droben (în loc de supțire), deset (în loc de zēče), iar cose «coase» se mai înțelege, dar nu se mai întrebuițează (ci crpf).

S I N T A X A.

I. NUMELE.

a) Articularea.

§ 204. Sustantive și adjective apar sub forma hotărîtă, unde noi întrebuițăm pe cea absolută sau nehotărîtă:

a) Subiect și predicat: se veriru g o l u b i, ren fi s r i ț n i, se veriru c o r b i, țesçi vor fi d r a ț i ^{8^a/24} «de vor veni porumbi, vom fi fericiți, de vor veni corbi, aceștia vor fi draci»; ă n ț a boske, ă n polovițu, fost-a r ă m n i ț a ^{31/5} «eră un loc șes»; vede ke nu-î c r i z u ^{35/1} «nu-i cruce», mere-ntrebă țate si măia, se-s c un t e n ț i ^{40/1} «dacă-s mulțumiți»;

b) Complement drept: furăt-a ă c u ^{1/2*} «un ac», fe c o l u m b ă r u ^{3/4} «fă un cerc», reș acatâ și pl ă c ă ^{5/22} «bacșiș», țere sluzba ^{8/1} «caută slujbă», vrut-a v o i ș c a ^{8/27} «războiu», re ve f ă r m i n ă n t i ^{11/2} «chibrituri», vut-a o s t a r i i a și b i r a r i i a ^{10/22}, vut-a ț i r a ^{15/6}, pure v a r d i i a n i ^{16/13}, pure v ă r d i i a ^{16/39}, țere l' e p u r u ^{17/17} «caută un iepure», facut-a c u n t r ă t u ^{18/10} «contract», n a s c ă t - a p o r c u ^{30/1} «un porc», c ă m p a r e - m p o s t ă l e l e d e f l' e r și fe-m p o g ă ț a ^{30/9} «încălțăminte de fier și fă-mi o turtă» (dar: l-am ratat f a r i r e, ke ren cuhe'i p u l e n t e ț e ^{39/3} etc). —tot astfel la acuzative duble: m-o-i f ă ț e v r t u ^{18/40} «grădină». Mai ales ne bate la ochi întrebuițarea formei hotărîte în locul celei nehotărîte în bucata 30, unde e vorba de nevasta porcului fermecat, care, mergând să-și caute bărbatul, pe când păștea rațele, caută în traistă și: ă f l e c o s t ă n u ^{30/20} sau: ă f l e n u c a ^{30/24} (dar: ă f l e m ă n d u l e ^{30/27}). După simțul nostru, povestitorul a uitat să ne spună înainte că babele pe la care trecuse îi daseră o castană și o nucă, și nedându-și seama de această omisiune, povestitorul vorbește acuma despre aceste obiecte ca de ceva cunoscut. De fapt însă pentru povestitorul istoromân «castana» și «nuca» sunt elemente nouă în povestire și noi avem să traducem pe: ă f l e c o s t ă n u, n u c a, prin «găsește o castană, o nucă».

§ 205. Dintre cuvintele la care forma hotărîtă e normală și la noi sunt de relevat persoanele care sunt singure într'un Stat, într'o comună, etc., precum ț e s ă r u «împăratul», p r e v t u «preotul». Acestea apar sub forma hotărîtă și după prepoziții (§ 208): dupa ț e s ă r u ^{4/3}, la p r e v t u ^{15/29}.

§ 206. Cuvintele care însemnează o rubedenie — în înțelesul larg al cuvântului — când apar sub forma hotărîită, cuprind în sine de obicei și raportul de posesiune: vede frățele nuntru $\frac{8}{7}$ «vede pe frate-său înăuntru». În astfel de cazuri găsim forma articulată și după prepoziții (§ 208): mere la susedu $\frac{12}{37}$ «merge la vecinu-său». La unele, precum nevęsta, ozeńa, mǎia, forma hotărîită e cea normală, ca la cele din § 205, deci: la nevęsta $\frac{40}{8}$, din nevęsta $\frac{40}{15}$, cătra mǎia $\frac{30}{9}$. Acesta din urmă apare sub forma hotărîită chiar și la dativ (§ 207), dar numai când e în legătură cu pronumele (personal în funcțiune de) posesiv pers. 1: ver duțe lu mǎia-m $\frac{29}{18}$ (față de forma regulată în -e § 207). Tot atât de consecventă ca forma hotărîită pentru «mǎia» e cea absolută pentru țâțe: țâțe l'-a zis $\frac{1}{3}$ *, veți fi mițe țâțe și mǎia $\frac{21}{7}$, cf. $\frac{4}{66}$. Însă: n-am mǎie ni țâțe $\frac{21}{7}$ (§ 208).

§ 207. Pe când masculinele au în genitiv și dativ în amândouă numerile, după lu, de obicei forma hotărîită (dar, la Weigand II $\frac{3}{13}$: zilu gospodor), femininele au forma hotărîită mai des în plural, iar în singular apare cu deosebire cea absolută, chiar când ele sunt urmate de un posesiv: lu fil'e lui $\frac{18}{22}$, lu frǎiarite-l' $\frac{20}{3}$, lu mǎie-s $\frac{6}{11}$ (dar, la Popovici II $\frac{52}{33}$: lu socraal'ei). Alte exemple în §§ 122 și 124 și $\frac{4}{62}$.*

§ 208. Dintre prepoziții, numai cu poate cere forma hotărîită. Avem ca la noi: cu sorǎrle $\frac{4}{19}$, cu bǎrca $\frac{4}{34}$, cu metura $\frac{5}{6}$, cu pl'ir voz u $\frac{21}{24}$ pe de o parte, cu slǎme $\frac{5}{10}$ «cu paie» pe de altă parte. Deosebit de noi: cu rózale $\frac{5}{13}$ «cu trandafiri» pe de o parte, cu musǎt $\frac{16}{67}$ «cu frumosul», cu pǎre $\frac{19}{29}$ «cu pânea» pe de altă parte (la Weigand II $\frac{1}{5}$: ku ope «cu apă»). Dacă întâlnim: ur cu ǎt $\frac{4}{53}$, urę cu ǎțe $\frac{4}{2}$ explicarea o găsim în § 209, c.

După celelalte prepoziții articolul lipsește, ca la noi astăzi și spre deosebire de limba veche românească. Exemple e de prisos să dăm, căci ele se găsesc în număr mare pe orice pagină. În privința aceasta Istroromâni arată un stadiu mai înaintat decât noi, întrucât la ei substantivul apare sub forma absolută adesea și când el e urmat de un genitiv sau posesiv: din scriñe lu se mlăde $\frac{20}{1}$, de parte lu ozeńa $\frac{40}{8}$, lu fil'e a lui $\frac{18}{29}$, la use de portun (alătura de: la puțu lu Buhǎn $\frac{23}{4}$, pe căpu l'ei $\frac{31}{7}$, dila bǎnda lu mlađicu $\frac{40}{1}$, la Weigand II pri su okna lu tsesoru $\frac{1}{2}$ și aproape regulat la genitivele formate cu de: la usa de stǎle $\frac{23}{2}$; alte exemple în § 213 b).

Forma hotărîită după prepozițiuni apare, afară de cazurile arătate în §§ 205 și 206, în formula «omul cel bun» (cf. Meyer-Lübke, Rom. Gram. III § 158): ǎn soplelele țale mǎr $\frac{20}{2}$. De altfel resturi de formă hotărîită am aflat numai: de mil'aru $\frac{29}{12}$ dupa zucǎtu $\frac{40}{8}$, între mulierle Feretić 16, katsot-aw-o de peri Weigand II $\frac{2}{5}$, de osiri Weigand II $\frac{9}{5}$. Dacă aflăm cătra sęra $\frac{30}{20}$ avem a face cu alt caz, căci aici «cătra» s'a pus înaintea averbului sęra

(§ 176, c), iar nu înainte substantivului *ș e r e*. Firește că nici: după *z d r a v a m a r i ȳ a* ²³/₁₀ nu-i «excepție», deoarece acest împrumut bisericesc nu s'a acomodat îndeajuns limbei ca să i se poată da o formă corespunzătoare celei absolute; de asemenea *p e r f o r ȳ a* ⁴/₆₃ e împrumutat pe de-a'ntregul din italienește.

Să mai adăogăm la acest loc că particula comparativă *c a (s i)* cere totdeauna forma hotărîtă, spre deosebire de limba noastră de azi, care adesea preferă pe cea nehotărîtă, și spre deosebire de limba veche, care întrebuiță după «ca» și forma absolută: *negrę ca si corbu* ⁶/₂₀ «ca (și) corbul», *ca si ă n e l u* ¹²/₃₀ «ca un înger», *ca si p o r c u* ³⁰/₂₈ «ca un porc», dar la Weigand: *kaši p o r k II* ³/₁₃ alături de: *kaši š k r i n a II* ⁵/₄. Dimpotrivă, nu-ni «nu-nici» cere forma absolută, chiar la cuvintele care de altfel apar de obicei sub forma hotărîtă (§ 206): *ni nu-sm f e t e*, *ni m u l' e r e* ¹⁰/₆, *n-am m ă ȳ e ni ț ă ț e* ²¹/₇.

§ 209. Dintre celelalte deosebiri față de dialectul dacoromân mai relevăm următoarele:

a) Substantivul formează cu adjectivul său atributiv o singură noțiune. De aceea, indiferent dacă adjectivul stă înainte sau în urma substantivului, el apare sub aceeaș formă ca substantivul. Nu se zice deci: *bună dimineața*, *ziua bună*, nici: *punga plină*, nici: *mijlociul frate*, ci: *bureț d a m a r e ț e* ²⁹/₁₀, *bureș e r e* ⁴⁰/₁₁, *brizănu h l a p ă ț u* ²²/₈ și *s r i d ă n frate* ²²/₁₀ (am așteptă forma hotărîtă!), *ă l' nepunescu plira bărsa* ²⁹/₁₁, *boiț e m ă n e* ⁹/₅, *v r a i z e m ă n e* ⁹/₇, etc. Excepție avem după prep. «cu»: *cu p l' i r vozu* ²¹/₂₄ (§ 208).

b) După «tot» urmează, ca la noi (și spre deosebire de vechea-românească), totdeauna forma articulată; «tot» însuși e nearticulat la masculin și articulat la singular feminin: *tot o m u* ²/₁₅ «omul întreg» (dar am lucrăt totu ă n u Bartoli ⁴/₂₀, cf. ⁴/₁), *toț pinezi* ¹⁶/₃₂ «toți banii», *tota ziă* ²/₃, *tota nopta* ¹²/₂₅, *tota păra* ¹⁷/₇, *tota luma* ⁴/₆₀, *tota lu i z i v l' e n a* ³/₁ (la Bartoli: *tota nopta* S. Gd. B. C. L. Sc. N. dar *tota nopte* J. Gb.), *tote oi le* ²²/₂₀. Avem deci, pe lângă tipul dacoromân *toată noaptea*, cunoscut și Albanezilor: *g' i θ ε n a t e n*, pe lângă cel bulgăresc **toată noapte*: *v s i c k t n o ō t* (cf. Sandfeld-Jensen, *Grundriss I* ² 528) și al treilea tip, istroromânul *tota nopta*. După a m i n d o avem forma nearticulată: *a m i n d o m ă r* ³¹/₁₄ (la noi *amândouă mânil*, iar la Aromâni *amindaole m ă n*).

c) Pronumele «care» și «cel» («celălalt») «cest» («cestălalt») apar totdeauna sub forma articulată: *c ă r l e - c ă r e* (dar, la plural, *p e r k o r e - s z l o t n i* Weigand II ¹/₁₅). La Glavina, sub influența dacoromână, găsim de obicei forma nearticulată), *ț e l a - ț e l' i*, *ț e s t a ț e s c i*, etc. (§§ 142, 143); tot asemenea «fiecare»: *s a k i l e ă n* ³⁶/₂, *s a k a d u m i r e k e* ³⁶/₂. Dimpotrivă, nearticulat e «unul» și «altul»: *u r e c u ă t e* ⁴/₂, *u r c u ă t* ⁴/₅₃, *u r e a t e* ⁴/₂, *u r e p o u r e* ⁴/₆,

vede ur $4/72$ «vede pe unul», nițúr $7/21$ «niciunul (= nimeni) (la Nanu I 33 însă: uru de ȝtu, poate, dacoromânism). În combinația lui țela și țesta cu ât avem forma hotărîtă în: țel' i âl' ți doi $4/27$, $19/20$, toț țes ci âl' ți $4/81$, țata âta bățve $17/13$, țata âta sor $26/16$, la țata âta $26/8$, țale âtele $4/26$, dar: la țale âte do $26/11$.

d) Ca la noi, adjectivele substantivate apar sub forma articulată, fie că substantivarea se face numai prin articularea enclitică: zute sirom âhu $7/42$ «ajută pe cel sărac» sau prin articularea cu «cel», «cea»: țela mortu $2/28$ «mortul». Lipsește acest fel de articulare în: trei suror (Weigand II $2/15$) «cele trei surori»; astfel de cazuri se găsesc și la Dacoromâni. Remarcabil e: bātu čela mare lu covăču la Marotti (ap. Bartoli P. 42); škul'a ča m âre la Tercovici (ap. Bartoli P. 69), dar čâ âta zî (85) «poimâne». Substantivul la care se rapoartă pronumele relativ țe se articulează numai cu țel, țata precedent: țela om ț-a fost col'e' $3/2$. Tot astfel apare adjectivul sub forma articulată, când, cu ajutorul lui «cel, cea», se formează superlativul din comparativ — în definitiv, o substantivare a comparativului — țela mai micu $1/21$, țata mai tirara $4/4$, țata mai betăra $4/8$, țelamaibetăru $4/60$. (Tot așa în vechea românească). La Weigand, Jahresb. I p. 128, aflăm însă: če mai mōre. În locul pronumelui demonstrativ al depărtării poate sta, la Istroromâni, și cel al apropierii: țesta mai betăru $4/62$.

e) Cu totul streină ni se pare nouă forma articulată care apare uneori la Istroromâni după numerale: trei muli de pinez $3/4$, sto fiuri rini $22/15$, dvașet clăftari $23/4$, devet miseți $9/24$ (alături de sâse miseț $10/11$, zete ur (e) $40/8$, dvașet coroň $40/16$, etc.). Tot astfel după mai mund: mai mun tsikini Weigand II $3/7$.

f) Neobișnuită e forma absolută la unele substantive întrebuințate adverbial, ca damar ețe «dimineața», citate în § 176 c.

g) Despre vocativele articulate vezi § 211.

h) Forma nehotărîtă apare uneori, în predicat, unde noi întrebuințăm pe cea absolută: ie fost-a un țob ân $28/1$ «el a fost cioban».

i) Forma absolută apare, în predicat și în: țata mai betăra clemeț pârve $4/8$ «pe cea mai bătrână o cheamă cea dintâiu (= mai întâiu)».

b) Cazurile.

§ 210. La *acuzativ* lipsește, ca la Aromâni, Megleniți și în cele mai vechi texte ale noastre, prepoziția pre înaintea numelor de ființe. Din cauza aceasta uneori subiectul e greu de deosebit de complement, d. ex. ie lât-a za soldata $27/2$ «pe el l-au luat la soldați». cf. și § 266 b. În textele lui Popovici (II $73/26$ și $76/8$) găsim de două ori prepoziția pre înaintea *acuzativului*. Dar amândouă aceste cazuri sunt daco-

românisme de ale lui Glavina (cf. Popovici I 110 și § 117). Numai aparentă e întrebuintarea lui pre la acuzativ în: aw ăniurbât pre o bătă (Popovici II ^{27/30-31} cfr. ^{28/6}). «A se întâlni cu cineva» se poate exprima la Istroromâni prin trei verbe: 1. ă n i u r b â + acuz. (d. ex. ăniurbât-av o mul'ere II ^{30/32}), sau ă n i u r b â s e + cu... (d. ex. ăniurbe-se cu didu II ^{77/37}). 2.) t r e f i + cu... 3.) ă m b a t i - s e + p r e... (ital. imbattersi). Acest verb din urmă, construit cu prep. p r e, a servit de analogie celorlalte două, născându-se astfel construcțiile nouă: t r e f i s e + pre... (s-a t r e f i t p r e o bătă II ^{67/3}), ă n i u r b â - s e + pre... (ăniurbe se p r e un did II ^{77/17}), și în sfârșit ă n i u r b â + pre... cf. *Dacoromania* II 566.

După prep. și după particula comparativă «ca (și)» urmează, ca la noi, acuzativul: după m i r e ^{4/26}, mai segav de m i r e ^{5/34}. Nu însă după n e g o (nego i o ^{7/21}) și z a: z â - s e, z â - m e. Suspectă e forma d u p a l u g u a d a g n u Ive 8, căci un genitiv sau dativ după prep. d u p a este cu totul neobișnuit. Probabil că acest «lu» se datorește, la Ive, italianului «secondo il guadagno».

§ 211. Forma articulată a substantivelor masculine care sunt nume de ființe se întrebuintează, analog ca în unele dialecte franțuzești și în provençală (cf. Meyer-Lübke, Rom. Gram. III, § 176), în funcțiune de *vocativ*: o m u m e ^{5/20}, o D o m n u ^{6/33}, m l a d i c u ^{7/7} ^{16/29} (§ 126). Urme de asemenea vocative articulate avem și la noi, cf. *celu* «expresie cu care se chiamă porcii» (în Bihor, *Conv. lit.* XX 1006) < purcelu!

§ 212. *Genitivul* și *dativul* se formează azi la Istroromâni, precum s'a arătat în § 122, pentru amândouă genurile și amândouă numerele cu ajutorul particolei «lu». Știm că acest fel de a forma genitivul se întâlnește, mai ales când avem a face cu nume de ființe, și la Megleniți în limba veche românească și dialectal (și pentru dativ) foarte răspândit și astăzi la Dacoromâni. Precum am arătat în *Zeitschrift f. rom. Phil.* a. 1921 p. 76 ș. u., în genitive ca f i l' u l u ț e s ă r u sau daco-rom. P i a t r a l u C r a i u avem a face cu construcții asindetice de felul lui c a l u v e c i n u - m i e u, în care acuzativul are rolul genitiv. Particula *lu* nu este aici decât articolul proclitic al substantivului care indică pe posesor.

§ 213—215. Despre urme de dative cu *a*, cf. § 124. Mai dese sunt genitivele cu *de* și adică în cazurile când obiectul posedat e o parte integrantă din posesor (tipul «foi de trandafir»): h a r a m b ă s a d e t ă ț ^{1/10} «căpitanul hoților», p i ț o r l e d e o m ^{2/12*} «picioarele omului», z i d u d e c ă s e ^{9/12}, l a i ă z u d e m ă r e ^{22/24}, (l a) u s a d e s t ă l e ț ^{23/2} ^{24/7}, n c a n t u n u d e c ă s e ^{31/16}, i i r i m a d e u n f e ț o r ^{37/2}, l a p r ă g u d e u s e ^{39/4} și, analogic, și: m i s e ț u d e Ȃ n t o s ă c ^{29/4} «luna lui Ianuarie». De remarcat că în toate aceste cazuri substantivul posesor apare articulat — de obicei chiar și după prepoziții (cf.; § 208); — avem dar deosebire între: ă n v r h u d e h r ă s t ^{22/20} «în vântul stejarului» și ă n v r h d e h r ă s t ^{22/20} «în

vârf de stejar», deci și: svitlost de stele ăn ter ăi märe «lumina de stele în cer e mare». Genitiv partitiv avem în: nis de slăbo ^{4/18*}. După prepoziții derivate din adverbe avem genitiv cu de în: okoli de je ^{4/63*} (croat okoli s. okolo + genit.). Din materialul altora cităm: miljar de anji sau miljar lu anji «mille anni» Ive 13, foku de sveti Jívan Bartoli S. și foka lu sveti Iivan J. «focul sfântului Ioan», omu de dracu Glavina V/178 «omul dracului», ștoria de o fêtě «povestea unei fete» Morariu I/1.

c) Numărul.

§ 216. Dintre substantivele cu înțeles colectiv (cf. Meyer-Lübke, Rom. Gramm. III, § 21) unele au formă pluralică, d. ex. mes-a ribe lovi ^{4/34} «să prindă pește», tal'ât-s-a peri ^{10/25} «și-a tăiat părul» (în: legăt cu alui per ^{4/73} nu putem deosebî dacă avem a face cu un singular sau cu un plural), altele au forma singularului, de ex. cu mpiru «cartofi» Glavina V/132. Dela unele substantive plurale cu înțeles colectiv, precum lemne (cfr. ital. legna «lemn de ars», cr. drva) singularul vechiu (lemn) s'a pierdut cu totul și abiã mai târziu s'a reconstruit din nou: olemne sau un lemăn Nanu.

Plurale tantum sunt: nunț Glavina V/112, Weigand, Nanu (NUPTIAE), din care s'a refăcut singularul nuntse Gartner, apoi iãslele «iesle» Glavina V/162, grăbli «greblă» Glavina U. (ure grabli Tercovici); la Bartoli mai găsim: ațe (le) «ața», chige J. «caiete», soplele C. (alături de osople Sc.), scăre (le) «foarfecile» (un scoare Bartoli ^{2/45}), mucl'ele de secure (numai în S.: mucl'e), păștile ăi un blăgdan N. (pastele vignu Ive 14) «Paști», sâi «funingine» («câte sâi ascu negri, făcute de dim» Tercovici), chiar și ml'arele - ı dulč J. «mierea e dulce». La Gartner mai găsim kolitse 581, iar la Ive 6 quaternica sku. Ca la noi, se zice spătele Gb. B. C. Sc. și spăta Sc.

§ 217. După numerale urmează bine înțeles pluralul: sãse stótine ^{17/26}, sãpte ure ^{19/2}, stocarote ^{24/8}, ținț vózure ^{28/7}, dvașet corón ^{40/16}, zace omir Ascoli 75, etc. (neconstatabil în: deveti cunfín ^{37/4}, cât pinez ^{16/31}, osãndan ^{21/8}). Cu atât mai remarcabile sunt cazuri ca: doi sold ^{13/23}, tristo let ^{15/32}, tot astfel la Rakovec: do sto let ^{59/8}, la Bartoli: ur pecãt, doi pecãt (Tercovici), doi om L. doi om ali doi omiri Gb. C., la Glavina Gl. zecean, construcții care ne aduc aminte de limba maghiară cu singularul ei urmând după numere și de construcții ca «hundert Mann» din limba germană. Că în aceste cuvinte avem o face de fapt cu o formă a singularului ne dovedește construcția: trei sold si podiie ^{23/3} (iar nu: podiie l'). Dimpotrivă propoziția: ke - ı tristo let ^{15/32} nu-i doveditoare, căci se zice și nu - ı sãpte ăń ^{18/16} cu construcțiunea cunoscută îndeajuns a lui «este» cu pluralul (cf. Meyer-

Lübke, Rom. Gramm. III § 44). Faptul că în urma transformărilor fonologice la foarte multe substantive masculine pluralul a devenit egal în singularul (§ 113) și faptul că după numerale se poate întrebuiți și forma singularului — ceea ce pe Gartner l-a făcut să dea drept plural al unor substantive forma lor de singular (cf. Bibliografia) — l-a indus în eroare pe I. Nădejde, care într'un studiu intitulat *O urmă veche păstrată la Istrieni* (în «Contemporanul» IV [1884], p. 744—50 și 944—49), a crezut că în plurale ca l u p, p e r poate recunoaște acuzativele latine LUPOS, PILOS și prin urmare că în limba străveche românească există un sistem de declinare analog cu cel din limba franceză.

§ 217 a. Coincidența formală a singularului și pluralului la unele adjective (om b u r «bun» și omir b u r «buni») va fi cauza că uneori adjectivul apare în singular, deși se rapoartă la un substantiv în plural. Astfel Ascoli 55—56 n. ne asigură că se zice «mușat o mușatz omir», iar la Glavina Glos. cetim: unlikele îs v e r d e.

d) Genul.

§ 218. Despre genul masculin și feminin nu sunt multe observații de făcut. Asupra lui s t v ă r cf. § 203. Tot astfel se zice o ž r n (sau ř r n e) în S. Numirile de fructe împrumutate din limbi streine apar și sub forma masculină: c o s t ă n «castană». După mer (pomul și fructul) s'a orientat î ă b u c a (C. L. < cr. jabuka), devenind î ă b u c u (S); dimpotrivă, după cr. h r u š v a «pirus» și «pirum» pare a se fi luat p e r «păr» și «pară» Gartner 1034, Ive 14, Tercovici ap. Bartoli P. 65 (forma p e r e dată de Byhan nu există, ci se întemeiază pe o înțelegere greșită a lui Ascoli, cf. Bartoli, P. 24). Tercovici (ap. Bartoli P. 77) face deosebire între s ă c «sac de prins pești» și s ă k a «sac de grâu», al cărui gen pare a se fi orientat după b r s e (care în acest înțeles a substituit pe s ă c § 202). Cu gen schimbat apar următoarele cuvinte împrumutate din croățește; ř r t a (J.) «linie» < cr. crt, m o ř g u (J. S.) < cr. mozga, apoi u n l ă ř (S.), < cr. laž fem., dar o ř ă l o s t (S.). Genul șovăe la «sânge»: s ă n z e l e (Gb. C. L.) și s ă n ž a (J); la «pumn»: u n p u m ă n (S.) și o p u m ă n (B.) «lovitură cu pumnul»; la «parte», care e feminin în J., unde se păstrează forma p ă r t e, iar masculin în celalalte comune, unde se rostește u n p ă r ă t; la p o l ' e «câmp», care e feminin în J. și masculin în S.; la b r o d o «barbă», care e masculin când are terminația -a: b r o d o ă b (S.), dar e feminin când are terminația -a: ă b a b r o d a (Gd.). Deosebit de dialectul dacoromân, «ieri» este masculin; se zice deci ă t e r = *alaltăieri*.

De remarcat ar fi că atunci când un substantiv masculin și unul feminin au un atribut comun, nu învinge genul masculin, ci acordarea se face cu substantivul cel mai apropiat: t e m ă ĩ e și ț ă ț e ⁴⁰/₉. Adjectivul

atributiv are forma masculină, deși substantivul pe care-l determină e feminin, în: *scur boske* ^{6/20}. Astfel de acorduri, pentru simțul nostru, greșite de gen, la adjectiv, mai ales la plural, sunt destul de dese la Istroromâni, astfel: *ên nostru mare boska* *Ive 4*, *totzî ža žete nu sku* *Ive 15* (corectura *ž a ž e t i* 52 e însași greșită!), trei suror *s i r o m o š* *Weigand II* ^{2/1}, mul'erle *țale be-târ* *Glavina V* ^{1/116}, *âl'ț grădure* *Popovici II* ^{63/32}, *țela șepastu calineț* *Popovici II* ^{20/14}, la Bartoli: *č e š ć i zăzete* (J.), *ăn ș ose* (J.) *o grumb sâň* (L., în croățește *san* e masc.), *groš potplâte* (J. cf.; în croățește: *podplat* m. «talpă», *podplata* f. «căptușală»). — Ca al nostru «un popă» e istrorom. *ur ožeňa* «ibovnic» *Tercovici*.

Număraturul se face sub forma masculină: *ur, doi...*; la jocul de cărți a auzit însă Bartoli în Noselo: *ura, doi, trei...* Remarcabil e genul feminin în *do sto Rakovec* ^{59/8}; se pare că sută, înainte de a dispărea din graiu, a influențat în gen pe sto.

§ 219. Când vorbitorul n'are o idee precisă asupra subiectului sau complementului, pronumele care le înlocuiește apare, ca la noi (cf. Meyer-Lübke, Rom. Gram. III § 88), sub forma feminină: *țe iăle promislija*, *ț a le verija* ^{34/1}, tot *ț a s t a n - a s t i v u t* ^{26/17}. Tot astfel când pronumele se rapoartă la un neutral în -o: *ț a s t a a t o* ^{7/21} «ceastăaltă», *ț a mai buro* ^{29/2}, *ț a groso* ^{9/6} «cea groasă = treaba cea mare». Forma *ț a* o întâlnim raportându-se la cele spuse înainte, chiar când repetă ideea exprimată în propoziția precedentă printr'un substantiv masculin: *ț a lăje* ^{5/9} «il (= biciul) ia»; aceasta se întâmplă chiar când vorbitorul crede că trebuie să revină printr'un pronume masculin, asupra subiectului sau complementului masculin din propoziția precedentă: *ț a - i i e* ^{3/6*}, *i e misl'it-a ke-i ț a* (= ceea ce i se pă-ruse) *istina*, *ke ț a a s i e l'* (= frate-său, soru-sa, tată-său și mamă-sa) ^{4/71}, *țire-s ț a țel'i?* ^{12/37}. Când acest *ț a* are un atribut, acesta apare însă sub forma masculină: *tot ț a* ^{2/40*}. Rară este forma feminină a adjectivului spre a exprima o idee substantivală, astfel la *Sajovec*: *slabé* (= slabă) cu înțelesul de «rău».

§ 220. Adjectivul atributiv, când se rapoartă la un complement sau subiect asupra căruia vorbitorul n'are o idee precisă, apare sub forma neutrală în -o, ca adverbele (§ 176 b); uneori firește e greu de a spune dacă avem a face cu adjective predicative sau cu adverbe (cf. rom. «asta-i bună!» dar «asta nu-i frumos!»): *n baserike tot iij p l'iro de aňel'* ^{16/64}, tot *fure finito* ^{4/90}, *ț a - i l a h c o* ^{16/15}, dar: *se nu te iă zutare*, *sa-i teske* ^{18/13}, cf. ^{16/25} (subînțelegându-se «stvár»), unde noi am spune: «atunci e greu». Mai citez din *Listele* lui Bartoli: *l'i s'a ncl'egât lăptele*, *n-are a t o lăp te* (S.), unde, în intenția vorbitorului eră la început să zică numai *n-are a t o* și numai în urmă a mai adăogat, spre claritate, pe *lăp te*. După croățește e construit *crpí ja staro, cose za novo* (Gb.)

e) Gradațiunea adjectivelor și adverbelor.

§ 221. Comparativul se formează prin *maî* (ma); el se leagă cu obiectul sau ființa comparată prin *de* (nu numai după o măsură, ca la noi) și prin *nogo* «decât»: *maî segav de mire si de me mul'ere* ^{5/34}, *maî musăt si maî märe nog-ai* fost ^{7/7}, *maî musăt e si maî säre nog-ai* fost ^{7/10}, *maî stud de mire* ^{18/28}; *maî a prope* ^{12/11}, *maî bire de tire si de iel' doi* ^{16/7}. După Maiorescu și Nanu, în Jeâni se întrebunțează și *căt și decăt*, ca la noi. Un comparativ dela care pozitivul nu se mai întrebunțează e *maî mund* ^{8/14} «mai mult»; el are funcțiune adverbială și nu se acordă în gen și număr cu substantivul cu care se compară: *maî mund de i'äle* ^{32/1} «mai multe inse». După Nanu, *maî mund* scade chiar la funcțiunea lui *maî* și se poate zice: *maî mund täre* «mai tare».

§ 222. Superlativul (comparația intensivă) se poate forma în mai multe chipuri, aproape toate cunoscute și din dialectul dacoromân:

a) Forma rămâne a comparativului, înțelesul e superlativic: *maî apoi* «la urma urmelor» (germ. «zu allerletzt») ^{1/25}, *maî drăgo* ^{20/5} «(cel) mai drag = germ. am liebsten», *maî mik e furnige* ^{25/1} «cea mai mică furnică», *an maî märe räte* ^{29/4} «în frigul cel mai mare», *maî mund* ^{31/8} «foarte mult». Intregit: *maî musăt t- a putút* ^{4/54} «quam pulcherrime».

b) Comparativul se «substantivează» prin pronumele «țela, ța» sau «țesta, țasta»; adjectivul apare sub forma articulată. Exemple în § 208 d. Superlativul poate fi și întregit, ca în: *țela maî märele țe fure* ^{4/90}.

c) Înaintea comparativului se pune *iηke*: *iηke maî mund* ^{4/23} ^{23/15} «și mai mult», *iηke ma cáro* ^{5/26} ^{19/19}, *iηke maî musăt* ^{8a/11}, *iηke maî fin* ^{18/21}, *iηke maî musăt e* ^{30/24}.

d) Înaintea pozitivului stă *tot*, corespunzând lui «de tot» al nostru: *vostru vrt-ăi tot musăt* ^{4/57}.

e) Comparația intensivă se face și prin adverbele de origine croată *čáro*, *iăco*: *čáro grumbe* ^{4/36} «foarte urtă», *iăco zado vol' an* ^{8a/12} «foarte mulțumit», sau *cruto*: iarna fost-a și *cruto ra ce Ascoli* 75, cf. Nanu I 41, Weigand II ^{3/1} (forma *crudo* la Maiorescu se datorește apropierii acestui cuvânt de origine croată — *kruto* — de dacoromânul *crud*, cf. Bartoli, P. 41). Maiorescu 87 și 110 mai citează în funcțiunea aceasta și pe *bire*: *bire dulce* «foarte dulce» 87, *bire gros* «prea gros» 98 și o formă *prea*. Bartoli a auzit, în Jeâni, *pre bire* «prea bine», iar Tercovici (ap. Bartoli, P. 69 și 60) cunoaște numai *pri*: *pri musăt e nmeștit*, dar și o formă *mașa* (< cr. *mașa* < ven. *massa*): *mașa märe* «troppo grande».

f) Adjectivul sau adverbul se repeteste: *țestu loc fost-a lăr go lăr go* ^{6/6} «departe, departe = foarte departe», *o musăt e musăt e țe țe* ^{6/16}, *l-a bire bire scadăt* ^{23/4}.

f) Numeralul.

§ 223. Despre forma hotărîită după numerale § 209 e., despre singularul după numerale § 217. Spre deosebire de celelalte dialecte românești, numeralul nu se leagă cu substantivul următor prin prep. «de», nici dela numărul 20 (sau chiar dela 12) în sus, deci: *dva i s et si pãtru ań* ¹³/₃, *sto fiurini* ¹⁰/₈, ¹⁸/₅, *dvisto fiurini* ¹⁸/₆, *tristo ań* ³⁰/₁₂, *sesto ań* ³⁰/₁₂, *devetsto ań* ³⁰/₁₄.

g) Pronumele.

§ 224. *Pronumele personal* întovărășește — mai ales la pers. 3 — foarte adesea verbul, și când nu poate fi îndoială asupra subiectului: *l-av ańtrebãt iuve i e mere* ⁴/₆₉, *e i e lâie secura si cuțitu si i e vo uțis-a* ²²/₂₃, chiar în cazuri ca: *e cùharu, i e tot-a țã avzít* ²⁰/₇, sau în răspunsuri: *te te spotesti cu mire?—ne i o, i o-i zutã tire* ²⁶/₉. Tot astfel în dial. ven. pronumele personal întovărășește totdeauna verbul în pers. 2 și 3 din sing. și 3 plur. (*ti canti, el canta, i canta*); el poate lipsi în celelalte persoane (*mi canto, (novaltri) cantemo, (vualtri) canté*. Bartoli).

În legătură cu «de» partitiv, pronumele personal de pers. 3 însemnează «ins»: *tre de i el' «trei inși», pãtru de i a le «patru inse»,* întocmai ca în ven. *tre de lori, cuatro de lore* (Bartoli).

Pronumele pers. stă în locul pron. demonstr.: *i el' din câșe* ⁴⁰/₁₂ «cei din casă».

Remarcabilă e declinarea *lu lor trei frãț* Popovici II ⁷³/₅ (în loc de *lu țel'i trei frãț*) «celor trei frați».

§ 225. *Forma absolută* se întrebuintează la Istroromâni uneori unde noi întrebuintăm cea conjunctă (sau pe cea absolută și conjunctă): *mi i e-i* ¹⁰/₃₇ «(mie) mi-e», *lor-n vrt falé'* ⁴/₆₂ «le lipsește în grădină», *n o-ntrebe* ¹¹/₁₅ «ne înteeabă», *vo falé'* ⁴/₅₉ (alături de: *ve falé'* ⁴/₅₇). Tot așa la Bartoli din Jeańi: *a lu i meže tãmno «i merge rãu»*. Alte exemple în § 135.

§ 226. Întrebuintarea *pronomelui pleonastic* e rară: *l'-a verít lu țe-sãru* ⁴/₂₈, la Weigand II ¹/₁₂ *tșe mul'ere fošt-aw lor moja lu t șel'i fet șor «a fost mama acelor feciori»,* la Bartoli ¹/₂₅: *Domnu l'-a zis lu hlap ô zu;* la Glavina V ⁹/₃₂ chiar: *neca-l' fure- l' lemne, care aduce aminte de construcții vechi românești și ardelene că mă ducu-mă*. Mai des însă pronumele pleonastic lipsește: *n-ã vezút i a le* ²³/₁₁ «nu le-a văzut pe ele», *mire zãlica frica cațãt-o* ²⁴/₄, *i o-i zutã tire si mire* ²⁶/₉, *neca dãie și l'e i* ²⁹/₈, etc.

§ 227. Asupra *pronomelui al, a, ale, ai* nu putem face deducții sigure din materialul lingvistic care ne stă la dispoziție. Pentru funcțiunea de pronume determinativ, n'am găsit nici un exemplu la Istroromâni, ceea ce se poate reduce și la cauze pur fonologice, deoarece a înaintea cuvintelor poate amuți (§ 11—12); din: *cãlu me si*

a l u s u s e d u, Istroromâni au putut ajunge pe cale fonologică la: c ă l u m e s i l u s u s e d u. «Al» înaintea numeralelor ordinale, care la origine e de sigur pronumele determinativ «ille», dar care a fost înlocuit în unele dialecte române prin forma unică «a», la Istroromâni lipsește; probabil tot din cauze fonologice. Numai la Nanu I 12 găsim a t r e i l e. Dar chiar și acest a, după legile fonologice istroromâne (§ 79), poate să reprezinte un al, întocmai precum i e derivă din i e l, mai ales că numeralele ordinale nu se pot întrebuiți la plural (deci nu există «ai, ales»). Tot din această cauză nu știm dacă a care se pune adesea înaintea pronumelor posesive sau înaintea dativului pronumelui personal, este ILLE sau AD. Pentru originea lui prepozițională vorbește faptul că apare și când este vorba de un plural: p i n e z... a l u i Popovici II ⁵⁷/₁₇, c ă l' a l u i i b. ⁵⁸/₂₁, a m e l i o c l' i. La Ive 15 cetim: ž u t a a t e l j; deoarece verbul z u t ă se construiește la Istroromâni numai cu acuzativul, nu și cu dativul, acest a t e l j corespunde dacorom. «pe ai tăi».

§ 228. Ca în vechea românească, *pronumele reflexiv* s e (v) se poate raporta și la un plural: a v i ă l e fost nenavidne p r e s e s o r ⁴/₄₃ «ele au fost invidioase pe sora lor», i ă l e v u t- a s e ț i r e ³¹/₅. Se face distincție totdeauna între l u i și s e (v), cf. ³/₁.

§ 229. Pe când în limba «corectă» românească se cere ca *pronumele relativ* să stea în cazul (nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, prepozițional) cerut de verb, deci: «vecinul care a fost, căruia i-am dat, pe care l-am văzut, despre care ți-am scris», limba veche și cea populară nu se prea ia după această regulă gramaticală, ci aflăm deopotrivă: «vecinul care a fost, care i-am dat, care l-am văzut, care ți-am scris», — cel mult dacă, spre a ocoli echivocitatea, în propoziții ca cea din urmă, se adaugă «despre el» («vecinul care ți-am scris despre el»). La Istroromâni pronumele relativ rămâne de asemenea nealterat de recțiunea verbală: ț i r e l u d ă r- m i- ț e r e v e r i, r e- l' - v o d ă ²⁶/₁ «oricui.. ar da-o», ț ă s t a- s ț e l' i ț e c- a v p i s e ț i t k- a t a m u l' e r e n a s c u t o s i m j i e ⁴/₉₂ «aceștia-s cei despre care (cumnatele) ți-au scris că nevastă-ta născuse o maimuță», d ă t- a b e ș i m u n c ă s a m o ț i r e ț e v ă s p u s e r e ⁹/₂₆ «a dat... oricui», l a n ț u n e ă r e ț e n- ă m n i g d a r a s ă v e v e z ă t ¹⁶/₆₁ «ceașfuri de care...» Cf. și: u r d e ă t c ă l e ¹⁹/₁ «unul de calea celuilalt», k a r l e n- a r e d u g u r l e, n u - j k r e d i t I v e r o «c u i n' a r e d a t o r i i, n u- i e (= n'are) credit». Că în loc de «în care» «la care» poate sta i u v e ț «unde», e de sine înțeles.

2. VERBUL.

a) Modurile și recțiunea verbală.

§ 230. Spre deosebire de uzul dacoromân, sunt intransitive verbele p i s ă și c a c ă: p i s e ț ⁹/₄ «se pișă», gal'irle c ă c u Popovici II ⁶¹/₆

«se cacă». T e p í «a rătăci» e intransitiv, pe când în limba craoată intransitivul *tepsti* înseamnă «a bate» și numai reflexivul *tepsti se* are sensul «a rătăci». Intransitivului nostru «a plânge» îi corespunde—ca la Slavi (cr. plakati se)—reflexivul: țe te plânzi? ^{17/33}; tot astfel se arde «a râde» (dialectul și la noi «a se râde»). Tot reflexiv este se u țide care înseamnă «a se omorî» (iăle lăt-a pistola si s-a-v u țis ^{28/13}), dar și «a muri» (ie vo hit e' dispre ocne zos. tunțe iă s-a u țis ^{30/31}). Ca și dacoromânescul «a (se) gândi» și «a (se) făgădui», și istroromânescul (s e) m i s l i și (s e) o b e ț i se pot întrebuița, fără deosebire de sens, și reflexiv; tot astfel se s c a p ă «a o tulă». Ca vechiul nostru «a se posti» și ca la Slavi, e reflexiv și postiv se (Bartoli, P. 68). Tot reflexiv este se vegl' a «a veghiă» la Popovici II ^{76/32} ^{77/1}, și (după cr. učiti se) s-a n me ț ă t «a învățat» (J. S. N.) la Bartoli. Neobișnuit pentru simțul nostru de limbă e întrebuițarea lui z e g r n í «a îmbrobodi» cu dativul persoanei; tot astfel întrebă țcu sensul de «a întrebă» (q n t r e b ă t - a l u g o s p o d ă r u Weigand II ^{1/16}), pe când în sensul de «a cere» se construiește cu acuzativ dublu (n t r e b ă ț e f i l' a c l' u ț u ^{16/34} «cere fiicei cheia»); tot acuzativ dublu întâlnim la «a face»: c u m v o i ț e ț i o č ă s t a f ă č e (Popovici) «cum îți voiui face aceasta». Construcția lui a p a r ă cu dativul și cu înțelesul de «a opri», ca în textele noastre vechi, o întâlnim la Maiorecu 85: macar de are între țigarii în casă, noi nu-l i v o m a p ă r ă (dacă însă acest nu-li trebuie cetit n u - l', avem construcția cu acuzativul persoanei, cunoscută și ea din limba veche, cf. Dict. Acad.). «A minți» se construiește cu p r e = despre: m i n t u p r e ț e Popovici II ^{74/20} «spun minciuni despre el».

Dintre construcțiile impersonale (cf. daco-rom. «mi se urăște») remarcăm pe: m i s e z g o d e ț «mi se întâmplă» și (ca cr. *sanjati se*) l i s - a n m i s ă t (de...) ^{12/4} «a visat de...». La Ive 4 avem: karle se naste mugnit, nu l i s e l u i g u a r a e' nigdar «chi nasce matto, non guarisce mai». Tercovici construiește: m i e r a b e s c u ș o l d i «mi occorono denari» și j o r a b e s ș o l d i s a c a ț i. Tercovici, ap. Bartoli P. 43: n o j l i s e ș p o t e ț j n «noi ne batem joc de ei». Ca la Slavi (și la Aromâni: i n s i m ă c ă) avem construcțiile pronominale: m i s e m ă r ă ț k e Glavina V/²¹ «mi se face foame, mi-e foame», i h n i t - l - a i b. V/¹⁵ «de pute», m e s e d o r m e (Bartoli) «ho sonno» (cf. l u i s - a n o p t a d u r m i t Popovici II ^{76/20}).

§ 231. Forma reflexivă pentru pasiv este destul de deasă la Istroromâni: ț o m - a m o d u c l' ă t înseamnă «am fost deochiat» (în opoziție cu: m - a o d u c l' ă t «m-a deochiat»). Ascoli 63 observă însă apriat că j o m e b a t u este numai reflexiv, pe când pasivul este j o s ă m b a t u t. Pasivul e redat și prin pers 3 plur. ț e l ă t - a z a s o l d ă t a ^{27/2} «pe el l-au luat (= el a fost luat) la soldați», v e d e i u v e ț f o c u l o z e s c u ^{29/5} «vede unde fac (= se face) foc»; el se poate forma însă și cu verbele «veni» și «rămâneă». Astfel Bartoli a notat, ca formă pasivă a lui «ucide»: ț e v i r e u č i s (= cr. on pride ubljen)

în JeiaŃi, *ie ramasa u čis* în Noselo (unde nu e admisă construcția din JeiaŃi), *ie fost-a u Ńiř* în Susnievița (unde e negată construcția cu «verí»).

Despre forma reflexivă pentru «persoana nehotărítă» cf. § 239. Spre deosebire de uzul dacoromân, verbele obiective cer și în cazul acesta acuzativul: nu se vede - l verí ^{20/11} «(el) nu se vede venind», se le vede tote ^{32/2} «(ele) se văd (= le poți vedea pe) toate», se cunoște - l ^{35/1} «(el) se cunoaște (= îl poți cunoaște)». Cf. și nu - i - l ^{4/67}, nu - i - v o, care amintesc pe dacorom. «iacătă-l» (cf. Meyer-Lübke, Rom. Gram. III § 353).

b) Aspectul verbal.

§ 232. O inovație importantă în dialectul istroromân este deosebirea aspectului verbal. Deoarece pentru noi distingerea aceasta este adesea foarte grea, voi căută să arăt pe scurt la acest loc — luându-mă după A. Leskien, *Grammatik der albulgarischen Sprache*, Heidelberg 1909, § 178 ș. u. — în ce consistă ea.

Tulpina verbală deșteaptă la noi, Dacoromâni, numai idea unui anumit fel de acțiune sau stare, care, cu ajutorul terminațiilor verbale, poate fi închipuită în prezinte, în trecut sau în viitor. Întrebarea în ce fel decurge acțiunea, pe noi nu ne preocupă. În unele limbi însă, mai ales în limbile slave, dela care apoi a trecut și la Istroromâni, deosebirea aceasta se face la orice verb. În afară de orice relație de timp (prezinte, trecut, viitor), limbile slave și dialectul istroromân fac deosebirea între aspectele: perfectiv, imperfectiv și iterativ.

Imperfectivă e o acțiune verbală când în vorbitor deșteaptă ideea unei continuități care nu e întovărășită de ideea unui început sau a unui sfârșit (rezultat). De aceea un verb imperfectiv poate fi întregit prin noțiuni temporale ca: «o zi întreagă», «un an», «un ceas», etc. Un astfel de verb imperfectiv e la noi bunăoară verbul dormi. Când zic: «doarme (de azi dimineață)», «a dormit (toată noaptea)», «voi dormi (toată după prânza)», exprim fără nici o considerare la relațiunea temporală (prezinte, trecut, viitor) ideea somnului continuu în cursul unui timp oarecare, lung sau scurt nu importă, și nu mă gândesc nici la începutul lui (culcarea), nici la sfârșitul lui (deșteptarea). Tot astfel când zic mănânc sau bea u, ideea cuprinsă în verb e imperfectivă.

Perfective sunt verbele acelea care pentru vorbitor sunt întovărășite de ideea unui rezultat (sfârșit); ele nu pot fi întregite printr'o expresie ca «toată ziua», «un ceas întreg» etc. Când zic: «copilul a dormit» sau «a adormit» sau «va adormi», în mintea mea răsare tot imaginea somnului, dar de astădată nu mă mai gândesc la o acțiune continuă (deci nu pot zice: «copilul adoarme o noapte întreagă»), ci la o acțiune momentană cu un rezultat anumit.

§ 233. Astfel de părechi de verbe ca dormi - a dormi sunt foarte rare în limba românească. Ele sunt însă aproape nenumărate în limbile slave, unde de cele mai multe ori dela verbul simplu imperfectiv se formează forma perfectivă prin adăugarea unui prefix. Atât că acest prefix — afară doar de po — dă totdeauna verbului și nuanța nouă de înțeles, inherentă prefixului. Astfel avem la Istoromâni, dela imperfectivul: misli «a (se) gândi», perfectivele: domisli se «a-și aduce aminte, a-și da seamă», nemisli «a se gândi, a-și îndreptă gândul la...», pomisli «a (se) gândi, a avea ideea...», predomisli se «a se răsândi, a-și schimbă gândul», zmisli se «a (se) gândi, a concepe gândul». Tot astfel, față de imperfectivul cop'e'i «a săpă» avem perfectivele scop'e'i «a scoate săpând», tradus de Gartner 522 prin «scavare» (Tercovici ap. Bartoli, P. 76 îl traduce prin «finire di zappare»), ricop'e'i «a săpă din nouă», rezcop'e'i «a desgropă», zecop'e'i «a îngropă, a astruca». In notele la textele noastre, dăm, după comunicările lui Belulovici, alte exemple numeroase.

Pentru verbele de origine latină, Istoromânii se găseau într'o situație dificilă. Prefixele vechi, existente în limbă, nu se potriveau spre a da verbelor imperfective un înțeles perfectiv, iar cele slave ar fi dat naștere la formațiuni hibride, care nu erau în spiritul limbei. In textele noastre am găsit afară de zec'l'ide și zedurmî, citate în § 183, numai poscapă alături de scapă. La Weigand I 252 mai găsim prirugō «a rugă cu insistență» (după cr. priprosi), la Popovici: nesemiră II ³¹/₁₄, počirăt-a II ⁶⁷/₈₃ (počiră și la Marotti, ap. Bartoli, P. 85), polegăt II ²⁶/₅, a pospus II ⁶³/₂₉, potal'ă (= poseci) II ⁵³/₈, a tot potors II ⁷⁴/₂₄, pouc'ide II ¹⁰/₂₇ ⁵²/₃₅. De aceea s'a ales mai cu seamă altă modalitate, și anume, pentru verbele imperfective de origine latină s'au împrumutat corespondente perfective din limba croată, de ex. muŋca (imperfectiv) «a mânca» — pođi (perfectiv) «a isprăvi cu mâncarea, a consuma», be (imperfectiv) «a bea» — popi (perfectiv) «a isprăvi cu băutura», maŋira «a măcina» — smil'i «a sfârși cu măcinatul», etc.

§ 234. Al treilea fel de «acțiune a verbului» e cea *iterativă*: verbul cuprinde ideea repetării (de două sau de mai multe ori) a acțiunii. Avem și noi, în românește, verbe cu înțeles iterativ (cf. șopti-șopocăi), dar n'avem posibilitatea ca printr'un element derivativ să formăm dintr'un verb oarecare (perfectiv sau imperfectiv) o formă iterativă. Noi nu simțim nici nevoia să dăm verbului o altă formă decât cea obișnuită când el exprimă o acțiune repetată și zicem deci: «spălă» sau «în fiecare dimineață spălă». Altfel Istoromânii. In cazul întâiu zic și ei «spelăt-a», în al doilea: «saka damarețe spelave'it-a» ^{8a}/₁₇. Tot astfel: saka zi... ver portave'i ^{8a}/₄, avăvic cantave'it ⁴/₈₇ «cântă mereu, (s. totdeauna)», vāvica pl'erdave'it-a ^{8a}/₁₂, vāvic igrive'it-a ¹⁸/₂ (dar și: vāvica

g a n e' i t - a ^{2/2} v â v i c a m i s l i t ^{4/49}). Fraze ca cele citate sunt însă pentru un Istroromân pleonastice, căci i g r i v e' i t - a exprimă în sine «jucă mereu s. totdeauna s. în repetite rânduri» s. «tot jucă» sau «obișnuia să joace», fără să mai fie nevoia de «vâvic», deci: l' - a v g a n i v e' i t ^{1/18} «i-au tot spus», p i s i v e' i t - a ^{4/95} «scriau în repetite rânduri», p l e r d a v e' i t - a ^{8/30} «pierdea mereu», v i r a v e' i t - a ^{13/14} «obișnuia să vie», n t r e b a v e' i t - a u r â t ^{10/22} «se tot întrebă unul pe altul», d o j f r â ț s - a - n - m e ț a v e' i t c u i i , s c u p a m u η - c a v e' i t - a și d u r m i v e' i t - a s c u p a ^{31/1} «s'au învățat..., mâncau și dormeau tot(deauna) împreună», v i r a v e' i t - a ^{37/3} «veneă mereu». Firește, nu totdeauna există pentru simțul nostru nevoia de a întrebuiță un iterativ și, traducând, în dacoromânește, noi punem imperfectul fără nici un adaos, d. ex. t o ț n t r e b a v e' i t - a v - o ^{4/83} «toți o întrebau (= fiecare îi puneă întrebarea)», p r e n d e i e . . . t r e c a v e' i t - a , ț e l a c r â l ' - a d o b i v e' i t ^{8/31} «pe unde trecea el (și totdeauna când trecea pe acolo), craiul acela învingea (de atâtea ori)», i e - v - n t r e b a v e' i t ^{9/25} «el întrebă (pe toți, știricind în dreapta și în stânga)»; c â n d - a m o i l e p a s c a v e' i t ^{9/29} «când pășteam oile (ieșind cu ele în fiecare zi la pășune)», c â n d - a m n a v e' i t k e s e v a - n u r â ^{15/1} «când umblă la pețite».

Deși în majoritatea cazurilor iterativele, în mod firesc, se întrebuițează într'un timp trecut, ele nu sunt dependente de raportul temporal și pot sta și în prezinte sau în viitor: v i r a v e' ^{5/2} «obișnuiește să vie», s p u r e - i c u m s e v i n d a v e' ^{17/25} «îi spune cum e obiceiul să se vândă», ț - e r l u c r a v e' i ? ^{22/32} «ce vei mai lucra?»

c) Infinitivul.

§ 235. *Infinitivul* are la Istroromâni o întrebuițare neasemănat mai mare decât la noi, fiind încă în multe cazuri forma verbală indiferentă, care exprimă numai ideea cuprinsă în verb, fără privire la timp și mod d. ex.: ț â ț e s p u r e l u f i l ' u c - a c r â l ' u z i s : o c â l u f u r â , o d a m a r e ț e ț z a g l â v u i i ^{16/14}, «tata spune fiului că împăratul a zis: sau s â f u r e c a l u , sau dimineața îi v a f i d e c a p ».

Afară de aceea Istroromâni întrebuițează, după verbe, în măsură mare, construcțiile cu infinitivul și nu numai în cazuri ca: t e p o ț i m a r i t â ^{4/20}, n - â r u c u ț e p o s l u z i - l ' ^{4/89} (unde și la noi se poate întrebuiță încă infinitivul), ci și în cazurile când noi îl înlocuim prin *să* + conj. (afară de cele arătate în § 240), sau prin *că* + ind. Infinitivul istroromân se construiește de obicei fără prep., chiar și după adverbe, precum: n a m e s t o â n m e s t i ^{27/8} «în loc de a îmbrăcă»; n a m e s t o p o p i ^{31/28}; a v e m t o t u ș și p r e p o z i ț i i , d i n t r e c a r e c e a m a i o b i c i n u i t â e z a (cu înțeles final), m a i r a r d e (cu înțeles final); u n e o r i î n t â l n i m p e a : p r o c l ' e t a f i (cf. § 129), l a I v e 7 e n v e t z u a s p e n d é j . . a s p a r é j ; se poate însă ca acest *a* să fi existat și în alte cazuri și să fi

dispărut din cauze fonologice (§ 11), deci o construcție ca: *posnê ontrat cãntã* ^{4/38} să fi fost odinioară: *posnê ontrat a cãntã* «începe a cânta».

a) În locul conjuctivului precedat de *sã* avem la Istroromâni infinitivul: *n - a vrut zite* ^{4/9} «n'a vrut să zică», *moresti spure* ^{4/10}, *nu-i potriba vefrike* ^{4/14}, *l'eî a fost rusire spure* ^{4/15}, *mes-a ribelovî* ^{4/34}, *io-i mere țere* ^{4/60}, *nu te cutezi obrnî* ^{4/66}, *facut-av debla nerastî* ^{4/86}, *posnê ontrat cãntã* ^{4/98}, *mere arã* ^{5/16}, *l-a lasat mere* ^{6/8}, *portelu calu be* ^{8/12}, *se-l re lã sluzi* ^{8/19}, etc.; tot astfel: *sãm cuntentê magari si io murî* ^{4/73} «aș fi mulțumită să mor și eu» (= «sunt mulțumită măcar să mor și eu»).

b) În locul indicativului pret de *ccedaã*, după verbul «a se face», avem la Istroromâni infinitivul: se fãțe *plãnze* ^{17/32} «se face că plânge», *ve fatet gan e' i* ^{15/28}.

c) După verbe ale mișcării, în locul conjuctivului precedat de (*ca*)*sã*, avem la Istroromâni *z a + infinitivul*: *l' - a verit un telegrãm, z a mere-n voiske* ^{4/28} «sã mergã în rãboiu», *va verit case, z a stiãns cum pote țã stvãr fi* ^{4/39}, *neca-l' pripravețevã z a cu sire lã* ^{4/62}, *mere z a cațã țela pul'* ^{4/77}, *mes-a... z a boiî pãste* ^{5/1}, *a mes z a - nsurã - se* ^{8a/21}, *a verit z a ved e'* ^{21/9}, etc.; chiar repetit: *cãnd-a ie fost z a la zacõn z a mere* ^{30/6}.

d) În locul conjuctivului precedat de *sã* (mai rar, a infinitivului precedat de *de a*) avem la Istroromâni *de + inf.*: *cum ãre de fãțe* ^{16/61} «sã facã», *națca bur nu sti de poi dî - me* ^{2/33} «sã mã mãnãnci» s. «de a mã mãnca».

§ 236. Adesea Istroromânii întrebunțează infinitivul unde noi avem participiul. Exemple:

a) *l'i s-a lasat cațã* ^{4/78} «i s'a lãsat prins», *nu se dãie z bu dî* ^{20/10} «nu se lasã deșteptat» (cf. «nu se dã bătut»);

b) *tremețe ãntrebã se-i le fome, ke s-or muțcã țevã... iel' zicu ke...*, *mu țcã iusto ke se re fi țevã* ^{11/2-3} «de mãncat tocmai ar mãnca, dacã ar fi ceva», *tezãț z a arã* ^{5/20} «muncitori la arat», *va fi tesco z a do bnd f țã stvãr* ^{4/59*} «greu de dobãndit», *ntrêșe se-i țevã z a platî* ^{12/31} «ceva de plãtit», *oprost e'..!* — *nis, nis oprost il* ^{15/14} «iartã-mã!» — «de iertat nici vorbã nu poate fi!» sau «nu existã iertare!», *z ãlica be* ^{19/31} «puțin de bãut». În alte cazuri infinitivul istroromãn se poate redã în dacoromãnește sau prin *de + participiul* sau prin infinitivul substantivat (sau un alt substantiv verbal): *ãri lu cã dã mu țcã si be* ^{21/8} «ai sã dai calului de mãncat (s. mãn-care) și de bãut», *port e mu țcã* ^{22/5} «de mãncat» (s. «de mãncare»). Bartoli are: *çãptiru la çeșit N.*, dar: *de cumparã* «de cumpãrat» J., *veșel'e de nsurã S.* «veselie de însurãtoare», *çasta cãsã ie de pocuperi*; *çasta ola ie de ogrnî J.* La Glavina C. 31 gã sim din Jeãni: *reaș fi ramas fãrde munca și fãrde be a.* (Construcții analoage la Megleniți și Aromâni, însă cu inf. lung).

§ 237. Infinitivul istroromân se poate întrebuința și cu funcțiune de imperativ (despre o întrebuințare asemănătoare în v.-franc. cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gram.* III § 528, apoi în nemțește: «rechts schwenken!» «Schritt fahren!», etc. cf. și imperativul romanic după negațiune): cărle se mârjce jadire, trei opute pe je croiî $^{22}/_4$ «să-i croiască (celălalt)», prvi te se rezdjadire, trei opute tal' â - l' $^{23}/_{15}$, țela istu se re zecol' i cu țepa pași glog, pe h n i - l cu ja $^{35}/_1$, procl' ét a fi saki cărle spure $^{37}/_2$ «blestemat să fie»... Tot astfel: ma zi ce, gospodine! Popovici, II $^{67}/_{33}$, tu țî «bate!» Bartoli 26. O contaminare între infinitiv și conjunctiv întrebuințate ca imperativ avem în: je-l roge cu musât ke ne ca - l' oprostî $^{16}/_{67}$ «să-l ierte». Tot astfel: wo rogu ne ca l' - a las â Popovici II $^{54}/_3$, karle-j kujon, ne ka fi a kasa Ive ro.

§ 238. În sfârșit, infinitivul istroromân are tendința — atât de pronunțată în celelalte limbi romanice (cfr. Meyer-Lübke, *Rom. Gram.* III § 497 ș. u.) — de a înlocui gerundiul; se întrebuințează deci cu sens de adverb verbal. Astfel aflăm în aceeaș bucată: âfle fil'a durmin da $^9/_{21}$ și: âflu fete durmî $^9/_{29}$. Tot așa: âfle svița ârde $^4/_{15}$ «arzând», l vede veri $^{10}/_{18}$, ai vezut trețe $^{30}/_{14}$, vire plânze Glavina C. 44. De aceea Marotti 38 poate redă propozițiile germane «ich fand ihn einen Brief *«schreibend»* și ich habe ihn nie *arbeiten* gesehen» prin construcțiuni istroromâne identice: jo lam flat un list pisen da» și «jo nulan vezut nigdar lukra». Un exemplu deosebit din Popovici I $^3/_5$: âre za veri... ma ne â m n a, ne je z di «trebuie să vie, dar nici umblând (= pe jos), nici călărind (= călare)».

d) Verbul finit.

a) Persoanele.

§ 239. *Persoana nehotărîtă* (franc. «on», germ. «man») se redă la Istroromâni mai rar prin pers. 3 din plur. sau chiar din singular (subînțelegându-se «omeri» și «omu»), mai des prin forma reflexivă a verbului (lipsește redarea prin pers. 2 sing.): s - a cu he' î t scrob $^6/_{25}$, nu s - a put út dozne' î $^9/_{28}$, iuve s - a copt pâra $^{17}/_2$, se âvde cócotu vike' î $^{27}/_{13}$, se more' trupî $^{32}/_1$, se conosciu asâ $^{32}/_2$, spure-l' tot cum se vindave' si-l nmețe cum se mere-n sâmă' n $^{17}/_{28}$; vede iuve focu lozescu $^{29}/_5$, âl' pote zițe $^{36}/_1$, jelât - a za soldata $^{27}/_2$ «(pe el) l-au luat la miliție», l' - or omu uțide $^4/_{29}$. La Bartoli, din Jeiâni: se pote fi ce kum se va. Gartner observă p. 75: «Propozițiile italiene cu si (= germ. man, franc. on) când le traduceau Istroromânii, le redau prin reflexiv; în vorbirea neinfluențată de forma italiană întrebuințau persoana 3 sing. fără pronume».

§ 240. *Formula de politeță* se redă mai rar prin pers. 2 plur., mai des prin pers. 3 plur.: iuve ve ț ke meg? $^{29}/_4$; ne ca me lâ su durmî

juve îăle dormu ^{30/22}, juve îale vut-a se țire ^{31/5}, țe re
iel' vreț? ^{16/53}. La Bartoli ^{1/24}: ni anka iel' n-a vezut, iar din
Susnievița: cume, veriț oț!

§ 240^a. La Glavina întâlnim adesea verbul la singular raportându-se
la un substantiv în plural: roditeții se rea mînăea C. 32; m ére doî
V/18; nunțile țire V/113; se facse cărburi Gl. V/101, îli va
trețe ocl'i V/59; se țire porți V/169; se țire bărsele, vilele V/185.
Că această particularitate nu aparține numai graiului lui Glavina se
vede din faptul că o găsim și la Ive 12: nu se prinde svițele «nu
se aprind lumânările». Aceste construcții se explică ca «mă doare
picioarele» «nu-mi place vorbele astea» etc. în unele regiuni daco-
române: avem a face la origine cu un anacolut, cu schimbarea construc-
ției unipersonale în personală (cf. *Dacoromania* III 773).

β) Timpurile.

§ 241. Asupra *prezintelui* nu-i mult de observat. Atâta doară că uneori
îl întâlnim, ca și la noi, în locul viitorului, de ex.: septât-a docle...
vire ^{4/44} «a așteptat până se (va) întoarce». În măsură cu mult mai
mare se întrebuințează, în povestiri, prezintele istoric în locul unui
timp trecut. Inutil de a da exemple, de care se găsesc multe în fiecare
bucată. De remarcat ar fi numai că acest prezinte istoric se găsește în
aceeaș frază adesea după un perfect, și invers: meș-a si veđe
^{4/34}, mēre... vezut-av... lât-av... zrnțit-a si ziăț
^{4/85}, are frike... e l'-a dât ^{22/34}, când-a îăle meș ța lâ si me-
r ă η cu ^{28/8}, vrut-a ke se va otcupí, ma tesco-î ^{18/52}.

§ 242. Deasemenea nu-i mult de spus despre *viitor*, care poate fi
înlocuit, precum am văzut în paragraful precedent, prin prezinte.
Numai un fapt ne pare strein: Istroromânii pot întrebuința viitorul și în
propoziții introduse prin ke și se, care în traducerea românească
se încep cu «(ca) să»: lăje pucsa ke-l va uțide ^{12/37} «ia pușca ca
să-lucidă», tunțe pure prevtu stolu dupa gut ke-l va spovedí
^{15/36} «(cu intenția) să-l spovedească», cf. ^{4/39} ^{5/31} ^{15/1} ^{30/31}; voi, samo se
m-er d ă cl' uțu ^{16/31} «numai să-mi dai cheia», ponude' lu gospodarițe
se va cumpar ă țela l'epur ^{17/2} «ofere..., să i-l cumper», basta
se m-eț tir e' ^{21/13} «ajunge să mă țineți». Tot astfel: mes-a ...ke va
tal' ă lemne Bartoli ^{1/4} «s'a dus să taie lemne». Formele acestea ale viito-
rului istroromân nu trebuie cofundate cumva cu viitorul conjuctiv
spaniol și portughez (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 102), căci
se deși se poate traduce românește cu «să», nu e conjucțiunea conjucti-
vului, ci corespunde vechiului nostru «se» condițional, chiar și dacă cu
timpul a devenit final, precum ke, deși azi e final, la origine e causal
(§ 255). După «dacă» și «că» întrebuințăm însă și noi indicativul și prin
urmare verbul poate fi și la viitor.

§ 243. Dintre timpurile *trecute*, a dispărut cu totul din limbă *aoristul* (perfect simplu) și *mai-mult-ca-perfectul*. (Despre un mai-mult-ca-perfect perifrastic § 158; formele date de Gartner sunt greșite, cf. Bibliografia). În locul aoristului avem prezintele istoric (§ 241) sau *perfectul*; acesta din urmă înlocuiește și pe mai-mult-ca-perfectul, d. ex.: *verit-a la o sêliste, iuve murit - a fil'u lu un grof* ^{7/4} «sosi într'un sat, unde murise fiul unui boier»; tot așa: *furât-a «furase»* ^{1/2}, *a dât «dăduse»* ^{2/45} etc. Dar *perfectul* înlocuiește adesea și imperfectul, d. ex.: *avzît-av de tote bănzile ke vo cl'emu si c-av plâns* (=plângeau) *ócoli de iâ* ^{4/75}, *av ozivît toț ț-av fost* (= care erau) *ocamenit* ^{4/79}, *pascút - a* ^{6/1} «păștea», etc. La Bartoli ^{4/41}: *când a morta verit, Martin muncât - a «mâncă»*.

§ 243. *Imperfectul* istororomân nu mai corespunde imperfectului nostru, ci el a primit o funcțiune cu totul nouă sintactică, care stă în strânsă legătură cu acțiunea verbală. Precum am văzut în § 234, perfectul verbelor iterative trebuie să-l traducem noi totdeauna printr'un imperfect. Invers, orice imperfect istororomân are nu numai un înțeles trecut, ci și unul iterativ, astfel că imperfectul unui verb sau perfectul formei lui iterative se pot întrebuința, pe cât se pare, cu același înțeles: *iâ vâ vic mislija de ie si pletive'it - a* ^{10/4} «ea se gândea mereu la el și împletea mereu». De aceea aflăm imperfectul mai ales după *vâ vic* și *saki* și traducându-l românește exact, trebuie să adăogăm un «mereu, de câte ori, tot, totdeauna» sau «obișnuia să...»: *nigdar nu verija fâre* ^{4/60} «nu obișnuia să iasă», *saki te ved'e'ia, al oslobodija* ^{4/79}, *cân verija vrun siromâh la ie, al' dave'ia un sold, doi* ^{13/12} «de câte ori venia, obișnuia să-i dea», *verija căse* ^{23/9} «obișnuia să se întoarcă acasă», *lu se fil'e dave'ia* ^{29/2} «îi da totdeauna», etc. La Weigand II p. 123: *kondficija kose, biveja bolen* «so oft ich zu Hause war, war ich krank». La această deviere sintactică a imperfectului istororomân poartă vina, probabil, tocmai forma *dave'ia*, care putea fi considerată ca aparținând unui iterativ *dave'i* = slav. *davati* (iterativul lui *dati*). Într'un singur caz găsim formarea — pleonastică — a imperfectului dela un verb iterativ: *virave'ia* ^{4/44} «venia mereu» (alături de imperfectul *verija* și perfectul compus al iterativului *verive'it-a*). De altfel imperfectul istororomân pare a fi un timp care e în stingere și, după mărturisirea lui Belulovici, dela multe verbe el nu se întrebuințează de loc, ci e înlocuit sau prin perfectul compus al formei iterative sau prin imperfectul altor verbe. Astfel de la fi, imperfectul întrebuințat de Belulovici e *bive'it-am*, iar cerându-i să-mi conjuge pe *zițe* la imperfect n'a știut să-l formeze. Formând eu un *zicave'iam* mi-a spus că «nu-i sumă bine» și că el întrebuințează numai *cuvintave'iam*. Această mărturisire stă în contradicere cu părerea lui Weigand I 247 că: «tous les verbes peuvent former l'impf. de cette manière, pour exprimer surtout l'action réitérée».

γ.) *Modurile.*

§ 244. Asupra *indicativului* nu e nimic de observat. Tot astfel asupra *imperativului*, despre care de altfel am arătat că poate fi înlocuit prin infinitiv în forma afirmativă (§ 237) și care a fost substituit totdeauna prin infinitiv în legătură cu negațiunea (§ 155). Despre celelalte moduri întrebuințate cu înțeles imperativic va fi vorba în cele următoare.

§ 245. Prin faptul că în dialectul istroromân *conjunctivul* a devenit identic ca formă cu *indicativul* (§ 154), el e și mai dependent decât la noi de *conjunțiune*, care singură mai e în stare să exprime modul. (Despre forme excepționale, fără *conjunție*, § 154). Ca la noi, avem *conjunțiunea* s e și, în concurență cu ea, având tendința să o înlocuiască cu totul, *conjunția* n e k a; uneori în aceeași frază amândouă: vo roge n e c a l l â i e s i s e n u s p u r e ^{10/44}. Și combinația n e k a se spune (cit. spun'e) e atestată la Sajovec. Întrebuințarea *conjunctivului* nu diferă de dialectul daco-român; ajunge să dăm câteva exemple (între ele și câteva cu funcțiune de imperativ): n e c a v i r e ^{13/26} «să vie!», n e c a f i i e ^{3/36} «să fie!» s e v e d u ^{16/31} «să văd», cf. ^{19/24} ^{19/26} ^{2/24} ^{2/35} z i ț e... n e c a s e s c u n d e ^{5/4}, cf. ^{6/26} ^{8/3} ^{6/28} ^{8/36} ^{9/32} ^{10/8} ^{10/18} ^{12/24} ^{22/28} ^{24/2} ^{29/8} ^{40/11}, l a t r e m e s n e c a c â s a p o m e t e ' ^{5/5}, cf. ^{5/11}, c â p ț e t e n e c a n u t e v r u r b u s n e ' ^{6/8}, î o - i c a v t â s e s i t u v i r i ^{16/18}, c l ' e m e - l ' n e c e v i r u ^{11/5}, r o g e - l n e c a - ț d â i e ^{18/36}, a v r u t n e c a ț i a c â p u z l o m e ' ^{20/19}, t r e b e s e f i i e ^{17/45}, p u s - a n e c a s e c o ț e ^{20/6}, ț i r e m â r a p r e z e p s e n u - l ' c â d u ^{23/3}, â m - n - a d â t u n b â t n e c a m e â p a r u ^{24/3}, l - o i d â , s a m o n e c a m e l â s u d u r m i ^{30/22}, p u r e... d u r m i r , n e c a t â r d o d o r m e ^{30/23} etc. — Remarcabilă e întrebuințarea lui k e, în propoziții obiective, și dacă urmează n e k a: î e - l r o g e... k e n e k a - l ' o d p r o s t i ^{16/67} «îl roagă (că) să-l ierte», m - n - a d â t u r d i n k e n e k a p u ' g ^{5/9}, z i ț e k e s e i â r o d i r e , k e n e c a - l ' c l ' e m e ' ^{19/34}, z i ț e k e î u v e - î . . , k e n e c a v i r e ^{12/45}. — Despre infinitiv în locul *conjunctivului* dacoromân § 235.

§ 246. Afară de *indicativ*, *imperativ* și *conjunctiv*, mai putem deosebi un mod pe care gramaticii români îl numesc o p t a t i v , gândindu-se mai ales la partea sentimentală cuprinsă în acest mod, iar cei streini c o n d i ț i o n a l , având în vedere ideea unei condițiuni ce e la baza lui. Nici una dintre aceste numiri nu mi se par destul de precise și nici altele ca p o t e n ț i a l , d u b i t a t i v , e v e n t u a l nu se potrivesc decât în parte. De aceea am ales numirea generică: modul *restrictiv*, care se potrivește în toate cazurile, întrucât vorbitorul, întrebuințând acest mod, face totdeauna o r e s t r i c ț i e : enunțând ceva, în mintea lui există totdeauna un «dacă» sau «dară» exprimat sau neexprimat. Când zic «aș cânta» în mintea mea există *nesiguranța* sau *indoiala* că voi cânta; din punct de vedere sentimental am exprimat *dorința*, *voința* sau *putința* de a cânta, din punct de vedere gramatical propoziția aceasta e necompletă, căci trebuie să-i urmeze un «dacă» (m'ați ascultă) sau un «dar» (nu

mă ascultați), deci o *restricție*. Firește că această restricție în mintea vorbitorilor diferă dela individ la individ. Un om cu fantazia vie, care e obișnuit să vadă icoane clare, va zice «cânt, dacă mă ascultați», spre deosebire de altul, mai scrupulos în felul său de a gândi, care cugetându-se la toate împrejurările care pot determina o acțiune, va zice «aș cântă dacă m'ați ascultă». Cu alte cuvinte: pentru unul conjucția «dacă» este de ajuns spre a exprima raportul de condiție și efect între ascultare și cântare, pentru altul claritatea cere ca acest raport între cele două acțiuni să fie exprimat și printr'un mod verbal. Aceaș observare ca la indivizi putem s'o facem și la grupele de indivizi care alcătuiesc o limbă sau un dialect. În cazul nostru, Istroromânii întrebunțează modul restrictiv în măsură neasemnat mai mare decât Dacoromânii.

Dar și în altă privință se deosebește dialectul istroromân de al nostru. Noi nu putem exprima restrictivul decât pentru un timp prezentic (aș cântă, dacă...) sau trecut (aș fi cântat, dacă...); când avem a face cu un viitor, trebuie să alegem indicativul (voui cântă, dacă...). Cel mult dacă atunci, când îndoiala, nesiguranța etc. fiind prea vii în mintea noastră și neputându-ne mulțumi cu modul realității (indicativul), luăm refugiul la o circumscrisere greoaie cu viitorul verbului «a fi» + conjuctivul: de v a f i s ă m o r, să mă îngropați în... Istroromânii au dimpotrivă, pentru viitorul restrictiv, o formă verbală proprie (care odinioară există și la noi), deosebită de prezintele și trecutul restrictiv prin faptul că nu e compusă, ca acestea, cu un verb ajutător.

§ 247. *Prezintele și trecutul restrictiv* se întrebunțează înainte de toate în *perioade ireale*, ca la noi: $\dot{\text{i}}$ o s e r e ș d u ț e, r e ș a c a ț ă $\frac{5}{22}$ «dacă aș duce, aș primi», se nu r e ș f o s t s t ă, t e r e ț i f o s t o t o p i $\frac{7}{40}$ «de n'aș fi fost eu, te-ai fi înecat». Raportul condițional, atât de pregnant în aceste exemple și indicat în de ajuns prin conjucția s e, nu e tot atât de limpede în o mulțime de alte exemple, pe care noi le traducem cu alte construcțiuni. Astfel sunt înainte de toate cazurile în care noi redăm pe *se* + *restrictivul* istroromân prin *să* + *conjuctivul* dacoromân. Nuanța modală cuprinsă în formele istroromâne se poate redă la noi prin «să facă bine să...» sau, în propozițiile negate, prin «să nu cumvă să...»: m-a rugât ke s e r e ș d u ț e $\frac{5}{20}$ «să fac bine să duc», mes-av ăntrebă ke s e-l r e ț l ă sluzi $\frac{8}{19}$, cf. $\frac{10}{22}$ $\frac{22}{3}$, zițe ke s e r l e, d ă $\frac{8a}{13}$ «să facă bine să-i dea», cf. $\frac{30}{22}$, cl'emeș gospodăru ke s e r e ț fi bur sculă-se $\frac{31}{8}$ «să facă bine să se scoale», s e r e ț si mire z u t ă, s ă m siromășke! $\frac{29}{10}$ «faceți bine și mă ajutați și pe mine!». măsuru, s e nu me r e ș p r i v a r i $\frac{7}{8}$ «să nu mă înșel cumvă», vegl'ăș, s e nu r e ț f u r ă $\frac{16}{16}$ «să nu fure cumvă», pure-le pre scând, s e nu l e r e ț i s t a r i $\frac{16}{41}$ «să nu cumvă să le prăpădești», a vut frike s e nu-rle tal'ă $\frac{22}{29}$, măio, s e nu r e ț i tu s c u t ă a l i c a p t ă ! $\frac{30}{7}$ «să nu cumvă să ascuți sau să te uiți!»

În alte cazuri noi îl traducem pe *se* + *restrictivul* istroromân prin

doar + *viitorul* sau chiar prin *gerundiul* dacoromân: s-a zmislit ke mēre pe lume se se re ę p u t e' otcupı ^{18/11} «doar se va putea răscumpără», n-am vezut se re ę t r e ę t e ^{30/12} «n'am văzut-o trecând».

Dar conjuncția «se» poate și lipsi. *Voința*, cuprinsă chiar în verbul modal «a voi», care servește ca verb ajutător, iese uneori în mod distinct la iveală: zițe... ke re ę m e r e v e d e' d u p a ę e l' ^{8/13} «că vrea să meargă», zicu ke re ę d u r m i ^{13/24} «că ar vrea să doarmă», m-r e ę i v i n d e ^{16/29} «n'ai vrea să-mi vinzi?» *Dorința* se cuprinde în exemple ca: d e ę i s e r e ę v e d e a ! ^{18/45} «de ți s'ar părea!» *Putința* în exemple ca: se ganescu cum re-vo p r i v a r i ^{19/23} «cum ar putea-o înșelă», fost-a un hip ă n ę a e ă t h i p r e f o s t f i ă n ă t e l u m e ^{34/1} «iar în momentul următor puteau fi...», re-vo c o n o s t e c ă r e - ę i ^{36/1} «o poți cunoaște care-i». Raportul modal dispare aproape cu totul în traducerea românească în exemple ca: nu captă nuntru, ke ę o t e r e s v e d e ę' ^{26/13} «am să te văd», nu știę ă n s ę t e r e ę f ă ę e ^{30/29} «ce are să facă», ę a r e v e r i ^{36/1} «are să vie».

§ 248. *Vüitorul restrictiv*, pe care noi trebuie să-l redăm prin viitorul indicativ — cel mult dacă indicăm raportul modal printr'un «cumvã» sau «eventual» — îl aflăm mai ales după conjuncțiile se «dacă», d o c l e «cât timp, până când» și după c ă n (d) cu înțelesul de «în caz că...»: se se o b r n i r e , v a o c a m e n i ^{4/70} «dacă se va întoarce cumvã, se va preface în stâncă», se t e b u s n i r e , t u m e v e r u t ă ^{6/8}, s e n u t e z u t ă r e , s a - ę t e s c o ^{18/13}, s e ę a r o d i r e , k e n e c a - l c l ' e m e ^{19/34}, cf. ^{8/44} ^{12/21} ^{16/12} ^{18/28} ^{19/5} ^{21/7} ^{21/8} ^{28/6}, etc., ă m n e d o c l e v e r i r i ^{4/74} «până vei sosi», ę o , d o c l e n u f i n i r , n - o i m e r e c ă ^{22/31}, d o c l e - c o d ă r f a c u r i ^{29/12}, cf. ^{4/35} ^{4/60} ^{4/69} ^{40/16}, etc., c ă n v e r i r i - n ę e l a l o c , n u u t ă ^{4/74} «în caz că vei ajunge în locul acela...», s-a pogodit asă: c ă n p r i k i n i r e b i ę u , n e c a m e r e a c ă s e d i n ă t ^{5/1}, c ă n ę e v a z e s l u z i r , ę - o i t r e m e t e ^{12/1}, cf. ^{4/90} ^{6/31} ^{8/5} ^{16/67} ^{22/24} ^{37/2}, etc. După m ă ę c e n e g o «înainte de a...» avem: m o r e ę t r e i v o t e l u c ă l u p ă t c o v e l e g a m b i e ę i , m ă ę c e n e g o c o l ă v e r i r e ^{4/61}, dar: m ă ę c e n e g o v a m e r e ^{12/31}.

Fără conjuncțiune viitorul restrictiv e tot atât de frecvent: v i r o m e v e g l ' ă ę a n o p t e ę e m e z e c o p e ę i r u ^{3/2} «când va fi să mă îngroape», ę a ę t e p o m i s l i r i , v e i v e ę ^{6/8} «orice-ți va trece (s. ce ți-ar trece) cumva prin gând, vei avea», cf. ^{4/50} ^{5/15} ^{9/13} ^{9/26} ^{12/13} ^{17/3} ^{17/10} ^{18/45} ^{18/56} ^{20/15} ^{21/2} ^{22/4} ^{39/4}, etc.

3. CONJUNCȚIA.

§ 249. Conjuncțiile istroromâne se deosebesc întrucâtva de cele dacoromâne, atât ca material lingvistic — întrucât unele din cele mai răspândite conjuncții dacoromâne lipsesc, iar în locul lor au intrat în dialect conjuncții streine — cât și ca funcțiune — întrucât unele din conjuncțiile vechi au păstrat o funcțiune pe care nu o mai au cele dacoromâne, iar altele și-au schimbat funcțiunea în cursul timpului. Fără

de a releva toate particularitățile istoromâne, vom arăta în cele următoare câteva din deosebirile principale, rămase nediscutate în paragraful precedent. Notăm la acest loc că între conjuncții considerăm și adverbele și prepozițiile cu funcțiune conjuncțională.

Legătura fără conjuncție — dacă facem abstracție de întrebuintărea infinitivului în locul conjunctivului (§ 235) și de legarea numeralului cu substantivul următor fără prepoziție (§ 223) — e rară (cf. cazurile de acuzativ cu infinitiv citate de Popovici I 111). Astfel lipsește «ke» după verba sentiendi în propoziții obiective: vilele s-a crezút ăn betăreș vrême, fost-a semidee $^{34}/_1$ (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III, § 535), cf. la Popovici II $^{52}/_{28}$: potle verit-a lui, moreșt-a meșe ăn voicșe «apoi i-a venit lui [veste] [că] a trebuit să meargă la rășboiu». Dimpotrivă, mai des e cazul propoziției obiective începând cu k e și când verbul de care depinde rămâne neexprimat: s-a obrnít si [zițe sau vrșe] ke meșe făreș $^{37}/_2$. Repetarea conjuncției o avem în: k e iel k'au mnat Bartoli $^{2}/_8$.

§ 250. Conjuncția *copulativă* — între două părți egale sau diferite — ale propoziției sau între două propoziții — cu acelaș subiect sau nu — este s i «și», mai rar e (§ 252): țățe s i măia $^{40}/_1$, trgovațu fost-a un úcodlac s i cúmnatru lui ganșe' e ie-l' zițe $^{37}/_1$. Intr'un exemplu întâlnim și pe d e cu funcțiunea aceasta: ie l' -a zis: «măio, țe c-am zis?» d e ie tunțe s-a facut un divl' zelc'nák si scoșit-a $^{30}/_8$. Ca la noi, avem și un c u copulativ (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III, 218), chiar după particula comparativă: ca si ozeňa c u nevășta $^{18}/_{49}$ «ca mirele și mireasa». Uneori și adverbul p a c are funcțiunea unei conjuncții copulative: pripraveș, p a c l' -oiș duțe $^{26}/_{12}$ «pregătește și (= după aceea) îi voi duce».

§ 251. Dintre conjuncțiile *disjunctive* s'au pierdut toate («sau», «au», «ori», «săvai») și în locul lor avem: a li și o: se fățe ca si sorețu a li musca $^{33}/_1$, repetat: a li l' -oiș oslobodí, a li voi murí $^4/_{72}$; o crăl' u fură, o damarețeș za glăvu jí $^{16}/_{12}$. Când propozițiile sunt negate avem: n u... n i «nu... nici» s. n i... n i «nici... nici»: n-ă pișeș' it... n i n-ă vrut $^4/_{38}$, n i nu-sm fețe, n i mul' ere $^{10}/_6$.

§ 252. Dintre conjuncțiile *alternative* lipsesc toate cele dacoromâne («iar(ă)», «dar(ă)», «însă», «ci», «decât», «cu-toate-astea», «totuș» «când cold») și în locul lor avem pe vechiul e, care adesea ocupă — ca «iar(ă)» al nostru — un loc intermediar între copulative și alternative, pe a li «dar», pe n e g o, n o g o (slav) «ci», pe m a (balcano-slav) «dar», pe t o t u r o «totuș, cu-toate-acestea» și pe i n v e ț e (ital.) «când cold»: e iel' zicu: «dormi? e țe, nu tu vezi ke noi meșén cá?» $^2/_6$ «iar ei zic: să dormi? dar ce, nu vezi că noi ieșim?» — tesco c-e a li ănmețe-te $^{19}/_{12}$ «ți-e greu. Dar învață-te»; — n-ă vrut nis pișeș' i, n e g o step-tăt-av $^4/_{44}$ «n' a vrut să scrie nimic, ci a așteptat», zis-a ke n-ă vezút nis, n o g o ke-ntrășeș vaimebojze $^{18}/_{13}$ «a zis că n' a văzut nimic, ci că cere pomană»; — ășno siromăș, m a Domnu știșe de țe familieș ăi $^4/_{25}$ «sântem săraci, dar Dumnezeu știșe din ce neam e»; — va beș,

io ț-oî dă totu ro te ân $\frac{22}{33}$ «nu face nimic, eu îți voi da totuș anul tău»; — or ganț'î: «vezi, ța-î ie»; e invețe ren fi noi $\frac{3}{6}$ «vor zice: vezi, acesta e el ! și când colò vom fi noi». La Bartoli avem din Jeiani: poc, ma nu voi, sau: poc, p a c nú voi, apoi: ne io, n e h (= nego) tu «non io, ma tu» și: ie-i bolen a li va nca čuda živî «dar va mai trăi mult». La Weigand II găsim și exemple de s e n u cu funcțiune adversativă (după o propoziție negativă) ca în celelalte limbi romanice: vinde nu l-oî, s e nu lasq ve l-oî «verkaufen will ich es nicht, nur (= wenn nicht) verleihen (= lassen) will ich es euch» $\frac{4}{10}$; ie n-a lukrot brodu, s e nu ba-șerike «er hat kein Schiff gebaut, sondern eine Kirche» $\frac{5}{1}$, cf. $\frac{5}{2}$; tot astfel la Tercovici (ap. Bartoli, P. 91): nu se zire tabăku s e n u șoldi «nu se ține tutunul, ci banii».

§ 253. Dintre conjuncțiile *concluzive* lipsește «decî», «așă dară», «de aceea», iar din cele cu înțeles temporal, «(a)poi» și «atunci» nu se întrebuintează decît în funcțiune adverbială. În locul lor apare d o η k e, d o η k i (slavo-ital.) «decî» $\frac{6}{5}$, $\frac{16}{57}$, p a c (slav.) «de aceea» $\frac{8}{14}$, z a (slavo-ital.), cu înțelesul neologismului nostru «or» și, după propoziții condiționale, a l o r a (ital.) $\frac{32}{3}$ și s a $\frac{3}{4}$, a s ă $\frac{20}{20}$.

§ 254. Dintre propozițiunile s e c u n d a r e, cele *subiective* și cele *obiective* sunt introduse, ca la noi prin «că» (k e) și «să» (s e și n e c a), lipsind vechiul «cum» și urmașul acestuia «cum că». A da exemple e de prisos; în schimb vom releva câteva abateri. Înainte de toate avem unele verbe care se construiesc cu k e, pe cînd noi la construim cu «să», și invers, de ex. după verbele «a aștepta» și «a vrea»: s t e p t ă t - a v k e va finî $\frac{4}{39}$ «a așteptat să isprăvească», s t e p t e k e - l' duțe muŋkă $\frac{22}{16}$ «așteaptă să-i ducă», iu ve v e ț k e meg? $\frac{29}{4}$ «unde vrei să merg», v r u t - a k e se va otcupî $\frac{18}{52}$ «a vrut să se răscumpere»; cînd verbul ă n t r e b ă are înțelesul de «a ruga», el se construiește cu n e c a (sau cu z a + inf.): io-m ăntrebăt n e c a me lăsu durmî $\frac{39}{2}$, cf. $\frac{19}{27}$ $\frac{29}{8}$, ntrebu za durmî $\frac{12}{22}$. Tot astfel la Bartoli din S.: voi k e tu mărănci «vreau să mănânci». Cînd — după verba dicendi — propoziția obiectivă cuprinde în acelaș timp o provocare sau o condiție, aflăm, afară de conjuncția s e sau n e k a, și conjuncția declarativă (k e), pe care noi de obicei n-o mai exprimăm: zițe k e s e nu-l' fije rusire $\frac{4}{18}$ «zice să nu-i fie», te rogu k e n e c a nu meri reŋče $\frac{4}{66}$ «te roagă să nu mergi» cf. $\frac{4}{68}$ (alături de: pošnescu rugă-vo n e c a le spure $\frac{4}{58}$ cf. $\frac{12}{34}$), m-ŋ-a dat urdin k e n e c a puŋg $\frac{5}{9}$ «mi-a poruncit să pun»; ie-v ntrebave'it k e s e știie vrur $\frac{9}{25}$ «el a întrebat dacă știe pe cineva», cl'emeș gospodăru k e s e re fi bur sculă-se $\frac{31}{8}$ «chiamă pe stăpân (rugându-l), să facă bine să se scoale (propriu: că dacă ar fi bun să se scoale)», captăt-a ke se-l re pute' obrnî $\frac{10}{25}$ «a căutat să-l poată întoarce cumva (propriu: că dacă l-ar putea întoarce)». Ca o contaminare între «îi e frică că...» și «îi e frică să nu...» se poate considera construcția: ăre frike k e s e n u-rle tal' ă $\frac{22}{34}$.

§ 255. Dintre conjuncțiile *finale* lipsește vechiul «cum», «de» și compusele «ca să» și «pentruca»; avem însă pe «să» (s e) și, spre deosebire

de noi, avem și un *ke* cu înțeles final. Exemple: *ncl'is-a usa se ijo nu mărănc* ^{34/5} «a închis ușa (ca) să nu mănânc»; *l'-av scuns țasta fețe, ke e măia nu vo vede* ^{4/81} «(ca) să n'o vadă», *mes-a cu ije ke e - l mere vinde* ^{17/1}, *de-m svilost k-oj vo vreda fâre* *zvadí* ^{23/27} «ca s'o scot repede afară», *zute-m trlí, ke e ren-o cața* ^{5/21} «s'o prindem». Precum arată exemplul acesta din urmă, funcțiunea lui *ke e* la origine cea cauzală: «ajută-mi să fugim, că o vom prinde» e ideea originală, în care intră la început, ca notă accesorie, «intenția» de a prinde fugind; cu timpul nota accesorie devine cea principală: lăje puca *ke-l va utide* ^{12/37} «ia pușca ca să-l omoare». Tot astfel *ke* la origine e cauzal în: *jo l'-am ratât farira ke e ren cuhe'i pulente* ^{29/3} care însemnă la început «fiindcă vom fierbe» și numai mai târziu «ca să fierbem». De asemenea avem două idei în același timp, cea finală și cea condițională, în combinația *ke se*: *jo-m verít ke se e-m reji o fil'e dá* ^{26/2} «am venit să-mi dai = am venit cu intenția să-ți cer o fiică, dacă mi-o dai».

§ 256. Dintre conjuncțiile *cauzale* lipsește un corespondent al lui «căci» și compusele «pentrucă» «fiindcă», «de-oare-ce», «de-vreme-ce». În schimb avem pe *ke* și compoziția *deke* (la *Ive* 5 și: *din ke* «perchè»), *per ké* (ital.), *z ásto* (*ke*), *din z áț(e)* precum și simplul *ze* (slave) apoi: *u ije - de - ț a ke*. Exemple: *fost-av nenavidne pre iá ke iá-i maritâte si c-av rodít* ^{4/32} «au fost invidioase pe ea, că e măritată și c'a născut», *ț-á verít, de c-are ijkę vrme* ^{18/56} «de ce-a venit, având (= de-oare-ce are) încă vreme», *nu te cutezi oboní, per ké ver vâl'e ocamení* ^{4/66} «să nu te întorci cumva, căci te vei preface îndată în stâncă», *z ásto jo nu sãm cá* ^{8a/7} «fiindcă eu nu sânt cal», *neca dormu col'e, z a - sto ke nu-i bire-mnâ* ^{24/2} «că dorm acolo, de-oare-ce nu-i bine să umbli», *z ásto o luí tezac ke nu stije* ^{5/25} «căci muncitorul lui nu știe», *vo castige' Domnu din z áț-a facút slábo* ^{6/33} «o pedepsește fiindcă făcut rău», *pás cá cu ije, z a jo vedu ke tu-m reji pára pojdí* ^{17/7} «pleacă de aici cu el, căci eu văd că...», *nu veriia fâre, u ije - de - ț a ke ije vâvic mislít-a* ^{4/50} «nu ieșiă niciodată afară, din cauză că se gândeă mereu».

§ 257. Dintre conjuncțiile *temporale* s'a păstrat *căn(d)*, pe care-l întâlnim și în compoziția *de că n(d)* cu sensul «după ce»; lipsește în textele noastre «cum» (cf. însă la Weigand I 253: *ku m a avut fome* «comme il avait faim»), vechiul «ca» (cf. însă la *Ive* 8: *de k a murí vei face pamete* «dopo la morte farai giudizio», care arată clar elementele constitutive ale lui «dacă» al nostru, despre care cf. acum N. Drăganu în *Dacoromania* III 251 ș. u.) și compusele «îndată-ce», «cât-ce» (cf. însă la Maiorescu 90 fraza auzită dela o fată pe drum între Brdo și Grobnico: *căt - ce eșiți dicia foara, șubito vedeți Berdo*), «abiă că», «după-ce» (atestat de Bartoli din mai multe comune: *după ce av facút J., după ce am muncăt B. etc.*), «până-ce», «pe când», «până când», etc.; lui «înainte ce» îi corespunde *m á ě ce neg'o*; împrumuturi nouă sunt: *docle* (slav.) «cât timp, până când, până a nu,

înainte de», p o c l e și p o t l e (slav.) «după ce, după aceea, apoi, atunci», p e n a c ă n (d) (ital.) «abià (că)». Exemple: c ă n d - a i e verít, flât-av ^{4/45}, d e c ă n d l-a zgrebit, lât-a bițu ^{5/6} «după-ce l-a zgâriat, a luat biciul», more' gambie' i, mâr'ce n e g o verire ^{4/61} «înainte de a sosi», d o c l e zivirno, ren-o țire' ^{4/66} «cât vom trăi, vom țineà-o», av strasft cu câpu d o c l e l'-a uzda cazút ^{31/6} «până i-a căzut frâul», d o c l -a i e verít, i e pl'erдав'it-a ^{8/30} «înainte de a fi venit, el pierdeà mereu». p o c l e iel' murít-a, iel' a zivít scupa ^{4/54} «după ce au murit, ei au trăit împreună», țesci fețór, p e n a c ă n -a fost nascút, iel' a virít hitít ^{4/51} «abià s'au născut și au fost aruncați».

§ 258. Dintre conjuncțiile *modale*, avem înainte de toate dintre cele *comparative* pe c a, care la Istroromâni apare totdeauna în legătură cu s i («ca și»), și care, ca în limba veche românească, poate servi și spre a legă două propoziții, are deci și funcțiunea lui «precum» al nostru: i o -m durmít c a s i ănelu ^{12/30} «am dormit ca un înger», i e fost-a c a s i lor țâte ^{4/52} «le-a fost ca un tată», neloze' c a s i l'-a urdine'it ^{8/6} «atățã (focul) precum i-a poruncit». De asemenea îl întâlnim pe c u m, și în corelație cu a s ă, fără însă să fie întrebuițate compusele «după cum», «precum», și — când e vorba de o comparație posibilă — «ca cum»; în locul acestuia din urmă avem c a s i s e «ca și când»: c u m a i tu me frate zdroț'e'it, asa voi i o tire ^{31/7} «cum ai lovit tu pe frate-mieu, așa te voui lovi eu pe tine», mes-av dila use ănzdolu, c a s i s e ve șto caroțe mere ^{24/8} «ca și când ar merge o sută de căruțe».

Când avem a face cu propoziții în care se exprimă o urmare sau un efect, întâlnim, ca la noi, conj. k e, lipsind însă «încât» și «de»: țe ști i be-dast k e boi i ncrunesti? ^{5/17} «ce, ești nebun de încununi boii?» va fi poledito k e cu câlu n-er pute' -nre'ce ^{4/77} «va fi ghețuș, încât nu vei puteà înaintă cu calul». La comparative am văzut (§ 221) că se întrebuițează d e și n e g o, lipsind «ca» și «decât». Ca prepoziție legătoare între cuvintele comparate avem, mai rar, și prepoziția slavă z a (care corespunde și de altfel lui d e al nostru): va fi tare z a pătru de iel' ^{9/13} «va fi tare ca patru inși».

§ 259. Dintre conjuncțiile *condiționale (hipotetice)*, lipsește «dacă»; s'a păstrat însă înainte de toate vechiul s e și avem, ca la noi, pe c ă n d, (amândouă construite cu indicativul sau cu restrictivul); s e, și tot astfel d e cu restrictivul, se găsesc și în propoziții exclamative care exprimă o dorință. (M a c a r d e a r e i n t r a ț i g a r i i i n c a s ă, n o i n u l i v o m a p ă r a M a i o r e s c u 85 ar fi un caz de d e «dacă» în afară de propoziții exclamative; cred însă că această întrebuițare a lui d e e dacoromânism; la Tercovici ap. Bartoli P. 58 aflăm, în propoziții exclamative m a g a r i k e raș fi bogât! «măcar de-ași fi bogat!»). Exemple: s e ști e, neca spure ^{9/28} «dacă știe, să spună», mere-ntrebă s e -s cunteți ^{40/1} «dacă-s mulțumiți», s e reș duțe, reș acatã ^{5/22} «dacă aș duce, aș primì», s e te busnîre, tu me ver utã ^{6/8} «dacă te va sărută, mă vei uită», s e reț si mire zutã! ^{29/10} «faceți bine și ajutați-mă și pe mine!» d e ț i se re vede' negre! ^{18/45} «de ț i s'ar părea neagră!» c ă n d

ăi strige, neca zăte ^{31/16} «dacă-i strigoaică, să zacă», c ă n veriri-n țela loc, nu ută ^{4/74} «dacă vei veni în locul acela, nu uită».

§ 260. Dintre conjuncțiile *concesive* avem numai pe m a g a r i, corespunzând lui «măcar» al nostru; lipsesc «deși», «chiar», «cutoatecă».

§ 261. Conjuncții *relative* nu avem, căci «de» cu această funcțiune lipsește. Adverbul i u v e «unde» are uneori funcțiune de conjuncție relativă. De relevat ar fi numai că pron. rel. ț e apare și el în funcțiune conjuncțională; astfel, după noțiuni temporale, el corespunde unui «când» sau «dupăce»: ta șeșe ț e ț e s-a-nsurat ^{15/6} «în seara când sa'n-surat», cf. prvi ț e ^{18/45}, âte-zî ț e sa-nsurât ^{12/1} «a doua zi dupăce s-a'n-surat»; valoarea unui «pe cât» o are în: je-l' zîțe: ț e i o stivu, ne l. ^{15/29} «îi zice: pe cât știu eu, nu l» etc. Și în compoziția p r e ċ e = «pen-trucă» se simte încă înțelesul pronomelui relativ: dât l'-a... corbă c u p r e ċ e l'-a durât feța Popovici II ^{79/4} = pen-trucă i-a adus fata (= pentru care i-a adus fata).

§ 262. În sfârșit să amintim că propozițiile *interogative* sunt foarte adesea introduse de particole întrebătoare. Mai ales ne bate la ochi ț e, care se întrebuițează în parte ca «ce?» al nostru, în parte ca indiferendul «oare?» «au?» — apoi s a, care și el a pierdut din înțelesul său pregnant de «așa»; u neori le aflăm pe amândouă: s a ț e. Lui «de ce?» «pentruce», «la ce» îi corespunde, ca la noi, simplul ț e sau (d i n) z a ț (e); c u m se întrebuițează în întrebări exclamative și cu funcțiunea lui «ce» al nostru; avem însă și cazul invers. Exemple: zîțe: «ț e, mire, sîrota, ver lasă ieșta?» ^{4/81} «ce, pe sârmanul de mine mă vei lăsa aici?» «ț-ai verit?» ^{22/6} «ce?» ai venit?» gospodăru-l-ntrebe ke ț e-i îădn, ke ț e-i zălostăn țevă ^{22/18} «că oare e supărat, că oare e trist cumvă?» s a cum ăi? ^{22/9} «ei, cum e?» s a ț-ai verit? ^{5/19} «ai venit?» s a ț e ureș? amindó, amindó! ^{17/37} «cum una?» (firește că pe) amândouă l s a ț e, nu ne cunosți? ^{21/11} «au nu ne cunoști?» s a ț e stii îădn? ^{18/23} «ești supărat cumvă?» l-ai-ntrebât ke ț-a verit? ^{18/36} «(de) ce-a venit?» ț e ve fațet gan'e'i? ^{15/18} «(de) ce vă faceți că vorbiți?» z â ț? ^{22/18} «pentru ce?» mestre, z â - ț-ai țăsta facút? ^{13/85} «la ce ai făcut aceasta?» l-a-ntrebât d i n z â ț nu-l' fil'u mere ^{18/3} «de ce nu-i merge feciorul?» c u m ne ren pogodí? ^{22/10} «cum ne vom tocmi?» c u m âre musăteș robe! ^{30/21}, «ce haine frumoase are!» ț-am zetarít căn nu l'-am ni vezút? ^{18/38} «cum să-l fi prăpădit, când nici nu i-an văzut?»

4. TOPICA.

§ 263. Fără a intra în amănuntele acestui capitol, nestudiat în deajuns nici pentru limba noastră literară, vom enumără câteva dintre deosebirile mai bătătoare la ochi, observând în acelaș timp că poziția cuvintelor în frază de cele mai multe ori nu-i fixată prin legi rigide, ci vorbitorul are posibilitatea de a face nuanțe stilistice, adesea foarte greu de definit, printr'o libertate mare în succesiunea cuvintelor.

(Oricât de nefixată ar fi topica istroromână credem însă că e greșită afirmația lui Weigand I 248 că se poate zice: *me porto at - a w* sau *porto at - me - a w* sau *m - a porto at*).

§ 264. Deosebirea de căpetenie o avem în posibilitatea și obiceiul de a intercală, după model slav, fel de fel de părți ale vorbirii (și nu numai particule ca «mai», «prea» «cam» sau forme pronominale) în *grupele fixe* pentru Dacoromâni, și adecă avem inserțiuni

a) în timpurile compuse, între verbul ajutător și cel predicativ: *n-ai ni vut* ^{1/15} «nici n'ai avut», *vor-o țere* ^{3/4} «o vor căută», *țere ȳ zeli* ^{4/2} «ce ar dori (ea)», *ț-av ȳ ale ganę ȳt* ^{4/4}, *cân s-a me ȳ le sor ȳ r pogovare ȳt* ^{4/25}, *s-a ȳ ȳ le tute tre ȳ marit ȳt* ^{4/27}, *l'-or ȳ n vo ȳ skę omu uȳ de* ^{4/28}, *l'-a lu se mul' ȳ re d ȳ t* ^{4/51}, *vor te cl'em ȳ* ^{4/66}, *l'-av țela st ȳ r ȳ ț zis* ^{4/66}, *ver focu loz ȳ* ^{8/5}, *ȳ o-ȳ ț ȳ ie d ȳ* ^{8/37}, *rlę fost i ȳ kę ma ȳ m un d ocrv ȳ v ȳ* ^{23/15}, *l'-a f o m e f o s t* ^{30/20}; chiar și: *ț-ȳ dr acu fac ȳ t ?* ^{22/23} «ce dracu ai făcut?»

b) între verbul modal și infinitiv: *n-a put ȳ t pre pi ȳ t o r e st ȳ* ^{23/14} «n'a putut st ȳ pe picioare» (dar: *va morę ȳ purt ȳ ȳ pa* ^{40/15});

c) între prepoziția infinitivului și infinitiv: *za cu sire l ȳ* ^{4/62} «spre a lu ȳ cu sine», *za r ȳ ț ile p ȳ ste* ^{30/19}. Tot astfel *za ȳ a ruga Marotti* (ap. Bartoli, P. 56), *ma ȳ a m ȳ n ȳ e face Bartoli* ^{4/36};

d) între negațiune și verb.: *neca nu te vrur busne ȳ* ^{6/8} «s ȳ nu te s ȳ rute cinev ȳ», *nu ni ț ȳ r ȳ n c ȳ s e las ȳ* ^{21/8} «nu l ȳ s ȳ pe nimeni în cas ȳ», *nu ni ț ȳ r portę mu ȳ c ȳ* ^{22/5} (dar: *nu-ȳ ni ț ȳ r* ^{22/12}).

e) Complementul pronominal nu trebuie s ȳ ste ȳ imediat înaintea verbului, ci poate fi desp ȳ rțit de el: *țe ȳ n ȳ a țeri ?* ^{30/10} «ce cau ȳ aici», *nu me s a m o busn ȳ* ^{6/11} «numai nu m ȳ s ȳ rut ȳ», *ȳ juve me s vi ȳ a steptę* ^{29/3}; chiar și la verbe reflexive: *s-ȳ n ț a atę l u m e neg ȳ ne s c u* ^{15/30}; tot astfel complementul nedrept: *ȳ el' ȳ l' d a m a r ț e ț zicu* ^{21/8}. Ca la noi: *nu se știe priki ži Tercovici* (ap. Bartoli P. 69).

f) Când avem un verb al mișcării urmat de infinitiv, complementul pronominal poate fi desp ȳ rțit de infinitivul de care se ține în mod logic (cf. franc. *le v i n t v o i r*; *h ȳ t e z - v o u s d e l' a l l e r m e t t r e r a f r a ȳ c h i r*): *ke-l m e r e țere* ^{4/69} «c ȳ merge s ȳ - l caute», *l'-a m e s țere* ^{4/63}, *ȳ t m e r i l'ubi* ^{40/9} (cf. în s ȳ § 266 b.).

g) Adverbul poate fi pus dup ȳ alt verb dec ȳ t cel de care se leag ȳ în mod logic, c ȳ nd acesta are un complement drept: *stept ȳ t - a v o v o t e k e v a f i n i v o ȳ s k a* ^{31/39} «a ȳ șteptat s ȳ se termine *odat ȳ* r ȳ s b o i u l ».

§ 264^a. La *cuvintele neaccentuate*, topica se deosebește deasemenea de a noastr ȳ:

a) Intrebuințarea enclitic ȳ a complementului pronominal nu e condițion ȳ t ȳ numai de poziția verbului la începutul propoziției («vesele ȳ - te, nu te ȳ ȳ d ȳ ^{4/92}), ca în topica veche romanic ȳ (cf. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.* III § 717), ci o afl ȳ m și în cazuri ca: *re ȳ vrę marit ȳ - s e* ^{4/}, *reș vrę marit ȳ - m e* ^{4/12} (dar: *tu te po ȳ i marit ȳ* ^{4/20}), *s - a v s p r a v i ȳ t*

țere-l $\frac{4}{69}$, vire si ntrebe-l $\frac{8a}{6}$, prend-a si lât-ă l $\frac{23}{10}$, av tel' frăt obrnit-s e $\frac{4}{74}$;

b) dimpotrivă, complementul e proclitic când verbul e într'un timp compus: ie v o uțis-a $\frac{8a}{25}$ «el a ucis-o», lât-av-o si v o zrnțit-a $\frac{4}{35}$;

c) pronumele subiect stă înaintea verbului (dar: vire o bâbe si zițe iă $\frac{30}{16}$) chiar și în propoziții intercalate: a, i e zițe, a mel' gospodâr dormu» $\frac{21}{11}$ «a, zice el, stăpânii miei dorm»; în întrebări: nu t u vezi? $\frac{2}{6}$ «nu vezi (tu)?» țe i e ânta țere? $\frac{21}{5}$; după propoziții începătoare cu adverbe (cu modificarea arătată în § 263 a): când am i o fost tirar $\frac{24}{1}$ «când am fost eu tânăr». Acest pronume subiect poate trece chiar înaintea conjuncției k e: lucre țatunu, ie ke-i tare $\frac{9}{15}$ «face socoteala că (el) e tare», zăsto ie ke-i un putnic $\frac{31}{8}$;

d) complementul nedrept pronominal stă de obicei înaintea subiectului pronominal: ă l' ie zițe $\frac{4}{20}$ «îi zice el» (dar: iel' ă l' damarețe zicu $\frac{21}{8}$), dar după verbul «a fi»: se-i l e fome $\frac{11}{2}$ «dacă le e foame», când ă i l e vol'a $\frac{40}{14}$ «dacă le e voia».

§ 265. Dintre *grupele nepermutabile* ar fi de remarcat numai că verbul modal poate urma și după infinitiv: spure m o r e s t i $\frac{4}{11}$ alături de: m o r e s t i spure $\frac{4}{10}$. Pe cât se pare, există tendința ca și poziția adjectivului și pronomelui atributiv înaintea substantivului să se desvolte în grupă impermutabilă: z l â t n e ț e s ț e $\frac{4}{30}$ «stea de aur», o m â r e s p r e ț e $\frac{5}{18}$, m i ț c â s $\frac{6}{13}$ «case mici» (dar: codri mâr $\frac{4}{66}$), s u d e s n e ț m â r $\frac{5}{24}$ «sub mâna dreaptă», s e b e ț ' r ț â ț e $\frac{1}{11}$, c u s e l e s o r $\frac{4}{14}$, m e g o s p o d â r $\frac{5}{24}$ (dar: omu me! $\frac{5}{20}$).

§ 266. Despre poziția diferitelor părți ale propoziției ar mai fi de observat:

a) Poziția subiectului e de obicei, ca la noi, înaintea verbului: țela mai tiraru mes-a $\frac{21}{3}$; există însă, ca și la noi, latitudinea de a-l întrebuiță și după verb, mai ales când propoziția se începe cu un adverb: o voțe fost-a trej frăt $\frac{21}{1}$;

b) deosebit de întrebuițarea dacoromână e așezarea complementului drept înaintea verbului: l e c o z a f u r e ț $\frac{3}{4}$ «fură-le pielea», m e s - a r i b a l o v i $\frac{4}{34}$, m e s - a b o l n i l i ț i $\frac{7}{1}$, m e ț e m é d i g u ț e r e $\frac{7}{16}$ (cf. însă § 263 f.). Topica aceasta e cu atât mai remarcabilă, cu cât Istroromânii nu cunosc prepoziția «pe» înaintea acuzativelor numelor de ființe (§ 210); după simțul nostru, în exemplul din urmă, «médigu» ar trebui să fie mai degrabă subiect decât complement drept.

5. CONSTRUCȚIUNI ELIPTICE.

§ 267. Istroromânul în general face economie în vorbire și nu mai exprimă — mai ales în răspunsuri — cuvântul care ar trebui repetat spre a completa o propoziție. Pentru simțul nostru, construcțiile acestea eliptice sunt lipsite de claritate și adesea le interpretăm greșit.

Astfel eu însumi am înțeles și tradus greșit locul $1/_{15-16}$: *am un fil'* (fiind răspunsul la întrebarea *n-ăi ni vut?*) nu trebuie tradus cu «am un fiu», ci cu «am avut un fiu», căci avem a face cu o expresie eliptică în loc de *am vut un fil'*. Bartoli P. 93 citează din Marotti propoziția: *se skutari nu te va domnu*, în care crede că lipsește infinitivul *kastige'î* și-o traduce prin: «se ascolterai Dio non ti castigherà». De fapt infinitivul care lipsește nu poate fi altul decât *skutã*, iar sensul propoziției e: dacă vei ascultă (de Dumnezeu), Domnul nu te va ascultă (= nu-ți va cere seama la judecata de apoi).

Iată câteva din cazurile cele mai obișnuite:

a) După model slav, în timpurile compuse nu se mai repetă în răspuns (sau în propoziția următoare) verbul predicativ: «*t-ăi vutăt?*» — «*am*» $15/_{12-13}$ «ce ai uitat? — *am uitat!*» *reï mere?* — *doboto ke reș* [scil. *mere*] $15/_{22-23}$; *vor zivî* — *io-i maï bire de tire* [scil. *zivî*] $16/_{6-7}$; *se nu me vure ie cu te hranî, m-er tu* [scil. *hranî*], *căco* $28/6$; *teru se l-ai vezút* — *n-ă m* [scil. *vezút*] $30/_{11-12}$; *zedurmît-a gospodãri, ma hlapãtu n-ãv* [scil. (ze)durmît] $22/_{25}$; *ver duțe la mãia-m.* — *pripraveç' pac voï* [scil. *duțe*] $26/_{18}$. Felul acesta de exprimare eliptică îl găsim și când cele două verbe nu sunt în acelaș timp sau când ele nu au aceeaș formă ori când avem schimb între vorbire directă și indirectă: *io gastiğesc devetdeset si devet e tu invețe-î tote* [scil. *gastiğe'it*] $14/_{11}$; *oproteç'-m!* — *voï* [scil. *oprostî*] $15/_{3-4}$; *te s-a-nmețât? otgovoreç' k-av za caligera* [scil. *ănmețât*] $16/_{4-5}$; *ai obețit ke l'-er țevã tremete si n-ăi* [scil. *tremés*] $26/_{12}$. Chiar când verbul nerepetit a fost exprimat cu câteva propoziții mai înainte, el poate lipsi: *ma l-an... ma l-ân-o* $22/_{27}$ [scil. *hitit* cf. $22/_{24}$]. Avem și cazuri de elipsă dublă: «nu captã nuntru, *ke io te rês vedeç'!*» — *ie l'-a obețit ke nu va* [scil. *captã*], și *n-ă scil. captât*. $26/_{13-14}$. Tot astfel poate rămâne neexprimat adjectivul predicativ: *se nu reș fost fi io, asã reï fost fi tu mort. Te nu-ï mai bire ke-ï iã* [scil. *morteç*], *care-ï betãre, nego se reï fost tu murî?* $20/_{20}$. În sfârșit verbul «face» — care are în românește funcțiune de «verbum vicarium» — poate fi omis, ca de sine înțeles: *te ren de ie* [scil. *fãte*] ? $22/_{24}$.

b) Mai rare sunt cazurile în care nu se repetă verbul ajutător: *saturât-ăs-a si* [av] *nepît* $23/_{17}$; *iel' s-a-nsurãt si* [a] *na-miru zivît* $2/_{47}$; *iel' av zivît scupa si-n vrt* [av] *lucraveç'it* $4/_{51-55}$; *ie reç scoțî pre ie si* [reç] *starî-l* $31/_{1}$.

6. REPETIȚIA.

§ 268. Ca în multe graiuri populare, în măsură mai mare însă decât la noi, se găsește la Istroromâni, ca la Slavi, *repetiția imediată*. În sintaxă ea ar trebui să ne intereseze numai din punct de vedere formal, întru cât cuvintele repetate se urmează în mod imediat, fără particule legătoare (spre deosebire de repetiții ca: *col eç' si col eç'* $28/7$);

capitolul acesta aparține propriu zis stilisticii, căci prin repetiție vorbitorul vrea să scoată în evidență o parte a vorbirii, apăsând asupra ei, potențându-i oarecum înțelesul. Precum am văzut, repetiția unui adjectiv sau adverb însemnează o gradăție a lor (§ 223 f), ca și la noi. Și tot ca în limba noastră populară găsim verbe repetiție spre a arăta continuitatea unei acțiuni: m^ere - ver m^ere ²⁸/₅ «vei tot merge». Incolo repetiția se găsește mai ales în propoziții exclamative, fie că se repetițește interjecțiunea: ala, ala, mové'-te ²⁰/₁₄, î^ă, î^ă, te ren zută ²⁴/₁₁ — sau un adverb: dosta - î, dosta! ²⁰/₁₁ va be^ń, va be^ń! ²⁸/₈ — sau negațiunea: nu nis oprostí! ¹⁵/₁₄ «de iertat, nici vorbă!» — sau cuvântul important într'un răspuns, indicându-se oarecum că răspunsul nu mai lasă nici o îndoială, că el e aproape de sine înțeles: «amindó?» — e gospodâru-l' odgovore': «sa țe ur^e? amindó, amindó!» ¹⁷/₃₇ «cum una? firește că amândouă!»; țire-i? e iel' zicu: noi sno, noi! ²¹/₁₀; sa țe, nu ne cunoști? — îo ne, îo! ²¹/₁₁ «nu zău eu!» Inrudite cu aceste cazuri sunt imperativele repetiție atât de adesea la Istroromâni: cl' em e - l, cl' em e! ¹¹/₄, pure ția, pure! ²⁶/₂₂, otare' - te, otare'! ³⁰/₆, — analog: p^âs, ^ăm n^e! ³⁰/₁₂ «mergi, pleacă!» La conjunctivele cu înțeles de imperative să repetițește numai conjuncțiunea: ne ca dorme, ne ca! ¹⁹/₂₆ «să doarmă numai!»

CARACTERIZAREA DIALECTULUI
ISTROROMÂN

CAPITOLUL I.

OBSERVĂRI GENERALE.

§ 269. Rupti de trunchiul comun și izolați cu desăvârșire de connaționalii lor, Istroromânii de astăzi sunt cei din urmă păstrători ai unui dialect, vorbit odinioară de un grup însemnat de Români.

Din nenorocire limba vorbită de Istroromâni eră, în epoca în care a început să fie studiată, într'un stadiu progresat de sărăcire. Trăind de mult timp înconjurați de mase numeroase de Slavi, Istroromânii au pierdut o parte mare din patrimoniul graiului lor strămoșesc. Siliți să învețe limba serbocroată — în parte și cea italiană — de care aveau neconținut nevoie în contactul zilnic cu vecinii, ei au devenit bilingui. Urmarea a fost, la o mare parte din ei, desnaționalizarea completă sau parțială. Dar chiar cei ce au păstrat încă limba strămoșească, o întrebuințează mai mult ca un graiu familiar, ca un fel de limbă secundară, de care unii se rușinează — fiind batjocoriți pentru ea de neamurile împrejmuitoare — sau ca o limbă secretă, ce le dă puțința să-și comunice lucruri neînțelese de alții. Ecouri din a doua limbă, pe care o cunosc toți bărbații și cele mai multe femei, răsar mereu și în graiul strămoșesc (§ 30 b).

La sărăcirea graiului istroromân a contribuit în mare măsură și numărul din ce în ce mai restrâns al celor ce-l vorbeau și condițiile mizerabile materiale și culturale în care se găseau. Desvoltarea unei limbi se face prin aportul neconținut al unui număr mare de indivizi, cari impun colectivității inovațiuni individuale, iar îmbogățirea ei e condiționată de progresul social și cultural al unui popor. În cătunele sărăcăcioase de sub Monte Maggiore, viața se scurge monoton, dictată de aceleași griji și nevoi zilnice, care se exprimă printr'un număr restrâns de cuvinte, cu mijloace stilistice cu atât mai reduse, cu cât cei ce-și vorbesc se cunosc de mult, și cu cât din mijlocul lor nu răsar minți subțiate prin școală. Astfel izvorul principal de îmbogățire a limbii rămâne împrumutul din limba vecinilor, care înlocuiește forma nouă, plămădită din materialul moștenit dela părinți. Oricât de paradoxal s'ar părea acest lucru, numărul mic al Istroromânilor este și cauza varietății — mai mult individuale decât regionale (§ 315) — pe care o observăm în fonologia limbii lor, căci paralel cu îmbogățirea prin

inovațiuni individuale, crește într'o limbă vorbită de un grup mare trebuința de a te conforma uzului general, imitând aiudoma graiul celor ce prin prestigiul lor se impun colectivității și adoptând fără rezerve acea *κοινή*, care e condiția de căpetenie a înțelegerii între cei ce vorbesc acelaș graiu. Când însă ești redus să vorbești cu aceiași indivizi cu cari te întâlnești de ani îndelungați în fiecare zi și pe cari îi cunoști atât de bine încât le ghicești gândurile dintr'un gest sau din mimica feții, atunci construcția exactă a frazei și rostirea precisă a sunetului nu sunt necesare și, prin urmare, negliabile. Așa se explică bunăoară de ce diferitele feluri de a rosti pe *ș* și *s* în acelaș sat sau chiar în aceeaș familie nu împiedecă, prin omonimia ce o produc, înțelegerea între cei familiari cu acest sunet din a doua limbă pe care o cunosc. Varietatea care există în felul de a număra al Istroromânilor dela 11 în sus (§ 132) e și ea o dovadă despre lipsa sentimentului de conformare la un uz general,

Din punct de vedere lingvistic, acest graiu în faza lui de stingere este foarte instructiv. Pentru filologia română studiarea lui este însă importantă și din alt punct de vedere. Dacă ținem seama de faptul că noi Români nu avem texte scrise înainte de sec. XV (păstrate și acestea în copii din sec. XVI), înțelegem că limba strămoșilor noștri în cursul evului de mijloc n'o putem cunoaște decât din compararea celor patru dialecte despărțite geograficește unul de altul cu mult înainte de apariția întâiului text românesc. Cum însă și istoria poporului român în întâia jumătate a evului de mijloc e învăluită în întuneric, însemnătatea studiului limbei noastre vechi, ca izvor principal al istoriei, crește și mai mult.

În cele următoare voi arăta concluziile pe care acest studiu ne îndreptățește să le facem, încercând o caracterizare a dialectului istroromân din punct de vedere al dezvoltării sale istorice și întemeiat pe compararea lui cu celelalte dialecte românești. Cele trei capitole următoare vor avea de obiect deci:

Studiarea urmelor limbei Românilor Apuseni, ai căror descendenți sunt Istroromânii de astăzi;

Stabilirea locului pe care îl ocupă dialectul istroromân între celelalte dialecte românești;

Stabilirea deosebirilor în diferitele sate istroromânești.

CAPITOLUL II.

LIMBA ROMÂNILOR APUSENI.

1. CUVINTE ROMÂNEȘTI ÎN LIMBA SERBOCROATĂ.

§ 270. Despre limba Românilor Apuseni suntem în stare să ne facem o idee, deși numai fragmentară, din cuvintele de origine româ-

nească intrate în limba serbocroată¹⁾, din vorbele românești păstrate

¹⁾ Despre cuvintele de origine română la Serbocroați datele cele mai bogate le avem până acum tot în cunoscutele cercetări ale lui FR. MIKLOSICH, cu deosebire în al său EW. (*Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886), pe care se întemeiază în cea mai mare parte articolul lui I. A. CANDREA, *Elementele române în limbile slavice*, publicat în «Noua revistă română» I (1900) 399-409, precum și datele ce se găesc la G. MEYER, AW. (*Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891), în dicționarul meu etimologic (*Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I Lateinisches Element. Heidelberg 1905), în E. BERNEKER SEW. (*Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1908 ș. u.) și la I. CANDREA și O. DENSUSIANU, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București 1907 ș. u. (A-P). Câteva contribuții se găesc la P. BUDMANI în «Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti», vol. XLV, p. 162 (între cele câteva îndoelnice, sau greșite de ex.: *bota* «boltă», *lotar* «leneș» — *boltă* și *lotru* fiind la noi împrumutate dela Slavii meridionali — apoi *facă* «obraz» din ital.), și la K. ŠTREKELJ în «Archiv f. slav. Philologie» XXVIII 481—539. Cel care în timpul din urmă a urmărit cu mai multă stăruință cuvintele de origine românească la Serbocroați e P. SKOK în diferite studii publicate în «Zeitschrift f. rom. Phil.» XXXVI (1912), XXXVIII (1914—1915), XLI (1921), «Archiv f. slav. Phil.» XXVIII (1906), XXIX (1907), XXX (1909), XXXI (1910), XXXVII (1918), «Revue des Etudes Slaves» III (1923), «Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini» XXX (1918), în «Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino» și în «Archiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju». TH. CAPIDAN, care în «Dacoromania» II p. 677—679 a arătat câteva cuvinte românești pătrunse la Serbocroați, studiază unele din cuvintele românești pătrunse în limba serbo-croată în ale sale *Raporturile lingvistice slavo-române*, publicate în «Dacoromania» III 129—237 (cu bibliografia la p. 148—149). Lipsită de orice valoare științifică (cf. recenzia lui H. Barić în *Archiv za arban. star.* II (1924) 392—402) este cartea lui G. PASCU, *Rumänisches Elemente in den Balkansprachen*, Geneva, 1924, menită să compromită colecția atât de prețioasă «Biblioteca dell'Archivum romanicum», al cărui vol. 9 din seria II-a îl formează. Intr'adevăr, autorul lipsit de cunoștințele necesare și de spirit critic, în tendința de a scoate la iveală cât mai multe elemente românești în limbile popoarelor balcanice, consideră românești o multime de vorbe curat slave (precum dovedește răspândirea lor în limbi slave cu care Româniul n'au venit în atingere, sau considerații filologice pe care le putea ușor află la Miklosich și Berneker și mai ales în Rječnik-ul Academiei din Zagreb, care nu e citat nici o singură dată și probabil îi e necunoscut). Astfel: *batica* «parte a îmblăciului» (derivat din serbo-cr. *bat*, cf. Rječnik, *cica* «țâță», *cicati*, *cecati* «a suge» (cuvânt din graiul copilăresc, cf. Berneker SEW. 128—129), *čep* (Berneker SEW. 143), *čuba* «cirrus» (și la Cehi și Poloni, cf. Rječnik, *gao* «murdar», *galičast* «negru» (Berneker SEW. 293), *greben(a)* «stâncă» (Berneker SEW. 347), *hrapa*, (*h*)*rape* «asperitate» (Berneker SEW. 574), *komaj* «abia» (Rječnik, s. v.), *kôšuta* «cerboaică», *kôšutica* (Berneker SEW. 586), *kukuviša*, *kukuvika* (onomatopee, cf. Berneker SEW. 641), *lômača* (Berneker SEW. 731), *lúna* (Berneker SEW. 745), *majka* (Berneker SEW. II 9), *mălina* «smeură» (Berneker SEW. II 12), *mama* (cuvânt din graiul copiilor, cf. Berneker SEW. II 14), *oskoruša*, *oskuriš* «sorb» (Miklosich EW. 227), *papa* (cuvânt din graiul copiilor), *pečurka* (de unde «ciupercă» al nostru, Miklosich EW. 234—235), *stup*, *stupac* «coloană» (Miklosich EW. 321, la Serbo-croați forma corespușătoare lui *stálp* dacorom.), *tata*, *tajka*, *tajko* (Miklosich EW. 347), *Vapa* (paleosl. *vapa* «stragnum») Miklosich EW. 375). Tot ca românești consideră cuvinte împrumutate de Slavi din latinește, uneori prin mijlocire grecească sau germană, precum: *aspra*, *jaspra* monetă (Berneker SEW. 32), *avgust* «August» (cf. Barić, *Archiv za arban. star.* II 333), *cesar* «rege, împărat», *česar* «împărat (austriac)» (Berneker SEW. 127), *cer* «cer» (stejar) (Berneker SEW. 122), *grk* «Grec» și *grčki* «grecesc» (Berneker SEW. 359), *klišura* (cf. Barić, *Archiv za arban. star.* II 460), *kapun*, *kopun* «clapon» (Berneker SEW. 486), *kokma*, *kukuma* «vas» (Berneker SEW. 539), *kôruna*, *kruna* «coroană» (Miklosich EW. 132), *košulja* «cămașă» (Berneker SEW. 586), *kukulja* «glugă» (Berneker SEW. 640), *frncéla*, *bruncéla* «plete» (Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 545—546).

în limbile secrete din aceste regiuni¹⁾ și mai ales din toponimie și onomastică²⁾. În toate aceste direcții cercetări stăruitoare vor mai scoate

motoruga, matoruga, motoroga, matroga «băt» (id. ib. 549—550), *ocat* «oțet» (Miklosich EW. 219), *ocâl* «oțel» (cf. Miklosich EW. 219), *pîncjela, puca* (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 545), *Romanja, Hrmanja, Hrman* (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 552), *sumpor* «sulfur» (Miklosich EW. 329), *têmplo* «templu», *žuka, žunkva* «papură» (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI 656). O multime de cuvinte—între ele și unii termeni de marină, altele numai prin Dalmația și Istria—sunt împrumutate din italienește sau din vechea-dalmată și din dialectul friulan, astfel: *čikuta* «cucută» (Berneker SEW. 641), *face* «față» (Barić, *Archiv za arban. star.* II 398), *frong'ata, frônžata, fružata* «plasă de prins pești» (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 546), *frigati, prigati* «frige» (Berneker SEW. 285), *frâšlin, verzolin* «serinus meridionalis» (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 546), *kačuo* «căldare» (Rječnik), *kača* «bonetă», cu dimin. *kapica* (Rječnik), *kar* «căruță (de muniții)» (Rječnik), *kaštigati* «pedepsi» (Barić, *Archiv za arban. star.* II 398), *kresta* «creastă» (Berneker SEW. 610), *krêpati* «crăpă» (Berneker SEW. 610), *lavdica* «ciocărlie» (Štrekelj, *Slav. Lehnwörter* 36), *maj* «vreodată» (în Istria, cf. Berneker SEW. II 5), *malj* «maiu, ciocan» (Berneker SEW. II 12), *patiti* «a suferi» (Miklosich SEW. 233), *štrop(a)* «funia cu care se leagă văsla» (Štrekelj, *Archiv f. slav. Phil.* XXVIII (1906) 530, Miklosich EW. 326). Tot ca românești sunt considerate împrumuturi din limba albaneză: *biga* «fascis», *buklija* «cană», *puvovac* «pupăză» (cf. G. Meyer AW. 358); din turcește: *kačun* «orchis satyrium» (Rječnik), *furuna, vurună* «cuptor», *furunğija, vurunğija* «brutar» (Rječnik), *čuma* «fasciculus, crista, cumulus» (Rječnik); din ungrește: *fačuk, fačur* «bastard» (Rječnik), *velenac* «covor» (ca «velință» al nostru, Miklosich EW. 378, cf. G. Meyer AW. 465, Th. Capidan, *Elementul slav în dial. arom.* p. 89); din nemțește: *šetarka* «găleată de muls» (Barić, *Archiv za arban. star.* II 399). Spre a scoate cu tot prețul aceste vorbe din românește, autorul face apropieri semantice din cele mai curioase, precum *kačuo* «căldare» < căciulă, *kapica* «bonetă mică» < căpiță (de fân), *kačun* «orchis satyrium» < arom. căciună «căciulă», *čuba* «buclă» < arom. ciumbă «abces», *kamač* «abiă» < camai, *košulja* «cămașă» < *cășulă «căciulă», *frong'ata* «plasă de prins pești» < frâmbiată «oaie cu lâna creată», etc. Pe de altă parte reconstruește o multime de forme vechi, uneori împotriva legilor fonologice române, sau din latinește, cu elemente derivate inexistente, sau din limba tracă, astfel: **cicută* (alături de *cucută*) < CUCUTA, **cl'usură* < CLUSURA (care ar fi dat **cl'isură*) < CLAUSURA, arom. **cucumă* < CUCUMA, arom. **frândzelin* și **frândzâl'in*, **frândzul'in*, arom. *grăc* < GRICUS (!) = GRAECUS, cu derivatul **grătesc*, trac. **crepana*, derivat din **crepum* care a dat arom. **grêp*, apoi **grapă*, cu sens nelămurit < *CRAPPA, *GRAPPA, **cășulă*, **cășiulă* «căciulă» < CASIBULA = CASUBULA, arom. *cârșută*, < corn + șută, **junc* < JUNCUS, arom. **lavdă* < *LAUDA < ALAUDA, arom. *lumache* < *RAMACA (!) < RAMUS, apoi *MEULA (< smeură) și *MALINA, *MAULINA, chiar și *afeale* (sic!) < *ACIALE = ACIARIUM și **ațet* (sic!) < ACETUM, **puleă* < *PULLICELLA, *sumpor* (evident slavonism, într-un glosar slavo-român) < *SULPUR = SULFUR (ca și când n'am avea arom. *šcl'iŕur*), arom. *templu* (cu e păstrat!) < TEMPLUM, **țeasare* (reproducând, fără mențiune, o părere eronată a lui Xenopol, despre care cf. C. Jireček în *Archiv f. slav. Phil.* XV (1893), 101) < CAESAR, trac. **vellenza* < arom. vilendža < gal (< *GALLUS < GALLA), *pupă, strop, apă*, până și forme ca *fițor* și *fițoară*, care există la Aromâni (afară de cei din Olimp) tot atât de puțin ca *mățucă* (p. 64), căci grupul *ŕŕó, ŕŕú* a dat și la Aromâni *čo, ču*.

¹⁾ V. JAGIC, *Die Geheimsprachen bei den Slaven*, în «Sitzungsberichte der Wiener Academie» Phil.-hist. Klasse CXXXIII (1896).

²⁾ Pentru toponimie, în afară de cunoscutele cărți ale lui C. JIERČEK, citate în nota la pag. 1, și de cărțile lui S. DRAGOMIR (cf. cu deosebire *Vlahii și Morlacii*, în care sunt

mult material la iveală. Neavând mijloacele de a face aceste cercetări, mă voiu mulțumi la acest loc cu examinarea critică a materialului publicat până acum, la care voi aduce câteva contribuții nouă. De sigur că și cuvintele de origine românească în limba albaneză le au Albanezii în mare parte de la Românii Apuseni¹⁾; dar chestiunea raporturilor albanoromâne punând probleme grele, am crezut că este mai bine să nu o abordez la acest loc.

§ 271. Iată o listă a cuvintelor de origine românească, păstrate în graiul, toponimia și onomastica serbocroată. Am eliminat din ea pe cele ce pe nedrept au fost considerate de românești (cf. nota la § 270) și am închis în paranteze pe cele mai puțin sigure. Une-ori e foarte greu de a spune, în stadiul actual al cunoștințelor noastre și mai ales în lipsa datelor asupra extensiunii geografice, dacă cutare cuvânt e de origine românească, albaneză sau italiană; alte-ori însă etimologia vorbelor românești nefiind sigură, e greu de precizat care limbă a fost cea care a dat și care cea care a primit cuvântul, sau dacă el nu a intrat cumva la Români și la Serbocroați, din a treia limbă. Avem și cazuri în care cuvântul românesc pătruns la Serbocroați e însuș de origine slavă, dar prin forma, înțelesul sau prin elementele lui morfologice și derivate se adeverește a fi fost reîmprumutat din românește.

A-BUȘILE, formațiune românească din *buș*, se păstrază în sârb. *jabu-šoliti* «a umbla cu greu», după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* LXI (1921), 150.

utilizate scrierile lui Novaković și Cvijić), P. Skok în *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII 551 și u., și «Glasnik» XXX (1918), p. 307—308. Pentru onomastică am scos materialul din K. KADLEC, *Vlaši a vlašské právo v zemích slovanských a uherských* (Praga, 1916), care a dat (p. 450—468) o listă a tuturor numelor de Vlahi din cele patru documente sârbești mai importante, deci și numirile din hrisovul lui Dušan, publicat în *Archiva istoricá a Romániei* III, 85—196 de HASDEU și din hrisovul domnesc al lui Ștefan Milutin, publicat de I. BOGDAN în *Conv. lit.* XXIV, 488—495. Materialul acesta l-am completat cu cel din lucrările citate ale lui S. Dragomir (scurtat «Drag»), care a avut bunavoința să-mi pună la dispoziție și alte completări, mai ales din Novaković, *St. Zak.* P. SKOK, în recenzia cărții lui Kadlec (publicată în «Glasnik» XXX (1918), cf. cu deosebire p. 308—311), a analizat onomastica vlahă sub raportul derivațiunii acestor nume și în comparație cu onomastica dacoromână. Pentru numirile istroromâne am utilizat lista dată la sfârșitul textelor mele (p. 64—66) din Susnievița, cea din Jeiani dată de Miklosich, *Slav. Elem.* 57 n. 1 și cea mai completă, din toate satele, a lui Popovici I p. 36—39. Pentru explicarea numirilor și sufixelor slave, m'am orientat după MIKLOSICH, *Die Bildung der slavischen Personennamen* (în «Denkschriften der Wiener Akademie, Phil.-hist. Klasse» X (1860) 215—330), Dr. T. MARETIC, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba* (în «Rad jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti» LXXXI (1886), 81—146 și LXXXII (1887) 64—154, Zagreb) și G. WEIGAND, *Die bulgarischen Rufnamen, ihre Herkunft, Kürzungen und Neubildungen*, apărut în «XXVI—XXIX Jahresbericht» p. 104—192. La aceste lucrări se rapoartă abrevierile «Mikl.», «Mar.» și «Weig.». Cel mai bogat izvor pentru toponimie și onomastică, pe care însă nu l-am explorat decât în parte, rămâne dicționarul Academiei Croate: D. DANIČIĆ — P. BUDMANI — T. MARETIC, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb (începând cu anul 1880, până la litera N.).

¹⁾ Despre acestea cf. în urmă lucrarea lui TH. CAPIDAN în «Dacoromania» II 444—553. Despre împrumuturi făcute de Serbocroați din limba «Vlahilor» albanezi, cf. P. Skok, *Archiv za arban. star.* II 134—136.

[ARAMIE «căldare», nu a pătruns, cum crede P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914-1915), 544 în sârbește: *aranija*, ci patria cuvântului e Macedonia (cf. Th. Capidan, *Dacoromania* III 148 — 149), de unde el s'a răspândit la Sârbi și, pe altă cale, la Români, unde *n* s'a prefăcut în *m* prin etimologie populară cu *aramă* (*Dict. Acad.*). Intr'adevăr, un derivat în *-ie* dela *aramă*, pe teren românesc, n'ar putea avea înțelesul de «căldare de aramă»].

ARBOR e, probabil, radicalul numelor de Vlahi *Arboric*, *Arbulic* (în Trebinje, sec. XIV — XV) și a numelui loc. *Arbulic* (în valea Ibarului).

[ARTAN «bucată», de origine necunoscută, ar putea fi (mai de degrabă decât grec. *ἄροσ*, cum credea Jagić, *Geheimsprachen* 33; cf. și Meyer-Lübke REW. No. 689) la baza lui *arton* în limba secretă a Slovenilor].

AȚIPITOR crede Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, III, că trebuie recunoscut în numele muntelui *Cipitor*, în aceeași regiune sârbească în care găsim și pe *Durmitor* și *Visitor*.

BACIU, cuvânt de origine obscură și vechiu (arom. megl. *baču*), s'a răspândit, probabil, ca termen pastoral, din limba română în limbele popoarelor învecinate (cf. *Dict. Acad.* și Berneker SEW. 37), deci și în sârb. *bač*, unde-l întâlnim, cu derivate, ca nume de persoană (*Rječnik* s. v.) și ca numele unui sat, *Bači* (Drag. III). La Istroromâni avem numele pers. *Bâte*.

BĂLAUR (cu varianta *bălăoană*) e un cuvânt de origine obscură (cf. în urmă *Dict. Acad.*, L. Spitzer, *Mitteilungen des rum. Instituts* 295, N. Jokl, *Zeitschrift f. rom. Phil.* LXI (1921) 228 ș. u., H. Barić, *Albanorumănische Studien* I., Th. Capidan, *Dacoromania* I 331 și 505 ș. u., II 465 — 466, 805, 810, V. Bogrea, *Dacoromania* II 899), care se găsește la noi (și la Aromâni, de unde a trecut ca nume propriu la Neogreci), la Albanezi, la Bulgari (ca nume propriu) și la Sârbi (în Montenegro și Ragusa) *blaor*, *blavor*, *blavur*, *tlabor*, *glavor*, *blavorak*, *blavoraša*, *blor*, *bloruša*, fără ca să se poată spune din care limbă a plecat în celelalte. Forma sârbească *balaura*, ca termen de batjocură, e însă de sigur împrumutată din românește (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914 — 1915), 664, cf. și *Glasnik* XXX 335).

BALE a pătruns, după Miklosich, în sârb. *bale* «muci», cu derivatele *balav*, *balavac*, *balavica*, *balavka*, *baleša*, *balo*, *balonja*, cf. Candrea-Densusianu, *Dict. etim.* No. 129. [Tulpina Bal- în nume proprii e de origine slavă § 273].

[BALIGĂ, cuvânt de origine obscură, se găsește la noi (și la Aromâni și Megleniți), la Albanezi, la Sârbi *balega*, *balaga*, *baloga* și la Ruteni, și, la Sisano, în Istria, *baligola*, «cacherello di pecora», fără să știm din care limbă cuvântul s'a răspândit în celelalte. Cf. *Dict. Acad.* și Th. Capidan, *Dacoromania* II, 468 și 518].

[BĂLOS ar putea fi tulpina numelui de Vlah *Balosin*].

BALTĂ, cuvânt a cărui istorie nu e clarificată încă (cf. *Dict. Acad.* și Th. Capidan, *Dacoromania* II 461), și care a pătruns, prin Români

Apuseni, și la Slavii din Veglia (p. 18), se găsește, ca la Dacoromâni, în numele de Vlah *Balta* (Novaković, *St. Zakoni* 563).

BĂNIȘOR, diminutivul românesc al lui *ban*, sau, mai probabil, a lui *bañe* «baie», s'a păstrat în numele *Banișor* (în regiunea Krajiște-Vlasina, Drag. 103). Despre un *Banișor* pe teritoriu bulgar, cf. G. Weigand, *Rum. u. Arom. in Bulgarien*, p. 40.

BÂR, strigătul ciobănesc, pare a fi trecut și la Serbocroați: *bar* «care se rostește de ciobani, ca oile să stea liniștite la muls» (pe care O. Densusianu, *Grai și suflet* I 66 îl crede scurtat din *baran* «miel»). *Dacoromania* III 382.

BARBĂ, în compoziția *barbă-rasă*, s'a păstrat ca nume de Vlah: *Barbarasa* (Novaković, *St. Zakoni* 615). [Dimpotrivă, în *Barbakane* (în Riječka Nahija, Drag. 104), *Barbakani* (în Rudine Bilečska, Drag. 103), nu avem a face cu un compus *barbă*+*câne*, care nu corespunde nici felului de compoziție românesc și ar fi neobicinuit și din cauza lipsei rotacismului (cf. mai jos, sub, «câne»), ci poate avem a face cu derivate în *-an* (+ *e*) din serbocr. *barbukati* «perturbare».] În numele de Vlah *Barbanei* (Novaković, *St. Zakoni* 767) se pare că avem un derivat din *barbă* cu sufixul dublu *an*+*ej*. Tot din *barbă* sau din *Barbu* derivă numele de sat sârbesc *Barbeš* (Rječnik, Drag. 102), și numele pers. *Barbiš*, *Barbušić* (Rječnik).

BĂRBAT se găsește în numeroase nume de familie și n. loc.: *Barbat*, *Barbace*, *Barbatovac* (Drag. 102), *Barbatovci* (sat în circumscripția Toplica din Serbia), *Barbatovo* (sat lângă Niš), *Barbatović* (nume de familie sârbesc). P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914 — 1915) 551. Un sat *Barbato*, care ar putea fi de origine italiană (dalmat.), se găsește și pe Isula Arbe.

BĂRBOS se găsește în numele *Iuraj Berbos* (Zara, a. 1527, Drag. 62).

BARZ, odinioară adjectiv și la noi, ca la Aromâni (*bardzu*, *-dză* «bălan»), precum se vede din (*capră*) *barză*, a trecut la Sârbi, împreună cu alți termeni pastorali (de la noi, iar nu de la Albanezi) în *barzast* «nici alb nici pistriț» (despre capre) și s'a mai păstrat în *Barzilo* «nume de țap», *Bărzilovica*, nume de sat în districtul Belgradului. Th. Capidan, *Dacoromania* II 679.

BĂȘICĂ, cuvânt trecut și la Bulgari și Ruteni (Capidan, *Dacoromania* III 227), s'a păstrat, precum a arătat Miklosich (*Wanderungen* 8) în serbocroatul *běšika* «bășică» și în derivatul *bešičnik* «Zugpflaster» (Candrea-Densusianu, *Dicț. etim.* No. 141).

BÂT(Ă), termen ciobănesc, ar putea fi împrumutat de Serbocroați: *bat*. *Dacoromania* III 382.

BIRCĂ «oaie cu lână creță și mică» — considerat de C. Diculescu, *Dacoromania* IV, 438 ca element vechiu-grecesc în românește — a fost răspândit prin păstorii români la Unguri, Poloni, Cehi și la Serbocroați: *birka* «un fel de oi», *Dicț. Acad.*

BLÂNDĂ a trecut, după Candrea-Densusianu, *Dicț. etim.* No. 164, la Serbocr. supt forma *blanda* «Blase an der Haut». Pentru redarea sunetului *ă* (*ä*) prin *a* cf. *Dacoromania* III⁴ p. 180, 382.

BOLOVAN. cuvânt de origine slavă, identic cu serbocr. *balvan* (> daco-rom. *bálvan*), s'a păstrat în numele loc. (sec. XIV). *Bolovan* (Rječnik). Și în Istria se întâlnesc numele de localități *Bolovani* la sudvest și *Bolobani* la vest de Chersano.

BORDEIU, cuvânt a cărui origine nu e limpezită, dar care nu poate fi despărțit de tulpina romanică BORD-, cu acelaș sens (Meyer-Lübke, REW. No. 1216) a fost împrumutat dela Români de Slavii înconjurători: Bulgari, Ruteni și Serbocroați, la care aflăm *burdelj* «colibă» și n. loc. *Burdelj*. Capidan, *Dacoromania* III 220 — 221 și Rječnik.

BRAD, cuvânt comun cu limba albaneză, se găsește, poate, în forma diminutivă românească în numele de Vlah *Bradel* (Hasdeu, *Arch. ist.* III, 181).

BRÂNCĂ, cu sensul de «erisipel», care derivă din paleosl. *бръкнѣ* «mă inflamez» (*Dict. Acad.*), dispărut la Serbocroați, e împrumutat de aceștia: *brnka* «erisipel» din limba noastră (Rječnik).

BRÂNDUȘĂ este, după expunerile lui G. Giuglea (*Dacoromania* III 567 ș. u.) un element autohton în limba noastră și deci serbocr. *brnduša* «colchicum autumnale» împrumutat dela noi, precum se spune de altcum și în Rječnik.

BRÂNZĂ, cuvânt păstoresc străvechiu la noi (în urmă G. Giuglea, *Dacoromania* III 573 ș. u., O. Densușianu, *Grai și suflet* I 39 ș. u. cf. și H. Barić, *Archiv za arban star.* I 138 ș. u.), are cea mai mare răspândire la popoarele învecinate și e atestat sub forma *brence* «caseus valachescus» în documente ragusane din sec. XIV.

[BROASCĂ se păstrează, după Candrea-Densușianu, *Dict. etim.* No. 183, în serbocr. *broska* «Meisterwurz»; în Rječnik cuvântul e adus în legătură cu *broskva* < BRASSICA].

BUCĂLAIE ar putea fi, după S. Dragomir, o poreclă, la baza numelui de Vlah *Bjukolaj Radoje* (*Spomenik* III p. 10).

BUCIUM, probabil în înțelesul de «trunchiu de copac» (*bucium*¹ *Dict. Acad.*) se găsește sub forma aceasta ca n. loc. *Buĉum* în regiunea Drob-njak (Herțegovina, Drag. 103) și *Buĉumet* în regiunea Toplica (Rječnik). [Din cauza lipsei rotacismului e îndoioasă identificarea cu *bucin* < BUCCINA ca n. loc. *Buĉin* (sat lângă Prilep) și *Buĉina* (în regiunea Kruševac, Rječnik), care par a fi identice cu serbocr. *buĉina* «Trompetenkürbiss» (identificat de Candrea-Densușianu, *Dict. etim.* No. 193 tot cu românescul *bucin* = bucium). Acesta e, după Rječnik, un derivat din *buĉa* «cucurbetă» < ital. *boccia*. Maretić, *Rad.* LXXXII, 116 vede în numele *Buĉin-ić*, tulpina *Bu-ĉ-*, scurtată din *Budimir*, precum în *Boĉin*, vede tulpina *Bo-ĉ-*, scurtată din *Bogoslav* sau *Borisav*. Despre *Buĉino* pe teritoriul bulgar, cf. G. Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* p. 40].

BUCUR se găsește, ca nume pers. și loc., foarte răspândit la Bulgari și la Serbocroați. După Rječnik și Drag. 105 se găsește: *Bukor* (sate în Počerina și în Tamnava, în Šabac; nume bărbătesc în sec. XIII; pronume azi), *Bukoravno* (sat), *Bukorovac* (sat în districtul Kragujevac),

Bukur (nume bărbătesc în sec. XIII și XIV), *Bukurovac* (sat în cercul Pirot). Deși cuvântul nostru e de origine albaneză (*buker* «frumos»), ca nume el nu se găsește la Albanezi și e la Români obișnuit mai ales în cercurile păstorești. Dealtfel și forma cuvântului arată că Bulgarii și Serbocroații l-au primit dela Români, precum admite și Th. Capidan, *Dacoromania* II 805 și P. Skok *Glasnik* XXX, 311. *Bukar* se găsește și la Istroromâni.

[BUN crede Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914 — 1915) 551 și *Glasnik* XXX 307 și 311, că e la baza numelor loc. și pers. vlahe și sârbești *Bunej*, *Bunišići*, *Bunilo*, *Bunilović*, *Buniša*, *Bunovi*, *Bunović*, *Bunovci*, *Bunojević*, *Bunoševac*, cf. și cătunul *Bunari* (de-asupra Sekirnik-ului, Drag. 99). Cred mai de grabă, cu Miklosich (252) și Weigand (§ 78) că avem a face cu tulpina slavă *bun-* din *bunīti* «a ațâța» (propriu: «a face zgomot» Berneker SEW. 101), dela care avem și compoziția veche *Bunislav* (cf. și bulg. *Bunjo*, probabil și dacorom. *Bunea* și, la Istroromâni, numele *Buniću*). Dacă tulpina acestor nume ar fi într'adevăr *bun*, am avea probabil forma rotacizată, ca în istrorom. *Burul* și în satul *Buru* în Țara Moșilor. Tot astfel și numele de plantă serbocr. *bun*, *bunika*, *bunjika* «hyoscyamus», pe care Th. Capidan, *Dacoromania* III 219 și Pascu, *Rum. Elem.* p. 30 le cred de origine românească, sunt curat sârbești, căci, după Rječnik, al lor *u* se reduce la *li*].

BURIC. Rječnikul și P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI, 147 derivă pe serbocr. *búrag* «venter animalis» din rom. *buric*, care la Megleniți are înțelesul de «burtă».

BUZĂ se păstrează în numele unui munte în Riječka Nahija: *Buza* (Drag. 104) [și dacă la baza lor nu este *buza*, numele unei băături (< turc. Berneker SEW. 104), și în numele pers. deastăzi *Buzolić* și în satele *Buzeta* (în Kraina croată), *Buzovac*, *Buzuci* (în cercul Sarajevo) Rječnik].

[CAIBĂ, cuvânt pierdut la noi (cf. însă verbul *încăibără* Dacoromania III 670 ș. u.), dar păstrat la Istroromâni (*căibă* «colivie» < CAVEA), pare a fi fost împrumutat de Serbocroați, care au *kaĵba*, *gaiba* (za ptica) «caveola, cavea» și care se găsește sub forma *goiba* «gabbia» și la Slavii istrieni din jurul Albonei (*Pagine istriane* VI, No. 1 — 2). Se poate însă ca acest cuvânt să fie de origine italiană, căci forma anterioară a venetului actual *keba*, *geba* a fost *káiba*, *gaiba*, cu aceeași redare a lui *vj* (cf. *Caroiba* și *Foiba* în toponimia istrieană) ca la noi și în Friaul].

[CĂINĂ, cuvânt de origine slavă, dar în această formă românesc, e poate la baza lui *kejnati se* «a se teme» în limba secretă a Slovenilor (Jagić, *Geheimsprachen* 35)].

CAL ar putea fi radicalul numelui dacoromân *Calotă* (cf. și *Bootă*, *Iapotă*, *Vacotă* Dacoromania I 212) precum și al Vlahului *Kalota* (și la Bulgarii) și *Kalopa*. În cercul Banjaluka din Bosnia se găsește un sat *Kalota*, iar în cercul Niš satul *Kalotina* (Rječnik). Mai puțin probabil e că rădăcina *Kal-* să fi fost extrasă din numele *Kalina* (din planta cu acelaș nume sau din cuvântul cu care Bulgarii se adresează cumnatei mai tinere cf. Weig. §§ 37 și 75), sau din *Kalistrat*.

CĂLĂTOR, ca atribut al Vlahilor chervanagii, a pătruns, sub forma *kjelator* și în graiul serbocroat (p. 8).

[CÂMP, în forma pluralului *câmpuri*, ar putea fi la baza numelui loc. *Kampur* (din regiunea Kumanovo, Drag. 103); despre *Kampur* în Dalmația, Rječnik) cf. Bartoli, *Das Dalmatische* II 304].

CÂNE, sub forma rotacizată *căre* (ca la Istroromâni), a pătruns, prin păstorii vlahi, precum a arătat P. Skok, *Archiv za arban. star.* II 335, în Serbia, Sirmia, Voivodina, Bosnia, Dalmația și în Bocche di Cattaro, în serbocr. *kêr* «levrier qui excelle à flairer et à dépister le gibier», iar în Ragusa sub forma *kêra*, întrebuițat numai ca termen injurios dat femeilor.

CANURĂ < CANNULA (P. Papahagi, *Not. Etim.* 214), termen în legătură cu industria casnică a păstorilor, a pătruns la Greci, Bulgari și la Serbocroați: *kanura* «ein Strähen (Bund) Baumwollengarn», la care mai găsim și numele pers. *Kanuric* (Th. Capidan, *Dacoromania* III 204).

CAP, a trecut din graiul Românilor Apuseni chiar în limba documentelor slave, spre a arăta pe căpeteniile Morlacilor (p. 16).

CĂPUȘĂ, cuvânt care se explică fără greutate ca derivat românesc din *cap* (*Dacoromania* II 594), a intrat, ca termen păstoresc, la Albanezi, Bulgari și la Serbocroați, unde printr'un amestec cu *krlja*, *krpele*, cu sensuri asemănătoare (altă explicare la P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI (1921) 151), a dat *krpuša*.

CĂRARE apare, la Croați în *karara* cu înțelesul de «puteljak u selu što vodi čjoj kući», deci cu un înțeles apropiat de cel românesc (cf. *Locul limbei române între limbele romanice* p. 35), încât e mai probabil că e împrumutat dela Români, cum admite și Štrekelj, *Archiv f. slav. Phil.* XXVIII (1906) 516, decât din italienește.

CĂRBUNE, cuvânt care la Istroromâni apare și fără rotacism (§ 72), se găsește, sub forma *krbún* «cărbune», la Slavii čakavci (Rječnik) și ca nume de sat în Istria, încât e probabil că cuvântul a fost împrumutat de la Istroromâni, nu dela Italiani.

CARN, cuvânt de origine slavă (serbocr. *krn*), apare în forma articulată românească în numele pers. *Krnul* și *Krnuj* (Rječnik) și în numele loc. *Krnule* (sat în Kolubara-Podgorina, Drag. 105 și în Šabac, Rječnik), *Krnuli* (Rječnik). Un *Krnul* se găsește și pe teren bulgăresc.

CĂRNAT apare la Slavii istrieni sub forma *krnâta*, *krnâtina* (Štrekelj, *Archiv f. slav. Phil.* XXVIII (1906) 520 — 521, P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII 548); cf. și numele pers. *Cárnât* la Istroromâni.

[CARNE, în forma articulată istroromână *carna* (§ 120 e), ar putea fi la baza lui *karna* «carne» și a adjectivului *karnov* «de carne», în limba secretă a Slovenilor (Jagić, *Geheimsprachen* 33), dacă cuvântul nu e cumva împrumutat din italienește].

[CĂRUȚĂ, care se găsește și la Bulgari, Unguri și Ruteni (cf. Capidan, *Dacoromania* III 205), ar putea fi la baza serbocr. *karuca*, cu diminutivul *karučiće* «zweirädiger Düngerwagen» (Candrea-Densușianu, *Dict.*

etim. No. 253), dacă cumva cuvântul serbocroat nu e împrumutat, cum se dă în Rječnik, din ital. *carrozza*].

CĂȘCIOARĂ a fost, după Th. Capidan, *Dacoromania* IV, 343—344, împrumutat de Albanezi (*kačor*) și Serbocroați *kačara*, ca n. l., *Kačar* (în Smedrevo).

[CĂȚEL, ar putea fi, cu tot înțelesul schimbat, explicabil însă într'o limbă secretă (a Slovenilor), la baza lui *kacel* «cotoiu», pentru care Jagić, *Geheimsprachen* 31 nu are explicație].

CĂȚUN, cuvânt, după toată probabilitatea de origine albaneză (cf. N. Jokl, *Indogerm. Forschungen* XXXIII 420—433), eră termenul obișnuit pentru sătulețele Românilor Apuseni, încât apare sub forma aceasta în documente, unde căpetenia unui cătun se numește *catunarius*. Forma sub care cuvântul a pătruns la Bulgari, la Greci și la Sârbi: *katun*, *katuna*, cu derivatele *katuniște*, *katunar*, nu e cea albaneză (*katunt*), ci cea românească. Cf. Miklosich, *Wanderungen* 8.

CĂTUȘĂ, probabil cu sensul vechiu de «pisică», se regăsește în numele femeiesc serbocroat *Kātuša*, cu derivatele *Kātušić* (nume pers.) și *Katušnica* (numele loc. în Serbia, Rječnik).

[CHICERĂ care, după N. Drăganu, *Dacoromania* I 117 ș. u. e de origine ilirică, se găsește la Bulgari (Th. Capidan, *Dacoromania* III 151—152) și la Serbocroați: *kičer* «vârf de munte», *Kičeri* n. loc. în Croația. După O. Densușianu, *Graiuul din Țara-Hațegului* 58, cuvântul românesc e împrumutat din sârbește].

CHICIURĂ «promoroacă», care vine din bulg. *kičurъ* (lipsește la Serbocroați), iar nu din forma dialectală *kīčor* = picior, cum credea P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII, 552, e la baza numelui *Kičurić*, pe care îl purtă un neam de Români Apuseni din Bosnia (Drag. 100).

CIOBAN, cuvânt de origine osmană, anterior cuceririi turcești, pe care-l găsim și la Istroromâni, apare la Ruși, Ruteni, Poloni, Bulgari și Serbocroați *čoban*, *čobanin*, cu o mulțime de derivate (cf. Rječnik), răspândit, cel puțin parțial, prin păstorii români].

CIUL și CIULI se găsește cu acelaș sens la Neogreci și la Serbocroați: *čula*, *čulav*, *čuliti*, Originea probabilă a cuvântului e grec. *κύλλος* «strâmb, ciuntit», cf. Al. Philippide în *Festgabe für Mussafia* și C. Diculescu în *Dacoromania* IV 442.

CIUMĂ, din lat. *CYMA* (Pușcariu, *Lat. Tî und Kî* 60—61, Th. Capidan, *Dacoromania* III 143) s'a răspândit la Ruși, Ruteni, Poloni, Unguri, Bulgari, Turci și Serbocroați: *čuma* «ciumă».

CIUTURĂ < *CYTOLA (Pușcariu, *Lat. Tî und Kî* 61) s'a răspândit, precum dovedește mai ales redarea lui *l* intervocalic prin *r*, prin păstorii Români, la Ruteni, Unguri, Turci, Bulgari, Albanezi și la Sârbi: *čutura* «ploscă de lemn pentru vin și rachiu» și la Sloveni *čutara*, *čotara*, cu acelaș înțeles.

COACIN, păstrat la noi numai ca nume de oaie cu botul roșu (Liubiana, *Măidan* III) < COCCINUS, a trecut dela păstorii români la

Serbocroați *kočan*, *kočenica*, ca nume de oi. P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI, 648.

[COAPSĂ, dar mai probabil corespondentul dalmat al lui COXA (cf. Bartoli, *Das Dalmatische* II 294,369), se păstrează în serbocr. *kopsa* și *kopsica* în Ragusa (Budmani, *Rad* XLV, 162)].

COCOR s'a păstrat în numele *Kukor* (sec. XIII Rječnik) și în derivatul *Kokorić*.

COLAST(R)Ă, probabil într'o formă care se reduce la varianta *COLESTRA (cf. asturic *kuliestru*), cuvânt păstoresc, care a trecut la Neogreci, Bulgari, Ruteni (*kolastra*, *kulastra*, *kurastra* alături de *kuleistra*) și Unguri (*gurászta*, *gurásda*, alături de *gulesztra*), apare și la Serbocroați sub forma *kulizdra* «brânză ordinară» Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI (1921) 150. Formele serbocr. *kónastra*, *kunastra* «colostrum» (Pascu, *Rum. Elem.* p. 44) nu le găsec în Rječnik.

[COMȘA, probabil un derivat românesc în -*ša* dela *coamă*, se găsește ca nume de Vlah *Komša* și ca nume al unei ape în districtul *Požarevac* (Rječnik), iar *Komšić* e numele unui sat în Bosnia].

[COPACIU, cuvânt care se găsește în toate dialectele române și la Albanezi, s'a păstrat, probabil, în numele de Vlah *Kopáci* (Novaković, *St. Zakoni* 673) și în două sate cu acelaș nume în districtul Sarajevo (Rječnik), deși n'ar fi exclus ca la baza acestor nume să fie serbocr. *kôpač* «tăietor»].

[COPIL, cuvânt obscur, care se găsește și în dialectele suddunărene, la Bulgari, Greci și Albanezi, există și la Serbocr. *kopil*, *kopile* și *kopilan* «spurius», cu derivate (cf. Rječnik). Skok, *Glasnik* XXX 311, citează numele de Vlah *Kopil*, pe care-l consideră de origine românească].

CORB se păstrează în numele *Korbovo* (sat în Serbia, Rječnik) și *Korbulička* (la Vasojevići, Drag. 104). Cf. și *Krbul* pe teren bulgar (Ródope), pe care Jireček îl crede identic cu rom. *Corbul*.

CORN (arbore) se păstrează ca nume loc. în derivatele curat românești *Kornet* (deal în circumscripția Rudnik, Drag. 105, Jireček, *Geschichte der Serben* I 155), *Kornišor* (regiunea Kumanovo, Drag. 103), poate și *Kornica* (sat în Bosnia, Rječnik).

CRĂCIUN < CALATIO, -ONEM, cuvânt românesc (cf. în urmă Th. Capidan, *Dacoromania* III 142, 183 și V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*, 8—9, extras din «Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj» III (1924)) care, împreună cu *Rusale*, are cea mai mare și mai veche răspândire la popoarele slavice, întru cât apare în paleoslavă și azi la Bulgari, Ruși, Ruteni, Slovaci, precum și la Unguri, se găsește la Serbocr., ca la noi, ca nume propriu: knez *Kračun*, Georgije *Kračun* (Rječnik); acest nume se întâlnește și în hrisovul lui Ștefan Dušan din 1348 între oamenii mănăstirii Sf. Gheorghe din Zablantia în Tesalia (Dragomir, *Vlahii din Serbia*, 289—290). Există și un *Kračunište* ca nume loc. (Rječnik).

CRAP, cuvânt de origine slavă, apare sub forma articulată românească *crapul* în numele pers. *Krapulić* (Drag. 63).

CREȚ < *CRICEUS (A. Philippide, *Un specialist* 70 și *Dacoromania* III 843—844) a pătruns, ca termen păstoresc («lână creată») la Bulgari (*Dacoromania* III 229) și la Serbocroați, unde găsim adjectivul *krecav* «cret». Tot din *creț* derivă probabil și în acel *krecel* «varză» (cf. «varză creată») pe care Jagić (*Geheimsprachen* 32) îl dă din limba secretă a Slovenilor, fără să-l poată explica. Cuvântul se găsește foarte des în nume pers. și loc.: *Krecul* (sec. XIV Rječnik), scris și *Cressulus* (Drag. 63), *Kreca* (nume femeiesc) și *Kreco* (nume bărbătesc), *Krecac* (loc în Serbia), *Krecalica* (loc în cercul Kneževac în Serbia, toate date de Rječnik), apoi numele pers. *Krecojević* (Mar. 121). Despre *Krecol* pe teritoriul bulgar, cf. G. Weigand, *Rum. u. Arom. in Bulgarien* p. 44.

CRUCE, sub forma diminutivă *cruciță*, se găsește în numele loc. *Kručića* (în Rudine Bilečke, Drag. 103) și în derivativul *Kručićina* (lângă Durmitor, Rječnik).

CUC apare, sub forma articulată *cucul* (dacorom. *Cucu* și *Kukul* ca n. loc. în Galiția) în numele pr. *Kukol* (a. 1322, Rječnik), probabil și în numele loc. (atestat în Rječnik) *Kukov*, *Kukovac*, *Kukša* (circumscripția Požarevac), *Kukšić*. În Val d'Arsa avem numele loc. *Cucurle*.

[CUCURUZ pare a fi un derivat românesc dela o tulpină romanică, sensul mai vechiu păstrându-se în *cucuruz de brad* (*Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVII (1913), 111). Cuvântul s'a putut răspândi prin Români, împreună cu cultura porumbului, la Ruși, Poloni, Cehi, Unguri, Nemți, Bulgari și la Serbocroați: *kukúruz*].

CUCUTĂ, în această formă românească, a trecut la Albanezi, Unguri și la Serbocr. *kukuta* (Candrea-Densușianu, *Dicț. etim.* No. 423) dând naștere și numelui loc. *Kukutnica* (Rječnik).

CUPĂ, termen pastoral, care se găsește și la Albanezi, Neogreci, Bulgari și Turci, îl au (atestat în sec. XIV) și Serbocroații: *kupa*. Probabil că și numele unui Vlah din sec. XIV în regiunea Velebitului scris *Cwpsor* trebuie cetit *Cupșor* (Drag. 25, cf. dacorom. *Cupșa*), iar nu *căpșor* (Skok, *Arch. za arban. star.* II 334), și nu e un derivat din *coașă* (același, *Glasnik* XXX 316).

[CUR ar putea fi la baza numelui (poreclei) serbocr. *Kureš* (cf. dacorom. *Curea*, *Curișan* cf. și n. l. istrorom. *Kurici*). Maretić, *Rad* RXXXII, 102 crede că *Kur-* e o scurtare a numelui *Cyrellus*, care apare însă la Slavi de obicei sub forma *čurila*, cf. Berneker SEW. 163].

CURMĂ, în derivatele CURMATĂ și CURMĂTURĂ (des în toponimia dacoromână) s'a păstrat în numele loc. *Kormata* (circumscripția Knaževac în Serbia) și *Kormatura* (circ. Požarevac). P. Skok, *Zeitschrift. f. rom. Phil.* XXXVIII, 553.

CUSTURĂ, din **cușitură* (Tiktin, *Dicț. rom.-germ.* s. v.), cuvânt care se găsește și la Aromâni (*custură*, *căstură*), a trecut la Bulgari, la Sârbi: *kustura* și la Sloveni: *kostura* «Snappmesser» (Th. Capidan, *Dacoromania* III 207—208; altfel Berneker SEW. 583).

CURT, păstrat la noi ca nume de câne cu coada tăiată (Pușcariu, *Etym.* Wb. No. 463) a trecut la Poloni, Slovaci, Unguri, la Sârbi: *kurtast*

«gestutzt» și la Sloveni: *kurtast* «gestutzt», *kurtač* «Stutzschwanz», *kurtěk* «Schwein mit gestutztem Schwanz oder Ohr». Berneker SEW. 649.

DORMITOR, sau, mai exact, forma mai veche DURMITOR, s'a păstrat în numele mai multor munți: *Durmitor* (Jireček, *Gesch. d. Serben* I 155) în regiunea Drobniak, în Herzegovina (Drag. 103), în Montenegro și în Serbia în circumscripția Kragujevac (Rječnik). [Nu e clară legătura acestui nume cu numele de munte *Dimitor* în Bosnia (Rječnik) și nu putem ști dacă avem să recunoaștem pe *dormire* în satul *Dromira*, de lângă Zata (Drag. 110). *Dromati* «a dormi», în limba secretă a Slovenilor, e mai de grabă italianescul *dormire* (Jagić, *Geheimsprachen*, 33) decât românescul *dormi*, care la Istroromâni se rostește *durmi*, cu *u*, ca în Ardeal, dar care se aude și în forma metatezată *drumi* § 99].

DOUĂ, în forma contrasă DO, precum e uzuală la Istroromâni, s'a păstrat în număratoarea oilor cu părechea, la ciobanii serbocroați la nordvest de Zara P. Skok, *Arch. f. slav. Phil.* XXXVII (1918), 82.

DRAC, care sub forma articulată românească *draculu*, e atestat din epocă paleoslavă (Th. Capidan, *Dacoromania* III 184), apare foarte des în nume pers. de Vlăhi și în onomastica și toponimia sârbească: *Dračanica* (Drag. 55, 100), *Dračevica* (Dag. 5, 7), *Dracul*, *Draculus* (Drag. 11, 62), *Drakuljica* (Drag. 64, 103), *Drakulovići* (Drag. 103).

FĂINĂ, în forma mai veche FĂRINĂ, ar putea fi la baza lui *farina* «făină», în limba secretă a Slovenilor, dacă nu cumva cuvântul e împrumutat din italienește, cum crede Jagić, *Geheimsprachen* 33].

FÂNTÂNĂ, în forma rotacizată, s'a păstrat în numirile a două cisterne în insula Veglia: *Funtura* și *Fintira*, P. Skok, *Archiv za arban. star.* II 333.

FETINĂ, un diminutiv istroromân din *fețe* (= fată), trebuie să fie străvechiu în acest dialect, căci îl găsim ca nume top. *Fetina* (în Klisura-Poljanica, Drag. 103), cf. și *Fetina kuća* (Rječnik).

FECIOR și FICIOR, cuvânt trecut și la Bulgari, s'a păstrat în numele lui *Marko Fečor* (sec. XIV, Rječnik), azi în numele *Fičor* (P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914), 545) și în numele fam. *Fičorci* (Drag. 102). [Nu cred însă că P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914), 545 are dreptate când susține că serbocr. *cura* «fată» ar fi împrumutat din rom. *fecioară*, căci nici redarea lui *č* prin *c*, nici a lui *oa* prin *u* nu e obicinuită. În Rječnik cuvântul e apropiat de ital. [*fan*]ciulla, ceea ce nu e probabil, căci acest cuvânt lipsește în dial. venet și prevenet. *Țura* (scris *Ciura*) e un nume răspândit la Dacoromâni].

FLUIER, cuvânt a cărui origine n'a fost explicată în mod îndestulător (FIBULA + SIBILARE, Subak, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXIX 418 ș. u., FLUVIALIS (arundo, canna) P. Papahagi, *Graiu bun* I (1906) 3—7, grec *φλοιάριον* «scoartă mică» Giuglea, *Dacoromania* III 589), dar care e străvechiu în limba noastră, apare pretutindeni pe unde au pătruns păstorii români, la Albanezi, Neogreci, Unguri, Slovaci, Ruteni, Poloni și la Serbocroați: *frula* (cf. Miklosich, *Wanderungen* 8 și 23, P. Skok, *Archiv za arban. st.* II 335, Capidan, *Dacoromania* II 482).

FURT, în forma articulată, e după P. Skok, *Glasnik* XXX 298, la baza numelui serbocr. *Furtula*.

[FURTUNĂ e un cuvânt care se găsește în toate limbile balcanice cu înțelesul de «tempête», la Neogreci, Turci, Bulgari, Albanezi și la Serbocroați: *furtuna*, *frtuna*, *vrtna*, *fortuna* și la Sloveni *fortuna*. Nu e probabil, dat fiind că avem a face cu un termen maritim, ca acest cuvânt să fi intrat dela Români în limbile celorlalte popoare, deși noi am fost transmitătorii cuvântului la Rutenii din Bucovina].

[GĂINĂ (cf. Muntele *Găina* pe teritoriul dacoromân) ar putea fi la baza numelor *Gajina* (vârf de munte în Bujačić și pădure în Gjurgjevac Drag. 105), *Gajina Pojata* și *Gajina Rupa* (în apropiere de Beograd), *Gajine* (circumscrip. Sarajevo și în Dalmația), apoi *Gajinac* (în circumscrip. Kruševac) și ca nume pers. *Gajinović* (toate în Rječnik), pe care Maretic, *Rad* LXXXII 106, le crede derivate de la o tulpină *Gaj-*, formă ipocorică din Gabriel. Impotriva identificării cu cuvântul românesc vorbește mai puțin *l' > i* (cf. § 89), cât mai ales păstrarea lui *n* nerotacizat].

[GĂMAN, cuvânt de origine necunoscută, se găsește și la Serbocr. *gaman* «mâncăcios» și ar fi, după P. Skok, *Etudes Slaves* III 77, împrumutat din românește].

GĂRGĂRIȚĂ, pe care H. Schuchardt, *Zeitschrift rom. Phil.* XVI 586—587 îl aduce în legătură cu lat. GURGULIO = CURCULIO, apare la Unguri și numai la Slavii învecinați cu noi, Bulgari, Ruteni și Sârbi: *găgrica* (atestat din sec. XV) < **gargrica* (Berneker SEW. 290), încât părerea exprimată de Schuchardt, de Rječnik și de Berneker, că acest cuvânt s'a răspândit prin Români, e foarte probabilă (cf. Th. Capidan, *Dacoromania* III 215).

GHINDURĂ, în forma mai veche *gl'indură*, a fost împrumutat de Albanezi (P. Skok, *Arch. Rom.* VIII $\frac{1}{2}$ 155) și de Serbocr. *glindura* «tonsilla» (Rječnik și Candrea-Densușianu, *Dicț. etim.* No. 742).

GUNĂ < GUNNA, care eră numele unei haine păstorești, se găsește la toate popoarele cu care păstorii români au ajuns în atingere, la Neogreci, Albanezi, Bulgari, Unguri, Ruteni, Ruși, Poloni, Cehi, la Serbocroați (începând cu sec. XIV) *gunj*, *gunja*, *gunjina* și la Sloveni *gunj*, *gunja*, încât e probabil că transmitătorii cuvântului au fost Românii și că vorba aceasta, păstrată azi numai la Aromâni, eră odinioară cunoscută și la Dacoromâni (cf. Th. Capidan, *Dacoromania* III 199—201). Intre numirile de Vlahi întâlnim și un *Běl'gun* «gună albă». La Istroromâni cuvântul s'a conservat în numele pers. *Faraguna* și num. loc. *Faraguna*, *Faraguni*, care e compusul «*Fără-gună*», precum și în num. loc. *Stara Guna* «gună veche».

GURGUIAT, în forma mai veche, cu *l'* păstrat, apare în numele serbocr. *Gorgoljatos* (P. Skok, *Glasnik* XXX 308). Cum acest nume e al unui negustor din Sarajevo, s'ar putea să avem a face cu descendentul unui Aromân (cf. arom. *gurgul'ătos*).

GUȘĂ, cuvânt de origine latină, care a pătruns prin Români la Greci, Albanezi, Bulgari (cf. Th. Capidan, *Dacoromania* II 476 și III 201—202) și la Ruteni, se găsește și la Serbocroați: *guša*, cu derivatele *gušan*, *gušana*, *gušanac*, *gušav*, *gušavica*, *gušast*, *gušiti* și ca n. loc. *Gušak* (Bosnia).

GUTUIU, dintr'un mai vechiu *gutuuu*, cuvânt de origine greco-latină (cf. Dicț. Acad.), care a pătruns și la Slavi (cf. Berneker, SEW. 299), apare, în compoziția MĂR-GUTUIU, în serbocr. (în Dalmația) *mrkatunja*, *mrkatulja*, ca împrumut din românește (cf. Budmani, *Rad* LXV, 164, Dicț. Acad. s. v. *gutuiu*, P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914), 545).

GUTUNAR e, după P. Skok, *Zeitschrift* XLI, 149, la baza numirilor de boale serbocr. *guntura* și *gunturac*.

IARBĂ s'a păstrat ca *jarba* în limba cerșitorilor serbocroați (explicat astfel în Dicț. lui Vuk Karadžić, cf. Jagić, *Geheimsprachen* 24). Poate tot *iarbă* să fie la baza numelor serbocr. *ferban* și *ferbić* (Rječnik). În Istria avem n. l. *ferbulišće*.

IEPURE, sub forma mai veche, cu *l'* păstrat, e la baza numelui *Ljepurov* (Drag. 110, 111).

(ÎN)GROȘĂ a trecut, ca termen păstoresc, precum a arătat Th. Capidan, *Dacoromania* II 677—678, în serbocr. *grušati se* «a se încheagă» și în derivatele *pogrušati*, *ugrušati*, *grušavina*, *gruševina* «lapte dulce și gros».

(ÎN)NECĂ, în forma participială, se păstrează în *Nekata* (Novaković, *Stari Zak.* 693 și Rječnik).

[ÎNS crede P. Skok, *Zeitschr. f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 550 că ar putea fi la bază serbocr. *omsica* «individ, cineva», admite însă singur că acest cuvânt se poate explica și cu mijloace slave, ca derivat din *on* «el»].

ÎNTEȚI a trecut, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI, 147, la Serbocr. sub forma *intačiti*.

[Pentru JINTIȚĂ, ca și pentru serbocr. (în Herțegovina) *žetica* propune P. Skok, *Archiv. f. slav. Phil.* XXXV, 348 etimologia paleosl. *жатица. Faptul că acest cuvânt nu se găsește la Neogreci, Albanezi și Bulgari și nici în dialectele române de miazăzi, e o indicație că el nu e străvechiu în limba noastră. Totuși se pare că păstoria români au fost transmițătorii lui, cel puțin în parte, la Unguri, Nemiți (în regiunile estice), Ruteni, Slovaci, Cehi și Poloni, cf. P. Skok, *Arch. za arban. star.* II (1924), 134].

JUR se găsește ca nume al unui cătun morlac (Milun Liepčinich Moroblachus de catun *Zur* a. 1367), dela care derivă numele de familie *Žurovići* (a. 1452). P. Skok, *Glasnik* XXX 307.

LĂCUSTĂ se păstrează în numele loc. *Lakustovo* (regiunea Kumanovo, Drag. 103).

LAIU — la Aromâni (dela care a trecut la Neogreci) foarte întrebuințat cu înțelesul «negru» — e un cuvânt care se găsește și la Albanezi (*l'aj*), ca atribut pentru oi cu păr alb și negru. Intr'un articol ce-l public în *Dacoromania* IV arăt că originea acestui cuvânt e, la noi și la Albanezi, lat. LABES și că dela noi îl au Rutenii, Cehii și Serbocroații: *laja*, cu

derivatele (numiri de oi): *lajiš, lajiša, lajica, lajin, lajka, lajo* (în Istria), *lajko* (nume de cal), răspândite în Croația, Bosnia și Slavonia.

[LAȚ a trecut, după Budmani, *Rad LXV*, 162, la Slavii din Ragusa sub forma *lac*. Mai probabil le-a venit din ven. *lazzo*].

[Jireček, *Gesch. d. Serben I* 156 credeă că în numele muntelui *Loret* poate recunoaște un cuvânt românesc. Dar LAURETUM n'ar fi putut da în românește decât * *lăret* sau * *lăuret*].

[LĂUTAR ar putea fi la baza numelui unui munte (în Rudine Bilečske, Drag. 103) *Leutar*, dar substantivul *leutar* și *leuțaș*, ca derivate din *leut* «lăută» (după Rječnik, din ital. *leuto, liuto*) există și în limba serbo-croată].

LEGĂ în forma participială e, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil. XXXVIII* 553, la baza numirilor top. și pers. serbo-cr. *Ligati, Ligatic* (a. 1415), *Ligatov*.

LUP, în forma articulată, se găsește în numele pers. *Lupulović*, P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil. XXXVIII* (1914) 552. [Poate și numele *Lupo* (care în Rječnik e asemănat cu ital. *Lupo*) să fie o formă hipocoristică din *Lupul*; de asemenea la românescul *lup* se pot reduce numele loc. *Lupova Ravan* și foarte răspânditul *Lupoglav*, care ar putea fi o jumătate de traducere a lui *Cap-de-lup*, deși tulpina *lup-* ar putea fi și slavă, cf. *lupiti*].

MĂCIUCĂ, cuvânt de origine latină, a trecut la Bulgari, Poloni și Serbo-croați: *mačuga* «măciucă», *močuga*, cu metateză *čamuga* (Miklosich, Berneker SEW. II 1, Štrekelj, *Zur slav. Lehnwörterkunde* 37, P. Skok *Zeitschrift f. rom. Phil. XXXVIII* (1914) 549, XLIII, 189). Derivatul *mășcat*, în forma mai veche *măcșat* (păstrată la Megleniți, din *măciucat*) apare în numele loc. *Mačkat* (sat în circumscrip. Rudnik, Drag. 105). P. Skok, *Glasiak* XXX 311.

MĂGURĂ, cuvânt comun cu limba albaneză, însă românesc în forma aceasta (cu *l* schimbat în *r*) apare în topon. serbo-croată: *Magura* (în circumscrip. Crna Rijeka, P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil. XXXVIII* (1914) 552), precum îl întâlnim, dus de păstorii Români, și în Galiția și Moravia.

MĂMĂLIGĂ, cuvânt de origine obscură, răspândit probabil prin cio-banii români și la Bulgari, Neogreci, Turci, Unguri și Ruteni, apare la Serbo-croați sub forma *mamăljuga*, mai vechiu *mamăliga*. Miklosich EWS. 182, G. Meyer, *Türk. Stud. I* 2, *Neugr. Stud. II* 108, Berneker, SEW. II 15, Skok, *Zeitschr. f. rom. Phil. XXXVI* (1912) 653.

[MÂNZ ar putea fi la baza numelui *Minzany* (Novaković, *St. Zakoni* 423)].

[MĂRĂCINE credeă Hasdeu, *Arch. ist.* III 183, că e la baza numelui de Vlah *Mrčina*, care însă, ca *Mrčić, Mrčinka*, etc. (cf. Rječnik), e de fapt un derivat din serbo-cr. *mrk* «negru», *mrčiti* «înnegrî»].

MĂR, în compoziția *măr-gutuui* cf. *g u t u i u*. Sub forma *mer*, articulat *merul*, pare a se fi păstrat în numele loc. *Merulja* (regiunea Drob-njak, în Herțegovina, Drag. 103 și în Montenegro, Rječnik) și în nu-

mele de Vlah *Merucich* (Drag. 23, 162), care e a se compară cu dacorom. *Meruț*.

[MARE ar putea fi la baza numelor pers. *Maroš*, *Mareš* (care se găsesc și la Dacoromâni) și *Maret* (*ic*). Cum însă găsim și la Cehi un *Maruše*, e probabil că avem a face cu o tulpină slavă *mar-*].

[MĂRGEĂ crede P. Skok, *Glasnik* XXX 311 că e la baza serbocr. *mrđela*, *mrđela*, *grmjela*, deși în *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 548—549, credea, din cauza lui *e* păstrat, că vine de-adreptul din forma latină MARGELLA. Păstrarea lui *l* n'ar face greutate, căci cuvântul acesta se întrebuițează mai ales la plural (*mărgele*) și redarea grupei lab. + *ăr* prin lab. + *r* o avem și în alte cazuri; neobicinuită e însă redarea lui *rdž* prin *rđ*, căci am aștepta *rž*, ca în cuvântul următor. *Maretić*, *Rad* LXXXII, 101, consideră acest nume de origine slavă].

MARGINE s'a păstrat în numele loc. *Maržini* (în regiunea Vranje, pe valea Pčinjei, Drag. 102). *Mărzinile*, *Mărzinu*, *Su Mărzini* sunt nume loc. Istroromâne. [Din motivele arătate la cuvântul precedent e greu a reduce pe serbocr. *mrġin* «graniță» din *margin* și pe *mrġinaš* «hortarnic» din *mărginaș* (Pascu, *Rum. Elem.* 259). Cuvintele serbocroate, întrebuițate numai în Dalmația, Montenegro și Herțegovina, sunt considerate de Budmani și de Bartoli, *Dalm.* II, 272, 296 ca împrumuturi din limba dalmată].

MIATĂ «friguri» e derivat de P. Skok, *Časopis* VII 166 din lat. *IGNITIA (cf. întregirile din *Dacoromania* I 424—425), iar din cuvântul românesc, serbocr. *micina*, *nicina*.

MIC se găsește în multe nume de Vlahi și de Sârbi sub formele *Mikul*. [Mai nesigură e legătura adjectivului românesc cu numele pers. și loc. *Mika* (bărbat, femeie și pădure), *Mikac*, *Mikačić*, *Mikan*, *Mikašin*, *Mikašić*, *Mikčić*, *Miketa*, *Miketić* (și numele unui Istroromân), *Mikica*, *Mikić*, *Mikin*, *Mikošić*, *Mikov*, care toate pot fi derivate din *Mik*, extras din *Mikaelo* = *Mihail* (Rječnik); de asemenea *Mikulaić*, *Mikulanić*, *Mikulčić*, *Mikulica*, *Mikulić*, *Mikulek*, etc. par a fi derivate din *Mikulaj* în loc de *Nikolaj* (Rječnik); în sfârșit *Mikša* (și la Dacoromâni, la Unguri și la Cehi) e un diminutiv din *Maximilian*].

MIEL, sau mai exact pluralul vechiu *miel'*, e la baza numelui loc. *Mijel* (Drag. 110). Un *Pod Miel* se găsește ca nume loc. și în Val d'Arsa. *Popovici* I 48.

[arom. MINUT «mărunt» ar putea fi la baza numelui bărbătesc *Minuta*, care însă, după cum se presupune în Rječnik, e mai de grabă un derivat dela tulpina *Min-*, extrasă din *Minoslav*, cf. *Mina*].

[MIRE ar putea fi la baza numelui de Vlah *Mire*, dar mai probabil avem a face cu o formă scurtată din *Miroslav*].

MOȘ, cuvânt de origine albaneză, care se găsește și la Bulgari (cf. Th. Capidan, *Dacoromania* II 456 și 538—540, III 232) apare sub forma *Mošulj* în toponimia din Bosnia (Rječnik; *Mošul* la Drag. 106). Despre *Mošino* pe teritoriu bulgar, cf. Weigand, *Rum. u. Arom. in Bulgarien*, p. 44.

[Numele *Mosor* (munte în Dalmația, munte și sat în Bosnia, sat în Montenegro, Rječnik), e mai degrabă serbocr. *mosur* (din turcește) decât rom. *mosor*, el însuș, pe cât se pare, împrumutat dela Sârbi, deși îl întâlnim, cu înțelesul de «abces» și la Vlahii din Moravia].

[serbocr. *mošuna* nu-i cuvânt de origine românească, cum credea Štrekelj, *Archiv. f. slav. Phil.* XXVIII, 481—539, ci e împrumutat din limba dalmată cf. § 199].

MUGUR, cuvânt de origine albaneză, dar, în forma aceasta (cu *r* din *l* intervocalic) românesc, apare, ca la Dacoromâni (*Mugur*), în numele *Mugurice* (Novaković, *St. Zak.* 568).

[MULDZARE (Banat) «oaie care paște cu berbecii împreună» și arom. *muldzară* și *muldzarcă* «vită ce se ține acasă pentru lapte» se aseamănă cu serbocr. *muzara* «vită de muls». Cuvântul românesc l-am derivat odinioară din lat. *MULGARIA (Lat. *Tî u. Kî* 63); tot astfel îl consideră latinesc Th. Capidan (*Dacoromania* III 209) și crede că *mânzare*, care se găsește și la Bulgari, ar fi o contaminare între *mulzare* și *mânz* (cf. *vacă mânzată*). Candrea și Densusianu, *Dicț. etim.* No. 1164, cred, dimpotrivă, că rom. *mulzare* e împrumutat din serbocr. *muzara* (din *musti-muzem* «mulge»), cu fonetismul influențat de *mulge*; tot astfel că *mânzare* = *mulzare*, influențat de *mânz*, *mânzat*. Și Barić, *Arch. za arb. star.* II 399 consideră pe sârb. *muzara* cuvânt slav. Lucrul se complică prin faptul că la Slavii istrieni se găsește și forma *mugăra* (*mrgar*, *margar*) «ovis agno orbata», a cărei tulpină *mug-*, cu *u* din *l* preconsonantic, amintește și mai viu pe *mulg* românească, și pe care P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI (1921) 151 o reduce la un lat. *MULGARIS].

[MUNCCEL ar putea fi la baza numelui top. *Muncela* (în valea Ibarului, Drag. 103) și *Muncijel*, cu varianta *Monče* în Dalmația, la hotarul Zadarului (Rječnik); despre raportul acestora cu forma latină MONTICELLUS și cu cea dalmată, cf. în urmă P. Skok, *Prilozi k ispitavanju hrvatskih imena mjesta* VI (s. v. *Muntač*), în *Vjesnik* XXX].

[MURG, a cărui legătură cu lat. AMURCA nu este tocmai clară (cf. în urmă Capidan *Dacoromania* II 478—479, III 210), e un cuvânt care apare și la Albanezi, la Bulgari, și, transmis prin păstori Români, la Cehi, Ruteni și Ruși (cf. Miklosich, EWS. 204, Wędkiewicz în «Mitteilungen d. rum. Inst. Wien» 377—375). Din românește sau din albaneză (cf. P. Skok, *Arch. za arban. star.* I (1924), 135) a pătruns și la Serbocroați: *murga* «rămășițele maslinelor stoarse; dudă măslinie», *murgast*, *murgovast* și *murgav* «măsliniu», *murgul'a* «măslină carnoasă» și în numele de persoane (și apoi loc.) și de vite (date după culoarea închisă) *Murgaș* (Vlahul Bogdan *Morgasia* e pomenit la Ragusa în a. 1278), *Murgeša*, *Murgic*, *Murginovac*, *Murgonja*, *Murgonjica*, *Murgovac*, *Murgovica*]. Din românește (cf. dacorom. *Murgu*) este numele *Murgulović*.

[Cuvintele *mutac*, *mutast*, *mutav*, întrebuițate mai ales în Istria, sunt împrumutate din italienește]; în schimb se pare că avem a face cu rom. MUT, în forma articulată, în numele pers. *Mutulović* și în n.

loc. *Mutulovo* (regiunea Kumanovo, Drag. 103) și *Mutulovci* (între Kučajna și Morava, Drag. 103).

[NĂHOR «cu un testicul», un cuvânt extrem de rar, crede P. Skok, *Glasnik XXX*, 307 că e la baza numelui unui sat lângă Sarajevo *Nahorevo*, rostit și *Narevo*].

[NĂPÂRCĂ, cuvânt român și albanez (cf. în urmă Th. Capidan, *Dacoromania II* 542) a pătruns dintr'una din aceste limbi, după P. Skok, *Etudes slaves III* (1923), 75, din românește, la Serbocroați: *naprtka* (*zaprtka*) «viperă»].

NEGRİȘOR, diminutiv românesc din *negru*, apare în numele unui sat în circumscrip. Rudnik: *Negrișori* (și, cu disimilare: *Neglișori*) Jireček, *Gesch. d. Serben I* 156, Drag. 105.

OPĂRI, cuvânt de origine slavă, dar românesc în forma OPĂRITUL, apare în numele de Vlah *Oparitul*, poate și în *Opareșa* Nikola (Novaković, *St. Zak.* 608).

OPT s'a păstrat în graiul păstoresc când își numără oile, sub forma *šopće* (P. Skok, *Archiv. f. slav. Phil.* XXXVII (1918) 82), care pe de o parte s'a orientat după «șapte» și pe de altă parte după «zece». Pentru asemenea influențe sub presiunea numeralelor apropiate, cf. *nopt* (§ 132) și rom. *șase* < *SESSE după CINQUE, SEPTM.

PÂRLI, cuvânt de origine slavă, însă românesc în forma adjectivului verbal *pârlitor* s'a păstrat în numele top. *Pirlitor* (regiunea Drobnjak în Herțegovina, Drag. 103). P. Skok, *Etudes slaves III* (1923) 74.

PÂRLOG, cuvânt de origine slavă, a fost reîmprumutat de Serbocroați sub forma *parlog*. P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI, 147 ș. u.

PĂROS, sub forma mai veche cu *e*, pare că se păstrează în numele top. *Peros* (regiunea Kumanovo, Drag. 103).

PASĂRE apare, în forma diminutivală, în numele de Vlah *Pasarel* (Novaković, *Star. Zak.* 665).

PATRU, s'a păstrat în graiul păstoresc, când ciobanii își numără oile, sub forma *pâto*. P. Skok, *Archiv f. slav. Phil.* XXXVII (1918) 82.

PĂUN, cuvânt de origine latină (cf. în urmă *Dacoromania I* 406, II 805, III 217) a pătruns de vreme la Bulgari și Serbocroați: *paun* (alături de *pav*) și se întrebuintează, ca la noi, și ca nume: serbocr. *Paunka*, *Paunko*, *Paunković*.

PITIC, cuvânt vechiu, de natură onomatopeică, s'a păstrat în numirile *Pitiković* (Novaković, *St. Zak.* 88) și *Pitići* (ib. 665, la Drag. 290: *Pitici*).

PLAIU, cuvânt de origine latină, a trecut din graiul Românilor locuitori în munți la Serbocroați: *plaj*, cu derivatul *plajari*. P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI, 152, 756; el se găsește și ca apelativ *plaj* și ca toponimic *Plaj* la Ruteni (Miklosich, *Wanderungen* 11).

[POARTĂ sau ital. *porta* stă la baza numelui loc. *Porta* (în Krajište-Vlasina, Drag. 103)].

PREOT s'a păstrat în numele șesului *Prijot*. Jireček, *Gesch. d. Serben I* 156.

PIIU și PUICĂ (cu sufix slav), în forma aceasta sau în forma mai veche cu *l'* păstrat, a fost împrumutat dela noi de Albanezi (cf. Meyer-Lübke, Grober's *Grundriss* I² 1039), Bulgari, Unguri, Ruteni și de Serbocroați: *pujka* «curcă». Forma *pul'u* e la baza numelui de Vlah *Puljša* și a Istro-românului *Pul'ic*. Pentru trecerea de sens dela «găină» — căci *puică* însemnează până astăzi în Ardeal «găină» — la «curcă», cf. însuș cuvântul nostru *curcă* < slav *kurka* «găină» (la Ruteni) și «curcă». Un *Pulici* e num. loc. în Istria, iar un *Puliofci* se găsește și în toponimia bulgară (G. Weigand, *Rum. u. Arom. in Bulgarien* p. 45).

[PURECE ar putea fi la baza numelui de sat *Purici* (lângă Kragujevac, Drag. 105), dacă nu avem a face cumva cu o tulpină slavă, care apare și în Puro, Purko, Pureș, Purișa și ar putea fi identică cu serbocr. *para* «curcă»].

arom PURINTĂ, pe care l-am explicat odinioară din POLENTA, e, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI (1912) 653, la baza formei hipocoristice serbocr. *pura* «mămăligă», în Bosnia.

RÂNCAȘ, cuvânt trecut, prin crescătorii de vite români, și la Ruteni, se păstrează, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 547, în serbocr. (*h*)*rnkaš* «bou rău castrat».

RĂTUND s'a păstrat în numele loc. *Ratunda* (în regiunea Kumanovo, Drag. 103). *Rătunda* la Dacoromâni și *Rotundul* în Galiția ne arată că felul acesta de a numi munții, după forma lor, eră obicinuit la păstorii Români.

RUSALE (disimilat din **Rusare* < ROSARIA = ROSALIA, *Dacoromania* I 438) sau *Rusal'e* < ROSALIA (formă păstrată în arom. *Arusal'e*) e unul dintre cuvintele românești (cf. expunerile convingătoare ale lui Th. Capidan, în *Dacoromania* III, 184—190), care au o mare întindere la popoarele vecine, întrucât se găsește, la Albanezi, la Bizantini, Bulgari, Ruși, Cehoslovaci și la Serbocroați: *rusalja*, *rusalji* (în Ragusa și Bocche di Cattaro cu înțelesul de «Pfungsten») și la Sloveni: *rusalček*, *risalček*, *rusalšček* «luna Maiu».

[RÂU + IZVOR crede Dragomir 103 c'ar putea fi la baza numelui *Ruizvor* (sat, azi izvor în Regiunea Kumanovo), deși o asemenea compoziție e neobicinuită. Cu greu putem presupune pluralul *râuri* în *Rior*, care e un vârful pe Maljena (Drag. 105)].

[*RUPE < lat. RUPES, conservat în toponimicul dacoromân *Rupea* (*Dacoromania* III 941), la Istroromâni: r u p e (§ 196) și în arom. *rup* «prăpastie» ar putea fi (mai de grabă decât *râpă*) la baza serbocr.-slov. *rupa* «gaură» (slov. *rupača* «stâncă», rut. *rupa* «gaură de cartofi»). Miklosich EWS. 283, le compară cu lat. RUPES), întrebuintat și în toponimia din Jugoslavia (Drag. 104) și în Istria].

SAC, în forma articulată, apare în numele loc. *Sakulica* (Krajište-Vlasina, Drag. 103).

SĂMAR < SAGMARIUS (*Conv. lit.* XLIV, 471), cuvânt care la Dacoromâni a fost înlocuit, ca și vechiul *asen*, prin *măgar*, și SAGMARIUM, care se păstrează până azi la Aromâni, au fost transmise de păstorii români—

pentru care măgarul e un animal indispensabil — mai de grabă decât de Albanezi, foarte de vreme (căci cuvântul e atestat în paleoslavă) la Bulgari, Turci, Unguri, Ruteni și Serbocroați *samar* «Saumsattel», cu derivate. Cf. Th. Capidan, *Dacoromania* III 210—211.

SÂMEDRU < SANCTUS [DE]METRIUS (cu *e* netrecut în *ă* la Dacoromâni fiindcă -RIUS forma «poziție moale»), s'a păstrat, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII, (1914) 552 în numele orașului *Smederevo*, care în forma austro-ungară se numia *Se-mendria*.

ȘAPTE, afară de urmele ce le-a lăsat asupra formei pentru «opt» (s. v.), pare a se fi păstrat și în numele loc. (parte de hotare pe litoralul dalmat, în regiunea Scutari) *Șaptine* (Novaković, *St. Zak.* 605).

SĂPUN, cuvânt latin (cf. *Dacoromania* I 409 și III 211) păstrat și la Albanezi, a pătruns la Neogreci, Unguri, Turci și de timpuriu (căci îl găsim și în paleoslavă) la Slavii balcanici, Bulgari și Serbocroați: *sapun*.

SĂRAC și SĂRMAN ar putea fi la baza numelui de Vlah *Sarakin* și *Sirman* (Novaković, *St. Zak.* 766).

SÂRBȘOR, un diminutiv românesc din *sârb*, apare ca nume propriu *Srbșor* (Novaković, *St. Zak.* 404). Un sat *Sârbșorii* apare pe teritoriul dacoromân într'un document din 1429 (*Arch. ist.* III 190).

SARE-APA, o compoziție obicinuită în românește, s'a păstrat, după P. Skok, *Archiv za arban. star.* II 334 în numele unei familii serbocroate din Lika: *Sârapa*.

SARE-BINE s'a păstrat, cu rotacismul caracteristic graiului istroromân, în numele unui Vlah, dela care s'a numit astfel mai în urmă, precum a arătat Dragomir 101, satul *Sarebire* (atestat la 1458) în districtul Tișca.

ȘASE apare în limba păstorilor sub forma *șaso* și (prin orientare după *șapte*) *șasto*, *șato*. P. Skok, *Archiv f. slav. Phil.* XXXVII (1918) 82.

[SCURT a fost împrumutat, după P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XLI, 152, de Serbocroați: *škrt*, al cărui înțeles de «avar» s'ar explica prin influența lui *cruță*, ceea ce e puțin probabil]; în schimb, din rom. SCURTEICĂ e împrumutat serbocr. (în Bosnia) *škuteljka* (P. Skok, *Zeitschr. f. rom. Phil.* XXXVIII (1914), 551). Forma aceasta serbocr. ne face chiar să ne întrebăm dacă cuvântul românesc nu eră odinioară și la noi **scuteică* (dela *scuti* [de frig] cf. și *scutec*), sau **scutelcă* (dela *scuteală*), contaminat abia mai târziu cu *scurt* (cf. polon. rus. *kurta*, *kurtka* «haină scurtă» Tiktin, *Dicț. rom.-germ.*).

SEC, în forma articulată, pare că e la baza numelor *Sekulja* (Drag. 64) și *Sekulović* (Drag. 62, 103). Dar tulpina *sék-* «a tăia» formează și în alte limbi slave nume de persoane (Mikl. 318), de ex. bulg. *Sékul* și *Sékula*, polon. *Siekola*, căruia îi corespunde și la Dacoromâni numele *Secula* (alături de *Secul*). Și la Istroromâni găsim num. loc. *Sikull* și *Sikulski Breg*].

ȘERB, vechiul corespondent românesc al lui SERVUS, apare sub forma articulată în numele de familie (în Smoljan) *Šerbula*, iar derivatul ȘERBAN în multe nume de Vlahi și în toponimie: *Serban* (a. 1278 Drag. 62), *Šarban* (în regiunea Dobnĵak în Herțegovina, Drag. 103), *Šarbane* (sat în Kolubara-Podgorina și în Tamnava, Drag. 105), *Serbanovac* (sat lângă Zvedan, P. Skok, *Glasnik* XXX 307), cu alte sufixe: *Šerbatovac* (vârf de munte în Osladić, Drag. 105), *Serbalovac* (două ape în Bosnia, P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 553). *Skerbani* și în Istria.

SINGUR, cuvânt de origine latină, apare ca nume pers. *Singur*. P. Skok, *Glasnik* XXX, 311.

[SITAR, ca nume de pasăre, ar putea fi la baza numelui top. *Sitari* (deal în Belo-Polje, Drag. 105), dacă cumva nu avem a face cu serbocr. *sitar* «cel ce face site»].

SMĂNTÂNĂ (despre a cărui origine cf. în urmă *Dacoromania* III 383 — 386), cu rotacism, apare în numele Vlahului *Zmantara* (în Dubovac, lângă Karlovac, în Croația, Dragomir, *Vlahii din Serbia* 63, 109).

SOARE, care la noi se găsește și ca nume, este probabil la baza numelui serbocr. *Soretic* despre care Maretić, *Rad* LXXXII 106 crede că «biće od kakoga latinskog imena».

[ȘPURIU, alături de SPURIU «copil din flori», «fur (la pomi) nedesvoltat» nu poate fi despărțit de serbocr. *špure* «miel fătat înainte de vreme» (din «nedesvoltat»), al cărui înțeles ne conduce în sfera terminilor pastorali. Legătura acestor cuvinte cu lat. SPURIUS e evidentă și a fost făcută de P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI (1912) 655 — 656 și N. Drăganu, *Dacoromania* II 612, fără însă ca ei să fi explicat în mod satisfăcător pe ș inițial].

ȘTIRB, cuvânt de origine slavă (căruia la Serbocroați îi corespunde *škrbav* «schartig») apare în numele de Vlahi *Štrb'c* (cf. dacorom. *Štirbeț*) și *Štrbić*. La Istroromâni numele acesta există până azi sub forma *Šterbaț*.

STRÂMB, cuvânt de origine latină, apare, în forma articulată, în numele *Strimbul* (cf. *Strymba* ca nume loc. în Galiția).

STRUNGĂ este, după expunerile documentate ale lui G. Giuglea, *Dacoromania* II 327 ș. u. (chiar dacă etimologia propusă de el nu este cu totul convingătoare), un cuvânt foarte vechiu, care a fost transmis de păstori români Albanezilor, Neogrecilor, Bulgarilor, Ungurilor, Rutenilor, Slovacylor și Polonilor. La Serbocroați, forma *struga* dovedește pătrunderea cuvântului înainte de sec. IX, când *un* + cons. putea să dea *u*, ca în reflexele lui ж paleoslav.

SUGAR, cuvânt păstoresc de origine latină, pătruns și la Neogreci și Bulgari, apare la Serbocroați sub forma *sugare* cu înțelesul de «miel negru» (V. Karadžić) și (în Serbia veche) «miel care suge» (Drag. 30). Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI (1912) 656 și *Archiv. za arban. star.* II 335. Cuvântul se găsește și în numele familiei *Sugarci* în Margance (Drag. 30, 102). Documentele amintesc la a. 1420 despre niște Români Apuseni numiți *Sugari* în Igrischya, aproape de Ostrovica în Veglia

(Drag. 30, 102). Ca nume loc. cf. *Șugari* (lângă Karlobag, Drag. 30) SURD, în forma articulată, se găsește ca nume loc. *Surdul, Surdulica, Surduljani* (Drag. 102) și probabil, și în numele pers. *Srdul, Srdulović* (Mar. 127).

[ȘUT, cuvânt de origine albaneză (cf. în urmă Th. Capidan, *Dacoromania* I 512 și II 550), răspândit prin păstorii Români la Unguri, Ruteni, Poloni și Cehi, apare, ca în toate limbele balcanice, și la Serbocroați: *šut* «fără coarne», fără să se poată constata azi dacă ei îl au dela Români sau dela Albanezi. La Istroromâni avem numele pers. *Šutcoj*].

[TÂMPLE ar fi după Budmani, *Rad* XLV 162, la baza serbocr. (din Ragusa) *templa* «tâmples»; cuvântul e de origine veche venetă].

TÂRZIU s'a păstrat, ca termin păstoresc, la Serbocroații din Bosnia vestică și Herțegovina, sub forma *trze* «miel fătat târziu» P. Skok, *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVI (1912) 656.

TAUR apare în toponimia serbocroată ca *Taor* (sat în circumscrip. Užice) și *Taure* (în Leskovici), *Taorska Stijena* (Drag. 105).

[TURBĂ sau alb. *terboň* a crezut Štrekeli, *Archiv f. slav. Phil.* XVIII (1906) 533 că ar putea fi la baza serbocr. *trabun* «aiurare», *trabuniti* «aiură». Imprumutul din limba albaneză e cu mult mai probabil].

TURMĂ, cuvânt de origine latină, pe care-l avem comun cu Albanezii, a fost răspândit prin păstori români la Bulgari, Ruteni și Poloni și se găsește și la Sloveni și Serbocroați; la acești din urmă și derivatul *turmar* (cf. în urmă Th. Capidan, *Dacoromania* III 214).

[TUNS ar putea fi la baza numelui de Vlah *Tus*, deși am așteptă mai degrabă *Tusul*, precum de fapt se numesc doi munți (unde probabil se făcea tunsul oilor) în Galiția, cf. E. Kałuzniacki, ap. Miklosich, *Wanderungen* 62].

[UNGHIU e, după Jagić, *Geheimsprachen* 24, la baza lui *úndža* «casă», *úndžica* «odaie» în limba secretă a cerșetorilor slavi meridionali. Sensul depărtat și forma cuvântului — căci am așteptă reflexele dela *ingl'u* — fac îndoielnică această etimologie].

URDĂ (despre a cărui etimologie cf. în urmă *Dacoromania* III 778), e un cuvânt vechiu care a fost transmis de păstori români la Albanezi (Th. Capidan, *Dacoromania* II 470 — 471), la Neogreci, Bulgari, Unguri, Ruteni, Slovaci, Poloni, Cehi și la Serbocroați: *urda* = grusevina (s. v.).

URLĂ a fost împrumutat de Serbocroați: *urlati* «urlă», cu derivatul *urlikati*. Miklosick EWS. 372.

URS, în forma articulată, se găsește în numele Vlahului *Ursul* (a. 1372) și a Morlacului *Ursulovich* (a. 1374 Drag. 62), precum și în topon. *Ursula* (sat în circumscrip. Rudnik, Drag. 105), *Ursulici* (sat lângă Kragujevac, Drag. 105), *Ursulovci* (cătun dat de Ștefan Milutin mănăstirii Banja Drag. 98). *Ursulica* e o livadă în Bulgaria.

VALE, mai degrabă decât ital. *valle*, se găsește în multe nume loc. în Jugoslavia și Istria; mai ales se potrivește cu forma articulată istrorom. *vala* (§ 120 e): *Vala* (Drag. 111) și *Valla* în apropiere de Bogliuno.

În *Valle* în Istria știm că au fost așezate colonii de Morlaci în a. 1570 și 1589.

[VAS ar putea fi la baza numelui serbocr. *Vasul*; mai probabil însă acesta, ca și dacorom. *Vasu*, se reduce la tulpina slavă *Vas-* (cf. *Vaso*), extrasă din *Vasile*, cf. P. Skok, *Glasnik* XXX 309].

VIE, în forma mai veche *viñe*, trebuie să fie la baza celui *Vinišorsky Grabŭ* din documentele lui Dušan, în care Hasdeu, Arch. ist III 189 credea că poate recunoaște un diminutiv dela *vin* («vinișor»), care însă se pronunță, probabil, ca la Istroromâni, *vir(u)*.

[*vintrati* «a cumpăra» și *prevendrovec* «negustor» în limba secretă a Slovenilor (Jagić, *Geheimsprachen* 33) ar putea avea la bază pe *vinde* al nostru, dar mai probabil pe *vendere* italianesc].

VIS, în forma articulată, pare a se fi păstrat în numele *Visulović* și, cu fonetismul istroromân (*mis*=vis § 61 b.), probabil și în *Misul*, *Misulović* în Istria (Tamaro, *La Vénétie Julienne* 463). Derivatul VISĂTOR a fost recunoscut de Jireček (*Gesch. d. Serben* I 156) în numele muntelui *Visitor*.

VIȘINEL, un derivat curat românesc, apare în numele Vlahului *Vyšinel*.

ZECE s'a păstrat sub forma *zeći* în numărătoarea păstorilor. P. Skok, *Archiv f. slav. Phil.* XXXVII (1918), 82.

2. SUFIXE ROMÂNEȘTI ÎN ONOMASTICA SERBOCROATĂ.

§ 272. Afară de aceste cuvinte, P. Skok (*Revue slave* III (1923) p. 74) crede că și sufixul românesc *-andru*, *-eandru* a fost împrumutat de Serbocroați sub forma *-enda*. Poate și alte sufixe românești să fi servit la derivarea de nume pers. Astfel sufixul *-(i)șor*, pe care l-am întâlnit în nume ca *Banișor*, *Kornișor*, *Negrișori*, *Srbșor* (cf. în Galiția râul și satul *Akryšory*, muntele *Rușor* și *Stryšoru*), apare și în *Milișor* (Arch. ist. III 189, Novaković, *St. Zak.* 694), iar sufixul *-el*, pe care l-am întâlnit în *Bradel*, *Pasarel* și *Vyšinel*, pare a se găsi și în numele mai puțin clare *Prekočel* (Novaković, *St. Zak.* 703), *Pričel* (în Krajište-Vlasina, Drag. 103) și *Radunel* (Drag. 63, cf. Radun, Raduna, Radunić, Radunović). Tot românesc este și sufixul onomastic *-escu* pe care-l găsim în Istria, precum: *Giadrescu*, un conducător de Morlaci sosiți în a. 1642 (Tamaro, *La Vénétie Julienne* I 441) și *Zelesco*.

Dar elementul derivativ care a lăsat urmele cele mai adânci în onomastica (și în toponimia) serbocroată, e articolul românesc *-ul*, care, uneori sub forma amplificată *-ula* (pe care Th. Capidan, *Dacoromania* III 175 o explică ca formă genitivală cu funcție de acuzativ, cf. P. Skok, *Glasnik* XXX 308 — 309) și *-ule* (cf. P. Skok, *Archiv za arban. star.* 335), sau în combinație cu alte sufixe, a devenit un sufix foarte productiv onomastic. Astfel de nume, românești și în ceea ce privește tulpi na lor, am întâlnit în § 271. Dăm în cele următoare o listă de nume

de Români Apuseni și de Serbocroați cu tulpină neromânească, după Kadlec, Dragomir (indice), Miklosich, Maretic și Rječnik (explorat numai întâmplător): Amemul-ic, Andruzul, Antul, Barkul, Benčul-ic, Berul-ic, Birul-ic, Bogul-ic, Bogul-in, Bratula, Bratul-ic, Brgul, Budul-ic, Bunculi, Buntul-ic, Cepul-ic, Cossul (Cossuli), Crnul, Čikul-išča, Dabul, Dagul, Dajul, Dakul-ovič, Danul, Dančjul (Danzull), Dančul-ovina, Dēdol (Dedullus), Didul-ic, Dinul, Dobrula (Dobrulus) Dojul, Domnicul, Domul-ic, Dragula, Dragul-eta, Dragul-ic, Dragul-in, Dragul-etič, Dragul-evič, Draguli, Dragul-ov, Dražul(a), Dromaculi, Dušul, Franul, Gagiul, Grabula, Gradul, Gazul, Hakula, Hegul, Herbula, Hotul, Hrajul, Hranul, Chudulus, Iadrul-ic, Iankul, Ilul (pastor), Ištupul, Kongjul-ovič, Krstul, Krstul-ic, Krstul-ovič, Kuzul-ovič, Makul, Marandul, Markul, Markul-ovič, Marula, Marul-ic, Matul-ic, Matul-ovina Matul-inovič, Mentul, Milul-ovich, Miškul-in, Mitul, Motul, Mrdul-eš, Mrgul-ovič, Nicul, Nēgul, Ozanulo (Ozanulus, cf. dacorom. Hozan), Pasculus, Pascul-ic; Pejul, Pincul-ic, Prvul, Prvula, Prvul-ovič, Pulul-ovo, Pusula, Radul (Radol, Radulus, Radula, Radule Vlah), Radol-ic, Radul-ek, Radul-in, Radul-inovič, Radul-inka, Radul-ov, Radul-ovič, Rajul, Rakul, Ralul, Rašul, Rasul-ic, Rendul-ic, Sandul, Sarul, Stajul, Stankul, Stančul, Stanul, Sčepul-ovič, Šteful-in, Vidul-ovič, Vitul-ovič, Vladul-ovič, Vučkul-in, Wugula, Vukula, Zezul-ica, Zišul, Zrzul-ski Džemat, Živul, Živul-in, Živul-ovič.

Uneori aceste nume în *-ul* au variante în *-ulj*, care apar și cu *l* iotacizat: Brašulj, Bratuli și Bratuj, Bratuj-ko, Bukulja, Dobrulja și Dobruj, Dragulj-an, Dragulj-in, Dragulj-evič și Draguj, Dragčuj, Dražuj, Gordulja, Kraguj (< kragulj «vultur»), Krasulj-ac, Makulja, Mikulj, Mikulja, Mikulj-evič, Miluj-ka, Mitulj, Mitulj-evič, Mrdulj-aš, Prvulj, Radulj, Radulj-evič, Radulja și Raduj-ko, Rahulj, Rahulj-evič, Sekulja, Šišulj, Strahulj-ak, Šutulja (cf. dacorom. *Šutu*), Šutulj-ic. Găsim, mai rar, și forme cu *l* vocalizat, cum e acel *Manoo* (= Manul) *vlah*, citat de Dragomir 293.

La Istroromâni avem: Belul-ovič (cf. dacorom. *Belu*), Bubul-ic, Matolich, Pețol-ic, Sudul-ic și multe nume cu *-l* amuțit ca: Fescu, Gusu, Hitu, Kebru, Kicu, Redu, T'ucu, Țotu, etc.

Vechimea acestor nume e mare. Jireček le atestă, în părțile vestice, începând cu veacul XII, iar Thalloczy (ap. Capidan, *Dacoromania* I 196) le arată răspândite, prin păstori români, până în îndepărtatul Friaul și în Alpii dinarici. Adevărat că aceste nume în *-ul* și *-ol*, care se găsesc în regiunile vestice, atinse de o puternică influență italiană, trebuie privite cu critica necesară, pentru că nume ca *Bartul* (*Bartol*), pot fi și de origine italiană, derivate cu sufixul atât de răspândit la Italiani *-olo*. Dar a considera sufixul *-ul* la Slavii balcanici și chiar la cei de nord, de italianesc la origine, ca G. Weigand (*Jahresbericht* XII 110), e de sigur greșit, precum a dovedit Th. Capidan în *Dacoromania* I 194 ș. u. (cf. și Hasdeu, *Arch. ist.* III 179 — 181, C. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien* 123 — 124, etc.). Intr'adevăr, ajunge să considerăm

numărul mare de nume sârbești în *-ul*, care sunt pe de-a'ntregul românești, citate în § 271, să comparăm pe celelalte cu nume care se găsesc și la Dacoromâni (astăzi fără *-l* final), precum: Bratu, Cârnu, Danciu, Dinu, Dragu, Hutu, Iancu, Jivu, Marcu, Nițu, Neagu, Neacșu, Pascu, Pârvu, Radu, Sandu, Stanciu, Vidu, Vlaicu, Vîlcu, etc., dar mai ales să urmărim extensiunea geografică la popoarele vecine, care corespunde cu răspândirea terminilor păstorești, ca să nu ne mai îndoim de originea românească a sufixului. Astfel *-ul* apare la Bulgari în multe nume proprii, precum (după Miklosich și Weigand): Antul, Barbul,¹⁾ Batul, Bogul-in, Bojkul, Bosul, Bratul, Dobrul, Dragul, Dragul-in, Enkula, Kordul, Marula, Nacul, Nêgul, Nêkșul, Pârvul, Radul, Stanțul, Stanul, Strujula (cf. dacorom. *Străulea*), Tatul, (cf. dacorom. *Tătulea*), Tihul, Vidul (Vidol), Vladul, Vlajkul, Vlkul, Zimbjula; în combinație cu alte sufixe: Iankul-ov, Șafkulov, etc. și în numiri de localități (date după nume de persoane): Čorul, Erul, Krnul, Krecul (Th. Capidan, *Dacoromania* III 174).

Ele se găsesc și la Unguri și Secui, care au nume în *-ula*, precum pe acel Iankula (= Ioan Corvin) al cântecelor vechi (cf. A. Veress, *Cântece istorice vechi ungurești despre Români*, Buc. 1925 An. Ac. Rom. Sect. lit. seria III, tom. III, mem. 1, pag. 3 și 5), dar mai ales în *-uly* și *-uj*, precum Korbuly (rostit Korbu) < Corbul. Voievozii români Radu și Vasile Lupu apar în documentele ungurești sub forma Raduly Vajda și Lupuj²⁾. În Secuime, precum rezultă dintr'o lucrare în curs de tipărire a lui S. Opran, nume ca Radulj, Szurduly, Ursuly, alături de Raduj Szurduj, Ūrszuj sunt foarte dese, cu deosebire în sate de Români secuizați. Astfel de numiri în *-ul³⁾* se găsesc numeroase și în regiunile rutenesti din Bucovina, în Galiția și până în Moravia, precum se vede din studiul lui E. Kafuzniacki (publicat în Miklosich, *Wanderungen der Rumunen*) de ex. la Huțulii din Galiția: Rotundul, Capul, Kukul, Ledeskul, Waskul, Radul, Brebeneskul, Breskul (cf. dacorom. *Brețcu*), Szeszul, Pietroszul (p. 49) apoi Dragulec, munte în distr. Stryj, Raduskuł lângă Żabie, Tusul, munte în distr. Dolina (p. 59), Čerbul, munte

¹⁾ Nu cred în explicarea lui Weigand § 81 d, care pe bulg. *Barbul* îl crede împrumutat din sârbește, iar numele sârbesc îl consideră ca un derivat din *Barbara*. Cred, dimpotrivă, că tulpina *barb-* s'a extras sau din *bărbat*, care se găsește și în alte nume de Vlahi, sau că românescul *Barbu(l)* e înrudit cu ital. (lomb.) *barba* «unchiu», cuvânt întrebuintat, ca «bade» al nostru, ca formulă reverențioasă când cineva se adresează unui bărbat mai bătrân; schimbul de gen e foarte firesc.

O singură dată găsesc, la Bulgari, forma fără *-l* final: *Milku*, care ar putea fi un împrumut mai nou din românește.

²⁾ Cf. N. Drăganu, *Dacoromania* IV 146, care mai citează și cuvinte intrate din românește în ungurește ca *mutuly* și *mutuj* < mutul, *mosuly* și *moszuj* < moșul, etc. De altfel Ungurii rostesc adesea muiat și pe *n* final românesc de ex.: *mokán* și *mokány* < mocan, *sziliman* și *szilimány* < sârman, etc.

³⁾ O singură dată găsim forma cu *-l* amuțit: *Pinu*, munte lângă Stynawa (p. 61). De altfel găsim și substantive împrumutate în forma articulată, astfel *moșul* la Rutenii din Galiția (p. 59), *glegul* «potecă», la Huțuli (p. 15); chiar și numele de *Huțul* e explicat de Kafuzniacki din rom. hoțul (p. 16).

și râu în districtul Kałusz (p. 60), Lupatul, gârlă lângă Truchanov, Pikul (și Pikuj) în distr. Turka, Pianula, munte lângă Ludvikowka (p. 61), Turkuł, parte din muntele Čorna Hora, Tusul, doi munți lângă Petriwec și la revărsarea râului Briaza în Sukiel (p. 62), Baltagul, munte în distr. Kossow (p. 21), apoi nume de persoane ca acel Borisco Cracula, palatinus Lembürgensis, într'un document din 1335 (p. 41), Bełułja, Zezulińce în Galiția de Nord și Podolia (p. 43), Sandulović la Rutenii din Bucovina de azi, etc.

3. ONOMASTICA ROMÂNILOR APUSENI.

§ 273. Cuvintele și numele examinate în cele precedente ne arată că populația românească a fost, în nordvestul Peninsulei Balcanice, destul de importantă ca să lase urme în graiul serbocroat. O examinare completă a numelor de Vlahi, păstrate în documente, ne arată pe de altă parte că influența Slavilor în mijlocul cărora trăiau a fost covârșitoare. Majoritatea acestor nume sânt slave. Novaković (ap. Dragomir, *Vlahii și Morlacii* 54) și Bidermann (*Neue slav. Siedlungen* 364) au dedus din acest fapt că, pe vremea când apar în documente, acești Vlahi nu mai erau Români, ci se slavizaseră. Precum au accentuat S. Dragomir, N. A. Constantinescu ș. a. o asemenea concluzie este de sigur greșită și desmintită de însuș faptul că Românii din Istria, descendenții Românilor Apuseni, deși și-au păstrat până azi graiul strămoșesc, poartă aproape exclusiv nume slave. Chestiunea aceasta trebuie examinată în legătură cu onomastica română în general, căci și Dacoromânii, care sunt reprezentanții prin excelență ai românismului, au un procent covârșitor de nume slave și ar fi absurd a crede că toți Dacoromânii purtători ai astorfel de nume sânt Slavi romanizați: pentruca Dacoromânii să fi putut înghiți pe Slavii din mijlocul lor trebuie să fi fost cu mult mai numeroși decât reiese din examinarea onomasticii lor, cu un procent mai mare de nume de origine streină decât latină. Nu este aici locul să ne ocupăm mai amănunțit de acest fenomen, căruia am încercat să-i dau o explicare în *Dacoromania IV*. În schimb vom studia aici numele Românilor Apuseni, pentrucă o examinare mai de aproape a lor ne arată o strânsă legătură cu numele întrebuintate pe teritoriu dacoromân, lucru relevat și de Kadlec și Skok în lucrările amintite în nota paragrafului 270. Spre a evidenția acest lucru alăturăm lângă numele de Vlahi pe cele dacoromâne, întru cât ni sânt cunoscute. O cercetare mai amănunțită, care se va putea face însă abia când vom avea un Onomasticon dacoromânesc, ar mări de sigur în mod considerabil numărul acestor asemănări. Une-ori am dat și nume serbocroate și bulgărești (după Miklosich, Maretic și Weigand), când ele se întâlnesc și la Dacoromâni sau spre a ilustra extensiunea unui sufix.

Cele mai puțin interesante sânt numele nederivate cu sufixe, de obicei biblice sau corespunzând unor apelative slave. Intre ele sunt și

câteva compuse și nume obscure etimologicește: Andrija, Aladin, Alakij, Alče, Argjur (= dacorom. *Arghir*), Baldovin, Bêladin, Cêpimati, Cuč, Decho, Dolin, Georgi, Glušč, Grgur, Grljan, Gruber, Gvozdi, Halaapa, Halda, Hinat, Hrs (dacorom. *Hârsu*), Ignat, Ilija, Kalojan (= *Caloian*), Karpoo, Kondre, Kovač, Kramir, Kumdedit, Kuplen, Lazar, Lazor, Leo, Lile, Litrokos, Lukar, Marko, Mavren, Mikleuš, Mrčina, Mrljan (cf. dacorom. mârli), Navrap, Nikifor, Nos, Obliz, Obrad, Ostožije, Petralit, Plên, Poligrad (cf. dacorom. *Peligrad*), Prêljub, Prgomet, Prodan (dacorom. *Prodan*), Ražnj, Rob (dacorom. *Robu*), Roman (dacorom. *Roman*), Samovar, Seni (cf. dacorom. *Seni*), Smil, Strašnj, Staver, Strežimir, Ševelj, Tešimir, Tudor (dacorom. *Tudor*), Ugnêd, Umên, Vasil (dacorom. *Vasile*), Vikoslav, Zalagaj, Židover.

Lăsăm să urmeze lista «tulpinelor» slave, împreună cu numele compuse (din care adesea aceste tulpine sunt extrase), pentruca să examinăm apoi, în ordine alfabetică, sufixele ce se găsesc în numirile de Români Apuseni:

Bal- («vrăjitor» Mikl. 245)

Bat- («bade» Weig. § 74)

Bêg- («fugă» Mikl. 252)

Bêl- («alb» Mikl. 252) Bêl'gun «manta (= gună) albă», Bêl'muž «bărbat alb»

Ber- («duce» Mikl. 246), Berivoj, Berislav, Berislalič¹

Bl's-

Bob- («bob» cf. Mikl. 246)

Bogd- (extras din) Bogdan

Bog- («zeu» Mikl. 247) Bogoslav

Boj- («luptă» Mikl. 247)

Bol- (cf. Mikl. 249, Weig. § 28) Boleslav

Bolj- («mai mare», Mikl. 249) Boljeslav

Bor- («luptă» Mikl. 249, cf. Weig. § 28, 35, 49) Borislav

Bož- (variantă a lui Bog- Mikl. 247, extras din Božidar Weig. 28)

Braj- Braislav

Bral-

Bran- («luptă» Mikl. 250, Weig. § 28) Branimir, Branislav

Brap-

Brat- («frate» Mikl. 250) Bratimir, Bratoslav, Bratosin, Bratoteg

Brnj- («buză» Weig. § 70)

Brz- («repede» Mikl. 251)

Bud- («treaz» Mikl. 251, Weig. § 28) Bud'mil, Budimir, Budislav, Budislaliki¹)

Buj- («buiac» Mikl. 252, cf. Weig. § 78) Bujsil

Bul-

Bun- («ațăță» cf. § 271) Bunislav

¹) Pentru forma sârbească-*slalič* cf. Mikl. 225.

- Bikr-*
Byk- («taur»)
Cur- (cf. *cura* «puella»)
Črn- («negru» Mikl. 326)
Črv- («roșu»)
Dab- (extras din Dabiža Weig. § 84 a)
Dad-
Dag-
Daj- («a da» Mikl. 267)
Dar- («dar» Mikl. 268) Daroslav
Děd- («bunic» Mikl. 274)
Deg-
Dej-
Den- («zi» Weig. § 69)
Des- («întâlnire» Mikl. 268, cf. Weig. § 28) Desimir, Desirad, Desislav,
 Desivoj
Děv- («fecioară» Mikl. 274)
D(i)m- (extras din D(i)mitr)
Dobr- («bun» Mikl. 269, Weig. § 57, 28) Dobribrat, Dobroděvik,
 Dobrobudik, Dobromir, Dobroslav, Dobrovoj
Dod- (cf. Weig. § 74)
Doj- («lăptare» Mikl. 271)
Drag- («drag», Mikl. 271) Dragomil, Dragomir, Dragosin, Dragoslav,
 Dragoslalik
Draj- (cf. Weig. 57)
Draž- (extras din Dražeslav, «*gratissimam gloriam habens*», Mar. 188,
 Dražmir «*gartissimam pacem habens*).
Drokm- (cf. dacorom. *Droc*)
Drž- («a ține»)
Druž-
Dud-
Duj-
Dun- (< gdunja «gutuie» Weig. § 36)
Gin-
Gjur- (extras din Georgi, Weig. § 17)
Gjurgj- («Gheorghes»)
God- («frumusețe» Mikl. 263)
Goj- («pace» Weig. § 78)
Gost- («oaspe» Mikl. 265) Gostimir
Grad- («castru» Mikl. 266) Gradislav
Grđ- («mândru» Mikl. 266)
Grub- («necioplit» Mikl. 267)
Grud- («bucată mare» Weig. § 48 a)
Gug- (*gugutati* «gemere» Mar. 72)
Gunj- (cf. Weig. § 84 a)
Hal-

- Hod-* (extras din) Hodimir(ik)
Hran- («hrană» Mikl. 324, cf. Weig. § 28) Hranimir, Hranislav
Hval- («fală») Hvalislav, Hvalonovik
In- («alt» Mikl. 278, cf. Weig. § 78) Inoslav
Ivan- («Ioan»)
Iv- (extras din Ivan)
Ĵar- («austerus» Mikl. 329) Jaroslav
Ĵun- («tânăr»)
Kost- (extras din Ko(n)sta(n)din Weig. § 20)
Kraj- (extras din) Krajmir, Krajslav
Krk-
Kuman- («Cuman» Mikl. 283)
Lal- (cf. dacorom. *Lalea*, *Lalescu*)
Lěp- («frumos» Mikl. 285)
Ljub- («iubit, scump» Mikl. 285) Ljubibrat, Ljubimir, Ljubislav
Lub-
Lul-
Man- (extras din) Manislav
Martin- («Martin»)
Mih- (extras din Mihail Mikl. 291)
Mil- («milos» Mikl. 288) Milobrat, Mil'drag, Miloslav, Milkus
Mir- («pace» Mikl. 289, cf. Weig. 29) Miroslav
Moi- (extras din Moislav, după Weig. § 21 din Moisi, după Mikl. 291 «mieu»)
Muž- («bărbat» Mikl. 294) Muži-brat
Nan- (cf. dacorom. *Nan*, *Nanescu*)
Něg- («a griji copiii» Mikl. 296, cf. Weig. § 29) Nėgoslav
Než- (cf. dacorom. *Neş*)
Nin- (cf. Mikl. 295)
Obr- («a agonisi» Weig. § 79)
Ozr- (extras din Ozrislav)
Pač- (extras din Pačemil)
Petr- («Petru» Mikl. 299)
Prěd- («antica pars» Mikl. 302) Prědimir, Prědislav
Prěj- (extras din) Prějslav
Prib- (extras din) Pribislav, Pribislalik
Prij- («a prii» Mikl. 301)
Prv- («întâiul» Mikl. 302) Prvoslav
Rad- («vioiu» Mikl. 304) Radobrat(ić), Radogost(ić), Radomir,
 Radosin(ić), Radoslav
Raj- (cf. Mikl. 306, Weig. § 60)
Raš- (Weig. § 60)
Rog- («corn» Mikl. 307)
Skor- («repede» Mikl. 310) Skoromir
Slad- («dulce» Mikl. 311)
Slav- («slavă, glorie» Mikl. 310)

- Staj-* («a sta» Mikl. 314)
Stan- («stare» Mikl. 314) Stanimir, Stanislav
Step- (extras din Stepan «Ștefan»)
Stroj- («ordine» Mikl. 316) Strojmir, Strojslav, Strojslalik
Tich- («diniștit, tihnit» Mikl. 320, cf. Weig. § 30) Tichobrat(ić),
 Tichomir, Tichoslav
Tol- («placatio» Mikl. 220) Tolislav
Tvrd- («tare» Mikl. 319) Tvrdislav
Vel- («mare» Mikl. 253) Veleglav, Velimir, Velislav(a)
Vit- («câștig» cf. Mikl. 254, extras din Vitomir Weig. § 31)
Vlad- («stăpânire» Mikl. 255) Vladimir, Vladislav
Vlaj- (extras din Vladimir Weig. § 31)
Vlk- («lup» Mikl. 256) Vlkoslav, Vlčemil
Voj- («soldat» Mikl. 258) Vojmil, Vojmir, Vojslav
Vrat- («întoarce» Mikl. 259) Vratimir
Zlat- («aur») Zlatokos

Această «tulpină» apare rar fără sufix (după amuțirea paleoslav. -ъ): Bar, Bol, Bran, Bun, Nêg, Rad, Stan, Vlad, dintre care *Bran*, *Stan*, și *Vlad* se găesc și la Dacoromâni, unde mai aflăm și *Droc*, *Nan*, *Neș*.

-A e foarte des întrebuițat în numiri de bărbați Vahi: Bala, Barla, Bělja, Braja, Brapa, Brata, Buda (dacorom. *Buda*), Buta (dacorom. *Buta*), Doda (dacorom. *Doda*, în Banat), Doja, Draja (dacorom. *Draia*), Družă Gjura, Goja (dacorom. *Goia* ar putea fi și din ung. golya «barză»), Gunja, Hrana, Kosta (dacorom. *Costa*), Kraja, Lerka, Ljuba (dacorom. *Liuba*, în Banat), Mira, Mžura, Nêga, Opra, Paja, Prêda (dacorom. *Preda*), Plêșa (cf. dacorom. *Pleșa*), Rada, Raja, Sina (cf. arom. *Sina*), Staja, Stoja (dacorom. *Stoia*), Streža, Velislava, Vlaja, Voja, Zlata, Zlina. La Istroromâni: Bâna, Boța, Icana, K'inkela, K'oma, Lora, Miha, Mical'a, Miloga, Pauca, Piscala, Šutera, Tandarela, Tita, Vițina, Zgomba. Ele sunt foarte numeroase și la Serbocroați (Mar. 82 — 85) și la Bulgari (Weig. indice). Voiu cită numai pe cele care îmi sunt cunoscute și pe teren dacoromân: serbo-cr. *Aleksa*, *Beša*, *Blaga* (<Blagoslav), *Boga* (<Bogdan), *Dima*, *Ĵana*, *Luca* (dacorom. *Luța* ar putea fi și o scurtare din Angheluță), *Margita*, *Nika* (scurtat din Nikifor), *Nikula*, *Pela* (scurtat din Pelagia), *Puja*, *Sima* (scurtat din Simeon); bulgărești: *Antipa* (al. de Antip), *Boka*, *Boța*, *Dima*, *Dona* (<Andonios), *Duma*, *Goga*, *Groza* (dacorom. *Groza* ar putea fi și o rostire dialectală a lui *Grozea*), *Kosta*, *Kuza* (< Kosma?), *Moca* (dacorom. *Moța*, cf. moț), *Nasta* (scurtat din Anastas), *Nika*, *Nikita*, *Nikola*, *Prêda*, *Proka* (scurtat din Prokop), *Sima*, *Toda* (<Teodor), *Toșa*. Acest -a apare și în legătură cu sufixele -eș, -iș, -ș, -uș, -ul, etc. Originea lui -a nu este încă clarificată. El apare în toate limbile slavice (Mikl. 219), dar și în limbi romanice (cf. *Dacoromania* II 697 — 698).

- AČ (Mar. 86, cf. dacorum. *-aciu*): Bujač-in, Parkač, Paskač. La Istroromâni: Krul'ăt.

- AD (Mar. 87): Milad-in.

- AK (Mar. 87—89, cf. dacorum. *-ac*) și -JAK (cf. dacorum. *-eac*): Brajak, Bujak (dacorum. *Buiac*), Curak, Celimak, Gojak, Kandak, Miljak, Muzak, Osmak, Prijak, Rajak, Turjak, Ușak. La Serbocroați și *Āarak, Nòvak*, etc.

- AN (Mar. 89—92): Balan (dacorum. *Bălan*), Bežan (dacorum. *Bejan*), Boljan, Botoljan, Brajan, Bratan, Brnjan, Bujan (cf. n. loc. *Boian*), Dejan (dacorum. *Dăianu*), Dragan (dacorum. *Drăgan*), Dražan, Dujan, Grdan, Gruban, Hodan, Lucan, Milan, Miran (dacorum. *Miran*), Mojan (dacorum. *Moian*), Odran, Priban, Prvan (dacorum. *Părvan*), Prodan (dacorum. *Prodan*), Radan, Rajan, Smoljan, Srdan, Stojan (dacorum. *Stoian*), Širan, Šlěman, Tihan, Vitan, Zoran. In compoziție cu alte sufixe: Bratešan (dacorum. *Brătășan*), Bratovan, Dragšan, Milovan (dacorum. *Milovan*), Nėgovan (dacorum. *Negovan*), Radovan, Vlksan (dacorum. *Vălsan*, cf. V. Bogrea, *Analele Dobrogei* II 34). La Istroromâni: Belân, Borocân, Dvojan, Hul'ân, Leban, Mișân, Tarabâni, Ţițiran, Tuhtan. La Serbocroați mai întâlnim: Goluban (cf. dacorum. *Columban*), *Tolan, Višan, Zoran*, etc., la Bulgari: *Petran, Vlkán* (dacorum. *Vulcan*).

- AŠ (Mar. 94): Murgaș. La Serbocroați mai avem: *Balaș, Dimitraș-ić Gorăș, Petraș, Iliăș, Matijaș, Tomaș*, etc. (acestea trei din urmă ar putea fi, la Dacoromâni, de origine ungurească). La Istroromâni: Pavlăș, Vidăș. Sufixul *-aș* e la Dacoromâni și Aromâni unul dintre cele mai întrebuințate sufixe diminutive, pe când la Slavi e destul de rar și-l întâlnim mai mult la Serbocroați și Bulgari, fără să aibă însă o vitalitate mare și găsindu-se mai mult în împrumuturi (cf. Vondrák, *Vergl. slav. Gramm.* I 475) sau în compoziția *-aško*.

- AT (Mar. 95): Šišat, Milat-ko. La Istroromâni: Šimăt. La Serbocroați: *Bulat* ș. a.

- Č (< paleosl. *чѣк*, cf. dacorum. *-eč*): Babun'c, Bogdan'c, Brat'c, Dobrič, Draž'c, Mal'c, Mile'ce, Obrad'c Prib'c, Rub'c, Stan'c, Trip'c, Vlad'c; în compoziții: Bykov'c, Curan'c, Degov'c, Dragav'c, Radev'c; sub forma serbocroată de azi (*-ac* Mar. 138—141): Utolac. La Istroromâni sufixul apare sub formele *-ač, ač, -eč* și, în legătură cu *-in*, ca *-inči*: Blajinči, Člaňač, Craňaču, Mihăč, Podrugovač, Šterbač, Tomoveču.

- ČE cu variantele: ČA, -č(o), -č(J)u (Mar. 141—143): Alče, Bojče, Dajče, Dragču, Hranča, Jarče, Milča, Milče, Penč (dacorum. *Penciu*), Rajča, Stanč(o) (dacorum. *Stanciu*), Velču. La Serbocroați și: *Mirča* (< Miroslav); la Bulgari Bančo (< ban, dacorum. *Banciu*), *Bončo* (< bon-«omor» dacorum. *Bonciu, Boncescu*), Brenče (dacorum. *Brenciu*), Dojčo (< Doja dacorum. *Doiciu*), Enčo (dacorum. *Ienciu*), Gorču, Halčo (< Michail), *Mančo, Mirča*, Pančo (< Panajot, dacorum. *Panciu*), *Perčo* (dacorum. *Percea*), *Vančo* (dacorum. *Vancea*).

-E e foarte des: Bale, Bore, Dabe, Dade, Dobre, Drage, Draže, Druže, Gjurgie, Grade, Grube, Hrane, Mane, Mile, Mire, Nine, Prède, Pribe, Prve, Rade, Stane, Tvrde, Vlade. Acest -e se găsește și în legătură cu -ul, -oj ș. a. La Istroromâni: Băle, Bele, Bene, Bâte, Gâșpe, Gîrzele, Iâce, Iuke, Iure, Lovre, Pázde, Petiîne, Puće, Pușe, Råde, Sále, Scrobe, Slave, Șole, Țobre, Țure (cf. dacorom. *Țura*), Vide, Zime, Zmate. Un -e apare și la Dacoromâni în *Dobre*, *Grube*, *Mil(1)e*, iar cu adaosul unui -a în *Balea*, *Manea*, *Milea*. Nu știm întrucât acest -e se găsește și la alți Slavi, căci la Miklosich el nu e pomenit. Maretic (p. 97—99) citează un număr considerabil de nume serbocroate în -e (între care și *Rale*, *Stroje*, *Vuje*, care se găsesc și la Dacoromâni: *Ralea*, *Stroie* și *Stroia*, *Vuia*), pe când între numirile bulgărești date de Weigand astfel de forme sunt destul de rare: *Bale* (cf. dacorom. *Balea*), *Barle*, *Bude* (dacorom. *Bude*), *Cuce* (alături de *Cuca*), *Džole* (al. de *Džolka*), *Koste* (= dacorom. *Costea*), *Krote*, *Mate* (al. de *Mato*), *Mitre* (cf. dacorom. *Mitreă*), *Opre* (cf. dacorom. *Oprea*), *Rale* (al. de *Ralčo*), *Rize* (al. de *Riza*), *Rule*, *Stere* (dacorom. *Stere* și *Stereă*, alături de *Sterjo*), *Stroje*, *Tile* (dacorom. *Tilea*, al. de *Tilko*, scurtat din *Stratil*), *Tule*. Există și forme în -JA, la Vlahi: *Dragja*, *Milja* (= dacorom. *Milea*), *Rogja*, *Rugja*; la Sârbi: *Bjelja*, *Gunja*, *Hrelja*, *Hranja*, *Hrnja*, (dacorom. *Hernea*), *Janja*, *Miša*, *Minja*, *Nemanja*, *Niča*, *Raša*, *Smilja*, *Teša*, *Vuča* (dacorom. *Vucea*), *Viša*; la Bulgari: *Aldija* (< *Aldomir*, dacorom. *Aldea*), *Balja* (dacorom. *Balea*), *Bodja* (dacorom. *Bodea*), *Belja*, *Črúnja* (dacorom. *Cernea*), *Galja* (dacorom. *Galea*), *Ganča*, *Grozja* (dacorom. *Grozea*), *Kalja*, *Milja* (dacorom. *Milea*), *Mirja* (dacorom. *Mirea*), *Oprja* (dacorom. *Oprea*), *Strezja*, al căror sufix ar putea fi slavul -ja (Mikl. 219), dar, cum astfel de nume sunt foarte rare la alți Slavi (Mikl. 219 citează 8 nume cehești și unul rusesc), am putea avea a face și cu o influență românească la Slavii de sud¹⁾.

-EČ (Mar. 99, dacorom.. -eciu): *Dobreč*, *Mireč*.

-EJ și -ĚJ (Mar. 99, cf. dacorom. -eiu): *Brzěj*, *Bunej*, *Dobrěj*, *Dragněj*, *Milěj*, *Pilěj*, *Raděj*.

-ELJA (Mar. 101, dacorom. -elea): *Radelja*. La Serbocroați și: *Pavelja* (dacorom. *Pavelea*).

-EN și -ĚN (Mar. 101—102, cf. dacorom. -ean): *Brajen*, *Braten* (*Bratein*), *Bratěn* (cf. dacorom. *Brătean*), *Dobren*, *Gjuren*, *Ljuběn*, *Milen*, *Milěn*, *Miltěn*, *Pačen*, *Raden*, *Toljen*, *Trušěn*.

¹⁾ Dacă originea acestui -e e din vocativ, precum admite Maretic, op. cit. 97, atunci mai de grabă vom admite că provine din vocativul românesc. Într'adevăr, e ușor de înțeles ca un Slav să ia drept formă nominativă numele auzit în vocativ într'o limbă străină, dar e destul de greu de admis ca această confuzie să se producă în limba sa proprie. Tot astfel întrebuintează adesea Sașii din Ardeal numele Românilor la vocativ, așa cum le aud rostite de Români când se adresează unul altuia, de ex.: Am botuət pe Iiuăne. Am vozuet pe Siñiuăne (= Simeon). Der eine heisst Szurdule. Der Stepune (= stăpâne, precum spunea sluga de Român stăpânului său sas). (Cf. A. Bena, *Limba română la Sașii din Ardeal*, Cluj, 1925 (No. 2 din Biblioteca «Dacoromaniei», p. 37).

-EȘ și -EȘA (Mar. 103—104, dacorom. *-eș*, cf. Babeș, Ioaneș, Mareș, Nandreș, Rareș, Verdeș, etc.): Boljeșa, Brateș (dacorom. *Brateș*) și Brateșa, Brateșan (cf. dacorom. *Brătășan*), Godeșa, Mileș și Mileșa, Nagleșa, Opaneșa, Radeș și Radeșa; în compoziții: Dobreșin, Dobreško, Radeško. La Istroromâni: Beleș (dacorom. *Beleș*), Bondeș, Măleș. În bulgărește avem și: *Barbeș*, a cărui tulpină («barbă» sau Barbu) e românească.

-ETA (Mar. 104—106): Drageta, Radeta. La Istroromâni: Gârgeta, Mălet-ic.

-EŽ: Tratež.

-ICA și -IC (Mar. 107—108, dacorom. *-iĭă*): Baica, Balica, Bratica, Budica, Șolica, Todoric, Voica, Volica, Zlomanica. La Istroromâni: Cârpița, Corenița, Cunița, Franița.

-IĆ (Mar. 109—113; dacorom. *-ici(u)*), mai ales în părțile vestice, influențate de limba sârbească, și în cele nordestice, sub influență rutenă: Božić, Bratić, Budić, Desić, Dragić (dacorom. *Drăghiciu*), Halić (dacorom. *Halici*, în Banat), Kostić, Kumanić (dacorom. *Comanicu*), Kokorić, Lithomilić, Ljubić, Lulić, Marić, Nikolić, Nišaić, Pacurić, Pribić, Prčibradić, Radić, Sədokić, Stratimirić, Štrbić, Stroić (dacorom. *Stroici*), Uratić, Uričić, Vladić, Vladimirić, Vratimirić, Vrpelić. Numărul acestor nume de Vlahi (scrise adesea cu *-ikъ* la fine) crește și mai mult dacă luăm în considerare și compozițiile cu alte sufixe: Bal-in-ov-ic, Bal-ov-ic, Bkr-ov-ic, Bls-ov-ic, Boj-et-ic, Bol-in-ov-ic, Brat-en-ov-ic, Brat-il-ov-ic, Bun-il-ov-ic, Dab-et-ic, Dəd-ov-ic, Dəd-č-ic, Dəd-an-ic, Din-ov-ic, Dobr-eč-in-ic, Dobr-eč-in-ov-ic, Dobr-in-ov-ic, Drag-ov-ic, Drag-t-ic, Druž-et-ic, Dud-il-ov-ic, Dud-et-ic, Grad-en-ov-ic, Grad-et-ic, Grad-il-ov-ic, Grub-et-ic, Grub-š-ic, Grud-aš-ov-ic, Hran-č-ic, Hran-et-ic, Iv-ov-ic, Jan-ič-ov-ic, Kost-uš-ov-ic, Lal-et-ic, Lěp-č-in-ov-ic, Lěp-ov-ic, Ljub-ov-ic, Ljut-ov-ov-ic, Magjer-ov-ic, Martin-ov-ic (cf. dacorom. *Martinovici*), Mil-ot-ic, Nepreg-ov-ic, Nėg-ot-ic, Novak-ov-ic (cf. dacorom. *Novacovici*), Pakinos-ov-ic, Pitik-ov-ic, Pobrat-ov-ic, Prėd-il-ov-ic, Prėd-ov-ic, Prib-et-ic, Rad-en-ov-ic, Rad-il-ov-ic, Rad-ni-ic, Rad-oš-ov-ic, Rad-ov-ic (cf. dacorom. *Radovici*), Raj-č-et-ic, Senan-ov-ic, Stan-k-ov-ic, Strez-ov-ic, Svrk-ov-ic, Slėman-ov-ic, Tan-uš-ov-ic, Tat-et-ic, Tvrđ-an-ov-ic, Vėk-ov-ic, Velj-an-ov-ic, Vesalj-k-ov-ic, Vit-an-ov-ic, Vran-ov-ic, Zaved-č-ic, Zor-ič-ic, Zebelj-ov-ic, Živalj-ov-ic. La Istroromâni foarte des: Babić, Balačić, Bašić, Bercarić, Beretić, Bezić, Boboškić, Bogutić, Bojić, Brozić, Bučić, Bunić, Carlić, Corėnić, Crđulić, Cumparić, Cunčić, Didić, Diđanić, Doričić, Dudić, Faldić, Ferlić, Fumić, Glavić, Ielencović, Ielovčić, Ikić, Iojinčić, Iurkinić, Lătcović, Lenčović, Lucsić, L'ubičić, Lupić, Malinarić, Măletić, Marmilić, Matiškić, Mihačić, Milić, Miđetić, Načinović, Petrinčić, Pipić, Piđić, Prusić, Puharić, Pul'ić, Sancović, Ščabić, Stambulić, Šulić, Tercović, Ţiganić, Tulić, Turcović, Ţvetić, Zancović, Zatcović, Zgaliardić, Zović, Z'unić.

-IHNA (Mar. 113): Dabihna, Držihna, Nadihna, Predihna, Voihna.

-IJE și IJA (Mar. 113—114, cf. dacorom. *-ia*): Bratije (cf. dacorom. *Brătia* n. loc.), Dragija, Kustodija, Vladija.

-ILO, mai rar -IL (Mar. 114—115, dacorom. *ilă*): Batilo, Berilo (dacorom. *Berilă*), Bratilo, Bolilo, Budilo, Bunilo, Dejlo, Desilo (dacorom. *Desilă*), Dobrilo, Dragoilo, Dudilo, Gostilo, Gradilo, Kuril, Mužilo, Nežilo, Ozrilo, Pomil, Prədilo, Pribil, Stanilo (dacorom. *Stănilă*), Stroilo, Tolilo, Voilo. In compuse: Dragojlo. La Istroromâni: Crujilă, Trohilă. Acest sufix se găsește în nume proprii — uneori în combinațiile *-ajlo* și *-oijlo*, *-ilic* și *-ilko* — la Sârbi, la Bulgari și la Ruși (la aceștia și sub forma *-ila*). Din multe exemple date la Mikl. 221, Mar. 114—115 și Weig. (indice) cităm numai trei, care au și un corespondent dacoromân: sârb. bulg. Brajilo (cf. orașul *Brăila*), sârb. bulg. Moisilo (și în dacorom. *Moisil*, cu suf. *-il*) și Vojila (cf. satul *Vóila*). Pe când la Slavii de sud, acest sufix apare numai în nume proprii, în românește el are o dezvoltare mai mare și ar putea fi anterior contactului cu Slavii¹⁾.

-IN și -INA (Mar. 116—117, cf. dacorom. *-in*): Balin, Bratin și Bratina, Bolin, Budin, Bulin, Dobrin (dacorom. *Dobrin*), Doin, Dragina, Pražin, Sracin, Strahina, Vlasin, Voin; în compuse: Bel-č-in, Boj-č-in, Dobr-ič-in, Lěp-č-in, Mil-č-in, Tol-č-in, Drag-ut-in, Mil-ad-in: Rad-ov-in. La Istroromâni (la care *-in* e adesea de origine italiană), Bitin, Glajarina, Glavina, Golidina, Iurin, Iuretina, Iusk'in, Kuzmin, Loskin, Marina, Mićikin, Mikin, Picl'in, Poiarin, Papalin, Pohîrptina, Šk'ovina, Stipanine, Ţesarin, Tol'ulin.

¹⁾ Alte exemple dacoromâne: Arăpilă, Băcilă (Baciu), Bădilă, Băncilă (Banciu), Buzilă, Dănilă (Dan), Frățilă, Mândrilă, Mărsăvilă, Meilă, Negrilă, Trăilă, Vintilă, etc., apoi Gușăilă, Moțăilă (<moț sau moțai?); numiri de vite: Burilă «bou cu părul burat», Florilă, Lunilă, Mărțilă «bou fătat marți», Pistrilă, Surilă (cf. Suran, Suroiu); monstri în povești populare: Flămânzilă, Gerilă, Murgilă, Ochilă, Sărilă, Zorilă; numiri batjocuritoare deverbale: bălbăilă «unul care bălbăie mereu», bornăilă, for(n)ăilă, horăilă, lehăilă și denominale: buzilă «unul cu buze mari», surzilă «unul care nu aude bine». Acest sufix nu trebuie confundat cu *-ilă* instrumental în *tocilă*, *topilă*, care e slavul *-ilo* <*-idlo* (cf. Vondrák, *Vergl. slav. Gramm.* I 439—440). Avem, dimpotrivă, a face, în limbile slave, cu sufixul *-lo* (*-slo*), derivând participii trecute active și nomina agentis (Vondrák, *op. cit.* I 434—437). Dar pe când derivate în *-al*, *-ala*, *-alo* (ca rom. *cicală*, *mădhală*, *Păcală*, *Tândală*) și mai ales în *-ola*, *-olja* și *-ulja* (ca rom. *Marțolea*, *somnulea* = rus. *sonulja* «om somnoros» cf. A. Belić, *Zur Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv u. Amplifikativsuffixe*, Leipzig, 1901, p. 192 ș. u.) sunt răspândite aproape în toate limbile slave, derivatele în *-ilo* nu se găsesc decât în mod excepțional (de ex. bulg. *solilo* «unul care linge sare»), iar în nume proprii Miklosich 221 le atestă numai pe teren serbocroat, bulgar și rusesc. Această întindere geografică se potrivește cu regiunile locuite odinioară de Traci, în limba cărora *-ila* și *-ala* erau sufixe foarte des întrebunțate în nume proprii. Nue deci exclus ca la Români sufixul *-ilă*, poate și *-ală*, să fie străvechiu (cum le consideră Hasdeu, *Etym. Magn. Rom.* 678; asemănarea cu numele lat. în *-ILLA* și *-ALLA* ar fi un indiciu că în sufixul trac l eră «exilis» și deci se putea păstra nerotrăcită între vocale) și că slavul *-ilo* (și *-alo*, *-ala*) să-i fi mărit numai vitalitatea, precum s'a întâmplat la noi și cu *-aciu*, *-ar*, *-eț*, *-te*, *-in*, *-iță* și *-oiu*. De sigur că puterea de viață a acestui sufix a crescut, la Slavii de sud și la noi, și prin primirea unor nume ca Chiril, Daniil, Gavril(ă), Mihail, Manoil(ă), Samuil, etc., considerate ca derivate (cf. Dan, Gavra, Mihu, Man, Manea) cu acest sufix.

-IȘ și -IȘA (Mar. 118—119): Borișa, Budișa, Bunișa, Dobrișa, Dragișa, Hodișa, Nagliš-ic, Oprișa, Skorișa, Tordiș-ic, Vanișa, Vratișa. La Istroromâni: Barișa, Matiș, Petriș. Sufixul acesta, care se găsește și în nume dacoromâne ca *Ptiș*, *Opriș* și *Oprișa*, etc., nu trebuie confundat cu sufixul dacoromân -iș, care derivă colective (*frunziș*) și subst. deverbale (*tâiș*) ș. a.

-IȘTÎ (cf. dacorom. *Popișt*): Budiniști, Krasavișt.

-IV (Mar. 119, cf. dacorom. -iv): Dabiživ.

-JE: Dragje.

-KO și -KA (<-iko, -ika Mar. 144—148, dacorom. -cu și -ca): Bělko, Bojko, Boljko, Branko, Bratko, Dajko, Darko, Dejko, Dminko, Dobrko, Drajko, Durko, Dunko, (cf. dacorom. *Dunca*), Hranko, Ivanko (dacorom. *Ivancu*), Liško, Mil-at-ko, Mil-et-ko, Milko (dacorom. *Milcu*), Prějko, Radko, Rajko (dacorom. *Raicu*), Raško (dacorom. *Rașcu*), Siška, Slavko Sramko, Stanko, (dacorom. *Stancu*), Stepko, Vasilko, Velko, Vitko. La Istroromâni: Bećco, Frișco, Gârgețca, Grzinka, Ianco, Lajăinca, Pițco, Părțco, Stânco și Stankiĉ, Șutco, Toșco. La Serbocroați mai întâlnim: Balko (dacorom. *Balca*), Boško (dacorom. *Boșcu*), Brajko (dacorom. *Braicu*), Ćirko (dacorom. *Ciurcu*), Ilko (dacorom. *Ilcu*, *Ilcuș*), Lacko (dacorom. *Lațcu*), Nedeljko (dacorom. *Nedelcu*), Niška (dacorom. *Nișca*), Pajk-ic (dacorom. *Paicu*), Petko (dacorom. *Petcu*), Stajko (dacorom. *Staicu*), Stanka (dacorom. *Stanca*), Stojka (dacorom. *Stoica*), Stojko (dacorom. *Stoicu*), Trajko (dacorom. *Traicu*), Vanko (dacorom. *Vancu*), Vasko (dacorom. *Vascu*), Vlajko (dacorom. *Vlaicu*), Vojko (dacorom. *Voicu*), Zlatko (dacorom. *Zlatcu*), Zorka (dacorom. *Zorca*). Tot astfel la Bulgari: Anka (dacorom. *Anca*), Dunka (dacorom. *Dunca*), Milku (dacorom. *Milcu*), Nojka (dacorom. *Noica*), Panku (dacorom. *Pancu*), Spirka (dacorom. *Spireca*), Tišku (dacorom. *Tișca*), Trajku (dacorom. *Traicu*), Vanku (dacorom. *Vancu*).

-MAN (dacorom. -man, sufix extras din nume ca Dușman, Šišman): Altoman, Dorman, Drman, Grdman, Milman, Rașman, Strojman, La Istroromâni: Iurman.

-NĚG și -NĚGA (cf. dacorom. *moșneag*): Bratonĉg, Cvrnĉga, Ponĉg, Vojnĉg.

-NĬ: Dagnĭ (dacorom. *Dragnea*).

-NIK: Krajnik (dacorom. *Crainic*).

-NJAK: Bratnjak.

-Oĉ (Mar. 119—120, dacorom. -ociu, de ex. Murgociu, etc.): Puloĉa, Tihoĉ.

-OHNA (Mar. 120): Bratohna, Mirohna.

-OJ (Mar. 120—122) foarte des: Baloje, Beroje, Bogoje (cf. în Banat *Bogoievici*), Boloje, Boroje, Bratoje, Budoje, Bunoje, Daboje, Daroje, Dĉdoje, Dobroje, Dragoje, Dražoje, Gjuroje, Godoje, Gradoje, Hodoje, Hranoje, Hvaloje, Ivoje, Krkoje, Laloje, Ljuboje, Miloje, Miroje, Nĉgoje, Ninoje, Obroje, Odoje, Ozroje, Pegroje, Priboje (cf. bărbatul de Stat sârb Pribojeviĉ), Prvoje, Radoje, Sladoje, Slavoje, Stanoje, Šakoje,

Těchoje, Toloje, Tvrdoje, Vladoje, Vlkoje. La Istroromâni numele loc. Usoje. Sufixul acesta e foarte răspândit la nume proprii în sârbește, unde apare și cu varianta *-oj* (Dragoj, Nėgoj, Radoj, Stanoj, etc. Mikl. 220) *oja* și *-ojko* (Vidojko, Milojko, Radojko ibid), și în bulgărește, dar lipsește în celelalte limbi slave. Dau din exemplele lui Maretic (p. 120—122) numai câteva care au corespondente la Dacoromâni: Dimoje, Dușoj-eviç, Skoroje și mai ales acel Krecoj-eviç, cu tulpină românească. La Weigand găseșc în bulgărește: Bakój, Batoj, Blagoj, Bratoj, Canoja, Cikoja, Dragoj, Enoja, Gradoj, Miloje, Radoj, Stanoj. Nume dacoromâne ca *Băloiu*, *Crețoiu*, *Dimoiu*, *Dușoiu*, *Rădoi*, *Scoroiu*, *Stănoiu*, *Vlădoi*, care corespund exact numirilor vlahe, sârbești și bulgărești, dar mai ales *Drăgoiu*, care se găsește cu forma aceasta și în Banat (unde *ń* se păstrează), ne face să credem că în românește numirile în *-oiu* — care se găseșc cu deosebire la Mocanii crescători de oi din sudul Transilvaniei¹) — cuprind în mare parte acest sufix. După ce *ń* s'a prefăcut în *ı*, sufixul *-oi* a trebuit să se confunde cu vechiul sufix *-oiu* < -ONEUS, care și el eră potrivit ca să derive porecle, întru cât, înainte chiar de a deveni sufix augmentativ-peiorativ, avusese tocmai rostul de a individualiză, ca și în latinește (PETRONIUS, FAVONIUS și mai ales *biboneus* = bibo «băutor», cf. *Dacoromania* III 664)²). Chiar și accentuarea pe tulpină, obișnuită la Slavii de sud și forma (vocativă la origine? cf. Vondrák, *Vergleichende slav. Gramm.* I p. 407) *-oje* se găseșc în *Nedăgoie* (alături de *Neagu* și de muntele *Negoiu*). În Munții-Apuseni există numele *Costoie*, iar la Brașov cunosc o familie *Babóie* (cu *a* în tulpină, ceea ce ar fi un indiciu că se numeă mai de mult, înainte de ce analogia sufixului *-oiu* să fi acționat, *Báboie*; cf. *Babojevci*, cătun de Vlahi dăruit de Șt. Milutin mănăstirii Banja) și aveam la liceu un coleg care-și ziceă *Moțóie*, deși în Săcele, de unde eră originar, familia lui se numeă *Móțoie*.

-OPA: Kalopa.

-Oș și -oșa (Mar. 124—125, dacorom. *-oș*): Běloș, Bratoș, Dragoș, (dacorom. *Dragoș*), Grdoș, Inoș, Prvoș, Miloș, Nėgoș, Petroș, Plnoș, Radoș, Rogoș-ıç, Rutoș, Vitoș, Vladoș, Vlkoș. La Serbocroați între altele și Maroș (dacorom. *Maroș*).

-OSTA: Radosta.

¹) Iată câteva exemple (cf. V. Bogrea, *Dacoromania* I 474, V. Păcală, *Monografia satului Rășinariu* 134—135): Albăstroiu, Andrițoiu, Botoiu, Brăiloiu, Budmăloiu, Burduioiu, Floroiu, Fierbântoiu, Garoiu (= cioroiu), Ispășoiu, Lupoiu, Mănoiu (Man), Micoiu, Moșoiu, Muntoiu, Murăroiu (morar), Oncioiu (Oancea), Oțoiu (= hoțoiu), Oțoțoiu, Pătrășcoiu, Perșoiu (cf. satul Perșani), Purcăroiu (porcar), Spiroiu (Spiru), Străvoiu, Suroiu, Tomoșoiu (Tămaș), Tătoiu etc.

²) Nume ca Albon, Ignaton Imbroane, Trâmbițoiu ș. a., transcrise stângaciu spre a redă rostirea veche Albońu, Imbroańe, Ignatońu, Trâmbițońu, dovedesc îndeajuns că și *-oiu* > -ONEUS serviă la derivarea de nume românești. La Vlahi nu-l gășim decât într'un singur nume: *Bardonja*, deși la Serbocroați *-on'* și *-on'a* sânt atestate de Maretic în 24 de nume și acest sufix se găsește și în câteva derivate ca *bijèl'on'a* «bou alb», apare și la Istroromâni, cf. § 187.

-OTA (Mar. 125—126, dacorom. -otă, cf. Hasdeu, *Etym. Magn. Rom.* 760, V. Bogrea, *In amintirea lui Anastasie Bașotă*, Vălenii de-Munte, 1916 p. 4—6 și *Dacoromania* I 212): Brzota, Črnota, Dobrota, Dragota, Gugota, Halota, Kalota (dacorom. *Calotă* § 271), Iunota, Lubota, Nannota, Nĕgota, Radota, Skorota. La Serbocroați și: *Balota*, *Dobrota* și *Vlahota*. La Istroromâni Bacôta.

-ȘA (Mar. 151—152) se găsește în multe nume de Vlahi: Belj-ș-ut, Brajșa, Drag-ș-ic, Gojșa, Grubșa (cf. dacorom. *Gropșanu*), Imrișa, Krajșa, Mișa, Mojșa, Prějșa, Pribșa, Rajșa, Strojșa, Vojșa și acel Puljșa, al cărui radical este românescul *pul'* (= puiu). La Istroromâni avem formele -șe și -șu în: Bârșe, Corșo, Lukșe. Deși sufixul acesta se găsește și la Slavi (-ușa) și e răspândit și la Ruși, Poloni și Cehi (Mikl. 232), totuși el nu e la noi¹⁾ numai de origine slavă, ci ne-a venit și dela Albanezi (*Dacoromania* III 821). Din exemplele citate de Mikl. 232, Mar. 151—152 și Weigand dăm la acest loc numai pe cele cari se găsesc și la Dacoromâni: *Borše* (čeh., cf. n. loc. *Borșa*), *Bokša* (sârb.), *Domša* (sârb.), *Njekša* (sârb., în bulg. *Nĕkša* și *Nĕkšul* < Nĕg-), *Tomša* (sârb.) și înainte de toate numele sârbesc care are și tulpină românească *Drakša* (< drac; ar putea fi și drag + șa).

-TA (Mar. 153): Milta. La Istroromâni: Stenta.

-UN (Mar. 128—129): Dragun, Drokun, Milun.

-UȘ și UȘA (Mar. 129—130): Draguș, Nĕguș (dacorom. *Neguș*), Raduș. Sufixul acesta e răspândit la Serbocroați, Bulgari, dar și la alți Slavi (Mikl. 232), la cari ici și colo îl găsim și ca sufix diminutiv (cf. A. Belić, *Zur Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv- und Amplifikativsuffixe* p. 186). În românește el e unul dintre cele mai răspândite sufixe diminutive, încât numele slave în -uș au fost analizate ca forme desmierdătoare.

-UT (Mar. 131) Dragut.

4. ROMÂNII APUSENI VORBIAU ACELAȘ DIALECT CA ISTROROMÂNII, INRUDIT CU CEL DACOROMÂN.

§ 274. Din examinarea cuvintelor de origine română și a numelor de Români Apuseni se desprinde înainte de toate constatarea că *Românii Apuseni aveau acelaș graiu ca Istroromânii și că graiul acesta era de aproape înrudit cu dialectul dacoromân, dar se deosebiă de cel aromân*. Această constatare este cu atât mai importantă, cu cât, din cauza apropierii geografice, s'a crezut din partea unor cercetători că Vlăhii din nordvestul Peninsulei Balcanice erau Aromâni sau făceau parte din acelaș grup de Români ca și Aromânii²⁾.

¹⁾ Apșa, Balș, Bocșa, Capșa, Comșa, Cupșa, Focșa, Lupșa, Micșa, Neacșu, Neceșa, Tomșa, etc. (cf. Hasdeu, *Etym. Magn. Rom.* 2394).

²⁾ Astfel Hasdeu, publicând în *Archiva istorică* III (1867) Cartea de donațiune din a. 1348 a lui Dușan, își întitulează studiul său «Ștefan Dușan și Macedoromânii».

Intr'adevăr, dacă considerăm cele două fenomene pe care dialectul dacoromân le are — deși numai regional — în comun pe de o parte cu dialectul istroromân și pe de altă parte cu cel aromân, rotacismul, și palatalizarea labialelor, constatăm că Românii Apuseni au rotacismul, ca Istroromânii și în opoziție cu Aromânii, dar nu cunosc palatalizarea labialelor, generală la Aromâni și necunoscută Istroromânilor.

Pentru rotacism avem următoarele exemple decizive: *ker* «câne», *Funtura* «fântână», *Sarebire* «sare-bine» și *Žmantara* «smântână». În *gunj* «gună», ca și în istrorom. *Faraguna*, rotacismul lipsește, fiindcă în latinește aveam *n* lung (GUNNA), care, precum dovedește redarea lui în sârbește prin *ŋ* (ca și în unele limbi romanice și ca în ANNI > *đñ* dacorom. *ai*) avea o rostire care se aseamnă cu *n* palatal. O excepție pare a fi *Maržini* «Margine», *Kračun* «Crăciun» și *Krbun* «Cărbune», dar lipsa rotacismului din cauza influenței disimilatorice a lui *r* precedent, o găsim, în aceste cuvinte și în altele, și la Istroromâni (§ 72). Tot cu *n* apare la Istroromâni, din aceeași cauză sau fiindcă e un împrumut nou, *furtuna* «furtună» (§ 72). În *Šaptine* și în *Fetina* sufixul nu este -INA latinesc și deci *n* nu se putea preface în *r*. Tot nelatinești, ci slave, sunt numele derivate dela tulpina [Bun-], apoi [Barbakani], [bučīn(a)], [Gajina] și [Mrčina], iar [Vinišor-] nu-i derivat din *vin*, ci din *viŋe* «vie», precum s'a arătat în § 271. Din cauza lipsei rotacismului,

El credea de ex. că numele de Vlah *Hinat* ar conține în tulpina sa forma aromânească *hin* = dacorom. *fin* (p. 183). Dar Aromânii au *hil'in*, iar numele sârbesc e derivat cu suf. -at (Mar. 95) din *hina* «înșelăciune», *hiniti* «înșelă» (despre care cf. Berneker, SEW. 413). Tot Aromâni îi crede N. Iorga în *Geschichte des rum. Volkes* I 152 ș. u. «Deși organizația lor este asemănătoare celei întâlnite la Dacoromâni — Aromânii nu cunosc numele de *cneaz* și *voievod* și sunt obișnuși să recunoască numai căpeteniile străine — acești Uscoci valahi în Dalmația, Carintia, Bosnia sau Slavonia nu par a avea o înrudire de sânge mai strânsă cu Românii danubieni, ci a reprezenta o ramură rămasă din depărtări a Aromânilor». Și Pascu crede multe din cuvintele de origină românească din limba serbocroată ca fiind luate dela Aromâni; pe nedrept, precum am arătat în nota la § 270. Tot de Aromâni îi cred pe Vlahi Cvjić și colaboratorii săi, com-bătuți de Dragomir p. 106, care relevă lipsa cuvântului *čatun* la Aromâni (pe care însă acum l-a dovedit Capidan ca existent și la ei). Și P. Skok consideră unele cuvinte, precum *kočan* (deși e cu č) sau *Mačkat* împrumutate dela Aromâni și Megleniți și tot astfel crede (*Archiv za arban. star.* II 332) că istror. *čaptir* ar fi o formă arom.-meglenită. Th. Capidan arătat cel dintâiu în studiul său *Românii din Peninsula balcanică* («Anuarul Institutului de Istorie Națională» din Cluj II (1923), p. 109—112) că Românii Apuseni nu pot fi identificați cu Aromânii; din cauza labialelor nealterate și a articolului -ul. Și *cătuțele* lor cu *juzii* și *cneji* cari stăteau în fruntea Românilor Apuseni se deosebesc de *călivele* și *horile* aromâne, având în fruntea lor *celnici*. El crede chiar că obiceiul Aromânilor din Albania de a zice *lupul*, ca la Dacoromâni și spre deosebire de ceilalți Aromâni, cari zic *luplu*, s'ar putea explica ca o influență venită din partea Românilor din Serbia, dintre cari unii se vor fi coborât cu turmele lor, trecând prin Albania, până în regiunile aromânești, unde s'au contopit cu Aromânii. De sigur că și cazul invers s'a întâmplat, precum arată acum în urmă Th. Capidan în *Românii Nomazi* și precum dovedesc coloniile de «gunusari» aromâni în Serbia. În cursul migrațiunilor păstorești Aromânii, și Românii Apuseni s'au putut întâlni mai adesea și se poate chiar ca numele de *Ciribiri* să le fi fost dat acestor Vlahi de Aromâni, cari nu ziceau ca ei «țini» și «ghini», ci «cire» și «bire» (cf. pag. 44).

dar și din alte considerații, cuvintele serbo-cr. *župan*, *stan* și *stōpanin* nu pot fi împrumutate din *jupân*, *stână* și *stăpân*.

Pentru labialele conservate avem exemplele *Durmitor*, *Mikul*, *Mijeli* și *Visitor*, care la Aromâni se rostesc *durñare*, *ñiclu*, *ñel'i*, *yis*, și mai puțin hotărîtor [*kopil*] și [*Mire*]. Exemplele care par a avea labiale alterate: [*Kičuric*] și [*Hinat*], precum s'a arătat în §§ 271 și 274 notă, au fost greșit explicate¹). Regiunea labialelor păstrate depășește granița estică a teritoriului sârbesc, cuprinzând, precum am arătat în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 55 (cf. și Th. Capidan, *Dacoromania* III 145 și 174) și regiunea locuită de Bulgari, unde găsim numirile de localități *Piçor* (sat l. Teteven), *Petrus* (= pietros, munte).

Alt fenomen în care graiul Românilor Apuseni se deosebește de cel al dialectelor sud-dunărene și este identic cu al Istroromânilor și Dacoromânilor, este rostirea lui *č* și *ğ* (= ț, dz la Aromâni și ț, z la Megleniți): *kočan* «coacin», *kručița* «cruciță», *Pitiči* «pitici», *Maržini* «Margine», poate și *Priçel*, [*Kopaçi*]. Toate cazurile în care apare ț sau *č* și *ğ* nu par a fi cuvinte românești, precum s'a arătat în § 271, astfel: [*cura*], [*Muncela*, *Monçe*], [*Purici*], [*mrđela*], [*mrgin*]. De remarcat e însă că rostirea *č* o găsim, alături de ț, și pe teritoriul bulgăresc: *Čerçel* (sat în Balcani), *Čirçilat* (lângă orașelul Trn), prăpastia *Čerbul* (în Sredna Gora, în-tocmai ca *Čerbul*, munte și râu în districtul Kalusz, în Galiția), *Purče-nița* (la nord-vest de Sofia), alături de *Cerecel* (poate influențat de bulg. *cerець*) și *Cincofci* («ținț «cinci» ?») ²).

Altă particularitate care deosebește graiul Românilor Apuseni de Aromâni este forma *-ul* a articolului. Într'adevăr, lui *Mikul* îi corespunde la Aromâni *ñiclu ș. a. m. d.*³).

Spre deosebire de dialectul aromân și în consonanță cu cel istroromân, meglenit și (regional) dacoromân, găsim la Români Apuseni prefacerea lui *dz* și *dž* în *z* și *ž*, care ar putea să fie veche: *Maržini*, *Žeci*, *Žurović* și, probabil, și *Buza*.

¹) Th. Capidan, *Dacoromania* III, 149 dă și un sârb. *keptarče*. Acest cuvânt, care nu-i înregistrat în Rječnik, îl cunoaște la Sârbii din Macedonia, care-l au dela Aromâni, precum Huțulii din Bucovina au împrumutat dela Români localnici pe *k'iptar* în vremuri mai nouă decât cuvintele păstorești, care în Galiția și Moravia au labialele nealterate: *Pietros*, *Pietroszul*, *Pinu*, *Pikul*.

²) Weigand (*Rumänen und Aromunen in Bulgarien* 48), constatând aceste asemănări (cf. și nota următoare) cu dialectul dacoromân, conchide: « e deci sigur că aceste nume nu sunt specific aromânești, ci că ele aparțin unui dialect vechiu, care eră mai apropiat de cel dacoromân decât de cel aromân. Aceste nume s'au ivit deci după despărțirea Aromânilor de Dacoromâni, deci după sec. X, însă într'o vreme când *n'* și *l'* încă nu se prefăcuseră în *ñ*, deci înainte de sec. XV».

³) Hasdeu, *Arch. ist.* III, 181, dându-și seamă de acest lucru, admitea că Români Apuseni păstrau un stadiu mai vechiu al dialectului aromânesc, în care trebuie să se fi spus odinioară *omulu*, *ursulu*. Este, într'adevăr, foarte probabil că pe vremea când Aromâni nu se despărțiseră încă de trunchiul comun al Românilor, ei să fi avut încă formele *omulu*, *ursulu*, precum rezultă și din nume loc. pe teritoriu bulgar ca *Barbul-ofci*, *Batulja*, *Čerbul*, *Čorul*, *Ierul*, *Kърnul*, *Krecul*, *Musul*, *Radul-ofci*, *Rugulet* etc.

În redarea lui *ă* proton prin *a*, de ex. în: *Bradell, karara, [ka-ruca], [kacel], katun, kătuša, Kračun, gagrică, Lakustovo, Mačkat, măcuğa, Magura, mamaliga [naprtka], [Nahorevo], Oparitul, parlog Paun, Ratunda, samar, saşun, Zmanitara* am putea vedea începutul unei rostiri caracteristice dialectului istroromân (§ 15) şi cunoscută regional şi la Dacoromâni, dar necunoscută Românilor din sudul Dunării¹⁾. Interesantă e redarea lui «călător» prin *kjelator*, în care formă s'ar putea recunoaşte schimbarea lui *kă-* în *ke-* comună dialectului istroromân cu părţile vestice ale teritoriului dacoromân (§ 20 b).

Alte asemănări cu dialectul istroromân, deosebite acestea de cel dacoromân, mai sunt următoarele: *v* e redat prin *m* (§ 61 b), ca la Albanezi, în *Misul (ovic)* «visul». Grupa *ouă* apare contrasă în *o* în *dô* «două» (§ 988). Dacă nu avem cumva o redare a lui *oa*, neobişnuit la Serbocroaţi, prin *o*, am putea considera cuvintele *Banişor* «bănişoară» şi *Vinişorsky* «vi-nişoară», poate şi *Milişork* «mielişoară»? mai puţin probabil [*Porta*] şi [*kopsa*] ca exemple de începutul monoftongizării lui *oa* în *o* (§ 45). Şi *Fetina* e un derivat pe care-l găsim la Istroromâni (§ 104). Deasemenea în *carna* şi *Vala* am putea vedea felul de articulare istroromână.

Cu dialectul aromânesc asemănările sunt numai aparente. Astfel, dacă găsim pe *e* păstrat după labiale (*běšika, Merulja, Merucich, Peros*) sau pe *l'* şi *ň* păstrate sau redare prin *l* şi *n* (*burdelj, glindura, Gorgoļjatos, Ljepurov, Mijeli, Pul'ša, Rusalja, rusalček, mrkatunja, Banişor, Vinişorsky*), aceste rostiri vechi se găsesc şi la Istroromâni şi erau odinioară (*ň* şi astăzi în Banat) generale şi la Dacoromâni. Tot astfel forma mai veche a lui *măşcat* eră şi la Dacoromâni *măccat* (< măciucat), încât *Mačkat* nu trebuie considerat ca o urmă meglenită. Dimpotrivă găsim, alături de aceste forme vechi, ca la Istroromâni (şi la Dacoromâni) şi inovaţiunile *ă* în loc de *e* în *mrkatunja* < «măr-» (§ 19) şi *i* în loc de *l'* (§ 89) în *pujka*, cf. [*Gajina*] şi suf. *-uj* < *-ulj* § 272. Unele cuvinte, ca

¹⁾ Cf. şi Hasdeu, *Arch. ist.* III, 181. Nu trebuie să ne închipuim că dacă scriem pe *ă* cu *a*, acest sunet este, din punct de vedere fiziologic, mai apropiat de vocala *a*. Dimpotrivă, Ungurii bunăoară, vorbind româneşte şi în împrumuturi din româneşte, îl redau de obicei prin *e*, iar Saşii au regulat *o* după labiale şi *e* după alte sunete (cf. A. Bena, *Limba rom. la Saşii din Ardeal*, p. 16—18). Pentru ca Serbocroaţii să redea pe *ă* proton cu atâta consecvenţă prin *a*, e probabil că ei au şi auzit un sunet asemănător. Sub accent avem *a* în loc de *ă* sau *â* în: *bar, bat, Funtara, Kampur* (cf. şi *Dacoromania* III, 180, 181, 382). Uneori *ă* şi *â* (accentuate sau neaccentuate) formează cu *r* următor un *r* silabic, fenomen cunoscut şi de Istroromâni (§ 14): *brnuša* «brânduşă», *hrnkaš* «râncaş», *brnka* «brâncă», *Krbun* «cărbune», *krpuša* «căpuşă», *krnâta* «cărnat», (*mrâela*), *mrkatunja* «măr-gutuiv», *naprtka* «năpărcă», *Smederovo* «Sâmedru», *Srbšor* «Sărbsor», *trze* «târziu». Dealtfel şi *ir* şi *ur* apar uneori ca *r* vocalic: *Štrb'c* «Ştirbep», *Srdul* «Surdul» (dar *turma*, etc.). După labiale (ca de altfel adesea şi la Dacoromâni) *ă* e redat uneori prin *o*, iar *â* prin *u*: *Funtara* «fântână», *močuga* (alături de *mačuga*), «măciucă» poate şi [*Ruizvor*]. Prin *ee* redat *â* accentuat în *brence* «brânză» şi *ker* «câne» cf. şi [*Leutar*], iar prin *i* în *Fintira* (alături de *Funtara*), [*Minzany*] şi *Strimbul*, sau în cazuri de asimilare vocalică, precum în *Pirlitor* («Părlitor») şi *Visitor* «Visător». Astfel de asimilări sunt obişnuite în împrumuturi din alte limbi, cf. şi *Šarban* alături de *Šerban*.

gună, rup și sămar, întrebuițate până astăzi la Aromâni, dar pierdute sau păstrate numai în toponimie la Dacoromâni, au existat odinioară și la noi; din împrumuturile făcute de Serbocroați putem deduce cu oarecare probabilitate și la existența unei forme mai vechi **scutel'că* (**scutelcă*) § 271, iar înțelesul de «mămăligă» pe care îl păstrează *pura* serbocroat ne face să credem că *purintă* (pierdut la Dacoromâni) a avut la Străromâni înțelesul etimologic (evoluat mai târziu la Aromâni). Despre [*Minuta*] am arătat în § 271 că n'are, după toată probabilitatea, nimic a face cu arom. *minut* «mărunt». Cuvintele începătoare cu *r* nu au, ca la Aromâni, proteza unui *a*, deci *Ratunda, ruța, [Ruizvor], Rusalja* (arom. *Arusal'e*); dimpotrivă, vedem, ca la Dacoromâni (cf. *hrăpi, hârleț*) și Istroromâni (§ 97 d), apărând un *h* înainte de *r*: *hrnkaš*. Pentru (*i*)*n* inițial avem numai exemplul *Nekata*, care prin lipsa lui *i* protetic se aseamnă cu toate dialectele române. Singura asemănare cu dialectul aromân e redarea lui *e* proton prin *i*: *Ligati, Prijot*, dar acest fenomen se găsește și la Istroromâni (§ 30) și la Dacoromâni și pare a fi de dată veche (cf. A. Procopovici, *Dacoromania* II 140). Cât despre *o* netrecut în *u* în poziție protonică, forma *Oparitul* (la Aromâni *upărit*), se potrivește iarăși cu dialectul dacoromân, nu cu cel aromân.

Într'un singur punct graiul Românilor Apuseni se deosebește de dialectul Istroromânilor (dar și de al Aromânilor) și se aseamnă de cel dacoromân: diftongii *au, ău* și *eu* nu se schimbă în *av, ăv, ev*, ci se păstrează sau evoluiază chiar la *ao, eo* (*io*): *balaura, [Leutar], Prijot, Taure, Taor, Taorska*. Se pare deci că prefacerea lui *u* în *v* în acești diftongi e o inovație relativ recentă istroromână, deși începutul ei pare a dată de mult, căci urme de consonantizare a lui *u* găsim și în Banat (§ 61 d).

În sfârșit câteva din numele de Vlahi se regăsesc și azi între Istroromâni, astfel *Božić, Matulić* (istrorom. *Matolich*), *Mikin, Stanko* (istrorom. *Stânco*), *Štrb'c* (istrorom. *Šterbac*), cf. și *Brković* (istrorom. *Bercarić*), *Bunilović* (istrorom. *Buniću*), *Puljša* (istrorom. *Pul'ić*). De asemenea câteva dintre numirile loc., precum *Katun, Kostračani* (Drag. 99, istrorom. *Costrcâne*), *Mijeli* (istrorom. *Pod Miel*), *Rupa* (istrorom. *Rupa, La Rupe*), *Šerban* (istrorom. *Serban, Skerbani*), *Vala*. Asupra asemănării cu onomastica dacoromână am vorbit în § 273. Reținem, dimpotrivă observația lui Th. Capidan că dintre «numele de persoane din documentele sârbești reproduse de Hasdeu și I. Bogdan aproape nici unul nu arată particularitățile care sunt proprii dialectului aromânesc» (*Românii din Peninsula Balcanică*, p. 110).

CAPITOLUL III.

LOCUL CE-L OCUPĂ DIALECTUL ISTROROMÂN
INTRE DIALECTELE ROMÂNE.I. ASEMĂNĂRILE INTRE DIALECTUL ISTROROMÂN ȘI
CELELALTE DIALECTE ROMÂNE.

§ 275. Se știe de mult că graiul Istroromânilor este un dialect românesc. Proba e ușor de adus, căci cele mai multe și mai importante modificări care deosebesc limba română atât de limba latină, pe care o continuă, cât și de celelalte limbi romanice, se găsesc și la Istroromâni. Vom da în cele următoare câteva din aceste trăsături caracteristice, accentuând dela început că tabloul nostru nu vrea să fie complet. Prin faptul că Istroromânii au pierdut o mulțime de elemente din patrimoniul comun, înlocuindu-le prin forme împrumutate, lipsesc în cele următoare câteva din cele mai importante fenomene lingvistice comune celorlalte trei dialecte și străvechi în limba română.

A. Din Fonologie.

§ 275. *Modificări produse de accent* sunt:

1) vocalele, afară de cele două extreme (*i* și *u*), au fost rostite, în poziție neaccentuată, cu un unghiu maxilar mai mic decât sub accent și adevă:

a—când nu eră inițial—*a* devenit *ă*—care, la Istroromâni, s'a prefăcut mai târziu în *a* (§§ 15—16) sau în *ę* (§ 21)—: GALLINA > arom. megl. *găl'ină*, dacorom. *găină*, istrorom. *gal'ire*;

o a devenit *u*—care, la sfârșitul cuvintelor *a* dispărut mai târziu în unele regiuni—: *CONNOSCO (= cognosco) > arom. *cunoscu*, istrorom. megl. dacorom. *cunosc*;

e are, din cele mai vechi timpuri, tendința de a se rosti *i* (cf. A. Procopovici, *Dacoromania* II 190 ș. u.): FRAXINUS > dacorom. *frasin* (alături de *frasen*, *frasăn*, etc.), istrorom. *frăsir*, arom. *frapsin*, megl. *frasin*;

2) se face, în tratarea lui *o*, deosebire între poziția neaccentuată (cf. mai sus) și poziția lipsită de accentul frazei; în cazul din urmă *o* se preface în *ă*: QUOD > dacorom. arom. megl. *că*, istrorom. *ke* (<că § 20 b);

3) acentul următor schimbă silabizarea grupelor consonantice *ps* și *pt* (din lat. PS, PT și CS și CT) și, prin urmare, le reduce la *s* și *t*: *ACCAPTIARE > dacorom. *acăță*, istrorom. *cață*, arom. *acățari*, megl. *cățari*; *ARRECTARE > dacorom. *arăță*, istror. *rată*, arom. *ț-arăt*, LAXARE > dacorom. *lăsă*, istrorom. *lasă*, arom. *alăsari*, megl. *lăsari*; De asemenea pref. CON-, urmat de consonantă, pierde pe *n* când accentul urmează: COMPARO > dacor. arom. megl. *cumpăr*, istorom. *cumpăr*,

dar CONTREMULO > dacorom. *cutremur*, arom. *cutreambur*, CONVENTUM dacorom. *cuvânt*, istrorom. *cuvint*;

4) vocalele latine *ĕ* și *ĭ*, când erau accentuate au primit proteza unui *i* și deci au influențat consonantele precedente, cu deosebire dentale, muindu-le sau prefăcându-le în africcate (§ 281 c.). Excepție face grupa *ĕ* + *n* în proparoxitoane și *ĕ* + *m* + cons: TENERUS > dacor. *tânăr*, istrorom. *tirar*, arom. megl. *tinir* (față de TENEŌ > dacor. *țin*, istrorom. *țir*, arom. *țân*, megl. *țon*), TEMPUS > dacorom., megl. *timp*. De-asemena în toate dialectele rămân nealterate înaintea de *ĕ* și *ĭ* lichidele *n* și *r*, după care *ĕ* e tratat ca *ē*: ANELLUS > arom. *nel*, megl. *ninel*, dacorom. *inel*, istrorom. *arel*; VENI-TU > dacorom. arom. *venit*, istrorom. *verit*, megl. *vinit*. Remarcabil e în sfârșit faptul că dezinența *i*, deși nu are accent dinamic, are totuși un accent gramatical (cf. *Dacoromania* II 37) și produce acelaș efect ca *ī* accentuat: AUDIS > dacorom. *auzi*, istrorom. *āvzi*, arom. *avdzi*, megl. *uz*; BARBATI < dacorom. *bărbați*, istrorom. *barbăț*, arom. megl. *bărbaț*;

5) Pentru dezvoltarea diferită a lui *j* și a grupelor *tj* și *dj* înainte și după accent cf. § 231 b și c, iar pentru dezvoltarea diferită a lui *ll* înainte și după accent cf. § 218 f..

§ 276. *Cantitatea vocalelor* latine a influențat calitatea lor numai la *i*, care a dat aceleași rezultate ca *ē*: LIGO > dacorom. istrorom. arom. megl. *leg*. Dimpotrivă *ū* a rămas cu rostirea *u*: MŪSCA > dacorom. arom. megl. *muşcă*, istrorom. *muşke*. Remarcabil e însă că cele câteva «excepții», cu *ū* > *o*, se găsesc în toate dialectele care mai păstrează aceste cuvinte: AUTUMNUS > dacorom., arom., megl. *toamnă*, istrorom. *tomne*, MURIA > dacorom. *moare*, arom. *moari*, RUBEUS > dacorom. *roib*, arom. *aroibu* (cf. istror. *rois* < *roib* + *roșu*?). Dintre vocalele medii (*e* și *o*), nu avem nici o deosebire în ceea ce privește pe *o*, pe când *ĕ* (spre deosebire de *ē*) s'a diftongat sub accent în *ie* cf. § 275 4.

§ 277. *Poziția inițială* sau *finală* a unui sunet în cuvânt a produs următoarele modificări:

a) *vocalele finale extreme* (*i* și *u*) neaccentuate—în afară de câteva cazuri speciale (cf. §§ 36 și 49)—au început să se rotească șoptit, iar după anumite consonante — la Istroromâni în mod regulat — să amuțească cu totul: MELUM > arom. istrorom. megl. *mer*, dacorom. *măr*; dacorom. *oameni*, istrorom. *omir*, arom. *oamiñ*, megl. *yamiñ*;

b) *consonantele finale latine* — cu excepția câtorva monosilabe — au amuțit toate; mai ales gravă în urmări pentru declinare și conjugare a fost amuțirea lui *s* final: LUPUS și LUPUM > dacorom. istrorom. arom. megl. *lup* (< *lupu*), NOMEN > dacorom. *nume*, istrorom. *lume*, arom. *numă*, megl. *numi*; SOROR > dacorom. *soru-*, istrorom. arom. megl. *sor*; HABENT > dacorom. arom. megl. *au*, istrorom. *av*; QUOD > dacorom. arom. megl. *că*, istrorom. *ke*; FAC > dacorom. arom. *fă*, istrorom. *fe*, megl. *fə*;

c) *n*, *m*, *l* (prin analogie și pronumele *ș* și *ț*) inițial când urmă o consonantă cu care formau un grup greu de rostit, au primit proteza unui *ă* (*â*): [I]LLUM DUCO > dacorom. *îl duc*, arom. megl. istrorom. *âl duc*; [I]N CASAM > dacorom. *în casă*, arom. *ăn* (și *în*) *casă*, megl. *ăn* (și *an*) *casă*, istrorom. *ăn cășe*.

§ 278. *Poziția intervocalică e cauza:*

a) prefacerii lui *b* și *v* latin în *y*, care amuțește apoi cu totul în cele mai multe cazuri: CABALLUS > dacorom. arom. megl. *cal.* istror. *câ*; VIVUS > dacorom. *viu*, istrorom. *vișu*, arom. *viu*, megl. *giu*. Excepție face, în toate dialectele, HABERE, care păstrează pe *b* intervocalic ca *v*;

b) rotacizării lui *l* (simplu) latin: MOLA > dacorom. arom. megl. *moară*, istrorom. *more*;

c) schimbării grupelor *-bl-* și *-br-* în *ul* și *ur* (al căror *u* se conține uneori cu *u* precedent sau se prefacă mai târziu în *v* § 53): FABRUM > dacorom. *faur*, istrorom. *făvru*, ar. *favru*, *EXCUBULARE > dacorom. *sculă*, istrorom. *sculă*, arom. megl. *sculari*.

§ 279. *Metafonia vocalelor accentuate medii (e și o) se produce înaintea unui a, â și e din silaba următoare, schimbându-le în ea (care la noi se reduce, înainte de e, mai târziu în e, iar la Istroromâni devine e § 35) și oa (care la Istroromâni revine, mai târziu, la rostirea o § 45):* LIGAT > dacorom. arom. megl. *leagă*, istrorom. *lege*; NOCTEM > dacorom. *noapte*, arom. megl. *noapți*, istrorom. *nopte*.

§ 280. *Influența sunetelor precedente asupra celor următoare se observă în cazuri ca:*

a) în grupele latine *cl* și *gl* sunetul *l* se moaie (devenind în unele părți, mai târziu, *Ț*) și schimbă pe *a* și *u* următor în *e* și *i*: CLAMO > dacorom. *chem*, istrorom. arom. megl. *cl'em*; INCLUDEO > dacorom. *închid*, istrorom. arom. *ânc'l'id*, megl. *ancl'id*;

b) *Ț* și consoanțele muiate prefac pe *ă* următor în *e* (care în unele regiuni — regulat la Megleniți — se prefacă mai târziu iarăși în *ă*): ORICLA (= AURICULA) > dacorom. *ureche*, istrorom. *urecl'e*, arom. *ureacl'i*, megl. *urecl'ă*;

c) *r* inițial și *rr* prefac pe *e* următor în *ă*, pe *ea* următor în *a* și pe *i* următor în *â* (*â*): REMANEO > dacorom. *rămân*, istrorom. *ramarescu* (< rămărescu §§ 15 — 16), arom. *ar (â)mân*, megl. *rămøn*; RECENS > dacorom. *rece* (din **race*), istrorom. *râte* (< *rațe* § 2); arom. *arați*, megl. *rați*; RIDEO > dacorom. *râd*, istrorom. *ârdu* (< *râdu* §§ 14 și 99), arom. *arâdu*, megl. *rd* (< *râd*);

§ 281. *Sunetele următoare alterează pe cele precedente în modul următor:*

1) poziția nazală (alcătuită de *n* + voc., *n* + cons. și de *m* + plozivă, nu însă de *m* + voc., de *nn*, *mm*, *mȚ* și *mn*) face ca, în elementele latine, *a* și vocalele medii (*e* și *o*) accentuate să se rostească cu un unghiu maxilar mai mic și adecă:

a devine *ă* (*â*, care la Megleniți s'a prefăcut mai târziu în *o*): SANGUEN > dacorom. *sânge*, istrorom. *sânze*, arom. *sândzi* (*sândze*),

megl. *șonzi*, dar ANNUS > dacorom. arom. megl. *an*, istrorom. *ân*.
e devine *i*: VENIT > dacorom. *vine*, istrorom. *vire* (< *vine* § 72), megl. *vini*, arom. *yini*, dar SEMINO > dacorom. *seamăn*, istrorom. *șemîru*, arom. *seamin*, megl. *șemin*.

o devine *u*: COMPARO > dacorom. megl. *cumpăr*, istrorom. *cumpar* arom. (*a*) *cumpăr*, dar DOMNUS > dacorom. megl. *domn*, istrorom. arom. *domnu*;

2) un *î* u r m ă t o r preface pe *c* și *t* în *ț* (cf. însă § 281 3) și pe *d* și *g* în *dz* (devenit mai târziu în unele regiuni *z*), pe *s* și *st*, *sc* în *ș* (care, la Istroromâni, se rostește și *s* § 81), pe *l* în *l'* (devenit mai târziu *î* la Dacoromâni), pe *n* în *ñ* (devenit mai târziu *î* la cei mai mulți Dacoromâni), iar labialele + *î* s'au schimbat în *î* + labială: INVITIO > dacorom. *invăț*, istrorom. *nmeț*, arom. *nvețu*, megl. *anveț*, BRACHIUM > dacorom. arom. megl. *braț*, istrorom. *brăț*, MEDIUM > dacorom. *miez*, arom. *ñedzu*, megl. *ñez*, istrorom. *ml'ez*, AXUNGIA > dacorom. *osânză*, arom. *usândză*; CASEUS > dacorom. arom. megl. *caș*, istrorom. *câs*, USTIA < dacorom. arom. megl. *ușă*, istrorom. *ușe*, FASCIA > dacorom. arom. megl. *fașă*; MILIUM > dacorom. *meiu*, arom. megl. *mel'u*, istrorom. *mel'*, CAPITANEUM < dacorom. *căpătâiu* (ban *căpătâiu*), arom. *căpitâiu*, megl. *căpitoiu* [istrorom. *spuîu*]; *CUBIUM > dacorom. *cuib*, arom. *cuibu*, megl. istrorom. *cul'b* (§ 88);

3) La *î* inițial și în unele din grupele de consonante + *î* citate în § 281, 2 se face deosebire dacă după ele urmează un *a* sau un *o* ori *u* accentuat și adecă: înainte de *a* avem *ț* din *tî* și *cî*, *dz* (devenit în unele regiuni *z*) din *dî*, *j* și *gî*, dar înainte de *o* și *u* avem *č* (rostit de unii Istroromâni *ț* § 81) din *tî* și *cî*, și *dž* (devenit pe alocuri *z*, iar la Istroromâni rostit și *z* § 81) din *dî*, *gî* și *j*: INVITIATUS > dacorom. *invățat*, istrorom. *nmețat*, arom. *nvețat*, megl. *anvețat*, BRACHIALE > brățară, *BRACHIATA > arom. *brățată*, DIANA > dacorom. *zână*, arom. *dzână*, megl. *zână*, IACEO > dacorom. megl. *zac*, istrorom. *zâc*, arom. *dzac*, *MULGEARIA > dacorom. (ban.), arom. *muldzare*; *FETIOLUS > dacorom. *fecior*, istrorom. *fečor* (și *fețor*), arom. megl. *ficior*, *PECIOLUS > dacorom. *picior*, istrorom. *pičor* (și *pițor*), arom. [či]čor, megl. *picior*, CYMA (rostit *kijuma*) > dacorom. *ciumă*, arom. megl. *čumă*, DEO[R]SUM > dacorom. *jos*, istrorom. *žos* (și *zos*), arom. *ng'os* (< *ndžos), megl. *anžos*, GYRUS (rostit *gijurus*) > dacorom. *jur*, megl. *žur*.

4) înainte de *ë* și *î* accentuați — cu restricțiile și adaosurile precizate în § 275. 4 — dentalele *l*, *t*, *d*, *s* s'au modificat ca și înainte de *î* (§ 281 2), iar *st* s'a prefăcut în *șt*: LEPOREM > dacorom. *iepure*, istrorom. megl. *l'epur*, arom. *l'epure*; TEXEO > dacorom. istrorom. *țes*, arom. *țas*, megl. *țos*; DICO > dacorom. istrorom. megl. *zic*, arom. *džic*; SIC > dacorom. arom. megl. *și*, istrorom. *și* (și *si*); *ASTECTO > dacorom. *aștept*, istrorom. *ștept* (și *stept*), arom. *așteptu*, megl. *ștet*;

5) un *n* u r m ă t o r preface pe *g* în *m*, iar un *t* și *s* u r m ă t o r pe *c* în *p*: LIGNUM > dacorom. megl. *lemn*, istrorom. *lemne*, arom. *lemnu*;

LACTE > dacorom. *lapte*, istrorom. *lăpte*, arom. megl. *lapti*; COXA > dacorom. arom. *coapsă*;

6) în poziție intervocalică, înainte de *a u r m ă t o r*, *ll* se preface în *u* (care suferă diferite schimbări) când accentul e precedent (dar se păstrează după accent), iar *qu* se preface, în unele cuvinte (aceleași în toate dialectele) în *p*: STELLA > dacorom. *stea(uă)*, istrorom. *stevu*, arom. *steao* (< *stcauă*), megl. *steuă*; AQUA > dacorom. arom. megl. *apă*, istrorom. *ăpe*.

B. Din Morfologie.

a. SUBSTANTIVUL ȘI ADJECTIVUL.

§ 282. *Formarea pluralului* arată aceleași inovațiuni:

1) la declinarea I avem un număr mare de plurale în *-i* provenite din cazuri de metaplasmă de tipul «ghindă-ghinzi» (născut prin amestec din formele duble *ghindă* — *ghinde* < *GLANDA — *GLANDAE și *ghinde* — *ghinzi* > GLANDEM — *GLANDIS). Pluralele de tipul «stea — stele» a produs în toate dialectele acelaș fel de analogii («mele», «zile», etc.);

2) la declinarea III terminațiunea «arhaică» *-IS* apare generalizată — afară de câteva relice — pe socoteala lui *-ES*, dând în românește *-i*;

3) la declinarea II avem tipul nou («păcat — păcate») al «ambiguelor» rezultate din neutrele latine a căror terminațiune *-A* a fost substituită prin *-AE* (în cazuri ca OSSA ILLAE > *OSSAE ILLAE);

4) terminațiunea *-ORA* (devenită *-ORAE*) s'a extins foarte mult, cuprinzând mai ales oxitoele și monosilabele; pluralele în *-ure* au ajuns în acelaș timp să aibă și o nuanță nouă de înțeles, exprimând, pe lângă pluralitate, și ideea de «felurime», încât ele au intrat în toate declinările și s'au putut extinde și asupra femininelor («ierburi» «cărniuri»).

§ 283. *Formarea cazurilor* are aceleași trăsături caracteristice:

1) la toate declinările și în amândouă numerile avem o singură formă pentru *nominativul*, *acuzativul* și *ablativul* latin. Această simplificare a sistemului de declinare se explică în mare parte prin transformările fonologice normale. În *singular*, CASA, [IN] CASAM., [IN] CASA, au dat acelaș rezultat (*în*) *casă*; de asemenea LUPUS, LUPUM, [CUM] LUPO, au dat (*cu*) *lup(u)*; analogia acestor forme a atras după sine și uniformizarea lui MONS, MONTEM, IN MONTE sau IMPERATOR, IMPERATOREM, CUM IMPERATORE devenite (*în*) *munte*, (*cu*) *împăratu*. Această uniformitate în *singular* a atras după sine uniformitatea *pluralului*, unde mai întâiu au dispărut formele deosebite pentru *ablativ*, la decl. I și III (CASIS, MONTIBUS.). La declinarea III și la toate neutrele, *nominativul* fiind egal cu *acuzativul*, forma aceasta comună s'a păstrat: *MONTIS > *munți*, *PECCATAE > *păcate*, *TEMPORAE > *timpure* (> *timpuri*). La decl. I și II s'a generalizat forma *nominativului*, deoarece cea a *acuzativului*, în urma transformărilor fonologice nor-

male, ar fi devenit identică cu singularul (CASAS > *casă*, LUPOS > *lupu*) și deoarece, la decl. II, ablativul devenise și el egal cu nominativul (LUPIS > *lupi*). Astfel avem în plural, generalizarea formei CASAE > *case*, LUPI(S) > *lupi* în toate cazurile, deci și la acuzativ;

2) tot o singură formă avem și pentru genitiv și dativ, căci forma genitivului a fost înlocuită de timpuriu prin cea a dativului. La feminine s'a păstrat, în singular, forma corespunzătoare celei latine: CASAE > (unei) *case*, MORTI > (unei) *morți*; tot astfel la masculinle de decl. II: LUPO > *lupu*. Deoarece însă forma aceasta eră identică cu a nominativului și a acuzativului, uniformitatea aceasta a atras după sine și uniformizarea masculinelor de decl. III: MONTI a fost înlocuit prin MONTE(M) > *munte*. În plural n'avem urme de genitive și nici de dative în -BUS. Forma nominativului — acuzativ, s'a generalizat la dativ după modelul declinării II, unde ea a dat acelaș rezultat: după LUPI și LUPIS > *lupi*, s'a orientat *munți*, *case*, *vulpi*.

3) o formă deosebită pentru vocativ avem, ca în latinește, numai la decl. II: DOMINE > *doamne*. După model slav s'au introdus la feminine, fără să se generalizeze însă asupra tuturor numelor, vocativele în -o: *soro*, *frunteo*, *frumoaso*.

§ 284. În declinarea articulată avem generalizarea în toate cazurile, a formei [I]LLUM în singularul decl. II, iar a formei [I]LLE în singularul declinării III: *lupu-lu*, *munte-le*, precum și învingerea, la plural, a nominativului asupra acuzativului, deci a lui [I]LLAE [I]LLI asupra lui [I]LLAS, și [I]LLOS, ca la declinarea nearticulată: *case-le*, *lupi-(l')i frunți-le*, *munți-(l')i*. Genitivul și dativul au aceeaș formă, și adecă, la singular, forma dativului [I]LLUI și [I]LLAEI, iar la plural, pentru amândouă genurile, forma genitivului [I]LLORUM: *case-(l')ei* (> *casei*), *case-lor*; *lupu-lui*, *lupi-lor*; *frunți-(l')ei* (> *frunții*), *frunților*, *munte-lui*, *munților*. Alături de aceste forme de articol enclitic avem și cazuri de articol proclitic de tipul *lu Petru*, *lui Petru*, *ei Ane* răspândit în mod diferit în diferite dialecte.

§ 285. Cazuri identice de *metaplasma* și de *gen* avem la cuvinte ca *ac* (masculin de decl. II), *mână* (fem.), *noră*, *soră* (alături de *noru-mea*, *soru-mea*), *socru-soacră*, *nepot-nepoată*, *nuc-nucă*, *greu-grea*, *lin*, *repede* etc.

β. NUMERARUL.

§ 286. În toate dialectele (urme există și la Istroromâni cf. § 132), numeralele dela 11—19 se formează, în consonanță cu limba albaneză și limbile slave (cf. Sandfeld-Jensen, în «Gröbers Grundriss» I² p. 528). după tipul UNUS [SU]PER DECEM.

§ 287. Numeralesle ordinale se formează, ca la Albanezi (cf. Sandfeld-Jensen, «Gröbers Grundriss» I² p. 528), prin adăogarea unei terminațiuni, identice ca formă cu articolul, adecă -le la masc. și -a la fem.: (*al*) *treile(a)*, (*a*) *patra*.

γ. PRONUMELE.

§ 288 *Pronumele personal* prezintă în toate dialectele câteva inovații caracteristice:

1) în forma conjunctă, dativul singular derivă din lat. *mī* și *[i]llī*, după care s'a orientat **tī* și **sī*; la plural vedem acuzativul (*nos, vos, [i]llos*) pătrunzând și la dativ;

2) în forma absolută, dativul singular presupune o formă **mīe* (< *mī* + *mihī*), **tī(b)*ě (**tī* + *tībī*) și **sī(b)*e (< **sī* + *sībī*); în plural formele românești presupun *nobīs, vobīs* cu *ī* (în contradicție deci cu VOBEIS atestat în CIL I, 196), veci **vobe* după **tibe*.

3) acuzativul singular al formei absolute pleacă dela un tip *MENE, *TENE, *SENE (orientat după *QUENE > QUEM), iar în plural a pătruns, după analogia substantivelor, și la acuzativ forma nominativului (NOS, VOS, [I]LLI, [I]LLAE).

§ 289. *Pronumele posesiv* are la pluralul feminin formele analogice (orientate după tipul *stea-stele*): *mele*, etc.

δ. VERBUL.

§ 289 *Dezinența persoanei 2 sing.* este la toate conjugările -i, după analogia conjugării IV, deci: *cânți, vezi, vinși* după *dormi*; deasemenea *cântai, vedeai, dormeai*.

§ 290. În *conjunctivul prezinte* s'au introdus, afară de câteva relice, formele indicativului (cu excepția, în unele dialecte, a persoanei 3 din sing. și plur.) iar ca urmare a acestei omomorfii, conjuncția înaintea conjunctivului devine necesară.

§ 291. La conjugarea IV avem, în timpul prezinte, extinderea sufixului -ESCO (dela verbele incoative) asupra celor mai multe verbe, nu însă și la pers. 1 și 2 din plural.

§ 292. În *imperativ* avem, la verbele în -esc, forme scurtate; imperativul negat e egal în singular cu infinitivul.

§ 293. Ca dezinență a *participiului trecut* s'a generalizat, pentru conj. I -at (și la verbe de tipul CREPITUM), pentru conj. IV -it (și la verbe de tipul SENSUM, VENTUM, EXITUM), pentru conj. II -ut (și la verbe de tipul PARITUM). Cât despre verbele de conj. III, la acestea întâlnim dezinența -ut (la cele de tipul GEMITUM, TEXTUM, CRETUM, NATUM), iar la cele «tari», participiile în -SUM s'au extins — în măsură diferită în diferitele dialecte — și asupra celor în-CTUM (*zis, dus*, etc.).

§ 294. *Perfectul compus* se formează, la toate verbele, cu ajutorul verbului auxiliar HABERE, iar viitorul în general cu VELLE.

§ 295. Din conjugarea verbelor *auxiliare*, relevăm, în toate dialectele, formele *am* și *are* pentru HABEO și HABET.

C. Din Derivațiune.

§ 296. Intre cazurile de *derivațiune directă* sunt remarcabile participiile trecute întrebuițate — ca la Albanezi (cf. Sandfeld-Jensen, «Gröbers Grundriss» I², p. 527) — în înțeles de abstract verbal.

§ 297. Dintre *prefixe* remarcăm marea vitalitate a lui *în-*, schimbul între *des-* și *res-*, și răspândirea prefixului de origine slavă *ne-* spre a derivă cuvinte cu înțeles negativ.

§ 298. Dintre *sufixe* de origine latină, *-OR* are genul feminin, *-ONEA* servește ca sufix motional; multe sufixe de origine slavă, precum *-iță*, *-an*, *-ui* au pătruns de vreme în românește. Remarcabilă e extinderea lui *-CE* la adverbe, adăugarea unui *-a* emfatic la pronume și adverbe, și adăugarea lui *-va* — ca la Albanezi (cf. Sandfeld-Jensen «Grö bers Grundriss» I², pag. 527) — la cuvinte întrebătoare și nedefinite.

D. Din Lexicologie.

§ 299. O mulțime de cuvinte latine, păstrate în celelalte limbi române, au dispărut în toate dialectele române, fiind înlocuite prin cuvinte streine, mai ales slave, sau prin alte cuvinte de origine romanică. Iată câteva cuvinte slave care se găsesc, cu acelaș sens, în totaie dialectele române, și sunt, probabil, străvechi (cf. Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, p. 25 — 27):

dacorom. arom. megl. *b a b ă*, istrorom. *b â b e*, în limbile române mai ales *VEVULA*, care la noi s'a păstrat numai ca adjectiv (*veche*);

dacorom. istrorom. *c l i n*, arom. megl. *c l' i n*, în limbile române mai ales *CUNEUS*, care la noi a dat *cuiu*, cu alt înțeles, și *CUNEOLUS*;

dacorom. istrorom. *c l o p o t*, arom. megl. *c l o p u t*, în limbile române *CAMPANA*, **CLOCCA*;

dacorom. arom. megl. *c o a s ă*, istrorom. *c o s e*, în limbile române *FALX*, care la noi a dat *falcă* și *falce*, cu alte sensuri;

dacorom. *c o l a c*, istrorom. *c o l ă c*, arom. megl. *c u l a c*, în limbile române *FOCACIA* sau derivate dela *BRACHIUM*, *CRISPUS*, sau împrumuturi (got. **koka*);

dacorom. arom. megl. *c o ș*, istrorom. *c o s*, în limbile române *CALATHUS*, *CISTA*, *COPHINUS*, *CORBIS* (și derivate ale lui), *ERO*, *FISCUS* (și derivate ale lui), *PANARIUM*, *SPORTA* (și derivate ale lui), la care se mai adaugă cuvinte de origine germană: *banse*, *bansta*, *mande*, *sahrja*; de origine grecească: *CANISTRUM* (păstrat și la Aromâni), *CARTALLUS*; de origine galică: *BENNA*, de origine arabă: *çannah*; de origine obscură: **BASTUM*, **BUNIA*, **CAPACIUM*, **CAPPANEUM*, **CARPINEA*, **CAVANEUM*, **RISCIA*;

dacorom. *c o s i ț ă*, istrorom. *c o s i ț e*, arom. megl. *c u s i ț ă*, în limbile române **TRICHEA*;

dacorom. *d ă r u e s c*, istrorom. *d a r v é s k*, arom. *d ă r u i e s c*, megl. *d ă r u i e s*, în limbile române *DONARE*;

dacorom. arom. *g o l*, istrorom. *g o*, megl. *g o l*, în limbile române *NUDUS* și *VACUUS*, *VOCITUS*;

dacorom. istrorom. *g o n e s c*, arom. *a g u n e s c u*, megl. *g u n e s*, în limbile române *PULSARE*, *CAPTIARE*;

dacorom. *împletesc*, istrorom. (*ăn*)*pletésc*, arom. *amplitescu*, megl. *amplites*, în limbile romanice derivate dela *TRICHEA, MATTA etc.;

dacorom. *învârtesc*, istrorom. *ănvărtésc*, arom. *anvârtescu*, megl. *anvârtés*, în limbile romanice TORNARE (păstrat în *turnă* al nostru, cu alt sens), TORQUERE (păstrat cu alt înțeles în *toarce* al nostru), *TORTIARE;

dacorom. *lopată*, istrorom. *lopâte*, arom. megl. *lupată*, în limbile romanice VATILLUM și PALA;

dacorom. *milă*, istrorom. *mile*, arom. *nilă*, megl. *miț*, în limbile romanice PIETAS și cuvântul savant MISERICORDIA;

dacorom. *nevastă*, istrorom. *nevêște*, arom. *n(i)veastă*, megl. *niveastă*, în celelalte limbi romanice SPONSA, UXOR, FEMINA și MULIER (păstrat, acesta, și în românescul *muiere*);

dacorom. *obială*, istrorom. *obl'ală*, arom. *byială*, megl. *ubel'*;

dacorom. megl. *pizdă*, istrorom. *pizde*, arom. *k'izdă*, în celelalte limbi romanice CUNNUS și alte expresii;

dacorom. *plătesc*, istrorom. *platésc*, arom. *plătescu*, megl. *platés*, în celelalte limbi romanice mai ales PACARE;

dacorom. megl. *rană*, istrorom. *râne*, arom. *arană*, în celelalte limbi romanice mai ales PLAGA;

dacorom. arom. megl. *rac*, istrorom. *râc*, în celelalte limbi romanice mai ales CANCER sau germ. *krebisz*;

dacorom. arom. megl. *sită*, istrorom. *site*, în celelalte limbi romanice CERNICULUM, CRIBELLUM, FARINARIUM, TAMISIUM și mai ales SAETACIUM;

dacorom. arom. megl. *slab*, istrorom. *slâb*, în celelalte limbi romanice mai ales DELICATUS, (DELINCTUS) și FLEBILIS, pe alocuri și LENTUS, MENDICUS, MINOR, PERLONGUS, PRIMUS;

dacorom. arom. megl. *trup*, istrorom. *trupe*, în celelalte limbi romanice CORPUS;

dacorom. istrorom. *topesc*, arom. *tuk'escu*, megl. *tupés*, în celelalte limbi romanice mai ales FUNDERE și LIQUARE.

La acestea se mai adaugă câteva cuvinte împrumutate din alte limbi, ca dacorom. arom. megl. *frică*, istrorom. *frike* (din grecește), care a înlocuit pe PAVOR (*PAVOREA) al celorlalte limbi romanice.

§ 300. Un număr însemnat de elemente latine apar la noi, în toate dialectele, cu înțelesuri deosebite de celelalte limbi romanice, astfel:

*ALLARGO, o formațiune nouă (derivată din LARGUS), cu sensul primitiv «plec în larg», care s'a substituit tot mai mult lui CURRO, condamnat să dispară din limbă din cauza unei supărătoare omonimii: dacorom. *alerg*, istrorom. *alerg* (nesigur, fiind atestat numai de Maiorescu), arom. *alag*, megl. *lag*;

ANIMA a înlocuit pe COR al celorlalte limbi romanice: dacorom. arom. megl. *inimă*, istrorom. *îirime*, iar în vechiul înțeles

întâlnim un derivat dela «a suflă»: dacorom. istrorom. s u f l e t, arom. megl. s u f l i t;

CALLIS «potecă prin munți sau păduri», păstrat cu acest înțeles sau cu sensuri apropiate în unele părți ale României de vest, e pentru noi termenul general pentru «drum»: dacorom. c a l e, arom. c a l i, istrorom. c â l e;

CERTO, are numai la noi înțelesul de «sfădesc, ocăr»: dacorom. c e r t, istrorom. ț e r t u, megl. (a n) ț e r t u;

CONVENTUM, păstrat în câteva derivate romanice cu dezvoltări semantice curioase («a se miră», «sălbatec», «a trebui») sau CONVENTUS (cf. O. Densusianu, *Grai și suflet* II 15), care în România de vest înseamnă «mănăstire», are la noi înțelesul de «vorbă»: dacorom. c u v â n t, istrorom. c u v i n t;

EXCALDO «moiu în apă caldă» > dacorom. megl. s c a l d, istrorom. s c â d, arom. (a) s c a l d u, a păstrat la noi un înțeles apropiat de cel latin sau a desvoltat (la Aromâni și la Istroromâni, în parte) pe cel de «înnot», pe când în România apuseană apare cu cel de «încălzesc» sau «opăresc»;

JOCO(R), are numai la noi, ca un decalc al slavului *igrati* («ludere» și «salire»), și înțelesul de «dansez»: dacorom. megl. j o c, istrorom. z o c, arom. (a) d ž o c;

LABORARE s'a păstrat la noi numai în câteva derivate, fiind înlocuit prin LUCRARE > dacorom. l u c r e z (l u c r u), istrorom. l u c r u, arom. l u c r e d z u, megl. l u c r u, cuvânt care în celelalte limbi romanice păstrează vechiul înțeles de «câștig» (care se întâlnește și în textele noastre vechi) sau are alte sensuri dezvoltate din acesta («aprig», «consumă»);

dacorom. arom. m a r e, istrorom. m â r e, megl. m a r i, dacă e precum se crede, urmașul latinescului MAS, MAREM, are numai la noi înțelesul latinescului GRANDIS, pe care l-a înlocuit;

MERGO, care în celelalte limbi romanice abia a lăsat câteva urme, la noi și-a pierdut vechiul sens de «mă cufund» și are, în toate dialectele, pe cel nou de «mă duc, umblu»: dacorom.: m e r g, istrorom. m e g, arom. n e r g u, megl. m î e r g;

TALIS s'a păstrat cu vechiul înțeles («atare») numai în compoziții, pe când necompus a înlocuit pe FORTIS (păstrat ca adverb: *foarte*): dacorom. t a r e, istrorom. t â r e, megl. t a r i;

TENER, care în toate limbile romanice apusene a păstrat înțelesul de «gingaș», la noi a evoluat la sensul actual: dacorom. t â n â r, arom. megl. t i n i r, istrorom. t i r a r;

TURBO s'a desvoltat la noi cu un înțeles necunoscut în celelalte limbi romanice, care în acest sens au derivate dela RABIES: dacorom. t u r b e z, arom. istrorom. t u r b u;

VERECUNDIA, păstrat în limbile romanice apusene, a fost înlocuit la noi prin *ROSINA sau *ROSIONEM (cf. O. Densusianu, *Grai și suflet* II 7): dacorom. r u ș i n e, istrorom. r u s i r e ç, arom. a r (u) ș i n e, megl. r u ș o n i.

Lista aceasta — ca și cea din paragraful precedent — ar fi putut ieși de sigur mai mare, dacă în dialectul istroromân nu s'ar fi pierdut atâtea cuvinte vechi, păstrate însă, cu forme și sensuri deosebite de ale celorlalte limbi romanice, în celelalte dialecte românești, cf. *Locul limbei române între limbile romanice* p. 33 ș. u. și O. Densusianu, *Semantism anterior despărțirii dialectelor române*, în «Grai și suflet» II p. 1 ș. u.

E. Din Sintaxă.

§ 301. Din multele particularități sintactice relevăm câteva:

a) *Genitivul* se formează adesea cu prep. *d e*; în locul *dativului* apare forma de *nominativ-acuzativ* cu articolul *lu* precedând substantivul.

b) *Gradația* se face cu particola «*ma(i)*»;

c) *Articolul* este de obicei *enclitic*, formând cu numele un singur cuvânt. Forma nearticulată este regulată după prepoziții (cu excepția lui «*cu*»), cea articulată când substantivul e urmat de o determinare. Prin articularea substantivelor care exprimă o idee temporală se pot naște adverbe de timp («*ziua și noaptea*»);

d) *Pronumele* «*cel*» servește spre substantivarea adjectivelor și spre a exprima superlativul adjectivelor și adverbelor gradate prin «*mai*». *Dativul pronumelui personal* exprimă un raport de *posesiune*;

e) *Pasivul* se exprimă mai ales prin *r e f l e x i v*;

f) În locul *infinitivului* avem, ca în limbile balcanice, *propoziții secundare*;

g) Dintre *conjuncții* lipsește particola *che* (ital.), *que* (franc. span. portg.), care în limbile romanice de vest s'a extins pe socoteala altor conjuncții. În schimb s'a păstrat *QUOD* în *propoziții obiective* iar *SI* a luat o mare extensiune.

Concluziuni.

§ 302. Unele din fenomenele fonologice, morfologice, derivative, lexicologice sau sintactice enumerate în cele precedente se găsesc și în alte limbi. Altele însă sunt specifice românești și în totalitatea lor nu se găsesc în nici o altă limbă. Coincidență între dialectul istroromân și celelalte dialecte românești nu se restrânge numai asupra fenomenului, ci și asupra cauzelor lui și a condițiilor în care apare, încât găsim la Istroromâni aceleași «*excepții*» ca la ceilalți Români. Avem dar a face cu aceleași tendințe generale de dezvoltare care caracterizează limba noastră și care, în totalitatea lor, se pot considera ca formând *caracterul național al limbei noastre*.

Acest caracter național ne îndreptățește să considerăm cele patru grupuri dela nordul și sudul Dunării și din Istria ca *dialecte ale aceleiași limbi*. Pentruca dezvoltarea acestei limbi unitare să fi putut urmă aceleași tendințe generale și să fi dat aceleași rezultate în toate dialectele despărțite astăzi geograficește, trebuie să admitem o epocă de dezvoltare comună — epoca străromână — în care comuni-

careia între cei ce grăiau românește să fi fost cu puțință, trebuie deci să presupunem o comunitate geografică și o structură socială asemănătoare.

Orice încercare de a explica unitatea organică a limbei române prin fuziunea unor elemente etnice identice (Romani și Traco-iliri) în regiuni diferite și fără continuitate geografică, e potrivnică experienței noastre lingvistice.

2. DEOSEBIRILE ÎNTRE DIALECTUL ISTROROMÂN ȘI CELELALTE DIALECTE ROMÂNE.

§ 303. Pe cât de evidentă e, pentru un filolog, înrudirea dialectului istroromân cu celelalte dialecte românești, pe atât de mari sunt deosebiri între ele pentru un nefilolog. Astăzi, o înțelegere între un Român din Istria și unul din nordul sau sudul Dunării, dacă fiecare vorbește în dialectul său, e exclusă.

E și firesc să fie așa, căci Istroromânii sunt tăiați de veacuri de orice contact cu ceilalți Români. În vremea aceasta graiul lor a evoluat în alte direcții decât graiul celorlalți Români.

În mod teoretic, deosebirile între dialectul istroromân și dialectele celorlalți Români, se reduc la următoarele cauze:

a) Istroromânii păstrează forme vechi, care în toate celelalte dialecte și subdialecte românești s'au pierdut sau au fost înlocuite prin forme nouă;

b) Istroromânii au pierdut forme vechi, care în alte dialecte românești s'au păstrat până astăzi;

c) Istroromânii au împrumutat — din alte izvoare decât ceilalți Români — cuvinte și forme nouă, necunoscute celorlalte dialecte;

d) Istroromânii au dezvoltat fondul comun de limbă în direcții necunoscute de ceilalți Români.

Vom urmări aceste patru puncte, și dacă ne va izbuti să le clarificăm cu exemple, am arătat în același timp ceea ce e caracteristic pentru dialectul istroromân, spre deosebire de celelalte dialecte românești.

§ 304. Forme vechi, necunoscute în celelalte dialecte sunt puține.

Dacă la Istroromâni găsim cuvinte de origine latină, care nu se găsesc în alte regiuni locuite de Români (§ 196), n'avem dreptul să admitem că ele au fost totdeauna necunoscute celorlalți Români, căci aceștia au putut să le piardă în cursul timpului, precum s'au pierdut atâtea alte cuvinte de origine latină din limba românească. Astfel bunăoară s'a pierdut la noi *asen* (< *istrorom.* *âsir*), atestat destul de des în textele vechi; dacă întâmplător nu am cunoaște întâiele traduceri de psaltiri, n'am ști că verbul *îi* < *ire*, conservat la Istroromâni, a existat odinioară și la Dacoromâni.

Tot astfel dacă, în consonanță cu unele limbi romanice, dar în opoziție cu felul obicinuit în celelalte dialecte românești, Istroromâni întrebuințează forma hotărîtă a substantivelor masculine în funcțiunea unui vocativ (§ 211) sau înlocuiesc gerundiul prin infinitiv (§ 238), avem a face cu niște întrebuințări sintactice care probabil au existat odinioară și în celelalte dialecte. Și accentul în *c ù m a t r u e* cel vechiu, și el se găsește și în limba veche dacoromână.

În toate dialectele celelalte întâlnim pe *a* accentuat în tulpina substantivelor feminine prefăcut în *ă* înaintea terminațiunei *-i*. Suntem dar îndreptățiți să presupunem că avem a face cu o inovațiune străromână și ne surprinde că Istroromâni au pentru pluralul cuvântului *văle* (= *vale*) forma *v ă l'* (< *v a l'*) în loc de *v ă l'* (= *văi*), ca în celelalte dialecte române. Dar pluralul *cadér* pare a se fi desvoltat din **cadă'r* (§ 20 f și § 113), iar acesta corespunde lui *căldări* al nostru, ceea ce ne face să credem că și la Istroromâni eră cunoscut odinioară cel puțin un început al acestei inovațiuni străromâne, care n'a ajuns însă să se generalizeze la ei.

Remarcabil e conservatismul dialectului istroromân cu privire la terminațiunea *-AMUS*, în care se păstrează *a* (devenit mai târziu *ă*) netrecut în *-ă*, ca în celelalte dialecte, deci *lucrân* (< **lucram*), iar nu *lucrăm* și, prin urmare, *tal'ân* față de *tăiem* al nostru. Acest fapt ne face să credem că în limba străromână prefacerea lui *-AMUS* în *-ămu* nu eră generală; deși n'ar fi exclus ca și Istroromâni să fi zis odinioară *lucrăm*, care să se fi prefăcut în *lucrâm* sub influența persoanei a doua din plural (*lucrăți*), mai ales că un imperfect *lucram* la ei pare a se fi pierdut de timpuriu și deci omonimia cu imperfectul să nu fi existat.

§ 305. Dimpotrivă, Istroromâni au pierdut foarte multe elemente vechi, păstrate de celelalte dialecte. Ei nu mai cunosc aoristul și mai-mult-ca-perfectul. Cele mai multe sufixe, care în graiul celorlalți Români alcătuiesc o bogăție atât de mare de forme derivate, le sunt necunoscute (§ 184). Dar pierderea cea mai mare o întâlnim în lexiconul Istroromânilor, din care au dispărut foarte multe cuvinte străvechi, de origine latină sau streină, și din generație în generație se pierd tot mai multe (§§ 200—203). Prin acest minus de forme și de cuvinte, fondul comun de limbă a devenit foarte restrâns și un Român din nordul sau din sudul Dunării numai rar întâlnește în graiul conaționalilor săi din Istria elemente cunoscute.

§ 306. În locul acestui minus întâlnim la Istroromâni un plus de *împrumuturi* nouă din fântâni care nu sunt identice cu cele din care au luat ceilalți Români elementele nouă, căci popoarele cu care trăesc în contact Istroromâni nu sunt, ca în celelalte părți locuite de Români, Grecii, Bulgarii, Turcii, Ungurii, Sașii, Rutenii, Albanezii și Sârbii, ci Croații și Slovenii, și indirect, dar în mare măsură, Italienii. Cum foarte mulți Istroromâni cunosc și vorbesc limba italiană (dialectul venet), ici și colo s'au strecurat în graiul lor și influențe italiene (§ 199),

mai rar direct, mai adesea prin mijlocirea Croaților, a căror limbă (în Istria și pe litoralul Mării-Adriatice) băjbăie de italianisme.

Chiar și în felul cum se manifestă influența mediului strein care înconjură pe Istroromâni, e o deosebire mare față de celelalte dialecte. Oricât ar fi de predispus Românul de pretutindeni de a primi în limba sa împrumuturi nouă, acestea se restrâng cu deosebire la tezaurul lexical, la frazeologie, sintaxă și la derivațiune; chiar la Aromânii stă-pâniți de influența grecească și la Meglenoromânii cutropiți de înrăurirea bulgară, imitarea mediului strein nu atinge decât rareori fonologia și morfologia. Istroromânii, dimpotrivă, deprinși să vorbească și altă limbă alături de limba lor părintească și să gândească în această limbă streină, nu amestecă numai cuvinte și nu imită numai felul de exprimare strein, ci toarnă adesea materialul limbei părintești în tiparele gramaticii limbei a doua pe care o vorbesc și ale cărei sunete le sunt atât de familiare, încât le introduc pe nesimțite și în graiul lor moștenit.

Iată câteva din influențele limbei Slavilor înconjurători (și ei influențați în mare parte de dialectul venet al Italianilor din Istria):

Din *fonologie*: rostirea lui *a* accentuat ca *ă* (§ 4), a sunetului *ć* (§ 66), a lui *r* și *n* silabic (§ 14), intercalarea unui *ă* în unele grupe consonantice (§ 14), dispariția lui *l* final și preconsonantic (§ 79), intercalarea unui *l'* între labiale și *i* următor (§ 88), înlocuirea parțială a lui *-e* final prin *-a*, mai întâiu în cuvintele identice cu cele italiene și slave, mai în urmă și în cele românești (§ 21), și cu deosebire rostirea sibilantei dentale (§ 81). Tot un ecou al rostirei venete e prefacerea lui *mb* și *mp* în *np* și *nb* (§ 62^a).

În *morfologie, derivațiune și sintaxă* găsim forme slave furișându-se pe lângă cele române în declinarea substantivelor (§ 127) și a pronumelor (§ 146) și în conjugarea verbului « a fi » (§ 173). De origine slavă e forma neutrală în *-o* a adjectivelor (§ 129), întrebuițată și adverbial (§§ 176 b și 219), precum și a adjectivelor hotărâte în *-i* (§ 128 c). Vechile numerale dela 8 în sus au fost înlocuite prin numerale slave, care pe alocuri pătrund și în locul celor dintăiu 7 (§ 132), mai ales la cele ordinale (§ 133), iar uzul de a legă substantivul de numeralul precedent — dela 12 resp. 21 în sus — prin prep. *de* nu mai e cunoscut. O seamă de prepoziții (§ 174) și de adverbe (§ 175) și conjucții (§§ 249—260) sunt de asemenea de origine croată. În conjugare s'a introdus terminațiunea *-rno*, după model slav (§ 157) și s'a desvoltat simțul pentru aspectul verbal (§§ 232—234), iar în legătură cu această inovație s'a schimbat și valoarea originală a imperfectului (§ 243) și s'a introdus în limbă un nou sistem de prefixe verbale (§ 183). Câteva sufixe (de ex. *-ic* și *-ast*), de origine slavă, sunt necunoscute celorlalți Români. Felul de a întrebuița forma reflexivă a unor verbe (§ 231) e de asemenea imitație după Slavii, ca și felul de a așeză cuvintele în frază (§ 264), de a se exprima în mod eliptic (§ 267^a) și, în parte, de a repeți cuvintele (§ 268). Construcții ca *tr ei de i e l'* (§ 224) și obicinuița de a pune pronumele posesiv înaintea verbului (§ 224) e imitat din italienește.

Dacă uneori schimbările fonetice la sfârșitul consonantic al tulpinei, înaintea dezinenței, obicinuite în românește ($t > \text{ț}$, $c > \text{ț}$, etc. § 113) lipsește la Istroromâni și dacă găsim uneori forma hotărîtă unde noi întrebuițăm pe cea absolută sau nehotărîtă (§ 204 a), e locul să ne întrebăm dacă asemenea cazuri nu sunt simple transpuneri în graiul istroromân a unor forme slavo-italiene.

Cele mai adânci influențe le-a suferit bine înțeles *tezaurul lexical* al Istroromânilor, care pierd pe zi ce merge tot mai multe cuvinte vechi, înlocuindu-le cu împrumuturi nouă (§ 200 ș. u.) sau dau cuvintelor vechi înțelesuri decalate după model veneto-slav (§§ 197-198).

§ 307. In sfârșit graiul Istroromânilor a suferit, în cursul celor câteva secole de când ei trăesc despărțiți de restul Românismului, evoluțiuni firești care au făcut ca dialectul lor să se depărteze tot mai mult de al fraților lor îndepărtați, care, și ei, au dezvoltat graiul lor în alte direcții. O enumerare a acestor deosebiri e de prisos, căci ea s'a făcut în Gramatică. Vom releva la acest loc numai câteva din deosebirile mai caracteristice, care n'au fost amintite în paragraful precedent:

Din *fonologie*:

rostirea lui *ă* final ca *ę* (§ 21) de ex. f *ę* «fă», c *ă* s *ę* «casă»;

reducerea diftongului *oa* în *o* (§ 45) d. ex. c o d *ę* «coadă»;

prefacerea lui *y* în *v* (§ 53) de. ex. d o v a «doua», a v z i «auzi» și amușirea lui *v* final (§ 55), de ex. m e < m e v «mieu»;

prefacerea lui *nv* în (*n*)*m* (§ 61 b), de ex. (*n*)*meță* «învățà»;

contractia lui *e + a* în *a* (§ 98 b β), d. ex. c *â* l a «calea»;

Din *morfologie* ar fi de amintit:

prefacerea — regională — a lui *m* în *n* în terminațiunea pers. 1 din plural (§ 62 a), de ex. v i r i n «venim»;

terminațiunea analogică *-u* în pers. 3 a verbelor de conj I (153), de ex. i e l' *â* f l u «ei află»;

introducerea formei indicativului în pers. 3 a conjunctivului prezinte (§ 154) și la conj. I, de ex. n e c a *â* f l e «să afle»;

sistemul de a număra (§ 132) cu inovațiuni deosebite de toate dialectele;

noul tip de conjugare în *-e'i* (§ 149 f), de ex. p r o v e' i;

noul imperfect în *-ăia*, *-e'ia*, *-i'ia* (§ 156), de ex. a f l *ă* i a «află», s e d e' i a «sedeà», f a ț e' i a «făceà», v e r i' i a «venià»;

forma s t e v u «steaua» (§ 12 b).

Din *derivațiune* e remarcabilă întrebuițarea infinitivelor scurtate în funcțiune substantivală (§ 193).

Din *sintaxă* menționăm:

întrebuițarea deosebită a formei articulate (§ 209);

întrebuițarea singularului (§ 217) și a formei hotărîte (§ 209 e) după numerale;

funcțiunea cu mult mai extinsă a infinitivului (§§ 235—236).

Și în *lexicografie* avem unele inovațiuni specifice istroromâne (§ 197).

3. ASEMĂNĂRILE ÎNTRE DIALECTUL ISTROROMÂN ȘI UNELE DIALECTE ROMÂNE.

Chestiuni metodice.

§ 308. În cele precedente am arătat punctele asemănătoare și deosebire ale dialectului istroromân față de *toate* celelalte dialecte românești. Se pot constata însă asemănări și deosebiri cu o *parte* numai a celorlalți Români. Dacă elementele comune cu toți Români ne permit se reconstruim fondul comun străromân, iar deosebirile cu toți ceilalți Români constituie, în totalitatea lor, partea curat istroromânească a limbei noastre, coincidențele lingvistice între Istroromâni și o parte numai a celorlalți Români *ne dau posibilitatea să facem deducții asupra înrudirii mai strânse între unele din dialectele românești.*

Cu o condiție însă. Aceste asemănări și deosebiri nu e voie să fie enumerate fără de critica filologică necesară, căci atunci, în loc să ne permită să facem deducții juste asupra grupării vechi a neamului nostru, vor aduce și mai mult întunec în epoca cea mai puțin clară a istoriei noastre. După o cercetare amănunțită și după o cumpănire conștiințioasă a fenomenelor lingvistice de care vorbim, se va dovedi adesea că avem a face cu asemănări și deosebiri aparente, care trebuie eliminate din capul locului. Următoarea punere față în față a unor forme dialectale ne-o va arăta mai bine:

istrorom.	l'epur	arom.	l'epuri	mevl.	l'epuri	dacorum.	iepure
»	cl'em	»	cl'em	»	cl'em	»	chem
»	fet	»	fet	»	fet	»	făt
»	fete	»	feată	»	fetă	»	fată
»	vire	»	vină	»	vină	»	vână
»	țe	»	țe	»	țe	»	ce
»	mănare	»	ănare	»	mniari	»	miere
»	ăvdu	»	avdu	»	ud	»	aud

O singură privire ne arată că în toate opt cazurile dialectul istroromân se aseamănă cu cel aromânesc și (afară de *ud* «aud») cu cel meglenit, dar se deosebește de cel dacoromân. Ar rezultă de aici o înrudire mai strânsă între dialectul istroromân și dialectele noastre suddanubiene, spre deosebire de cel dacoromân.

O cercetare critică a cazurilor înșirate mai sus ne arată însă că această deducție e greșită. Iată de ce:

În cele cinci cazuri dintâiu avem a face cu păstrarea, la Istroromâni, Aromâni și Megleniți, a stadiului mai vechiu de limbă, care odinioară există și la Dacoromâni. Prefacerea lui *l'* în *z* este târzie la Dacoromâni, iar relice de scrieri precum *оурѣкле, клѣмъ ce* în unele texte vechi și tratarea unor împrumuturi de dată mai recentă, ca slavul sablja > *sabie*, ne dovedesc că și Dacoromânii pronunțau odinioară pe *l'* în aceste

cuvinte. Tot astfel influența labialei precedente asupra lui *e*, *ea* și în următor, în poziție tare, este o inovație a dialectului dacoromân (cel mai progresat dialect, de sigur din cauza numărului mai mare al celor ce-l vorbesc și din cauza stadiului mai înaintat cultural la care au ajuns Dacoromânii). Căutând să facem deducții paleontologice din asemănările și deosebiri între dialecte, nu este voie să pornim dela limba actuală, ci dela stadiul ei din vremea pe care o reconstruim. *Inovațiunile de limbă ulterioare* acestui stadiu vechiu *trebuie* deci *eliminate* din capul locului. Dacă facem acest lucru, atunci câteși cinci cazurile citate vin ca să sporească numărul exemplelor prin care am încercat mai înainte a dovedi asemănarea între toate dialectele în epoca străromână, când și înaintașii Dacoromânilor de astăzi rosteau *l'epure*, *cl'emu*, *setu*, *feată* și *vină*. Mai mult decât atât. Am arătat în §§ 89 și 19 că prefacerea lui *l'* în *i* și influența labialelor asupra vocalelor următoare începură să se ivească și să se răspândească în vremuri străvechi¹⁾.

Pe rostirea lui *č* ca *ț*, pe care o întâlnim la unii Istroromâni și la toți Aromânii, întemeiă Popovici (I 188 și 128) teoria sa, după care în graiul Istroromânilor se pot constata două straturi, ca urmare a două migrațiuni: cea dintâi, din sec. XI, cu elemente de limbă comune cu Dacoromânii (în special cu Bănățenii) și cu Meglenoromânii (dar și Megleniții rostesc doar pe *č* ca *ț!*) și a doua, în sec. XIV și XV, cu elemente aromâne. Cât de puțin întemeiată este o astfel de părere ne arată o examinare mai de aproape a fenomenului de care e vorba. La Aromâni rostirea *ț* e generală în toate cazurile când avem a face cu un *c* latin urmat de *e* și *i*: *țe*, *țină*, *țiști*, etc. Alături de acest *ț* există însă la Aromâni și un *č* în cazurile când avem a face cu un *c* sau *t*

¹⁾ Tot astfel nu vom considera ca o dovadă a înrudirii mai strânse între Istroromâni și Aromâni faptul că în istrorom. *avdu* și arom. *avdu* accentul vechiu se păstrează pe *a* (de altminteri accentuarea *á* *u* *d* se întâlnește și la Dacoromâni în valea Crasnei și a Someșului, cf. *Fahresbericht* VI 26), ci vom vorbi de o asemănare dacoromână și meglenită în introducerea inovațiunii de accentuare la dacorom. *a* *ú* *d*, și megl. *ú* *d*, din cauze pe care am căutat să le explic în *Dacoromania* III 773. Și din celelalte capitole ale gramaticii s'ar putea cită la acest loc câteva cazuri. Astfel, din morfologie, amintim cazul monosilabelor de conj. I, care, la Dacoromâni, au, în pers. 3 din sing. prez. ind., după analogia imperativului, un *ă* în loc de *a* etimologic, față de vechiul *a* păstrat în celelalte dialecte: istrorom, *d* *ă* *î* *e* (< *d* *a*), arom. megl. *d* *a*. Din sintaxă ajunge să menționăm lipsa prepoziției *p* (*r*) e la acuzativ, comună dialectelor istroromân, aromân și meglenit, dar generală odinioară și în dialectul dacoromân (cf. în urmă *Dacoromania* II 565 ș.u.). Din lexicologie s'ar putea cită cazul cuvântului *mușat* «frumos», păstrat la Istroromâni și Aromâni, dar pierdut la Megleniți și la Dacoromâni, unde el totuși a existat odinioară, precum dovedește numele propriu *Mușat*. Tot astfel rostirea *sănăt* *o* *s*, *sănăt* *a* *t* *e*, în unele regiuni din Ardealul de nord, dovedește că odinioară, înainte ce omonimia cu *sân* «SINUS să fi devenit supărătoare, eră cunoscut și Dacoromânilor adjectival *sân* «SANUS, păstrat încă la Istroromâni și la Aromâni; textele noastre vechi ne arată că mai de mult eră uzual și la noi, cuvântul între cu înțelesul de «înainte», ca la Istroromâni și Megleniți. Tot astfel dacă «*lună*» are înțelesul numai de franc. «lune» la Istroromâni, Aromâni și Megleniți, cauza este că numai la Dacoromâni LUNA s'a introdus și în locul lui MENSIS, dispărut.

latin urmate de *jó, iú: fiçor, ncl' inăçune*, precum și în cuvinte streine: *çatã, çocan*. Istroromânii, precum reiese din § 81, la venirea lor în Istria deosebiau ca și Dacoromânii pe *s* de *ș* — dovadă sunt și cuvinte ca *gușa, Moșulj, șapține, șaso, șopçe, șerbula, Șerban*, păstrate la Serbo-croați — și, numai printr'o molipsire dela graiul venet, o parte din ei a început să pronunțe, ca și Slavii înconjurători, pe *s* și *ș* la fel. Urmarea a fost că și *ț* (= *ts*) și *ç* (= *tș*) s'au confundat într'un singur fel de *ț*, a cărui rostire însă diferă de *ț* aromânesc. Cei ce pronunță încă pe *ç*, au *çe, çireç, çinç, feçor, biç*; cei ce nu pot rosti pe *ș* și deci nici pe *ç*, pronunță de o potrivă *țe, țireç, ținț, fețór, biț*. Avem deci a face cu un fenomen care s'a petrecut și la Aromânii olimpioți și, la Dacoromâni, în așa-zisele «S-Gemeinden» (Weigand) — în câteși trele regiunile în mod independent și ca rezultat al unor cauze deosebite.

Concluzia e deci: *vom elimina și acele asemănări, care nu coincid nici în cauzele ce le-au produs, nici în condițiile sub care apar și nici în extinderea asupra materialului lingvistic.*

Din aceleași considerații trebuie eliminat și cazul lui *m n ă r e*. Precum se vede din § 90, forma mai veche a acestui cuvânt este *m l' ă r e*. Avem dar a face nu cu palatalizarea labialei înainte de *ě*, ca la Aromâni, Megleniți (în acest cuvânt) și în regiunile palatalizatoare dacoromâne, ci cu fenomenul general la Istroromâni a intercalării unui *l'* între labială și *ř* următor. Acest caz poate servi deci de exemplu pentru aplicarea celor două principii arătate în cele precedente: asemănările și deosebirile trebuie făcute ținând seama de stadiile vechi de dezvoltare, iar când acestea se adevăresc a avea alte cauze și apar în condiții diferite, nu e locul ca să stabilim legături organice între ele.

Cât de adevărat este că la compararea a două forme trebuie să ținem seama de *stadiile intermediare de dezvoltare* ne arată și cuvântul istroromân *ț ă p t i r* (*ç ă p t i r*), pe care O. Densusianu (*Histoire de la langue roum. I 340*) l-a asemănat cu forma *t s ă p t ă n*, care se găsește pe teren dacoromân prin văile Crișului, Mureșului și Someșului, deducând din această asemănare asupra unei înrudiri mai strânse între graiul acestor regiuni și cel istroromân. Precum am arătat în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* p. 34 și 38, această asemănare e înșelătoare, căci dacorom. (dial.) *t s ă p t ă n* s'a dezvoltat din *k' ă p t ă n* (*t' ă p t ă n*) de-odată cu *k' e m* (< CLAMO > *t s e m*, și *t' e i u* (*TILIUM) > *t s e i u*. Deoarece însă *k' e m* s'a născut din *k l' e m* în vremuri relativ recente (Istroromânii rostesc până astăzi *c l' e m*), trecerea lui *k' ă p t ă n* în *t s ă p t ă n* e și mai nouă și trebuie despărțită cronologiceste de cea întâmplată în *ț ă p t i r* istroromân, al cărui *ț* s'a dezvoltat (ca în *ț i r e ç* < CENA) dintr'o formă metatezată *KEPTINEM sau asimilată *KEKTINEM (ca în CAPTIVUS > *CACTIVUS > franc. *chétif*, § 57).

Une-ori însă cunoștințele noastre asupra fazelor din trecut ale limbei ne sunt limitate și atunci stabilirea asemănărilor reale între dialecte e

foarte greu de făcut. Acesta e bunăoară cazul asemănării constatate de Th. Capidan (*Meglenoromâni* I p. 70) între dialectul dacoromân și meglinit cu privire la proteza unui *i* înainte de *e* inițial, spre deosebire de dialectul aromânesc, care nu cunoaște această proteză: arom: *e l, e f t i n*, megl. *i e l, i e f t i n*, dacorom. *i e l* (scris *e l*), *i e f t i n* și — adăugăm noi — istrorom. *i e* «el». A. Procopovici (*Dacoromania* IV 41—42) obiectează că această proteză a existat odinioară și la Aromâni, precum dovedește *i o < EGO* și că numai mai târziu *ie* inițial s'a despalatalizat pe teren aromânesc, că avem deci a face cu un fenomen străromân, născut, după părerea lui Sandfeld-Jensen (în «Gröbers Grundriss» I² p. 530) sub influența limbei slave. Dar exemplul adus de Procopovici nu-i hotărâtor, întru cât în lat. *EGO* avem a face cu un *ě*, care s'a prefăcut în *ie* sub accent, iar în *ILLUM* și în *ieftin* cu un *e* închis latinesc și cu un *e* strein, care în altă poziție decât cea inițială nu se prefac în *ie*. Pe de altă parte și *HAEDUS* apare la Aromâni ca *e d*, încât e posibil ca, împreună cu *i e d > e d*, să se fi prefăcut și *i e l, i e f t i n* în *e l, e f t i n*. Se pare chiar că nu numai *e*, ci și *i* și *o* inițial obișnuiau să se rostească, încă în epocă străromână, ca *i i* și *uo*, dar că această rostire, fiind obișnuită numai la anumite clase sociale, nu a ajuns să se generalizeze. La Aromâni rostirea *e* a învins și asupra cazurilor în care *ie* provenea din *ě* lat.: *el, eftin, ed*; abia dacă vechea rostire s'a mai păstrat în *io*, din cauza transformărilor fonetice nouă, care au schimbat vocala ce urmă după *i*. Vocalele *i* și *o* apar totdeauna fără proteză: *inimă, om*. La Istroromâni avem totdeauna *ie*, dar și *i i*: *i é, i i r i m e* alături de *i*, ceea ce poate fi însă o influență croată (§ 42), *yu* alături de *o*: (*u*) *o m* (§ 44 b), chiar și — tot sub influență croată — *yu-* alături de *u-* (§ 54 b). La Megleniți *ie* este aproape regulat: *i e l, i e f t i n* (dar *e s t u*), tot așa *uo* alături de *o* (cf. Th. Capidan, *Meglenoromâni* I, 114—115). La Dacoromâni *ie* este aproape general în cuvintele mai vechi (dar: *e < ET, ál < el < ILLU*), în unele regiuni și în neologisme (*ieconom, Ieuropa*), pe când *uo* se găsește aproape numai în straturile sociale țărănești.

Ceva mai delicat e cazul lui *â v d u*, care arată, spre deosebire de *aud* dacoromânesc și de *ud* meglinit, prefacerea diftongului *au* în *av*, ca la Aromâni. Faptul că la Aromâni această transformare apare ca lege fonologică numai când avem a face cu *au* și *eu* urmați de consonantă (*avdu, alavdu, avră, favru, gavră, tavru, preftu < preutu*, etc., dar *au, dau, stau, Ńeu*), iar la Istroromâni cuprinde și cazurile de *au* și *eu* final sau înainte de vocală (*avdu, cavtu, favru, preftu* dar și *av* «au», *dăvu* «dau», *stăvu* «stau», *mev* «mieu», etc.) n'ar fi un motiv ca să despărțim cele două fenomene unul de altul, căci legea fonologică, limitată la început asupra cazurilor cu *au, eu* + consonantă, a putut să se extindă, la Istroromâni, și asupra celorlalte cazuri. Cum însă aceeași schimbare se găsește, ca lege fonologică, și la Neogreci, s'ar putea ca Aromâni să n'o fi cunoscut dela început, ci la ei să fie o imitație după rostirea grecească. Pe de altă parte avem indicii că această transformare

cuprinde și o regiune din partea vestică a teritoriului dacoromân. Intr'adevăr Weigand (*Jahresbericht* III 222—223) atestă din Banat forma ca l a b d «laud», l a p t ă «lăută» și l ă p t a ș «lăutar», apoi c a p t ă «caut», al căror b și p s'a dezvoltat din v (f), întocmai ca la Istroromâni, unde alături de c ă v t u, avem și forma c ă p t u (cf. și: c ă p c e ă, c h e p c e l, c h e p t o a r e «cheutoare» la Români din Serbia și Banat, *Dacoromania* I, 248). Aceasta ne face să credem că în epoca străveche se ivise, ca fenomen regional, începutul rostirii consonantice a lui u din diftongi ca au, eu + cons. și că Istroromânii au dezvoltat, generalizând-o, această rostire, pe când Bănățenii o mai cunosc numai în unele părți și în unele cuvinte. Dacă Aromânii o cunoșteau și ei pe vremea coborîrii lor în părțile grecești, sau au învățat această rostire acolo, e o chestiune la care materialul de care dispunem nu ne permite încă să răspundem. Ceea ce pare sigur, este însă că în timpurile vechi, nici chiar pe teritoriul locuit de strămoșii Istroromânilor în Iugoslavia de azi rostirea av, ev nu eră generală (§ 274). Reflexele lui au în limba albaneză, unde el de obicei apare redus la a: a r < AURUM, p a k < PAUCUS, etc., dar unde se întâlnește și reflexul af, av în l' a f t «glorie» și l' ε v d ó n «laud» < LAUDO (cf. Meyer-Lübke, «Gröbers Grundriss» I^a p. 1047) se aseamănă întru câtva cu cele pe care le presupunem pentru epoca străromână. și ele pot fi comparate și cu serbo-croatul (l)ovratika «aurata», Lovrec' < LAURENTIU (cf. Bartoli, *Das Dalmatische* II 343), Lavsa < LAUSIA (P. Skok, *Nastavni Vjesnik*, 1914).

Precum la Aromâni rostirea av poate fi o influență grecească, și precum la Istroromâni rostirea s pentru ș e de sigur o influență venetă, tot astfel ă pentru a accentuat pare a fi, la Istroromâni, un obicei de pronunțare primit dela vecini. De aceea legătura pe care o stabilește Popovici (I 115) și O. Densusianu (*Țara Hațegului* 56) cu aceeași rostire ă în unele sate din Banat și Țara Hațegului e greu de admis.

În privința acestor asemănări incidentale, fără legătură organică între sine, ne găsim însă pe un teren foarte nesigur, căci intuiția vine adesea să se substituie argumentului științific. Mutarea accentului de pe tulpină pe terminație la verbele de conj. III la Istroromâni (f a ț é n, c r e d é ț), ca la Aromâni și parțial la Dacoromâni, s'a dezvoltat probabil în fiecare din aceste dialecte independent, după despărțirea lor, după analogia verbelor tuturor celorlalte conjugări. Tot astfel, dacă dela persoana a doua e ș t i, s'a plăsmuit, pentru persoana întâia, după analogia lui crești-crec și a atâtor alte verbe, o formă esc(u), pe care o găsim la Aromâni și sporadic la Istroromâni și la Dacoromâni, ar fi cel puțin riscat să reconstruim o formă străromână escu, căci coincidențe de acestea se găsesc la tot pasul și în orice limbă. Întâmplătoare va fi, după cele arătate în § 170, și coincidența istroromână (l ă t) și meglenoromână (l a t) în formarea participiului trecut dela verbul «lua».

Care e însă criteriul care să hotărască dacă avem înaintea noastră asemănări întâmplătoare sau fenomene vechi și legături organice?

În *Locul limbei române între limbile romanice* p. 8 ș. u. am căutat să stabilesc câteva criterii de acest soi, încât mă pot dispensa să mai insist asupra lor. Ceea ce aș vrea numai să accentuez la acest loc, este că înmulțind numărul exemplor dubioase nu mărim întru nimic puterea lor documentară. Am văzut mai sus că cele opt exemple de asemănări între dialectul istroromân și dialectele din sudul Dunării, spre deosebire de cel dacoromân, se reduc, prin eliminare, la zero. Tot astfel, dacă O. Densusianu (l. c.) vrând să stabilească o înrudire mai apropiată între dialectul istroromân și graiul vorbit în comuna Meria (Țara-Hățegului), citează, pe lângă rostirea lui *a* ca *ă*, și adverbul *în k' ă* cu un sens analog cu al istrorom. *ć ă*, puterea de probare a acestui nou argument scade imediat, pentrucă, cum recunoaște singur, acest cuvânt a putut intra din limba croată la Istroromâni în timpuri mai recente. În măsură și mai mare se poate spune acest lucru despre lista de 18 cuvinte dată de Popovici (I 121) «care se întâlnesc numai în dialectele bănățene și istriene» și care ar constitui o dovadă pentru legătura strânsă ce ar exista între graiul românesc din Istria și cel din Banat. Examineate mai de aproape, unele din ele se dovedesc a fi cuvinte uzuale și în alte regiuni dacoromâne (precum *a s t a r ă* «astăseară», *b e r e g a t ă*, *b u m b a r*, cf. Dicț. Acad. s. v.), cele mai multe însă sunt sărbisme în Banat și croațisme la Istroromâni. Din aceste cauze nu vom considera ca asemănări între dialectul istroromân și meglinit cuvinte ca istrorom. *s f i r é s c* = megl. *s f i r e s* «fluier» sau istrorom. *o g h i s t e* și megl. *u g n i ș t i* «vatră făcută dintr'o groapă mică, de asupra căreia se așează ceanul», care au fost împrumutate, în Istria și în Meglenia, dela Slavii înconjurători.

Dacă vom elimina deci asemănările care se dovedesc a fi numai păstrarea stadiului vechiu de limbă și coincidențele aparente sau întâmplătoare și ne vom opri numai la cazurile în care suntem îndreptățiți să facem deducții asupra unei legături mai intime între dialectul istroromân și unele din celelalte dialecte, e bine să începem cu

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL AROMÂN.

§ 309. Dacă facem abstracție de prefacerea lui *au* și *eu* în *av* și *ev*, despre care am vorbit în § 308, asemănările între dialectul istroromân și aromân, necunoscute celorlalte dialecte, sunt puține și puțin importante. Astfel:

În opoziție cu dacorom. și megl. *s u r o r i*, pluralul dela «soră» e la Istroromâni *s o r ă r*, ca și la Aromâni, unde întâlnim mai ales forma disimilată *s u r ă r i*;

În opoziție cu v.-dacorom. *a c m ù* și megl. *c m o (ț i)*, la Istroromâni apare alături de (a)c m o (ț e), forma cu *h*: (a)h m o (ț e), care e a se compară cu arom. *a h t a r e*;

alături de forma mai obicinuită: *m u ŋ c ă*, se găsește la Istroromâni și forma disimilată *m u k á* (Miklosich, Wand. 9), *m u k a t - a m*,

m u k e n d a (Marotti, ap. Bartoli, P. 61), ca la Aromâni m ă c, alături de m ă n c u (în opoziție cu dacorom. m (ă n) â n c, megl. m (ă n) ȝ n c).

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL AROMÂN ȘI MEGLENIT.

§ 310. Numărul asemănarilor cu dialectul aromân nu sporește mult, dacă cuprindem și pe cele ce se extind și asupra dialectului meglenit, în opoziție cu cel dacoromân, precum:

metafonia lui *e* în *ea* în proparoxitane de felul lui istrorom. t r e - m u r a (§ 21^a), care e a se asemăna cu arom. t r e a m b(u)r ă și megl. t r e m u r ă, în opoziție cu dacorom. t r e m u r ă;

pluralul analog istrorom. m e l', t e l', după feminimul m e l e etc., se găsește și la Aromâni (m e l', t ă l') și Megleniți (m e l', t ȝ l'), lipsește însă la Dacoromâni (deși m e i, t ă i ar putea să se reducă la m e l', t ă l');

verbul AMB(U)LO, păstrat la Dacoromâni sub forma î m b l u (u m b l u), prezintă o acomodare a grupului *bl* față de nazala precedentă: istrorom. ă m n u, arom. i m n u, megl. a m n u;

în locul construcției cu participiul trecut avem la Istroromâni (j e d e c u m p a r ă «e de cumpărat» § 236 b), la Aromâni (cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii* I 70) și la Megleniți (s f ă r ȝ ȝ d i a r a r e a «sfârși de arat») construcția cu infinitivul.

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL MEGLENIT.

§ 311. Pe lângă particularitățile de graiu comune dialectului istroromân cu cel meglenit enumerate în § 310, mai avem următoarele:

tendența lui *a*- inițial neaccentuat de a dispărea, despre care se vorbește în § 11, se întâlnește, în măsură mai mare decât la Istroromâni, la Meglenoromâni: c a s ă «acasă», c a ȝ (= acaȝ) «prind», d a p ă «adapă», etc. (Th. Capidan, *Meglenoromânii* I, 97). Precum am arătat în *Dacoromania* I 372, această afereză s'a născut din simțul limbei că un *a* inițial poate lipsi fără ca sensul cuvântului să se altereze, pe când la Aromâni s'a ivit tocmai fenomenul contrariu, proteza lui *a*-;

metafonia lui *e* în *ea* (e) apare numai în acele împrumuturi, care aveau în limba slavă un *ě*, la Istroromâni § 35 și la Megleniți: (d r e a z g ă < drězga, j i r e a g h i ă < žrěbija, dar c a p e l a, c h e r c ă, h u l e r ă, etc.);

finalul *-i* dispăre, ca la Istroromâni § 41, la Megleniți după cele mai multe consonante, astfel după *r*: f i ȝ o r, g r o b u r, după labiale: g h i e s p, l u p, l a c r ă m (dar și t u r u p), după consonante muiate și africte: s i r a ȝ, m e ȝ, m ȝ n, p u l' (dar și: t u f u z), cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii* I 113;

istroromânescului f l a m u n d (h l a m u n d) îi corespunde megl. f l a m u n d, care ar putea reprezenta forma veche, neorientată după terminațiunea *-ând*;

l, uneori și *n*, se moaie înainte de *ț* și de labiale urmate de dezinența pluralului, la Istroromâni §§ 77 și 74 și la Megleniți: *m u l' ță*, *l a n' ț* «ceilați», *a l' b i*¹⁾ cf. Th. Capidan, *Meglenorom.* I 136; de asemenea se întâlnește, la Istroromâni și la Megleniți, forma *c u l' b*;

cu metateza istroromână în *ărde* «râde», *ărpe* «râpă» se poate compara metateza meglenoromână *răzint* «argint», cf. *Dacoromania* II 394;

din punct de vedere lexical avem megl. *c o t a* «atât», ca istrorom. *c ă t a*; megl. *r o p ă* cu înțelesul de «piatră» ca istrorom. *ărpe*; megl. *t r i u ș ă* «curtea dinaintea casei» ca istrorom. *t r u ș e* «curte».

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL MEGLENIT ȘI DACOROMÂN.

§ 312. Numărul asemănarilor din paragraful precedent crește dacă luăm în considerare și pe cele care se găsesc și la Dacoromâni, dar lipsesc la Aromâni:

labiala precedentă schimbă în unele cuvinte pe *oa* în *a*: -FORAS > istrorom. *f ă r e*, dacorom. *a f a r ă*, megl. *n ă f a r ă* (față de arom. *(n) a f o a r ă*);

forma *p u i n e* la Ireneo della Croce ne face să credem că odinioară aveau și Istroromânii rostirea *p â i n e*, ca Dacoromânii în unele regiuni și Meglenoromânii (*p o i n i*);

regional la noi și la Istroromâni (§ 95^a), regulat la Megleniți (cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii* § 158: *s i r b ă s*, *d u m n ă s*, *a m p ă r ț o s*, dar: *c a s c*, *p a s c*), *c* amuțește la sfârșitul sufixului -*esc*; tot astfel *d* după *n* în câteva cuvinte, precum istrorom. *c ă n*, dacorom. *c â n* (*d*), *g â n* (*d*), megl. *c o n*, *c u r o n*;

în *d z* și *d ž* elementul cluziv dispăre regulat la Istroromâni, care au *z i*, *z u r* (*ž u r*), la Dacoromâni în limba literară și pe o mare parte a teritoriului actual: *z i*, *j u r*, și la Megleniți (unde *d z* se păstrează regional numai după *r* și *n*: *m a r d z i n i*): *z u ă*, *z i n i r i*, *ž u r*. Se pare deci că începutul acestei schimbări se ivise, regional, înainte de despărțirea acestor dialecte, fără să se generalizeze, și că continuarea dezvoltării s'a făcut în fiecare dialect după despărțire. Pentru vechimea acestui fenomen cf. § 274;

divergența în vocalismul lat. *m ă r g o*, *m ă r s i*, *m ă r s u m*, *m ă r g e r e* a fost unificată la Istroromâni (*m e g*, *m e r s*), Dacoromâni (*m e r g*, *m e r s* dial. *m ă r g*, *m ă r s*) și Megleniți (*m e r g*, *m e r s*) prin generalizarea formelor cu *e*, pe când Aromânii au generalizat pe *ě* (*n e r g u*, *n e r s*);

la Istroromâni (*s c â n d*), la Megleniți (*s c a n d*) și în regiunile nordvestice ale teritoriului dacoromân (*s c a n d* Conv. lit. XX 1017,

¹⁾ Și în dialectul dacoromân *l* și *n* în mulți, alți, albi, inși are un caracter mai deschis decât în *mult*, *alt*, *alb*, *d ă n s u l*.

s c a u n d Jahresber. IV 261), apare aceeași evoluție a lui SCAMNUM (deosebită de s c a m n, păstrat la Aromâni și Bănățeni);

combinația pronumelui «(al)alt» cu «cela» (și «cesta») se găsește la Istroromâni: ț e l a ă l t u, ț e s t a ă l t u (§ 142), la Dacoromâni: c e l a l a l t, c e s t a l a l t și la Megleniți: ț e l a l a n t u (la Aromâni numai a l a n t u);

topica veche «mâncat-am» în loc de «am mâncat», care lipsește la Aromâni, este foarte obișnuită la Istroromâni și în unele regiuni la Dacoromâni; pentru Megleniți, Capidan (*Meglenoromâni* 167) o dă chiar în paradigmă;

conjunctivul dela «a fi» este istrorom. s e f i î e, dacorom. s ă f i e, megl. i i ă (față de s - h ' i b ă aromânesc), iar participiul trecut e în câteș trele dialectele f o s t (față de f u t ă aromânesc);

persoana a doua din pluralul timpurilor trecute se termină în *-t(i)* spre deosebire de dialectul aromân și de cele mai vechi texte dacoromâne, care au *-t(u)*. La Istroromâni, care au pierdut perfectul simplu și mai-mult-ca-perfectul, urmele acestui fenomen se mai cunosc în restrictiv (§ 157): r u g ă r e ț, t r a s e r e ț, etc., la Megleniți c ă n t a ț, c ă z u ț, b ă t u ț, d u r m i ț, la noi c ă n t a r ă ț i, c ă z u r ă ț i, etc. (față de vechiul c ă n t a t u, c ă z u t u și arom. c ă n t a t ă, b ă t u t ă);

persoana a treia din plural și, prin extensiune, și din singular, la verbul auxiliar «avea» are și forma a u (a v) în câteș trele dialectele (c ă n t a t - a u), spre deosebire de Aromâni, unde lipsește. De remarcat este că forma aceasta se întrebunțează la Megleniți numai în poziție enclitică (c ă n t a t - a u) pe când în poziție proclitică Megleniții z i c a r i c ă n t a t, ca Aromâni (cf. Th. Capidan, *Megloromâni* I p. 175) și în opoziție cu Istroromâni și Dacoromâni. Păstrarea lui *are* ca verb ajutător la Aromâni (excluziv) și Megleniți (înaintea verbului: a r i c ă n t a t) ne face să dăm dreptate lui Bartoli Kr., care presupunea că între *a*: *are* și între *cântă*: *cântare* (la infinitiv, cf. § 305) trebuie să existe o legătură mai strânsă;

dela «fugi», avem la Istroromâni și Megleniți imperativul f u i ! ca regional (în Sălaj: f u !) la Dacoromâni;

cele mai multe participii în *-CTUM* dela verbele de conj. III, păstrate la Aromâni (l i m t u, p l ă m t u, t r a p t u, u m t u), apar la Istroromâni (l i n s, p l ă n s, t r ă s, u n s), la Megleniți (l i n s, p l ɔ n s, t r a s, u n s) și la Dacoromâni (l i n s, p l ă n s, t r a s, u n s) modificate după analogia celor în *-SUM*.

ASEMĂNĂRI CU DIALECTUL DACOROMÂN.

§ 313. In afară de asemănările comune și cu dialectul meglenoromân, mai avem, între Istroromâni și Dacoromâni, o serie întreagă de asemănări din cele mai remarcabile. Astfel:

ă înaintea unui *a* accentuat se preface în multe regiuni dacoromâne în *a*; schimbarea aceasta pe alocurea se extinde și asupra oricărui *ă* proton; la Istroromâni ea e generală privind orice *ă* (afară de cazul lui *-ă* final); la Români din sudul Dunării e necunoscută. Cf. *Dacoromania* II, 65 ș. u.;

proteza unui *ă* (*â*) înainte de *n* (< lat *IN*) apare la Istroromâni în aceeași formă ca la Dacoromâni (spre deosebire de dialectele suddunărene, care au în cazul acesta și *a*);

u din negațiunea *nu* se elidează înaintea verbului «avea» (§ 98 b, *β*), ca la Dacoromâni (*n' a m v ă z u t, n' a v e à*) și în opoziție cu dialectul aromân (cf. P. Papahagi, *Basme aromâne* p. 664);

în § 72 s'a vorbit pe larg despre rotacismul istroromân, care apare în condiții identice și cu aceleași restricțiuni și «excepții» ca în textele rotacizante dacoromâne; Români suddanubieni n'au rotacismul și nu cunosc nici fenomenele care stau în strânsă legătură cu el și cu nazalizarea care l-a condiționat: forma *o* (la Aromâni și Megleniți (*u*) *n ă*) pentru femininul articolului nehotârît, forma istrorom. *g r ă v u*, dacorom. *g r â u* (față de arom. *g r ă n*, megl. *g r o n*) și cazuri de propagări a unui *n* ca în istrorom. *z e r u ŋ c l' u*, dacorom. *g e n u n c h e* (arom. *d z e n u c l' u*, megl. *z e n u c l' u*);

labialele s'au păstrat nealterate înainte de *î* și vocale palatale (§ 57), ca pe teritoriul vestic dacoromân și în opoziție cu dialectul aromân, unde toate labialele apar palatalizate, și cu dialectul meglenit, care și el cunoaște palatalizarea, deși în măsură mai redusă (cf. acum Capidan, *Meglenoromânii* p. 124 ș. u.);

tot cu teritoriul vestic dacoromân au Istroromânii comună prefacerea lui *ă* proton în *e* după velare (§ 20^b), care pare să fi existat și la Români Apuseni (§ 274): *k e m e ș e*, ca dacorom. dial. *c h e m e ș e*;

înaintea de dezinența *i*, un *n* (simplu și când nu corespunde unui *ñ* în pers. *r*) la sfârșitul tulpinei rămâne nemuiat (și trece, la Istroromâni, mai târziu, în *r*): dacorom. *b u n i, a d u n i*, istrorom. *b u r, (a) d u r i*, în opoziție cu arom. megl. *b u ñ, (a) d u ñ*;

formele vechi ale pronumelui personal *n ă v ă l ă* (păstrate în limba veche dacoromână, la Aromâni și Megleniți) sunt la Istroromâni *n e, v e, l e*, ca astăzi la Dacoromâni (*v e > v ă*);

în locul vechiului participiu *f a p t* (păstrat în limba veche dacoromânească, la Aromâni *f a p t* și devenit la Megleniți *f a t*), avem la Istroromâni, ca în dacoromâna de azi, forma analogă *f a c ú t* (< *f ă c u t*);

dela verbul ajutător «vrea» avem în pers. 2-a indic. prez. numai la Istroromâni (*v e ț*) și la Dacoromâni (*v e ț i*) forma fără *r* (în opoziție cu textele noastre vechi care au *v r e ț i*, ca și la Aromâni și Megleniți: *v r e ț*);

pe când Aromânii și Megleniții cunosc numai forma *p o t* (megl. și *p u ă t*), Istroromânii au *p o c*, care nu poate fi despărțită de dialectul nostru *p o c i u* (§ 153);

dela verbul «a merge» persoana 2 din sing. ind. prez. e la Istroromâni *m e r i*, întocmai ca în unele părți din Ardeal și spre deosebire de dialectele suddanubiene (arom. *ń e r d z i*, megl. *m e r z*);

dela verbul «cere» avem participiul *ț e r s i t* (§ 152), ca dacorom. *c e r ș i t* și în opoziție cu Megleniții care au numai *ț i r u t* (la Aromâni cuvântul s'a păstrat numai în nord, dar există derivatul *ț i r ă t o ń*);

formele compuse «voiu fi fost» și «aș fi fost» lipsesc în dialectele suddunărene, dar sunt la baza istrorom. *v o i f o s t f i* (§ 158) și *r e ș f o s t f i* (§ 161);

forma infinitivului scurtat se găsește numai la Istroromâni și Dacoromâni; ea se întrebuițează și la formarea viitorului cu adăugarea verbului auxiliar «voiu». La Români din sudul Dunării aceste forme nu există;

restrictivul istrorom. *f u s é r* presupune existența anterioară a unui perfect simplu identic cu dacorom. *f u s e i u* (alături de *f u i u*, cunoscut dialectelor suddunărene), plăsmuit după analogia verbelor de tipul *a r s e i u*;

restrictivul prezinte se formează numai la Istroromâni și Dacoromâni cu infinitivul scurtat, la care se adaugă (înainte sau în urmă) imperfectul verbului ajutător «vrea»; la persoana 1 din sing. (în opoziție cu arom. *v r e a m s-f a c u*) acest verb ajutător are plusul unui *ș* (despre care cf. Bartoli. P. 96 — 97); în Banat se păstrează, ca la Istroromâni, forma «(v)reaș» și când verbul ajutător precede infinitivul;

dela «a voi» avem la Istroromâni urme (§ 173) de forme corespunzătoare conjugării dacoromâne «vreau, vrei»;

elementul derivativ *-eș* la verbele de conj. I lipsește la Istroromâni ca în unele părți ale Ardealului, unde nu se zice *l u c r e z*, *c i l u c r u*, ca în Istria;

numeralele cardinale în funcțiune atributivă se articulează cu ajutorul pron. «cel»: istrorom. *ț e l ' i d o i o m i r*, dacorom. *c e i d o i o a m e n i* (față de megl. *d o i l ' f r a ț*, arom. *d o i l ' i f r a ț*, cf. Capidan, *Meglenoromâni* I, 69);

felul de a articula în construcția *ț e l a m a i b e t ă r u* (§ 209 d) o are comun dialectul istroromân cu unele regiuni dacoromâne («cela mai bătrânul»);

un număr mare de cuvinte vechi se păstrează numai la Istroromâni și la Dacoromâni (cu deosebire în Ardeal) sau prezintă în aceste două dialecte forme și dezvoltări de înțeles necunoscute dialectelor suddanubiene; cf. în privința aceasta observările făcute în §§ 196 — 198 la cuvintele: *d u p a*, *l e m n e ț*, *p e c u r ă r*, *p r i n g a*, *r a m a r e ' Ț e r e*, *z ă n e ț* «sprânceană» ș. a.

Acest număr mare de asemănări între dialectul istroromân și cel dacoromân ne dă dreptul să relevăm și câteva coincidențe mai puțin însemnate, care ar putea fi explicate și ca asemănări incidentale sau produse în mod independent, de cauze comune, dar care prin numărul lor sunt totuși impresionante, de ex. *s e ă r d e* (reflexiv, ca în Banat, dar

și la Serbo-croați), *dur mi* (cu *u*, ca în Ardeal), *grumb* (în Ardeal «pâne grumbă»), *iŋk e* (cu înțelesul germ. «auch», ca în Ardeal), *meg* (cu înțelesul de «mă duc (singur)», ca «merg» al Ardelenilor), *luŋgure* (ca *lungură* «lingură» prin părțile Clujului), *zor* (ca în Ardeal *jor*, în loc de *jur*¹).

§ 314. Examinând mai de aproape elementul comun între dialectul istroromân și dacoromân, care lipsește în dialectele aromân și meglenit, vedem că unele din cazurile arătate sunt răspândite pe întreg teritoriul dacoromân ca fenomene generale (de ex. *afară*, o < *UNA*, *grâu*, *buni*, *cerșit*, să fie, *merg* — *mers*, *fost*, *mâncat-am*, *face-voiu*, *facere-aș*, etc.) sau se găsesc, deși negeneralizate, într'o regiune întinsă (*barbat*, *genunch*e). Altele sunt caracteristice numai pentru anumite regiuni dacoromâne, mai ales pentru cele vestice (păstrarea labialelor intacte, *chemeșe*, *face-vreaș*) sau pentru Ardeal, mai ales cel de nord (*fulpociu*, *meri*, *lucru*, *pringă*, *armar*, *păcurar*, *făcut-am* etc.).

Sunt chiar unele fenomene în care părțile bănățene ale teritoriului dacoromân se deosebesc vădit de dialectul istroromân (rotacismul, rostirea *dz* și *dž*, forma *frapsăn* în Banat în opoziție cu *frasin* în celelalte părți dacoromâne și *frâsir* la Istroromâni, bănățeanul *sca m n*, ca la Aromâni, deosebit de bihoreanul *sca n d* și de literarul *sca u n*). Avem în sfârșit unele fenomene (precum *făcut*, *ne*, *le*, *veți*) care sunt comune dialectului istroromân cu limba vorbită de Dacoromâni astăzi, pe când în textele vechi apar încă formele comune cu dialectele suddanubiene (*fapt*, *nă*, *lă*, *vreți*).

Din faptele enumerate în cele precedente, vedem îndată că cele mai puține elemente comune le are dialectul istroromân cu cel aromân, că elementele comune cu dialectul meglenoromân sunt mai numeroase, dar că cele mai multe elemente comune sunt cu dialectul dacoromân. În proporție directă cu numărul stă și importanța lor, căci asemănările istroromâne - meglenoromâne, dar mai ales cele istroromâne-dacoromâne nu privesc numai inovațiuni izolate, ci evoluțiuni fonologice și morfologice care îmbrățișează un număr mare de cazuri și imprimă deci un caracter nou limbei. Aceasta e pentru un filolog atât de evident încât dacă am desbrăcă dialectul istroromân de împrumuturile și de inovațiunile ivite după izolarea acestui dialect, el ar avea aspectul unui subdialect dacoromân.

¹) Cu aceste asemănări de limbă coincid măsurătorile antropologice ale lui Schückare, când are la dispoziție date de comparație, află că Cicii se aseamănă la indicele lășimeii și lungimeii mai mult cu Românii din Transilvania și Bucovina decât cu cei din vechiul Regat, indicele acesta fiind la Cici 86, la Ardeleni 87, la Bucovineni 86, iar în vechiul Regat 83.

4. DEOSEBIRI REGIONALE ȘI INDIVIDUALE ÎN DIALECTUL ISTROROMÂN.

§ 315. Ca în orice dialect, și în graiul Istroromânilor putem constata deosebiri regionale, pe care adesea le observă Istroromânii însiși¹⁾. Tercovici, de loc din Brdo, chestionat de Bartoli, adesea îi răspundea: «așa zic cei din Susnievița și noi ne batem joc de ei», de ex. «t u r n u žicu Šušnefți, noi žičén ž v o n i k u»; «Šušnefți žicu je m-a s r i j í t noi žičén: j e m-a c u n í t»; «p u p á'c: Šušnevți žicu b u r í c u, e noi li se špotéjín»; «č e s t a čá v á l: Šušnevți žicu č á s t a č.»; «noi žičén c u h é i (á p a c u h e'), e Šušnefți žicu b r u n d é i (á p a b r u n d é)». Examinând Listele lui Bartoli găsim o mulțime de astfel de deosebiri dela sat la sat în întrebuițarea cuvintelor. Adesea însă în același sat diferiți indivizi întrebuițau cuvinte diferite, după cum li se părea că cutare vorbă redă mai bine noțiunea ce trebuia exprimată; o simplă sugestie din partea lui Bartoli eră de ajuns pentruca să învie în memorie celalalt cuvânt, mai familiar altor indivizi.

Deosebirile cele mai mari există între graiul Jieănenilor și a celor din Val d'Arsa, lucru explicabil prin lipsa de contact între cele două grupuri și prin influențele în parte deosebite la care sunt expuse: Jieănenii trăesc între Sloveni și Valdarsenii sunt încunjurați de Croați. Prin situația lor periferică, Românii din Jieăni au putut păstra multe cuvinte și sensuri vechi pe care ceilalți le-au pierdut în parte sau de tot, înlocuindu-le cu altele. La sfârșitul §-ului 203 am dat o listă de astfel de cuvinte; aici amintim și câteva forme vechi păstrate numai în Jieăni: a v é m (obișnuit odinioară și în Schitazza) — încolo a r é m (a r é n) c u m a r á c — încolo c o r o m á c, d i n t e — încolo d i n t, f l a m u n d — încolo h l a m u n d, f u r m i g a — încolo f r u n - sau f(u)r n-, g r e a (femininul lui «greu») — încolo g r e l e, (g r á l e), v l á (< l v á) «luà» — încolo l á, m á n c á — încolo m u n c á, t a č u r u — încolo č a t u r (i č)u.

Dintre deosebirile fonologice amintim următoarele:

a inițial, păstrat încă în Jieăni și odinioară și în Schitazza, tinde în Val d'Arsa să amuțească (§ 12);

¹⁾ Iată caracterizarea pe care o dădea un Istroromân graiului vorbit în diferite regiuni (A. Glavina în *Unirea* XIV No 9):

«Același dialect [îl] vorbesc: Susnievițanii, Volosanii, Sucodruanii, Submuntenii, (adecă de sub muntele Maggiore). Un alt dialect vorbesc Zeaneanii și împrejurimile [?] sale. Un dialect mai fin vorbesc Bărdoianii, Gromniceanii și încă 4—5 sate românești. Deosebirea între dialectele acestea nu e mare, dar totuși e destul de marcată, așa cât un străin, deși ar ști un dialect dintre acestea trei, totuși nu ar putea să înțeleagă bine pe celelalte. Zeaneanii vorbesc un dialect de tot greu, necultivat, dar expresiunile și rădăcinile cuvintelor sunt cele mai bune dintre toate dialectele ce se vorbesc în Istria. După aceea vine dialectul de la Susnievița și din împrejurimile sale. Aici omul îndată poate observă un dialect mai fin, mai plăcut, mai cultivat decât la Zeana . . . După aceea vine dialectul bărdoian și împrejurimile sale, cu 5—6 sate. Aceștia vorbesc dialectul cel mai frumos, cel mai plăcut, cel mai sonor și sunt Rumerii cei mai fanatici în Istria».

ę final, păstrat încă în Susnievița și Noselo și precumpănitor în Sucodru, începe să fie înlocuit, sub influență veneto-slavă, prin *a* în toate celelalte sate, la nord și la sud de Monte Maggiore (§ 21);

rostirea *ă* pentru *a* accentuat în cuvinte de origine latină e colectivă și generală în Jeiăni, Susnievița, Noselo, Sucodru și Brdo și precumpănește în Letai. În Gradinie, și Gromnic formele cu *ă* și cele cu *a* își țin cumpăna, iar în Costărceane prevalează cele cu *a* (§ 4);

prefixele *na-*, *za-* și *raz-* apar sub forma aceasta regulat numai în Jeiăni, sporadic și în Val d'Arsa, unde însă de obicei ele se rostesc *ne-*, *ze-*, și *rez-* (§ 6);

amuțirea lui *-c* la sfârșitul sufixului *-esc* pare a se datori foneticei sintactice și să se fi generalizat mai mult individual decât regional (§ 95^a);

rostirea «venetă» a sibilantei dentale (§ 81) se găsește în toate satele istroromâne ca un fenomen individual, nu regional;

înlocuirea lui *m* prin *n* în dezinența pers. 1 plur. a indicativului prez., generalizată în cele mai multe părți ale Val d'Arsei, nu se întâlnește în Jeiăni, Gradinie și Grobnic (unde apare însă și un *-o* la sfârșit), iar în Brdo și Costărceane *m* s'a păstrat numai în a r é m (§ 62^a);

în locul dezinenței infinitivului *ę'z*, comună tuturor satelor istroromânești, apare în Brdo forma *-é ĭ* (§ 149 f).

Examinând deosebiri ce se pot constata în graiul Istroromânilor vedem că ele sunt mai mult individuale decât regionale—ceea ce concordă cu observarea făcută de noi în § 269 — și se reduc adesea la păstrarea unor forme mai vechi în regiunile periferice (Schitazza, Jeiăni). De niște subdialecte ale graiului istroromân nu poate fi vorba, căci nici chiar lipsa de contact între Jeiăneni și Valdarseni n'a putut forma un hotar dialectal. Cu atât mai puțin suntem în drept să conchidem, din deosebirile locale de graiu, asupra unor strățuri diferite care s'ar fi suprapus în epoci deosebite unul peste altul.

5. CONCLUZIUNI.

§ 316. Concluziunile pe care le putem trage din studiul analitic al gramaticii istroromâne și din cel comparativ cu celelalte dialecte române sunt următoarele:

1. Românii sunt veniți în Istria din nordvestul Peninsulei Balcanice; graiul lor este acelaș ca al Românilor păstrați până în veacul trecut în Veglia; el continuă dialectul vorbit de Românii Apuseni.

2. Românii Apuseni aveau în graiul lor particularitățile caracteristice limbei române, particularități care o deosebesc de limba latină și de oricare limbă romanică. Strămoșii Istroromânilor și Vegliotoromânilor, adecă Români Apuseni, au trebuit deci să locuiască, în epoca de zămislire a limbei românești, împreună cu înaintașii Dacoromânilor, Aromânilor și Meglenoromânilor actuali.

3. În afară de acest fond comun tuturor dialectelor, datând din epoca străromână, Istroromânii mai au un număr însemnat de inovații de limbă comune cu dialectul dacoromân, câteva cu dialectul meglenoromân și aproape nici una cu dialectul aromân. Explicarea cea mai firească a acestui fenomen — în concordanță cu puținele știri istorice ce le avem — este că înaintașii Aromânilor au fost, cronologicște, cei dintâi Români care s'au despărțit de trunchiul comun străromân, că apoi s'au despărțit cei ce aveau să devină Meglenoromânii de astăzi, și că Românii Apuseni au continuat să trăiască un timp oarecare în contact geografic cu strămoșii Dacoromânilor.

Indată ce în aceste considerații de ordin general căutăm să aducem precizări în timp și în spațiu, ajungem pe terenul labil al ipotezelor și al interpretărilor individuale, întemeiate mai mult pe analogii și pe intuiție decât pe fapte¹⁾.

§ 317. Dacă însă recunoaștem acest lucru din capul locului și nu avem pretenția să dăm drept adevăruri indiscutabile niște ipoteze, avem și

¹⁾ Vom trece în revistă, în această notă, părerile învățaților cu privire la patria primitivă a Istroromânilor și la legătura lor cu celelalte grupuri de Români. Afară de interesul bibliografic ce-l prezintă și de datele adesea prețioase pe care le cuprind, aceste păreri ne arată în același timp cât de felurite sunt deducțiile ce se pot face, pe cele speculative, din acelaș material, susceptibil la diferite interpretări.

Cel dintâiu care a încercat să stabilească în mod științific — cu o pătrundere uimitoare pentru vremea sa și cu puținul material lingvistic ce-i stătea la dispoziție — raportul de înrudire al Istroromânilor cu ceilalți Români e *Ascoli*. Marele lingvist italian, vorbind despre asemănările graiului istroromân cu al Dacoromânilor, exclamă: «a vrea să presupui o coincidență fortuită între cele două țări, repugnă absolut rațiunei» (p. 53). El constată (p. 73 ș. u.) o înrudire mai apropiată cu dialectul dacoromân în opoziție cu cel aromân — pe cel meglenit nu-l cunoaște — cu privire la forma *o* (iar nu *u* nă), la infinitivul scurtat și la *f* conservat (*fi*, iar nu *h'ire*), la participiul *fost* (iar nu *fută*), la câteva forme ale pronumelui personal și la forma «conjunctivului» reș ară.

Pe nedrept citează între aceste asemănări și forma *stellele*, care e și aromânească, și exemplul lui *zi* (în opoziție cu arom. *dziuă*, *dzuă*), care e menținerea unei forme vechi, neorientată după oxitoanele de felul lui «stea». Dintre asemănările cu dialectul aromânesc citate de el numai forma *ământă* (nu *umbilă*) este hotărâtoare, căci celelalte asemănări sunt sau conservarea unui stadiu vechiu de limbă, bunăoară păstrarea lui *l'* (în *lepur*, *mul'ere*, *cl'emă*, *zeruncl'u*, *ur'cl'e*) sau inovațiuni care s'au putut desvoltă în mod independent în fiecare dialect (*iesc* în loc de «sunt») sau interpretări greșite (cum sunt formele *cl'ept*, *čăptir* și *l'er mu* — cu *v* inițial amuțit — ca dovezi de labiale palatalizate) sau în sfârșit forme care se găsesc și la Dacoromâni (precum *dila* = *dela* și «conjunctivul viitor», despre care *Ascoli* nu știa că e păstrat și în textele noastre vechi).

Concluzia este pentru *Ascoli* (p. 53 și 78) următoarea: De acord cu *Biondelli* el crede că patria Istroromânilor trebuie căutată în regiunile Dunării de jos, de unde au emigrat în Istria pentru ca să se sustragă barbariei turcești. Nume ca *Stambulic*, *Turcovic*, *Turco* și *Toșco* (în *Jiăni*) păstrează amintirea regiunii și a dominatorului dinaintea căruia fugiseră. Din particularitățile comune cu dialectul dacoromân și aromân s'ar putea deduce că între Istroromâni să se fi amestecat și Dacoromâni și Aromâni; mai probabil i se pare însă că Istroromânii vorbesc graiul dacoromân într'un stadiu mai vechiu decât cel vorbit de Dacoromânii actuali, pe când se păstrau încă forme ca *avure*, *mul'eare*, *ureacl'e*, etc. Chiar și formele istroromâne ca *zeruncl'u* (cu *n* propagat ca în dacor. *genunchiu*, față de arom. *dzenucl'u*) și *cl'emă*

dreptul să nu ne oprim la calea jumătate, ci să căutăm să aruncăm o lumină cât de slabă asupra problemei atât de întunecată, dar tocmai din

cu e ca dacorom. *chemă*, față de arom. *cl'amă* (?), dovedesc această înrudire mai strânsă. Tot el atrage luarea aminte asupra cuvintelor de origine slavă, care ar putea da unele indicațiuni asupra patriei primitive a Istroromânilor, așezată în ținuturile dela Dunărea de jos (p. 79).

Și mai explicit e Miklosich (în *Slav. Elem. 2, Rum. Unters.* 84 și mai ales în *Wanderungen 2* ș. u.). El începe prin a respinge părerea acelor ce presupuneau că graiul Istroromânilor s'ar fi putut desvoltă independent de cel al Dacoromânilor și Aromânilor. Intre cuvintele de origine slavă ale Istroromânilor sunt unele (precum *de m b o c* «adânc», *do b â n d e s c*, *g r u m b*, *t â m p e s c*, *u n d i ț ă*) care n'au putut fi împrumutate în Istria nici din limba Croaților, nici a Slovenilor, ci numai din limba bulgară. Deci Istroromâni trebuie să fi venit dintr'o regiune în care locuiau și Bulgari. El nu crede că aceasta ar fi putut fi cursul de jos al Dunării, ci o regiune la sudul Dunării, unde trebuie căutată patria primitivă a tuturor Românilor. Dintr'un punct al Peninsulei Balcanice, Istroromâni au emigrat, după părerea învățatului slavist în regiunile sârbești, iar de acolo, spre nord, în regiunile croate, nu în mase mari, ci în grupuri mai mici, ca păstori migratori, fără să fie băgați în seamă de cronicarii timpului.

T o m a s c h e k (*Zur Kunde der Hämus-Halbinsel* p. 64, citat la Densușianu, *Histoire de la langue roum.* I, 345) scriă: «poate ca Dacii Aureliani să fie strămoșii Vlahilor dela Dunăre și ai celor istro-dalmați, iar Bessi ai Vlahilor din Rodope și Pind». În *Zur walachischen Frage*, p. 346 deduce din prezența la Istroromâni a cuvântului *cu m a r a c u*, pe care-l derivă din grec. *καμελαύκιον*, că ei au venit în Istria din «vreun colț oarecare al Impărăției bizantine».

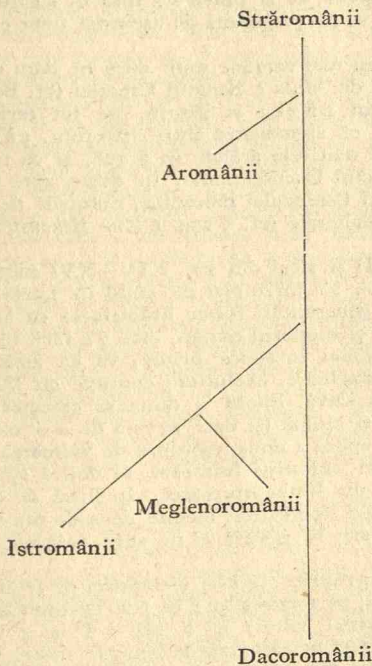
G. W e i g a n d, explicând formele condiționalului (*Jahresbericht* III, p. 141 și 150) concludă, din asemănarea ce există în privința aceasta între formele istroromâne și bănățene, că între graiul acestor regiuni a trebuit să existe «cândva» și «undeva» legături intime, pe vremea când Aromâni se despărțiseră de restul Românilor. Tot astfel relevă asemănarea între dialectul istroromân și dacoromân în întrebintarea infinitivului scurtat și în posibilitatea de a legă de acesta pe «voiu» al viitorului. Despre Istroromâni el crede (*Enciclopedia română* sub «Istro-Români») că au venit în Istria de-odată cu Cicii (pe cari îi crede în majoritate Slavi încă de pe vremea emigrării), de frica Turcilor, în sec. XVI, din ținuturile turcești, precum ar dovedi cuvântul *d e i e l i*, de origine albaneză, care n'a putut fi împrumutat decât în apropierea Albanezilor. Mai târziu însă (în *Kritischer Jahresbericht über die Fortschr. d. rom. Phil.*, raportul pe a. 1909, I, 106) renunță la acest argument înșelător (cf. § 199). Patria primitivă a Românilor o localizează (cf. în urmă *Balkan-Archiv*, I (1925), p. XII), în consonanță cu *T o m a s c h e k*, în triumphiul Sofia—Niș—Skopje, pe teritoriul odinioară trac. Pe «Valahii» pomeniți de Niketas Choniates, cari s'au răscolit împreună cu Bulgarii sub Petru și Asan, îi localizează în nordul Sofiei, unde numirile locale de origine românească sunt mai numeroase, și arătând că aceștia nu pot fi nici Aromâni — căci Aromâni sunt atestați încă la a. 976 lângă Castoria — nici Dacoromâni — cari în sec. XII locuiau în Transilvania — crede că ar putea fi Meglenoromâni, atrăgând atenția și asupra unui obicei curat românesc (întoarcerea pleoapelor, spre a produce groază) atestat pentru acești Vlahi răscolți (*Rumänen u. Aromunen in Bulgarien* în «XIII. Jahresbericht» (1908), p. 49).

Părerea lui Weigand despre timpul când Români au emigrat în Istria e adoptată — tot fără o motivare mai amănunțită — de *A. B y h a n*, care scrie (în *Jahresbericht*, V, 300—301): Părerea lui Miklosich, că Istroromâni ar fi veniți din sud, nu este tocmai întemeiată; se pare, dimpotrivă, că ei au emigrat din est, de oarece au puncte de atingere în limba lor cu Români bănățeni. Când au emigrat, nu se poate stabili cu precizie; e însă sigur că această emigrare nu s'a putut întâmpla înainte de veacul al XIII-lea, deoarece până atunci nu sunt pomeniți niciodată (cf. Benussi, *Nel evo medio*. Pagine di storia istriana, Parenzo, 1847 și *Die österreich-ungarische Monarchie*.

această cauză atât de ispitoare a originii poporului român. O vom face urmând calea pe care am schițat-o în studiul intitulat «Zur Rekon-

Das Küstenland, p. 150, 211 ș. u.). Probabil emigrarea lor nu s'a întâmplat nici în sec. al XIV-lea, precum credea Miklosich, când popoarele balcanice fură zguduite prin invazia turcească, ci abia în sec. XVI, când arhiducii austrieci și Venețienii aduseră, din Peninsula Balcanică oprită de Turci, coloni în Istria pustiită de războaie neîntrerupte și de ciumă. Ei n'au nimic a face cu Românii pomeniți de Iraeneus della Croce, în sec. XII (*sic!*) lângă Trieste».

W. Meyer-Lübke care, în *Italienische Grammatik* (Leipzig, 1890), § 8, amintea pe Românii din Val d'Arsa, «mai puțini de 3000...», emigrați dela Dunăre în sec. XIV, cu o limbă care arată o puternică înrudire cu dialectul moldovean», revine asupra lor în recensia cărții lui Weigand despre Megleniți, și crede (*Literaturblatt f. germ. u. rom. Phil.* XIII (1892) 275) că raportul între cele patru dialecte românești s'ar putea reprezenta în mod grafic în chipul următor:

O. Densusianu (în *Histoire de la langue roumaine*, I, 337—346) vorbește pe larg despre Istroromâni și originea lor ajungând la următoarele concluziuni: Graiul Istroromânilor nu s'a putut închege în regiunile în care ei locuiesc azi, căci rotacizarea lui *n* intervocalic nu se găsește în nici un cuvânt care a fost împrumutat în Istria; cuvinte de origine albaneză ca *deiel'* (cf. acum observația dela § 199), *moș*, *ronșe* și *tșoșe*, precum și cuvinte de origine slavă care conțin vocalele nazale odinioară *ɲ* și *ɲ* (*dobendi*, *gondi*, *grump*, *muntși*, *paminte*) dovedesc de asemenea că Istroromânii au trebuit să se găsiască odinioară mai la est, în apropierea Albanezilor și a unei populații slave care cunoștea vocale nazale, nu ca Slavii din Istria, cari le pierduseră în sec. X—XI. O comparație cu dialectul dacoromân arată că Istroromânii nu pot fi decât o ramură desfăcută din aceștia. Aceasta o dovedesc labialele păstrate în general intacte înaintea vocalelor palatale, ca în Banat și sudvestul Transilvaniei, forma *žožet* «deget», care de asemenea se găsește în Banat și Transilvania, asemănarea izbitoare cu dialectul bănățean cu privire la formarea condiționalului, relevată și de Weigand, formă *tșoptir* pentru «pieptene», care se aseamănă cu *tšopton tšepten* din văile Mureșului, Crișului și

ale Someșului, forma *skont*, care se regăsește ca *skaund* și în Transilvania occidentală și la Megleniți (cari și ei par a fi originari din Transilvania occidentală), în sfârșit rotacizarea lui *n* intervocalic care e caracteristică pentru graiul Moților. Deoarece e sigur că Istroromânii au dus rotacismul cu sine în Istria, din patria lor primitivă, această patrie nu putea fi decât în apropierea teritoriului ocupat azi de Moți. Cât despre epoca în care strămoșii Istroromânilor s'au despartit de Dacoromâni, ea trebuie să fie anterioară sec. XIII, deoarece pe vremea aceea Dacoromânii prefăcuseră pe *kl'* și *gl'* în *k'* și *g'*, iar Istroromânii le conservă până azi.

struktion des Urrumänischen». Scopul omului de știință nu poate fi numai aflarea adevărului incontestabil — la care adesea îl duce norocul

Lipsa oricărei cuvânt de origine ungurească la Istroromâni ne face chiar să admitem că despărțirea aceasta s'a făcut și mai demult și adevărată în sec. al X-lea. Mai precis: «fondul lingvistic primitiv al graiului istroromân trebuie să se întemeieze pe o colonie dacoromână care trecu, prin sec. X, de la nord la sudul Dunării». Ceea ce nu vrea să spună că n'au mai fost și alte migrațiuni similare, mai târzii. Astfel Antonio da Mula vorbește de o colonie de Morlaci adusă din Banat («dal Banadego») de Aloisiu Badoer în Istria. Deci dialectul istroromân, chiar după despărțirea lui de cel dacoromân, n'a încetat să fie influențat de graiul bănățean și e sigur că el nu reprezintă un sigur strat de populație română. Dacă la Istroromâni se pot constata și influențe aromâne — precum sunt formele *kl'ept* și *mn'ie*, cu labiala palatizată — ele se explică prin faptul că aceste colonii, trecând în sudul Dunării, au trecut prin regiuni locuite de Aromâni (în Serbia) înainte de a ajunge în Istria. Dacă nimeni nu menționează, în sec. X, această mișcare a lor, cauza este că migrațiunea acestor țărani simpli și nu prea numeroși n'a fost remarcată. Cauza migrațiunii n'o cunoaștem; ea ar putea sta însă în legătură cu așezarea Ungurilor între Tisa și Carpați, sau să fie pricinuită de așezarea unor colonii macedoromâne la nordul Dunării.

Din această teorie a lui O. Densusianu nu mai rămâne mult dacă ne dăm seama că acel «Banadego» de care vorbește Antonio da Mula e Banatul Croației (cf. Bartoli, *Das Dalmatische*, I § 129), că asimilarea din zăzet se găsește pe tot teritoriul dacoromân, ca și la Aromâni și Megleniți, că asemănarea între istrorom. *țăptir* și regionalul *tșătăn* trebuie eliminată din motivele arătate în § 308, și că tocmai în regiunile în care Densusianu admite contactul Dacoromânilor în drum spre Istria cu Aromâni, deci în regiunile din nordvestul Peninsulei Balcanice, numirile de localitate de origine românească arată palatate nealterate (cf. § 274 și *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, p. 54—55).

Tot două straturi, unul din sec. X—XIII și altul din sec. XIV—XVI admite I. Popovici (I, 126 ș. u.). Emigrarea primă s'a întâmplat pe când în Istria era o epocă liniștită. Cauza ei o explică P. prin generalități foarte îndoielnice ca «se știe că Românul își părăsește patria de tot greu» și «poporul român, care s'a ferit în toată viața lui de aventuri, a imigrat în Istria numai în epoca primă, va să zică între X—XIII». Dovadă: lipsa de împrumuturi maghiare, evoluțiuni comune cu Dacoromâni și Megleniți și cuvintele de origine slavă. Epoca a doua se caracterizează în Istria prin pustiirea produsă de războaie și ciumă (și deci nevoia de a o coloniza din nou). «Că vor fi mers unele colonii și 'n epoca a doua, cuprinse de văltoarea colonizării din Istria, e ușor de înțeles». Acești coloniști formează al doilea strat, cu influențe aromâne, însă fără împrumuturi din limba turcească. În lipsă de dovezi istorice, Popovici crede că poate aduce dovezi lingvistice, menite de a da «nu numai lumină, ci și certitudine». Asemănările pe care le citează el nu sunt însă nici bine alese, nici doveditoare.

Într'adevăr, după cele arătate în § 308, nu putem clădi pe asemănări de felul lui *a* rostit ca *ă* la Pădureni, pe *au* > *av* la Aromâni, pe rostirea lui *č* ca *ț* la Istroromâni, pe păstrarea condiționalului vechiu (= restrictivul viitor) și a lui *c l'* și *g l'*, pe păstrarea, la Pădureni, a lui *e* după labiale și nici pe asemănările lexicale citate. Inter-calarea, după model slav, a unui *l'* între labială și *ț* următor e confundată de Popovici cu pretinsa alterare a labialelor în *c l'e p t*, *ț ă p t i r* și *m n' i e*, citate după Densusianu. Fenomene răspândite pe cea mai mare parte a teritoriului dacoromân sunt considerate de Popovici ca particularități bănățene, astfel prefacerea lui *ă* în *a* înaintea unui *a* accentuat (caracteristică mai ales la Moldoveni), rostirea lui *e* metafonizat ca *ę* (mai rară în Banat, unde se găsește mai ales *ea*, decât în alte părți), sunetul *ę* (pe care dealtminteri, la Istroromâni, afară de Popovici, nu l-a mai auzit nimeni), prefacerea lui *dž* în *ž* (care curpinde, după «Übersichtskarte» no. 10 din Atlasul lingvistic al lui Weigand și Crișana, partea cea mai mare a Ardealului, Bucovina, Moldova și Basarabia). Inlocuirea prefixului *de s-* prin *r ä s-* se găsește și în alte regiuni decât cele

unei descoperiri întâmplătoare — ci mai ales perfecționarea mijloacelor de investigație, printr'o neconținută cumpănire critică a lor. In

cunoscute de Popovici (cf. *Conv. lit.*, XLI 207 și *Jahresbericht*, XIX—XX 253), dativul format cu prepoziția *a* se găsește și la Aromâni, pe când la Istroromâni construcția obișnuită e cu *l u*, iar la Megleniți cu *l a ș. a. m. d.*

Din frumoasa sinteză pe care a dat-o M. Sufflay asupra *Biologiei poporului albanez* în «*Ungarische Rundschau*» V (1916/17), cităm (p. 18 ș. u.) următoarele pasagii care privesc chestiunea ce ne preocupă: «*Altfel [decât în Illyricum] erä colonizarea, cu caracter militar, a limes-ului dunărean. Așezările veteranilor armatei grănicerești romane ajungeau spre sud până adânc în regiunea dela Prizren și Skoplje. Castele grănicerești și pământurile primite de veterani după ieșirea lor din armată erau retortele etnice ale romanizării. Dusă de nenumărați soldați după eliberare din armată și de familiile lor în toată țara, romanizarea fu extensivă, limba latină se răspândi repede, dar se și «sălbătăci», depărtându-se tot mai mult de cea vorbită în Italia. In locurile unde stăpâneau «*militares et paene barbari*» graiul autohton nu se putü menține... Erä, înaintea migrațiunii popoarelor, un stadiu haotic, cu începutul câtorva nuclee de limbă nouă, dintre care unul trebuie să ni-l închipuim în nemijlocită apropiere de vechea limbă albaneză. Nucleul principal s'a născut chiar la limes-ul danubian; centrul «străromân» erä așezat acolo, unde aria lingvistică latină, aveä, în ținuturile Dunării de jos, lățimea cea mai mare. In jurul acestui sâmbure s'ar fi cristalizat, ca în Peninsula Iberică, în cursul timpului, mai multe dialecte romane, distincte între ele, dacă n'ar fi venit furtuna migrațiunei popoarelor și dacă nu s'ar fi revărsat valul mălos al Slavilor. Forța colonizatoare a Slavilor nu numai că risipi cristalele de populațiune romanică abii închegate, ci plămădi, într'o nouă frământare, o mare parte a masei romane din regiunile centrale, aruncând straturi întregi de Romani nordici peste straturile sudice, iar această nouă plămădeală împingând-o sau spre miazăzi, peste granița clasică între latinitate și grezitate, sau spre apus, până la porțile orașelor dalmatine... In Dalmația sunt pomeniți încă în sec. IX înaintășii Mavrovlahilor, în Macedonia și Tesalia — numite în sec. XIII—XIV *μεγάλη Βλαχία* — sunt pomeniți în sec. X și XI înaintășii Aromânilor de azi... Cete puternice de Români, o continuare sudică a Morlacilor dalmatici, se întâlnesc în evul mediu în regiunile estice ale Montenegrului... Originea nordică a unei părți a acestor Români se recunoaște în numele seminției *Mugoși*, care se întâlnește în multe nume locale ale Regatului român (*Mogoșani*, *Mogoșești*, *Mogoșoaie*), dar mai ales o dovedește seminiția *Vlasi Srēm Ijane*, care locuieä prin 1330 lângă satul actual Sermiani lângă Peç (Ipek); aceștia păstrasera în numele lor o amintire directă despre Sirmium (sl. *Srēm*)».*

N. J o k l vorbind (în articolul «*Albaner*» din Ebert, *Reallexikon* p. 92) despre patria primitivă a Albanezilor, o localizează «într'o regiune, unde Ilirii și Tracii se atingeau și care, «fără să fi fost cu totul lipsită de o influență grecească», «ajunsesse relativ de vreme în afară de influența romană». El crede «că acest ținut erä fără îndoială învecinat cu leagănul românesc (care însuș nu e încă precizat exact)».

T h. C a p i d a n studiind dialectul meglenoromân (*Meglenoromâni*, I, p. 65, 66, 75) ajunge, între altele, la următoarele concluzii:

«*Meglenoromâni*, ca origine, cu toată asemănarea aparentă ce arată graiul lor cu dialectul dacoromân, țin de ramura românismului sud-dunărean, din care au ieșit, mai târziu, Aromâni. Prin urmare ei nu sunt Dacoromâni și cu atât mai puțin ei al-mă cătuiau la început o singură populație cu Istroromâni, cum susține Weigand». [La dreptul vorbind Weigand, la locul citat (*Vlacho-Meglen*, p. 53) susține numai că «dialectul istroromân se alătură străns în câteva puncte de cel meglenit, dar arată și trăsături care îl apropie mai mult de dialectul dacoromân decât de cel aromân»].

«*Meglenoromâni*, cu toate că au întrerupt orice contact cu Dacoromâni mult mai târziu decât Aromâni, (ei) nu s'au putut coborî în Meglen în sec. X sau XI, cum s'a susținut până acum, ci mult mai târziu, după sec. XII și, poate, XIII...»

lupta împotriva dușmanului — care pentru noi este vâlul așternut de vreme asupra lucrurilor și stărilor din trecut — norocul te poate ajuta

«Dialectele aromân și meglenoromân formau încă dela început (înainte de despărțirea dialectelor) un singur idiom sudic, care se deosebiă în unele puncte de graiul Românilor nordici, mai ales prin pronunțarea lui *ce, ci, ge, gi* ca *țe, țî, dze, dzi* și prin lipsa rotacismului.

«După despărțirea acestui idiom de dialectul nordic, prin coborîrea Aromânilor în Epir și Tesalia, o parte din dialectul sudic a rămas încă multă vreme în atingere cu dialectul nordic. Din această epocă avem asemănările acestui idiom cu graiul Românilor nordici, precum și cu acela al Istroromânilor. În acest interval, acest rest din dialectul sudic s'ar fi contopit cu dialectul nordic, dacă puținul număr de Români sudici n'ar fi luat drumul Aromânilor, unii așezându-se în mijlocul lor, cum sunt Români din Gopeș și Moloviște, sau alții oprindu-se acolo unde găsim azi pe Meglenoromâni.

«Graiul acestor Români care a evoluat mai departe, luând înfățișarea unui dialect deosebit, sau s'a contopit cu graiul aromân, așa cum s'a întâmplat cu limba Goșenilor și a Moloviștenilor și cum se va fi întâmplat și cu alți Români întârziați, despre a căror urmă azi nu știm nimic, sau a reușit să se păstreze și mai departe, sub forma cum ni se înfățișează azi în limba vorbită de Meglenoromâni».

Al. Philippide (*Originea Românilor*, I, 854—858) ajunge la următoarele concluzii: «Teritoriul pe care s'a dezvoltat poporul român a fost format, ca să vorbim în termeni geografici de dinainte de războiul dela 1914, de regatul Serbiei, începând dela râul Drina, granița de vest a acestui regat, provincia turcească Kossovo până, în spre sud, la Skoplje (Uesküb) incluziv, sudvestul Bulgariei (teritoriile dela Sofia și Kôstendil), Bulgaria dintre Dunăre și Balcani, Dobrogea, Oltenia, partea de pe lângă Dunăre a Munteniei și Moldovei, partea de pe lângă Dunăre și de pe lângă mare a Basarabiei până aproape de Akerman (Cetatea Albă), Transilvania, Banat și provincia austriacă Syrmien. Probabil la teritoriul acesta a aparținut și basenul de vest al râului Drina... , precum și districtul turcesc care se întinde dela Plevlje, din spre apus, până la Novibazar, spre răsărit. Acest teritoriu s'a restrâns, când partea transdanubiană a Moesiei Inferior (partea de pe lângă Dunăre a Munteniei și Moldovei, partea de pe lângă Dunăre și de pe lângă mare a Basarabiei până la Akerman inclusiv) a fost părăsită de Romani pe vremea împăratului Maximinus (p. Chr. 235—238), când Dacia și partea transdanubiană a Moesiei Superior (Oltenia, Transilvania, Banatul) au fost părăsite de ei pe vremea lui Gallienus (p. Chr. 268), și când Pannonia Inferior (a cărei parte sudestică o formă actuala provincie Syrmien) a fost ocupată de Huni la anul p. Chr. 377. De aici înainte românismul s'a dezvoltat numai în Peninsula Balcanică, pentrucă populația romană rară din Moesia Inferior transdanubiană, câtă nu va fi fugit de-adreapta Dunării, a dispărut în mijlocul Barbarilor, iar populația mult mai deasă romană din Dacia, din partea transdanubiană a Moesiei Superior și din sudestul Pannoniei Inferior a fost strămutată în mare parte de-a dreapta fluviului, iar câtă a rămas pe loc, ori s'a contopit cu năvălitorii ori s'a păstrat până la venirea Românilor de peste Dunăre, cu cari s'a asimilat complet din punct de vedere al limbii.

«Dacă considerăm sfârșitul secolului VI ca punctul extrem, până la care mai licăreau încă cele de pe urmă forțe de romanizare, apoi trebuie să deosebim două pătri de popoare care au fost supuse romanizării pe teritoriul românesc. Mai întâiu este pătura popoarelor autohtone ori în tot cazul anterioare cuceririi romane... Peste această pătură... s'au așezat, pentru mai scurtă ori mai îndelungată vreme, alte neamuri de oameni cât dură romanizarea... Trăsătura uniformă pe care a căpătat-o acest conglomerat, pentru a putea da naștere la un singur popor, cel român, și la o singură limbă, cea românească, se datorește amestecului dintre elemente, favorizat de aceleași împrejurări sociale și politice, și preponderanței pe care a avut-o unul din neamuri, cel thrac..

«Asupra timpului când Români au ocupat actualele lor teritorii nu știm nimic Din indicii ca probabila golire a teritoriului de de-a stânga Dunării prin trecerea Slavilo

însă o astfel de biruință rămâne locală, căci îndărătul postului înaintat găsim obstacole nouă de învins; izbânda definitivă ne-o aduce, mai târziu dar mai sigur, perfecționarea armelor și desăvârșirea metodelor de atac.

Nu avem nici un indiciu serios, de ordin istoric sau lingvistic, care să ne îndreptățească a crede că Românii Apuseni ar fi venit din alte părți în regiunile unde ni-i atestă întâiele documente. Știm pozitiv că în aceste ținuturi există odinioară o puternică populație romană. Dacă, după un hiatus de câteva veacuri, reappare în istorie, pe aceleași locuri, un neam care vorbea o limbă romanică, este firesc ca — până la proba

Țințar și care pare a însemna «schio», ca și numirea «Cuțovlah», poreclă dată din cauza mersului greoi și neajutorat pe șes al acestor munteni — care-și păstrează încă graiul românesc, se deosebesc în limba lor de Dacoromâni și se apropie de Aromâni, prin păstrarea lui *l'* (în grupele *cl'* și *gl'*) și a lui *n'*, a diftongului *ea* din *e* metafonizat și a înlocuirii lui *č* prin *ț*. (Despre acestea cf. § 308). În anii din urmă Iorga a revenit în repetite rânduri asupra acestei chestiuni. Despre păreri sale exprimate mai ales în *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*, cf. Th. Capidan în «Anuarul Institutului de Istorie națională din Cluj», II (1923), p. 94 ș. u.

I. Nistor (*Românii Transnistrieni*, extras din «Codrul Cosminului», I (1925), p. 8—11) crede că «leagănul neamului nostru a fost Dacia Traiană, care cuprindea... Banatul și Transilvania»... «Sporirea populației, îngustarea hotarelor prin așezarea de coloniști streini, nestatornicia vremurilor și îndeletnicirea cu păstoritul care reclamă pământuri largi și întinse, mânău fatal pe Români pe calea pribegiei»... «Cete de Români trecură chiar această apă [Tisa], atingând Dunărea și Sava și ajungând cu turmele lor până în Croația. De groaza Turcilor mulți din ei pribegiră până la Marea Adriatică, ba chiar pe insulele Dalmatine, unde limba lor s'a stins numai în zilele noastre pe insula Veglia. Alte cete se adăpostiră la poalele Muntelui Mare (Monte Maggiore) din Istria, unde urmașii lor trăesc până astăzi, vorbind o limbă ceva deosebită de a noastră, dialectul istro-român».

S. Drago mir (*Vlahii și Morlacii*, 112—116) ajunge la concluzii din care extragem următoarele: «Astfel totul ne determină să privim ca «patrie străromână» vechea Moesie superioară cu Dardania și ambele Dacii transdanubiene sau cu alte cuvinte teritoriul situat între Drina și Bulgaria de astăzi, probabil cu ramificații puternice pe cursul de jos al Dunării și spre vechea Serdica (Sofia). Acest teritoriu a rămas în posesiunea Bizantinilor vreme de câteva veacuri și după ce au trecut Slavii în Peninsula Balcanică, cu excepția unei zone, pe care au ținut-o Avarii la sudul Dunării. Bulgarii au fost cei dintâi cari, înaintând pas cu pas, au adăugat la imperiul lor și vechea Moesie... Lipsa cuvântului *cătun* la Aromâni se poate explica, în mod plauzibil, prin împrejurarea că în sec. VII—VIII, când s'a introdus această organizare militară în jumătatea nordică a Peninsulei, Aromânii erau deja coborâți în văile Tesaliei și ale Epirului, unde n'au avut ocazie să funcționeze ca apărători ai unor frontiere veșnic în primejdie... Timpul în care s'a răspândit elementul românesc din valea Drinei spre Bosnia, se poate fixa între sec. IX—XI, când Bizantinii au fost siliți să cedeze Bulgarilor biruitori Moesia superioară și Dardania... Singidunum de odinioară apare de acum numai sub numele său slav, sau, ceea ce e caracteristic, cu numele de Alba Bulgarorum. Deplasarea Timocianilor și Predeneceților spre vest ne-o atestază chiar mărturiile contimporane. Invazia bulgară a fost deci, fără îndoială, în primele decenii ale sec. IX, ca un torent, care a pus în mișcare populația de lângă Dunăre. Acest eveniment e singurul care ne poate explica deplasarea spre vest și sudvest a populației românești din Moesia superioară împreună cu slavizarea completă a teritoriului menționat. Influența limbei bulgare asupra limbei istroromâne, remarcată de Miklosich, s'ar putea atunci reduce tot la stăpânirea Bulgarilor în sudul Dunării, în cursul sec. IX și X, când, dealtminteri, cred că s'a rupt și contactul cu populația românească din stânga marelui fluviu, pe porțiunea dela gura Timocului în sus.

contrarie — să presupunem că această populație continuă pe cea veche.

Singurul argument ce s'ar putea aduce împotriva continuității este lipsa unei nomenclaturi topice; nu s'a descoperit, într'adevăr, până acum nici un singur nume de oraș, și nici chiar de apă, care să continue, în forma corespunzătoare cu legile de desvoltare ale limbei române, vechile nume atestate în epoca romană. Acestea au, dimpotrivă, întrucât ni s'au păstrat, o formă plămădită în spiritul altor limbi, mai ales al celor slave: RATIARIA > *Arčer*, ALMUS > *Lom*, CEBRUS > *Cibra* (după legile fonologice ale limbei române am așteptă **Rățare*, **Alm*, **Ceur*), etc. Avem însă, pe de altă parte, răspândite pe întreg teritoriul de care vorbim, numiri nouă locale, de origine curat românească, cu deosebire în nomenclatura munților (*Durmitor*, *Visător*, etc. atestate în sec. XIV) și a cătunelor din munți. Este dar evident că populația romană a fost desființată de cuceritori mai întâi în orașe, în cea mai mare parte distruse în timpul plămădirii, și că alungată din văile roditoare, ea a întemeiat așezări nouă prin munți. Numirile romane le-a primit mai târziu în forma lor oficială, dată de cuceritori. Hiatusul în toponimie se explică deci, ca și hiatusul în istorie, prin scăderea importanței politice a populației romanice, prea puțin interesantă spre a fi relevată de cronicarii vremii, care însemnau numai evenimentele neobișnuite și nu aveau nici un motiv ca să releveze persistența, de sine înțeleas, a acestei populații vechi în locurile de baștină.

Aceleași constatări le putem face și pentru celelalte regiuni locuite astăzi sau mai de mult de Români și dovedite pentru vremile vechi ca ținuturi romane: lipsă de amintiri istorice și de continuitate în toponimie¹⁾. De aceea mi se pare că ceea ce am admis pentru patria primitivă a Românilor Apuseni se poate admite și pentru patria întregului popor român: continuitatea în toate regiunile odinioară romane, în care după un hiatus de câteva veacuri, reapar Români în istorie. La această ipoteză ne duc o mulțime de considerațiuni²⁾ pe care le vom expune în cele următoare; mai întâiu e însă necesar să ne desbărăm de două idei precon-

¹⁾ Despre cazuri asemănătoare la Albanezi, cf. N. Jokl în Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* s. v. «Albaner», p. 85—86.

²⁾ Pentru justă apreciere a latinității carpato-balcanice sunt de cea mai mare importanță constatările făcute de M. Bartoli (mai întâiu în *Alle fonti del neolatino*, Trieste 1910, cf. și *Kritischer Jahresbericht* al lui Vollmöller, XII 119 și 124, acum în urmă în *Breviario di neolinguistica II Criteri tecnici* și, mai desvoltat, în a sa *Introduzione* ce va apărea în curând) asupra inovațiilor de limbă ce s'a răspândit din Italia spre est. Cele mai multe și mai importante din ele ne-au venit pe drumul de la Emona (Lubiana) din Italia septentrională, precum reiese din părechile de cuvinte AGRESTIS-silvaticus. — CRAS-mane. — ESSE-fieri. — EXTRA-foris. — IRE-ambulare, ambit-. — MUTARE-cambiare. — NULLA-ne mica. — SOLUM-non magis. La acestea sunt de adăugat fenomene fonologice, morfologice, derivate și sintactice ca: câteva urme de *ū > o*, diftongarea lui *ē*, alterarea lui *l* precedat de *c*, scurtarea consonantelor lungi; NATARE-notare. — SABAOTH-Somb-. — SALICEM-salce, -a; acus-ille/masc. l, flos illa/fem. l, ACIES-facia; AGNUS-agnellus, VITULUS-vitellus; articolul IPSE-ille, etc.

cepute, care au complicat în mod inutil cu o imagine greșită problema originii noastre.

Învățații au încercat să fixeze data nașterii limbei române. Dar în-suș cuvântul «naștere» e menit să dea din capul locului problemei o în-fățișare nepotrivită. De fapt limba română nu s'a născut, la o dată fixă, din limba latină, ci e continuarea ei, e însăși această limbă, cu schimbările firești pe care le-a suferit în cursul vremii. Imaginea «nașterii» a atras după sine, aproape în mod fatal, ideea «părinților» din care a luat ființă. S'a susținut că limba latină e numai unul din părinții limbei române, iar al doilea e, după unii, limba tracă, după alții, limba slavă, ale cărei urme le constatăm la tot pasul în românește. De sigur că noi suntem mai vechi pe plaiurile actuale decât prefacerea în colonii romane a regiunilor pe care strămoșii noștri traci le locuiau de o mie de ani în sud-estul european, și este neîndoios că în vinele Românilor curge și mult sânge slav. Din punct de vedere etnic noi suntem tot atât de mult Traci ca și Romani, iar amestecul nostru cu Slavii a avut urmări însemnate: cercetările cele mai nouă antropologice, după reacția isoaglutinării, au constatat aproape acelaș indice la Români (48.9, 22.5 în Transilvania, 47.5 25.3 în vechiul Regat), la Bulgari (46.8 20.4) și la Sârbi (46.4 20.2), precum rezultă din interesantul studiu al lui Dr. G. Popovici, *Diferențe și asemănări în structura biologică de rasă a popoarelor României*, în «Cultura» I (1924) p. 232. Dar structura etnică¹⁾ a unui popor este altceva decât limba lui. Cu sângele părinților tăi te naști; limba o înveți. Inscriptiile găsite pe pietrele din epoca romană ne păstrează urme de Traci romanizați a căror limbă eră aceeași ca a Romanilor din restul Impărăției, iar influența slavă e relativ târzie și începe după ce limba noastră suferise aproape toate acele importante schimbări care o caracterizează.

În timpul mai nou se accentuează din ce în ce mai mult asupra asemănărilor ce există între limba română, cea albaneză și bulgarească. În deosebi G. Weigand (*Ethnographie von Makedonien*, Leipzig 1924 p. 59 — 62 și *Balkan-Archiv* I (1925), prefață) e aplesat să considere limba română, albaneză și bulgară ca trei ipostaze ale aceleași limbi «balcanice». Albanezii ar fi Traci care păstrează limba veche, noi am fi Traci romanizați, iar Bulgarii Traci slavizați. Oricât de ademenitor ar fi gândul că substratul autohton e hotărâtor pentru direcțiile de des-

Mai puțin numeroase sunt inovațiunile venite din Italia meridională pe drumul de la Salona și Durazzo: PASTOR — *pecorarius*. — PATER — *tata*. — FLORARE — *plangere*. — VANNERE — *ventulare*, apoi amuțirea consonantelor finale: CAMPOS *campora*; *dies illa* / fem. / ș. a.

¹⁾ Și chiar cu privire la structura etnică a poporului nostru, examinarea sângelui nu dă decât unul din aspectele rasei noastre. De sigur că în afară de sângele ce curge în vinele noastre mai există și alte elemente care determină particularitățile noastre fiziologice și mai ales pe cele sufletești. Altfel nu s'ar explica de ce între Serbo-bulgari și Români, cu un indice de sânge aproape egal, există totuși deosebiri atât de mari, mai ales cu privire la însușirile și la aptitudinile sufletești, la predispozițiile artistice etc.

voltare ale limbei nouă adoptate de un popor desnaționalizat — în cazul nostru, substratul trac, romanizat mai târziu — observările de până acum n'au izbutit să și dovediască această părere. Din studiile lui R. Thurneysen rezultă că relicele celtice în limba franceză sunt neînsemnate (cf. Windisch, *Zur Theorie der Mischsprachen und Lehnwörter*, citat de K. Treimer, în *Zeitschrift f. rom. Phil.* XXXVIII (1914), 407) și asemenea cazuri se pot arăta și din alte limbi (cf. *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* 45 ș. u.). Dar asemănările într'adevăr mari și de dată veche între limba română și cea albaneză (cf. în urmă Th. Capi-dan, în *Dacoromania* III, 129 ș. u., cu bibliografia chestiunii p. 415 — 450) se pot explica și altfel decât prin substratul comun.

Când Slavii au început să se reverse asupra Imperiului roman răsăritean, ei au găsit aici — la nord de cunoscuta linie (cf. C. Jireček, *Geschichte der Serben* I, 39) care delimita zona grecească — o populație în cea mai mare parte romanică (cf. C. Jireček, *Archiv f. slav. Phil.* XV (1893) p. 100), a cărei limbă începuse să se deosebiască întru câtva de cea vorbită în Apusul romanic și se depărtă de ea pe măsură ce comunicația cu Romania de vest devenia din ce în ce mai puțin intensă, tocmai în urma stărilor pricinuite de migrațiunea popoarelor. Această limbă eră de sigur diferențiată, ca pretutindeni în Imperiul roman, din punct de vedere social, dar «urbanitas», graiul claselor orașenești păstrătoare ale civilizației romane, prevală asupra «rusticității». Aceasta o dovedesc cuvintele intrate în graiul Slavilor de sud, mai ales terminii «culturali» și cei în legătură cu viața administrativă și cu biserica creștină¹⁾. Prin distrugerea vieții orașenești, în urma năvălirilor neconținute și prin așezarea Slavilor în regiunile fertile, populația romanică a acestor ținuturi se stinse încetul cu încetul; cei ce au rămas păstrători ai latinității au fost locuitorii ținuturilor neînundate de Slavi, mici agricultori și mai ales păstori, care în munții lor duceau o viață aspră, vorbeau o limbă rustică și știau să-și apere, la nevoie, independența cu arma în mână (precum dovedesc mulți termeni de origine latină păstrați în limba

1) Cf. St. Romansky, *Lehnwörter lateinischen Ursprung im Bulgarischen*, în «XV. Jahresbericht», p. 89—134. Aceste împrumuturi ar merita să fie studiate din nou, mai ales pe teritoriul serbocroat, unde studiile lui Skok au dovedit urme adânci de limbă latină și în toponimie. — Cazul invers, ca din limba Slavilor să fi pătruns cuvinte, în această epocă veche, în limba Romanilor, va fi fost cu mult mai rar, dată fiind superioritatea culturală a Romanilor asupra Slavilor. Totuș, dacă este adevărat că *mătură* al nostru e de origine slavă — și nu vedem altă etimologie plauzibilă, deși nu este ușor de înțeles de ce tocmai acest cuvânt să fi fost împrumutat — atunci, pentru ca slavul *metla* să fi putut fi latinizat în METULA, trebuie să presupunem intrarea lui în limbă într'o epocă când alături de rostirea populară VECLUS mai dăinuia cea a claselor culte: VETULUS. Tot astfel lat. ASSULA, devenit în graiul popular ASSLA > ASTLA > ASCLA — și păstrat sub această formă din urmă de cele mai multe limbi romanice (la noi: *așchie*) — a fost refăcut în Sardină în ASTULA (campid. *astula*, poate și bologn. *astla*, cf. Meyer-Lübke, *REW.*, No. 736), printr'un hiperurbanism ușor de înțeles. Originea slavă a cuvintelor *jușân*, *smântână*, *stână* și *stăpân*, singurele care mai arată transformări fonetice străvechi, a fost contestată în timpul din urmă din mai multe părți, cf. *Dacoromania*, II și III.

noastră ca: apără, armă, arc, bătaie, coif, cuceri, învinge, luptă, măciucă, oaste, pace, răpune, săgeată, scut, spată, supune, teacă, etc.). Această independență le-o asigură însă în mare parte tocmai specializarea lor în viața pastorală, care făcea din ei factor economic necesar în alcătuirile nouă de state. Ca și în Ardeal cu o mie de ani mai târziu, păstrătorii naționalității și limbei noastre n'au fost clasele suprapuse, care au primit ușor felul de traiu și limba cuceritorilor, ci păturile umile de jos, pe care sărăcia și necazurile le diferențiau de streini și le uniau între sine.

Alături de această populație romanică, dăinuiau însă și neamuri de autohtoni, adăpostiți în munții lor, unde duceau o viață primitivă și pe jumătate sălbatecă și care, în epoca premergătoare, putuseră rezista romanizării tocmai din pricina acestei vieți, care-i izolă de cuceritorii romani. Acum autohtonii și rudele lor romanizate se regăsiră în munți; felul identic de viață pe care-l duceau și aceleași influențe culturale explică de sigur în măsură mare asemănările mari și vechi între limba Albanezilor și a Tracilor romanizați din care ne tragem noi Românii.

Timpul când limba romanică de est a suferit importante schimbări ce i-au modificat atât de fundamental fizionomia, este epoca aceasta de adâncă prefacere socială și de învingere a asprei rusticității asupra urbanității poleite¹⁾.

Dacă nu putem vorbi de «nașterea» limbii românești, la o dată fixă, putem totuși să presupunem că prefacerea în limbă română a limbei latine vorbite datează mai ales din epoca care a urmat după invazia Slavilor și se datorește — nu amestecului cu Slavii, ci — schimbării din temelie a rosturilor sociale și a felului de traiu la strămoșii noștri.

Dar imaginea nepotrivită a copilului nou născut a avut drept urmare căutarea unui «leagăn» micuț pentru poporul român. Pe acesta unii învățați au căutat să-l localizeze pe un teritoriu restrâns în Dacia Traiană, alții la poalele munților Balcani, și iarăș alții în ținuturile ilirice din apropierea țarmului adriatic. Astfel s'a presupus a priori că poporul românesc s'a zămislit într'o regiune puțin extinsă, din care apoi a roit, în cursul timpului, în ținuturile pe care le locuște azi. În urmărirea retrospectivă a poporului românesc s'a așezat harta actuală la baza unei piramide, a cărei înălțime reprezintă timpul scurs dela «nașterea» poporului român; cu cât cineva vrea să se apropie mai mult de creștetul

¹⁾ Cronicile unguerești din sec. XIII, bazându-se însă pe izvoare mai vechi (cf. D. Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, A. A. R. XXIX, Sect. ist., p. 571—573) au păstrat amintirea acelor «pastores Romanorum» fușiți înaintea învaziilor. Interesantă e cu deosebire tradiția despre o coborîre în sud «inter Machedoniam, Achayam et Thesalonicam» a Aromânilor «qui uocantur Blazi, qui et olim fuerunt romanorum pastores, ac in Ungaria, ubi erant pascua Romanorum propter nimiam terre viriditatem et fertilitatem olim morabantur. Sed tandem ab ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt», păstrată la un anonim dela începutul sec. XIV. Pentru acesta «Ungaria» = Moesia și Pannonia, iar «Ungari» = Hunii lui Atila (cf. Dr. O. Gorka, *Anonymi Descriptio Europae orientalis*, Cracoviae 1916 și recensia cărții în *Dacoromania*, IV).

piramidei, adecă de originile noastre, suprafața paralelă cu baza se mișcorează.

De sigur că istoria ne arată o mulțime de exemple de popoare, care, pornind dintr'o țărișoară mică, au cucerit regiuni întinse, impunându-le limba lor. Însăș răspândirea poporului roman și a limbii latine e un exemplu clasic în privința aceasta. Dar avem în istorie și exemple pentru cazul invers, pilde de popoare și limbi răspândite odinioară pe întinderi mari, dar mai târziu reduse și desnaționalizate prin cuceriri. Așa s'a întâmplat cu acelaș popor roman și cu aceeași limbă latină la periferiile Imperiului, în Asia-Mică, Africa de nord, în Alpi ș. a. m. d.

Periferică eră și situația poporului roman în sudetul european, unde năvălirile popoarelor au durat timp mai îndelungat decât în apus și au fost mai grave în urmări, prin faptul că unii din năvălitori s'au așezat pentru totdeauna în aceste locuri. Dacă undeva în Imperiul roman de est ar fi existat o regiune, în care populația, în urma unor împrejurări prielnice, pe care nu le prea putem bănuși, să se fi păstrat mai «romanică» decât aiurea, dând naștere poporului român, am aștepta ca cel puțin în acest «leagăn» să avem vreo știre istorică veche despre ea sau ca cel puțin aici să se fi menținut toponimia în forma tradițională. Dar acesta nu e cazul.

Mi se pare deci că în loc de a căută pentru poporul român un leagăn pe un teritoriu restrâns, e mult mai firesc să admitem că Românii sunt astăzi ultimii supraviețuitori ai populației romane care locuia în jumătatea de nord a Peninsulei Balcanice și în ținuturile romanizate din stânga Dunării. În partea vestică a acestui teritoriu, de-alungul Mării Adriatice, în Dalmația întoarsă cu fața spre Italia și păstrând timp mai îndelungat contactul cu ea, s'a dezvoltat o limbă romanică deosebită, limba veche dalmată, dispărută astăzi cu desăvârșire. În celelalte regiuni, s'ar fi dezvoltat probabil, dacă Imperiul roman de est ar fi dăinuit cu caracter latin, mai multe limbi romanice. Cucerirea de către năvălitori, cu deosebire de către Slavi, a acestor regiuni, a făcut însă ca populația romanică să se împutineze și să se rărească. Ceea ce s'a mai păstrat, ca popor romanic, suntem noi Românii.

Ne putem noi imagina, că, pe un teritoriu atât de întins, s'a putut dezvoltă o limbă aproape omogenă, deși populația nu putea fi deasă și deși popoare streine se așezaseră în număr considerabil în mijlocul Străromânilor? Nu cunoaștem încă în toată complexitatea lor cauzele care produc deosebirile dialectale ale limbilor. Sigur este însă că unele limbi au o predispoziție mai mare decât altele de a se diferenția în dialecte, că acestea se nasc în deosebi în jurul unor centre importante culturale, economice, administrative sau bisericesti, că în mare parte sunt condiționate de deosebiri sociale și că piedeci geografice nu sunt totdeauna cauza unei întreruperi de comunicație lingvistică. Un studiu recent al lui G. Rohlfs (*Griechen und Romanen in Südtalien*, Genève, 1924) ne arată că chiar Marea Adriatică n'a putut fi un obstacol ca limba grecească să se desvolte în acelaș sens în Grecia și în Italia de sud.

Dacă privim grupele de astăzi de Români, vedem că Dacoromânii au o unitate lingvistică remarcabilă, deși diferitele provincii dacoromâne erau despărțite unele de altele prin munți înalți, care marcau în același timp hotare de țări. Și mai instructiv e cazul Aromânilor, care se mențin de aproape o mie de ani, deși n'au fost nici odată prea numeroși, și apar răspândiți pe o mare parte a Peninsulei Balcanice, având numai în Pind și în Macedonia câteva nuclee mai importante. Deși sunt despărțiți unii de alții, de multe sute de ani, prin grupuri puternice de popoare de alt graiu, totuș comunicația între diferitele seminții de Aromâni n'a lipsit niciodată, și grație acestui contact neconținut, pe de-asupra popoarelor streine, prin păstori în transhumanță și chirigii veșnic pe drumuri, și grație structurii lor sociale uniforme, Aromânii și-au păstrat până azi graiul, aproape nediferențiat în subdialecte. Coeziunea între diferitele grupuri de Străromâni, condiționată de contactul geografic, de starea asemănătoare socială și de lipsa de organizații complicate politice cu centre mari comerciale și culturale, a fost atât de puternică, încât limba românească s'a putut desvoltă, în epoca străromână, în aceleași linii mari de evoluție, pe care le-am arătat la începutul acestui capitol (§§ 275—302).

Dunărea, care nu formează nici azi un hotar dialectal între Românii din România și cei din Iugoslavia și Bulgaria, care, deși traversează Ungaria dela un capăt al țării la altul, n'a oprit limba maghiară ca să se desvolte în aceleași direcții, care n'a împiedecat și nu împiedecă nici astăzi pe păstorii din sudul Transilvaniei ca să ierneze cu oile lor în Dobrogea, n'a format nici în timpurile tracodace, nici în cele străromâne o graniță despărțitoare între frații de acelaș neam, ci mai de grabă un punct de atracție pentru populația care trăia în Carpații și în Balcanii ce sunt, geograficește, acelaș șir de munți ¹⁾.

¹⁾ «Relațiile Nordului cu Sudul Dunării după anul 270 — până la sfârșitul secolului al V-lea — sunt din belșug documentate prin numeroasele descoperiri de monete romane în toate părțile Daciei: Jung a putut stabili cu ajutorul acestor descoperiri circulația spre platoul transilvan prin toate pasurile mai de seamă ale Carpaților; ba chiar existența Sarmizegetusei ca așezare omenească locuită în sec. al IV-lea (până la Valens) a putut fi constatată. Pe de altă parte știrile asupra relațiilor Imperiului cu barbarii de tot felul din stânga Dunării sunt foarte numeroase: fie în pace, fie în războiu. ... Imprejurarea fericită că Sf. Nicetas a păstorit la Dunăre încă mulți ani după a. 398—402, poate chiar până la 420, a contribuit, fără îndoială, la întărirea și înrădăcinarea definitivă a creștinismului la Dacoromâni; ținutul misionat de Nicetas rămânea, potrivit sfințelor orânduiri bisercești, sub directă sa privighere, și astfel nordul Dunării fu legat încă de pe vremea apostolului nostru, ierarhic, cu sudul, atârând de dieceza ilirică a Daciei. ... Putem, cu probabilitate, admite existența în nordul Dunării, atât în sec. al IV-lea, cât și într'al VI-lea, a unei adevărate provincii romane, cuprinzând o parte însemnată din Banat, în Vest, și din Oltenia, în Est: această provincie, ca și Pannonia, cea pierdută la 380, e, când total deslipită de Imperiu, când sub autoritatea lui (prin intrarea Barbarilor stăpânitori acolo în legătură de federație cu Roma nouă), când în sfârșit de-adeptul romană, ca pe vremea lui Iustinian». (V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la Istoria creștinismului daco-roman*, Buc. 1911, pp. 147, 178, 192).

Supoziția că neamul românesc s'a zămislit în toate acele regiuni se poate sprijini și pe câteva argumente pe care ni le indică însuși elementul străromân al limbei noastre.

Numai în nordul Dunării se explică, cum am arătat în *Locul limbii române*, p. 36 și P. Papahagi în rev. «Dunărea», păstrarea în forma lor populară a cuvintelor *bour* < BUBALUS și *păcură* < PICULA, precum și *pece* < PIX, PICEM în expresia *negru pece* (pentru a arăta ceva foarte negru, cf. *alb helge* = ca helgea «nevăstuica»). Într'adevăr, în sudul Dunării numele BUBALUS trecu, după venirea Avarilor, asupra animalului *bivol*, adus de aceștia (alb. bual, n.-grec. βούβαλος, slav. byvolъ > rom. bivol), pe când în Carpați, unde bourul s'a păstrat ca animal vânat cu predilecție de strămoșii noștri, s'a conservat și numele lui în forma tradițională. De asemenea *păcura* și *pecea* nu s'au putut conserva ca vorbă populară în Peninsula Balcanică, lipsită de ținuturi petrolifere ci numai în nordul Dunării, bogat în asemenea regiuni, precum, invers, FICUS s'a păstrat numai în regiunile cu climă caldă locuite de Aromâni (*h' c*), pe când în nordul Dunării «smochina» ne-a venit — lucrul și cuvântul — mai târziu prin comerț. Probabil nu este numai o întâmplare că singura inscripție (din 13 Maiu a. 205, CIL III 1051) în care LUNA are înțelesul franc. «mois», ca la Dacoromâni (spre deosebire de Aromâni, Meglenoromâni și Istroromâni, care în acest sens au, ca celelalte popoare romanice, *mes* < MENSIS sau *miseț*, cuvânt slav care i s'a suprapus), s'a găsit în Apulum în Ardeal (V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la Istoria creștinismului daco-român*, Buc. 1911, p. 130). O cercetare stăruitoare a tezaurului nostru lexical și a toponimiei în direcția indicată de C. Diculescu (*Die Gepiden*, Leipzig, 1922, cf. și *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923) va scoate probabil la lumină câteva elemente de origine germană al căror loc de împrumut a putut fi numai Dacia Traiană. Tot populația romană de aici a fost cea care a transmis Slavilor numiri topice ca ALUTUM, pe care apoi Slavii cuceritori le-au transmis din nou Românilor în forma modificată în spiritul limbii lor (*Olt*). C. Jireček (*Geschichte der Bulgaren* 76, cf. Th. Capidan, *Dacoromania* III 140) a arătat că lat. CALENDAE, pentru ca să fi putut intra în graiul tuturor Slavilor, trebuie să fi fost împrumutat într'un timp foarte vechiu și într'o regiune din care cuvântul să fi putut ajunge la Slavii de nord și est. După învățatul istoric împrumutul acesta s'a făcut probabil în Dacia, pe vremea dominațiunei romane. Alți doi termeni, tot în legătură cu cultul religios, ROSALIA și CALATIO, prin marea lor răspândire la Slavi, indică acelaș loc de împrumutare. Dar pe când CALENDAE, ca și ALUTUM, au fost luate dela o populațiune care păstră încă rostirea veche a lui *l* intervocalic, cuvântul *Crăciun* are un înțeles și o formă (cu *l* trecut în *r*) românească.

Dar însuș faptul că dialectul dacoromân conservă — pretutindeni sau numai regional — unele forme străvechi, pierdute cu desăvârșire sau aproape cu totul în celelalte dialecte, este un indiciu despre poziția

lui periferică în epoca străromână. În *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* am arătat câteva din aceste fenomene — numărul lor s'ar putea ușor augmenta — de ex. păstrarea formelor iotacizate ale verbelor de conj. II—IV (*văz, vânz, ausz*, etc.), păstrarea (ca la Istroromâni) a lui *a* netrecut în *ă* înaintea dezinenței *i* în tulpina substantivelor feminine (vechiul *cetați, adunari*), păstrarea pers. I din sing. imperfectului fără *-m* (*eu aduna*, etc.), păstrarea pluralelor în *-e* la declinarea III (*pacele, pădure*), păstrarea (ca la Aromâni) în multe regiuni a elementului dental în *dz, dž*, etc. Și în tezaurul lexical avem la Dacoromâni arhaisme pierdute în celelalte dialecte, precum bunăoară păstrarea sensului vechiu de «gueule» a lui GULA în limba veche dacoromână — în opoziție cu *rost* — și în parte până azi (cf. *Dict. Acad.*), pe când la Aromâni, Meglenoromâni și Istroromâni întâlnim, ca la Neogreci și Albanezi, numai înțelesul mai nou de «bouche». Dacă am căuta să aplicăm, pe teren românesc, criteriile stabilite de M. Bartoli (*Breviario di neolinguistica, II Criteri tecnici*), această păstrare a stadiului vechiu de limbă și-ar găsi explicarea tocmai în faptul că Dacia Traiană, părăsită de timpuriu de oficialitatea romană, se găsea față de provinciile romane din dreapta Dunării în situația unei arii lingvistice în acelaș timp izolată și laterală. Abia mai târziu, în a doua jumătate a evului de mijloc, românismul din stânga Dunării s'a întărit ca număr și ca însemnătate politică, și astfel limba română ajunsese, în aceste regiuni, într'un stadiu de evoluție rapidă, introducând multe inovațiuni sau dezvoltând stadii de evoluție rămase latente, precum: prefacerea lui *l'* și (în cele mai multe părți și a lui) *Ń* în *Ț*, alterarea lui *e, ea* și *in* după labiale în poziție «tare», etc.

Pe de altă parte avem un număr însemnat de particularități care ne silesc să admitem, pentru o parte din Străromâni, o așezare în părțile de nord-est ale Peninsulei Balcanice. În toate dialectele române avem adecă urme incontestabile de influență bulgară, în special fenomene care se găsesc în dialectele bulgărești de est, iar pe de altă parte se constată o înrăurire puternică a limbei române asupra celei bulgare. Amănunte se găsesc acuma la Th. Capidan, *Dacoromania* III 129—238 (cf. «Considerațiile finale» la pag. 234—238) și la G. Weigand, *Ethnographie von Makedonien*, Leipzig 1924, p. 59—62. Ca exemplu pentru influențe bulgărești, unele numai bulgărești de est, asupra limbei străromâne citez la acest loc redarea lui *ѣ* prin *ea*, a lui *ѣ* prin *o* și a lui *ѣ*, *ѣ* prin *st, žd*, în împrumuturile din slavonește comune tuturor dialectelor române. Ca influențe românești asupra limbei bulgare trebuie considerat articolul enclitic, reducerea declinării la două cazuri (nominativ-acuzativ și genitiv-dativ), poate și formarea viitorului (care însă poate fi și de origine grecească și apare și în sârbește), întrebuițarea conj. *da* și *če* întocmai ca rom. «să» și «că» (întrebuițate la fel și în neogrecescă), repetarea pron. pers. sub forma conjunctă: *mene me* «pe mine mă...» (și în alte limbi balcanice), prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* (și la Albanezi) și închiderea lui *e* și *o* neaccentuați în *i* și *u*. Nu cunoaștem

dialectul vorbit de Slavii din nordul Dunării; e însă probabil că el eră asemănător cu al celor ce aveau să devină, trecând Dunărea, Bulgarii de mai târziu.

În redarea vocalei nazale \mathfrak{x} , limba română arată din vechime două reflexe: *ân* (de ex. *pândi*, *oblânc*) și *un* (de ex. *scump*, *muncă*). Precum a dovedit de curând Th. Capidan (*Elementul slav în dialectul aromân*, Buc. 1925, p. 34 ș. u.) aceste două reflexe (care se găsesc și în dialectele noastre suddanubiene) corespund celor două reflexe în limbile slave din Peninsula Balcanică: *ân* e reflexul bulgăresc al lui \mathfrak{x} , iar *un* e reflexul lui vechiu-sârbesc, din care s'a născut, la Serbocroații actuali, *u*, deodată cu prefacerea românescului *strungă în struga* (§ 271). Evoluția nazalei \mathfrak{x} în vechile împrumuturi din slavonește este deci o dovadă mai mult că regiunile locuite de Străromâni cuprindeau părți de teritorii slav cu caracter bulgăresc și părți cu caracter sârbesc. Dacă influențările între Români și Slavi au fost mai puternice în est decât în vest, aceasta se explică probabil prin faptul că în nord-estul Peninsulei Balcanice strămoșii noștri au ajuns mai de vreme la raporturi de conviețuire pașnică cu Slavii deprinși cu Românii din vremea scurgerii lor prin Dacia Traiană și apărând ca aliați ai lor pe vremea imperiului bulgaro-român, decât în nord-vestul Peninsulei, unde Românii continuau să ducă o viață deosebită de a Sârbilor, păstrând dreptul lor valah, și unde căsătoriile între Români și Sârbi erau oprite ¹⁾.

Dar despre întinderea Străromânilor în nord-vestul Peninsulei Balcanice avem înainte de toate dovada legăturii limbei noastre cu limba veche dalmată și mai ales cu cea albaneză. Nu este nevoie să ilustrăm cu exemple acest lucru în deobște cunoscut, dar e bine să accentuăm că, pe lângă asemănări mari, există și deosebiri fundamentale între aceste limbi (cf. Meyer-Lübke, *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch*, în «*Mitteilungen des rum. Instituts a. d. Univ. Wien*», Heidelberg 1914, p. 1—43, și lucrarea mea *Locul limbei române între limbile romanice* p. 16 ș. u.). Voiu insista la acest loc numai asupra unora din asemănările albano-române, care ne permit deducții mai amănunțite asupra vechilor așezări ale Românilor.

Se știe că asemănările albano-române datează din epocă străromână și că vorbele pe care le avem comune cu Albanezii sunt tratate ca elementele latine (cu *l* intervocalic schimbat în *r*, etc.). Avem însă și fenomene străvechi ca dată — căci ele privesc numai elementele latine — care însă se găsesc numai în unele dialecte române. Astfel rotacismul și nazalizarea vocalelor sunt necunoscute în dialectul aromân și meglenit, ele apar numai la Istroromâni și la Dacoromâni (la care nazalizarea eră generală, iar rotacismul regional). Acest fapt, precum și alte asemănări între dialectul dacoromân și limba albaneză, care lipsesc în

¹⁾ Cf. pag. 11. Altă explicare, mai puțin probabilă, încearcă să dea Sufflay (*Biologie des alb. Volksstammes*, p. 23 n. 122) faptului că influența românească asupra limbei serbocroate n'a fost atât de adâncă decât asupra celei bulgare.

dialectele suddunărene, nu sunt explicabile decât admitând că o parte din Străromâni — strămoșii Istroromânilor și ai Dacoromânilor — erau în contact geografic mai intim cu Albanezii decât alți Străromâni — strămoșii Aromânilor și ai Megleniților. Astfel de asemănări, când cu Albanezii, când cu Bulgarii nu se pot explica printr'o mișcare a Străromânilor din «leagănul» lor restrâns, când mai spre vest, când mai spre est, ci ele ne constrâng să admitem că patria primitivă a Românilor eră atât de întinsă încât influențele bulgărești se puteau propaga dela est în direcție vestică și nordică, iar cele albaneze dela vest în direcție estică și nord-estică.

§ 318. Se pare chiar că pe acest teritoriu întins începuseră, încă în epoca străromână, să se accentueze cel puțin trei grupări mai mari în sânul limbii române, căci oricât de puțin predispusă ar fi limba noastră la diferențieri dialectale și oricât de omogenă a fost structura socială a strămoșilor noștri, nu e imaginabil ca, pe o întindere geografică atât de mare, între semințiile române despărțite de mase compacte de populațiuni alogotice, să se fi putut propaga, transmise în mare parte prin firele rețelei rare de păstori cari cutreierau cu turmele lor plaiurile Balcanilor și ale Carpaților, inovațiunile de limbă în unde egale. O diferențiere a graiului trebuia să urmeze după cristalizarea noilor constelații politice în aceste regiuni.

În nordul Peninsulei Balcanice, pe teritoriul odinioară romanic, dar cu revărsări puternice și peste linia care mai de mult despărția acest nord romanizat de sudul grecesc, Slavii se diferențiau din ce în ce mai mult în Sârbi și Bulgari. Se pare că și Românii supuși acestor două popoare începură să se despartă în două grupuri pe care le putem numi Românii Apuseni și Românii Răsăriteni. Numirea aceasta nu trebuie considerată însă ca o precizare, ci numai ca o indicație geografică, căci granițele lingvistice ale diferitelor inovațiuni de limbă nu coincideau cu granițele politice — foarte schimbătoare de altfel în diferite epoci — ci unele inovațiuni plecând dela vest intrau mai adânc decât altele în teritoriul estic, și invers.

Dacă examinăm trei din inovațiunile străromâne care n'au ajuns să cuprindă tot teritoriul românesc, rotacismul, palatalizarea labialelor și transformarea consonantelor velare înainte de vocale palatale¹⁾, vedem

¹⁾ Considerăm această transformare a lui *c* și *g* înainte de *e* și *i* ca «inovațiune», deoarece limba română are — ca limba sardă (*kentu, keli*) — în vremea veche velarele nealterate. Aceasta ne-o dovedește — precum a arătat G. Paris — soarta lui *qu* înainte de *e* și *i*, identică cu a lui *c*: pe când în limbile romanice de vest QUID dă ital. *che*, franc. *que* etc., iar CIPPUS dă ital. *ceppo*, franc. *cep* etc., la noi avem *ce*, *cep*, ceea ce arată că rostiam *keppu* atâta vreme cât i-a trebuit lui QUID ca să-și piardă elementul labial și, devenind *ke*, să poată urma apoi aceeaș evoluție ca *keppu*. Limba română are deci aceeaș rostire până după așezarea Slavilor, ca toți Românii de est, ca vechii Dalmați (*kanaissa* «cenușa») și ca Românii dela cari au împrumutat cuvinte Albanezii (*k'iel, k'int*) și Srbocroații GELANUM > *Ugljan*, GEMINIANUS > *Gumaj*, cf. P. Skok, *Glasnik*, XXXI (1919), p. 151—160.) Dacă Românii Apuseni au *č*, ca Dacoromânii, această dezvoltare stă poate în legătură cu transformarea asemănătoare a velarelor în unele dialecte albaneze de nord (cf.

că ele se repartizează asupra Românilor din nordul Peninsulei Balcanice în modul următor:

Românii Apuseni au rotacismul, păstrează labialele intacte și prefac pe *c* în *č*;

Românii Răsăriteni nu cunosc rotacismul, alterează labialele și prefac pe *c* în *č*¹⁾.

Afară de aceste două grupuri există al treilea, al *Dacoromânilor*, care aveă contact cu amândouă grupele de Români balcanici. Ca la Români Apuseni găsim la ei rostirea *č*, ca fenomen general; tot astfel nazalizarea; dimpotrivă rotacismul apare numai ca fenomen regional. Cu Români Răsăriteni Dacoromâni au comună, însă numai ca fenomen regional, palatalizarea labialelor.

§ 319. Acesta e în linii mari tabloul pe care îl putem reconstrui, pentru epoca străromână, din materialul lingvistic pe care îl cunoaștem astăzi. A căută precizări mai amănunțite — precum a încercat să facă acum în urmă A. Procopovici, *Dacoromania* IV, 61 ș. u. — mi se pare prematur, cât timp nu avem un Atlas lingvistic și ne lipsesc studii sistematice de toponimie și onomastică. Mai ales însă pentru că în toate aceste reconstruiri nu trebuie să pierdem din vedere un factor important: dislocările neconținute de populațiuni din regiunile acestea, produse în parte prin evenimente violente, precum năvăliri, războaie, răscoale, expediții de jaf, etc., în parte prin migrațiuni în legătură cu viața nomadă sau cu mișcări de transhumanță păstorească, în parte mare însă prin strămtorarea lentă din partea populațiilor streine crescute în număr și cristalizate în organizații politice din ce în ce mai puternice.

Precum în cele precedente n'am atribuit o importanță prea mare elementului autohton ca factor ce dă limbei, în dezvoltarea sa, directivele inițiale, tot astfel nu credem că amestecul cu straturi nouă, admigrate, a putut schimbă mult înfățișarea limbei noastre. Prin desnaționalizare, elementul autohton primește limba nouă așa cum o aude dela desnaționalizator — doar «melodia» graiului dacă e menținută — iar prin contopire în masele altui grup lingvistic, cei admigrați se desbară de particularitățile de limbă care-i stigmatizează ca venetici. Insemnătatea elementului autohton în dezvoltarea limbei îl vedem, cu Meyer-Lübke, mai mult în reperкусиunea lui asupra grupărilor geografice și sociale:

acum în urmă studiul lui Mladenov în *Balkan-Archiv*, I). Rostirea *č* la Români Răsăriteni trebuie să fie totuș anterioară împrumuturilor din limba slavă, «întru cât nici unul din elementele slave care sunt comune atât graiului de nord cât și celui de sud nu arată în graiul Aromânilor sau Meglenoromânilor prefacerea lui *č* slav în *č*» (Th. Capidan, *Români din Peninsula Balcanică*, 99). Arom. *șuț* «sucesc» dovedește chiar prin ș inițial (datorit unei asimilări față de *č* următor, cf. *činușă* etc.) că se rostiă odinioară *suč*; el ar putea fi venit dela Români Apuseni (deodată cu *scump*, *muncă*) și să fi fost potrivit rostirii locale de cei ce știau că lui *čer* din regiunile vestice îi corespunde *ter* în cele estice.

¹⁾ În § 274 am văzut însă că numiri topice de origine română în Bulgaria de azi (a căror vechime nu o cunoaștem însă) au labialele nealterate și au *č*, ca numirile topice din Iugoslavia.

vechile seminții continuă, și după adoptarea limbei celei nouă, să graviteze spre aceleași centre și păstrează o coeziune «regionalistă», care e cauza că granițele de odinioară între seminții diferite continuă să fie hotare dialectale după desnaționalizare. Incolo dezvoltarea limbei ne-o imaginăm pricinuită de propagarea firească, prin imitație, a inovațiilor de limbă dela om la om.

Nu e mai puțin adevărat însă că atunci când voim să reconstruim imaginea geografică a Străromânilor, nu trebuie să uităm că atât ei, cât și vecinii lor, își mutau adesea locuințele. Acest lucru este bunăoară sigur în ceea ce privește pe Albanezi. Din cercetările lui C. Jireček (*Geschichte der Serben* I 152), M. Sufflay (*Biologie des albanesischen Volksstammes* în «Ungarische Rundschau» V (1916) 1—26), N. Jokl (articolul «Albaner» în Ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* p. 92) ș. a. rezultă că strămoșii Albanezilor s'au coborât, pe timpul migrațiunii popoarelor, spre sud, din regiunea muntoasă așezată între Dalmația și Dunăre și că ei au locuit și pe la *Niș* (nume care este reflexul albanez al vechiului NAISSUS). Influența slavă asupra limbei albaneze în epoca anterioară sec. XIV, care se caracterizează prin faptul că e comună tuturor dialectelor albaneze (deci se găsește și la Albanezii emigrați în Grecia și Italia), cuprinde și câteva fenomene bulgare (în opoziție cu influența mai nouă, curat sârbească și restrânsă asupra dialectelor nordice), ceea ce e un indiciu că în timpurile mai vechi a existat o graniță comună între Albanezi și Bulgari.

Astfel se explică de ce asemănările cu graiul Românilor Apuseni și cu Dacoromânii apar tocmai la Toschii, așezați în regiunile la sud de Șcumb, dar coborâți acolo din ținuturi mai nordice. Astfel de asemănări au fost relevate de Sandfeld-Jensen (în Gröbers Grundriss I² p. 529), de Treimer (*Albanisch und Rumänisch* în *Zeitschrift. f. rom. Phil.* XXXVIII (1914) 410 411, cf. și lista împrumuturilor din românește la pag. 389, care nu trebuie să fie luate din dialectul aromân) și de mine (în *Rekonstruktion des Urrumänischen* 63). În special e de remarcat că pe când nazalizarea vocalelor e (sau a fost) generală la toți Albanezii (ca la toți Dacoromânii), stadiul următor, rotacismul se găsește numai la Toschi (iar la Dacoromâni tocmai în regiunile nordice). Dimpotrivă, găsim la Gheghi, după ultimele cercetări dialectale ale lui St. Mladenov (*Bemerkungen über die Albaner und das Albanesische in Nordmakedonien und Altserbien*, în «Balkan-Archiv» I (1925) p. 43 — 70) un fenomen care nu poate fi despărțit de palatalizarea labialelor, caracteristică tocmai pentru dialectul aromân: *pl'ak* «bătrân» > *pk'ak* (în Gostivar p. 54 și Galičnik p. 64) și *k'ak* (la Ljuboți p. 54 și în Dibra p. 67); *pl'eh* «gunoiu» > *pk'eh* (în Gostivar p. 54 și Galičnik p. 65) și *k'e* (la Ljuboți); *bl'et* «albină» > *b'get* (Gostivar p. 63) și *get* (Dibra p. 67).

Dar migratori au fost înainte de toate Români înșiși și expansiunea lor în regiunile dincolo de hotarele patriei primitive străromâne a avut de urmare însăș despicierea poporului nostru în grupele actuale, cu cele patru dialecte deosebite.

Această despicare este rezultatul întrepunerii în mase tot mai compacte și mai bine organizate a Slavilor între semințiile de Români răspărate pe un teritoriu prea extins. Faptul că în toate dialectele române găsim aceleași influențe și împrumuturi dela Slavi — lipsind adesea altor popoare balcanice (cf. Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromânesc* p. 25 ș. u.) — dovedește că Străromânii au conviețuit nedivizați un timp destul de îndelungat cu Slavii și că nu invazia Slavilor în Peninsula Balcanică a fost — cum sunt dispuși să creadă unii istorici — cauza despărțirii lor.

Din trunchiul comun al Străromânilor, și anume din grupul Românilor Răsăriteni, s'au despărțit mai întâiu Aromânii, cari au emigrat spre sud, în ținuturile grecești, unde-i găsim atestați foarte de vreme și unde, în sec. X și în veacurile următoare, au ajuns la orecare însemnătate politică. Despre coborîrea lor din regiuni mai nordice avem și date istorice (cf. nota dela pag. 356, Th. Capidan în «*Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*» II (1923) p. 115 și mai ales C. Jireček în «*Archiv f. slav. Phil.*» XV (1893), p. 99). Izolați de ceilalți Români și ajunși într'un mediu grecesc, dialectul lor luă de aci înainte o dezvoltare proprie.

Românii rămași în Nordul Peninsulei Balcanice și Dacoromânii continuă contactul geografic. Acesta e timpul când pătrund în limba lor câteva influențe mediobulgare, necunoscute Aromânilor ¹⁾, și când strămoșii Meglenoromânilor primesc în graiul lor inovațiuni de limbă, care-i apropie pe de o parte de Dacoromâni, pe de alta de Românii Apuseni, dar îi deosebesc de Aromâni.

După trecerea unui timp, pe care nu-l putem preciza, s'a mai rupt din grupul de Români Răsăriteni o frântură, care după un popas în munții Rodope, s'a așezat în provincia macedoneană Meglenia, lângă râul Vardar. Aceștia sunt Meglenoromânii. Românii Răsăriteni cari vor mai fi rămas în patria lor veche au pierit cu timpul cu desăvârșire, înnecați de masele slave sau copleșiți de noi coloniști dacoromâni, veniți mai târziu de pe malul stâng al Dunării, spre a se așeză în nordul Bulgariei actuale.

Între Dacoromâni și între Românii Apuseni contactul a dăinuit mai departe și el explică multele asemănări dacoromâne și istroromâne. Tot numai ca transmise dela Românii Apuseni, chirigii cari aduceau dela Marea Adriatică în interiorul țării sarea atât de rară și de căutată, se explică anumite expresiuni precum *a fâgădui marea cu sarea*, pe teren dacoromân, unde și marea e departe și sarea un obiect atât de obicinuit și fără preț, încât n'ar putea figură ca termen de comparație pentru o promisiune exagerată (cf. *Cugetul românesc* I (1922) 395 — 397). Puntea de trecere între aceste două grupe de Români a fost fără in-

¹⁾ Despre asemănările între dialectul aromân și meglenoromân, asemănări care ne fac să admitem că ei făceau parte în epoca străromână din acelaș grup de Români Răsăriteni, cf. acum Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, 69—70.

doială regiunea Timocului, unde există o populație românească autohtonă, precum dovedesc numirile românești din aceste regiuni pe hărți anterioare colonizării ei cu Dacoromâni în timpuri mai recente¹⁾. Dacă inovațiile acestea de limbă — între ele unele erau necunoscute regiunilor în care s'au scris cele mai vechi texte dacoromâne (de ex. *făcut, ne, le, veți* § 314) — plecau dela Românii Apuseni la Dacoromâni, sau luau drumul invers, nu știm. De asemenea nu știm nici dacă ele se transmiteau numai pe calea normală a propagării dela om la om și dela regiune la regiune sau se datoresc și unor scurgeri în mase mai mari de populație din sudul la nordul Dunării, precum admit unii învățați pentruca să explice scăderea numărului Românilor Apuseni și înmulțirea numerică a Dacoromânilor. Sigur e însă că o influență lingvistică dela nord spre sud n'a mai existat pe vremea când dialectul dacoromân începuse să fie influențat de limba ungurească, căci nici un cuvânt de origine ungurească, nici chiar din cele răspândite pe întreg teritoriul dacoromân (ca *bănuț, chip, mistuț, tămăduț, mântuț, oraș*, etc.) și intrate chiar și în limbile slave din Balcani nu se găsește la Românii Apuseni. Pe de altă parte lipsesc, la Dacoromâni, urmele conviețuirii intime, în tot cursul evului de mijloc, a Românilor Apuseni cu Albanzii, despre care vorbesc cele mai multe documente sârbești (cf. Dragomir, *Vlahii din Serbia* 293, *Vlahii și Morlacii* 52, 53, 69, 100) și căreia se datoresc fenomene ca prefacerea lui *v* în *m* (§ 61 b), poate și începuturile rostirii lui *a* ca *ă* (§ 4) și cazuri de metateză ca cele descrise în *Dacoromania* III 394.

Din regiunile locuite odinioară de Străromâni, astăzi nu mai sânt românești decât cele situate la nordul Dunării. Aici masele slave, câte n'au trecut în Peninsula Balcanică, au fost înghițite — înainte de venirea Sașilor (cf. G. Kisch, *Erlöschenes Slaventum in Siebenbürgen* în «Korrespondenzblatt des Vereins f. siebenbürg. Landeskunde» XLVII 25—41) de Români, cari în cetatea lor transilvană au format o celulă de o vitalitate extraordinară, cu o neobișnuită facultate de a asimila elemente streine și cu o putere mare de expansiune. În schimb, din Românii Apuseni și din cei Răsăriteni n'au mai rămas în patria lor veche decât urmele lăsate în toponimie și în limbile Slavilor cari i-au înghițit. Numai frânturile cari au emigrat din aceste ținuturi pe teritoriu grecesc, macedonean și în Istria italiană mai păstrează graiul strămoșilor lor, amenințat și el să se stingă.

¹⁾ Intâia pomenire a Românilor din regiunea Poreč și Vitovnica se face la 1733 (cf. C. Jireček, *Archiv f. slav. Phil.* XV (1893), 102).

CUPRINSUL

PREFAȚĂ	V
INTRODUCERE	I
CAPITOLUL I: ROMÂNII APUSENI ȘI AȘEZĂRILE LOR.	3
1. Vlahii și Morlacii din Serbia, Bosnia și Herțegovina	3
2. Migrațiunile în Dalmația (Veglia)	13
3. Migrațiunile în Croația, Carniola, Stiria și Carintia: Uscocii	18
4. Migrațiunile în Carsia: Cicii.	23
5. Migrațiunile în Istria	29
CAPITOLUL II: ISTROROMÂNII DE ASTĂZI	37
1. Cele două grupe și așezările lor	37
2. Numărul Istroromânilor	40
3. Numele Istroromânilor	44
4. Religia Istroromânilor	45
5. Școala	45
6. Cunoștințele de limbi	49
7. Literatură populară, tradiții și credințe	49
8. Portul și tipul	52
9. Ocupațiunea, casele și traiul	55
GRAMATICA	59
FONOLOGIA (§§ I—III)	61
<i>Vocalismul:</i>	
A (§§ 11—12 a), Ă, Â (§§ 13—26 a), E (§§ 27—32), EA (§§ 33—35), I (§§ 36—41 a), Î (§ 42), O (§§ 43—44 b), OA (§§ 45—46), U (§§ 47—50), Ț (§§ 51—55)	61
<i>Consonantismul:</i>	
A. Labialele (§§ 57—62 a): P (§ 58), B (§§ 59—59 b), F (§ 60), V (§§ 61—61 f), M (§ 62—62 a)	102
B. Dentalele (§§ 63—70): T (§§ 63—66 b), D (§§ 67—67 d), S (§§ 67 e—68 a), Z (§§ 69—70)	107
C. Lichidele (§§ 71—80 c): N (§§ 71—75 a), L (§§ 76—79), R (§§ 80—80 c)	110
D. Consonante palatale și muiate (§§ 81—91 a): Ș (§§ 82—82 a), Ž (§§ 82 b—83 a), Č (§§ 84—84 a), Ğ (§§ 85—85 a), T (§§ 86—86 b), DZ (§ 86 e), Ć (§ 87), L' (§§ 88—90), N' (§§ 91—91 a)	119
E. Velarele (§§ 92—96 c): C (§§ 93—95 a), G (§ 96—96 c)	128
F. Consonanta h (§§ 97—97 d)	130
<i>Suplement la Fonologie:</i>	
Cantitatea vocalelor (§ 97 e)	131
Calitatea vocalelor (§ 97 f)	131
Contractiuni vocalice (§ 98)	132
Metateza (§ 99)	133
Asimilare, disimilare, acomodare, diferențiere (§§ 100—101 b)	134
Propagare (§ 102)	136
Sunete parazitice (§ 103)	136

Contaminare (§ 104)	137
Fonetică sintactică (§ 105)	137
Analiză greșită (§ 106)	137
Rostiri șovăitoare (§ 107)	137
Sincopă (§ 108)	138
Accentul (§§ 109—111)	138
MORFOLOGIA (§§ 112—181)	140
1. Substantivul (§§ 112—127)	140
a) Declinarea (§§ 112—119): Generalități (§ 112), Metaplasma (§ 112 a), Formarea pluralului (§§ 113), Declinarea I (§ 113 a), Declinarea II (§§ 114—117), Declinarea III (§§ 118—119)	140
b) Articularea (§§ 120—121)	146
c) Formarea cazurilor (§§ 122—127)	148
2. Adjectivul (§§ 128—131)	150
3. Numeralul (§§ 132—134): Numerele cardinale (§ 132), Numerele ordinale (§ 133), Alte forme (§ 134)	152
4. Pronumele (§§ 135—146): Observări generale (§ 135), Pronumele personal (§§ 136—138), Pronumele reflexiv (§ 139), Pronumele posesiv (§§ 140—141), Pronumele demonstrativ (§ 142), Pronumele relativ și întrebător (§ 143), Pronumele identității (§ 144), Pronumele nehotărâte (§ 145), Forme slave (§ 146)	156
5. Verbul (§§ 147—173 a)	166
a) Conjugările (§§ 147—149)	166
b) Formele flexionare	172
a) Forme simple (§§ 150—157): Infinitivul (§ 150 a), Participiul trecut (§ 151), Gerundiul (§ 152), Prezintele indicativ (§ 153), Prezintele conjunctiv (§ 154), Imperativul (§ 155), Imperfectul (§ 156), Restrictivul viitor (§ 157)	172
b) Formele compuse (§§ 158—161): Perfectul compus (§ 159), Viitorul prezinte (§ 160), Restrictivul prezinte (§§ 160 a—161)	181
c) Paradigme (§ 162—173 a): Verbe regulate (§§ 163—168), Verbe neregulate (§ 169), Monosilabele (§ 170), Verbele «măncă» și «uscă» (§ 171), Verbele «merge», «cere» și «mulge» (§ 172), Verbele pregnante «avea», «fi» și «vrea» (§ 173), Conjugarea verbelor reflexive (§ 173 a)	185
6. Adverbul (§§ 174—178)	200
7. Prepoziția (§§ 179—180)	203
8. Interjecția (§ 181)	203
DERIVAȚIUNEA (§§ 182—194)	204
1. Prefixele (§§ 182—183)	204
2. Sufixele (§§ 184—192): a) Sufixe nominale: în onomastică (§ 184 a), Diminutive (§ 185), Nomina agentis și nomina actoris (§ 186), Motiionale (§ 187), Abstracte (§ 188); b) Sufixe adjectivale (§ 191); c) Sufixe verbale (§ 192)	206
3. Derivațiunea directă (§ 193)	210
4. Compozițiunea (§ 194)	212
LEXICOLOGIA (§§ 195—203): Observări generale (§ 195). Cuvinte de origine latină pierdute în alte părți (§ 196). Schimbări semantice (§ 197). Sensuri neprecise (§ 198). Imprumuturile din limbi streine (§ 199). Dispariția cuvintelor vechi din cauza omonimiei (§ 200), a bilingvismului (§ 201). Diferențierea semantică (§ 202). Exemple de cuvinte vechi înlocuite prin vorbe nouă (§ 203)	213
SINTAXA (§§ 204—268)	239
1. Numele (§§ 204—229)	239
a) Articularea (§§ 204—209)	239
b) Cazurile (§§ 210—215)	242
c) Numărul (§§ 216—217 a)	244

d) Genul (§§ 218—220)	245
e) Gradațiunea adjectivelor și adverbelor (§§ 221—222)	247
f) Numeralul (§ 223)	248
g) Pronumele (§§ 224—229)	248
2. Verbul (§§ 230—248)	249
a) Modurile și rectiunea verbală (§§ 230—231)	249
b) Aspectul verbal (§§ 232—234)	251
c) Infinitivul (§§ 235—238)	253
d) Verbul finit (§§ 239—248)	255
a) Persoanele (§§ 239—240 a)	355
β) Timpurile (§§ 241—243)	256
γ) Modurile (§§ 244—248)	258
3. Conjunția (§§ 249—262)	260
4. Topica (§§ 263—266)	265
5. Construcțiuni eliptice (§ 267)	267
6. Repetiția (§ 268)	268

CARACTERIZAREA DIALECTULUI ISTROROMÂN	271
CAPITOLUL I: OBSERVĂRI GENERALE (§ 269)	273
CAPITOLUL II: LIMBA ROMÂNILOR APUSENI	274
1. Cuvinte românești în limba serbocroată (§§ 270—271)	274
2. Sufixe românești în onomastica serbocroată (§ 272)	297
3. Onomastica Românilor Apuseni (§ 273)	300
4. Românii Apuseni vorbiau acelaș dialect ca Istroromânii, învâdit cu cel daco-român (§ 274)	311
CAPITOLUL III: LOCUL CEL OCUPĂ DIALECTUL ISTROROMÂN INTRE DIALECTELE ROMÂNE	316
1. Asemănările între dialectul istroromân și celelalte dialecte române (§§ 275—302)	316
A. Din Fonologie (§§ 275—281)	316
Modificări produse de accent (§ 275 a—e)	316
Cantitatea vocalelor (§ 276)	317
Poziția inițială sau finală (§ 277 a—c)	317
Poziția intervocalică (§ 278 a—c)	318
Metafonia (§ 279)	318
Influența sunetelor precedente (§ 280 a—c)	318
Influența sunetelor următoare (§ 281 a—f)	318
B. Din Morfologie (§§ 282—295)	320
α) Substantivul și adjectivul (§§ 282—285)	320
Formarea pluralului (§ 282 a—d)	320
Formarea cazurilor (§ 283 a—c)	320
Declinarea articulată (§ 284)	321
Metaplasma și gen (§ 285)	321
β) Numeralul (§ 286—287)	321
γ) Pronumele (§§ 288—289)	322
Pronumele personal (§ 288 a—c)	322
δ) Verbul (§§ 289—295)	322
Dezinențele (§ 289)	322
Conjunctivul (§ 290)	322
Sufixul -ESCO (§ 291)	322
Imperativul (§ 292)	322
Participiul (§ 293)	322
Perfectul compus (§ 294)	322
Verbe auxiliare (§ 295)	322
C. Din derivațiune (§§ 296—298)	322
Derivațiunea directă (§ 296)	322
Prefixele (§ 297)	323
Sufixele (§ 298)	323

D. Din Lexicologie (§§ 299—300)	323
E. Din Sintaxă (§ 301 a—g)	326
Concluziuni (§ 302)	326
2. <i>Deosebirile între dialectul istroromân și celelalte dialecte române</i> (§§ 303—307)	327
Observări generale (§ 303)	327
Forme vechi păstrate numai de Istroromâni (§ 304)	327
Forme vechi pierdute de Istroromâni (§ 305)	328
Imprumuturi nouă (§ 306)	328
Inovațiuni istroromâne (§ 307)	330
3. <i>Asemănările între dialectul istroromân și unele dialecte române</i> (§§ 308—314)	331
Chestiuni metodice (§ 308)	331
Asemănări cu dialectul aromân (§ 309)	336
Asemănări cu dialectul aromân și meglenit (§ 310)	337
Asemănări cu dialectul meglenit (§ 311)	337
Asemănări cu dialectul meglenit și dacoromân (§ 312)	338
Asemănări cu dialectul dacoromân (§§ 313—314)	339
4. <i>Deosebiri regionale și individuale în dialectul istroromân</i> (§ 315)	343
5. <i>Concluziuni</i> (§§ 316—319)	344

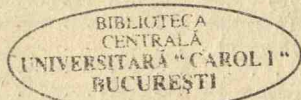

Fig. 1. Voevodul morlac Pârvan din Coccorich (după Abatele Fortis, a. 1774).

Fig. 2. Fată nobilă morlacă din Coccorich (după Abatele Fortis, a. 1774).

Fig. 3. Preoteasă morlacă (după Hacquet, sec. XVIII).

Fig. 4. Femeie morlacă (după Hacquet, sec. XVIII).

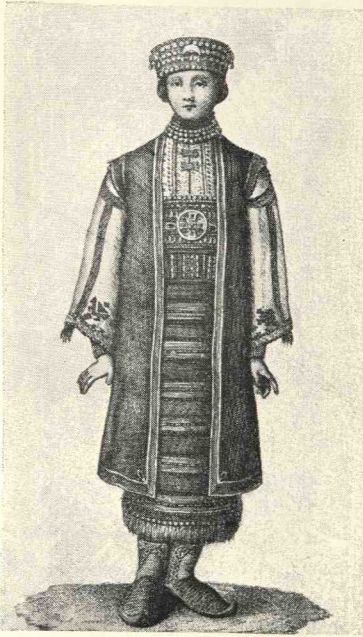

Fig. 5. Fată morlăcă din Kotăr (după Abatele Fortis, a. 1774).

Fig. 6. Morlăcă cu nevastă-sa (după Hacquet, sec. XVIII).

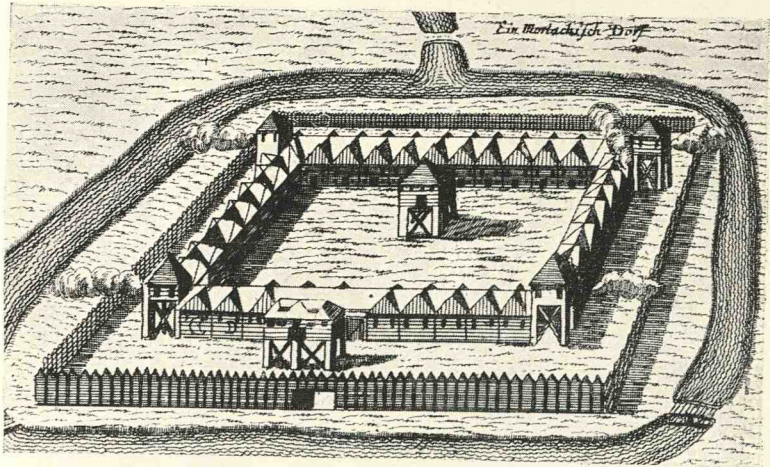

Fig. 7. Sat uscoc (după «Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien, a. 1718).

Fig. 8. Fată uscocă (după Hacquet, sec. XVIII).

Fig. 9. Bărbat uscoc (după Hacquet, sec. XVIII).

Fig. 10. Tipuri de Uscoci (după Valvasor, a. 1689).

Fig. 11. Bărbat cici (după Hacquet, sec. XVIII).

Fig. 12. Femeie cice (după Hacquet, sec. XVIII).

Fig. 13. Cici din Ciceria (după «Globus» dina. 1875).

Fig. 14. Cărbunar ciciu pe străzile Triestului (după «Oesterreich-Ungarische Monarchie in Wort und Bild»).

Fig. 15. Femei din Ciceria (după Bollettino della Società Escursionisti Istriani «Monte Maggiore», a. 1912—1913).

Fig. 16. Uliță din Jelani (1916).

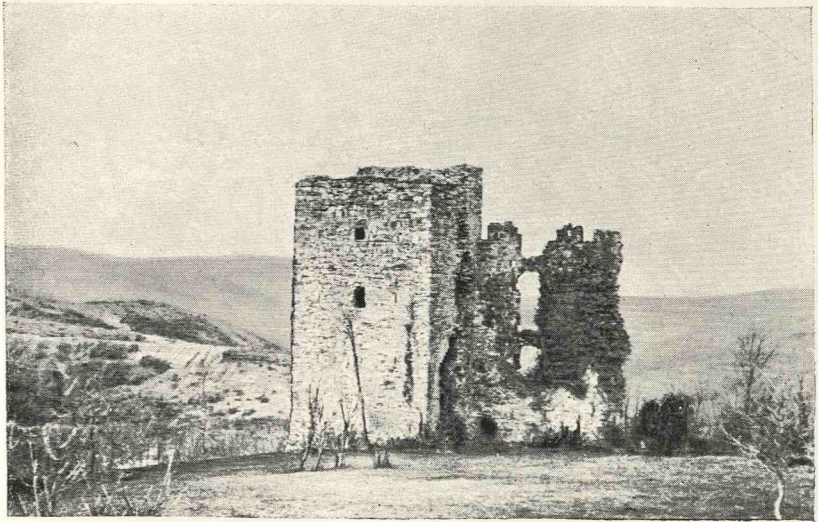

Fig. 17. Ruinele castelului din San Martino di Bellái
(Fotografie de M. Gortan, Pisino).

Fig. 18. Veche casă țărănească (Fotografie de M. Gortan, Pisino).

Fig. 19. Vechea casă comunală din Susnievița (Fotografie de M. Gortan, Pisino).

Fig. 20. Biserica din Susnievița (Fotografie de M. Gortan, Pisino).

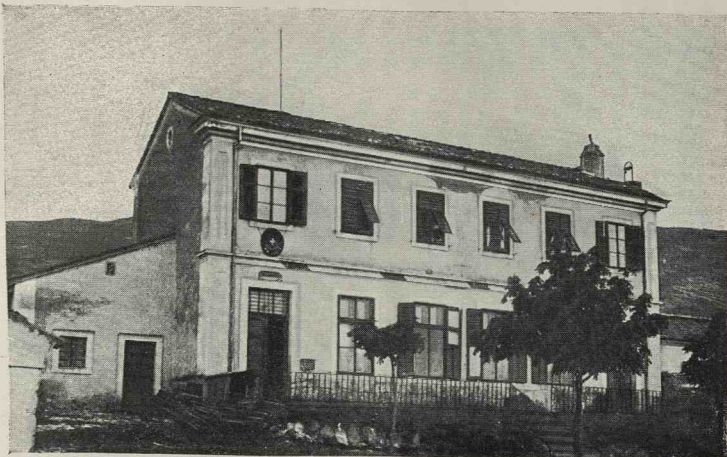

Fig. 21. Școala elementară italo-română din Susnievița
(Fotografie de M. Gortan, Pisino).

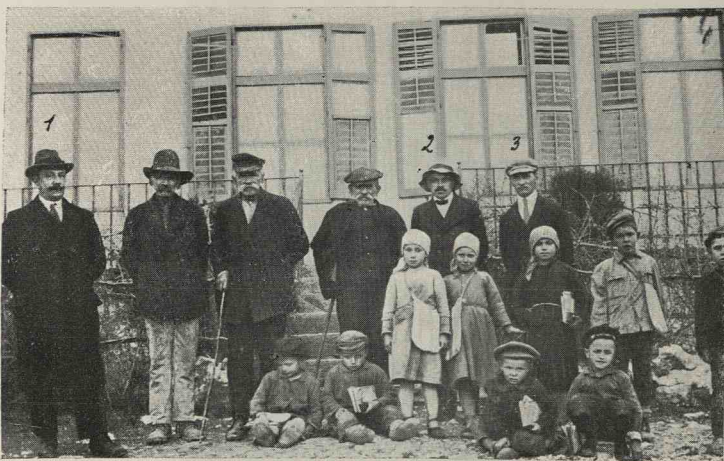

Fig. 22. Elevi ai școlii italo-române din Susnievița cu comisarul civil doctorul
Galli (1), dirigintele școlii A. Glavina (2) și maestrul Venarucci (3)
(Fotografie de M. Gortan, Pisino).

Fig. 23. Grup de Istroromâni, cu maestrul Glavina (x)
(Fotografie de M. Gortan, Pisino).

Fig. 24. Luigi (Alois) Belulovici.

Fig. 25. Țărani Istroromâni
(Fotografie de M. Gortan, Pisino).

Fig. 26. Păsărarul Ive Cliaș din Brdo
(Fotografie de L. Morariu).

VERIFICAT
1987

VERIFICAT
2007

BIBLIOTECA
CENTRALĂ
UNIVERSITĂȚII
ROMÂNIA